

WILLIAM OF OCKHAM

DIALOGUS

Part 3, Tract 2

WILLIAM OF OCKHAM
OPERA POLITICA

- I. *Octo quaestiones de potestate papae*
An princeps pro suo succursu, scilicet guerrae, possit recipere bona ecclesiarum, etiam invito papa
Consultatio de causa matrimoniali
Opus nonaginta dierum (Chapters 1 to 6)
Ed. J. G. Sikes, B. L. Manning, H. S. Offler, R. F. Bennett and R. H. Snape
(Manchester University Press, 1940)
Second edition, ed. H. S. Offler (Manchester University Press, 1974)
- II. *Opus nonaginta dierum* (Chapters 7 to 124)
Ed. J. G. Sikes, rev. H. S. Offler
(Manchester University Press, 1963)
- III. *Epistola ad fratres minores*
Tractatus contra Ioannem
Tractatus contra Benedictum
Ed. H. S. Offler
(Manchester University Press, 1956)
- IV. *Compendium errorum Ioannis Papae XXII*
Breviloquium de principatu tyrannico
De imperatorum et pontificum potestate
Allegationes de potestate imperiali
De electione Caroli Quarti
Ed. H. S. Offler
(British Academy/Oxford University Press, 1997)
- VIII. Two tracts traditionally counted as *Dialogus*, Part 2
Dialogus, Part 3, Tract 1
Ed. Jan Ballweg, John Kilcullen, Volker Leppin and John Scott
(British Academy/Oxford University Press, 2011)
- IX. *Dialogus*, Part 3, Tract 2
Ed. Semih Heinen and Karl Ubl
(British Academy/Oxford University Press, 2019)

AUCTORES BRITANNICI MEDII AEVI · 33

WILLIAM OF OCKHAM

DIALOGUS

Part 3, Tract 2

Edited by
Semih Heinen and Karl Ubl

Published for THE BRITISH ACADEMY
by OXFORD UNIVERSITY PRESS

Oxford University Press, Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP

© *The British Academy 2019*

Database right The British Academy (maker)

First edition published in 2019

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, without the prior permission in writing of the British Academy, or as expressly permitted by law, by licence or under terms agreed with the appropriate reprographics rights organization. Enquiries concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to the Publications Department, The British Academy, 10-11 Carlton House Terrace, London, SW1Y 5AH

*You must not circulate this book in any other form
and you must impose this same condition on any acquirer*

*British Library Cataloguing in Publication Data
Data available*

*Library of Congress Cataloging in Publication Data
Data available*

Typeset by Classical Text Editor

Printed in Great Britain by TJ International Ltd, Padstow, Cornwall

ISBN 978-0-19-726664-9

CONTENTS

Preface	vii
Introduction	ix
Date	xiv
Classification of the manuscripts	xvi
Reception	lviii
Ockham's sources	lxii
Conventions	lxiv
References	lxvi
Sigla used in the apparatus	lxix
DIALOGUS PART 3, TRACT 2	
Book 1	3
Book 2	135
Book 3	219
Index of quotations	329

PREFACE

This edition differs considerably from all previous printed editions of Ockham's *Dialogus*, part 3.2. The two incunabula and the widely-used edition of Melchior Goldast from 1614 all derive from second-tier manuscripts. In 1914, Richard Scholz first discovered a manuscript in the Vatican library which contains additional text complementing the fragmentary end of 3.2 *Dial.* The Vatican manuscript and a second manuscript from Naples belong to a separate class of the manuscript tradition which presents a better text, both quantitatively and qualitatively. The following edition is based on this manuscript class.

The edition tries to emulate by and large the volumes of the *Opera Politica* which have already been published in the series *Auctores Britannici Medii Aevi*. The commentary is therefore restricted to identifying quotations and to indicating textual parallels in Ockham's political writings. Those who are interested in a more elaborate commentary on the intellectual traditions of Ockham's reasoning should consult the bilingual edition published by Jürgen Miethke. A comprehensive index is planned upon completion of the *Opera Politica*.

The project of editing 3.2 *Dial.* was made possible by a research grant of the German Research Foundation from 2011 to 2015. With the support of this grant, Semih Heinen collated the witnesses, prepared a draft of the critical edition and wrote significant parts of the introduction. Several student assistants contributed to the notes and to the index of the edition. We would like to thank specifically Jonas Berghaus and Fabian Kröning for their excellent work. The volume was typeset using the program *Classical Text Editor*. We are grateful to Stefan Hagel, the developer of this program, for advice and assistance. Throughout the duration of the project, John Kilcullen and Jürgen Miethke provided us with their expertise acquired during decades of Ockham scholarship. We are very grateful to both of them for sharing their thoughts and comments with us.

Cologne, November 2018

Semih Heinen / Karl Ubl

THE *DIALOGUS* AT A GLANCE

Part 1 *Dialogus*. On heresy.

Part 2 *Dialogus*, Tract 1. Authorship uncertain. On Pope John XXII and the visio beatifica. New edition by Kilcullen, Scott, Ballweg and Leppin (2011).

Tract 2. Authorship uncertain. On Pope John XXII and the visio beatifica. New edition by Kilcullen, Scott, Ballweg and Leppin (2011).

Part 3 *Dialogus*, Tract 1, books 1-4, c. 26. An unfinished preparatory treatise on papal power. New edition by Kilcullen, Scott, Ballweg and Leppin (2011).

Tract 2, books 1-3, c. 23. An unfinished preparatory treatise on imperial power. New edition in this volume by Heinen and Ubl.

Website: www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html

INTRODUCTION

Ockham conceived the project of writing the *Dialogus* in the early 1330s, shortly before the death of his nemesis Pope John XXII on December 4th 1334. He intended to write three books in the form of a dialogue between a master and a student, dedicated to different aspects of his conflict with the pope. In the prologue of the first part, the student formulates the agenda in response to the teacher: “I want it to be divided into three tractates, the first of which I want to be called ‘On heretics’, the second ‘On the teachings of John XXII’, and the third ‘On the deeds of those disputing about orthodox faith’. I consider that the whole work should be called ‘The Dialogue’. For I ask that it proceed by question and answer. For I want to question you, and you will reply to me.”¹

The *prima pars* is about the concept, the meaning and the consequences of heresy and it refers to the church and the whole Christian society. Ockham famously investigates the possibility that parts of the church may fall prey to heresy and that in an extreme case it cannot be excluded that the entire clergy could be found to be guilty of heresy—with a heretic pope at the top. After finishing the first part on heresy, he put the project on the shelf for several years. Ockham probably never wrote the second part of the *Dialogus*. After the death of John XXII, he no longer felt the need to deal with his teachings. The two treatises, which are included in the manuscripts as part 2 of the *Dialogus*, are not written in the form of a dialogue and are therefore considered by scholars as not originally associated. They deal with the teaching of John XXII on the *visio beatifica*. Whether Ockham himself added these pieces in the existing gap, is generally doubted.²

Only after getting involved in a broad discussion on the respective power of pope and emperor which took place at the court of Louis IV (“the Bavarian”) around 1338, Ockham went back to work on his project. The discussion was

---

1) Translation by John Kilcullen and John Scott: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html> (last access: 8th Nov. 2018); Guillelmus de Occam, OFM: *Dialogus de imperio et pontifica potestate* (Opera Plurima 1), printed by Jean TRECHSEL. Lyon 1494 (London 1962) [henceforth: Ly], f. 1ra ll. 22–8, again in: Melchior GOLDAST: *Monarchia Sacri Romani Imperii*, vol. 2. Frankfurt a. M. 1614 (NP Graz 1960) [henceforth: Gs], pp. 394–957, here p. 398 ll. 18–21 (=13–6): *Quod opto in tres distingui partes, quarum prima »De hereticis«, secunda »De dogmatibus Iohannis XXII.«, tertia »De gestis contra (read: circa) fidem altercantium orthodoxam« volo vocari. Totum vero opus »Dialogum« censeo appellandum. Peto enim, ut per interrogationem et per responsionem fiat.* | 2) Cf. Jürgen MIETHKE: *Ockhams Weg zur Sozialphilosophie*. Berlin 1969, pp. 87–93, esp. p. 88; Edition: William of Ockham, *Dialogus*. Part 2; Part 3, Tract 1, ed. John KILCULLEN, John SCOTT, Jan BALLWEG and Volker LEPPIN. (Opera politica VIII; Auctores Britannici medii aevi 20) Oxford 2011.

triggered by the decision of the electoral princes to issue a declaration on their power to elect the Roman king and future to-be emperor without having to consult the pope (Declaration of Rhense).³ The declaration was meant to bolster the authority of Louis IV by supporting his claim to be the rightfully elected King of the Romans, authorized to exercise all rights vested in his monarchical authority. Above all, the electoral princes aimed at putting paid to the papal intrusion in the process of electing the King of the Romans. The election should be decided by the majority of the electoral princes, not by papal approval.

In order to justify the declaration of Rhense, the jurist Lupold of Bebenburg wrote a treatise on the rights of the Roman monarchy and empire, dedicating it to one of the electoral princes, the archbishop Baldwin of Trier.⁴ This treatise immediately became known at the court of Louis IV where Ockham was assigned with writing a critical assessment. Maybe it was even Lupold himself who sent his work to William of Ockham.⁵ Louis IV was not entirely pleased with the declaration of Rhense and decided to issue a separate constitution (*Licet iuris*). Whereas the electoral princes only defended the rights of the king of the Romans and remained silent on the status of the Roman Emperor, Louis refused to accept this distinction. *Licet iuris* claimed that the election of the electoral princes also conferred the imperial rights and privileges. At the court of Louis IV, this position was elaborated in more detail by the mandate *Fidem catholicam*.⁶ Ockham, as well, set out to defend the imperial viewpoint in his response to the treatise of Lupold of Bebenburg. This response is entitled *Octo questiones*. Ockham published several other short writings during this time of intense debate (*Breviloquium*, *An princeps*, *De imperatorum et pontificum potestate*).⁷ Marsilius of Padua, also present at the court in Munich,

---

3) Edmund Ernst STENGEL: Avignon und Rhens. Forschungen zur Geschichte des Kampfes um das Recht am Reich in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. (Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit 6, 1) Weimar 1930; Dagmar UNVERHAU: "Approbatio" – "reprobatio". Studien zum päpstlichen Mitspracherecht bei Kaiserkrönung und Königswahl vom Investiturstreit bis zum ersten Prozeß Johannes XXII. gegen Ludwig IV. (Historische Studien 424) Berlin 1973. | 4) Politische Schriften des Lupold von Bebenburg, ed. Jürgen MIETHKE and Christoph FLÜELER. (MGH Staatsschriften 4) Hannover 2004. | 5) Cf. Eva Luise WITTNEBEN: Lupold von Bebenburg und Wilhelm von Ockham im Dialog über die Rechte am Römischen Reich des Spätmittelalters. – In: DA 53 (1997), pp. 567–86. | 6) Karl ZEUMER: Ludwigs des Bayern Königswahlgesetz "Licet iuris" vom 6. August 1338. – In: NA 30 (1905), pp. 85–112, pp. 485–87; Hans-Jürgen BECKER: Das Mandat „Fidem catholicam“ Ludwigs des Bayern von 1338. – In: DA 26 (1970), pp. 454–512. | 7) William of Ockham: *Breviloquium*, ed. Hilary Seton OFFLER. (Opera politica IV; Auctores Britannici medii aevi 14) Oxford 1997, pp. 81–260; William of Ockham: *An princeps*, ed. Hilary Seton OFFLER. (Opera politica I; Auctores Britannici medii aevi 11) Manchester²1974.

reformulated his theory of empire by writing his *Defensor minor*, finished in 1342.⁸

This debate centered upon the respective power of the pope and the emperor. In view of this, Ockham needed to revise his projected plan of the *Dialogus*. According to the prologue to 3.1 Dial., he continued to plan a historical narrative of the conflict between the Franciscan order and the papacy. In nine tracts, Ockham wanted to tell “the story of those who contend for the true faith.”⁹ He wanted to write a tract about each of the main characters in this dispute, i.e. about Pope John XXII, Emperor Louis the Bavarian, Pope Benedict XII, Michael of Cesena, Geraldus Odonis, himself and other Christians who were active in the dispute. However, he seems never to have started writing these historical accounts. Reacting to the debate about the Declaration of Rhense, he decided to insert two preparatory treatises at the beginning of the third part of the *Dialogus*.¹⁰ The first preparatory treatise is dedicated to the power of the pope (3.1 Dial.)¹¹, the second to the power of the emperor (3.2 Dial.). Both treatises remained in an unfinished state. 3.1 Dial. ends in its fourth book after ch. 26; 3.2 Dial. has three books and breaks off in the middle of a sentence in chapter 23. The question why the *Dialogus* was left unfinished has puzzled many historians and is still open to debate.¹² It is difficult to grasp why he stopped writing in the middle of a sentence. We will return to this question below.

A different question is why he even bothered to resume writing the *Dialogus* around the year 1340. As I mentioned above, he engaged in the debate about the

8) Marsile de Padoue. *Oeuvres Mineures*, ed. Colette JEUDY and Jeannine QUILLET. Paris 1979, pp. 172–311. | **9)** Cf. again 3.1 Dial. Prol. (note 2), p. 115 l. 8: *De gestis circa fidem altercancium orthodoxam*. | **10)** 3.1 Dial. Prol. (note 2), p. 114 l. 13. | **11)** Cf. note 2. A summary can be found *ibid.*, pp. 105–8. See also Wilhelm KÖLMEL: *Wilhelm Ockham und seine kirchenpolitischen Schriften*. Essen 1962, pp. 87–124 and more recently Miethke’s introduction to: *Wilhelm von Ockham, De potestate papae et cleri, III.1 Dialogus*, vol. 1, *Die Amtsvollmacht von Papst and Klerus, III.1 Dialogus, Band I, Lateinisch – Deutsch*, ed. Jürgen MIETHKE. (Herders Bibliothek der Philosophie des Mittelalters 36) Freiburg i.Br. 2015, pp. 38–68. | **12)** According to Jürgen MIETHKE: *Politiktheorie im Mittelalter. Von Thomas von Aquin bis Wilhelm von Ockham*. Tübingen 2008, p. 278 Ockham was interrupted by death. Ockham’s year of death is discussed controversially as well: Gedeon GÁL: *William of Ockham Died Impenitent in April 1347*. – In: *Franciscan Studies* 42 (1982), pp. 90–5 assumes that William of Ockham died on 9th or 10th of April 1347 in Munich. For Miethke’s opinion (1348) cf. Jürgen MIETHKE: *Konrads von Megenberg Kampf mit dem Drachen. Der Tractatus contra Occam im Kontext*. – In: *Konrad von Megenberg und sein Werk (1309–1372). Das Wissen der Zeit*, ed. Claudia Märkl, Gisela Drossbach and Martin Kintzinger. Munich 2006, pp. 73–97, esp. p. 85 note 29. Volker LEPPIN: *Wilhelm von Ockham. Gelehrter, Streiter, Bettelmönch. (Gestalten des Mittelalters and der Renaissance 12)* Darmstadt 2012 doubts whether Ockham has continued working on his main work after the death of Pope Benedict XII. († 1342).

Declaration of Rhense by publishing several treatises on the disputed issues. In doing so, he openly took sides with the imperial viewpoint, both rebuking the papalist theory of imperial approbation and the conciliatory statement of the electoral princes. In contrast to his polemical writings, he continued to conceal his personal opinion in the *Dialogus*. Writing the *Dialogus* was apparently a very personal project.¹³ He wanted to give an objective account of the different arguments in favour and against the respective positions. He even tried to conceal his identity as author of the text and was disappointed when knowledge of his authorship was leaked shortly after publishing part one of the *Dialogus*.¹⁴ Contrary to his polemical treatises, he therefore avoids quoting directly from his opponents or mentioning the historical circumstances of his reasoning. As a consequence, it is difficult to pin down the exact date of the composition of the *Dialogus*, as we shall see later.

As is attested by the prologue, Ockham originally planned to divide 3.2 *Dial.* in five books. Apparently, he never embarked on writing the last two books. The fourth book should have explored whether an emperor must defend and restore the rights of the empire against any aggressor—even against the pope, the cardinals and the clergy. The fifth book should have dealt with rebels, traitors, destroyers, distributors and usurpers of the Empire or its parts.¹⁵ Of the three extant books, only book one seems to be reasonably complete. It is divided into three topics: The chapters 1–13 debate the pros and cons of a monarchy ruling the whole world. Ockham then inserts a mirror for princes, discussing the necessary qualities, skills and the training of the emperor (ch. 14–17)¹⁶. The remaining part discusses the foundation of the empire, whether it was founded by God alone (ch. 26), or by God and men (ch. 27–8) or by the pope (ch. 19–25). Various theories of the *translatio imperii* are presented in ch. 29 and 30. The first book ends with ch. 31, reflecting on the dissolution, reduction or division of the empire.

The second book of 3.2 *Dialogus* reviews the rights of the emperor concerning temporal matters, i.e. about his powers over persons and over property. First, Ockham distinguishes the powers of pope and emperor (ch.

¹³ Cf. Jürgen MIETHKE: Der “*Dialogus*” Ockhams als Fiktion eines Lehrgesprächs zwischen Lehrer und Schüler. – In: Schüler und Meister, ed. Andreas Speer and Thomas Jeschke. (Miscellanea Mediaevalia 39) Berlin, Boston 2016, pp. 705–20. | ¹⁴ *Nam communicata prima parte operis huius, statim quod ego feceram quamplures non latuit.* Jürgen MIETHKE: Ein neues Selbstzeugnis Ockhams zu seinem *Dialogus*. – In: From Ockham to Wyclif, ed. Anne Hudson and Michael J. Wilks. (Studies in Church History, Subsidia 5) Oxford 1987, pp. 19–30. | ¹⁵ Cf. 3.2 *Dial.*, Prol. p. 4 ll. 19–27. | ¹⁶ Cf. Jürgen MIETHKE: Ein Fürstenspiegel für den Kaiser in der *Tertia pars* des *Dialogus* Wilhelms von Ockham. – In: Institution und Charisma. Festschrift für Gert Melville zum 65. Geburtstag, ed. Franz J. Felten et al., Köln/Weimar/Wien 2009, pp. 245–63.

1–4). Then, he weighs in on the reasons for and against the sovereignty of the emperor with regard to the existence of independent kingdoms and determines the role of the pope in this constellation (ch. 5–9). In this context, Ockham inserts a short digression on the teaching authority of the pope referring to the example of Meister Eckhardt (ch. 8). In the following section, Ockham addresses the issue of the jurisdictional competence of the emperor, especially with respect to clerical judges (ch. 10–19). After that, he discusses the competence of the emperor regarding his subjects and their property rights (ch. 20–25). The next section (ch. 26–28) asks whether the emperor can claim fullness of power in temporal matters. The last chapter (29) of the second book, dealing with the moment when a newly elected emperor may exercise his rights, is somewhat isolated, possibly signaling the fragmentary nature of this book. Ockham gives four reasons in favour of an immediate claim of authority after the election, but he avoids quoting the Declaration of Rhense or the constitution *Licet iuris* explicitly. In comparison with his *Octo questiones*, this chapter seems short and poorly researched.

The existing parts of the third book deal with only two topics (papal election and sentencing the pope), although Ockham wanted to investigate the authority of the emperor in ecclesiastical matters in general. After the introductory first chapter, which provides a definition of *spiritualia*, the book focuses mainly on the emperor's right to intervene in a papal election. First, he asks whether the emperor and the laity have the right to participate in a papal election (ch. 2, 3 and 5). Ch. 4 discusses the possibility that laymen can inherit the *spiritualia* from the hands of the clergy. In ch. 6 Ockham inserts an excursus and develops his famous natural law theory.¹⁷ In ch. 7 Ockham returns to the subject of a papal election and debates the possible transfer of the right to vote to the Romans or to the cardinals. In this context, he raises the question whether the right to vote can be lost, by heresy for instance (ch. 8–11 and 14–15), and who may obtain the right to vote after such an incident (ch. 12–13).

The second part of the third book examines the question of who has the right to judge the pope. In ch. 16 Ockham cites evidence for the view that the emperor is not the regular judge of the pope. In chapters 17–23, he substantiates the opposite view that the emperor is the judge of the pope and discusses five alternative opinions according to which the jurisdiction can be shared or restricted. Then the conversation abruptly breaks off.

---

17) Brian TIERNEY: *The Idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law, 1150–1625*. Atlanta 1997, pp. 175–82; Takashi SHOGIMEN: *Ockham and Political Discourse in the Late Middle Ages*. Cambridge 2007, pp. 242–56.

DATE

It is generally assumed that Ockham began to resume writing the *Dialogus* during the years 1337/38, at the latest before the death of Benedict XII (April 25th 1342).¹⁸ The bull *Redemptor noster* of 28th November 1336 constitutes a terminus post quem because Ockham quotes this papal decision in 3.2 Dial. 2, 8 with the words *contra quandam constitutionem papalem*.¹⁹ Thus he started working on chap. 3.2 Dial. 2, 8 not earlier than in December 1336.

Siegmund Riezler dated the entire *Dialogus* to 1343 or shortly before, because John of Viktring seems to refer to the three parts of Ockham's main work in his chronicle.²⁰ Ernst Knotte suggested that Ockham must have written the third part before the death of Benedict XII because Benedict and his predecessor John XXII are mentioned in the prologue, his successor Clement VI on the other hand is not. Knotte proposed the year 1338, "when the conflict between the emperor and the papacy grew more acute", and noted that there was an interruption of several years between the individual parts.²¹

Richard Scholz and Léon Baudry accepted this date. Scholz also noted that the entire work was developed over many years with long interruptions and that Ockham released each part independently.²² Baudry made several clarifications. First, he had no doubt that John of Viktring had known all three parts, and particularly 3.2 Dial., "puisque ce traité a pour but de défendre les droits de l'empire contre le pape, les cardinaux et le clergé".²³ Furthermore, he pointed out that Ockham himself already refers to the *Dialogus* in his *Breviloquium*, and also that Marsilius of Padua deals with the arguments of Ockham in his *Defensor minor*. Both works according to Baudry were available at the end of

---

18) Cf. MIETHKE: Weg (note 2), pp. 120–25. | **19)** 3.2 Dial. 2, c. 8 p. 159 ll. 24–33. | **20)** Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum, ed. Fedor SCHNEIDER (MGH SS rer. Germ. 36, 2) Hannover/Leipzig 1910, lib. VI, cap. XII, p. 231 ll. 2–8. | **21)** Ernst KNOTTE: Untersuchungen zur Chronologie von Schriften der Minoriten am Hofe Kaiser Ludwigs des Bayern. Wiesbaden 1903 (PhD. thesis 1903), p. 31. | **22)** Richard SCHOLZ: Unbekannte kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327–1354). Analysen und Texte, vol. 1: Analysen. Rome 1922, pp. 142–43. | **23)** Léon BAUDRY: Guillaume d'Occam. Sa vie, ses œuvres, ses idées sociales et politiques. Vol. 1: L'homme et les œuvres. (Études de philosophie médiévale 39) Paris 1950, p. 211.

1341 or early 1342.²⁴ Finally, he dates the *Dialogus* after *An princeps*, since no hint in *An princeps* indicates its existence.²⁵ He therefore suggests, against Knotte, a narrower period of production of the two tracts of the third part of the *Dialogus*, i.e. between 1339–1341 with subsequent publication.²⁶

Miethke, however, rejected this established dating. He assumes that Ockham has previously written the first treatise of the third part including the associated preface and thereafter began to prepare the second treatise. Consequently, all observations presented by Knotte, Scholz and Baudry could only refer to 3.1 Dial., which was completed before 1342. According to Miethke, the composition of 3.2 Dial. has to be dated to the years 1341–1346.²⁷ The sequence of the two treatises of the third part, however, is far from being settled. Scholz previously assumed that 3.2 Dial. was written earlier than the first treatise and that they were released together in 1338.²⁸ Baudry examined the cross-references between the treatises and concluded that they may have both been produced simultaneously.²⁹ In contrast, John Kilcullen suggested that the references could also point to a work not executed, but planned.³⁰

It is now widely accepted that Ockham was never able to complete the *Dialogus* and that his work therefore remained a fragment.³¹ In 1874, Riezler was still convinced that Ockham had completed his work.³² He relied on a letter of Jodokus Badius, which precedes the Lyons printing. In this letter Jodokus Badius, while accepting that parts of the text were missing, excuses this fact by claiming that the missing pieces only contained insults whose reproduction was too bitter for the “masses”. The main parts were, however, printed in his

24) Cf. *ibid.*, p. 215 with note 4 and p. 217 with note 6. – Cf. as well: William Ockham: *Breviloquium*, ed. Hilary Seton OFFLER. (Opera politica IV; Auctores Britannici medii aevi 14) Oxford 1997, pp. 81–260; for dating: p. 92; reference to the *Dialogus*: pp. 97–8. – Cf. Gianluca BRIGUGLIA: *The Minor Marsilius: The Other Works of Marsilius of Padua*. – In: *A Companion to Marsilius of Padua*, ed. Gerson Moreno-Riaño and Cary Nederman. (Brill’s Companions to the Christian Tradition 31), Leiden/Boston/Tokyo 2012, pp. 265–304, esp. pp. 290–91. For the two editions of *Defensor minor*, their review and translation, cf. *ibid.*, p. 287 note 70. | 25) Written between Oct. 1337–early 1340, cf. *Guillelmi de Ockham An princeps*, ed. Hilary Seton OFFLER. (Opera politica I; Auctores Britannici medii aevi 11) Manchester 1974, p. 221. | 26) Cf. BAUDRY: *Vie* (note 23), p. 215. | 27) Cf. MIETHKE: *Weg* (note 2), pp. 124–25. Cf. also MIETHKE, *Introduction* (note 9), p. 38: „Erst Jahre später (um 1340, kurz vorher oder danach) kam Ockham wieder auf den ‚Dialogus‘ zurück.“ | 28) SCHOLZ: *Streitschriften* (note 22), pp. 142–3. | 29) BAUDRY: *Vie* (note 23), pp. 212–14. | 30) Cf. *Plan of the Dialogus*: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html> (last access: 8th Nov. 2018). Cf. also KILCULLEN, *Introduction to 3.1 Dial.* (note 7), pp. 111–2. | 31) Cf. MIETHKE, *Introduction* (note 11) pp. 38 and 69 and KILCULLEN, *Introduction to 3.1 Dial.* (note 7), pp. 108–9. | 32) Cf. Siegmund RIEZLER: *Die literarischen Widersacher der Päpste zur Zeit Ludwig des Baiers. Ein Beitrag zur Geschichte der Kämpfe zwischen Staat und Kirche*. Leipzig 1874, pp. 257–71, esp. p. 263.

edition.³³ Baudry abstained from deciding whether the *Dialogus* is complete or remained a torso, although he doubted the existence of a complete version. He argued that Pierre d'Ailly was not in possession of the end when he edited his *Abbreuiatio* of the *Dialogus* at the end of the 14th century.³⁴ Nevertheless, the search for more complete manuscripts has never been given up. As a great optimist, Baudry exclaimed: „Heureux le chercheur qui les découvrira, si elles existent“.³⁵

CLASSIFICATION OF THE MANUSCRIPTS

Witnesses

- Ar** Paris, Bibliothèque de L'Arsenal, MS Lat. 517, fols. 257^r–303^v (Paris, 15th cent.)
- Au** Auxerre, Bibliothèque municipale, MS Lat. 252, fols. 88^r–140^v (late 14th cent.)
- Ba** Basel, Universitätsbibliothek, MS A.VI.5, fols. 380^r–427^v (Basel, 15th cent.)
- Ca** Cambrai, Médiathèque d'agglomération, MS Lat. 286, fols. 179rb–217vb (Paris/Cambrai, late 14th cent.)
- Di** Dijon, Bibliothèque Municipale, MS 340, fols. 299^v–377^v (Cîteaux, 15th cent.)
- Es** El Escorial, Biblioteca privada de los padres Agustinos de El Escorial, fols. 192^v–232^r (Toulouse, late 14th/early 15th cent.)
- Fr** Frankfurt am Main, Stadt- und Universitätsbibliothek, Lat. quart. 4, fols. 337^r–396^v (Cologne ?, ca. 1460)
- Lm** London, Lambert Palace Library, MS 168, fols. 180^v–288^v (Paris ?, late 15th/early 16th cent.)
- Mw** Paris, Bibliothèque Mazarine, MS 3522, fols. 149ra–198^{bis ra} (Paris, late 14th cent.)
- Mz** Paris, Bibliothèque Mazarine, MS 3522, fols. 246rb–297rb (Paris, 15th cent.)
- Na** Naples, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III, MS Nat. VII.C.31, fols. 141ra–187vb (late 14th/early 15th cent.)
- Pb** Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Lat. 15881, fols. 185^r–229^r (Paris, late 14th cent.)
- Pc** Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS Lat. 3657, fols. 210^r–287^r (Paris, late 14th cent.)
- Pe** Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Lat. 14619, fols. 122^r–159^v (Paris, 15th cent.)
- To** Toulouse, Bibliothèque Municipale, MS 221, fols. 238^v–289^v (late 14th cent.)

³³) Ibid., p. 263. | ³⁴) Cf. Critical Edition of Pierre d'Ailly's *Abbreuiatio Dyalogi Okan*, ed. Ian MURDOCH. PhD. thesis, Monash University, Melbourne 1981. | ³⁵) Cf. BAUDRY: Vie (note 23), pp. 210–12, quotation on p. 212.

- Un** Paris, Bibliothèque de la Sorbonne, MS Univ. 226, fols. 189ra–212vb (Paris, 15th cent.)
- Vd** Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. Lat. 4098, fols. 111va–132ra (Italy, 15th cent.)
- Ve** Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. Lat. 4115, fols. 27^v–133^r (early 15th cent.)

Early printed editions

- Gs** Melchior Goldast: *Monarchia Sancti Romani Imperii*. Frankfurt am Main 1614; repr. Graz, 1960) vol. 2, pp. 398–957
- Ly** Guillelmus de Occam, *Opera Plurima*, vol. 1 (Lyons, 1494; repr. London, 1962), fols. 229vb–276ra
- Pz** Paris, 1476 edition

The *Dialogus* was published twice in the beginning days of printing: anonymously in Paris in 1476 and in Lyons in 1494 by Johannes Trechsel. Melchior Goldast finally set the Lyons incunabula again and reprinted it in his *Monarchia Romani imperii*.³⁶ The popularity of the *Dialogus* is also reflected in the manuscript tradition: there are today 51 manuscripts containing a differing number of parts. The second treatise of the third part is extant in 18 manuscripts. Detailed manuscript descriptions are available on the *Dialogus* website.³⁷

It is possible to group the manuscripts in three distinct families considering the variant endings of the text in the manuscripts (see table 2)³⁸:

- fam. 1 (α): ends at *antistitem* (3.2 Dial. 3, c. 16); this is the shortest version.
- fam. 2 (μ): ends at *mortalis* (3.2 Dial. 3, c. 23), like the printed editions; the manuscripts Ar, Di and Fr are added to fam. 1 due to the visible adding of the ending after *antistitem* by another hand; Lm on the other hand is a copy of Pz.
- fam. 3 (ω): ends at *invitus* (3.2 Dial. 3, c. 23); this it is the longest version with the best text.

³⁶ For the editions of Trechsel and Goldast, cf. note 1. For the printing of Paris 1476 cf. Walter Arthur COPINGER: *Supplementum to Hain's Repertorium bibliographicum*. Vol. 2. London 1902, no. 11937 and William Ockham: *Opera politica IV*, ed. Hilary Seton OFFLER. (*Auctores Britannici medii aevi* 14) Oxford 1997, p. 8. | ³⁷ <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html> (last access: 8th Nov. 2018). In the following we use the same sigla used on the website. | ³⁸ Fam. 1=Gs, Ly, Pz, Lm, Mz; fam. 2=Na, Ve; fam. 3=Ar, Au, Ba, Ca, Di, Es, Fr, Mw, Pb, Pc, Pe, To, Un, Vd.

Table 1: End of 3.2 Dial. in the manuscripts

Bk. and ch.	mss.	end of text	edition
3.2 Dial. 2, c. 18	Un	<i>quam venient ad iudicium episcopi et, si non possent ...</i> (end of quire; catchwords: <i>absque iudicio</i>)	p. 188 l. 26
3.2 Dial. 3, c.16	Vd	... <i>examinatione satisfaciens omnibus, licet eva- ...</i> (ca. 1½ column blank)	p. 291 l. 83
3.2 Dial. 3, c.16	AuBaCaEsMwPhPcPeTo	<i>nec antedictae sedis, scilicet Romane, antistitem ...</i>	p. 292 l. 97
3.2 Dial. 3, c.17	Ar	<i>Hoc multis rationibus probatur. Primo</i>	p. 299 l. 97
3.2 Dial. 3, c.23	DIFrGslmlyMZPz	<i>sponte fuit passibilis et mortalis.</i>	p. 323 l. 37
3.2 Dial. 3, c.23	NaVe	<i>vel aliter sibi subiectus fuit papa, imperator non privabitur invitus ...</i>	p. 327 l. 183

The existence of three different endings is open to different interpretations. On the one hand, these different endings may be due to the random process of transmission. When writings break off in the middle of a sentence, we usually tend to assume a loss of some pages at the end or of a whole quire or that the scribe just stopped. This could have easily happened with 3.2 Dial. considering its unfinished state which could have induced a certain carelessness on the part of the scribes. However, the fact arouses suspicion that it must have happened at least twice in this case (α and μ). On the other hand, the different endings may indicate that copies were made at different stages of Ockham's writing process. But it seems difficult to imagine that Ockham twice stopped in the middle of the sentence and allowed to make copies of the unfinished parts of his Dialogus. Moreover, there is no clear evidence in favour of the hypothesis that Ockham copy-edited, improved or corrected the existing text and that the three versions are therefore equivalent to three authorial redactions. A sign of this not being the case is the confusion of the role of student and master in 3.2 Dial. 1, c. 18 which happened because of a scribal or authorial error and is extant in all three versions. In several other cases, the text gives the impression of lacking a final revision by the author himself.³⁹ At any rate, it is impossible to decide whether the qualitatively better text in version ω is in all cases due to scribal errors in version μ and α or that we have to factor into the equation later corrections by Ockham himself. What we quite certainly can assume is that the different endings are a sign of the untimely death of the author and the gap between this date and the beginning of the circulation of 3.2 Dial. in Paris three decades later.

1. The α -version

The manuscripts of this version did not contain the chapter numbers in the three books. The scribes added them later in the oldest manuscripts. The guidance in the margins is missing.

The class α is divided by disjunctive and conjunctive errors in two sub-filiations: α_p and α_m . The manuscripts Un and Vd belong to group α_p ; the manuscripts of group α_m were more largely disseminated: Ar, Au, Ba, Ca, Di, Es, Fr, Mw, Pb, Pc, Pe, To.

3.2 Dial. Prolog. p. 4 l. 12: *nitemur*] $\omega\mu$, *intendimus/nitemur* α_p , *intendimus* $\pi\alpha_m$.

3.2 Dial. Prolog. p. 41 l. 12: *ceperint*] $\omega\mu\pi\alpha_m$, *reperuit* α_p .

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 4: *gubernare*] $\omega\mu\pi\alpha_m$, om. α_p .

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 8: *narra sentencias*] $\omega\mu$, *sentencias narra* α_p , *sentencias enarra* $\pi\alpha_m$.

³⁹ Cf. 3.2 Dial. 1, c. 12 p. 51 l. 23 (*debet precellere*); 3.2 Dial. 2, c. 12 p. 170 l. 8 (*videtur asserere ait*); 3.2 Dial. 3, c. 3 p. 226 ll. 46–7 (*ut habetur ... sic habetur*); 3.2 Dial. 3, c. 5 p. 239 l. 64 (*quare hoc necessario ecclesie ipsa ecclesia ...*).

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 16: *severius*] ωμα_p, om. πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 38: *potencie secularis*] ωμ, *potencie et securitatis* α_p (*potencie et om.* Un),
potencie et securioris πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 58–9: *possis ... exhibeant*] ωμπα_p, om. α_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 59: *minus*] ωμπα_m, *minimum* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 69: *propriis*] ωμπα_m, *probis* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 71: *vita*] ωμπα_m, *iura* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 90: *est habendum*] ωμ, *est tenendum* α_p, *tenendum est* πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 98: *nocere*] ωμπα_m, *docere* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 103: *ruina*] ωμπα_m, *iniuria* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 ll. 130: *a domino*] ωμπα_m, om. α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 ll. 147–48: *ad ... litigia*] ωμπα_p, om. α_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 156–55: *per ... iudice*] ωμπα_p, om. α_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 155: *per illum deputato*] ωμπα_m, *constituto per ipsum* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 161–63: *tutum ... suspecti*] ωμπα_m, om. α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 ll. 168: *irrationabiliter*] ωμπα_m, *ita rationabiliter* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 211: *habere*] ωμα_p, *posset ... habere* πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *impedit*] ωμπ (*impedire* Ly) α_p, om. α_m.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 10: *periculosum*] ωμα_p, *periculosum* α_m.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 50: *seu societatem pacificam*] ωμα_p, om. πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 55: *ipso rege regum*] ωμα_p, om. πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 56: *dominancium*] ωμα_p, om. πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 ll. 57–8: *Veni ... suum*] ωμα_p, om. πα_m.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 10: *sicut leges*] ωμπα_m, *sacre leges* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 ll. 16–7: *melius procuraretur*] ωμα_p, *videtur melius procurari* π, om. α_m.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 27: *illo*] ωμπα_m, *nullo* α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 27: *mortalium*] ωμπα_m, om. α_p.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 28: *disposuit*] ωμπα_m, *disponit* α_p.

The disjunction of the α-versions is particularly clear in the two gaps in the text in 3.2 Dial. 3, c. 15 pp. 285–86 ll. 15–41: *Ad...innodatus* and c. 16 pp. 290–91 ll. 52–78: *Item...quoquam*. In the α_m-manuscripts the specified text is missing. In contrast, the common master copy of Un and Vd in Paris included these segments. Unfortunately, the text of Un is fragmentary due to the loss of a quire (cf. 2.6.18 Un). But the manuscript Es proves the completeness of the master copy of α_p, because Es added the missing sections from a different Paris exemplar (see 2.6.6 Es).

John Kilcullen has proposed a hypothesis in this context coinciding in large parts with the stemma codicum (see below p. XLIII).⁴⁰ He postulated a lost manuscript X, which ended at *antistitem*. This manuscript was copied twice: X1 and X2. These two copies are also lost. X2 contained the two text portions, but X1 did not. Kilcullen attributes all preserved *antistitem* manuscripts to X1, including Vd and Es, which would have been corrected by using X2. This is the

⁴⁰ Cf. <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html> (last access: 8th Nov. 2018).

case for Es, but not for Vd. Vd has both text segments at the right place without a change of hand being recognizable. Thus, Vd is, taking the disjunctive errors to X1 into account, a copy of X2.

We have used the sigla α (=X), α_p (=X2) und α_m (=X1) in order to indicate the evolution of the text.

1.2 The α_p -version

The codices Un and Vd belong to text class α_p and go back to a common master copy. Vd therefore is not a copy of Un:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 21: *quomodolibet*] Vd, *quemlibet* Un.
- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 37: *tam*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 54: *magis*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 58: *legisti*] Vd, *legi* Un.
- 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 68: *a quibusdam*] Vd, *aliquibusdam* Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 26: *ius*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 35: *secularis qui*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 45–6: *uni ... subditos*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 74: *implicaret*] Vd, *multiplicaret* Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 213: *debeat preesse*] Vd, *preest* Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *preesse*] Vd, *precedere* Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 3–4: *multipliciter ... enarra*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 6: *sit subiecta*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 ll. 46–7: *se ... invicem*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 16: *substanciam*] Vd, *scienciam* Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 27: *reprobare conantur. Quia*] Vd, om. Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 ll. 20–1: *1° Mac. ... sibi*] Vd, om. Un.

And Un was not copied from Vd:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 32: *munienda*] Un, *invenienda* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 46: *tempore*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 57: *cognitorem*] Un, *agnitorem* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 63: *in ecclesia*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 69: *homo*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 ll. 87–8: *laicos ... concernunt*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 97: *adinvicem*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 148: *et litigia*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 192: *poterit*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 205: *regendo*] Un, *gubernando* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 205: *temporalem*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *munido*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 3: *multipliciter*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 46: *adinvicem*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 60: *cum eis*] Un, om. Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 7: *plures*] Un, om. Vd.

The manuscript Es filled the gaps of its α_m -version by using a text similar to α_p . The scribe of Es found this text in Paris as is testified by the postscript: *Hic est*

finis istius doctoris [rather: dialogi] quia non reperitur plus Parisi. Deo laus et virgini intemerate. (cf. 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 97).

1.2 The α_m -version

This version is transmitted in twelve manuscripts: ArAuBaCaDiEsFrMwPbPcPeTo. We postpone the discussion of the manuscripts ArBaDiFr, because there is much contamination with other versions making it very difficult to classify them. They will be the object of a detailed analysis in separate sections below. The remaining eight copies of this group AuCaEsMwPbPcPeTo are divided into two subgroups: A=AuCaPbPcPe and B=EsMwTo. Some examples of the separating and binding variants are offered below.

1.2.1 The group α_m -A (AuCaPbPcPe)

The following variants separate the manuscripts AuCaPbPcPe from group B (EsMwTo):

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 7: *pertineat*] *pertinet* AuCaPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 103: *non*¹] *non dicit* AuCaFrPbPcPe, supp. Mw.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 113: *unnum regnum*] om. AuCaPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 ll. 196–97: *multitudinis*] *multitudinis puniendum* AuCaFrPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 207: *sicut ... impedit*²] om. AuCaFrPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 13: *petisti*] *petistis* AuCaDiFrPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 20: *prefulgeret*] *refulgent* AuBaCaDiPbPc; *prefulget* EsVd; *refulgeret* FrPe; *prefulgent* ToUn.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 ll. 30–1: *infideles ... quamvis*] om. AuCaDiFrPbPcPe.
- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 8: *prima opinione*] *opinione (allegacione Di) prima* AuCaDiFrPbPcPe.

1.2.1.1 The group A.1 of α_m (AuPbPcPe)

On the one hand the assumed manuscript *A is the master copy of Ca and on the other hand an indirect ancestor of the manuscripts AuPbPcPe. The inferred manuscript *A.1, which is a copy of *A, differs from Ca by the following variants:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 48: *et falsas solidas*] om. AuPbPcPe; *et falsas stolidas* ArCa.
- 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 57: *prenominatis*] *prenotatis* AuFrPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 76: *Cyprianus*] *fere* add. AuDiPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 106: *consistere*] *constituere* AuPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 ll. 113–14: *efficiunt ... nisi*] om. AuPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 152: *sim*] *suum* AuPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 7: *excellencias*] *extollencias* AuBaDiPbPcPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 5: *presidere*] om. AuDiFrPbPcPe; supp. Pc.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 21: *magna*] *magis* AuDiFrPbPcPe; om. Ba.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8: *Investigemus*] *Investigabimus* Ba; *Investigamus* AuDiPcPe.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 ll. 37–8: *intellectus ... clarius*] om. AuDiFrPbPcPe; supp. Pc.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 42: *de omni*] *omnium* AuDiFrPbPcPe; em. from *omnium* Pc.

Ca can not be the master copy of *A.1 because Ca offers many singular readings, which are not included in *A.1:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 6: *laudum*] om. Ca.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 54: *exagitata*] *magis* prec. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 15: *videtur multipliciter*] *michi videtur* Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 2118: *rectores et*] om. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 70: *utriusque*] *universi* Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 89: *subesse*] *obedire* Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 131: *ministri*] *magistri* Ca; supp. *magistri* Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 167: *suspicionem*] *suspensionem* Ar; om. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 169: *universitati mortalium*] om. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 12: *deo*] *prohibitum* add. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 72: *seculari*] om. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 6: *confirmacione*] *affirmacione* Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 4: *regimina*] *regiam* Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 34: *Israeliticum*] *iudicavit nonnumquam per plures reges quorum nullus esset alteri subiectus* add. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 32 l. 37: *qui*] *est expediens* prec. Ca.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 ll. 13–4: *in ... electus*] om. Ca.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 218 l. 78: *habet*] *amministracionem vel* add. Ca.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 27: *seculari*] om. ArCa.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 91: *vero*] *non* Ca; supp. Di₂.

1.2.1.2 The group A.2 from α_m (AuPbPc)

The inferred manuscript *A.1 was copied as well. This copy *A.2, which is lost too, is the master copy of the codices AuPbPc. Pe is another copy of *A.1 and therefore a sibling of *A.2. The chief variants of the group AuPbPc, which separate the group from Pe, are:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 29 and passim: *Magister*] om. AuPbPc; on margin supp.: *M*. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 2 and passim: *Discipulus*] om. AuPbPc; on margin supp.: *D*. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 24: *portat*] *portant* AuDiPbPc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 153: *tutum*] *tuum* AuPc; em. from *tuum* Pb; on margin: *al. tutum* Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 189: *ordines*] *ordine* AuPb; em. from *ordine* Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 13: *alteri esset*] *esset alteri* π AuBaDiPbPc.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 27: *quidam*] *quidem* AuPbPc.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 25: *diversitate*] *universitate* AuDiPbPc.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 60: *nisi*] *in* AuPbPc; om. Di.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 6: *pro*] om. AuDiPbPc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 40: *novit*] *novum* AuDiMwPbPcTo; *nova* Ba; em. Es; *in omni* FrPe.

Pe cannot be the master copy of *A.2 because *A.2 does not share the variants with Pe:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 27: *divisorib. et usurpatorib.*] om. Pe.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 33: *solummodo*] *solum* Pe.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 49: *et declaracio*] om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 20: *malefactorum*] *malorum* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 31: *Unde et principes*] *et* Pe.

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 76: *legitur] habetur* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 92: *Extra]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 144: *incurret] imminet* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 161–62: *Nec ... ipsum]* om. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 39: *dist. ... gencium²]* supp. Fr; om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 47: *equum] ponere* add. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 59: *expresse]* om. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 13: *dies vite plurimos] dies plurimos scilicet vite* FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 29: *mundana] humana* FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 11: *Erit autem] lex* add. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 26: *iusticia]* om. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 30: *aliquando regi]* range after l. 30 *secularem* FrPe.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 17: *causa] rationabili* add. FrPe.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 23: *fidelitatis]* supp. Fr; om. Pe.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 6: *recitata] tractata* FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8: *ratione] Romani imperii aut* add. FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 40: *Cuncta¹]* om. BaDi; *per mundum* add. FrPe.

1.2.1.3 The group A.3 from α_m (AuPb*C)

*A.2 is the latest inferable master copy of this family. Pb is a copy of Au and can therefore be neglected for now (cf. 5.13). What kind of relationship do the manuscripts Au and Pc have? Pc can not be the sibling of Au. In fact, a common master copy of Au can be inferred with the lost mother manuscript of BaDi (= *C), the codex *A.3. This inferred manuscript *A.3 is therefore the sister of Pc; Pc is consequently the aunt of Au and *C. The readings for this are listed below.

Pc cannot be the master copy of the group A.3:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 36: *hiis] istis* Pe.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 37: *que totum]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 11: *incongrue] est congrue* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 16: *expediens] quia* add. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 38: *comprimendos] opprimendos* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 98: *possit cuilibet]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 ll. 108–9: *ipsa ... pastor]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 144: *desolacionem] viciumque* add. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 210: *potest]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 212: *regnum] regimen* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 19: *Illud ... expediens²]* om. DiPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 ll. 53–4: *Apostolo ... ducere]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 24 l. 62: *convencio] convexio* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 25 ll. 68–9: *et ... frater]* om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 14: *iusticia, pax et concordia] iusta pax et concordia* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 31 p. 3 ll. 30–1: *David ... sacerdotem]* om. Pe.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 18: *quod] sed* Pe.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 53: *Tum quia] Quia cum* Pe.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 14: *huius]* om. Pe.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 45: *quamdiu sunt scismatici]* om. Pe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 28: *episcopi]* supp. *quoniam* add. Pc.

- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 49: *Vos*] om. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 92: *illam*] *istam* Pc.

The inferred master copy *A.3 has a specific characteristic, which substantiates the hypothesis of a group connection: After 3.2 Dial. 1, c. 5 the section pp. 29–30 ll. 2–18 *Si...mortalium* of the chapter is repeated by mistake. The manuscripts AuPb and Di contain this iteration. The scribe of Ba noticed this error and omitted the redundant text. The master copy of BaDi therefore is the inferred manuscript *C, which must have contained the iteration as well.

1.2.2 The group α_m -B (EsMwTo)

The following conjunctive errors separate the manuscripts of EsMwTo with respect to group A (AuCaPbPcPe):

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 22: *impeditorem*] *defensorem* PzLm ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 40: *future*] *factura* (above *future* Mw) EsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 50: *Amplius*] *Secunda ratio* prec. π ArBaDiEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 80: *aliisque*] *et alii quam* EsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 ll. 81–2: *Certum ... c.³*] om. ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 127: *adiuvatur*] *adamatur* DiEsMwTo; em. from *adamatur* Fr.
 3.2 Dial. 1, c. 1 pp. 16–7 ll. 165–66: *habere ... iudicem*] om. EsTo; supp. Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 179: *et principes*] om. π ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 211: *mai. potenciam haberet*] *potest maiorem habere potestatem* BaEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 40: *potenter ... imperaret*] (canc. *poterit*) ... *imperaret* Mw; *imperaret* Ly EsTo; *non peterit ... imperari* Ar; *non poterit ... imperare* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 41: *prohibentur*] *tunc* prec. PzLm ArBaMwTo; canc. Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 53: *qui 2^a*] om. ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 74: *ille*] *iste* EsTo; *i^e* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 22: *in sapientia*] *in sufficienciam* (vel *sapientia* supp.) Es; *in sufficiencia*, above *sapientia* supp. Mw; *insufficienciam* To.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 23: *sapientia²*] *sufficiencia* (above *sapientia* Mw) EsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 10: *sic*] *sicut* EsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 18: *multitudo*] on erasure Es; *incertitudo* MwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 28: *regi populum sibi*] *populum Israheliticum aliquando* (*aliquando* om. π EsMwTo) *regi sibi* π .
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 ll. 18–9: *elecctio ... aliquando*] om. ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 51: *vel*] *ius* add. EsMwTo.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 3: *patere potest*] *potest apparere* π ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 7: *aliis*] om. EsMwTo.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 48: *licet*] *sed* ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 21: *habetur*] om. EsMwTo.

The conjunctive errors of group A (AuCaPbPcPe) are listed above in 1.2.1.

1.2.2.1 The group B.1 from α_m (EsTo)

The manuscripts EsTo share a common master copy *B.1, which is a sister of Mw. Initially the variants of *B.1 are:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 18: *temporalia*] *talia* EsTo.
 3.2 Dial. Prol. p. 7 l. 70: *expressis*] *ex premissis* DiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 37: *et²*] *unde* add. EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 37: *mundi*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 40: *bonorum*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 43: *et²*] *ad suscitandum* BaDiEs; *ad sustinendum* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 73: *cardinalibus*] on erasure Es; *cardinalibus* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 178: *impune*] on erasure Es; *inpure* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 178: *pacem*] *patrie* BaDiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 182: *universos*] em. from *universitatis* Es; *universitatis* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 185: *sit*] *debeat esse* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 192: *administratio*] *ministeria* BaDiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 211: *regi*] *uni* prec. BaDiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *universo*] *toti* BaDiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 ll. 218–19: *aut² ... naturale*] om. EsTo; *aut contra ius positivum non contra ius naturale* supp. Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 25: *totus*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 34: *reputandum*] on erasure Es; *repugnandum* To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 76: *insufficiens*] *sufficiens* DiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 12: *tuo*] *suo* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 36: *custodias*] *tu studeas* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 12: *taliter posse*] *posse taliter* π ArMw; *posse aliter* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 3: *quod*] *sed* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 10: *sicut*] *sunt* Es; *sint* To.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 23: *vel ... gerencium*] supp. Es; om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 29: *Sed ... subiectum²*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 32 l. 41: *et qualitatem*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 16: *Romanos vel*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 35: *alia vel aliis*] *aliis vel alia* EsTo.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 38: *administret*] *ministret* EsTo.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 218 l. 68: *episcopi*] *ipsi* EsTo.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 10: *iure*] *potestate* EsTo.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 ll. 18–9: *Nec ... causa³*] om. EsTo.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 20: *papa*] *quia nec in causa criminali nec civili quod non in criminali causa seculari probatur* add. EsTo.

Es and To are siblings; there is no dependency between these manuscripts.
 Neither shares Es specific readings with To:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 5: *Romanos*] *et Romano* To.
 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 6: *noscuntur extollere*] *noscantur excellere* To.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 ll. 51–2: *et ... conferunt*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 43: *et²*] *ad suscitandum* BaDiEs; *ad sustinendum* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 52: *Clementis*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 65: *disponenda*] *differenda* EsMw; *discenda* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 69: *mediator*] *fidei* add. To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 76: *legitur*] *videtur* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 123: *insinuans*] *insignans* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 129: *sapiens*] *sapiencia autem* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 149–50: *quam ... subiecti*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 ll. 174–75: *q. ... caveatur*] om. To.

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 177: *colligi ... reges*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 3: *maiorum sententiis*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 5–6: *expedit ... seu] est ex* To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 ll. 22–3: *regem petebat] regebat* To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 24: *me ne regnem] mone regnari* To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 27: *Adhuc ... expediens*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 59: *ut ... ad] et nisi* To.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 16: *substanciam] sciencias* To.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 16: *regendo] legendo* To.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 4: *temporum] ipsum* To.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 ll. 9–10: *nitere ... opinio*] om. To.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 2: *seu] in add.* FrTo.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 ll. 54–5: *Romanorum ... regem*] om. To.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 30: *sive?*] om. To.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 49: *potestis] possetis* To.

Nor does To contain the variants of Es:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 39: *habentes*] om. DiEs; supp. Mw.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 57: *libris*] om. Es; supp. Mw; libros To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 28: *suos*] om. Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 30: *propter*] om. Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 30: *idem] ideo* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 74: *preesse] presidere* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 138: *tollitur] colligitur* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 171: *enim*] om. Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 201: *simpliciter] similiter* π ArEsMwPc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 213: *preesse uni regno] uni regno preesse* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 3–4: *habentes ... communire] on erasure* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 3–4: *multipliciter communire] premunire (pre- on erasure)* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 41: *eadem] eisdem* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 76: *quilibet] nullus* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 9: *civitatibus] supp.* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 32 l. 38: *expediens ... est?*] om. Es.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 11: *ad*] om. Es.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 2: *prima parte] parte prima* Es.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 9: *in*] om. Es.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 21: *Culpam] Culpas* Es.

The master copy of the siblings EsTo therefore has to be the inferred manuscript *B.1. Mw cannot be the inferred manuscript because it is a sibling manuscript of *B.1:

- 3.2 Dial. Prol. p. 7 l. 71: *ipsum*] om. FrMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 39: *potencius] potencia* FrMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 53: *sollicitudines] solitudines* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 60: *vacantes] vitates* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 118: *poterunt] poterit* π ArAuCaFrMwPbPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 191: *fiere] fiat* ArMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 211: *regnum] regimen* AuCaFrMwPbPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 225: *quare] quia* Ar; *quoniam* AuBaDiFrMwPbPcPeUn.

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 16: *in magnis et in parvis]* *in magnis et parvis* AuMwPbPcUnVd.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 26: *non est]* *non esset* FrPe; om., but *non esset* supp. Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 40: *potenter ... imperaret]* *poterit (poterit* canc.) ... *imperaret* Mw; *non poterit ... imperari* Ar; *non poterit ... imperare* PzLm; (om.) ... *imperaret* Ly EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 65: *iudicio]* *iudice* CaPc; *iudico* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 74: *ille]* *iste* EsTo; *i* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 33: *accipiens]* *recipiens* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 5: *neque ... neque]* (om.) ... *neque* π ArMw.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 6: *universis]* *universitatibus* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 10: *pro]* om. FrPe; *que* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 24: *procuraretur]* *procoretur* Mw.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 22: *est]* *sit* Mw.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 39: *in]* om. Mw.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 44: *ipsis]* *ipso* Mw.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 4: *ista]* *illa* Mw.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 41: *sedes]* *fide* AuBaDiFrPbPe; *fides* Mw.

1.2.3 The inferred manuscript *C (BaDi)

The siblings Ba and Di go back to a common master copy *C, which contains, in some parts, text of the master copy *A.3 (AuPb, cf. 1.2.1.3) and, in other parts, text of *B.1 (EsTo, cf. 1.2.1). It switches between both master copies. In 3.2 Dial. Prologue and 3.2 Dial. 1, c. 1 the manuscript *C follows *B.1 (EsTo). From 3.2 Dial. 1, c. 2 until c. 5, *A.3 (AuPb) is the master copy of *C. There is a change in the manuscripts used in c. 2, which is caused by an error of the master copy.

In the following there is evidence for a change in the master copy *B.1 (EsTo):

- 3.2 Dial. Prolog. p. 3 l. 11: *primi]* *libri* add. BaDiEsToFr.
 3.2 Dial. Prolog. p. 4 l. 22: *impeditorem]* *defensorem* π ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. Prolog. p. 5 l. 34: *forsitan]* om. ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 6: *omnia]* *an expedit esse unum imperatorem totius orbis (orbis om. Ar)* add. π ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 29: *racio]* *ita* π; *igitur* ArBaDiEsTo; *vero* AuCaPbPcUnVd; *ergo* FrMw; *enim* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 43: *et']* *ad suscitandum* BaDiEs; *ad sustinendum* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 50: *Amplius]* *Secunda ratio* prec. π ArBaDiEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 138: *ac]* *per quod* π ArBaDiEs; *per* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 pp. 16–7 ll. 165–66: *habere...iudicem]* om. EsTo, supp. Mw; *si non* add. BaDiTo, canc. Mw; *iudicem* (em. from *si non* ?) on erasure add. Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 178: *pacem]* *patrie* BaDiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 178: *iura minorum]* *iura eciam minorum* ArCaFrPcPe; *iura et minores* BaDiEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 192: *administracio]* *ministeria* BaDiEsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *universo]* *toti* BaDiEsTo.

Change to master copy *A.3 (AuPb) in c. 2:

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 6: *imperatorī seu principi] principi seu imperatorī* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 10: *periculosum] periculosum (est add. AuBaDiPb) α_m*.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 13: *alteri esset] esset alteri π* AuBaDiPbPc.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 14: *cunctis] pre prec. (but canc. Ba)* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 21: *seculari] om.* ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 25: *totus] om.* EsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 ll. 34–5: *sit...gencium²] om.* ArEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 45: *qui] om.* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 48: *imperatorī seu principi] principi seu imperatorī* AuBaDiPb.

An error in *A.3 forces a correction by using *B.1 (EsTo):

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 49: *subesse] obedire* Mz π_α (om. AuPb; *obedire* supp. PcPe; *obedire seu esse subiecti* BaEsTo).

An error in *B.1 forces a correction by using *A.3 (AuPb):

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 53: *qui 2] om.* ArEsMwTo.

Change to master copy *B.1 (EsTo):

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 58: *eciam] om.* Mz π ArBaDiEsFrTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 62: *tenebras] om.* AuPb.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 62: *Que autem] aut que* BaDi.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 65: *pro iudicio] range after recurrere* BaDi.

Change to master copy *A.3 (AuPb) up to the end of the first part of the sample collation (3.2 Dial. 1, c. 5):

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 68: *est] om.* ArTo; supp. EsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 68: *possit] posset* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 73: *mortalium esse subiecta] esse subiecta mortalium* EsTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 74: *ille] iste* EsTo; *i^e* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 75: *Sed...curam²] om.* AuDiPb; *curam* Di₂.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 77: *teste] testante π* ArEsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 79: *est] supp.* EsMw; om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 7: *excellencias] extollencias* AuBaDiDi₂PbPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 24: *precellant] precellunt* AuBaDiFrPbPcPeUn († Ca).
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 29: *eciam] et* AuBaCaDiPb; supp. Es; om. MwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 28 l. 39: *superare] etc.* add. BaDi; supp. Es; om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 11: *ista] illa* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 16: *fierent et peccata] et peccata fierent* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 12: *sunt ceteris] sunt pre ceteris* AuBaDiCaFrPbPcPe; *pre ceteris* Di₂.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 19: *sustineret] sustinent* ArEsToPcUn; *sustinet* AuBaDiPbVd; *sustinere* Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 20: *prefulgeret] prefulgenti* PzLmLy; *refulgent* AuBaCaDiPbPc; *prefulget* EsVd; *refulgeret* FrPe; *prefulgent* ToUn.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 24: *per plures melius] melius per plures* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 28: *regi populum sibi] populum Israheliticum aliquando (aliquando om. π* EsMwTo) *regi sibi (sibi regi* AuBaDiPb) Mz π_α.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 32 l. 39: *iudicandum expediens] reputandum expediens* AuPb; *expediens reputandum* BaDi; *expediens iudicandum* EsTo.

After c. 5 a mistaken duplication follows in *C, which is copied from the master copy *A.3. Ba noticed that error and omitted the redundant text:

3.2 Dial. 1, c. 5 pp. 29–30 ll. 2–18: *Si...mortalium*] repeated after c. 5 AuDiPb; readings indicated by sigla Au₂Di₂Pb₂.

In the second as well as in the third sample of the complete collation (3.2 Dial. 2, c. 29 und 3.2 Dial. 3, c. 15–16), Ba and Di share a common master copy. The similarities of BaDi (= *C) are:

- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 3: *eciam*] om. BaDi.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 14: *pape*] om. BaDi.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 35: *corona vel*] om. BaDi.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 36: *est*] om. BaDi.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 58: *que ... ait*] *que dicit ...* (*ait* add. Di) BaDi.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 59: *semper derogatur*] *derogatur semper* BaDi.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 218 l. 71: *In nomine*] on erasure Es; *In homine* ArMwTo; *domini* add. BaDiCaFrPe; *nomine domini* supp. Mw.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 218 l. 78: *administrandi*] *etc.* add. BaDiPc.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 4: *qua*] *quo* BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 5: *hic*] om. BaDiFr.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 14: *advertere poterit*] *poterit advertere* AuBaDiPb.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 43: *omni iure*] *ipso iure* BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 2: *libro 6°*] om. BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 3: *ibidem*] *idem* BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 14: *ista*] *autem* add. BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 14: *taliter*] *tripliciter* BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 39: *inducuntur*] *adducuntur* Mz Ly AuBaDiFrPbPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 40: *Cuncta*¹] om. BaDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 41: *sedes*] *fide* AuBaDiFrPbPe; *fides* Mw.

Apparently the scribe of *C prefers the master copy *A.3 in books 2 and 3. How often he checked *B.1 cannot be said on the basis of the short sample collation of the witnesses of the text.

There is no mutual dependency between Ba und Di. Ba has not copied Di:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 12: *discutere*] *discurrere* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 36: *severius*] *serenius* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 41: *unus*] *nisi* prec. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 96: *seculari*] om. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 122: *disiungat*] *distinguat* DiFr.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 134: *regnare*] *negare* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 161–2: *offensi ... domino*] om. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 224: *sed ... iniquum*] om. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 5–6: *universitas mortalium*] *universa mortalitas* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 16: *et in parte*] om. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 19: *Illud ... expediens*²] om. DiPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 21: *divinis ... ut*] om. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 29: *meliori est magis*] *maiori magis est* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 57: *non ... pacem*²] om. Di.

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 59: *interempcionem] inceptionem* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 29 l. 2: *Si est] Sed* Di.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 22: *voluntarie] vocacione* Di.

Nor has Di copied Ba:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 19: *super spiritualia] spiritualis* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 26: *Non frustra] om.* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 ll. 33–4: *et ... proditur] om.* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 52: *Sicut enim] om.* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 102: *prepositus] preparatus* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 142: *Matthei 12°] et Luce XI* add. Ba (as π).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 159–60: *3^a ... suspecti] om.* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 186: *quilibet cui libet] quisque unicuique* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 194: *universitati mortalium] om.* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 21: *regi seu] regi vel imperatori vel* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 49: *seu principi] om.* Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 5: *universitati mortalium] aut secularium* add. Ba.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 32 ll. 41–2: *et ... necessitatem] om.* Ba.

Thus, Ba and Di are siblings.

1.2.4 The manuscript Ar (+ π)

The manuscript Ar has two characteristics with respect to group α : first the codex offers some more columns of text after the end of the α -version *antistitem* (3.2 Dial. 3, c.16 p. 292 l. 97). It adds the text up to 3.2 Dial. 3 c. 17 *hoc multis rationibus improbat* *primo* (p. 299 l. 97). Secondly, the codex contains singular readings (conjectures), which are not documented in any other manuscript but are part of the later incunabula. The manuscript cannot be the direct master or personal copy of the first printer (Pz) because it contains many errors and oversights which are not printed in π . Aside from this, Ar is a pure α -manuscript, which depends directly on Ca and Mw (= *P), – there are no emendations of the μ -version in Ar. The recension π (PzLmLy) depends as well on the master copy of Ar, the now lost manuscript *P, but includes emendations to μ and has been complemented with its addenda after *antistitem*.

First, the dependency of *P on Ca upon Mw is demonstrated, then the conjectures, which can be found later in π , followed by the singularities of Ar. For group π see section 2 below.

*P (Ar) follows mainly Mw:

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 22: *impeditorem] defensorem* PzLm ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 6: *omnia] an expedit esse unum imperatorem totius orbis (orbis om. Ar)* add. π ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 50: *Amplius] Secunda ratio* prec. PzLm ArBaDiEsMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 72: *accio] dicta* add. Ar, canc. Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 ll. 81–2: *Certum ... c.³] om.* ArEsMwTo; supp. Fr.

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 ll. 112–13: *unum corpus*] om. π ArEsMwTo, supp. Fr. [in AuCaPbPcPe om. *unum regnum*]
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 151: *negavit*] om. π ArTo; supp. EsMw.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 201: *simpliciter*] *similiter* π ArEsMwPc.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 220: *aliquis fuisset*] *fuisset quis* π ArMw; *fuisset aliquis* α .
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 21: *seculari*] om. ArEsMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 ll. 30–1: *nec ... est*] ... *non est* π ArEsMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 ll. 34–5: *sit ... gencium²*] om. ArEsMwTo; *sit naturale et quia ut legitur di. 1 c. ius gencium* supp. Mw.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 40: *potenter ... imperaret*] (canc.. *poterit*) ... *imperaret* Mw; (om.) ... *imperaret* Ly EsTo; *non poterit ... imperare* PzLm; *non peterit ... imperari* Ar.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 41: *prohibentur*] *tunc* prec. PzLm ArBaMwTo, canc. Es.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 51: *iudicio*] *eciam* add. π ArBaEsMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 53: *qui 2°*] om. ArEsMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 28: *colligitur*] *quod* add. π ArEsMwTo ($\dagger$ Ca).
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 5: *neque¹*] om. π ArMw.
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 12: *taliter posse*] *posse taliter* π ArMw; *posse aliter* EsTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 9: *nitere*] *nitaris* π ArBaEsMw; *interest* AuDiPb; *nitor* Pc.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 ll. 18–9: *eleccio ... aliquando*] om. ArEsMwTo.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 15: *iudex suus*] *suus iudex* π ArMw; *summus iudex* EsTo.

*P (Ar) changes its master copy from time to time to Ca or is corrected by using Ca:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 6: *laborarunt*] *laboraverunt* ArAuCaDiPbPc; em. from *laboraverunt* Pe.
- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 38: *est*] et ArCa.
- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 48: *solidas*] *stolidas* π ArCa.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 5: *usurpaverint*] *usurpaverunt* π ArAuCaPbPcPeUn.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 45: *ac²*] et ArCaPe.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 48: *habeat*] *habet* π ArAuCaPbPcUnVd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 54–5: *in hiis*] *studiis* π ArCa; om. FrMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 77: *Nicholaus*] *ponit* prec. π ArCa.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 97: *vel*] *aut* π ArCa; supp. EsMw; om. To.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 99: *Tum*] *tamen* ArCaUn; om. EsTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 102: *gubernator*] *aut* add. π Ar; *seu* add. Ca.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 176: *De accusationibus*] *qualiter et quando* add. π ArCa; *c.* (gap add. Pe) add. FrPe; *c. qualiter et quando* supp. Mw; *qualiter et quando et* supp. Pc.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 190: *pocioribus*] *potencoribus* ArCa; on erasure Es; em. from *potencioribus* Pe; *peccatoribus* To.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 3: *tu*] *cum* π ArCa; (*tu* supp.) *tamen* Mw.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 27: *seculari*] om. ArCa.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 88: *potuissem*] *potuisset* π ArCaTo; em. Es.

*P displays many conjectures, which are also part of Ar and π :

- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 25: *armis et potencia*] *potentia et per arma* PzLm Ar; *arma potencia* α .
- 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 29: *Magister*] *Discipulus* PzLm Ar.
- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 36: *Discipulus*] *Magister* PzLm Ar; om. AuPb; on margin supp. Pc.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 36: *iustus ... salubrius*] *salubrius efficacius iustus ac severius* π Ar.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 50: *ita*] *ministrantur et* π Ar; et AuCaFrMwPbPcPeTo; et add. BaDiEs.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 71: *cursu*] *successu* π Ar.

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 79: *sacerdotibus] domini* add. π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 121: *debeant] valeant* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 127: *omnes] mundi* add. π ; *mō* add. Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 138: *ac] per quod* π ArBaDiEs; *per* To; *ut* UnVd.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 142: *Mathei] Luce* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 182: *universos mortales] universitatem mortalium* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 203: *universitati] universitatem* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *mundo] orbi* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 39: *sunt] iura gentium seu* add. π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 44: *debent] dicuntur* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 51: *suscipiendo] sustinendo* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 67: *litigabant] litigant* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 27: *responsionem] improbationem* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 13: *utilius] expediens* π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 18: *invenitur] 2 (20 Ar) di. de quibus* add. π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 15: *sed] tanquam* add. π Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 ll. 16–7: *melius procuraretur] videtur melius procurari* π Ar.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 8: *electus] electio* PzLm Ar.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 18: *intromittat se] se intromitteret* π Ar.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 37: *aliquam] istam* π Ar.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 64: *Magister] Respondetur* add. π (*Rursus* add. Ly) Ar.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 10: *assercciones diverse] diverse assercciones* π Ar.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 16: *causa²] om.* π Ar.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 19: *in causa²] om.* π Ar.

Many singularities are distinct for Ar, excluding any connection to π :

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 49: *declaracio] dilectio* em. from *delco* Ar.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 68: *impugnarent] impurgarent* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 54: *invicem] in mentem* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 65: *disponenda] diffinienda* Ar; em. from *differenda* Di; *differenda* (on margin: *disponenda* Mw) EsMw; *discenda* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 80: *aliisque] et aliis quasi* π ; *et aliis* ArBaDi; *et aliis quam* EsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 124: *mortales] tales* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 161: *offensi] offendentis* Ve Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 166: *communem] omnem* MzPzLm; om. Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 167: *suspicionem] suspicionem* Ar; om. Ca.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 177: *colligi] intelligi* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 3: *maiorum] aliorum* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 4: *Ideo] Idcirco* π ; *Id certo* Ar; om. Di.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 10: *non expediens] om.* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 12: *ut patet] utique* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 17: *plures] om.* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 ll. 27–8: *expediens...assimilatur] ... assimilatur meliori est magis expediens* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 ll. 45–6: *Omnes ... possunt] om.* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 77: *legitur] habetur* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 80: *multo forcius] range after l. 79 poterit* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 29: *eciam in sapientia] om.* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 ll. 28–9: *deus ... Sed] om.* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 35: *universitas] diversitas (temporum add., but canc.)* Ar.

- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 32 l. 41: *et] ac π; mortaliū ac Ar.*
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 7: *quod] quod add. Ar.*
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 ll. 18–9: *eleccio ... aliquando] om. ArEsMwTo.*
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 25: *electus] intellectus Ar.*
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 ll. 54–5: *quam ... Romanorum] quam ArEs supp. Mw; quam alios reges et ita sed potuit si subicere regem Romanorum supp. Pc.*
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 ll. 6–7: *opinionibus aliis] alia opinione Ar.*
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 9: *pro omni favore] cum favore Ar.*
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 48: *licet] sed ArEsMwTo.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 ll. 13–4: *Pro ... Magister] om. Ar.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 26: *ordinarius] om. Ar.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 39: *auctoritates] opiniones Ar.*

Using Mz, Ar complements the ending after *antistitem*, even if it is not complete (only until c. 17 l. 96):

- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 100: *respicit] om. (gap) Mz; om. ArFr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 104: *retractandum] pretractandum MzFr; pertractandum LmPzAr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 l. 108: *de eius] decus MzArFr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 ll. 121–2: *sublimitas episcopalis nullis] sublimans (honore add. Ar.) nullus MzArFr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 l. 128: *id est] idem MzArFr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 294 l. 134: *II^a] IX^a MzArFr; II LyDi₂.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 294 l. 137: *a liminibus] alii (gap add. Mz) MzArFr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 294 l. 140: *plurimum] plurimi MzAr; plebsque LmPz; plures namque LyDi₂; plurimis Fr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 294 l. 140: *si] om. MzArFr.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 295 l. 160: *§ Ecce] sed ecclesie MzFr; sed Ar.*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 295 l. 162: *§] sed MzArFr.*

It cannot be completely excluded that Ar is only a first and later rejected working copy of the editors of Pz. The first editors may have possibly created a text Ar on the basis of Ca and Mw for printing, before they discovered the better and more complete version μ . After having acquired a μ -version the plan to simply complement the continuation of μ (after 3.2 Dial. c. 3, 16 *antistitem*) in Ar was abandoned. Instead the printer might have generated a second working copy (= π ?), this time perhaps on the basis of Ar and μ . A third revision of the text after setting the galley proof could finally explain the differences between the variants of Ar and Pz. But taking into account the organisation of work it is more likely that the text would have been corrected directly in the manuscript. So Ar probably has to be considered as a copy of an early printed version (*P, based on CaMw). On the other hand, π would have descended from this now lost version *P, having revised *P with the aid of Mz. In this case, Ar and π can be regarded as siblings.

2. The incunabula and the group π

The witnesses of the group π depend on a version far removed from the autograph of the author. Below only the incunabula Pz and Ly are analyzed in more detail because editorial procedures were performed in them. Lm is a simple copy of Pz (cf. below 5.8). The printed edition of Melchior Goldast 1614 (Gs) is neglected due to its being a reprint of Ly with only marginal typeset errors (cf. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/sigla.html#Gs>, last access: 8th Nov. 2018).

2.1 The editio prima Pz of 1476

After the analysis of the manuscript Ar (see above 1.2.4) we assume that the manuscript used for printing Pz was a sibling manuscript of Ar.

Pz thus has a common master copy with Ar (=P):

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 18: *principaliter*] *maxime* PzLmLy Ar; om. AuPb.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 ll. 112–3: *unum corpus*] om. PzLmLy ArEsMwTo, supp. Fr.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 121: *debeant*] *valeant* PzLmLy Ar.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 151: *negavit*] om. PzLmLy ArTo; supp. EsMw.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 182: *universos mortales*] *universitatem mortalium* PzLmLy Ar.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 201: *simpliciter*] *similiter* PzLmLy ArEsMwPc.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 220: *aliquis fuisset*] *fuisset quis* PzLmLy ArMw; *fuisset aliquis* α .
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 31: *nec ... est*] ... *non est* PzLmLy ArEsMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 41: *prohibentur*] *tunc* prec. PzLm ArBaMwTo, canc. Es.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 51: *iudicio*] *eciam* add. PzLmLy ArBaEsMwTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 28: *colligitur*] *quod* add. PzLmLy ArEsMwTo († Ca).
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 5: *neque*¹] om. PzLmLy ArMw.
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 12: *taliter posse*] *posse taliter* PzLmLy ArMw; *posse aliter* EsTo.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 9: *nitere*] *nitaris* PzLmLy ArBaEsMw; *interest* AuDiPb; *nitior* Pc.

Ar cannot be the direct master copy of Pz (for the corresponding separation errors see 1.2.4). The master copy of Pz (=P) has been compared with *P and contaminated with μ :

- 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 61: *aggrediar*] *aggrediendo* α (*aggregando* ArMw, on margin: *al. aggrediendo* Mw; *acgregando* Ca; *congregiendo* Es; em. from *aggregando* Fr; *congregando* To).
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 ll. 27–8: *severitas...patris*] om. α .
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 206: *debacchari*] *debacchare* PzLmLy; *defalcare* α .
- 3.2 Dial. 1, c. 3 pp. 26–7 ll. 17–8: *necessaria est precipue sapientia*] *necessaria est prudentia et sapientia* Mz; *precipue est necessaria prudentia et sapientia* PzLmLy; *precipue necessaria est sapientia* α .
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 ll. 147–8: *ad...litigia*] om. α_m (*est*] om. PzLm; *natura mortalium*] *nulla mortalium* Mz; *natura mortans* Pz; *natura mortalis* Lm).
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 154–156: *per...iudice*] om. α_m (in there: *per*] *propter* MzPzLm; *per illum deputato*] *constituto per ipsum* α_p ; *litigabit*] *litigat* MzPzLmLy α_p).
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 166: *ad communem*] *ad omnem* MzPzLm; om. Ar.

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 199: *multi] sint* add. MzPzLm; *multos* α .
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 ll. 217–8: *Sed n. e. iniquum...iniquum] unum omnibus aliis dominari quia si esset iniquum Mz; unum omnibus aliis dominari. Sed non est iniquum quia PzLmLy; Sed non est iniquum (quia add. ArCaEsMwTo) α_m .*
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 17: *ius] iusque* MzPzLmLy.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 57: *earundem] aliarum* MzPzLmLy.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 4: *ratione] responsione* MzPzLmLy; † Ar.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 28: *erronea] et erronee* MzPzLmLy Vd; *pro errore* Es.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 36: *Item] Tunc* MzPzLmLy.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 63: *primam sedem] apostolicam sedem* MzPzLmLy Fr.

However, *P was not compared sentence by sentence with μ . Many errors and variants of the α -version remain in the text:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 44: *difficiliores...ac^l] om.* PzLmLy α .
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 87: *et^l ... subesse] om.* PzLmLy α .
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 50: *seu societatem pacificam] om.* PzLmLy α_m .
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 55: *ipso rege regum] om.* PzLmLy α_m .
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 2: *Quomodo] autem* add. PzLmLy α .
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 42: *allegaciones] allegacionem* PzLmLy α .
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 45: *ecclesiarum] ecclesiasticarum π α_m (exc. MwTo; em. from ecclesiarum Es).*
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 16: *causa ecclesiastica] solum* add. PzLmLy α_m .
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 17: *solummodo] om.* PzLmLy α_m .
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 35: *isti] om.* PzLmLy α .
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 95: *dist. 17^a] dist. 27* PzLmLy α (exc. BaDiMw; 17 em. from XXVI Fr).

Pz also contributes emendations extrinsic to the manuscript tradition:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 9: *occasione] actione* PzLm.
 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 10: *aliorum] maiorum* PzLmLy; *autenticorum* Fr; *autenticorum*, above: *al. aliorum* Mw.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 33: *quinque] 4* Pz; *quattuor* LmLy.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 35: *totaliter] om.* PzLmLy; *forsitan* α .
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 36: *quia tamen] cum* PzLmLy.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 ll. 54–5: *ac querendo] et arguendo* PzLmLy; *acquirendo* α (*arguendo* ArAuPb).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 58: *ut habetur] om.* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 70: *decrevit] discrevit* MzLy Fr; *diseruit* PzLm; *discernit* α .
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 80: *aliisque] et aliis quasi* PzLmLy; *et aliis* ArBaDi; *et aliis quam* EsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 127: *omnes] mundi* add. PzLmLy; *mō* add. Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 147: *natura mortalium] natura mortans* Pz; *natura mortalis* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 188: *ubi sic legitur] ubi sic loquitur* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 206: *mundi] om.* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 10: *malum] maliciosum* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 12: *deo] vetitum (sed ordinatum add. Ly) add.* PzLmLy; *prohibitum* add. Ca; *ordinatum* add. Vd.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 40: *potenter ... imperaret] (canc. poterit) ... imperaret* Mw; *imperaret* Ly EsTo; *non peterit ... imperari* Ar; *non poterit ... imperare* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 71: *pacificam] communionem et* add. PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 11: *deus ut habetur] dominus* PzLmLy.

- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 27: *reprobare conantur*] *nituntur improbare* PzLmLy FrPcPe; *nituntur reprobare* α.
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 9: *et*] *vel* PzLmLy.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 8: *mundi*] *modi* PzLm.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 9: *opinionem*] *assertionem* PzLmLy; *allegacionem* α.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 10: *Ista opinio*] *Istam assertionem* PzLmLy; *Istam opinionem* α.
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 16: *universis*] *universa sis* Pz.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 8: *electus*] *eleccio* PzLmLy Ar.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 27: *statim*] *statui* PzLm.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 34: *ante*] *quando* PzLmLy.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 34: *aurea*] *susceperit* add. PzLm; *susceperunt* add. Ly.
- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 7: *c. precedenti*] *allegaciones* Ar; *allegaciones* add. PzLm; *et allegaciones* add. Ly.
- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 17: *ideo*] *licet* add. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8+11: *ratione*] *Romane* PzLm.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 l. 130: *et aliis pluribus*] *aliisque quampluribus* PzLmLy Ar.

The references were frequently checked, corrected or removed:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 33: *Extra*] *de hereticis* add. PzLmLy; *de* (gap add.) add. α.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 33: *Ideo*] *scilicet* Mz PzLmLy; om. α.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 142: *Matthei 12°*] *Luce XI* PzLmLy Ar.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 157–58: *c. Causam que*] *c. tamen que* PzLmLy.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 176: *De accusationibus*] *qualiter et quando* add. PzLmLy ArCa; *c.* (gap add. Pe) add. FrPe; *c. qualiter et quando* supp. Mw; *qualiter et quando et* supp. Pc.
- 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 18: *invenitur*] 2 (20 Ar) *di. de quibus* add. PzLmLy Ar.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 20: § *Elecciones et*] om. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 59: *c. Duo*] om. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 79: *Facta*] *Recta* Mz α (*ita* Ar; em. from *causa* Fr).
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 295 l. 162: § *Hinc colligitur*] § *Hinc autem colligitur* PzLmLy.

The direct quotations were often looked up and improved:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 26: *sunt instituta*] om. Mz α (supp. Es).
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 58–9: *possis...exhibeant*] om. α_m (exc. ArCa; supp. EsPe).
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 73: *negociis secularibus*] om. Mz α; *negociis corporalibus* PzLmLy Ar.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 127: *adiuvatur*] *iuvatur* MzPzLmLy Vd; *adamatur* DiEsMwTo; em. from *adamatur* Fr.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 134: *propter peccata populi*] *propter peccata ipse* MzPzLmLy.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 188: *divine*] om. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 67: *sic*] *si* Mz α.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 68: *et fratrem*] om. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 14: *autem*] *sed* α.
- 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 16: *substanciam*] (*et Ly*) *gloriam* add. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 60: *suum forum*] *causas spirituales* Mz α.
- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 26: *episcopus*] om. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 31: *Anastasium*] om. PzLmLy.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 23: *devius*] *devians* PzLmLy ArPcToVd; *deviens* AuPb; † Ca; on erasure Es.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 30: *quemvis iudicem sive*] *iudicem quemlibet* PzLmLy.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 58: *sinodo*] *actus* add. PzLmLy.

The π -version tends to make many small abbreviations of the text:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 35: *totaliter*] om. PzLmLy; *forsitan a* (em. from *fos* Ar).
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 36: *quia tamen*] *cum* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 16: *universo mundo*] *universo* PzLmLy ArTo; *modo* Un.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 56–7: *Et idem ut habetur ead. causa*] *Et idem eadem causa* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 102: *unus gubernator*] *gubernator* PzLmLy Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 68: *et fratrem*] om. PzLmLy.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 19: *pape debeat presentari*] *presentatur* π (*presentetur* Ly).
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 19: *aliquando*] om. PzLmLy Pe; sup. Fr.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 55: *modo*] om. PzLmLy; *non* Ar.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 19: *in causa*²] om. PzLmLy Ar.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 21: *in hac vita*] om. PzLmLy.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 ll. 24–5: *Deviacio a fide*] *Deviacio* PzLmLy.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 294 l. 134: *ait Si autem vobis*] om. PzLmLy.

Lm is a handwritten copy of Pz by hand (see 5.8).

2.2 The editio secunda Ly of 1494

Eighteen years after the Paris printing of 1476, the *Dialogus* was printed again. The Lyon incunabulum Ly is mainly based on the first printing Pz, but contains some improvements bringing the text closer to the wording of Ockham:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 9: *subnectatur*] *subnecturi* PzLm.
 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 9: *occasione*] *actione* PzLm.
 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 13: *contineat*] *continet* PzLm α .
 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 22: *impeditorem*] *defensorem* PzLm.
 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 29: *Magister*] *Discipulus* PzLm Ar.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 36: *Discipulus*] *Magister* VePzLm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 46: *quam*] *quoniam* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 63: *per*] om. PzLm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 70: *decrevit*] *discrevit* MzLy Fr; *diseruit* PzLm; *discernit* α .
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 125: *ita*] *item* PzLm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 147: *est*] om. PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 147: *mortalium*] *mortans* Pz; *mortalis* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 154: *per*] *propter* MzPzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 166: *communem*] *omnem* MzPzLm; om. Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 197: *est*] *ste* Pz; *iste* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 199: *multi*] *sint* add. MzPzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 17: *quemcumque*] *quemquem* Pz; *quemquam* Lm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 40: *potenter ... imperaret*] (canc. *poterit*) ... *imperaret* Mw; *imperaret* Ly
     EsTo; *non poterit ... imperari* Ar; *non poterit ... imperare* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 8: *mundi*] *modi* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 16: *universis*] *universa sis* Pz.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 8: *electus*] *elleccio* PzLm Ar.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 12: *vel*] om. Pz.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 27: *statim*] *statui* PzLm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8+11: *ratione*] *Romane* PzLm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 62: *Item*] om. PzLm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 85: *non*^l] om. PzLm.

But Ly distances itself from the original copy due to emendations:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 8: *imperii] imperatorii* Ly.
 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 13: *quinque] tres* Ly.
 3.2 Dial. Prol. p. 4 ll. 20–8: *Quartus...ipsius]* om. Ly.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 56: *Nequaquam] Discipulus* prec. PzLm Ar; *Quare* prec. Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 91. 32: *animata] armata* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 98: *subvenire] invenire* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 206: *ad]* om. PzLm; *secundum* Ly; *in* Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 214: *impedit quin debeat ... preesse] impedire debeat ... preesse* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 12: *est] non* prec. Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 34: *sit ius] sequatur* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 ll. 76–7: *respectu tocius mundi]* om. Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 80: *nullus] nemo* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 20: *in laudem Romanorum]* om. Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 21: *agentes] semper* add. Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 19: *equanimius] eque minus* MzPzLm α (exc. ArCa); *sepe minus* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 19: *qui] quia* Ly.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 ll. 12–3: *vel alius] ita quod* Ly.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 16: *nisi] sed quia* Ly.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 19: *pape debeat presentari] presentatur π (presentetur* Ly).
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 32: *Quidam] Quid* Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 15: *secunda] tertia* Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 42: *tercia] quarta* Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 45: *eciam] enim* Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 61: *redigi] regi* Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 l. 108: *ecclesie] iudicio* add. Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 l. 118: *96^a] CXVI* Ly.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 294 l. 136: *solum] tantum* Ly; om. PzLm.

Moreover, Ly offers some major additions to the text which are listed below. No manuscript evidence for these additions is available:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 22: *dicens] ubi sic inquit* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 12: *deo] vetitum (sed ordinatum add. Ly) add.* PzLmLy.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 20: *dicitur quod] Post multas laudes romanorum dicitur. quod quicumque audiebant nomen eorum timebant eos. Quibus vero vellent auxilio esse ut regnarent: regnabant. quos autem vellent regno deturbabant: et exaltati sunt valde. Et in omnibus istis nemo portabat diadema: nec induebatur purpura ut magnificaretur in ea. Et quia* Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 29 l. 22: *gerant] Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universe terre: et omnes obediunt uni: et non est invidia neque zelus inter eos etc. Ex quibus verbis manifeste habetur. quod romani in hoc laudabantur: quod nulli supra se regalem dignitatem nec diadema committebant: licet unum per singulos annos ordinabant qui auctoritate non propria sed sibi a senatu commissa universe terre romanis subiecte dominabatur* add. Ly.
 3.2 Dial. 1, c. 6 p. 34 l. 24: *gubernarent] Discipulus: Ut expressius atque manifestius hunc casum intelligam velim ut eius aliqua exempla inducas. Magister: Quamvis res manifesta probatione non egeat, tamen ut votis tuis satisfaciam unum exemplum ex gestis Romanorum adducam de Iulio cesare qui quia Romanum imperium quod prius in potestate senatus et consulum erat solus occupare voluit innumere consecute sunt*

seditiones, factiones et strages. Nam tota urbs Romana in bella intestina et civilia scissa est; itaque tot cedes exorte sunt quod vix superessent coloni qui agros colerent; unde etiam plurimi quam optimi cives et rei publice defensores crudeli morte interempti sunt; mali autem ad insolentiam et intolerabilem superbiam prouecti; unde necesse fuit Romanum imperium quod multorum ut pote totius senatus consilio et providentia in immensum excrevit ad unius dominium redactum paulatim decrescere. Item in aliis factionibus et bellis civilibus tam Romanis quam aliis manifeste videtur; quomodo dum unus multis potentibus predominari vult maximam sepe concitat rei publice perturbationem et bonorum exilia aut occisionem. Quapropter in casu quo multi nollent sufferre dominationem unius, expediret rei publice plures diversis concorditer preesse. Discipulus: Videor mihi nunc casum hunc intelligere. Nam sepe id contigisse et quotidie contingere posse non ambigo; ideo paucis adhuc unum casum mihi recita. Magister add. Ly.

- 3.2 Dial. 1, c. 6 p. 34 l. 26: *et malis inique faveret] viros rei publice amatores et malos sibi in tyranni [233va] de sua faventes et auxiliantes promoverat. veluti de multis tyrannis in historiis legere possumus; ut de Nerone Romanorum imperatore crudelissimo qui parricidia in uxores affines et necessarios suos complura commisit tantaque mala perpetravit quod cetera regna ad rebellionem invitavit et tandem hostis a senatu iudicatus in se ipsum quoque manus convertit et sui ipsius carnifex fuit. Similiter satis manifestum est quantum perniciosus bonis viris imperator extitit Domitianus qui nisi solus imperium obtinisset tantam necem bonis civibus et optimis inter nobiles inferre non potuisset. Idem de aliis multis declarari posset. Sed hec satis sint Ly.*
- 3.2 Dial. 2, c. 20 p. 191 l. 49: *esset obediendum sibi] tenerentur sibi obedire sed in hiis que sunt necessaria ad regendum iuste et utiliter populum sibi subiectum Ly; tenerentur obedire ei α (teneretur obedire ei Ca).*
- 3.2 Dial. 3, c. 14 p. 283 l. 58: *potest] manifestum est nec remissionem peccatorum per eos dari posse quos constat spiritum sanctum non habere add. Ly.*
- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 51: *perseverant] Et per idem breviter respondetur ad allegacionem pro quarta opinione adductam Quamdiu enim in tali malicia et negligencia persistierint constat quod de facto sunt tali iure privati Si autem respiscant idem ius eis debetur add. Ly.*
- 3.2 Dial. 3, c. 18 p. 305 l. 29: *cohercere] Eciam et ista concludere videntur contra modum qui nunc in ecclesia esse videtur add. Ly.*

Ly offers the reader an independent summary of the contents below each chapter number. For better orientation in the text, the various opinions and arguments are noted in the margins and are sometimes numbered.

3. The μ -version

The μ -version is preserved in a single manuscript: Mz. Due to its numerous errors and eye-skips it is, however, to be linked to the original via a lost manuscript *M. It cannot be determined with absolute certainty whether the manuscripts Ar and Fr depend directly on Mz, on its predecessor *M or even on a lost sister manuscript. The variants of both manuscripts and a little cross on the margin in 3.2 Dial. 3, c. 16 *antistitem* speak in favour of the presumption that Mz may have been used directly.

In contrast to the α version, the μ -version has chapter numbers and counts the arguments in the margin. After 3.2 Dial. 1, c. 10, however, the guidance on the margins stops and only Nota-signs are sometimes added to the text.

In Gilbert Ouy's opinion⁴¹, Mz may have belonged together with Pa, Pe and Mw to the book collection of Simon de Plumetot (1371–1443).

In general, μ is close to α . In some instances, it concurs with ω :

- 3.2 Dial. 1, c. 20 p. 80 ll. 30–1: *regno francie vel alio] quocumque regno* α .
 3.2 Dial. 1, c. 20 p. 82 l. 71: *allis fidelibus] huiusmodi* α .
 3.2 Dial. 1, c. 21 p. 83 ll. 4–5: *confirmatur, iniungitur, consecratur et coronatur et ei iurat]*
confirmatur, consecratur et huiusmodi α .
 3.2 Dial. 1, c. 22 p. 91 l. 30: *exercitium] execucionem* ω Mz; *exercitum* Un
 3.2 Dial. 3, c. 2 p. 221 l. 13: *ius eligendi summum pontificem] eleccio summi pontificis* α .

In isolated cases, μ juxtaposes the variant of α and ω :

- 3.2 Dial. 1, c. 22 p. 90 l. 11: *ad quos vel ad cunctos electores] ad quos* α ; *ad quos electores* μ .
 3.2 Dial. 3, c. 4 p. 235 l. 77: *defectus] effectus* α ; *effectus vel defectus* μ .
 3.2 Dial. 3, c. 1 p. 270 l. 184: *electione] collacione* α ; *collacione vel electione* μ .

4. The ω -version

The best copy of the *Dialogus*, qualitatively and quantitatively, is preserved in the manuscripts Na and Ve. The eye-skips, which are present in both manuscripts, are small in number. In ω , the scribes give guidance in the margins, numbering the arguments and noting the cited authorities.

In some cases, the ω -version gives additional arguments:

- 3.2 Dial. 1, c. 20 pp 81 ll. 32–3: *Ergo...imperium] om.* Mz π α .
 3.2 Dial. 1, c. 25 p. 111 ll. 191–92: *Et ideo...christianos] om.* Mz π α .
 3.2 Dial. 2, c. 15 p. 178 ll. 47–49: *et...secularibus] om.* Mz π α .
 3.2 Dial. 3, c. 3 p. 227 ll. 86–7: *Sed...ydoneis] om.* Mz π α .
 3.2 Dial. 3, c. 6 p. 245 ll. 76–7: *Quod...modo] om.* VeMz π α .
 3.2 Dial. 3, c. 7 p. 256 ll. 107–8: *concedenda. Et ... pontificem] om.* Mz π α .
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 ll. 43–4: *Sed...privati] om.* Mz π α .

The preserved manuscripts are siblings. Na is not a copy of Ve:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 ll. 74–5: *ac...implicatus] om.* Ve.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 42: *alienigenis] prohibentur eadem distincione et capitulo quod non potest intelligi de quibuscunque alienigenis* add. Ve.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 49: *principi] seculari* add. Ve.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 ll. 61–2: *Aut que] Autem qui* Ve.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 11: *motivum] notorium* Ve.

⁴¹ Gilbert OUY: Simon de Plumetot (1371–1443) et sa bibliothèque. – In: *Miscellanea codicologica* F. Masai dicata, ed. Pierre Cockshaw. Bruxelles 1979, pp. 353–81, esp. p. 375 and 379. This was called into question by George KNYSH: *Ockham Perspectives*. Winnipeg 1994, p. 23.

3.2 Dial. 1, c. 7 p. 36 l. 8: *mundi] de iure non de facto quia multi sunt sibi rebelles ideo potest accidere quod princeps et dominus tocius mundi* add. Ve.

3.2 Dial. 1, c. 11 p. 50 ll. 106–7: *temporale...iugum]* om. VeMz.

3.2 Dial. 1, c. 12 p. 51 ll. 8–9: *maior...nituntur]* om. Ve.

Nor is Ve a copy of Na:

3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 23: *in omnibus]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 ll. 29–30: *quia...permansissent]* om. NaLm.

3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 57: *non] enim* add. Na.

3.2 Dial. 1, c. 11 p. 46 l. 19: *displcebat deo]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 12 p. 52 l. 28: *loquens...ait]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 15 p. 60 l. 111: *et quibusdam iniusta]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 18 p. 74 ll. 100–1: *quam...imperatorem]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 19 p. 78 l. 75–6: *imperium²...intelligit]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 22 p. 91 ll. 37–9: *gladii...recipit]* om. Na.

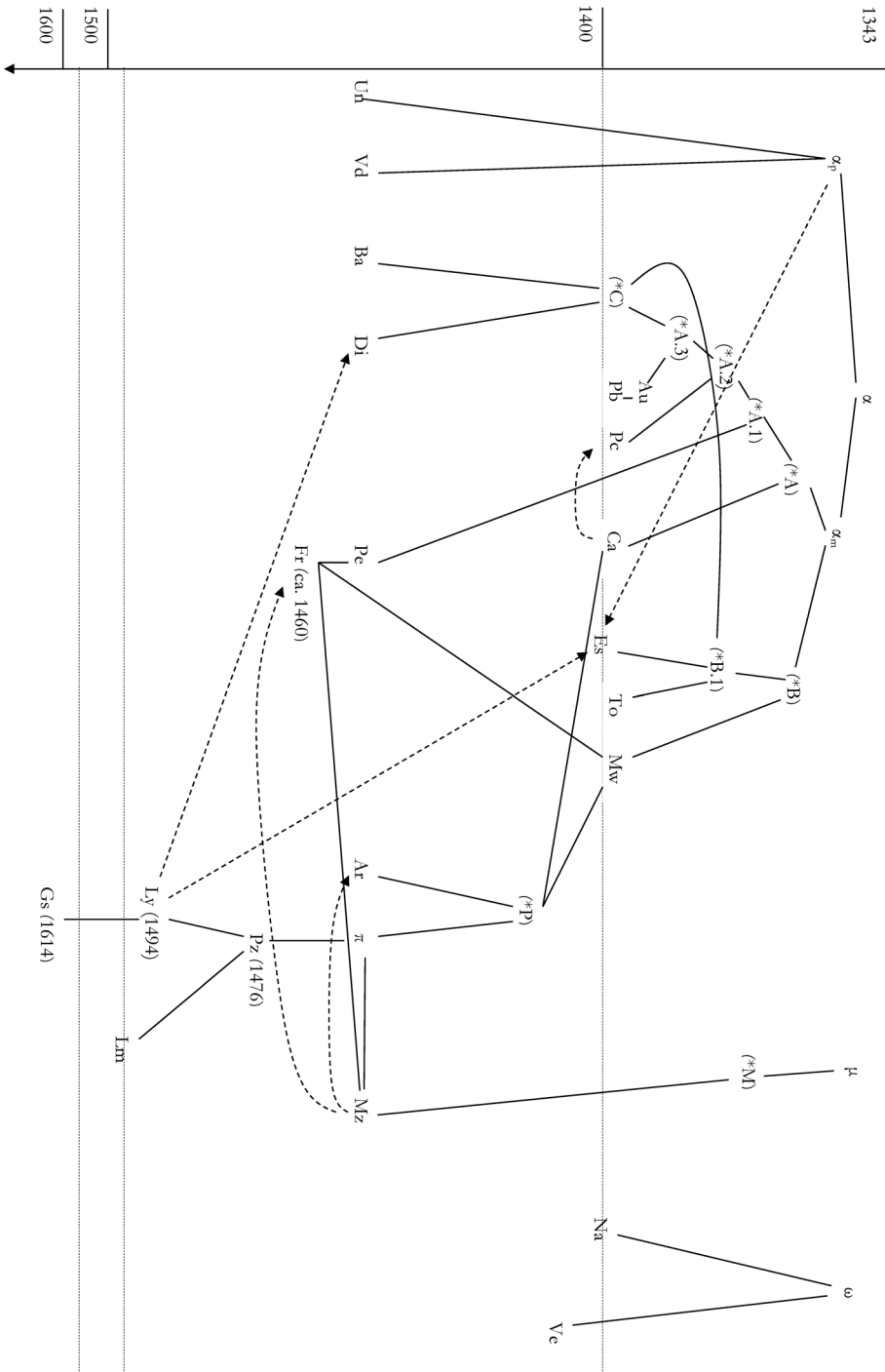
3.2 Dial. 1, c. 23 p. 93 ll. 22–3: *contra...nec²]* om. Na.

3.2 Dial. 1, c. 23 p. 97 l. 102: *ad¹...elemosinam]* om. Na.

5. The single witnesses in alphabetical order

The following section offers some additions to the description of the witnesses on the website. The detailed summaries, bibliographical references and descriptions of all witnesses are available at <https://www.thebritishacademy.ac.uk/pubs/dialogus/ockdial.html> (last access: 8th Nov. 2018) and need not be repeated here. For an overview of the results see table 2, the *stemma codicum*.

Table 2: Stemma of 3.2 Dial.

When reference is made here to the classification of a manuscript, then the distance between the original and the copy is indicated, e.g. how many copies have to be postulated between the original manuscript and the one in question. A first-class manuscript is a direct copy of the original; a copy of this first-class manuscript is second-class, etc. Two equally rated manuscripts do not have to go back to the same master copy, they can also belong to different families or versions. In this case, one can also speak of a manuscript generation.

The manuscripts Na, Ve, Mz, Un, Vd can be considered high quality because they most closely measure up to the original. The ω -manuscripts Na Ve can be classified as first-class. The only representative of the μ -version (Mz) and the two α_p manuscripts Un and Vd are second-class. Their master copies are lost today. From family α_m , no first or second-class manuscript is preserved. Ca and Mw are used as third-class manuscripts in the edition. Altogether eight classes based on their dependencies can be distinguished, of which Goldast's printing singularly represents the eighth class. Classes three to seven include, apart from group π , only manuscripts of group α_m .

Copies of the lower ranks become successively worse because eye-skips, emendations, conjectures and contaminants accumulate in them. On the one hand a master codex forms, of course, a *terminus post quem* for the copy. On the other hand the motto *codices recentiores non deteriores* applies here. The age of a manuscript does not say anything about its text quality.

5.1 Ar

Ar is one of the manuscripts that is farthest away from the original of the group α , although it belongs to class five. It is very likely a copy of the first working copy (*P), which was developed from the α_m manuscripts Mw and Ca by the anonymous editor of the first printing. Ar contains numerous conjectures, which otherwise appear exclusively in the group π . But the Parisian printing is based on an advanced master copy (* π), which was emended and contaminated with a manuscript of the μ -version (Mz?).

5.2 Au

The α_m -manuscript Au (sixth-class) offers an advanced text evolution. The scribe follows his master copy *A.3, from which he adopted the reduplication of text from pp. 29–30 ll. 2–18 *Si ... mortalium* in 3.2 Dial. 1, c. 5. Au was copied by Pb. A sister manuscript is inferable through the manuscripts BaDi and EsTo.

5.3 Ba

The manuscript Ba is of the seventh and therefore final text class of the α_m -copies. It has a sister manuscript in Di. Their common master copy *C changes between the supposed copies *A.3 and *B.1 (cf. above 1.2.3). Ba (or its exemplar) was proofread during transcription with another manuscript. Ba offers sometimes a better text than Di:

- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 ll. 30–1: *infideles ... quamvis*] om. AuCaDiFrPbPcPe.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 2: *Discipulus*] om. AuDiPb; supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 6: *pro*] om. AuDiPbPc.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 8: *Magister*] om. AuDi; supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 2: *Discipulus*] om. AuCaDiPb; supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 2: *tractaverimus*] *tractavimus* MzDi.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8: *Investigemus*] *Investigabimus* Ba; *Investigamus* AuDiPcPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 14: *Magister*] om. AuDiPb; supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 ll. 37–8: *intellectus ... clarius*] om. AuDiFrPbPe; supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 39: *inducuntur*] *adducuntur* Mz Ly AuBaDiFrPbPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 ll. 40–1: *per mundum novit ecclesia*] *per mundum novum ecclesia* AuDiMwPbPcTo; *per mundum nova ecclesia* Ba; em. Es; *per mundum in omni ecclesia* FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 42: *de omni*] *omnium* AuDiFrPbPe; em. from *omnium* Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 44: *l^a*] om. AuDiPb (gap) Pe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 85: *qui*] que AuDiFrPbPcPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 85: *non²*] supp. ArPc; om. AuDiFrPbPe.

But sometimes Di offers the better text (cf. 5.5).

The copy used for correction of Ba cannot be determined. Most likely it is a manuscript from a different text class.

The scribe of Ba has noticed the repetition of pp. 29–30 ll. 2–18 *Si ...mortalium* in 3.2 Dial. 1, c. 5 in his master copy *C (see chap. 1.2.3). He has not copied the redundant text again. Later Ba could have been even proofread with the incunabula. However, only a single supplement of π is detectable, which might have been added by the scribe or a reader:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 142: *Mathei 12°*] *Luce XI π Ar*; *et Luce XI* add. Ba.

5.4 Ca

The best manuscript of group α_m was damaged by fire. Nevertheless, it is used in addition to the manuscript Mw throughout the entire edition. The lost text sections cover mainly the first few lines of a page and are marked with a cross (†) in the apparatus. Group-specific variants, which are lost in Ca, are also noted in the apparatus with a cross.

Despite its excellent text, the manuscript must be classified only as third class. Remarkably, the writer rarely makes eye-skips. The very careful copyist had no other codex for correction. An intelligent scribe, he emends errors found in his master copy (*A):

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 102: *gubernator]* *aut* add. π Ar; *seu* add. Ca; *seu* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 ll. 217–8: *unum...iniquum]* om. AuFrPbPcPe; *quia* ArCaMw; em. from *quia/quoniam?* Es; *quoniam* To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 12: *deo]* *vetitum (sed ordinatum* add. Ly) add. PzLmLy; *prohibitum* add. Ca; *ordinatum* add. Vd.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 60: *misereantur earum]* *misceantur uxoribus eorum* π α (*misceantur cum uxoribus eorum* Ca).
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 11: *institui]* *iusticiam* α (exc. ArCa; *iusticiam {preponere supp.}* Fr; em. to *institui* Pc; gap add. Vd).
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 ll. 16–7: *melius procuraretur]* *videtur melius procurari* π Ar; om. α_m (supp. Es from α_p), instead l. 18: *presidentes]* *residentes* Mz $\pi\alpha$ (*procuratur* add. Ca).
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 31 l. 19: *equanimius]* *eque minus* Mz PzLm α (exc. ArCa); *sepe minus* Ly.

Occasionally the scribe corrected the text, influencing afterwards through *P (cf. 1.2.4) the printed editions:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 48: *solidas]* *stolidas* π ArCa.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 54: *in hiis]* *studiis* π ArCa; om. FrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 68: *arripiat]* *accipiat* π Ca; *arripuit* Fr.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 77: *Nicholaus]* *ponit* prec. π ArCa.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 102: *gubernator]* *aut* add. π Ar; *seu* add. Ca; *seu* supp. Pc.

Quotations are occasionally looked up and corrected, incomplete sources are added independently:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 58–9: *possis...exhibeant]* om. α_m (exc. ArCa; supp. EsPc).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 71: *eterna vita pontificibus]* *terrena vita paucioribus* α (exc. ArCa; on erasure Es).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 73: *negociis secularibus]* om. Mz α (*neg. corporalibus* π Ar; range after *militans* Ca; range after *implicaret* BaDiEsTo; supp. MwPc).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 92: *c. De appellationibus]* *et* π ; om. α (exc. Fr; *c. appellationibus* Ca; supp. EsMwUn; *appellationibus* Pc).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 176: *De accusationibus]* *qualiter et quando* add. π ArCa; *c.* (gap add. Pe) add. FrPe; *c. qualiter et quando* supp. Mw; *qualiter et quando et* supp. Pc.

5.5 Di

The sister manuscript of Ba is another copy of the seventh and final text class of the α_m -copies. Its master copy *C switches between the master copies *A.3 and *B.1. The scribe of Ba has not noticed the repetition of p. 29 ll. 2–18 *Si ...mortalium* in 3.2 Dial. 1, c. 5 of his master copy *C (see 1.2.3). He copies the redundant text again like the manuscripts Au and Pb. The readings are marked in the edition with Di₂. In contrast to Ba, Di offers occasionally the better text:

- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 30: *infideles*] *tam fideles* π ArBaEsMwTo (*tam infideles* em. from *cain* (?) *fideles* Mw).
- 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 33: *presentaverint et notificaverint*] *presentaverunt et notificaverunt* π ArBaEsFrMwTo.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 21: *pape*] *papa* AuDiPb; *propter* BaPc.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 79: *Anterius*] *Ancherinus* AuDiPbPcPe; *Anselmus* Ba.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 91: *scilicet*] *sancti* π ArBaCaDi₂EsMwPcTo.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 94: *constituerunt*] *constituerint* ArAuBaFrPbPe; *constituerit* Ca.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 292 l. 94: *sequenda*] *sapiam* ArBaCaEsTo; *sequencia* AuDiFrPbPe; *sequencia* on erasure Pc.

The copy used for correction in Di cannot be determined. Perhaps Ly comes into consideration. The sequel after the end *antistitem* was added later by another hand by using Ly, together with the short summaries after the chapter numbers. The supplement begins with the second gap in the text in α_m, 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 280 ll. 51–2. The variants are also marked with the sigla Di₂ in the edition. The marginalia were rarely copied from Ly:

- 3.2 Dial. Prolog. p. 4 l. 15: *Quo*] on margin: *Questio* Ly Di.
- 3.2 Dial. 2, c. 12 p. 170 l. 17: *Amplius*] on margin: *Ratio 2^a* Ly Di.
- 3.2 Dial. 2, c. 22. p. 196 l. 4: *Nam*] on margin: *Ratio prima* Ly Di.

The chapter numbers are completely missing in the first part of the text, but later they were added occasionally.

5.6 Es

The Escorial manuscript has many variants; however, these are not just errors, but mainly emendations. After two correction phases, the codex finally offers a very reasonable text. Headers, the numbering of chapters and arguments in the margins and independent content information above the header of each new chapter provide the reader with easy access to the content. This α_m manuscript is a fourth class copy and belongs with Mw to the same filiation (master copies = *B and *B.1). Its close relationship to manuscript To is still clearly recognizable. An analysis of the textual history of Es shows the itinerary of the manuscript: Someone from Spain was looking for the *Dialogus*. The destination of this trip was certainly the University of Paris. The text of Ockham was probably found and copied (see 5.12) already in Toulouse. In Paris this copy was corrected using the α_p-manuscript—the master copy of Un and Vd.

Es corrects its text on the basis of the common master copy of Un and Vd, α_p:

- 3.2 Dial. Prolog. p. 4 l. 12: *coeperint*] *reperiunt* supp. Es; *ceperunt* Mw; om. (gap) To; *reperuit* α_p.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 pp. 15–6 ll. 147–8: *ad...litigia*] om. α_m (supp. Es), in there: 146 *est*] om. PzLm. *natura*] *nulla* Mz; *conditio* supp. Es; om. (gap) Un; *vita* Vd. *mortalium*] *mortans* Pz; *mortalis* Lm. *deciduntur*] *destiduntur* Vd. 147 *et litigia*] om. Vd.

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 154–56: *per...iudice constitutum per ipsum] per...iudice om.* α_m , in there: 153 *per] propter* Mz PzLm. 154 *per illum deputato] constituto per ipsum* α_p . *litigabit] litigat* Mz π α_p , 155 *domino seu rege] rege seu domino* α_p ; after *constituto per ipsum* supp.: *aut litigabit sub rege proprio offendentis vel iudice constituto per ipsum. si offensus litigat coram rege seu domino proprio vel iudice constituto per ipsum* Es (from α_p).
- 3.2 Dial. 1, c. 1 pp. 16–7 ll. 165–66: *habere...iudicem] om.* EsMwTo, in there: 165 *communem iudicem] omnem iudicem* Mz PzLm Vd, *iudicem omnem* Un. On margin supp.: *ad quem tamquam ad omnem* (in text: *iudice* em. from *si non*) Es.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 193: *ratione] recte* (em. from *rite* Pb) AuDiFrMwPbPcPeTo; on erasure Es; *esse* Un; *commode* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 ll. 217–19: *Sed...iniquum³] unum omnibus aliis dominari quia si esset iniquum* Mz; *unum omnibus aliis dominari. Sed non est iniquum quia* π ; *Sed non est iniquum quia (quoniam* To) ArCaMwTo; *Sed non est iniquum* following: (em. from *quia/quoniam?*) *unum omnibus aliis dominari quia si esset iniquum* Es (as in α_p).
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 10: *Ista opinio] Istam assertionem* π ; *Ista opinionem* α_p ; *Ista allegacio* α_m (*Istam allegacionem* ArMw; om. To; on erasure: *Ista opinio* Es as in α_p).
- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 ll. 16–7: *melius procuraretur] videtur melius procurari* π Ar; om. α_m (supp. Es from α_p)

Es emends using neither Un:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 58–9: *possis...exhibeant] om.* α_m (exc. ArCa; supp. EsPc), in there: 57 *vacare] vocare* Un. 58 *minus] minime* supp. Es, *minimum* α_p . 58 *diximus] duximus* Un.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 pp. 15–6 ll. 147–8: *ad...litigia] om.* α_m (supp. Es), in there: 146 *est] om.* PzLm. *natura] nulla* Mz; *conditio* supp. Es; om. (gap) Un; *vita* Vd. *mortalium] mortans* Pz; *mortalis* Lm. *deciduntur] destiduntur* Vd. 147 *et litigia] om.* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 193: *ratione] recte* (em. from *rite* Pb) AuDiFrMwPbPcPeTo; on erasure Es; *esse* Un; *commode* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 3–4: *habentes...communire] habentes poterunt maiorum sentenciis communire* on erasure Es (as in Vd). *habentes maioris sentenciis* Un. *habentes poterunt maiorum sentenciis communire* Vd.

nor Vd:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 pp. 15–6 ll. 147–8: *ad...litigia] om.* α_m (supp. Es), in there: 146 *est] om.* PzLm. *natura] nulla* Mz; *conditio* supp. Es; om. (gap) Un; *vita* Vd. *mortalium] mortans* Pz; *mortalis* Lm. *deciduntur] destiduntur* Vd. 147 *et litigia] om.* Vd.
- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 193: *ratione] recte* (em. from *rite* Pb) AuDiFrMwPbPcPeTo; on erasure Es; *esse* Un; *commode* Vd.
- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 ll. 3–4: *summi...hic] from* α_p supp. Es (but not from Vd because in there: *fuertis] rationibus* add. Vd); om. To.

That Vd cannot be the copy used for correction seems obvious, when we take into consideration the two gaps in the text of the α_m -filiation in 3.2 Dial. 3, c. 15 and 16. The manuscript Un cannot be used for comparison in these cases because it ends earlier in 3.2 Dial. 2, c. 18 (p. 188 l. 26 *si non possent*) due to a loss of quire. Es corrects to α_p in both gaps:

- 3.2 Dial. 3, c. 15 pp. 285–6 ll. 15–41: *Ad...innodatus*] om. α_m (at the end of ms. Es supp. from α_p).
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 17: *quamplurimas*] *quamplures* EsVd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 19: *ipsorum*] *eorum* EsVd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 ll. 22–26: *non...secundus*] om. EsVd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 31: *excommunicaverunt*] *excommunicaverat* EsVd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 35: *inciderat*] *ceciderat* EsVd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 pp. 290–1 ll. 52–78: *Item...quoquam*] om. α_m (at the end of ms. Es supp. from α_p).
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 59: *papa*] om. EsVd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 68: *potest esse*] *est* em. to *sit* Es; *est* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 70: *terminare*] *terminari* EsVd.

Vd cannot be the master copy in both cases:

- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 17: *libro*] Es; *capitulo* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 17: *probatum existit*] *existit probatum* Es; om. Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 39: *quibus*] Es; *hiis* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 39: *fautor*] Es; *hereticorum seu* add. Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 40: *ipso iure*] Es; *eo ipso* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 52: *habetur*] *legitur* Es; *loquitur* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 54: *iudicandi*] Es; *ordinandi* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 57: *dampnandi nulla*] Es; *dampnabili nature* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 63: *primam sedem iusticiam*] Es; *solem* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 77: *21^a c. Nunc autem*] (gap) *non autem ait facta subditorum iudicantur a nobis nostra vero a domino iudicantur* Item *Sixtus papa ut habetur* (gap) Es; *21^a c. (gap) Item Sixtus papa ut habetur* (gap) Vd.

The scribe of Es even informs his reader at the end of the manuscript that he has been to Paris and did not find any additional text: *Hic est finis istius doctoris [dialogi] quia non reperitur plus Parisius. Deo laus et virgini intemerate.* (cf. 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 97). Therefore and due to the fact that EsUnVd share conjunctive errors, it follows that there had once been a now lost α -version of 3.2 *Dialogus* in Paris, which as well provided a text lasting to book 3, c. 16 *antistitem*.

There are only a few hints in codex Es indicating that the text was proofread again by using the incunabula. In two out of three cases, the *Dialogus* might have also easily been checked with its sources:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 26: *sunt instituta*] om. Mz α (supp. Es).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 206: *debacchari*] *debaccare* π ; *defalcare* α (*desaltare* BaDi; *debaccare* on erasure Es).
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 ll. 15–6: *autem et substanciam*] *autem et substanciam (et add. Ly) gloriam* π ; *autem et substanciam* on erasure (em. from *et sciencias?* cf. To), on margin: *et gloriam* supp. Es; *et substanciam* Vd; *autem et scienciam* Un.

In fact there is a copy of Pz in the Escorial⁴², which could have been used for proofreading. The chapter and argument numbering in the margins of the

42) Cf. José M. OZAETA: Códice de los „Diálogos“ de Ockham en la Biblioteca privada de los PP. Agustinos del Escorial. – In: La ciudad de dios 189,1 (1976), pp. 493–512.

manuscript indicate the use of the Lyon printing as a master copy, but the interventions could be added just as well by using a handwritten master copy (cf. 5.10) or even filled in by the scribe:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 2: *Romani*] on margin: *Capitulum primum* Ly Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 10: *Magister*] on margin: *Opinio prima* Ly; *prima opinio* EsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 15: *Magister*] on margin: *Ratio prima* Ly; *prima racio* EsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 50: *Amplius*] on margin: *Ratio 2^a* Ly Di; *2^a ratio* ArEsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 169: *Preterea*] on margin: *Ratio 7^a* Ly; *7^a ratio* ArEsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 215: *Preterea*] on margin: *Undecima* Ly; *12^a ratio* Ar; *11^a ratio* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 5: *Alia*] on margin: *Opinio 2^a* NaVeLy; *2^a opinio* EsMw.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 21: *Ista*] on margin: *Obiectio* Ly; *responsio* Es.
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 12: *Illud*] on margin: om. Ly; *prima ratio* Es.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 6: *Magister*] on margin: *Opinio prima* Ly supp. Es.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 47: *Discipulus*] on margin: *Obicitur* Ly; *obiectio* Es.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 50: *Magister*] on margin: *Respondetur* Ly; *Responsio* Es.

On the other hand a correction of Es by using Pz or Ly is not very likely because Es ends already in 3.2 Dial. 3 c. 16 *antistitem*.

5.7 Fr

The scribe of the manuscript Fr seems to have been an enthusiastic collector of the *Dialogus*. He added not only the missing sequel to α by using μ , but even the prologue which is only extant in the early Weimar manuscript of Dial. 1.⁴³ The text of 3.2 Dial. follows the manuscripts Mw and Pe. The addition at the end after 3.2 Dial. 3, c. 16 *antistitem* are copied from Mz. All these manuscripts probably belonged to Simon de Plumetot.⁴⁴

Until 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 127 Fr follows the reading of Mw with very few exceptions:

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 10: *aliorum*] *maiorum* π ; *autenticorum* Fr; *autenticorum*, above: *al. aliorum* Mw.
 3.2 Dial. Prol. p. 7 l. 71: *ipsum*] om. FrMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 7 l. 6: *omnia*] *an expedit esse unum imperatorem totius orbis* add. π ArBaDiEsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 29: *racio*] *ita* π ; *igitur* ArBaDiEsTo; *vero* AuCaPbPc α_p ; *ergo* FrMw; *enim* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 39: *potencius*] *potencia* FrMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 40: *pauciores*] *pactores* Fr; em. from *picores* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 54: *in hiis*] *studiis* π ArCa; om. FrMwTo; on erasure Es.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 80: *aliisque*] *et aliis quasi* π ; *et aliis* ArBaDi; *et aliis quam* EsFrMwTo.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 ll. 81–2: *Certum ... c.³*] om. ArEsMwTo, supp. Fr (from Pe).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 88: *eciam*] om. FrMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 98: *cuilibet*] om. FrMw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 ll. 112–13: *unum corpus*] om. π ArEsMwTo, supp. Fr (from Pe).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 127: *adiuvatur*] *iuvatur* Mz π Vd; *adamatur* DiEsMwTo; em. from *adamatur* Fr (from Pe).

⁴³) MIETHKE: Selbstzeugnis (note 14). | ⁴⁴) OUY: Simon de Plumetot (note 41), p. 375, 379.

From 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 135 onwards Fr follows Pe:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 135: *regnum] regimen* AuFrPbPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 157: *iudicis]* supp. Fr (from Mw); om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 161–62: *Nec ... ipsum]* om. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 196: *multitudinis]* *puniendum* add. AuCaFrPbPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 198: *introducit]* *introduxit* FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 203: *hoc]* *homo* (misread from: *h^o* Pe) Fr.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 207: *sicut ... impedit²]* om. Mz AuCaFrPbPcPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 209: *proportionaliter]* *proportionabiliter* π FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 29 l. 217: *Sed non]* *Si vero* FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 39: *dist. ... gencium²]* supp. Fr (from Mw); om. Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 47: *equum]* *ponere* add. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 26 l. 13: *vite plurimos]* *plurimos* CaFrPe; *scilicet vite* add. FrPe.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 29: *mundana]* *humana* FrPe.

This is apparent when Pe lacks text due to eye-skips, and the scribe of Fr only discovered the mistake after he had continued to write a few words:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 ll. 200–3: *Propter ... aut]* under text body supp., above on margin: *i^o* (=infra) with reference sign Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 200: *ait]* *i^o* (=ita, cf. Pe) *homo est propter insufficienciam* add., but canc. Fr.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 19: *Illud ... expediens²]* om. DiPcPe; *sed populum israheliticum* prec., but canc. Fr.

Pe often summarises the content of a chapter in the heading. Fr inserts these passages into the text:

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 5: *contraria]* *arguitur quod non expedit unum principem mortalem in temporalibus toti mundo preesse* add. Fr (from header in Pe).
 3.2 Dial. 1, c. 4 p. 28 l. 12: *Illud]* *probatur quod expediret plures simul mundi dominium possidere* prec., but canc. Fr (from header in Pe).

Later Fr mainly follows Pe:

- 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 284 l. 6: *recitata]* *tractata* FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 5: *tractaculum]* *tractatum* π BaDi; *tractatum* FrPeVd; *tractulu* Pb; *tractaverim* (?) To.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8: *racione]* *Romane* LmPz; supp. Pe; *Romani imperii aut* add. FrPe; *imperator racione* add. Pb.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 19: *criminali causa]* *causa criminali* FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 29: *1^a c.] c. 1^a* FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 35: *quod]* *ut* π ArFrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 37: *intellectus ... clarius]* om. AuDiFrPbPe; supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 39: *inducuntur]* *adducuntur* Mz Ly AuBaDiFrPbPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 40: *Cuncta¹]* om. BaDi; *per mundum* add. FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 40: *novit]* *novum* AuDiMwPbPcTo; *nova* Ba; em. Es; *in omni* FrPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 41: *sedes]* *fide* AuBaDiFrPbPe; *fides* Mw.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 42: *de omni]* *omnium* AuDiFrPbPe; em. from *omnium* Pc.

The end after α (*antistitem*) is added in Fr by copying Mz:

- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 53: *quod]* *quia* MzFr.

- 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 54: *cuiquam*] *quicquam* MzFr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 56: *preterimus*] *pretermittimus* ω; *poterimus* MzFr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 60: *hec*] *hoc* MzFr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 60: *te pendere*] *dependere* MzFr; *deprehendere* Vd.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 62: *c.*] om. MzFr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 63: *primam*] *apostolicam* Mz π Di₂Fr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 ll. 67–8: *imperator nullo modo*] *nullo modo imperator* Mz π Di₂Fr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 70: *homines*] *hominem* MzEsFr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 71: *reservavit*] *reservabit* MzFr; *reservavit* add., but *canc.* Es.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 71: *Voluit*] *eciam* *t* add. MzFr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 72: *subtilissimi*] om. (gap) Mz; om. Fr.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 77: *Nunc*] om. (gap) Mz; om. Fr.

Fr belongs to the fifth class of texts in α_m .

5.8 Lm

The manuscript Lm is a copy of the *editio princeps* Pz.

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 9: *subnectatur*] *subnecturi* PzLm.
 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 9: *occasione*] *actione* PzLm.
 3.2 Dial. Prol. p. 4 l. 29: *Magister*] *Discipulus* PzLm Ar.
 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 36: *Discipulus*] *Magister* VePzLm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 46: *quam*] *quoniam* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 63: *per*] om. PzLm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 40: *potenter ... imperaret*] (*canc.* *poterit*) ... *imperaret* Mw; *imperaret* Ly
     EsTo; *non peterit ... imperari* Ar; *non poterit ... imperare* PzLm.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 8: *mundi*] *modi* PzLm.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 8: *electus*] *elleccio* PzLm Ar.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 215 l. 27: *statim*] *statui* PzLm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8+11: *ratione*] *Romane* PzLm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 62: *Item*] om. PzLm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 85: *non*] om. PzLm.

The manuscript Lm contains the usual scribal errors:

- 3.2 Dial. Prol. p. 7 l. 70: *quiverit*] *nequiverit* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 24: *gladium*] *gaudium* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 9 l. 35: *super*] *per* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 l. 111: *plures*] *plus* Lm To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 168: *removebit*] *amovebit* MzPzLy α; *amovebat* Lm BaDi.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 172: *ut*] *et* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 190: *pociores*] *pauciores* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 17: *quemcumque*] *quemquem* Pz; *quemquam* Lm Ar.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 ll. 29–30: *quia ... permansissent*] om. NaLm.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 23 l. 36: *valet*] *videlicet* (misread from *v3* Pz) Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 4: *mortalium*] *Rerum mortalium* Lm.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 l. 65: *Iohannes*] *Inno.* Lm.

The scribe notices errors in the master copy and eliminates them:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 147: *mortalium*] *mortans* Pz; *mortalis* Lm.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 197: *est*] *ste* Pz; *iste* Lm.

- 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 16: *universis] universas* Pz.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 214 l. 12: *vel] om.* Pz.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 286 l. 48: *sint] sunt* Mz π (exc. Lm).
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 293 l. 124: *comparas] conferas* Di₂Ly; *comparas* Lm; *comperas* Pz.

5.9 Ly

Cf. 2.2.

5.10 Mw

The manuscript Mw is one of the best texts of the group α_m . The codex belongs to the third class of texts and is used as a group representative throughout the edition. As a special feature, this manuscript provides in the first five chapters some guidance in the margins, very similar to those of Ly. The same marginal notes can also be found in Es again, but there they extend to the end of the text (see 5.6). The marginal notes may have originated rather from the master copy *B and were taken over by Es through *B.1, whereas To completely ignores them.

The basic text of Mw was proofread and contains corrections, which are taken from Ca, Mz or Pe.

- 3.2 Dial. Prol. p. 3 l. 10: *aliorum] maiorum* π ; *autenticorum*, above: *al. aliorum* Mw.
 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 61: *aggrediar] aggrediendo* α (*aggregando* {on margin: *al. aggrediendo* Mw} ArMw; *acgregando* Ca; *congregando* Es; em. from *aggregando* Fr; *congregando* To).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 65: *disponenda] diffinienda* Ar; em. from *differenda* Di; *differenda* (on margin: *disponenda* Mw) EsMw; *discenda* To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 71: *eterna] em. from terrena* Mz; *terrena* α (exc. ArCaEs; on erasure; beneath: *eterna v[ita]* Mw).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 104: *non¹] vel* Ar; om. Di; *et* prec. CaFrPe, supp. Mw; *dicat* add. AuCaFrPbPcPe, supp. Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 ll. 165–66: *habere...iudicem] si non* To, em. from *si non* EsMw; *si non* add. BaDi.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 176: *De accusationibus] qualiter et quando* add. π ArCa; *c.* (gap add. Pe) add. FrPe; *qualiter et quando* supp. Mw; *qualiter et quando et* supp. Pc.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 288 l. 22: *iudicaturus] vidimus* α_m (exc. FrPe; *iudicatueros* BaDi; em. to *iudicaturus* EsMw).

First, Simon de Plumetot or an associate seems (see 5.15) to have made some improvements himself since Pe does not have the contaminations from Ca and Mz:

- 3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 61: *aggrediar] aggrediendo* α (*aggregando* {on margin: *al. aggrediendo* Mw} ArMw; *acgregando* Ca; *congregando* Es; em. from *aggregando* Fr; *congregando* To).
 3.2 Dial. Prol. p. 7 l. 70: *teneam] cenam* AuPb; above: *al. celam* Mw; *tria* em. from *trium*, on margin: *tenera* Pc; *celam* em. from *cenam* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 26: *non est] om.*, but *non esset* supp. Mw (as in FrPe).

3.2 Dial. 2, c. 29 p. 218 l. 78: *aministrandi] absque confirmacione* add. FrPe supp. Mw.

3.2 Dial. 3, c. 16 p. 289 l. 42: *solvendi] resolvendi* Mz π α (*absolvendi* BaDiFrPe; em. to *absolvendi* Mw).

Next, there was a correction drawing on Mz:

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 58: *prefocatus] prevocatus* (em. from *provocatus*, on margin: *prefocatus* Mw) Mz FrMwPc; *provocatus* α (exc. Ca; *profocatus* Ar; *pervocatus* Es).

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 72: *tantummodo]* ω Mz, om. π ArCaBaEsTo; *omnium* AuDiPbPcPe α_p ; supp. Mw.

And finally there are a few indications the corrector used Ca as well:

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 58: *prefocatus] prevocatus* (em. from *provocatus*, on margin: *prefocatus* Mw) Mz FrMwPc; *provocatus* α (exc. Ca; *profocatus* Ar; *pervocatus* Es).

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 73: *negociis secularibus]* om. Mz α (exc. Ar; after *militans* Ca; after *implicaret* BaDiEsTo; after *se* Fr; supp. Mw; supp. on margin with cross reference to *militans* {or to *implicaret?*} Pc).

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 92: *c De appellacionibus] et* π ; om. α (exc. Fr; *c. appellacionibus* Ca; supp. EsMwUn; *appellationibus* Pc).

5.11 Mz

Cf. section 3.

5.12 Na

The Neapolitan manuscript is a first-class copy of the ω -version. With Ve it shares a common master copy. Both manuscripts contain individual errors. Fortunately they complement each other in most cases.

Na has been used for the entire critical edition.

5.13 Pb

Pb is a direct copy of Au, and hence it is a class seven manuscript of α_m . Pb provides only the better text at those passages where an improvement based on the scribe's knowledge is possible. Otherwise, errors and omissions are copied or even increased:

3.2 Dial. Prol. p. 4 ll. 21–2: *contra ... imperii]* om. Pb.

3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 32: *munienda] monenda* AuPb.

3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 40: *disputacione] dispensacione* AuPb.

3.2 Dial. Prol. p. 6 l. 53: *contraria]* om. AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 8 l. 10: *interrogacionem] questionem* AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 62: *illos]* ranges after l. 60 *contemptibiles* AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 170: *iuste]* om. AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 181: *legitime] iustissime* AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 182: *universos] omnes* AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 199 ll. 199–201: *punienda ... mortalium]* om. Pb.

3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 l. 222: *quia ius positivum]* om. AuPb.

3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 l. 62: *tenebras]* om. AuPb.

- 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 25 l. 75: *Sed ... curam*²] om. AuDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 30: *qui] est* add. AuPb.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 29 ll. 2–18: *Si ... mortalium]* repeated after c. 5 AuDiPb.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 32 l. 39: *iudicandum] reputandum* AuPb.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 216 l. 47: *magis]* om. Pb.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 l. 63: *Adhuc] Ad* AuPb.
 3.2 Dial. 3, c. 15 p. 285 l. 13: *que] absque heretica pravitate in favente ex hiis que* add. AuPb.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 8: *ratione] imperator ratione* add. Pb.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 ll. 16–18: *quia...ecclesiastica]* om. DiPb.

5.14 Pc

This fifth-class copy of the α_m group adds some errors to those of the master copy *A.2. The same hand corrects the text later:

- 3.2 Dial. Prol. p. 5 l. 48: *seu opin. veras et falsas solidas] veras* AuPbPcPe; on margin: *sive oppiniones falsas* supp. Pc.
 3.2 Dial. Prol. p. 7 l. 70: *teneam] cenam* AuPb; above: *al. celam* Mw; *tria* em. from *trium* (on margin: *tenera*) Pc; *celam* em. from *cenam* Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 45: *ac ... principi]* on margin supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 71: *pontificibus] paucioribus* α (exc. ArCaEsFrMw; on erasure Es; em. to *pontificibus* PcPe).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 79: *non]* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 12 l. 82: *Si]* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 14 ll. 112–3: *unum...nisi]* om. Pc, behind 113 *bene* supp. *vel efficere possunt et nisi efficiant unum* Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 150: *unus]* om. AuPbPe; supp. FrPc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 210: *potenciam] potestatem* $\pi \alpha_m$ (om. AuPb; supp. PcPe)
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 20 ll. 217–8: *unum...iniquum]* om. AuFrPbPcPe; *quia* ArCaMw; em. from *quia/quoniam?* Es; *quoniam* To.; *positivum...tunc]* om., *iniquum sed non contra ius naturale quia tunc* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 2 pp. 23–4 ll. 48–9: *obedire...subesse]* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 24 ll. 53–4: *Apostolo...ducere]* om. Mz Pc, the following 54 *cum infidelibus* canc. Pc.
 3.2 Dial. 2 c. 29 p. 217 l. 63: *munire]* *roborare* π ArEsMwTo; om. α (exc. ArEsMwTo; *reprobare* Ca; on margin: *roborare opinionem premissam* Pc).
 3.2 Dial. 3 c. 16 p. 289 ll. 37–8: *intellectus...clarius]* om. AuDiFrPbPe; supp. Pc.

The scribe uses another copy for correcting his text:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 152: *sint] suum* AuPbPcPe; *sunt* Di; on margin: *al. st.* Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 16 l. 153: *tutum] tuum* AuPc; em. from *tuum* Pb; on margin: *al. tutum* Pc.

Very likely Pc corrects by using Ca:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 ll. 58–9: *possis...exhibeant]* om. α_m (exc. ArCa; supp. EsPc).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 73: *negociis secularibus]* om. Mz α (exc. Ar; ranks behind *militans* Ca; ranks behind *implicaret* BaDiEsTo; ranks behind *se* Fr; supp. Mw; supp. on margin with cross reference to *militans* {or to *implicaret?*} Pc).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 l. 102: *gubernator] aut* add. π Ar; *seu* add. Ca; *seu* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 13 ll. 108–9: *ipsa...pastor]* om. Pc, but *Io. 10 fiat unum ovile et unus pastor* on margin supp. Pc (as in Ca).

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 15 l. 131: *ministri] magistri* Ca; *magistri* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 176: *De accusationibus] qualiter et quando* add. π ArCa; c. (gap add. Pe) add. FrPe; c. *qualiter et quando* supp. Mw; *qualiter et quando et* supp. Pc.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 l. 18: *presidentes] residentes* Mz π α (*residentes* {*resideri regentes prec., but canc.*} Au; *residentes procuratur* Ca; *residentes* {*procuratur supp.*} Pc).
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 l. 16: *causa ecclesiastica²] solum* add. π α_m ($\dagger$ Ca; *solummodo* add. Pc).
Later: 17 solummodo] ω Mz α_p ; om. π α_m .
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 83: *potuissem] fuisset* ArCaMwTo; em. Es; em. to *fuisset* Pc.

5.15 Pe

The scribe of this α_m copy is Simon de Plumetot (1371–1443). According to Gilbert Ouy⁴⁵ the manuscripts Pa, Mw and Mz were in his possession as well as Pe. The codex contains a very reasonable text of a fourth class nature. The master copy *A.1 is the sister of the best copy of α_m , the manuscript Ca. For better orientation for the readers little summaries in the margins are added, which are highlighted by circumcircles. The manuscript Pe was again thoroughly proofread. Numerous addenda prove this observation. It seems that Simon not only used his master copy for checking, but also a second copy of the *Dialogus*, most likely the manuscript Mw.

- 3.2 Dial. Prolog. p. 7 l. 70: *quiverit] quivit* Ar; *commeruit*, above: *al. quiverit* Pe; om. (gap) Un; from other hand: *quiverit* Vd.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 46: *parentes] peremptos* (on margin: *al. parentes* Ve; above: *al. obtemperantes* Pe) Ve AuPbPcPe α_p ; em. from *peremptos* Mw.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 11 l. 71: *pontifices] pauciores* α (exc. ArCaEsFr; on erasure Es; em. from *pauciores* MwPc; above: *pontifices* Pe).
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 ll. 200–203: *Propter...aut]* supp. below text body, on margin: *i^a* (= *infra*) with cross reference Pe.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 19 l. 211: *maiorem potenciam haberet]* ω Mz; *potenciam maiorem haberet* α_p ; *posset* (*potest* BaDiEsMwTo) *maiorem habere* (*habere maiorem* Di) *potestatem* π ArBaCaDiEsMwTo; *posset maiorem* (*potestatem* add. Fr. supp. Pc) *habere* (*potestatem* supp. Pc) AuFrPbPcPe.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 287 ll. 16–18: *quia...ecclesiastica]* om. DiPb; *quia causa eccl^a solum ad iudicem eccl^{um} spectat Ideo enim dicitur causa eccl^{ca}* supp. Pe, in there: *16 causa ecclesiastica]* om. π ArMwTo; supp. Es; *solum* add. π α_m ($\dagger$ Ca; *solummodo* add. Pc). *17 solummodo]* om. π α_m .

5.16 Pz

Cf. section 2.1.

5.17 To

The manuscript provides a text of the fourth class in α_m , but contains numerous errors. The scribe only used a master copy * B.1, which belonged very probably to the same library in Toulouse. Unlike the sister manuscript Es the codex is

⁴⁵ See note 41.

written very carelessly. Many omissions and eye-skips complicate comprehension:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 ll. 174–5: *q...caveatur*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 17 l. 177: *colligi...reges*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 l. 3: *maiorum sententiis*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 21 ll. 5–6: *expedit...seu*] *est ex* To.
 3.2 Dial. 1, c. 2 p. 22 l. 27: *Adhuc...expediens*] om. To.
 3.2 Dial. 1, c. 3 p. 27 l. 23: *in sapientia divina*] om. (gap) To.
 3.2 Dial. 1, c. 5 p. 30 ll. 9–10: *nitere...opinio*] om. To.
 3.2 Dial. 2, c. 29 p. 217 ll. 54–5: *Romanorum...regem*] om. To.
 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 290 ll. 50–79: *ab...3^a*] om. To, in there: 51–77 *Item... quoquam*] om. α_m (gap 2).

5.18 Un

This is a copy of α_p with the usual scribal mistakes. Because it is (like Vd) a direct copy of the α_p -codex, it must be classified as a second-class copy. Unfortunately the text ends in 3.2 Dial. 2, c. 18 (p. 188 l. 26 *si non possent*) due to a quire loss. Whether it provided originally the text until 3.2 Dial. 3, c. 16 *antistitem*, cannot be checked. However its master copy did contain the text. This is evidenced by manuscript Vd and especially Es (see 5.6). A reader has checked many quotations and numbered the chapters in the margin. The manuscript has been fully used for the edition.

5.19 Vd

Of the two preserved sister copies going back directly to the α_p -version, Vd is a better copy than Un. The text of Vd extends to just before the end of the *antistitem* group, namely to 3.2 Dial. 3, c. 16 p. 291 l. 83 *licet eva*. A reader has recorded the chapter numbers in the margins and often numbered the arguments. Occasionally, he added a comment or a synopsis himself. Frequent improvements and comparisons are recorded from another codex. The manuscript Vd is an important witness for the group α_p and was collated fully for the edition.

5.20 Ve

Ve is a rare copy of the ω -version. It has been fully used for the edition. Of course, the text in Ve has individual errors, but can be corrected from Na. A reader has annotated 3.2 Dial. with many comments in the margins. Further research could perhaps provide clues to the reader and his interest.

The text of Ve was proofread by using another manuscript:

- 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 10 l. 46: *parentes*] *peremptos* (on margin: *al. parentes* Ve) Ve AuPbPcPe α_p .
 3.2 Dial. 1, c. 1 p. 18 l. 185: *aut*] *am*, on margin: *al. aut* Ve.
 3.2 Dial. 2, c. 24 p. 203 l. 66: *iure*] *iuris* Na; *iurium*, on margin: *al. iure* Ve.

- 3.2 Dial. 3, c. 3 p. 228 l. 98: *iussione*] *vissionem*, on margin: *al. iussione* Ve.
 3.2 Dial. 3, c. 5 p. 238 l. 55: *pontificem*] *om.*, on margin: *al. sibi* Ve.
 3.2 Dial. 3, c. 6 p. 247 l. 107: *iniustum*] *iustum*, on margin: *al. iniustum* supp. Ve.
 3.2 Dial. 3, c. 7 p. 251 l. 5: *quod*] *pro*, on margin: *al. quod* supp. Ve.
 3.2 Dial. 3, c. 14 p. 281 l. 6: *fautores*] *factores*, on margin: *al. fautores* supp. Ve.

The other manuscript might be an α - or a μ -version:

- 3.2 Dial. 3, c. 4 p. 236 l. 95: *consuetudinem*] *constitutionem* Mz α ; on margin: *al. constitutionem* Ve.
 3.2 Dial. 3, c. 5 p. 238 l. 57: *si*] *quia* ω ; on margin: *al. si* Ve.
 3.2 Dial. 3, c. 6 p. 246 l. 89: *sic*] *nec* ω (on margin: *al. deest hoc verbum nec* Ve).

RECEPTION

John of Viktring († 1345/47) is the first author to mention the existence of Ockham's *Dialogus*. He worked on his chronicle in the years 1343 and 1344 according to recent studies by Winfried Stelzer⁴⁶. John provides the following account:

“It is also said that Louis relies on a certain *Dialogus*, made of different materials and opinions, which William of Ockham of the Order of Friars Minor and of English birth has published, such that the student asks and the teacher responds. It is divided into three parts: the first deals with heretics, the second with the teachings of pope John XXII and the third with the deeds of those who altercate about the orthodox faith.”⁴⁷

Miethke has argued for not putting too much weight on this source because John could have gathered this information from the prologue of the first part of the *Dialogus* which had already been published before 1334.⁴⁸ Actually, there is no evidence for the circulation of 3.2 Dial. during most of the 14th century. The same is true for most of the other parts of the *Dialogus*. Only 1 Dial. survives in a very early copy written probably in Germany during the early 1340s. 1 Dial. was also definitely known before the outbreak of the Great Schism in 1378 as is

⁴⁶ Cf. Winfried STELZER: Die Stamser Exzerpte der Chronik Johannis von Viktring (Recensio E). – In: Tirol – Österreich – Italien. Festschrift für Josef Riedmann zum 65. Geburtstag, ed. Klaus Brandstätter and Julia Hörmann. (Schlern-Schriften 330) Innsbruck 2005, pp. 611–22, esp. p. 616.
⁴⁷ Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum, ed. Fedor SCHNEIDER. (MGH SS rer. Germ. 36, 2) Hannover/Leipzig 1910, lib. VI, cap. XII, p. 231, ll. 2–8: ... *dicitur quoque Ludewicus inniti cuidam dyalogo, quem Wilhelmus Okkam ordinis Minorum, Anglice nacionis, de diversis materiis et sentenciis sub forma discipuli querentis et magistri edidit respondentis. Quem divisit in tres partes: Prima tractat de hereticis, secanda de dogmatibus Iohnnis pape XXII, tercia de gestis circa fidem altercancium orthodoxam.* | ⁴⁸ Cf. MIETHKE: Weg (note 2), pp. 121–22 and more recently in: id.: Politiktheorie (note 12), p. 297 note 931.

evidenced by quotations in the *Somnium viridarii*, a treatise by Évrart de Trémaugon written in 1376.⁴⁹ The other parts of the *Dialogus* did not surface before the last decades of the 14th century. 2 Dial. is transmitted by five manuscripts from this period, invariably as a companion to 1 Dial. The two parts of 3 Dial. have a completely different manuscript tradition. Dial. 3.1 has only come down to us in three manuscripts (Fr, Lm, Mz), of which one (Lm) is a copy of the first printed edition (Pz). Fr is a late manuscript from Germany written around the year 1460 and dependent upon Mz, Pe in 3.2 Dial. (see 5.7). Mz dates from the 15th century as well and was used for the first printed edition in Pz. Thus, there is no manuscript evidence for suggesting that 3.1 Dial. influenced the debate during the Great Schism. In contrast, 3.2 Dial. is extant in 18 manuscripts, some of which date to the last decade of the 14th century (Fr, Mz).

This contrast between 3.1 Dial and 3.2 Dial. is meaningful in two ways. First, it is surprising that the part on the power of the pope was less well known than the second part on the power of the emperor. Even though 3.2 Dial. also refers to the papacy and the concept of plenitude of power, its main subject is universal empire. Considering that the manuscript tradition almost exclusively stems from Paris and is confined to France, where universal empire was in general rejected, this fact is in need of explanation. Second, it seems highly unlikely that Ockham himself was responsible for the dissemination of the later parts of the *Dialogus* which are both unfinished. In the prologues to 3.1 Dial. and 3.2 Dial. he explicitly states that both parts are “preparatory” treatises for entering into a historical account of the conflict between the Franciscans and the papacy. In the manuscript tradition, however, the two treatises circulated independently before being united in two manuscripts of the later 15th century compiled from different exemplars.

---

49) Marion LIÈVRE: Note sur les sources du “*Somnium viridarii*” et du “*Songe du Vergier*”. – In: *Romania* 81 (1960), pp. 483–91, p. 490.

Table 3: The text tradition and its different groups

α_m :											α_p :			
1 Dial.	Ar		Ba	Ca	Di	Es	Fr		Pb	Pc		To	Un	Vd
2 Dial.	Ar		Ba	Ca	Di	Es	Fr		Pb	Pc		To	Un	Vd
3.1 Dial.							Fr							
3.2 Dial.	Ar	Au	Ba	Ca	Di	Es	Fr	Mw	Pb	Pc	Pe	To	Un	Vd

μ :		π :			ω :		
1 Dial.		Gs	Ly	Pz		Na	
2 Dial.		Gs	Ly	Pz	Lm	Na	
3.1 Dial.	Mz	Gs	Ly	Pz	Lm		
3.2 Dial.	Mz	Gs	Ly	Pz	Lm	Na	Ve

Regarding the combination of 3.2 Dial. with 1 Dial. and 2 Dial., John Kilcullen has proposed a convincing explanation. He pointed to the fact that the groups identified by textual variants only rarely correspond with each other. For example, Un and Vd are in the same groups in the stemmata of 1 Dial. and 3.2 Dial., but not in the same group of 2 Dial. Pb and Pc are in the same group of 1 Dial., but in different sub-groups with respect to 2 Dial. and 3.2 Dial. Kilcullen concluded that “the various components of the Dialogus were first put into circulation separately from each other”. The prologues to 1 Dial. and 3.2 Dial. would have alerted a copyist or reader to the existence of other missing parts of the Dialogus. This could have triggered attempts at compiling a complete copy of the Dialogus. The first to have done so was the famous theologian and cardinal Pierre d’Ailly when he was a student in Paris in the 1370s. Being an avid reader of Ockham’s theology, he produced an abbreviated version of 1 Dial., 2 Dial. and 3.2 Dial.⁵⁰

One of the oldest manuscripts of the compilation of 1 Dial., 2 Dial. and 3.2 Dial. can be associated with Pierre d’Ailly. Manuscript Ca from the cathedral library of Cambrai may have been written for him, when or even before he was elected bishop of Cambrai in 1397. A slightly older manuscript is Au, a copy of only 3.2 Dial. (late 14th cent.). This manuscript was copied shortly afterwards and complemented with 1 Dial. and 2 Dial. in Pb, a manuscript from the turn of the century later preserved in the Sorbonne. In Paris, the cardinal Pedro de Luna commissioned a manuscript when he was busy negotiating the resolution of the

⁵⁰ MURDOCH: *Abbreviatio* (note 34).

schism (Pc, before 1394).⁵¹ A few years later, Pedro de Luna was elected pope and assumed the name of Benedict XIII. Dominicus Ram, one of Benedict's counsellors and later elevated to the rank of cardinal, was also interested in Ockham's political thought and arranged for a copy of 3.2 Dial. when he resided in Barcelona (Ve, dated to 1409-10).⁵² But the main hub for the dissemination of the Dialogus remained Paris. Mw seems to have been written there c. 1400 and was preserved in the Parisian abbey of St-Victor. Both scribes of the Toulouse manuscripts (Es and To, c. 1400) probably obtained the text of the compilation of 1 Dial., 2 Dial. and 3.2 Dial. from a Paris master-copy. The only early manuscript which can not be linked to Paris is Na which was copied in the early 15th century, probably by German scribes. Unfortunately, the early history of this manuscript up to the late 15th century is completely unknown.

It is obvious to note that after the outbreak of the Great Schism in 1378 interest in the political writings of Ockham significantly increased. Nine manuscripts were written between the beginning of the Schism and the Council of Constance. Later manuscripts also include a group with a clear link to Paris: Un from the Collège du Tréguier, Pe owned by Simon de Plumetot and later given to St-Victor, Ar preserved by the Grands-Augustins, Mz from the library of St-Victor, and Lm written c. 1500 and later in the possession of François Olivier, chancellor of France (1545-1560). Vd is Italian (but relying on a Parisian exemplar), Ba was preserved in the Dominican house in Basel (copied probably at the Council of Basel), and Fr is German.

Taking into account the results of the stemma, the following picture emerges: 3.2 Dial. first surfaced in Paris during the 1370s in the shape of the α -version. In general, this version is transmitted alongside 1 Dial. and 2 Dial. Pierre d'Ailly abbreviated this text and was probably responsible for disseminating the hitherto unknown work of Ockham among the Parisian masters. He noticed the unfinished nature of the text and complained that he was not able to find more of this "notable work".⁵³ The μ -version, containing a longer text, made its way to Paris much later. All manuscripts and printed editions of this version descend from the manuscript Mz copied in the middle of the 15th century. Mz is also the only independent witness of 3.1 Dial. It is therefore highly plausible that both the longer version of 3.2 Dial and 3.1 Dial arrived in Paris at the same moment. The longest version of 3.2 Dial, ω , never made its way to Paris. It is first

51) Jürgen MIETHKE: Marsilius und Ockham. Publikum und Leser ihrer politischen Schriften im späteren Mittelalter. – In: *Medioevo* 6 (1980), pp. 543–67, p. 553. | **52)** *Ibid.* p. 560. Die Kardinäle des Mittelalters und der frühen Renaissance, ed. Jürgen DENDORFER and Ralf LÜTZELSCHWAB. (*Millennio medievale* 95) Firenze 2013, p. 496. | **53)** MURDOCH: *Abbreviatio* (note 34), p. 127: *Et non plus de hoc notabili opere potui reperire.*

attested in a copy commissioned in Barcelona by Dominicus Ram, a notary of pope Benedict XIII (Pedro de Luna). Before being elected pope, Benedict already possessed a copy of 1 Dial., 2 Dial. and 3.2 Dial (Pc). Probably, the copy Ve is the fruit of a search for a more complete witness of 3.2 Dial., deemed useful in the circle of the learned pope. Ve does not contain other parts of Ockham's *Dialogus*. The second ω -manuscript, Na, adds 3.2 Dial. in a different script and on a new quire to 1 Dial. and 2 Dial. Whereas Ve is a very simply executed scholarly manuscript, Na is more refined, with decorated and coloured initials. Unfortunately, the provenance of Na is unknown.

OCKHAM'S SOURCES

In the preface of 3.2 Dial., the teacher at first refuses to embark on writing the treatise. He argues that he did not have enough books at his disposal to start such an endeavour. Only the most basic books are available to him: the Bible, the *Decretum* of Gratian and the *Liber Extra*.⁵⁴ A look at the source index shows that the truth lay somewhere between the topos and the reality. Of course Ockham had a Bible at hand. And of course, Ockham used the *Decretum* of Gratian and the *Liber Extra* extensively. But Ockham also uses the glosses to both canon law collections, and some papal bulls were as well available to him (*Eger cui lenia* of Innocent IV of 1245/46, *In agro dominico* of John XXII of 27th Mar. 1329⁵⁵ and *Redemptor noster* of Benedict XII of 28th Nov. 1336). Probably, he did not have the *Liber Sextus* at his disposal, with only four indirect citations being verifiable. Roman Law is as well mostly absent or quoted indirectly. He probably drew his knowledge of Roman law from his reading of the glosses to the canonical collections.

In the first book of his *Dialogus*, Ockham refers to three works that can not be identified. He cites the *Opus de optimo genere addiscendi*, the *Tractatus de modo addiscendi moralem philosophiam* and finally the *Tractatus de modo addiscendi legalia*. And he tells his readers: *qui eos habuerint, potuerint*

---

⁵⁴) ... *solummodo Bibliam et decretum cum quinque libris decretalium spem habeo obtinendi*. 3.2 Dial. Prol., pp. 4–5 ll. 32–3. | ⁵⁵) Instead of the bull *In agro dominico* the Franciscans might have had a copy of *Votum theologorum Avenionensium*. Meister Eckhardt's condemned passages are found in both sources.

quamplurima de virtutibus necessariis rectoribus invenire.⁵⁶ Historians have so far been unable to identify these treatises.

The oldest author referred to in 3.2 Dial. is Lucan († 65), whom Ockham called *poeta*.⁵⁷ Among the authors of late antiquity Ockham quoted Augustine of Hippo († 430), Sedulius († c. 450), and pope Leo I († 461). Augustine and Leo are mentioned by name as authors and they were usually quoted verbatim. In contrast, Ockham does not seem to know the author of the verbatim Sedulius-quotation by name. He announces the citation by writing *Item canit ecclesia*.⁵⁸ He used two legends of saints in the first book of the 3.2 Dial., the *Passio Acaunensium martyrum* of Eucherius of Lyon († 450), which Ockham calls the *Legenda Sancti Mauricii et sociorum eius*⁵⁹, and the anonymous *Passio ss. Iohannis et Pauli martirum*, which he introduces with the words: *Item Paulus et Johannes, ut legitur in Legenda ipsorum, dixerunt Iuliano apostate*.⁶⁰ Ockham attributes two quotations to Ambrose and Augustine, but quoted them by using the writings of Peter Lombard († 1160).⁶¹

The most recent author quoted by Ockham is Henry of Segusio, called Hostiensis († 1271). Ockham quotes him verbatim and refers to him by name. By contrast, Raymond of Penyafort († 1275) is listed in the edition as a possible implicit source where Ockham writes in general terms: *in diversis doctoribus invenitur*.⁶² Equally Martin of Opava († 1278) is given only as a possible source where Ockham is working with historical material without identifying his source.⁶³

According to his approach announced in the prologue, Ockham conceals the names of his contemporaries and presents the various opinions anonymously.⁶⁴ That is why it has caused some astonishment among historians that Ockham named Augustine of Ancona († 1328) among contemporary authors and referred to his work *Summa de ecclesiastica potestate*, even though Ockham does not quote verbatim from it.⁶⁵ Why the name of Augustine appears in the printed versions, can now be explained in the light of the manuscript tradition.

⁵⁶ 3.2 Dial. 1, c. 17 p. 67 ll. 10–1. Cf. also Guglielmo di Ockham: Dialogo sul papa eretico, prima traduzione in lingua moderna, testo latino a fronte, saggio introduttivo, traduzione, note e apparati di Alessandro SALERNO. Milan 2015, pp. 700–1 note 119; and cf. Georges de LAGARDE: La naissance de l'esprit laïque au déclin du moyen âge, vol. 4: Guillaume d'Ockham, défense de l'empire. Leuven 1962, p. 16. | ⁵⁷ 3.2 Dial. 3, c. 18 p. 303 l. 210. | ⁵⁸ 3.2 Dial. 3, c. 23 p. 325 l. 112. | ⁵⁹ 3.2 Dial. 1, c. 25 p. 112 l. 196. | ⁶⁰ 3.2 Dial. 1, c. 25 p. 112 ll. 200. | ⁶¹ 3.2 Dial. 3, c. 23 p. 325 ll. 103–6 (Ambrose) and p. 326 ll. 125–133 (Augustine). | ⁶² 3.2 Dial. 2, c. 3 p. 141 l. 33. | ⁶³ 3.2 Dial. 1, c. 8 p. 39 ll. 39–40. | ⁶⁴ Cf. 1 Dial., Prol. p. 398 (Gs) and f. 1ra (Ly). | ⁶⁵ Cf. MIETHKE, Introduction (note 11), p. 246 and p. 366 note 54 and id.: Politiktheorie (note 1), p. 175 and p. 279 note 877.

In the α -version Ockham wrote *Pro eadem opinione allegatur argumentum sic*.⁶⁶ For some reason, the *argumentum* from the α -version becomes an *Augustinus* in the μ -version, which has subsequently found its way into print. It is open to debate whether this is a simple reading error (arg^m> aug^{us}) or whether Ockham added the name in the margins. Augustine of Ancona was already dead in 1328 and could possibly have been removed from the rule of anonymity. The ω -version, however, has the reading: *Pro eadem opinione allegatur aliter sic*.

Ockham generally uses the writings of his colleagues in Munich anonymously and never quotes them verbatim. Among them, he made use of the *Quoniam Scriptura* (ca. 1331), whose author remains unknown, as well as works of Bonagratia of Bergamo († 1340) and Marsilius of Padua († 1342/43). Of course, Ockham may have learned about their ideas also from personal discussions in Munich. The extent to which the disputed issues of the time resembled and how widely they were reflected beyond Munich, is indicated by similarities to Lupold of Bebenburg's *Tractatus de iuribus regni et imperii Romanorum*, which Lupold († 1363) finished in late 1339 or early 1340.⁶⁷ Lupold's treatise, however, does not seem to have been used as a source in the *Dialogus*. The similarities are too feeble or too general in order to assume a dependency.

The analysis of the sources shows that Ockham did not have access to many books in Munich. But the diversity of the topics discussed and the recorded parallels to contemporary authors prove that Ockham was up to date regarding the intense debates of those years.

CONVENTIONS

The text is generally based on ω . The α and μ -version are available in the critical apparatus. We only deviate from ω if, in quotations, α and μ agree with the source cited by Ockham, and if ω transmits a text which is grammatically or semantically unintelligible but which can be corrected by both α and μ . Only in very few cases, emendations of the text contrary to all witnesses have been considered mandatory: 3.2 Dial. 1, c. 6 p. 34 l. 34; 1, c. 18 p. 71 l. 41; 3, c. 18 p. 306 l. 84.

The Lyon incunable by Johann Trechsel (Ly, *editio secunda*, 1496) has shaped the text history and has been the basis for research for the last 500 years. Its

⁶⁶) 3.2 Dial. 1, c. 21 p. 83 l. 3. | ⁶⁷) Cf. Politische Schriften des Lupold von Bebenburg, ed. Jürgen MIETHKE and Christoph FLÜELER. (MGH Staatsschriften 4) Hannover 2004, pp. 199–203.

variants are recorded in the apparatus, too. The paging of Ly as well as of its reprint by Melchior Goldast (Frankfurt/Main 1614) is indicated by a vertical bar: | and specified in the inner margin. Text deficiencies due to defective paper in Ca are marked by a cross (†) which indicates that the variant cannot be proved, but is supposable or at least possible. Italics are used to mark quotations; roman letters within italic text indicate changes or adjustments of quotations.

The order of sigla is as follows: Ve Na Mz Ly Ca Mw Un Vd. First, paradigmatic variants are given, followed by those of syntagmatic nature. Thus, the order of sigla can be divided into two sequences. Also, they can be merged into groups: ω = Ve Na; α = Ca Mw Un Vd; α_m =Ca Mw; α_p =Un Vd. Corrections within a manuscript are indicated by a subscript number (e.g. Di₂).

A lemma and its variants end with a full stop. Then the next lemma follows, even if not always indicated explicitly. The respective reference of a variant can be gathered from the following information: line number; order of lemmata; word class; similarity of words (e.g. difference of only one letter or just a few).

Different variants of the same lemma are separated by a semicolon. The variants refer to the respective lemma in front of the lemma bracket or to the corresponding word in the main text if the lemma is not mentioned here. Differences within a group are indicated by round brackets after the siglum or by a reading advice in front of the sigla. In this case, the sigla are separated only by a space character.

If one or two manuscripts of group α have a distinct variant, then it is placed behind in brackets as follows: monarchiam] monarcham α (monarcha Mw). The variants within the round brackets of a group refer to the variant before the round brackets, e. g. if one manuscript within the group α follows the reading of the main text or corresponds with a variant declared in another lemma, this is indicated by the reading advice *exc.*: esse] *om.* Ly α (*exc.* Vd). (Vd reads *esse*).

The following abbreviations appear in the apparatus criticus:

om. = omitted

add. = added

prec. = preceding (The given word(s) preceding the lemma.)

supp. = supplemented (interlinearly or with a reference in the margin)

em. from/to = emended from/to

canc. = cancelled

on margin

exc. = except (The manuscript within group α provides a different reading.)

gap

The following variants are not indicated in the apparatus criticus: *ergo/igitur*; *et/etiam*; *aut/an/seu/sive/vel*; *huiusmodi/huiuscemodi*; orthographic peculiarities, e.g. *ecclesia/aeclesia*; duplications of words; minor grammatical mistakes, e.g. *derelinquerunt* instead of *dereliquerunt*.

REFERENCES

Abbreviations

<i>AFH:</i>	<i>Archivum Franciscanum Historicum</i>
<i>AHDLMA:</i>	<i>Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge</i>
<i>ALKM:</i>	<i>Archiv für Literatur- und Kulturgeschichte des Mittelalters</i>
<i>Alleg.:</i>	<i>Allegationes de Potestate Imperiali (OP 4)</i>
<i>AP:</i>	<i>An Princeps (OP 1)</i>
<i>Brev.:</i>	<i>Breviloquium de Principatu Tyrannico (OP 4)</i>
<i>CB:</i>	<i>Contra Benedictum (OP 3)</i>
<i>CCSL:</i>	<i>Corpus Christianorum Series Latina</i>
<i>CE:</i>	<i>Compendium Errorum Ioannis Papae XXII (OP 4)</i>
<i>CI:</i>	<i>Contra Ioannem (OP 3)</i>
<i>Cod.:</i>	<i>Codex Iustinianus (Corpus Iuris Civilis 2)</i>
<i>Consult.:</i>	<i>Consultatio de Causa Matrimoniali (OP 1)</i>
<i>CSEL:</i>	<i>Corpus Scriptorum ecclesiasticorum latinorum</i>
<i>C.x q.y c.z:</i>	<i>Reference to the second part of the DG</i>
<i>DA:</i>	<i>Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters</i>
<i>DG:</i>	<i>Decretum Gratiani</i>
<i>Dial.:</i>	<i>Dialogus</i>
<i>Dig.:</i>	<i>Digesten (Corpus Iuris Civilis 1)</i>
<i>DP:</i>	<i>Defensor Pacis (MGH Fontes iuris 7)</i>
<i>D.x c.y:</i>	<i>Reference to the first part of the DG</i>
<i>Epist.:</i>	<i>Epistola ad Fratres Minores (OP 3)</i>
<i>Inst.:</i>	<i>Institutiones (Corpus Iuris Civilis 1)</i>
<i>IPP:</i>	<i>De Imperatorum et Pontificum Potestate (OP 4)</i>
<i>MGH:</i>	<i>Monumenta Germaniae Historica</i>
<i>MPL:</i>	<i>Migne Patrologia Latina</i>
<i>NA:</i>	<i>Neues Archiv</i>
<i>Nov.:</i>	<i>Novellae (Corpus Iuris Civilis 3)</i>
<i>OND:</i>	<i>Opus Nonaginta Dierum (OP 1 and 2)</i>
<i>OP:</i>	<i>Guillelmi de Ockham Opera Politica</i>
<i>OQ:</i>	<i>Octo Quaestiones de Potestate Papae (OP 1)</i>
<i>Sext.:</i>	<i>Liber Sextus (Corpus Iuris Canonici 2)</i>
<i>s.c.</i>	<i>'super capitulo', Corpus Iuris Canonici (1582)</i>
<i>s.v.</i>	<i>'super verbo', Corpus Iuris Canonici (1582)</i>
<i>X:</i>	<i>Liber Extra (Corpus Iuris Canonici 2)</i>

Editions

- Augustinus of Ancona: Summa de ecclesiastica potestate. Rome 1479*
 [Augustine of Hippo] *Sancti Aurelii Augustini de civitate Dei libri I–X*, ed. Bernhard DOMBART and Alfons KALB. (CCSL 47) Turnhout 1955
- [Augustine of Hippo] *Sancti Aurelii Augustini in Iohannis evangelium tractatus CXXIV*, ed. D. Radbod WILLEMS. (CCSL 36) Turnhout 1954
- [Augustine of Hippo] *Sancti Aurelii Augustini sermones in Matthaem*, ed. Pierre-Patrick VERBRAKEN et al. (CCSL 41A) Turnhout 2008
- [Benedict XII, Redemptor noster] *Ordinationes sive statuta Benedicti XII*, 28. Nov. 1336, ed. Michael BIHL. – In: *AFH* 30 (1937), pp. 309–90 [332–86]
- [Bonagrata of Bergamo, *Quoniam omnis humana sententia*] Nicolaus Minorita, *Chronica. Documentation on Pope John XXII, Michael of Cesena and the Poverty of Christ with summaries in English. A source book*, ed. Gedeon GAL and David FLOOD. New York 1996, pp. 938–60
- Corpus Iuris Canonici*, 2 vols., ed. Emil FRIEDBERG. Leipzig 1874/81; vol. 1: *Decretum Magistri Gratiani*; vol. 2: *Decretalium Collectiones*
- Corpus Iuris Canonici emendatum et notis illustratum Gregorii XIII. pont. max. iussu editum*, 4 vols. Rom 1582, vols. 1–2: *Decretum Gratiani*, vol. 3: *Decretales d. Gregorii papae IX*, vol. 4: *Liber sextus Decretalium d. Bonifacii papae V. Constitutiones; Extravagantium viginti d. Joannis papae XXII tum communes*
- Corpus Iuris Civilis*, 3 vols. Berlin 1872, 1877, 1895; vol. 1: *Institutiones*, ed. Paul KRÜGER; *Digesta*, ed. Theodor MOMMSEN; vol. 2: *Codex Iustinianus*, ed. Paul KRÜGER; vol. 3: *Novellae*, ed. Rudolf SCHÖLL
- Henricus de Segusio Cardinalis Hostiensis, Summa aurea. Lyon 1537*
- [Innocent IV (?)] Peter HERDE, *Ein Pamphlet der päpstlichen Kurie gegen Kaiser Friedrich II. von 1245/46 (“Eger cui lenia”)*. – In: *DA* 23 (1967), pp. 468–538 [508–53]
- [Innocent III] *Regestum Innocentii III papae super negotio Romani imperii*, ed. Friedrich KEMPF. Rome 1947
- [John XXII, *In agro dominico*] Meister Eckhart: *Die lateinischen Werke. Vol. 5: Magistri Echaridi opera Parisiensia. Tractatus super oratione dominica. Responsio ad articulos sibi impositos de scriptis et dictis suis. Acta Echaridiana*, ed. Loris Sturlese et al. Stuttgart 2006 [pp. 596–600]
- [Leo I] *Sancti Leonis Magni romani pontificis tractatus septem et nonaginta*, ed. Antoine CHAVASSE. (CCSL 138) Turnhout 1973
- [Lucan] *M. Annaei Lucani de bello civili libri X*, ed. David R. SHACKLETON BAILEY. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana 1502) Stuttgart 1988
- [Lupold of Bebenburg] *Politische Schriften des Lupold von Bebenburg*, ed. Jürgen MIETHKE and Christoph FLÜELER. (MGH Staatsschriften 4) Hannover 2004
- Marsilius of Padua, Defensor Pacis*, ed. Richard SCHOLZ. (MGH Fontes iuris 7) Hannover 1933
- Marsilius of Padua, Oeuvres Mineures, Defensor minor, De translatione imperii*, ed. Colette JEUDY and Jeannine QUILLET. (Sources d’histoire médiévale 12) Paris 1979

- Martin of Opava, Chronicon Pontificum et Imperatorum*, ed. Anna-Dorothee VON DEN BRINCKEN. URL: www.mgh.de/ext/epub/mt/ (August 2018).
- [*Passio ss. Iohannis et Pauli martirum*] Boninus Mombritius, *Sanctuarium seu vitae sanctorum, novam hanc editionem curaverunt duo monachi Solesmenses*, 2 vols. Paris 1910 [vol. 1, pp. 569–72]
- [*Passio Acaunensium martyrum auctore Eucherio episcopo Lugdunensi*] *Passiones vitaeque sanctorum aevi merovingici et antiquiorum aliquot*, ed. Bruno KRUSCH. (MGH SS rer. Merov. 3) Hannover 1896 [pp. 20–41]
- [*Petrus Lombardus*] *Petri Lombardi collectaneorum in Paulum continuatio*, in: MIGNE PL 192, Paris 1855, cols. 9–520
- [*Quoniam Scriptura*] Carlo DOLCINI, *Marsilio e Ockham. Il diploma imperiale “Gloriosus Deus”, la memoria politica “Quoniam scriptura”, il “Defensor minor”*. – In: ID., *Crisi di Poteri e Politologia in Crisi. Da Sinibaldo Fieschi a Guglielmo d’Ockham (Il mondo medievale. Sezione di storia delle istituzioni della spiritualità e delle idee 17)*. Bologna 1988, pp. 291–426 [415–26]
- S. Raimundus de Pennaforte, *Summa de paenitentia*, ed. Xaviero OCHOA and Aloisio DíEZ. (Universa bibliotheca iuris 1 B), Rom 1976
- [*Sedulius*] *Sedulii opera omnia*, ed. Johannes HUEMER and Victoria PANAGL. (CSEL 10), Vienna 2007
- [*William of Ockham*] *Guillelmi de Ockham Opera Politica*, 4 vols., ed. Hilary S. OFFLER. Manchester 1974, 1963, 1956 and Oxford 1997
- William of Ockham, Dialogus. Part 2; Part 3, Tract 1*, ed. John KILCULLEN, John SCOTT, Jan BALLWEG and Volker LEPPIN. (Opera politica VIII; Auctores Britannici medii aevi 20) Oxford 2011
- [*William of Ockham, Dialogus*] Melchior Goldast: *Monarchia S. Romani Imperii. Vol. 2*. Frankfurt a. M. 1614 [pp. 392–957]
- [*William of Ockham, Dialogus*] *Dialogus magistri Guillelmi de Ockham doctrinis famosissimi*, Lyon 1494, Reprint: *Guillelmus de Ockham, Opera Plurima*, vol. 1, London/Farnborough 1962

SIGLA USED IN THE APPARATUS

- ω** Na+Ve
Na Naples, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III, MS Nat. VII.C.31, fols. 141ra–187vb
Ve Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. Lat. 4115, fols. 27^v–133^r
Mz Paris, Bibliothèque Mazarine, MS 3522 (478), fols. 246rb–297^{tb}
Ly Guillelmus de Occam, Opera Plurima, vol. 1 (Lyons, 1494; repr. London, 1962), foll. 229vb–276ra
α Ca+Mw+Un+Vd
α_m Ca+Mw
Ca Cambrai, Médiathèque d'agglomération, MS Lat. 286, fols. 179rb–217vb
Mw Paris, Bibliothèque Mazarine, MS 3522 (478), fols. 149ra–198^{bis ra}
α_p Un+Vd
Un Paris, Bibliothèque de la Sorbonne, MS Univ. 226, fols. 189ra–212vb
Vd Vatican, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Vat. Lat. 4098, fols. 111va–132ra

The remaining **α**-manuscripts are only used in 3.2 Dial. 1, c. 1–5, 3.2 Dial 2, c. 29 and 3.2 Dial. 3, c. 15–16:

- Ar** Paris, Bibliothèque de L'Arsenal, Lat. 517, fols. 257^r–303^v
Au Auxerre, Bibliothèque municipale, MS. Lat. 252, fols. 88^r–140^v
Ba Universitätsbibliothek Basel, A.VI.5, fols. 380^r–427^v
Di Bibliothèque Municipale, Dijon, MS 340, fols. 299^v–377^v
Es Escorial, Biblioteca privada de los padres Agustinos de El Escorial, fols. 192^v–232^r
Fr Frankfurt-am-Main, Stadt- und Universitätsbibliothek, Lat. quart. 4, fols. 337^r–396^v
Lm London, Lambert Palace Library, 168, fols. 180^v–288^v
Pb Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Lat. 15881, fols. 185^r–229^r
Pc Paris, Bibliothèque Nationale de France, MS Lat. 3657, fols. 210^r–287^r
Pe Paris, Bibliothèque nationale de France, MS Lat. 14619, fols. 122^r–159^v
To Bibliothèque Municipale, Toulouse, MS 221, fols. 238^v–289^v
π Lm+Ly+Pz

The additional text of **ω** has been already edited by Scholz with minor emendations. We use a new siglum for this edition in 3.2 Dial. 3, c. 23–26:

- Sh** Richard SCHOLZ, Unbekannte kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327–1354). Analysen und Texte (Bibliothek des kgl. preuss. hist. Instituts in Rom 10), Vol. 2: Texte. Rom 1914, p. 392–395.

The paging of Ly and of its reprint by Melchior Goldast (Frankfurt/Main 1614) is indicated by a vertical bar (|) and specified on the inner margin.

Gs Goldast, Melchior: *Monarchia Sancti Romani Imperii* (Frankfurt/Main, 1614; repr. Graz, 1960), vol. 2, pp. 398-957

WILLIAM OF OCKHAM

DIALOGUS

3^a pars, tractatus 2us

In nomine domini incipit

Prologus

et secundus tractatus tercie partis dialogi

intitulate de gestis circa fidem altercancium orthodoxam.

Lyf. 229vb; **[Discipulus:** Scripture divine Romanos pro tempore quo mundi imperium
Gsp. 889 acquirere laborarunt multis et magnis laudum preconiiis noscuntur extollere,
prout in libro Machabeorum¹ legimus manifeste. Proinde post tractatum de
potestate pape et cleri² tractatus de iuribus Romani imperii, que nonnulli litterati³
10 ex litteris sacris nituntur elicere, subnectatur: presertim cum occasione Romani
imperii quidam – quorum gesta, sicut et multorum aliorum, in tractatibus
secuturis, ad quos isti duo primi tercie partis nostri dialogi sunt preparatorii et

---

Prologus and Capitula I–V: ω (NaVe) Mz π (LmLyPz)
α (α_m=ArAuAu₂BaCaDiDi₂EsFrMwPbPb₂PcPeTo; α_p=UnVd)

1–4 In ... orthodoxam] Incipit prologus *Mz*; Secundi tractatus tercie partis dialogi liber primus feliciter incipit *PzLm*; Incipit liber primus secundi tractatus tercie partis. Inquirens utrum expediat toti generi humano unum imperatorem uniuerso orbi preesse et quibus virtutibus debeat preeminere et a quo sit Romanorum imperium et si possit destrui *Ly*; *on margin*: de gestis circa fidem altercancium orthodoxam, *in header*: Liber primus secundi tractatus partis tercie *Ve*; *on margin*: 3^e partis tractatus 2ⁱ liber primus incipit *Ar*; *in upper corner of folio*: Incipit † dialogi ocham *Au*; *om. BaEsMwPbPcPeVd*; 1 *Ca*; Consequenter incipit tercia pars *Di*; *running head, verso left-aligned*: primus, *centred*: tercia, *recto centred*: pars, *right-aligned*: liber *Es*; *running head, recto*: Tractatus Secundi partis Tercie, *verso*: liber primus *and supp. by modern hand*: De potestate et iuribus Romani imperii Okam *Fr*; *on margin*: Incipit 3us tractatus sive 3^a pars dialogi okam *To*. **2–3** Prologus et secundus] liber primus secundi *Na*. **3** dialogi] occam ordine minorum *add. Na*. **4** orthodoxam] Et hec tercia pars continet quinque libros *add. Na*. **5** Discipulus] *om. PzLm α_m* (*exc. CaPc*); *on margin*: Prologus *Ly*, c. 1 *Ar*, Incipit 3^a pars dialogi okam, *on bottom of folio*: Incipit tractatus secundus tercia pars dialogi okam *Es*. divine] et Romano *To*; Romani *Vd*. quo] pro *prec. To*. **6** acquirere] *om. Di*. laborauerunt *ArAuCaDiPbPc*; *em. from* laborauerunt *Pe*; laborarent *α_p*, laudum] *om. Ca*. noscantur excellere *To*. **7** tractatum] pape *add.*, *but canc. Pe*. **8** potestate] ecclesie *add.*, *but canc. Vd*. iuribus] viribus *Vd*. imperatorii *Ly*. que] quem *Ve π α* (*exc. FrMw*). litterati] *om. Pe*. **9** sacris litteris *π ArBaDi α_p*. subnecturi *PzLm*. occasione] actione *PzLm*. **10** quidam] in *add. PzLm*; quidem *Vd*. quorum quidam *EsTo*. et] *om. Ar*. aliorum] maiorum *π*; autenticorum *Fr*; autenticorum, *above*: al. aliorum *Mw*. **11** secturis *Na*; securis *AuPb*; scripturarum *Ba*; secuturam *Di*. primi] libri *add. BaDiEsTo*; libri tractatus *supp. Fr*. et] vel *Ve*.

---

1) *I Macc. 8.* **2)** *3.1 Dial.* **3)** *Ockham probably refers to Marsilius of Padua.*

preambuli, nitemur discutere – de fide altercari ceperint orthodoxa. Presens autem tractatus quinque libros contineat, quorum primus inquirat an toti generi humano expediat unum imperatorem universo orbi preesse, quibus excellenciis seu graciis, moribus et virtutibus imperator mundi debeat prefulgere, a quo Romanum processit imperium, et an de iure destrui seu cassari, minui, dividi valeat vel transferri. Secundus que iura habeat imperator Romanorum super temporalia investiget. Tercius perscrutetur an imperator Romanorum super spiritualia aliquam habeat potestatem vel sit capax super spiritualia potestatis. Quartus indaget an quicumque fuerit imperator Romanorum iura Romani imperii contra quemcumque impugnatorem, invasorem vel quomodolibet impeditorem, eciam contra papam, cardinales et clerum, si iura Romani imperii impugnaverint, invaserint vel impederint, non obstante quacumque sententia, ordinatione, constitutione vel processu pape et cardinalium vel quorumcumque aliorum, armis et potencia, si non potest aliter, de necessitate salutis teneatur defendere, et si turbata fuerint restaurare. Quintus tractet de rebellibus, proditoribus, destructoribus, divisoribus et usurpatoribus Romani imperii vel alicuius partis ipsius.

Magister: Eorum perfecta cognicio que tractanda commemoras ex libris sacre theologie, utriusque iuris, canonici videlicet et civilis, philosophie | moralis, et ex historiis Romanorum atque imperatorum et summorum pontificum ac

Lyf. 230^a

12 nitemur] intendimus (nitemur *add. a_p*) π *a.* discutere] discurrere *Di.* ceperint] reperiunt *supp. Es*; ceperunt *Mw*; *om. (gap) To*; reperuit *a_p* orthodoxe *Di*; orthodoxr *Fr.* Presens] *on margin*: primus liber *Es.* 13 quinque] tres *Ly*; duos *Un.* libro *To.* continet *PzLm a.* primus] *on margin*: 1us an expediat unum universo preesse *supp. Ve, 1 Mz.* inquirat *PzLm a.* genere *Di.* 14 universi *Di.* 14–15 graciis seu excellenciis *AuPb.* 15 graciis] gravibus *Ve.* et] *om. Pc.* debet *a.* refulgere *Mz.* 16 processerit *BaDi*; precessit *To.* an] aliquando *Vd.* de] *om. Un.* quassari *Es*; cessari *To.* 17 vel] seu (cassari *add. Ar*) π *Ar*; aut *Ca.* Secundus] *on margin*: 1us *Ve Es, 2 Mz.* que] qui *Ar.* Romanorum] *om. AuPb.* 18 temporalia] talia *EsTo.* investigat π *a.* Tercius] *on margin*: 3us *Ve Es, 3 Mz.* perscrutetur *Ve*; perscrutatur π *ArBa*; perscrutator *Di.* 19 habeat aliquam *a (exc. ArFr).* habeat potestatem aliquam π *ArFr.* super spiritualia] spiritualis *Ba.* potestatis super spiritualia *Vd.* 20–28 Quartus ... ipsius] *om. Ly.* 20 Quartus] *on margin*: 4us *Ve Es, 4 Mz.* indaget *PzLm Ba*; indiget *Di.* 21–22 contra ... imperii] *om. Pb.* 21 impugnatorem] *em. from* imperatorem *Ve.* vel] *om. Pc.* quomodolibet] quemlibet *Mz ArBaDiUn.* 22 impeditorem] defensorem *PzLm ArBaDiEsFrMwTo.* eciam] et *Mz.* iura] eciam *add. BaDiEsFrMwTo.* 23 invasaverint *Un.* vel] *om. ArBaDiEsFrMwTo.* 23–24 ordinatione sententia *PzLm a.* 25 armis et potencia] potentia et per arma *PzLm Ar*; arma potencia *a (exc. Ar*; armorum portancia *Ca*; armata {*em. from* arma *Mw*} potencia *BaDiEsMwTo*; armamenta potencia *Fr*; arma {et *supp.*} potencia *Pc*; armata {vel *canc.*} potencia *Pe*). si] sed *Ca.* salutis] salutis *prec., but canc. Pe.* 25–26 defendere teneatur *Un.* 26 et] etiam *Ve.* perturbata *PzLm Ar.* fuerit *PbPc.* restaurare] *supp. Pe.* Quintus] *on margin*: 5us *Ve Mz EsPc.* tractet] tractatus est *Mz*; tractat *PzLm ArBaDiEsTo.* 27 divisoribus et usurpatoribus] *om. Pe.* 28 ipsius] eius *Pb.* 29 Magister] *om. Ve AuPb*; *on margin supp. Pc*; Discipulus *PzLm Ar.* queque *Pe.* tractandi *Di*; tracenda *To.* commemoraris *EsTo.* ex] et *BaDi.* sacris *Ca.* 30 iuris] ymo *Fr.* videlicet] *om. Mz EsTo.* philosophie] *supp. Mw.* et] *supp. Lm*; *om. CaVd.* 31 atque] et *BaDiEsTo.* et] *om. Ar.* ac] et π *a.*

aliarum gencium, esset patencius extrahenda et solidius munienda, de quibus solummodo bibliam et decretum cum quinque libris decretalium spem habeo obtinendi;⁴ quare, ne opus imperfectum, imo ridiculosum forsitan faciamus,

35 videtur consulcius totaliter desistendum.

Discipulus: Quamvis hiis diebus opus perfectum facere nequeamus, quia tamen de materia tam necessaria, utpote que totum tangit genus humanum, opus speciale ut estimo est nullatenus ab aliis atemptatum, utile erit penitus non silere, ut alios copiam librorum habentes ad facienda perfecta opera
40 provocemus. Puto enim quod ex disputatione nostra futura veritatis et iusticie ac rei publice zelatores advertent aperte veritates quamplurimas circa premissa in detrimentum communis boni latere illos qui alios regendo, consulendo vel
Gs p. 871 infor[m]ando seu erudiendo gubernant, animabunturque periti qui eorum que iusta sunt et utilia fuerint amatores de prefatis opera facere exquisita, falsa que
45 recitabimus efficaciter reprobando et vera que narrabimus rationibus ac auctoritatibus irrefragabilibus fulciendo. In hoc enim tractatu sicut et in toto isto dialogo nichil nisi recitando dicemus,⁵ propter quod circa querenda sentencias seu opiniones veras et falsas, solidas et fantasticas recitabis, quas forcius munire coneris. Non solum enim verorum assertio et declaracio, verum eciam pro falsis

32 essent *BaDiEsTo*. paciencius *Pc*. monenda *AuPb*; munenda *Un*; invenienda *Vd*. 33 solum *ArPe*. bibliam] biblia *ArBaCaDiEsMwTo*. quinque] 4 *Pz*; quattuor *LmLy*. spem] in *prec*. *Ve*. 34 obtinere *Pe*. quare] on margin *supp*. *Pc*. ne] *supp*. *Ar*; nec *AuPb*. imo] atque *Ar*; primo *Pe*. ridiculosum *Un*. forsitan] after ne π ; om. *ArBaDiEsFrMwTo*. faciamus forsitan *Pe*. faciam *Ve*; facias *Ar*. 35 totaliter] om. π ; forsitan α (em. from fos *Ar*; forsistan *Es*; forcitan *To*). 36 Discipulus] em. to Magister *Ve*; Magister *PzLm Ar*; om. *AuPb*; on margin *supp*. *Pc*. hiis] istis *Pc*. nequeam ω . quia] om. *Ar*. quia tamen] cum π . tamen] cum *AuEsPbTo*. 37 de] om. *Pe*. tam] ita *Pe*; om. *Un*. que totum] om. *Pc*. 38 spirituale *ArBaDiTo*. est] et *ArCa*. nullatenus est *BaDi*. ab aliis] om. *Mz*. alio π α . erat *Ly*; et *Pb*. non penitus *AuCaPbPc*. 39 ut] et *Pb*. alios] aliquos *Ca*; alias *Di*. librorum] † *Ca*. habentium librorum *Ba*. habentes] om. *DiEs*; *supp*. *Mw*. faciendum π . 40 provochem *Ve*; pervochemus *To*. Puto] on margin: Magister *supp*. *Ve*; † *Ca*. ex] om. *Un*. disputatione] em. from dispoicione *Ar*; dispensacione *AuPb*. nostra] al. cuiquam *supp*. *Ve*. future π ; factura (above: futura *supp*. *Mw*) *EsMwTo*; futuri *Fr*. veritas *AuPb*. 41 advertant *BaDiFrMwTo*; on erasure *Es*. aperte] om. *Pb*. plurimas *AuPb*. circa] contra *AuPbPcPe*. in] et *Fr*. 42 latentes π . alios] om. *Pe*. regendo] vel *add*. π α . 43 gubernant] on margin: admirabiliter *Pc*. animabuntur π *ArBaDiEsTo* α , (-que *supp*. *Mw*). qui periti *Vd*. qui] que *Di*. 44 fuerunt (on margin: fuerint *Mw*) π *BaDiEsMwTo*; fuerit *Pc*. falsaque *Ba*. 45 reputabimus *Mz*. improbando π α . ac] et π α . 46 enim] om. *Ve*. sicut] om. *Un*. et] om. *Mz* π *ArBaDiEsTo*. isto toto *Vd*. 47 recitanda *ArEsTo*. dicerem *Ve*; dictemus *To*. querendas *Ly BaDiEsTo*; inquirenda *Pe*. 48 seu] sive *Mz* π α . seu ... solidas] veras *AuPbPcPe*; on margin: sive oppiniones falsas *supp*. *Pc*. stolidas π *ArCa*. et] om. π *ArCaFrMw*. recitabimus π *ArAuPbPe*; recitaberis *Un*; em. from recitaberis *Vd*. 49 coneris] conabor π *Ar*. Non] on margin: Discipulus *supp*. *Ve*. verarum *Di*; verborum *To*. et] est *Ar*; delco *add*, but *canc*. *Pb*. et declaracio] om. *Pe*. dilectio em. from dilecta *Ar*.

4) Cf. 1 Dial. 7.49 (*Gs* 706 52–4; *Ly* 148rb); 3.1 Dial. [*Prologus*].38–9, p. 116. 5) Cf. 1 Dial. [*Prologus*] (*Gs* 398 22–6; *Ly* 1ra); 3.1 Dial. [*Prologus*].47–9, p. 116; *OND* 124.460–3, p. 857; *OQ* [*Prologus*].16–8, p. 15.

et fantasticis sententiis allegaciones apparentes, licet sophisticæ, ad manifestacionem, divulgacionem et exaltacionem sepe occasionaliter conferunt veritatis, quia et per eas studiosorum exercitantur ingenia et ex ipsarum irrationabilitate veritas contraria clarius elucescit:⁶ cum opposita iuxta se posita magis appareant et *veritas exagitata magis splendet in lucem*,⁷ ac querendo, opponendo, disputando et ad allegaciones contrarias respondendo veritas lucidetur.⁸ Nequaquam igitur propter librorum penuriam est opus tam utile dimittendum, presertim cum in prenominate libris, quos potes habere, plurima que tangunt discutienda valeas reperire, et plura que legisti, que sicut opinor a tua memoria non penitus exciderunt, vel verba vel sententiam recitando possis cum opportunitas fuerit allegare.

Magister: Importunitate me vincis, ut tecum tractatum aggrediar: qui ut dubito in preiudicium veritatis et iusticie detrimentum nimias esset passurus calumpnias malignorum, si in ipso quid circa investiganda sentiam explicarem. Ideoque, sicut tu vis, quam de opinionibus recitandis reputem approbandam in hoc tractatu nullatenus indicabo. Per hoc enim veritas non incurret periculum sed vitabit, eo quod propter approbacionem meam, ut arbitror, nullus veritati firmiter adhereret, sed plures, ut timeo, ex odii, invidie et rancoris malicia ipsam verbis et factis acerbius et nequius impugnant: quod de aliis a quibusdam,

51 et ... conferunt] *om. To.* 51–52 conferant veritati πa (*exc. Fr.*) 52 veritatis] *em. from* veritati *Fr.* studiosorum *FrMwPeTo a_p*; *em. from* studiosorum *Es.* excitantur *Mz* πa (*exc. Pb.*) ipsorum *Au a_p*; eorum *Pb.* 53 rationabilitate *Vd.* contraria] que *prec. Ar*; *om. AuPb.* elucescit clarius *a.* eluscerit *Ve*; elucescat *PzLm.* posita se *Ar.* 54 appareant] elucescunt (*elusc. prec., but canc. Pe*) *CaPe*; *on margin:* elucescunt *supp. Mw.* et] *ut supp. Pe.* exagitata] magis *prec. Ca*; agitata *Pe.* magis exagitata *AuPb.* magis] *ad[...?] Ar*; *om. Un.* splendet *Mz a* (*exc. Ar*; splendet *Ca*; explendet *To.*) luce *Pc.* ac querendo] et arguendo π ; acquirendo *a* (*arguendo ArAuPb.*) 55 ad] *om. Na.* 56 elucidetur π *AuPbPe.* Nequaquam] *Discipulus prec. PzLm Ar*; *Quare prec. Ly.* igitur] *autem Mz*; *om. π ArEsTo*; *supp. Mw.* est] *em. from* et *Pc.* 57 dimittendi *Fr.* prenotatis *AuFrPbPcPe.* libris] *om. Es*; *supp. Mw.* quos libros *To.* 58 et] *eciam Ve.* plurima $\pi a.$ legi *Un.* que sicut] *ut $\pi a.$* 59 non] *supp. Ca.* 60 opportunis *Di*; *em. from* opportunitatis *Pc.* 61 Magister] *om. AuPb*; *supp. Pc.* ut] *et Un.* tecum] totum $\pi a.$ aggrediendo *a* (*aggrediendo* {*on margin:* *al. aggrediendo Mw*} *ArMw*; *acgregando Ca*; *congregando Es*; *em. from* *aggrediendo Fr*; *congregando To.*) ut] *em. to non Ve*; *non Ar.* dubito] *em. from* debito *Ve*; *on margin:* *haut Fr.* 62 detrimentum] *om. Mz $\pi a.$* nimis *a.* essemus *Mz*; *essem $\pi Ar.$* passivus *Ca.* 63 si] *se Ve*; *sed Un.* investigandi *a_p.* explicassem *Vd.* 64 Ideo *Ve Vd.* sicut] *ut $\pi a.$* tu] *em. from* tua *Es*; tua *To.* quam] *om. $\pi.$* recitandis] quod *add. Ly.* approbandum π ; approbanda *Un.* 65 nullatenus] *om. Na.* periculo *Un.* 66 sed vitabit] *supp. Pe.* propter] *om. Mz.* meam] *om. Mz.* ut] *et Ly*; *velut a_p.* nullius *Ar a_p.* veritate *Ar.* 67 fi' mus (= *fierimus or ferimus*) *Ve*; *firmus AuBaCaDiEsPbPcPeTo.* adheret *Mz To*; *em. from* *adheret (Es?)Mw.* extimo *em. from* timo *Ve.* odii] *et add. Pb.* invidia $\pi.$ 68 factis et verbis *Pe.* et] *om. Pc.* impugarent *Ar.* a] *om. Vd.* a quibusdam] aliquibus *Un.*

6) Cf. *Brev. 2.13.45, p. 137.* 7) *C.35 q.9 c.8, col. 1286; cited i.a. OND [Prologus].10, p. 292.* 8) Cf. *Brev. 1.2.44–5, p. 100.*

Lyf. 230^b

stimulante invidia, michi fieri non ignoro. Verumptamen si umquam advertero quod quid teneam exprimen|do veritas quiverit exaltari, hoc expressis verbis non differam divulgare. Tu igitur cum velis omnino hunc componi tractatum, ipsum accelera exordiri.

Explicit prologus.

Incipit tractatus

Capitulum I

Discipulus: Romani iura imperii non iura sed iniurie et iniusticie ac crudeles tyrannides non indigne censi debent, si nullatenus expediret unum imperatorem seu principem cunctas mundi provincias gubernare, cum Romani
5 super universum orbem sibi usurpaverint principatum. Quocirca de iuribus Romani imperii plurima quesiturus, ante omnia interrogare decrevi an ad tocium generis humani commodum et utilitatem pertineat totum orbem terrarum in

69 famulante *Mz π a.* invidia] *supp. EsMw.* fieri michi *π a.* (exc. *AuPb.*) non] *om. ω.* avertero *AuPb;* advertat *α_p.* 70 quid] quidque *Ar;* quod *α_p.* teneam] cenam *AuPb;* above: al. celam *Mw;* tria *em.* from trium (on margin: tenera) *Pc;* celam *em.* from cenam *Pe.* veritas] *supp. Pc.* nequiverit *Lm;* quivit *Ar;* commeruit, above: al. quiverit *Pe;* *om. (gap) Un;* by other hand: quieverit *Vd.* expressis] e premissis *Mz;* ex premissis *DiEsTo.* verbis] et *add. ω* 71 Tu] cum *π a.* cum] *om. π Ar;* tu *α.* (exc. *To;* on erasure *Es;* *em.* from vel *Mw.*) velis] on erasure *Es.* velis omnino] vel omnis *To.* hunc] habent *Ca.* componi hunc *π Ar.* ipsum] *om. FrMw.* 73 Explicit prologus] *supp. Ve;* *om. π a.*

1 Incipit tractatus] *supp. Ve;* *om. Mz π a.* 1 Capitulum I] *supp. Ve;* in quo principaliter queritur utrum expediat toti generi humano pro communi hominum salute et utilitate uni imperatori seu principi seculari subesse et arguitur XI rationibus quod sic ad quas respondetur infra ca. VI et tribus sequentibus *add. Ly;* c. 2 *supp. ArEsFrVd;* *om. AuMwPbPeToUn;* 2 *Ca;* Capitulum 2^m *Di;* primum capitulum *supp. Pc.* 2 Discipulus] *supp. Ve Pc;* *om. AuPb.* Discipulus ... iura] † *Ca.* Romani] Quoniam *α;* on margin: Capitulum primum *Ly Es.* iniurie ... ac] † *Ca.* iniusticie] iniuste *EsTo.* ac] et *BaDiEsToUn.* 3 non] † *Ca.* censere *ArAuCaPbPc.* debent *Mz;* deberet *Lm;* debeant *Vd.* 4 seu] † *Ca.* gubernare] *om. α_p.* 5 super] *om. Pb.* usurpaverunt *π ArAuCaPbPcPeUn.* Quocirca] in upper corner of folio: an expediat uni principi totum humanum genus subesse *Ve;* on margin: Questio (Ratio *prec.,* but *canc. Di*) *Ly Di;* qua *To.* de] de *add. Mz;* un. *add. Un.* 6 imperii Romani *Mz π a.* (exc. *Pe.*) plurima] quo *prec. Ar;* *om. Di.* quesiturus] et *add. π α_m.* omnia] an expediat esse unum imperatorem totius orbis (*om. Ar*) *add. π ArBaDiEsFrMwTo.* an] aut *π ArFr.* 7 humani generis *Lm a.* (exc. *ArBa.*) pertinet *AuCaPbPcPe.*

temporalibus uni imperatori seu principi seculari subesse. Circa quod diversas et adversas narra sentencias.

Magister: Circa interrogacionem quam proponis est una opinio quod per unum principem secularem, qui non incongrue imperatoris nomine censeretur, mundus quoad temporalia optime regeretur, nec sufficienter paci et quieti tocius societatis humane potest per aliud regimen provideri.⁹

Discipulus: Pro ista opinione allegare conare.

Magister: Ista opinio videtur multipliciter posse probari: Nam illud regimen est maxime universo mundo expediens per quod mali facilius, iustius, severius et efficacius ac salubrius coercentur et boni vivunt quociens inter malos. Ob hoc enim sunt rectores et principes principaliter constituti, teste beato Petro, qui canonica sua prima, c. 2°, duces asserit missos a regibus “*ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum*”.¹⁰ Cui concordat beatus Paulus, ad Romanos 13°, docens potestates seculares esse a deo ad terrorem malorum et securitatem bonorum, dicens: “*Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malefeceris, time. Non enim sine causa gladium portat.*”¹¹ Horum sanctorum

8 seculari] *om. PbPe.* subesse] *on margin:* Quo an pertineat ad utilitatem tocius humani generis unum imperatorem toti orbi in temporalibus preesse *Es.* diversas] *om. To.* et] *ac EsTo.*
 9 adversas] *diversas Na.* enarra *Mz.* sentencias enarra πa (enarrata *Di;* narra *UnVd*). 10 Magister] *om. AuPb; supp. Pc; on margin:* M. (=Magister) *supp. Ve.* Circa] *hanc add. $\pi.$* interrogacionem] *questionem AuPb.* per] *om. Es; una To.* 11 non] *supp. EsMw; om. To.* incongrue] *est congrue Pc.* nomen *Fr.* censetur πa (*exc. Fr; em. from censetur Pc.*) 12 nec] *ut Un.* sufficienter] *sufficit Ve.* et] *nec Pb.* 13 potuit *Fr.* regimen] *regium add. Ar.* 14 Discipulus] *om. AuPb; supp. Pc; on margin:* D. (=Discipulus) *supp. Ve.* illa *Ca.* opinione] *em. from allegacione Es.* 15 Magister] *om. AuPb; supp. Pc.* Ista opinio] *Pro ista opinione a (exc. Ar).* videtur multipliciter] *michi videtur BaCaDi.* multipliciter] *michi a (exc. Vd).* posse] *om. ω* illud] *em. from id Ve.* 16 mundo] *om. π ArTo; modo Un.* expediens] *ep prec., but canc. Di; quia add. Pc.* quod] *supp. Pc.* facilius] *after 17 efficacius BaDi.* severius] *om. $\pi a_m.$* et] *om. a_m (exc. ArAuPb).* 17 ac] *et Ca; a Di; om. Un.* convertentur *Fr;* coherceretur *Un.* vivant *Mz.* quociens vivunt *AuPb.* Ob] *inter (hoc add., but canc.) prec. Ar; ad To.* 18 enim] *igitur Mz.* rectores et] *om. Ca.* principaliter] *maxime $\pi Ar; om. AuPb.$* qui] *in add. πa (exc. Un); om. Pe.* 19 prima] *om. Ba; primo ArDi.* 2°] *om. Ar; primo EsFrMwTo; et Un.* asseruit *Pc.* missos] *et add. Ca.* 20 malorum *Pe.* malefactorum ... bonorum] *om. Mz.* 21 13°] *12° c. a (exc. ArBaAuPbPc; 13° c. CaPc; c. 12° Vd).* docens] *dicens Mz $\pi a.$* potentes *CaPc a_p, canc. Pe.* seculares potestates *Pe.* ad] *om. Na; supp. Ve.* terrorem] *timorem Ca.* et] *om. Un.* 22 dicens] *ubi sic inquit Ly; om. (gap) Ca.* autem] *om. a.* non] *te add. Un; te prec. Vd.* timere] *vel add. Mz.* 23 illa] *illo Mz BaDiEsFrMwTo.* Dei] *de Ve; deus a (em. to dei ArBaEsMw; dei AuFrPb).* Dei enim] *enim deus Di.* minister enim *To.* tibi] *om. a (exc. Ar).* in] *om. Mz.* bonum] *trium bonum add. Mz.* Si] *on margin:* Quare inuentus est principatus seu potestas *supp. Ve.* 24 malefacis *Mz.* Non] *supp. Ar.* gladium] *gaudium Lm.* portant *AuDiPbPc; portanti Un.*

9) Cf. *Brev. 4.13.15–8, pp. 218–9; OQ 3.5.35–9, p. 107. For a similar argument regarding spiritual matters, cf. 3.1 Dial. 2.1, pp. 160–7; 2.9–10, pp. 181–5. 10) 1 Pet. 2:14. 11) Rom. 13:3–4.*

25 apostolorum sententiam secutus est beatus Augustinus, qui, ut legitur 23^a, q. 5^a,
 c. *Non frustra*, ait: “*Non frustra sunt instituta potestas regis, ius cognitoris,*
ungula carnificis, arma militis, disciplina dominantis, severitas eciam boni
patris. Habent ista omnia modos suos, causas, rationes, utilitates. Hec cum
timentur, et mali coercentur et boni et quieti inter malos vivunt.”¹² Ab hiis ratio
 30 minime discrepare videtur. Nam propter idem facte sunt leges et instituti sunt
 principes seculares. Unde et principes ministri sunt legis et imperator lex
 animata¹³ vocatur. Sed leges facte sunt ut malorum coerceatur audacia et boni
 tute vivant, dist. 4^a, *Facte sunt leges*,¹⁴ et Extra, in prologo, ibi *Ideoque lex*
 Ly. f. 230va *proditur*.¹⁵ Ergo ut coerceantur mali et boni quiete vivunt est regimen principum
 35 institutum. Sed per regimen unius principis secularis qui super universum orbem
 habeat potestatem mali facilius, iustius, severius et efficacius ac salubrius
 coercentur et boni quietius vivunt inter malos: Tum quia talis princeps mundi
 esset maioris potencie secularis ad malos forcius comprimendos et bonos
 potencius defendendos, sine qua ut in pluribus nec mali coercentur nec boni sunt
 40 tuti. Tum quia pauciores essent oppressores bonorum et fautores malorum. Tum
 quia si non esset unus princeps mundi sed plures superiorem non habentes,

26 Non frustra] om. Ba. sunt instituta] om. Mz α (supp. Es). regii Fr. ius] vis Di; om. Un.
 27 ungle π. 27–28 severitas ... patris] om. a. 27 eciam] enim Ve; om. Mz. 28 Habeant π. omnia
 ista Mz π α. suos] om. Es. rationes] add. et π ArTo; add. vel a. utiles Ve. Hec] add. omnia π α
 (exc. Es). cum] on erasure (=em. from omnia) Es; supp. Mw; om. To. 28–29 cum timentur]
 continentur FrUn. 29 et] om. Mz π α (exc. Pe). quieti] om. Mz α. malos] quietius add. Mz π α.
 vivat DiTo. hiis] aliis Pe. ratio] ita π; igitur ArBaDiEsTo; vero AuCaPbPc α_p; ergo FrMw; enim
 Pe. 30 videntur Pe; ubi Un. propter] om. Es. idem] id AuBaDiPbUn; illud CaPcPeVd; ideo Es.
 31 Unde et principes] et Pe. et] eciam Ve; om. π ArBa. principes et Mz α (exc. ArBaPe). leges Ly
 EsTo. et] om. EsTo; supp. Mw. 32 animata] armata Ly. sunt facte π ArBaDiEsFrMwTo. audacia
 coerceatur π α. bone Fr. 33 vivat] est regimen principum institutum sed per regimen unius
 principis add., but canc. Ar. 4^a] capitulo add. Pe. sunt] om. Vd. 33–34 et ... proditur] om. Ba.
 33 Extra] de hereticis add. π; de add. and gap α (exc. ArBaTo; by other hand: de consec[rati]one] Es;
 decreta FrMw; dicit Pc; de, supp. in gap: -cretalis Pe). ibi] ubi ArDiEsFrMwTo. Ideoque] scilicet
 Mz π; om. a. 34 perditur AuPb. boni] em. from mali Mw. vivat] et ad hoc add. Vd. 35 Sed] on
 margin: Minor Ly. secularis qui] om. Un. super] per Lm. 36 habet Es. iusticius Di. iustius ...
 salubrius] salubrius efficacius iustius ac severius π Ar. severius] securius Ca; serenius Di. et] om.
 Pe. ac] et Un. 37 cohercerentur Fr. unde add. EsTo. quieticius To. Tum] tamen Ca; cum Un;
 on margin: Probatur primo Ly. mundi] om. EsTo. 38 maioris esset Pe. potencie secularis]
 potencie et (supp. AuFrPe; om. CaMwPc) securioris π α_m; potencie et securitatis Vd; securitatis Un.
 opprimendos Pc. et] om. Ar. 38–39 potencius bonos Ca. 39 potencia FrMw. sine ... mali] † Ca.
 qua] above: sc. potencia supp. Ve; em. from quia Mw. cohercerent Fr. 40 tuti ... pauciores] † Ca.
 Tum] cum Un; on margin: Secundo Ly. pactors Fr; em. from picores Mw. essent] ut add. π.
 bonorum] om. EsTo. fautores malorum] † Ca. Tum] tamen CaUn; on margin: Tercio Ly.
 41 unus] nisi prec. Di; em. from unius Mw. mundi] om. CaPe. sed] si Na. plurales Fr.
 superiores α_p.

12) C.23 q.5 c.18, col. 936. 13) Nov. 105.2.4, p. 507. 14) D.4 c.1, col. 5. 15) X [Prologus],
 col. 1.

quamplurimi essent audaciores et prouiores ad suscitandum guerras et bella quam si omnes uni principi obedirent. Unde et videmus, ut sepius, periculosiores et difficiliore ad sedandum ac crudeliores guerras inter reges et principes ac communitates qui et que uni principi obtemperare recusant quam inter subditos uni prin[cipi] seculari parentes; tempore autem guerrarum et bellorum insolescunt mali et boni multipliciter turbantur. Ergo quod unus sit rector et princeps mundi qui super omnes mortales habeat potestatem orbi expedit universo.

45
Gs p. 872

Amplius, sicut spiritualia per sacerdotes et viros ecclesiasticos ita temporalia per principes seculares et laicos disponuntur, teste beato Petro, qui in ordinatione Clementis, ut habetur 11^a, q. 1^a, c. *Sicut enim*, ait: “*Sicut enim impietatis crimen est tibi, o Clemens, neglectis verbi dei studiis, sollicitudines seculares suscipere, ita unicuique laicorum crimen est nisi invicem sibi etiam in hiis que ad communis usum vite pertinent operam fideliter dederint.*”¹⁶ Et idem, ut habetur eadem causa, 1^a q., c. *Te quidem*, ait ad eundem Clementem: “*Neque enim iudicem neque cognitorem secularium negociorum hodie te ordinare vult Christus, ne, profocatus presentibus hominum curis, non possis verbo dei*

50

55

42 quamplurimi] quamplures *a.* promptiores et audaciores $\pi a.$ sustinendum πa (exc. BaCaDiFrPe; em. to suscitandum Mw). et] ad suscitandum BaDiEs; ad sustinendum To. 43 uni] em. from boni Mw. obedierint Fr. et] om. AuDiPb. ut] et DiEsTo. 44 difficiliore ... ac] om. πa . ac] et Mz. inter] circa ω ; guerras add., but canc. Pe. et] om. AuPbPe. 45 ac] et ArCaPe. ac ... principi] on margin supp. Pc. communitates] comites (quoniam add. Mz) Mz $\pi a.$ et que] om. Mz π ArBa. 45–46 uni ... subditos] om. Mz Un. 45 recusat Fr. quam] quoniam PzLm; qⁿ (=quam or quoniam) Ar. 46 subditos] qui add. Ly. uni] uno Ar. parentes] peremptos (on margin: al. parentes Ve; above: al. obtemperantes supp. Pe) Ve AuPbPcPe a_p ; sunt prec. Mz π ; em. from peremptos Mw. tempore] om. Vd. autem] om. Ar. 47 bellorum] et add. EsMw. turbentur a_p . 48 et] est Di. qui] que Di. super] supp. Pe; sicut Un. habet π ArAuCaPbPe a_p ; habeant Di. 50 Amplius] Secunda ratio prec. PzLm ArBaDiEsMwTo. per] supp. Ve. ita] ministrantur et π Ar; et AuCaFrMwPbPcPeTo; et add. BaDiEs. 51 et] ut Pb. qui] est add., but canc. Pc. 52 Clementis] om. To. 11^a] 2^a Mz *a* (exc. ArCaFrMw; XI em. from II Pe; on margin: XI and I Un). 1^a] 3^a BaDiEsTo a_p ; om. AuPbPc. Sicut enim¹] om. Ba. ait] om. Ve. Sicut enim²] om. Ar; enim sicut Ba. 53 est] om. a_p . tibi] om. *a* (exc. ArCa). o] cum AuPbPcPe. neglectas To. verbis *a* (exc. Ar; em. to verbi EsPc); Christi add. Ar. studii Ca. solitudines Mw. 54 est crimen BaDi. invicem] in mentem Ar. sibi etiam] preestis To. 54–55 sibi ... hiis] on erasure Es. 54 etiam] et Mz; et prec. PzLm Ar. in] om. Mz. 54–55 in hiis] studiis π ArCa; om. FrMwTo. 55 qui Fr. communem π . vite usum Ca. pertinencium Na. operam] opera prec. (but canc. Mw) EsMwTo; ad opera Fr; opera a_p . dederunt AuPbPe; em. from dederunt Pc. 56 ut] om. Mz *a.* ut habetur] om. π . eadem] e. Fr; ea Vd. causa ... c] causa et etiam (II supp.) q. (I supp.) c. Mz; causa et q. c. πa (causa q. II Ba; causa q. II c. DiEsTo; di. c. XI q. I c. Fr; causa XI q. {I supp.} c. Mw; causa 2^a q. c. Pc; causa et {above: et 12 supp.} q. c. Pe; causa c. et q. c. Un). Te quidem] te quidam (te q. prec., but canc.) Pe; est equidem Vd. eundem] etiam add. Vd. 57 enim] om. Vd. vindicem To. agnitorem Vd; cognitionem FrPc. hodie] habere Fr. 58 prevocatus (em. from provocatus, on margin: profocatus Mw) Mz FrMwPc; provocatus *a* (exc. Ca; profocatus Ar; pervocatus Es). curis hominum Mz. 58–59 possis ... exhibeant] om. a_m (exc. ArCa; supp. EsPc).

16) C. II q. I c. 30, coll. 634–5.

vacare. Hec vero opera que tibi minus congruere diximus exhibeant sibi invicem
 60 vacantes laici”.¹⁷ Quam doctrinam beati Petri beatus Paulus confirmare videtur
 1^a Corinthiorum 6° c., dicens: “*Secularia igitur iudicia si habueritis,*
contemptibiles qui sunt in ecclesia illos constituite ad iudicandum”.¹⁸ Quibus
 verbis videtur innuere quod per contemptibiliores in ecclesia, qui sunt laici,
 secularia iudicia sunt tractanda, quemadmodum spiritualia sunt per clericos
 65 disponenda. Hanc doctrinam apostolicam sancti patres et doctores in suis
 scriptis postmodum tenuerunt. Nicholaus enim papa, ut legitur in decretis, dist.
 96^a, c. *Cum ad verum*, ait: “*Cum ad verum ventum est, ultra sibi nec imperator*
iura pontificatus arripiat nec pontifex nomen imperatoris usurpet, quoniam
 70 *idem mediator dei et hominum, homo Christus Iesus, actibus propriis et*
distinctis officia potestatis utriusque decrevit, ut et Christiani imperatores pro
eterna vita pontificibus indigerent, et pontifices pro cursu temporalium
tantummodo rerum imperialibus legibus uterentur, quatenus spiritualis accio a
 Ly.f. 230°
carnalibus distaret incurisibus, et deo militans | minime negociis secularibus se
*implicaret,*¹⁹ *ac vicissim non ille rebus divinis preesse videretur qui esset*
 75 *negociis secularibus implicatus.*”²⁰ Hanc eandem sententiam fere sub omnibus

59 vocare Un. vero] verbo Ar. que] om. Vē. minime supp. Es; minimum α_p. congruere] ut supp. Vē; opere congrue Ar; congrue Pc. diximus] om. Pc; duximus Un. 60 vacantes] vitates Mw. laicis α (exc. Ar; em. to laici Ca). Paulus] em. from Petrus Mw. 61 1^a] prime ad π. ad Corinthios ArEsFrMwTo α_p. c dicens] om. π; c. α_m. igitur] tibi Mz. 62 illos] after contemptibiles AuPb. Quibus] Ex prec. π α; on margin: cor^m (=corruptum) Es. 63 innuere videtur π ArBaDiEsFrMwTo. quod] om. EsTo. per] om. PzLm Ar; supp. Mw. contemptibiles π α. in ecclesia] om. Vd. ecclesiis CaPcPe. sunt] om. Mz. sunt laici] laici vocantur π α. 64 iudicia] negocia Mz π α. 65 disponenda] diffinienda Ar; em. from differenda Di; differenda (on margin: disponenda Mw) EsMw; discenda To. et] om. π EsFrMwTo. 66 scripturis Lm AuCaPbPcPeTo. enim] etiam Mz π α (om. EsFrTo). 67 LXXXXIX Pe. c] 7 add. Un. est ventum Es. est] et Ar; om. To. 68 arripiat] accipiat π Ca; arripuit Fr. 69 mediator] fidei add. To. homo] om. Mz π ArEsFrMwPcToVd. Iesus Christus Pc; plus add. α (exc. ArCaFrUn; canc. EsMw). propriis] probis α_p. et] dignitacibus supp. Es. 70 districtis Fr. officii Pe. potestatis] potencias Mz α (exc. ArEsFrMw; ponas AuPb; om. Ba; patris Ca; potestas To). utriusque] universi Ca. discrevit Mz Ly Fr; diseruit PzLm; discernit α (discernit or discrevit? DiEsUn; discernis AuPbPcPe). et] om. α (exc. Ar; supp. Es). imperatoris Ba. pro] per Vd. 71 eterna] em. from terrena Mz; terrena α (exc. ArCaEs; on erasure Es; below: eterna v[jita] Mw). vita] iura α_p. paucioribus α (exc. ArCaEsFrMw; on erasure Es; em. to pontificibus PcPe). indigent EsTo. et] etiam add. α (exc. ArEsFrMwTo). pontifices] pauciores α (exc. ArCaEsFr; on erasure Es; em. to pontifices MwPc; above: pontifices Pe). cursu] successu π Ar. 72 tantummodo] om. π ArCaBaEsTo; omnium AuDiPbPcPe α_p; supp. Mw. legisque Un. accio] dicta add. Ar add., but canc. Mw. 73 carnalibus] on erasure Es; cardinalibus To. et] ut Pb. negociis secularibus] om. Mz α (exc. Ar; after militans Ca; after 74 implicaret BaDiEsTo; after se Fr; supp. Mw; on margin with cross reference to militans {or to 74 implicaret?} supp. Pc). negociis secularibus se] se negociis corporalibus π Ar. se] om. Vē. 74 multiplicaret Un. 74–75 ac ... implicatus] om. Vē. 74 ille] illis α (exc. ArFr; em. to ille EsMw; nullis To). rebus divinis] † Ca. preesse] presidere Es. videntur Pb. qui] quod BaDi. 75 secularibus negociis Lm. ferre AuPb. sub] om. π ArEsFrMwTo. omnibus] om. π α.

17) C.11 q.1 c.29, col. 634. 18) 1 Cor. 6:4. 19) Cf. 2 Tim. 2:4. 20) D.96 c.6, col. 339.

eisdem verbis ponit beatus Cyprianus, ut legitur dist. 10^a, c. *Quoniam idem*.²¹ Predictus eciam Nicholaus papa, ut habetur eadem dist. 10^a, c. *Imperium*, ait: “*Imperium vestrum suis publice rei quotidianis administracionibus debet esse contentum, non usurpare que sacerdotibus solummodo conveniant.*”²² Ex quibus aliisque innumeris sanctorum assercionibus et sacris canonibus qui habentur in decretis, dist. 10^a, c. *Certum*²³ et c. *Suscipitis*,²⁴ et dist. 96^a, c. *Denique*²⁵ et c. *Duo sunt*²⁶ et c. *Si imperator*,²⁷ et dist. 88^a, c. *Episcopus*,²⁸ et aliis locis quampluribus, colligitur quod sicut spiritualia per clericos ita temporalia sunt per laicos disponenda. Sed quamvis totus mundus esset ad fidem conversus, universitati fidelium expediret uni summo pontifici in spiritualibus, non solum in quantum spiritualia concernunt clericos, sed eciam in quantum concernunt laicos et principes seculares, subesse. Ergo et universitati mortalium expedit in temporalibus, non solum in quantum concernunt laicos, sed eciam in quantum concernunt clericos et summum pontificem, uni principi seculari subesse.

Rursus, simile iudicium est habendum de toto et de parte, de magnis et de parvis, sicut idem iuris est in toto et in parte, in magnis et parvis, Extra, *De appellacionibus*, c. *De appellacionibus*;²⁹ 14^a, q. ultima, c. ultimo;³⁰ Extra, *De*

76 verbis] om. Pc. ponit] potuit Ca. Cyprianus] fere add. AuDiPbPcPe. legitur] habetur Pe; videtur To. dist] om. To. 10^a dist. Es. 10^a] 18^a ω; 4 π DiTo. c] om. Es. idem] unum add., but canc. Pe. 77 predicta π. Nycolaus DiLm; Nichicolaus Pc; Nicoalus Pe; ponit prec. π ArCa. eadem] on erasure Es; e Pe; idem To; ea Vd. dist] on erasure Es; supp. Mw; om. To. 10^a] 18^a ω; om. π α (exc. Pc; on margin: v1 supp. Un). c] om. Na To; supp. Es. ait] prec. cum π; cum Ar; supp. Vd. 78 nostrum α (exc. ArBaCaDi; em. from vestrum Pc). suis] sub Ca. quotidianus Di. administracionibus] autem ministracionibus To. 79 non] supp. Pc. sacerdotibus] domini add. π Ar. conveniunt Mz π α. Ex] on margin: cor^m (=correctum) Es. 80 aliisque] et aliis quasi π; et aliis ArBaDi; et aliis quam EsFrMwTo. canonibus sacris Un. qui] que PzLm ArEsTo. habetur Un. 81 10^a] 18^a ω; 96^a Ar; ut add., but canc. Fr; em. to 9 et v1 (?) Mw; o To. c] et add., but canc. Un. Certum ... c⁴] om. ArEsMwTo; supp. Fr. suscipitur AuDiFrPb α_p; suscipit Pc. 96^a] 88^a Na; 98^a Ve. c³] om. AuPb. et³] om. π. 82 Si] supp. Pc. 88^a] 99^a AuPbPe; 44^a Ba. c³] denique add. Ca. 83 colligitur] legitur et prec. π ArVd; legitur et colligimus α (exc. ArVd). sicut] om. AuPb. sunt temporalia Mz π α (exc. Ca; sunt in front of 84 disponenda EsTo; sunt om. Pe). 84 Sed] on margin: Minor Ly. 85 spiritualibus] obedire add. π α (em. from obedite Fr). 86 concernunt in quantum Mz; in upper corner of folio: Quod imperator et supremus debeat esse gubernator (1^a ratio) Ve. 86–87 et ... subesse] om. π α. 87–88 Ergo ... temporalibus] Igitur et (om. π Ar) universo orbi expedit uni imperatori in temporalibus (spiritualibus Pb; spiritualibus cum Un) subesse π α. 87 universitati] universi Mz. 88 quantum¹] temporalia add. π α (canc. after quantum: spiritualia concernu Pb). 88–89 laicos ... concernunt] om. Vd. 88 eciam] om. FrMw. in²] supp. Ar. 89 clericos] em. from laicos Ar. obedire Ca. 90 Rursum PcPe. similiter To. est habendum] tenendum est π α_m; est tenendum α_p. 90–91 de³ ... parte] om. Mz π α. 91 et²] in add. π α (exc. AuCaPcPeVd). 92 c¹] supp. Ve. c De appellacionibus] et π; om. α (exc. Fr; c. appellacionibus Ca; supp. EsMwUn; appellacionibus Pc). 14^a] IX, above: 14 Fr. 14^a ... ultima] supp. Pe. c²] on margin: III q. IX c. ultimo supp. Un. c ultimo] om. Mz; et add. π Ar; c vel α_p. Extra] om. Pe.

21) D.10 c.8, col. 21. 22) D.10 c.5, col. 20. 23) D.10 c.3, col. 20. 24) D.10 c.6, col. 20. 25) D.96 c.5, col. 338. 26) D.96 c.10, col. 340. 27) D.96 c.11, col. 341. 28) D.88 c.3, col. 307. 29) X 2.28.11, col. 413. 30) C.14 q.6 c.4, col. 744.

prebendis, c. *Maioribus*.³¹ Sed cuilibet regno parciali, quod est pars mundi, expedit ut uni seculari principi sit subiectum; alioquin omnia regna mundi
95 iniqua vel inutilia aut nociva essent habenda. Ergo similiter expedit ut totus mundus uni seculari principi sit subiectus.³²

Adhuc, omnes qui communionem in temporalibus habent adinvicem, vel habere possunt, ut quilibet possit cuilibet subvenire pariter et nocere, non optime gubernantur nisi uni supremo principi quoad temporalia sint subiecti: Tum quia
100 omnes tales unum populum constituunt; sed secundum Salomonem, Proverbiorum 11°, “*ubi non est gubernator populus corruet*”;³³ ergo si omnibus talem communionem habentibus non est unus gubernator prepositus, de eorum ruina et dissipacione probabiliter est timendum; dicens enim Salomon: “*ubi non est gubernator*”, non: “*ubi non sunt gubernatores*”, “*populus corruet*”, insinuare
105 videtur quod nullus populus unus, quantumcumque magnus, poterit absque uno gubernatore consistere. Tum quia omnes communionem habentes adinvicem uni ovili et uni gregi comparantur; ubi autem est unum ovile et unus grex debet esse unus pastor, ipsa veritate testante, que Iohannes 10° ait: “*Fiet unum ovile et unus pastor*”;³⁴ et Mattheus 26° ait: “*Percuciam pastorem et dispergentur oves*

93 c] de *add. BaDi*; *om. Es.* parciali] particulari *prec.*, *but canc. Pe.* 94 ut] quod π . principi seculari π α . 95 similiter] sibi α_p . 96 seculari] *om. Di.* principi seculari *BaEsTo*. 97 communicationem *Mz* π α . habent in temporalibus *FrPe.* adinvicem] *om. Vd.* vel] aut π *ArCa*; *supp. EsMw*; *om. To.* 98 possint *Pb*; *em. from* possint *Pc.* ut] nec *Un.* quilibet] quibus *BaDi.* possit] posset *Ly.* possit cuilibet] *om. Pc.* cuilibet] *om. π ArFrMwTo*; *supp. Es.* invenire *Ly.* et] *om. Mz.* nocere] docere α_p . 99 nisi] nec *DiUn.* uno *Mz ArFr*; *em. to* uno *Pc.* summo *Mz* π α ; pontifici *add.*, *but canc. To.* principi] pontifice *Mz.* quoad] quod ad *To.* sint] sicut *Na*; sunt *DiFr.* Tum] tamen *ArCaUn*; *om. EsTo*; *on margin:* Probatur maior, Primo *Ly.* 101 11°] *ii Ve Mz* π α . si] in *add. π α .* 102 talem] *om. Mz* π α . communicationem *AuPb.* unus] *om. π Ar.* gubernator] aut *add. π Ar*; seu *add. Ca*; seu *supp. Pc*; *erasure of c. 2–3 letters add. Pe*; et *supp.*, *on margin:* et prepositus *Vd.* prepositus] preparatus *Ba.* 103 ruina] iniuria α_p . dispensacione (*on margin:* disipacione) *Ve*; dispendio π α . dicit *Mz PzLm PcPe*; docens *Ar.* 103–104 non est ubi *Fr.* 103 non] *om. To.* 104 est] *om. Di.* non] vel *Ar*; *om. Di*; et *prec. CaFrPe and supp. Mw*; dicit *add. AuCaFrPbPcPe supp. Mw.* ubi] uni *Fr*; ibi *To.* non] *supp. Es*; *om. To.* sunt] non *add. Pz.* populus] *supp. Es*; *om. PcTo.* corruet] etc. *add. BaEs*; igitur *add. To.* 105 unus] *om. Na Pc.* potest *CaPe.* abseque *Pc.* 106 gubernare *AuPb.* constituere *AuPbPcPe.* Tum] tamen *Di*; *on margin:* Secundo *Ly.* quia] ut *add. π Ar add.*, *but canc. Mw.* communionem] *em. from* communionem *Na*; communicationem π α . adinvicem habentes π α (adinvicem communionem habentes *Ca*). 107 est] *om. Ca*; sunt *AuPbPcPe.* esse] *om. Vd.* 108 pastor] et *add. Ar.* ipsa] *eciam add. π Ar.* 108–109 ipsa ... pastor] *om. Pc.* 108 que ... ait] que (qui *Ar*) ait Ioh. 10° π α ; Ioh. 10° qui (que *Vd*) ait α (*exc. ArPc*). 10°] 18° ω . Fiat *CaPc.* 109 et ... ait] eadem etiam veritate testante que ait Mattheus 26 π α ; ipsa etiam veritate testante Mattheo 26 ubi ait α (*exc. Ar*; ipsa etiam veritate testante qui ait {*on margin:* Io. 10 fiat unum ovile et unus pastor *supp. Pc*} Matth. 26 ubi ait *AuPbPc*; et Matth. XXVI *Ba*; et ipsa etiam veritate testante que ait Matth. XXVI ubi ait *Di*; et ipsa etiam veritate testante que {qui *FrTo*} ait Matth. 26 {26 *om. Fr*} *EsFrMwTo*). Mattheus ... Percuciam] $\dagger$ *Ca.* percussiam *To.* dispergā. *Ca.*

31) *X 3.5.8, col. 466.* 32) *Cf. 3.1 Dial. 2.1.165–72, p. 166; 2.25.29–30, p. 221.* 33) *Prov. 11:14.*
34) *Jn. 10:16.*

gregis”:³⁵ dicendo autem “*pastorem*”, non “*pastores*” videtur innuere quod unus 110
 grex seu ovile unum | pastorem principalem, non plures, debet habere. Tum quia 115
 omnes qui communionem habent adinvicem vel habere possunt unum corpus,
 unam civitatem, unum collegium, unam gentem, unum regnum efficiunt vel
 efficere possunt et nisi efficiant bene, sunt nullatenus ordinati; sed monstruosum
 est corpus et etiam civitas et collegium, gens atque regnum quod vel que nullum 115
 vel plura capita habet; quare omnes qui communionem habere possunt invicem
 in temporalibus uni principi seculari debent esse subiecti nec poterunt aliter
 optime gubernari. Sed omnes mortales quocumque spacio terrarum distantes ab
 invicem possunt communionem habere adinvicem, ita ut unum populum, unum
 ovile, unum gregem, unum corpus, unam civitatem, unum collegium, unam 120
 gentem, unum regnum efficiant vel efficere debeant, nisi eos disiungat malicia.
 Hinc Apostolus Romanis 12° ait: “*Unum corpus sumus in Christo, singuli autem
 alter alterius membra*”,³⁶ manifeste insinuans quod sicut omnes mortales, non
 solum fideles sed etiam infideles abrenunciando diabolo per fidem et amorem 125
 debent Christo firmiter adherere, ita omnes si bene fuerint ordinati unum corpus
 esse debent. Hinc etiam Salomon Proverbiorum 18° ait: “*Frater qui adiuvatur a
 fratre quasi civitas firma*”,³⁷ innuens quod sicut omnes mortales sunt fratres, ita
 nisi malicia obviet unam debent omnes efficere civitatem. Hinc etiam Sapiencie

110 dicens π ArDiEsFrMwTo; d. Ba. dicendo autem] dice† Ca. autem] pato add., but canc. Un. pastorem] et add. π a. non] om. Di. pastorem Un. videtur] ibi add. Fr. 111 seu] † Ca. unum ovile (unum add. CaUn supp. Es) ArCaEsToUn. plus Lm To. debet] † Ca. Tum] tamen ArUn; on margin: Tertio Ly. 112 communicationem adinvicem habent π Ar. vel] et Pc. unum corpus] om. π ArEsMwTo; supp. Fr. 113 unum regnum] om. AuCaPbPcPe. efficiant Ca. 113–114 efficiunt ... nisi] om. AuPbPcPe. 114 efficiunt π Ar. bene] unum π ArBaCaDiEsFrMwTo; canc., on margin: vel efficere possunt et nisi efficiant unum supp. Pc; unde Pe. sunt] om. BaVd. nullatenus sunt (bene supp. Es) EsTo. ordinatum Ba. 115 etiam] om. π Ar. collegium] et add. π a. vel que] om. Mz π a. nulla π ArEsTo. 116 habent Ca. qui] per α , adinvicem Mz π a. 117 poterit π ArAuCaFrMwPbPcPe. 118 optime] om. Na. ab] ad π a (exc. PcVd). 119 habere communionem Mz π a. adinvicem] om. π ArBaDiEsFrMwPeTo; et Ca. ita] igitur EsTo; on margin: Multipliciter debemus esse unum Pe. ut] et Ca. 120 unum gregem] om. Mz. 121 debeant] valeant π Ar. distinguat DiFr. 122 Hinc] Hoc Ve. Romanis] ad Romanos π a (a Roma To); 6 prec., but canc. Fr. 12°] 21° Ve. ait] om. π a. 122–123 singuli ... alter] alter autem ω (singuli enim alter Un). 123 insignans To. omnes mortales] on erasure: homines mortales Es; cives monet tales To. mortales] tales Ar. 124 etiam] om. π a. abrenunciando] abrenunciando add., but canc. Ar; populo add., but canc. Fr; domino add., but canc. Pb. amorem] admonetur Un; admonere Vd. 125 debent] in add. To. ita] Item PzLm Ar; on margin: 4^a ratio ad idem supp. Ve. ita ... corpus] supp. Fr. omnes] em. from omnia Pc. si omnes Vd. si] sibi Un. fuerunt Un. ordinati] em. from ordinata Pc. corpus unum π ArBaDiEsFrMwTo. 126 Hinc] om. π ; hic AuPb; hoc EsTo. 18°] 10° Mz π a (exc. Ba; 14 Fr). ait] om. BaDiEsPeTo. iuvatur Mz π Vd; adamatur DiEsMwTo; em. from adamatur Fr. 127 omnes] mundi add. π ; mō. add. Ar. ita] om. Pc. 128 mala obvient Mz. obtinet Fr. debent unam π a (debet unam Di; debent {em. from debet} unam Pe). omnes] om. Mz π a. Hinc] supp. Pb. etiam] om. Mz π a. 128–129 sapiens Sapiencie 6° Ca.

35) Mat. 26:31. 36) Rom. 12:5. 37) Prov. 18:19.

6° sapiens increpans reges iniquos ait: “Data est a domino potestas vobis et
 130 virtus ab altissimo, qui interrogabit opera vestra et cogitationes scrutabitur,
 quoniam cum essetis ministri regni illius non recte iudicastis”,³⁸ etc. Quibus
 Gs p. 873 verbis datur intelligi quod, quamvis propter peccata malorum multi sint reges a
 domino constituti, qui etiam, ut legitur Iob 34°: “propter peccata populi regnare
 135 facit hypocritam”,³⁹ tamen totus mundus unum regnum est; quare quoad
 temporalia unum principem secularem debet habere.

Item, illud regimen est optimum per quod potissime et perfectissime, quantum
 est possibile pro presenti vita, discordia ab universitate mortalium removetur et
 tollitur ac concordia et iusticia precipue conservatur. Sed si universitas
 mortalium fuerit uni principi seculari subiecta, efficacius tolletur inter mortales
 140 discordia quam si plures fuerint principes superiorem non habentes: tum quia
 ubi pluralitas ibi discordia; tum quia sicut unum regnum parciale per discordiam
 contra se divisum desolabitur, teste veritate ipsa, Matthei 12°,⁴⁰ ita si universitas
 mortalium, habendo plures principes nequaquam uni subiectos, fuerit per
 discordiam contra se divisa, desolacionem incurret. Ergo expedit universitati
 145 mortalium uni principi seculari subesse.

Ly f. 231rb Item, illud regimen est expediens universitati mortalium per quod iur|gia et
 litigia, ad que prona est natura mortalium, equius et conveniencius deciduntur.

129 6°] dicitur *add. Mz.* sapiens] sapiencia autem *To.* increperans *To.* ait] *em. from* aut *Pc.* a domino] *om. α_p.* vobis] nobis *Ca;* illis *α_p.* 130 virtus] veritas *a.* vestra] unius *Un;* verius *Vd.* scrutabitur cogitationes *π Ar.* scrutabuntur *Di.* 131 quoniam] *om. Pb.* essetis] ecclesias *ω;* *om. Un.* ministri] magistri *Ca;* magistri *supp. Pc.* regni] regis *EsTo.* etc] *Ex π ArBaCaDiEsTo;* *Ex em. from pro Fr;* *on margin:* cor^m (=corruptum) *Es.* 132 malorum] et *add. Mz α (exc. Ar; erased Es).* sunt *π α.* 133 qui] cum *Vd.* ut] *om. Na.* legitur] habetur *π α.* 34°] 30° *Ve.* populi] ipse *Mz π α (exc. Ba).* negare *Di.* 134 fecit *π Ar.* tamen] cum *Ve MwPcTo α_p.* mundus totus *Un.* regimen *AuFrPbPcPe.* 136 Item] iterum *Na;* *om. To.* Item illud] *on erasure Es.* regnum *π α (exc. FrPcPe).* quantum] in se *add. Pb.* 137 mortalium] fidelium *Mz π α.* teneantur *Un;* teneatur *Vd.* 138 colligitur *Es.* ac] per quod *π ArBaDiEs;* per *To;* ut *α_p.* conservantur *π.* Sed] et *Pb.* si] *em. from* ut *Es;* ut *To.* 139 mortalium] fidelium *π α.* fuerit] in front of subiecta *π α.* tolletur] *em. from* tolleretur *Di.* 140 fuerint] habuerint *ω.* principes] unum *add. π α (exc. EsTo).* non habentes] *supp. Ar.* tum] cum *α_p.* 141 ubi] *supp. Fr.* sicut] *om. AuPb.* regimen *Pc.* parciale] est *prec. Na;* speciale *Mz π α (per prec. To).* 142 divisum] divi *add., but canc. Un.* testante *BaDiEsMwTo.* ipsa veritate *EsTo.* ipsa] *om. FrPe.* Matthei] Luce *π Ar.* 12°] vi *Ve;* xi *π Ar;* 22 *α (exc. BaMw;* 21 *DiEsTo);* et Luce xi *add. Ba.* 143 habentes *Ca.* subiectis *AuPbPe;* subiecta *Ca α_p;* subiecto *Pc.* fuerint *Pe.* 144 desolacionem] viciumque *add. Pc;* desolacioni *Pe.* incurret] *supp. Pc;* imminet *Pe.* 145 seculari] *om. PbUn.* subesse] obedire *Mz π α.* 146 illud] id *Ve.* regnum *DiMwTo α_p.* expediens] after mortalium *π α.* expediens ... per] † *Ca.* per quod] quod per *Mz;* uni principi seculari subesse. Item illud regimen est expediens *prec., but canc. Ve.* iurgia] *em. from* iurgiam *Pc.* et] *om. Un.* 146–148 et ... litigantes] † *Ca.* 147–148 ad ... litigia] *om. α_m († and obviously om. due to lack of space Ca; supp. Es from α_p).* 147 est] *om. PzLm.* natura] nulla *Mz;* conditio *supp. Es;* *om. (gap) Un;* vita *Vd.* mortans *Pz;* mortalis *Lm.* destiduntur *Vd.*

38) Wis. 6:4–5. 39) Job. 34:30. 40) Cf. Mat. 12:25.

Sed conveniencius iurgia et litigia inter litigantes si unum habuerint iudicem vel dominum aut principem deciduntur quam si habuerint plures qui uni minime sint subiecti. Si enim litigantes quorum unus alteri dampnum vel nocumentum intulit ac ius suum negavit pluribus regibus vel principibus superiorem non habentibus sint subiecti, de facili poterit periclitari iusticia, nec apparet sub quo iudice tutum sit utrique parti litigare. Quia aut offensus litigabit sub domino proprio vel iudice per dominum proprium constituto, aut litigabit sub rege proprio offendentis vel iudice per illum deputato. Si offensus litigabit coram domino seu rege proprio vel iudice constituto per ipsum, ille merito poterit esse suspectus offendenti, Extra, *De officio iudicis delegati*, c. *Causam que*,⁴¹ et c. *Insinuante*.⁴² Periculosum autem est sub suspecto iudice litigare; unde et “*quodammodo naturale est suspectorum iudicum insidias declinare*”, 3^a, q. 5^a, *Quia suspecti*.⁴³ Ergo non est tutum utrique parti litigare sub rege seu domino offensi vel iudice constituto per illum. Nec est eciam tutum utrique parti litigare sub rege seu domino offendentis vel iudice constituto per ipsum, quia ille poterit esse suspectus offenso per iura predicta. Et ita si litigantes habuerint plures dominos superiorem non habentes, de facili poterit periclitari iusticia. Quare universitati mortalium expedit unum principem supremum habere, ad quem tamquam ad

148 et litigia] *om. Vd.* 148–149 dominum vel iudicem *Mz*; †inum *Ca.* 148 vel] *canc. Fr*; et *Un.* 149 dominum] *om. Fr.* aut] aut *add. Mz.* descenduntur *Vd.* quam] † *Ca.* 149–150 quam ... subiecti] *om. To.* 149 si] *supp. Pc.* sunt *AuCaDiFrPbPcPe.* 150 unus] *om. AuPbPe; supp. FrPc.* alter *AuPb*; aliorum *add. Ca.* 151 ac] aut π *a.* suum] suum *add. Pc.* negavit] *om. π ArTo; supp. EsMw.* vel] seu *BaDi.* 152 sint] suum *AuPbPcPe*; sunt *Di*; *on margin*: al. st. *Pc.* de facili] facilius π *a.* periclitari] π *ti*^{re} (=participare or pertinere?) *To.* appareat *Un.* iudice] *om. Na*; iudicii *Di.* 153 tutum] tuum *AuPc*; *em. from* tuum *Pb*; *on margin*: al. tutum *Pc.* sit] sint *prec., but canc. Fr.* aut] si *Ar.* 154 per] propter *Mz PzLm.* 154–156 per ... iudice] *om. α_m .* 155 per illum deputato] constituto per ipsum α_p . litigat *Mz π α_p* ; *om. α_m .* 155–156 rege seu domino α_p . 156 iudice] proprie *add., but canc. Ve.* constituto] proprio *prec., but canc. Pe.* ipsum] *om. Di*; aut litigabit sub rege proprio offendentis vel iudice constituto per ipsum si offensus litigat coram rege seu domino proprio vel iudice constituto per ipsum *supp. Es from α_p .* potest *BaDi.* 157 iudicis] *supp. Fr*; *om. Pe.* delegati] *om. Ba.* Causam] tamen π . que] 3 *add. Un.* c²] *om. π AuPbPc.* 158 autem] *om. Mz π $\alpha.$* conspecto *To.* et] *om. Mz π $\alpha.$* 159 iudicium *Vd.* insidias] *om. α_p .* 3^a] *om. Di.* 3^a ... suspecti] *om. Ba.* 5^a] 6^a *Fr*; c *add. FrPe.* 160–161 tutum ... eciam] *om. α_p .* 160 litigare] liti *prec. Ar.* seu] vel *Ca*; aut *FrPe.* offensi] offendentis *Ve Ar.* 160–162 offensi ... domino] *om. Di.* 160 vel] seu *Mz π ; $\bar{\Pi}$. Ar.* 161 illum] ipsum *Mz π α* (*om. DiUnVd*). Nec] vel *Ca.* 161–162 Nec ... ipsum] *om. FrPe.* 161 eciam] *om. ArBaEsMwTo.* utrique parti tutum *Ca.* utrique] *om. Ba.* seu] vel π *ArEsTo.* 162 offense *To.* vel] *em. from* illum *Ar*; rege *add., but canc. To.* constituto] sub (*ipso add., but canc.*) *add. Di*; constitute *To.* ipsum] tutum (*nec est prec., but canc.*) *add. Ar.* poterat *BaDiEsTo.* 163 litigantes si *Mz π* ; litigatores si α (si litigatores si *AuPb*; ligatores si *DiMw*; si litigatores *Vd*). plures] *om. FrPe.* 165 summum π *a.* 165–166 habere ... iudicem] si non *add. BaDiTo*; *om. EsTo* (*on erasure*: iudicem *em. from* si non, *on margin*: ad quem tamquam ad omnem *supp. Es from α_p*); *em. from* si non *Mw.*

41) *X 1.29.17, col. 163.* 42) *X 1.29.25, col. 170.* 43) *C.3 q.5 c.15, § 4, col. 519.*

communem iudicem possint quicumque litigantes recursum habere, in quo par dominium tam offenso quam offendenti suspicionem non irrationabiliter removebit.

170 Preterea, illud regimen seu dominium est expediens universitati mortalium per quod non solum inferiores sed etiam superiores, si deliquerint, iuste poterunt castigari. Aliter enim nec pax societatis humane – que tam dulcis est, ut propter ipsam etiam bella gerantur, secundum Augustinum, ut habetur 23^a, q. 1^a, c. *Noli*⁴⁴ – poterit conservari nec iusticia – quam colere est summum bonum in rebus, secundum Gregorium, ut habetur 12^a, q. 2^a, c. *Devotissimam*⁴⁵ – tenebitur, 175 nisi quantum possibile est caveatur ne superiores delinquere valeant insolenter, ut ex verbis Innocentii 3ⁱ que ponuntur Extra, *De accusationibus*,⁴⁶ potest colligi, ut videtur. Si enim fuerint multi reges seu principes in diversis mundi partibus superiorem non habentes, libere et impune pacem et iura minorum perturbare valebunt. Sed si omnes reges et principes fuerint uni imperatori 180 subiecti, non solum inferiores sed etiam superiores, si deliquerint, poterunt legitime castigari. Ergo toti mundo est expediens ut unus imperator regibus et

166 communem] omnem Mz PzLm; om. Ar. communem iudicem] omnem iudicem α_p (iudicem omnem Un); on margin: omnem Vd. possit To. litigatores α (communem add. Ba; ligatores communem Di). recursum habere] om. Mz. habeant Pc. par] per Mz $\pi \alpha$. 167 suspicionem Ar; om. Ca. irrationabiliter] incurrit Ar; ita rationabiliter α_p . 168 amovebit Mz PzLy α (exc. UnBaDi); amovebat Lm BaDi. 169 Propterea Pb. regimen] regnum BaDiTo α_p ; on erasure Es. universitati mortalium] om. Ca. 169–170 per quod] om. Mz. 170 superiores etiam AuPb. delinquirint Ar; derelinquerunt AuPb; derelinquerint DiFr; delinquerint EsPcPeToUn; em. from delinquerint Mw. iuste] om. AuPb. poterint Mz ArDiTo α_p ; potuerint PzLm; possunt AuPb. 171 enim] om. Es. nec] om. $\pi \alpha$. est] om. AuPb. 172 generantur PzLm Ar. ut] unde Mz; et Lm. 23^a] 13^a Ve. 1^a] 2^a Ca. c] supp. Vd. 173 poterit] non prec. Ly α . summum] rebus add., but canc. Fr. 174 12^a] v1 Ve; 22 Ar. 174–175 q ... caveatur] om. To. 174 2^a c.] c. 2^a AuPb. Devotissima Mz BaDi; cum prec. π CaFrPcPe and supp. EsUn. tenebit Ve. 175 quantum] in prec. Ve. teneatur α (om. To). ne] ut EsMwTo. derelinquere AuFr; non supp. Mw. on erasure: arceant Es. insolventer To; insolent Un; ut solent Vd; et si unus princeps alios sub se principes delinquere non sinat insolenter supp. Es. 176 accusatione (accusa. Lm) π ; em. from accumulti Pc; qualiter et quando add. π ArCa; c. (gap add. Pe) add. FrPe; c. qualiter et quando supp. Mw; qualiter et quando et supp. Pc. 177 intelligi Ar. colligi ... reges] om. To. seu] vel EsToVd. 178 habentibus AuFrPbPe α_p ; habentibus prec., but canc. Di. impune] on erasure (em. from impure) Es; impure To. pacem] patrie BaDiEsTo. et] om. α (exc. AuPb; supp. Vd). iura] etiam add. ArCaFrPcPe; et add. BaDiEsMwTo. minores BaDiEsMwTo. 179 Sed si] Si enim Un. et principes] om. π ArEsMwTo. uni] om. π . 180 delinquerant Pz; delinquerint ArEsPeTo; derelinquerint AuFrPb; em. from delinquerint Mw; delinquerunt Pc. poterint EsTo; potuerint Pc. 181 iustissime AuPb. castigare Ar. expediens est Un. unus ut Fr. 181–182 principibus et regibus AuPb.

44) Cf. C.23 q.1 c.3, § 1, col. 892. 45) Cf. C.12 q.2 c.9, col. 689. 46) X 5.1.24, col. 746.

principibus presideat universis et super universos mortales iurisdictionem habeat coactivam.⁴⁷

Amplius, inter omnes mortales talis debet esse connexio ut quilibet respectu alterius sit inferior vel superior, aut | ambo inferiores respectu eiusdem, ut inter omnes vera fiat concordia et quilibet cuilibet reverenciam vel dileccionem impendat. Hoc colligitur ex auctoritate Gregorii et Bonifacii pape que ponitur dist. 89^a, c. *Ad hoc*, ubi sic legitur: “*Ad hoc divine dispensacionis provisio gradus diversos et ordines constituit esse distinctos, ut dum reverenciam minores pocioribus exhiberent et pociores minoribus dileccionem impenderent, et vera fieret concordia et ex diversitate connexio, et recte officiorum gereretur administracio singulorum; neque universitas alia poterit racione subsistere*”.⁴⁸ Sed talis non est inter cunctos mortales connexio nisi unus presideat omnibus aliis. Ergo expedit universitati mortalium ut mundus per unum principem gubernetur.

Lyf. 231va

190

195

182 et super] eciam supra *Pc.* universos] omnes *AuPb*; *em. from universitatis Es*; universitatis *To.* universitatem mortalium π *Ar.* **183** habeant *AuFrPcPe.* coactivam] *em. from activam Es*; activam *To.* **184** talis] *om. \pi a.* **184–185** talis ... respectu] $\dagger$ *Ca.* **184** debet] *supp. Pc.* quelibet *Pc.* respectu] *rspt. prec., but canc. Pe.* **185** alterius ... respectu] *supp. Mw.* sit] debeat esse *EsTo.* aut] *am, on margin: al. aut Ve. ambe Fr.* **186** omnes ... concordia] $\dagger$ *Ca.* vera] una *a.* fiat] est *Ar*; fiet *Un.* quilibet] quisque *Ba*; *supp. Fr.* cuilibet] unicuique *Ba.* reverenciam cuilibet *Mz.* reverenciam ... dileccionem] $\dagger$ *Ca.* **187** Hoc] et *prec. Mz \pi a*; hac *Pc.* tollitur *To.* auctoritate] beati *add. PzLm a.* auctoritate Gregorii] $\dagger$ *Ca.* ponuntur *a (exc. ArDi; ponunt AuPb; po^e BaVd; on erasure Es).* **188** dist ... c] *on erasure Es.* 89^a] 8^a *ArTo*; 9^a *AuPb*; LXXXIX *em. from 8 Mw*; LXXXIX *Pe.* c] *om. To.* c ... hoc] $\dagger$ *Ca.* Ad hoc] ad hec *Na on erasure Es*; adhuc *a (ad {hec supp.} Mw; aduc To; ad h^e Un).* loquitur $\pi.$ Ad hoc] ad hec ω ; adhuc *a (om. Ar; ad EsMwTo; ad^e BaFr).* divine] *om. \pi; em. to hec Mw.* dispensacionis divine *Vd.* dispe^t *Ca*; disposicionis (*em. from disposicionis Mw*) *MwTo.* **189** et] eciam *Mz.* ordine *AuPb*; *em. from ordine Pc.* constituit] *gstiti^t add., but canc. Mw.* constituit esse] $\dagger$ *Ca.* dum] domini *a (exc. Mw; dictam Ar; omnem BaDiEsTo; supp. Pc).* reverencia *Ar.* **190** minores] $\dagger$ *Ca.* pocioribus] *potencioribus em. from porcioribus Ve; om. Mz; potencioribus ArCa; on erasure Es; em. from potencioribus Pe; peccatoribus To.* adhiberent *AuPb*; exhibeant *Pc.* potentiores *Ve Ar*; pauciores *Lm*; pocioribus *prec., but canc. AuPe; on erasure Es; peccatores To.* minoribus] inferioribus *a.* **191** et] *om. Mz \pi.* vera] ut *Mz a.* fiat *ArMw.* concordia fieret $\pi.$ recte] *racione Na; rite a (exc. Ar; recte em. from rice Mw).* gereretur officiorum *Un.* geratur *ArAuCaFrPbPcPe*; gerantur *BaDiEsTo*; *em. from ministratur Mw.* **192** ministeria *BaDiEsTo.* neque] enim *add. \pi.* alia] *aliter BaDiTo; on erasure Es; om. Fr.* poterat π ; *om. Vd.* racione] recte (*em. from rite Pb*) *AuDiFrMwPbPcPeTo*; *on erasure Es; esse Un*; commode *Vd.* subicere *To.* **193** presideat unus *BaDi.* **194** universitati mortalium] *om. Ba.* ut] et *Ar.*

47) Cf. 1 Dial. 6.62 (*Gs* 567 63–4; *Ly* 79va); 3.1 Dial. 1.14.6–12, p. 152; 1.15, pp. 154–5; *OQ* 3.3.23–8, p. 102; regarding the concept of iurisdiccio coactiva, cf. below, 3.2 Dial. 3.23; above all cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.1 c.19, §§ 8–11, ed. R. SCHOLZ (*MGH Fontes iuris* 7, 1933), pp. 131–4; D.2 c.1, §§ 4–5, p. 141–2, and *passim.* **48)** D.89 c.7, col. 314.

Rursus, illud regimen quod deus inter mortales propter peccatum multitudinis non permittit sed aufert est melius illo quod deus propter peccata multitudinis puniendi introducit. Sed quod supra universitatem mortalium non dominetur unus princeps sed multi, ordinat deus propter peccata mortalium puniendi, teste
 200 Salomone, qui Proverbiorum 28° ait: “*Propter peccata terre multi principes eius*”.⁴⁹ Ergo simpliciter universitati mortalium expediret quod omnes uni essent subiecti.

Item, si non expedit universitati mortalium uni imperatori subesse, aut hoc erit propter insufficienciam humanam, quia nullus poterit sufficiens reperiri pro
 205 universo orbe regendo, aut propter nimiam potenciam temporalem unius domini tocius mundi qua posset ad libitum in subditos debacchari. Sed insufficiencia non impedit, sicut insufficiencia humana non impedit quin unus debeat – eciam si universitas mortalium conversa esset ad fidem – toti mundo in spiritualibus presidere. Nec nimia potencia impedit, quia proportionaliter ita potest totus
 210 mundus resistere crudelitati unius imperatoris tocius orbis sicut potest unum regnum parciale resistere regi. Nec maiorem potenciam haberet imperator tocius mundi super totum mundum quam habet unus rex super regnum parciale; sed

196 Rursum *AuCaFrPbPcPe*. regnum α_p , quod] est *add. w.* multitudinis] *on erasure Es*; multitudines *To*; puniendum *add. AuCaFrPbPcPe*. 197 est] *ste Pz*; iste *Lm*; *om. Vd.* quod] iam *add., but canc. Pc.* peccatum *Mz.* multitudinis] *om. Di.* 198 ponenda *Un.* introduxit *FrPe.* Sed] scilicet *prec., but canc. Fr*; above: scilicet *Pe.* super *Es.* universitatem supra *To.* dominetur] dominus *Mz.* 199 princeps] *om. Mz* π *ArEsMwTo.* multi] sint *add. Mz PzLm*; multos *a.* 199–201 puniendi ... mortalium] *om. Pb.* 200 Prover. 28° qui *Un.* ait] *i^a* (=ita, *cf. Pe*) homo est propter insufficienciam *add., but canc. Fr.* 200–203 Propter ... aut] *supp. below text layout, on margin: i^a* (=infra) + *cross reference Pe.* 200 multa *Un.* 201 eius] etc. *add. Mz.* similiter π *ArEsMwPc.* 201–202 essent subiecti uni π *ArBaDiEsMwTo*; essent uni subiecti *a.* 203 universitatem π *Ar.* imperatori] principi *AuFrPbPe.* subesse] [*illegible*] hoc est [*illegible*] *add., but canc. To.* hoc] homo (*misread from: h^o Pe*) *Fr.* est π α (*om. DiUn*). 204 poterat *FrPe.* reperire *Ar.* pro] *supp. Es*; *om. To.* 205 orbe universo π *Ar.* gubernando *Vd.* temporalem] *om. Vd.* 206 tocius mundi] *om. AuPb.* mundi] *om. π .* qua] quia *Ca*; qui *FrPe.* possit *Mz.* ad] *om. PzLm*; secundum *Ly*; in *Ar.* in] ad *Ar.* subiectionis *Mz*; subiectos π *a.* debaccare π ; defalcare *a* (*desaltare BaDi*; *on erasure: debaccare Es*). Sed] in *add. PzLm.* 207 impedit] sed insufficiencia non impedit *add., but canc. Mw.* sicut ... impedit] *om. Mz AuCaFrPbPcPe.* insufficienciam humanam *Ve.* quin] que neque *To.* debet *EsTo*; *em. from* debet *Mw.* 208–209 presidere in spiritualibus *BaDi.* 209 quia] quod *To.* proportionabiliter π *FrPe.* 210 resistere] *om. AuPb.* tocius orbis] resistere *AuPb.* potest] *om. Pc.* 211 regimen *Ve AuCaFrMwPbPcPe.* regi] uni *prec. BaDiEsTo.* Nec] *Ne EsTo.* potenciam maiorem α_p , maiorem potenciam haberet] posset (*potest BaEsMwTo*) maiorem habere potestatem π *ArBaCaEsMwTo*; posset maiorem (potestatem *add. Fr supp. Pe*) habere (potestatem *supp. Pc*) *AuFrPbPcPe*; potest habere maiorem potestatem *Di.* 211–212 tocius mundi] *om. AuPb.* 212 super] supra *CaFrPcPe.* habet] *om. Mz* π *a.* super] supra *Ca.* regnum] unum *prec. π Ar α_p* ; totum *prec. α_m* (*exc. ArAuCaPb*); regimen *Pc.*

49) *Prov. 28:2.*

potencia regis non impedit quin unus rex debeat | preesse uni regno; ergo nec potencia imperatoris impedit quin debeat universo mundo preesse. *Gs p. 874*

Preterea, si non expedit universo mundo unum imperatorem preesse, non est iustum ut unus omnibus dominetur; si autem non est iustum nec expediens, est iniquum. Sed non est iniquum unum omnibus aliis dominari, quia si esset iniquum esset contra ius: aut ergo contra ius naturale aut contra ius positivum. Sed non est contra ius naturale, quia tunc semper fuisset iniquum; et ita numquam aliquis fuisset verus imperator mundi, quia imperium usurpatum contra ius naturale non est verum imperium. Nec est eciam contra ius positivum, quia ius positivum quo caveretur ne aliquis esset | imperator tocius mundi non posset institui nisi ab universitate mortalium, sed universitas mortalium hoc numquam instituit sed magis contrarium. Ergo non est iniquum unum super universum orbem habere imperium; quare expediens est censendum. *215*
220
Lyf. 231vb
225

213 rex] *om. BaDi.* debeat preesse] *preest Un.* uni regno preesse *Es.* uni] *toti AuPb;* uno *Pc;* above: *toti Pe.* regno uni *BaDi.* 214 potenciam *Ve.* impedire *Ly;* *om. a_m,* quin] *om. Ly.* 214–215 quin ... non¹] *supp. Mw.* 214 debet *BaDi.* universo] *toti BaDiEsTo;* in *Ca.* mundo] *orbi π Ar.* esse *To;* precedere *Un.* 215 Propterea *Pb.* expedit *π ArBaDiEsTo.* mundo] *orbi π Ar;* *om. a_p.* imperatorem unum *Fr.* 216 ut] *on erasure EsMw;* nec *To.* unus] *om. Pb.* omnibus] *om. To.* dominetur omnibus *Fr.* 216–217 est iniquum] *om. AuPb.* 217 iniquum¹] *iniquus Un.* Sed non] *Si vero FrPe.* Sed ... iniquum²] *om. Mz π.* non] *om. Pb.* iniquum³] *in prec. Pc.* 217–218 unum ... iniquum] *om. AuFrPbPcPe;* quia *ArCaMw;* *em. from quia/quoniam? Es from a_p;* quoniam *To.* 217 aliis] *supp. Lm.* 217–218 quia ... iniquum] *sed non est iniquum quia π.* 218 esset] *est AuPb.* ius¹] *naturale add., but canc. Di.* aut¹] *om. Di.* ergo] *om. ArVd.* contra² ... contra³] *† Ca.* 218–219 aut¹ ... naturale] *om. EsTo* (aut contra ius positivum non contra ius naturale *supp. Es*). 218–219 positivum ... tunc] *om., iniquum sed non contra ius naturale quia tunc supp. Pc.* 219 Sed ... tunc] *† Ca.* est] *om. π a* (*exc. AuPbVd.*) tunc] *om. ArAuPb.* 219–220 iniquum ... numquam] *† Ca.* 220 numquam] *iniquum To.* aliquis fuisset] *fuisset quis π ArMw;* fuisset aliquis *a* (*on erasure Es;* aliquis *after* *imperator Fr;* sed quis *To*). mundi quia] *† Ca.* quia] *et ω.* 221 non] *† Ca.* est¹] *esset Mz π a* (*exc. Di.*) verum] *om. Ar.* est²] *om. π ArDi.* eciam est *a* (*eciame ArDi;* eciame esset *AuPb*). 222 quia ius positivum] *om. AuPb.* cavetur *Mz π a* (*sanetur Ar*). ne] *quod Ar;* ut *EsMwTo.* alius *Ar.* esset] *om. Mz;* sit *π a.* tocius] *om. EsTo.* mundi] *om. Mz.* 223 potest *BaDiEsTo.* nisi] *om. EsTo.* hec *Pe.* 224 sed ... iniquum] *om. Di.* 225 quare] *quia Ar;* quoniam *AuBaDiFrMwPbPcPeUn.* est] *om. Ar.* censendum] *Discipulus capitulum 1^m explicit add. Ve.*

Capitulum II

Discipulus: Puto quod pro assercione predicta forciora tetigisti motiva, que copiam librorum habentes poterunt maiorum sentenciis multipliciter communire. Ideo circa interrogacionem meam aliam opinionem enarra.

5 **Magister:** Alia est opinio contraria, quod non expedit mundo ut universitas mortalium uni imperatori seu principi seculari sit subiecta.

Discipulus: Istius opinionis audire desidero motiva.

10 **Magister:** Pro ista opinione potest multipliciter allegari. Nam illud cuius contrarium est ordinatum a deo non est mundo expediens; omne enim contrarium ordinacioni divine perniciosum et malum non expediens est censendum. Sed divisio regnorum ita ut diversis regibus non habentibus superiorem subsint est a deo. Deus enim, ut patet 3° Regum 11° et 12°, voluit filios Israel duos reges habere, quorum neuter alteri esset subiectus et qui

1 Capitulum II] in quo ponitur secunda opinio contrarie prime capitulo precedenti recitate et motiva eiusdem que sunt sex in numero ad que respondetur infra ca. XI *add. Ly*; c. 3 *ArFr*; *supp. Vd*; sequitur 2^m ca^m *AuPb*; *om. CaDiMwPcPeTo*; *supp. 2^m ca^m Un*; *framed in header*: Arguitur quod non expedit unum principem mortalem in temporalibus toti mundo preesse *Pe*. 2 Discipulus] *supp. Ve*; *om. AuCaDiPbPc*. Put] *on margin*: quod non expediat mundo ut universitas mortalium uni principi seculari sit subiecta *supp. Ve*; *Cap. II Ly*. pro] *om. AuPb*; *supp. Pc*. tetigisti] recitasti π a. motiva] *supp. Pc*. que] qui *ArFrPe*; *em. Es*; quo *To*. 3–4 habentes ... communire] *on erasure Es*. 3 poterant *ArAuDiFrMwPbPcPeTo*; *om. Un*. maiorum] aliorum *Ar*; *em. Mw*; maioris *Un*. maiorum sentenciis] *om. To*. multipliciter] *om. AuDiEsPbVd*. 3–4 multipliciter ... enarra] *om. Un*. 4 commune (*em. from omne Pb*) *AuPb*; communiri *Ba*; communem *DiPc*; premunire *Es*; *em. from cōinire Fr*. Idcirco π ; Id certo *Ar*; *om. Di*. circa] opinionem *add. Au*. aliam opinionem] *om. Di*. narra *Mz*. 5 Magister] *om. AuDiPbPc*; *on margin*: *M. Pc*. Alia] *om. Di*. opinio est π a. contraria] arguitur quod non expedit unum principem mortalem in temporalibus toti mundo preesse (*et supp.*) *add. Fr* (*cf. header in Pe!*). 5–6 expedit ... seu] est ex *To*. 5–6 universa mortalitas *Di*. 6 principi seu imperatori *AuBaDiPb*. seculari] *om. Di*. sit subiecta] *om. Un*. 7 Discipulus] *om. AuDiPbPc*; *Magister Un*; *on margin*: *D. Pc*. desidero audire *Ve*. audire audire motiva desidero *Mz*; motiva scire desidero π a (obiecta scire desidero *Di*; motiva desidero *Un*). 8 Magister] *om. AuDiPbPc*; *Discipulus Un*; *on margin*: *M. Pc*. Nam] *Discipulus prec. Na*; id est primo *prec. PzLm*; primo *prec. Ly Ar*. illud] id *Ve*. 9 est] all. *add.*, but *canc. Pb*. ordinatum est *Di*. a deo ordinatum π *Ar*. mundus *Na*; *om. a_m*. omne] esse *AuPb*. 10 ordinatum *To*. perniciosum] est *add. Mz* π ; periculosum (est *add. AuBaDiPb*) *a_m*. malum] et *add. Mz*; maliciosum et π ; est et *add. a* (*exc. Ar*; et *AuBaDiPb*). non expediens] *om. Ar*. est expediens *Ca*. est] esse *add. Pb*. 12 subsint] cui *prec. PzLm a*. est] *om. Mz*; non *prec. Ly*. a deo est *Fr*. deo] vetitum *add.* (sed ordinatum *add. Ly*) π ; prohibitum *add. Ca*; ordinatum *add. Vd*. Deus enim] *om. \pi a*. enim] *om. Mz*. ut patet] utique *Ar*. 11° et 12°] π et ν *Ve*; 12 et 13 π ; 12 *a*. voluit] dominus *prec. \pi a* (dominus noluit *AuBaDiFrPbPcPe*). 13 esset alteri π *AuBaDiPbPc*.

superiorem regem non haberent.⁵⁰ Ergo unum principem secularem cunctis mortalibus dominari non est expediens iudicandum.

15

Amplius, idem iuris est et in magnis et in parvis, in toto et in parte, sicut per plures sacros canones superius est ostensum.⁵¹ Sed quemcumque regem seu principem secularem parti mortalium, eciam illi qui iustissimis utitur legibus, presidere non est expediens. Illud enim quod displicet deo non est expediens; sed populum Israeliticum, qui erat pars mortalium et iustissimis utebatur legibus (quia divinis), esse subiectum regi seu principi seculari displicebat deo, ita ut diceret Samueli, ut habetur 1° Regum 8°, quando populus predictus regem petebat: “*Audi vocem populi in omnibus que loquuntur tibi. Non enim te abiecerunt, sed me, ne regnem super eos*”⁵². Ergo multo magis unum principem secularem regnare super universum orbem – eciam si conversus esset totus ad fidem – non est expediens.

20

25

Adhuc, illud regimen est magis expediens universitati mortalium in statu culpe quod magis assimilatur regimini quod fuisset si homines in statu innocencie permansissent, quia illud quod magis assimilatur meliori est magis expediens. Sed si homines in statu innocencie permansissent, unus non fuisset imperator omnium aliorum. Ergo nec in statu culpe est expediens ut unus omnibus aliis dominetur.

Lyf. 232ra

14 regem] *supp. Pe.* secularem] secularem *add. Ar.* cunctis] *pre prec. (but canc. Ba) AuBaDiPb.*
 15 mortalibus] *om. AuDiPb.* est] *supp. Es; om. To.* 16 iuris est] iudicium est *a* (est iudicium *AuBaDiPb.* et] *om. Mz π a. et] om. AuPb;* sicut *Ba. in] om. Mz AuMwPbPc a_p et] sicut Ba.*
 et in parte] *om. Di.* sicut] *em. from sint Pc.* 17 plures] *om. Ar.* quemquem *Pz;* quemquam *Lm Ar.*
 18 secularem] *om. Di.* eciam] in *ArMwTo;* *on erasure Es.* illis *π a.* utuntur *π a.* legibus utuntur *Ca.*
 19 Illud enim] *Id est Un.* Illud ... expediens] *om. DiPcPe;* sed populum israheliticum *prec., but canc. Fr.* est] *supp. Ve.* 20 et] *om. BaDi.* 21 divinis] dominicis (*em. from dominiis Ve) VeLy;*
 dominiis *Pz;* dominus *Lm;* a deo *Ar;* divini *Un.* divinis ... ut] *om. Di.* esse] *est Ve Ar.* seu] vel *π Ar;* vel imperatori vel *Ba.* seculari] *om. ArEsMwTo.* displicet *Un.* deo] *om. a_m (supp. Es).*
 22 diceret] daret *Mz;* diceretur (*em. from dicerentur Fr) AuBaCaDiFrPbPcPeUn.* Samueli] ad (*supp. Lm) Samuelem π;* *om. (gap) Un;* dominus *Vd.* ut habetur] *om. Ca;* ita *prec., but canc. Pc.*
 ut habetur 1] *om. To.* 8°] 5° *Ca.* regens *Au;* reges *Pb.* 22–23 regem petebat] regebat *To.* 23 in omnibus] *om. Na.* que] petebat *add., but canc. Di.* loquuntur] locuntur *prec. Pb.* 24 obiecerunt *Na Fr;* abieceris *Ca;* abicierunt *Un.* me ne regnem] mone regnari *To.* regnem] regam *π;* *em. from principem Ar;* *em. from regem Pc.* multum *Mz.* 25 orbem universum *Di.* est *Un.* totus] *om. EsTo.* 25–26 ad fidem totus *FrPe.* 26 non est] *om., non esset supp. Mw.* esset *FrPe.* 27 Adhuc ... expediens] *supp. Mw; om. To.* expediens] *om. ArDi.* 28 assimilatur] meliori est magis expediens *add. Ar.* 29–30 quia ... permansissent] *om. NaLm.* 29 meliori est magis] maiori magis est *Di.* 30 homines si *Pb.* in ... innocencie] † *Ca.* non] *om. Di.* 30–31 non ... aliorum] † *Ca.* 31 omnium] *om. a.* aliorum omnium *Na.* nec] *om. π ArEsMwTo.* est] non *prec. π ArEsMwTo.* expediens ... unus] † *Ca.* 32 aliis omnibus *Un.*

50) Cf. 3 Kgs. 12:1–24; OQ 3.11.19–21, p. 113. 51) See above, 3.2 Dial. 1.1 [notes 27–9]. 52) 1 Kgs. 8:7.

Rursus, quod iuri gencium obviat et repugnat non est expediens reputandum, cum ius gencium sit ius naturale. Quia, ut habetur dist. 1^a, ius gencium est idem
 35 apud omnes gentes;⁵³ quale est solummodo ius naturale, cui nulla valet
 consuetudo aut multitudo vel ius positivum quomodolibet derogare, *Extra, De
 consuetudine, Cum tanto*.⁵⁴ Sed universitatem mortalium uni principi seu
 imperatori subesse iuri gencium obviat et repugnat: Tum quia bella et
 captivitates sunt de iure gencium, dist. 1^a, *Ius gencium*,⁵⁵ que cessarent si unus
 40 imperator potenter universitati mortalium imperaret. Tum quia de iure gencium
 connubia inter alienigenas prohibentur, eadem distincione et capitulo, quod non
 potest intelligi de quibuscumque alienigenis, quia tunc essent connubia inter
 quoscumque diversarum provinciarum prohibita; ergo intelligitur de alienigenis
 qui nullam communionem debent habere adinvicem, quales non sunt quicumque
 45 qui uni imperatori vel domino sunt subiecti. Omnes enim qui uni domino sunt
 subiecti possunt et in multis casibus debent communionem habere adinvicem, se
 mutuo adiuvando et invicem defendendo. Ergo non est expediens neque equum
 universitatem mortalium uni imperatori seu principi obedire.

33 Rursum α_m (exc. Ar; add. on erasure: illud Es; 2^m add. To). quod iuri] † Ca. iure Ar; iuri naturali vel prec. Vd. expediens] † Ca. reputandum] on erasure Es; iudicandum prec., but canc. Pb; repugnandum To. 34 gencium¹] est idem apud omnes gentes add., but canc. Pb. sit ius] sequatur Ly. sit ... gencium¹] om. ArEsMwTo (sit naturale et quia ut legitur di. 1 c. ius gencium supp. Mw). ius²] om. Di. habetur] legitur a. 1^a] c. add. FrPe. est] om. Mz Un. 35 gentes] om. FrPcPe. quale] quibus To. cui] cum ei Ar; valet add. Di; cum Es; ad To. valet] videlicet (misread from: v3 Pz) Lm. 36 aut¹] vel EsTo. vel] aut EsFrTo. positiviter To. quemlibet ArUn. 37 Cum] c. prec. FrPe. universitas PzLm a (exc. BaCaDi; em. to universitatem Pc). 38 imperatori] uni prec. Mz a (exc. ArBaDiEsFrMwPeTo). et¹] om. To. Tum] cum neque Un; cum Vd; on margin: Probatur minor, Primo Ly. 39 sunt] iura gencium seu add. π Ar. dist ... gencium²] supp. Fr; om. Pe. cessaret Di. 39–40 imperator unus FrPe. 40 potenti Ve; non poterit PzLm; om. Ly EsTo; non peterit Ar; poterit canc. Mw. imperare PzLm; imperari Ar. Tum] cum α_p ; on margin: Secundo Ly. 41 connubias To. alienagenas Ve. prohibentur] tunc prec. (but canc. Es) PzLm ArBaEsMwTo; prohiberentur BaTo. eisdem Es. et] om. α (exc. ArCa; supp. Es). capitulo] 2° add. α (exc. ArCaEsTo; supp. Mw; c. 2° c. Pc; on margin: ius gencium Un). 42 quibuscumque] em. from quibusdam Pc. alienigenis] prohibentur eadem distincione et capitulo quod non potest intelligi de quibuscumque alienigenis add. Ve. 42–43 alienigenis ... quoscumque] supp. Pe. 43 quoscumque] quosque Mz. 44 qui] que π . debent] dicuntur π Ar. adinvicem] om. Vd. 45 qui] om. AuBaDiPb; non supp. Es. uni¹] uno Pc. vel] in AuDiPb. domino] supp. Na. sunt¹] after qui π a. 45–46 Omnes ... subiecti] supp. EsMwPe; om. To. 45–46 Omnes ... possunt] om. Ar. 45 uni²] uno Pc. sunt²] om. Ly. 45–46 sunt subiecti] subiecti sunt Di. 46 multis] et in multis add. Di. debent] possunt prec., but canc. Fr; debet To. habere communionem Mz π a. se] seu ArAuPb. 46–47 se ... invicem] om. Un. 47 mutuo] adinvicem add. π Ar. et] se add. AuBaDiPb. equum] vero add. Ar; ponere add. FrPe. 48 universitati EsTo. principi seu imperatori AuBaDiPb. 48–49 obedire ... subesse] supp. Pc.

53) Cf. D.1 c.9 § 1, col. 3. 54) Cf. X 1.4.11, col. 41. 55) Cf. D.1 c.9, col. 3.

Item illi non debent uni imperatori seu principi subesse qui nec idem iugum ducere debent, nec inter se communionem seu societatem pacificam habere tenentur, nec licite ad eundem iudicem pro iudicio suscipiendo recurrunt. Mortalium autem quidam sunt fideles et quidam infideles; sed fideles cum infidelibus nec debent idem iugum ducere, Apostolo prohibente, qui 2^a ad Corinthios 6° ait: “*Nolite iugum ducere cum infidelibus*”,⁵⁶ nec debent cum eis communionem seu societatem pacificam habere, ipso rege regum et domino dominancium attestante, cum dicit Matthei 10°: “*Nolite arbitrari quia venerim mittere pacem in terram; non veni mittere pacem sed gladium. Veni enim separare hominem adversus patrem suum*”,⁵⁷ etc. Deuternomii eciam 7° precipitur expresse fidelibus ut infideles percuciant usque ad interempcionem, nec ineant cum eis fedus, nec misereantur earum.⁵⁸ Quod eciam docet Apostolus 2^a ad Corinthios 6° dicens: “*Que enim participacio iusticie cum iniquitate? Aut que societas luci ad tenebras? Que autem convencio Christi ad Belial? Aut que pars fideli cum infideli?*”⁵⁹ Quibus concorditer dicit Sapiens Ecclesiastici 13° inquiens: “*Que communicacio homini san|cto ad canem?*”⁶⁰ Nec eciam debent

49 illi] *om. Na. illi ... qui*] *om. Mz. non*] *supp. Mw. principi vel imperatori* π *Ar. seu principi*] *om. Ba. principi*] *seculari add. Ve. subesse*] *obedire Mz π α (om. AuPb; supp. PcPe; obedire seu esse subiecti BaEsTo). idem*] *unum Mz π α . 50 nec*] *ut Ar. intra α (int' BaDiEsFrPeTo). se*] *om. Ar. seu ... pacificam*] *om. π α_m . 51 iudicio*] *etiam add. π ArBaEsMwTo. sustinendo π Ar. 52 autem*] *aut est Fr. quidam*] *quidem AuPb. fideles*] *infideles Fr. et*] *om. π α . quidam*] *quidem AuPb. infideles*] *fideles Fr. sed fideles*] *supp. Ve. 53 nec*] *non Mz π α . idem*] *illud Mz. ducere*] *supp. Fr. 53–54 Apostolo ... ducere*] *om. Mz Pc. 53 prohibente*] *em. from prohibentem Fr. qui*] *om. π Ba. qui 2^a*] *om. ArEsMwTo. 53–54 2^a ... 6°*] *26 Ve. 53 ad*] *om. Na. 54 ait*] *om. Na Ba; cum prec. π . cum infidelibus*] *canc. Pc. fidelibus Ar. debent*] *om. Di. 54–55 communionem cum eis Pc. 54–55 cum*³ *... societatem*] *societatem cum eis vel communionem π . 55 societatem vel communionem Ar. seu*] *aut Ca. habere pacificam π α . ipso rege regum*] *om. π α_m . et*] *om. π α . 56 dominancium*] *om. π α_m . testante Vd. cum*] *qui Mz π α . dicit*] *ut ait PzLm Ar; ait α_m . 10° ca^o add. BaDi. Noli Di. arbitrare Ar. quia*] *quod Mz π α (exc. Di; quod cum {canc. EsMw} ArToEsMw; ut FrPe). venerim Di. 57 mittere*¹ *mittam Ar. mittere pacem*] *pacem mittere BaPb. terra Ve; et add. Mz. non*] *enim add. Na. non ... pacem*] *om. Di. mittere pacem*² *pacem mittere Mz π α (exc. BaFrPe). 57–58 Veni ... suum*] *om. π α_m . 57 enim*] *om. Mz. 58 etc*] *et add. Ba; et Ca; supp. Fr. eciam*] *om. Mz π ArBaDiEsFrTo; et Mw. 7° 5° Es; om. ToUn. 59 expresse*] *om. FrPe. fidelibus*] *et infidelibus fidelibus add. PzLm α (exc. BaTo; canc. EsMw; et infidelibus AuDiFrPbPe; et infidelibus {fidelibus supp.} Pc). ut ... ad*] *et nisi To. percucians Ar; percucient Ca; percussiant Fr. inceptionem Di. 60 cum eis*] *om. Vd. nec*³ *ne Ba. misereatur ω (em. from miseratur Ve). misereantur earum*] *misceantur uxoribus eorum π α (misceantur cum uxoribus eorum Ca; commisceantur uxoribus eorum FrPe; misceantur uxoribus earum Mw; misceantur eis Un; misceantur earum Vd). eciam*] *et Ve; om. Pc. dicit (d^t Un) α_p . 61 2^a] 22^a To. ad*] *om. Mz; supp. Mw. 6° 3° Na. dicens*] *sic add. α_p . Que*] *qui Ar; quem Pc; qua Pe. Aut*] *autem FrPe. 61–62 Aut que*] *Autem qui Ve. 62 que*¹ *qui Ar. luci*] *em. from layci Ve; lucis Mz π α . tenebras*] *om. AuPb. Que autem*] *aut que BaDi. convexio Pc. Aut*] *autem FrPe. 63 fideli*] *fidelis π α (fidelium Mw). dicit*] *debet Ve. 13° 12° Es. 64 inquiens*] *om. π α_m . excommunicatio Un. sancto homini π . sancto*] *secundo Na.*

56) 2 Cor. 6:14. 57) Mat. 10:34–5. 58) Cf. Deut. 7:2. 59) 2 Cor. 6:14–5. 60) Ecclus. 13:22.

65 fideles ad iudicem infidelium pro iudicio suscipiendo recurrere, testante
 Apostolo, qui, ut habetur 1^a Corinthiorum 6°, fideles qui coram infidelibus
 Ly.f. 232rb litigabant acriter reprehendit, dicens: “*Ad verecundiam | vestram dico: sic non
 est inter vos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem et fratrem
 suum? Sed frater cum fratre iudicio contendit, et hoc apud infideles*”.⁶¹ Ex
 70 quibus colligitur quod fideles ab infidelibus, et quantum ad litigacionem in
 iudicio et quantum ad omnem pacificam participacionem, debent penitus
 separari. Ergo uni imperatori seu principi seculari non debet universitas
 mortalium esse subiecta.

Preterea, ille non debet universitati mortalium presidere qui eorum non potest
 75 gerere debitam curam. Sed nullus unus potest gerere debitam curam universitatis
 mortalium, cum eciam quilibet sit insufficiens ex se unius parvi regni respectu
 tocus mundi curam habere, teste Salomone, qui, ut legitur 2° Paralipomenorum
 1°, loquens ad deum ait: “*Quis enim potest hunc populum tuum digne, qui tam
 grandis est, iudicare?*”;⁶² quasi diceret: “*Nullus*”. Ergo multo forcius nullus
 80 poterit digne universitatem mortalium iudicare.

65 iudicem] invicem *AuFrPbPe* α_p ; *em. from* invicem *Pc.* infidelem *Ar*; et ad infideles *Vd.* pro
 iudicio] *after* recurrere *BaDi.* iudice *CaPc*; iudico *Mw.* suscipiendo] *om. \pi a.* incurere teste *Na.*
 attestante *Di.* 66 1^a] prime *PzLy.* ad Corinthios πa (*exc. Ca.*) 6°] 8° *Ve.* fideles] *om. Mz a* (*exc.*
ArCa; eos *Ba*). coram] cum *Na.* 67 litigant $\pi Ar.$ 67–68 acriter ... fratrem] † *Ca.*
 67 verecundiam] vera condiam *To.* dico] *om. Mz.* sic] si *Mz a.* 68 est] *om. ArTo*; *supp. EsMw.*
 ququam *Pc.* posset *EsTo.* et fratrem] *om. \pi.* 68–69 et ... frater] *om. Pc.* 69 frater ... contendit]
 †tendit *Ca.* infideles] *em. from* infidelibus *Pc.* Ex] *on margin:* cor^m (=correctum) *Es.* 69–70 Ex
 quibus] † *Ca.* 70 quibus] verbis *add. \pi a.* quod] *om. FrPe.* et] in *add. Na*; *om. Mz \pi a.* et ... ad]
 † *Ca.* quantum] litigatorem *prec., but canc. Pe.* 71 pacificam omnem a (*exc. BaDi*; pacificam
 communionem *Ar*; communem †ficam *Ca*). pacificam] communionem et *add. \pi.* 72 separari] †
Ca. principi seu imperatori *Ca.* seculari] *om. Ca.* 73 esse subiecta mortalium *EsTo.*
 74–III.8 Preterea ... subditos] *canc. (?) and recopied by same hand Di*; *variants of copy bear sigla*
Di. 74 ille] iste *EsTo*; *i^c Mw.* non] *em. from cōi Fr.* 75 debitam] *om. Mz \pi a.* curam] *supp., in*
front of 74 non Ve. Sed ... curam] *om. AuDiPb*; curam *Di.* nullus] *om., on margin:* unus non
 (*non add., but canc.*) *supp. Fr*; *canc. Pe.* unus] *om. \pi a.* gerere debitam curam] gerere curam
 debitam *Mz*; debite gerere curam πa (*gerere debite curam Es*; gerere curam *Mw*; gerere curam
 debite *To*). universitati *Fr.* 76 eciam] *om. Mz \pi a* (*quibus Di*). quilibet] nullus *Es.* sint *Di*; *em.*
from sint *Pc.* sufficiens *DiEsTo.* se] parte *Di.* 76–77 respectu tocus mundi] *om. Ly.* 77 curam]
 illius *add. BaDiDi₂Fr* *supp. Pe.* habe *AuPb.* testante $\pi ArEsFrMwTo.$ habetur *Ar.* 2°] 11° *DiDi₂*;
in To; *om. Un.* 78 1°] 2° *Ba.* ait] *om. Pb*; ut *Pc.* enim] non *Ve.* potest] *om. To*; potenter *Un.*
 digne] *om. \pi a_m.* tam] tum *or* tamen? *AuCaPcUn.* 79 est] *supp. EsMw*; *om. To.* multo forcius]
om. Ar. nullus] nemo *Ly.* 80 potest (*multo forcius add. Ar*) $\pi ArEsTo.$ digne] qui tam grandis est
 iudicare *add., but canc., above: va- ... -cat Ve.* iudicare] etc. *add. AuPb.*

61) 1 Cor. 6:5–6. 62) 2 Paral. 1:10.

Capitulum III

Discipulus: Aliam recita opinionem circa interrogacionem prescriptam.

Magister: Alia est opinio quod expediret unum principem, non secularem sed ecclesiasticum, universitati mortalium presidere.

Discipulus: Pro ista opinione possumus invenire multa in tractatu de potestate pape et cleri;⁶³ ideo pauca pro eius confirmacione adducas.

Magister: Pro ista opinione potest taliter allegari. Inter ceteras excellencias quibus debet princeps, eciam qui in temporalibus presidet, subditos superare, sapientia videtur esse precipua. Unde et Salomon, qui sapientiam postulavit a deo ut digne posset regere populum dei in temporalibus, a deo legitur magnifice commendatus, cum dixit sibi deus, ut habetur 2° Paralipomenorum 1°: “*Quia hoc magis placuit cordi tuo, et non postulasti divicias et substanciam et gloriam, neque animas eorum qui te oderunt, sed nec dies vite plurimos; petisti autem sapientiam et scienciam ut iudicare possis populum meum super quem constitui te regem, sapientia et sciencia date sunt tibi; divicias autem et substanciam dabo tibi.*”⁶⁴ Et idem Salomon Proverbiorum 1° ait: “*Intelligens gubernacula possidebit.*”⁶⁵ Ex quibus datur intelligi quod principi necessaria est

1 Capitulum III] recitat opinionem tertiam circa quesitum capitulo primo et probatur unica ratione ad quam respondetur capitulo XII huius *add. Ly; om. AuDi₂ToPbPcPeUn; c. 4 (supp. ArVd) ArCaFrVd.*
 2 Discipulus] *supp. Ar; om. DiDi₂PbPc; on margin: D. Pc.* Aliam] *on margin: Cap. III Ly.* recito Di; vero Di₂. predictam Mz π α. 3 Magister] *om. AuDiDi₂PbPc; on margin: M. Pc.* est] *om. DiDi₂; in front of quod Vd.* opinio] circa hanc *add. Mz π α; interrogacio Di₂.* impediret Un. secularem non Mz. 4 universitati] *ne prec. Un.* presideret Un. 5 Discipulus] *om. AuDiDi₂Pb; on margin: D. Pc.* invenire] *et add. EsMwTo.* 6 paucas Mz. eius] *eis ArTo.* affirmatione Ca. 7 Magister] *om. AuDiDi₂Pb; on margin: Probatur quod expedit unum principem non secularem sed ecclesiasticum universitati mortalium presidere Pe.* aliter *AuDiDi₂FrPbPe.* allegare Ar; *em. from elegari Pc.* Inter] *on margin: Prima ratio Ly.* extollencias *AuBaDiDi₂PbPcPe.* 8 debent Pc. eciam] *et π α.* qui] *om. DiTo.* subditos] *sub prec., but canc. Un.* 9 sapientiam] *sapiens Un.* 10 possit BaDi. dei] *domini Mz.* a deo] *om. Mz.* magnificasse Na; *manifeste π α.* 11 dicit a (*exc. EsMwTo; d⁴ AuBaPbPcPe α₂.*) sibi] *on erasure: secundi Es.* deus] *om. ArCaEsMwTo.* deus ut habetur] *dominus π.* ut habetur 2°] *om. α (2° Ba).* 1°] *2° α (exc. Es; 11° Di; on erasure Es).* 12 complacuit π α. tuo] *suo EsTo.* et] *om. Ar.* 13 qui] *que Ca.* vite] *om. CaFrPe.* plurimos] scilicet vite *add. FrPe.* petistis *AuCaDiFrPcPe.* 14 autem] *sed α.* scientiam et sapientiam π Ar. ut] *sed Ar; et Ca.* possis] *possit Ar; posset FrPcPeTo.* 15 te constitui Mz π α (*exc. BaDi.*) te] *om. Na.* sapientiam *EsMwTo.* sciencie BaDi; scienciam *EsMwTo.* tibi] *et Mz; om. π.* 15–16 divicias ... substanciam] *substancias et divicias Ar.* 15 autem] *om. Mz ArMwToVd.* 15–16 autem et substanciam] *on erasure, et gloriam supp. Es.* 16 substanciam] *gloriam (et prec. Ly) add. π; sciencias To; scienciam Un.* idem Salomon] *eciam Mz.* ait] *dicit π; d⁴ Ar; om. Un.* Intellectus Na. 17 possidebit gubernacula π Ar. Ex] *on margin: cor^m (=corruptum) Es.* quibus] *verbis add. π α.* 17–18 precipue est necessaria prudentia et π; precipue necessaria est α (*precipue est necessaria ArEsMwTo; precipue necessaria {est supp.} Pe.*)

63) Cf. 3.1 Dial. 1.2–4, pp. 120–30. 64) 2 Paral. 1:11–2. 65) Prov. 1:5.

precipue sapiencia. Sed maior sapiencia reperitur in viris ecclesiasticis quam secularibus. Ergo non secularis princeps, sed ecclesiasticus, dignus est toti mundo preesse.

Discipulus: Ista ratio non videtur procedere. Quia qui aliis preest in temporalibus debet alios pre|cedere in sapiencia mundana et pericia negociorum secularium, non autem in sapiencia divina. Sed seculares precellunt in sapiencia mundana, licet ecclesiastici precellant in sapiencia divina. Ergo qui presidet in temporalibus debet esse secularis et non ecclesiasticus, laicus et non clericus.

Magister: Istam responsionem quidam reprobare conantur. Quia, ut ex scripturis divinis colligitur, qui preest aliis in temporalibus non solum in sapiencia mundana sed eciam in sapiencia divina et lege dei debet esse pericior, eo quod rex, qui in temporalibus preest, debet in lege dei assidue meditari, dicente deo, qui loquens de rege Deuteronomii 17° ait: “*Postquam autem sederit in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis huius in volumine, et accipiens exemplar a sacerdotibus Levitice tribus, habebit secum legetque illud omnibus diebus vite sue.*”⁶⁶ Iosue eciam, qui in temporalibus presidebat, precepit dominus dicens: “*Non recedat volumen legis huius de ore tuo, sed meditaberis in eo diebus ac noctibus, ut custodias et facias omnia que scripta sunt in eo.*”⁶⁷

18 precipue] prudentia et Mz. sapiencia¹] sciencia Un. Sed maior sapiencia] *supp.* Mw. maior] magis Mz π α. requiritur Mz π α. quam] in *add.* Mz π α. (*exc.* Es). 19 non] nec PzLm α. (*exc.* Vd; *om.* To). 21 Discipulus] *om.* AuDiPbPc; *on margin:* D. Pc. Ista] Ita Ly; *on margin:* Obiectio Ly, responsio Es. videtur] michi *add.* Mz π α. (*em. from* pro michi Di). precedere EsTo; in sapiencia mundana et pericia ne- *add.*, *but canc.* Pc. Quia qui] quinta que To. aliis] in *prec.* Ca. 22 presidere Ar. in sapiencia] in sufficienciam (vel sapiencia *supp.*) Es; in sufficiencia (*above:* sapiencia *supp.*) Mw; insufficienciam To. mundana] precedere *prec.* Ar. 23 in¹] *om.* Mz π α. in sapiencia divina] *om.* (*gap*) To. sapiencia¹] *on erasure* Es. divina] *om.* Mz; alia π α. (*on erasure* Es; *supp.* Pe). precellunt] impellunt Na; precedunt Mz π α. sapiencia²] sufficiencia (*above:* sapiencia Mw) EsMwTo. 24 mundana ... sapiencia] † Ca. ecclesiasticus To. precellunt AuBaDiFrPbPcPeUn; precellat To; precedant seu *prec.* Vd. sapienciam divinam Ve. 24–25 Ergo ... debet] † Ca. 25 ecclesiasticus ... non²] † Ca. 26 Magister] *om.* AuDiPbPc. Istam] *on margin:* Responsio Ly, obiectio Es. improbationem π Ar. responsionem quidam] † Ca. quidem AuPbPc. reprobare conantur] nituntur improbare π FrPcPe; nituntur reprobare α. reprobare conantur Quia] *om.* Un. ut] *om.* Mz π α. 27 divinis] *om.* Vd. colligitur] quod *add.* π ArEsMwTo. 28 mundana] humana FrPe. eciam] et AuBaCaDiPb; *supp.* Es; *om.* MwTo. eciam in sapiencia] *om.* Ar. et] in *add.* Mz Un; *on erasure* Es; sed To. 29 qui] est *add.* AuPb. preesse Mz. debet] *om.* Un. dei] domini FrPe. mendicari Ve. 30 deo] domino Mz BaDiFrPeUn. de rege] *supp.* Pe. rege Deuteronomii] lege dī vt' o^a (=dei uter omnia? *rather misread from:* lege deut' o^a) Un. autem] *om.* Mz; ait Ar; rex *supp.* Es. 31 regis To. sui] *supp.* Es; *om.* MwTo. describit PzLm Di; describat Ly. volumen Mz. et] *ex add.*, *but canc.* Ve; *om.* π ArEsMwTo. 32 recipiens Mw. exemplar] expellar Na; *om.* Ar. levite Di. tribus] et *supp.* Es. legemque Ca; leget Di. illud] *om.* FrPe. 33 eciam] autem π α. qui] *em. from* quia Ve; *supp.* Pe. in] a ω; *om.* EsTo. possidebat Mz. 34 dicens dominus Fr. huius] *om.* Ar. meditare π α. 35 ac] et Mz Un. custodias] tu studeas EsTo.

66) Deut. 17:18–9. 67) Josh. 1:8.

Ex quibus colligitur quod in temporalibus presidens, non solum in sapientia mundana et secularium negociorum pericia, sed etiam in sapientia divina, debet alios superare.

Capitulum IV

Discipulus: Adhuc aliam opinionem circa interrogacionem meam audire desidero.

Magister: Sunt quidam dicentes quod non est expediens unum principem, neque secularem neque ecclesiasticum, universitati mortalium presidere, nec etiam est expediens plures principes seculares vel ecclesiasticos superiorem non habentes in diversis provinciis aut regnis diversis mortalibus dominari, sed mundus optime regetur si plures simul mundi dominium obtinerent, quemadmodum in pluribus civitatibus et communitatibus non unus solus sed plures regere dignoscuntur.

Discipulus: Pro ista opinione aliquod motivum adducas.

Magister: Ista opinio videtur taliter posse fulciri: Illud regimen vel dominium est mundo universo utilius in quo pauciores errores accidunt et peccata, quia per tale regimen seu dominium iusticia, pax et concordia omnium melius procuratur

36 in⁷ om. BaDi. 37 humana FrPe. divina] om. Ar. 38 superare] etc. add. BaDi; supp. Es; om. To.

1 Capitulum IV] ponit opinionem quartam quam probat unica ratione ad quam respondetur infra capitulo tertio decimo add. Ly; om. AuDiPbPcPeToUn; c. 5 (supp. ArVd) ArFrVd; 5 Ca. 2 Discipulus] om. AuDiPbPc. Adhuc] on margin: Capitulum III Ly. aliam opinionem] after meam πa . interrogaciones Ve. audire] volo add., but canc. Di. 3 desidero Mz. 4 Magister] om. AuDiPbPcTo; supp. Es. quidem AuPbPcPe. est] om. Ve. 5 neque¹] om. $\pi ArMw$. presidere] om. AuDiFrPbPe; aut secularium prec. Ba; supp. Pc. 6 est etiam To. est] om. Ca. plures ... ecclesiasticos] quod plures seculares vel ecclesiastici Mz πa (unum principem quod plures seculares vel ecclesiastici Di; quod plures tales seculares vel ecclesiastici EsTo; unum principem neque secularem quod plures seculares vel ecclesiastici Pb). superiorem] seculare prec., but canc. Pe. 7 dominantur Mz α_p ; dominantur $\pi \alpha_m$. 8 regentur Fr. simul] supp. Mw. 9 civitatibus] supp. Es. et] vel π . 10 cognoscuntur Pb. 11 Discipulus] om. AuDiPbPc; on margin: D. Pc. illa AuBaDiPb. aliquod motivum] motiva Mz πa . motivum] notorium Ve. 12 Magister] om. AuDiPbPc; on margin: M. Pc. totaliter Na. posse taliter $\pi ArMw$; posse aliter EsTo. Illud] idem add. Mz π ; Istud Ar; probatur quod expediret plures simul mundi dominium possidere prec., but canc. (or highlighted?) (cf. Pe) Fr. regnum π . 13 universo mundo Mz. utilius] expediens πAr . errores] supp. Vd. quia] et Mz. 14 dominium vel regimen πAr ; dominium seu regimen α (exc. Ar; dominium est universo mundo utilius in quo pauciores errores accidunt et peccat {em. from peccata} quia per tale dominium seu regimen Mw). iusticia] et add. BaDi; iusta Pc. melius] om. Mz πa . procuratur] em. from procurantur Pc.

15 et eciam conservatur. Sed si plures sapientes et virtuosus dominarentur universitati mortalium pauciores errores fierent et peccata in regendo quam si unus solus omnes alios gubernaret,⁶⁸ quia sicut veritas iusticie que a multis queritur facilius invenitur⁶⁹ ita multi difficilius errant quam unus solus. Hinc |
Ly. f. 232vb; *Gs p. 876* Salomon Proverbiorum 11° et 24° asserit salutem esse ubi multa sunt consilia.⁷⁰
 20 Hinc eciam in laudem Romanorum, 1° Machabeorum 8°, dicitur quod “*curiam fecerunt sibi, et quotidie consulebant trecenti viginti consilium agentes de multitudine, ut que digna sunt gerant*”.⁷¹ Ergo magis expedit universitati mortalium plures simul presidere omnibus quam unum solum.

Capitulum V

Discipulus: Si est alia opinio circa interrogacionem meam, enarra.

15 conservantur *Un.* Sed] et *Di.* dominarentur] *em. from* dominantur *Pc.* 16 errores] *om. Ar.* firent *Pz.* et peccata fierent *AuBaDiPb.* legendo *To.* 17 sicut] *om. Di.* que] queque *Mz.* 18 invenitur] 2 (20 *Ar.*) dist. de quibus *add. π Ar.* ita] et *FrPe.* errant] errant *prec., but canc. Na.* Hinc] Huic *π;* h^c *ArAuPeTo α_p;* h^c *Ba;* hec *Di;* h̄ *CaMwPbPc;* hoc (et ob *prec. and supp.*) *Es.* 19 11°] 12° *Mz a (exc. Es; om. BaTo);* 13 *π.* et 24°] 24° et *Ba.* 24°] 14° *Mz π a (exc. Ba; 10° To).* assentit *Ly.* ubi] si *Un.* sunt multa *BaDi.* consilia] concilia *Au; on erasure Es; consideranda To.* 20 enim *Pc.* in ... Romanorum] *om. Ly.* 1°] *om. PzLm Ar;* primi *EsMwTo.* 20–21 1° ... sibi] *om. Un.* 20 8°] *ca. add. Ly;* primo *c. prec. Vd.* dicitur quod] Post multas laudes romanorum dicitur. quod quicumque audiebant nomen eorum timebant eos. Quibus vero vellent auxilio esse ut regnarent: regnabant. quos autem vellent regno deturbabant: et exaltati sunt valde. Et in omnibus istis nemo portabat diadema: nec induebatur purpura ut magnificaretur in ea. Et quia *Ly.* curam *To.* 21 faciebant *BaDi.* trecentos viginti *Ly;* 30 *Au;* 3° *BaDiPb;* 32 (et *prec. and supp.*) *Es;* XXXII CCC XX *Fr;* CCC XX (*em. from* XXX° II°) *Pe.* agentes] semper *add. Ly.* 22 ut] *om. (gap, erased et?) Es.* qui *Di.* digne *To.* sint *Pc.* gerant] Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universe terre: et omnes obediunt uni: et non est invidia neque zelus inter eos etc. Ex quibus verbis manifeste habetur. quod romani in hoc laudabantur: quod nulli supra se regalem dignitatem nec diadema committebant: licet unum per singulos annos ordinabant qui auctoritate non propria sed sibi a senatu commissa universe terre romanis subiecte dominabatur. *add. Ly.* Ergo] quo *Ca;* et igitur *Es;* † (=igitur or item) *Pc.* 23 pluribus *To.* 1 Capitulum V] *M. prec. Ve;* ponit quintam opinionem quodammodo mediam inter alias quam probat tribus rationibus *add. Ly;* *c. 6 (supp. ArVd) ArFrVd; om. AuDiPbPcPeToUn;* 5^m *ca^m EsMw.* 2 Discipulus] *om. AuDiPbPc; on margin: Cap. v Ly. Discipulus Si] † Ca. Si est] Sed Di; in header: quod secundum diversitatem temporum expedit quandoque unum omnibus presidere sive in temporalibus sive in spiritualibus. Et quandoque non expedit Pe.* 2–18 Si ... mortalium] *recopied below c. v AuDiPb; variants bear sigla Au;Di;Pb.*

68) Cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.1 c.12, § 5, ed. R. SCHOLZ (MGH *Fontes iuris* 7, 1933), p. 66.6–8. 69) Cf. D.20 c.3, col. 66; gloss on X 1.29.21, s.v. plurimorum, col. 344. 70) Cf. Prov. 11:14, 24:6. 71) 1 Macc. 8:15.

Magister: Alia est opinio quod secundum diversitatem et qualitatem et necessitatem temporum expedit regimina et dominia mortalium variari, ita ut aliquando sit expediens unum principem secularem, vel ecclesiasticum, 5 universis mortalibus dominari, interdum autem expediat plures simul, seculares vel ecclesiasticos, omnes alios gubernare, nonnumquam vero sit utile plures principes superiorem non habentes diversis mundi regionibus presidere.

Discipulus: Istam opinionem nitere aliquibus allegacionibus communire.

Magister: Ista opinio pluribus modis posse fulciri videtur: Nam sicut leges “*pro communi utilitate*” debent institui, dist. 4^a, *Erit autem*,⁷² sic principes, rectores et domini tam seculares quam ecclesiastici pro communi utilitate sunt ceteris preponendi, quam ipsi eciam magis quam propriam procurare tenentur. Si enim utilitati proprie communem postposuerint, non rectores seu principes vel domini, sed tyranni sunt censendi. Utilitas autem communis aliquando per unum 15 principem secularem vel ecclesiasticum, qui universis dominaretur, melius procuraretur quam per plures non habentes superiorem, sive simul regentes sive in diversis provinciis presidentes, eo quod interdum multitudo mortalium 15 *Lyf. 233^a*

3 Magister] *om. ω AuAu₂DiDi₂PbPb₂PcTo*; *on margin*: M. Pc. opinio est π Ar. opinio] *om. Mz. quod*] sed *EsTo*; *om. Pc.* 3–4 necessitatem diversitatem et qualitatem *Pb₂*, 3 et] *om. π Ar.* 4 temporum] ipsum *Ve To*; *after* 3 diversitatem *Fr.* regimina] *regiam Ca.* dominia] *Rerum add. Lm.* ut] quod π a. 5 sit] est *supp. Es*; *om. FrTo.* expediens] *supp. Pc.* vel] *om. Pc.* 6 universis ... expediat] *preesse mortalibus universis (universitatibus Mw) interdum expedit π a.* dominari] *om. Mz.* expedit *Mz.* insimul *Di₂*, 7 alios] simul *Un.* non umquam *AuPb.* *on erasure*: est *Es.* utile] *em. from* utiles *Pc.* plures] *om. Vd.* 8 non] *supp. Fr.* mundi] modi *PzLm.* partibus *Mz π a.* 9 Discipulus] *om. AuAu₂DiDi₂PbPb₂Pc*; *on margin*: D. Pc. Ista opinio intelligitur *Mz.* assertionem π; allegacionem α (*em. to* opinionem *Vd*). nitaris π *ArBaEsMw*; interest *AuDiDi₂Pb*; nitor *Pc.* 9–10 nitere ... opinio] *om. To.* 9 allegacionibus] *on erasure Es*; *om. Mw.* communire] *com-prec., but canc. Pe.* 10 Magister] *om. AuAu₂DiDi₂PbPb₂Pc*; *on margin*: M. Pc. Istam assertionem π; Istam opinionem α (Istam allegacionem *ArMw*; Istam allegacio *AuAu₂BaCaDiDi₂FrPbPb₂PcPe*; *on erasure*: Ista opinio *Es* from α_p). posse] *om. Au₂Di₂Pb₂*, fulcire *Ar.* sicut] sunt *Es*; sint *To*; sacre α_p. pro] *om. FrPe*; que *Mw.* 11 *on erasure*: debite institute *Es.* institui] iusticiam α (*exc. ArCa*; iusticiam {preponere *supp.*} *Fr*; *em. to* institui *Pc*; *gap add. Vd*). 4^a] *c. add. FrPe*; *erased Pb.* Erunt *AuAu₂DiDi₂PbPb₂*. Erit autem] *om. Ba*; *lex add. FrPe.* sic] sicut *EsMwTo.* principes sic *Di.* principes] et *add. Ca*; *on erasure Es*; princeps *To.* 12 domini] temporalis *add., but canc. Es.* sunt ceteris] pre ceteris sunt π *Ar*; sunt pre ceteris *AuBaDiCaFrPbPcPe*; pre ceteris *Di₂*. 13 proponendi *To.* quam] quod *AuPbPeTo α_p*; et *Pb₂*. etiam ipsi π α (*eciam ipsis AuCaDiFrPbPcPe*; *eciam* {ipsi *supp.*} *EsMw*; *eciam To*). magis] communem utilitatem *prec. Vd.* propriam] suam *prec. Ar.* 14 utilitate (utilitati *Mz α*) communi propriam preposuerint (proposuerint *FrPcTo*) *Mz π a.* seu] *om. Ar*; sive *Di₂*; *on erasure*: vel *Es*; sed *To.* principes] *on erasure Es*; principis *To.* 15 sed] tanquam *add. π Ar.* communi *Au₂Pb₂*, aliquando] *after* 16 principem π a. 16 vel] *eciam add. Ca.* universa sis *Pz.* dominetur α_p. 16–17 melius procuraretur] videtur melius procurari π *Ar*; *om. α_m* (*supp. Es* from α_p). 17 quam] quod *Au₂Di₂Pb₂To.* per] *om. Mz Di*; tales *add., but canc. Fr.* superiorem] *om. Di.* 18 in] *om. EsTo.* residentes *Mz π a* (residentes {resideri regentes *prec., but canc.*} *Au*; residentes procuratur *Ca*; residentes {procuratur *supp.*} *Pc*). multitudo] *on erasure Es*; incertitudo *MwTo.* mortalium] etc. *add. (end of copy) Au₂Di₂Pb₂.*

72) Cf. *D.4 c.2, col. 5.*

equanimius sustineret dominium unius principis secularis vel ecclesiastici, qui
 20 sapiencia, iusticia et aliis virtutibus, que requiruntur in principe, prefulgeret
 quam multorum. Nonnumquam autem magna multitudo mortalium nullatenus
 sustineret dominium unius, sed voluntarie se subderet dominio multorum, vel
 simul regencium vel diversarum provinciarum curam gerencium, et per
 consequens tunc per plures melius procuraretur communis utilitas quam per
 25 unum solum.⁷³ Quare pro diversitate et necessitate temporum expedit unum vel
 plures mortalibus dominari.

Amplius, illo modo regitur optime universitas mortalium qui magis
 assimilatur illi modo regendi quo deus disposuit regi populum sibi per veram
 fidem subiectum. Sed deus disposuit populum Israeliticum sibi subiectum
 30 aliquando regi per unum principem secularem: David enim et eciam Salomon
 super totum populum dei regnavit; interdum per unum sacerdotem: Hely enim
 sacerdos totum populum Israeliticum iudicavit; nonnumquam per plures reges
 quorum nullus esset alteri subiectus:⁷⁴ Roboam enim et Ieroboam super populum
 Israeliticum in diversis regionibus regnaverunt. Ergo secundum diversitatem et
 35 necessitatem temporum est expediens ut universitas mortalium uni vel pluribus
 principibus sive rectoribus sit subiecta.

19 equanimius] eque minus Mz PzLm a (exc. ArCa); sepe minus Ly. sustinent ArEsToPcUn;
 sustinet AuBaDiPbVd; sustinere Ca. qui] quia Ly. 20 iusticia] et prec. Mz Un; om. FrPe. et] em.
 from vel Pe. que] om. Ar. requirunt Ar. prefulgenti π; refulgent AuBaCaDiPbPc; prefulget EsVd;
 refulgeret FrPe; prefulgent ToUn. 21 autem] om. Mz Fr. magna] om. Ba; magis AuDiFrPbPe.
 22 sustinerent Mz; sustinent α_p. voluntarie] vocacione Di. subderent Mz Vd; subdent
 AuPbPcPeUn. 23 vel ... gerencium] supp. Es; om. To. gerencium] om. Mz. 24 consequens tunc]
 et Fr. per] supp. Mw. melius per plures AuBaDiPb. melius] om. FrPe. procurare Mz;
 procuretur Mw. 25 diversitate] universitate AuDiPbPc. temporum] ipsum Ve; om. Un. unum²
 om. Mz. 27 illo] nullo α_p. optime regitur CaEsFrPeTo. mortalium] om. α_p. qui] quod
 AuDiPbPeUn; quo CaFr; quid Pc; que Vd. 28 assimilantur Lm. illi] illo Mz π; primo a. modo]
 om. Di. 28–29 deus ... Sed] om. Ar. 28 disponit α_p. regi populum sibi] populum Israheliticum
 aliquando (om. π EsMwTo) regi sibi (sibi regi AuBaDiPb) Mz π a. 28–29 fidem veram Ca. 29 Sed
 ... subiectum²] om. EsTo. disponit ArVd. 30 aliquando regi] after secularem FrPe. secularem]
 Sed deus disposuit populum Israeliticum sibi subiectum aliquando regi per unum principem
 secularem supp. Es. 30–31 David ... sacerdotem] om. Pc. 30 enim] autem Mz PzLm a (exc. Ba;
 em. to enim Fr). eciam] om. Mz π a. 31 populum totum Fr. regnaverit Mz; regnaverunt Ly
 BaCaDiVd. unum] principem add. Mz π a. enim] autem Di. 32 sacerdos] per unum add., but
 canc. Pe. per] om. AuDiPb; vero prec. Ba. 33 roboan Pz; Roboem AuPb. enim] om. Ve a.
 iorboam Pz; Ioroboam Lm; Ierobeam ArCa; iheroboem AuPb; Iheroboam Ba; Ioboam Mw;
 geroboam Pc; Roboam To. 34 Israeliticum] iudicavit nonnumquam per plures reges quorum nullus
 esset alteri subiectus add. Ca. in] non Ar; duabus add., but canc. Un. regnaverunt] em. from
 regeneraverunt Pc; regnaverit Un. Ergo] om. To; supp. Vd. diversitates Ve. 35 temporum] em.
 from tempus Ve. universitas] diversitas (temporum add., but canc.) Ar.

73) Cf. 3.1 Dial. 2.20.70–4, p. 206. 74) Cf. 3 Kgs. 12:1–24; OQ 3.11.19–21, p. 113.

Rursus, ille modus regendi universitatem mortalium qui aliquando fuit iustus et licitus est expediens reputandus, quia omne iustum et licitum est iudicandum expediens. Sed aliquando mundus iuste et licite regimini unius principis, interdum regimini plurium, subdebatur. Ergo adhuc talis modus varius regendi 40 universitatem mortalium secundum diversitatem et qualitatem ac necessitatem temporum est expediens estimandus.

---

37 ille] *on erasure Es; iste To.* qui] est expediens *prec. Ca.* 37–38 licitus et iustus π *BaDi.* 38 licitus ... reputandus] † *Ca.* expediens ... est] *om. Es.* omnino *Ar.* licitum et iustum *AuPb.* est] *om. Pc.* iudicandum est *FrPe.* iudicandum] reputandum *AuPb.* 38–39 expediens reputandum *BaDi;* iudica† *Ca;* expediens iudicandum *EsTo.* 39 Sed] *om. Ar.* licite et iuste π *a (exc. BaCaDi;* licite et iuste *Es; leticie et iuste To.)* regimen *Ca;* regnum *Un.* 40 regimini] regimen *Un.* ad° *Ba.* varie *Ba.* 41 et] ac $\pi;$ mortalium ac *Ar.* et qualitatem] *om. EsTo.* et ... necessitatem] *om. Ba.* ac] et π *ArDi;* eciam *add. Un.*

Capitulum VI

Discipulus: Ista opinio cum aliis opinionibus contrariis quantum ad aliqua concordare dinoscitur, a quibus eciam in nonnullis discrepare videtur: vel forte a prima secundum intellectum aliquorum in nullo discordat, licet quantum ad
 5 verba ei appareat obviare. Proinde, sive omnino sit eadem cum prima opinione intellecta ut quidam eam intelligunt, sive in aliquo repugnet eidem, cupio scire qualiter tenentes istam opinionem ultimam respondere nituntur ad allegaciones adductas pro aliis opinionibus in quantum sunt vel videntur esse contra istam. Primam itaque allegacionem pro prima opinione, que in hoc consistit, quod si
 Ly.f. 233rb unus | princeps secularis dominaretur cunctis mundi provinciis, et mali severius arcerentur et boni quociens viverent, pertractemus. Dic ergo quomodo responderetur ad eam.

Gs p. 877 **Magister:** Responderetur ad ipsam quod quamvis regulare sit et ut frequencius accidat quod uno principe seculari cunctis mortalibus dominante et mali
 15 districcius coercentur et boni quociens vivunt inter malos, hoc tamen in casibus specialibus fallit.

Discipulus: Explica aliquos casus, paucos tamen, in quibus dicunt hoc fallere; quia forte explicatis paucis potero cogitare alios per memetipsum.

Magister: Unus casus in quo dicunt sub uno principe mundi nec malos striccius
 20 coerceri nec bonos quociens vivere inter malos est quando aliqua multitudo ex malicia recusantium obedire uni est tam magna et tam fortis quod sediciones et guerras periculosas in notabile dispendium rei publice et bonorum contra mundi monarchiam concitare presumeret, a quibus cessaret si diversi principes

Capitula VI–XXXI: ω (NaVe) Mz Ly a (α_m =CaMw; α_p =UnVd)

1 Capitulum VI] om. Na a (7 Ca; sup. Mw; c. 7 sup. Vd); in quo responderetur ad primam rationem capituli primi add. Ly. 2 Discipulus] om. Un. Ista] on margin: Cap. VI Ly. opinionibus] huius Un. contrariis] om. α_p . 3 dinoscitur] videtur Vd. quibus] quibusdam LyMw. nonnullis] multis Ly a; Discipulus add. Un. videtur] dinoscitur Vd. 5 appareat obviare] obviare videatur Ly a. sive] om. Un. 6 quidam] quid MzMw. sive] si Mz. eidem] om. Ly. 8 esse videntur Vd. esse] om. Ly a (exc. Vd). istam] istas α_p ; Magister add. a. 9 itaque] om. Mz. 10 mundi] om. LyMw. 10–11 severius arcerentur] securius arcerentur Ly a. 11 et] sup. Mw. viverent] vivent Mz. Dic] Discipulus prec. a. ergo] om. Mz. 13 ad ipsam] ad eam Mz; om. Ly a. sit] sunt Mw. et] sup. Mw. 14 accidit LyVd. dominante cunctis mortalibus Mz; dominante cunctis Ly a. 15 discrecius Un. vivat Ca. inter malos] om. Un. 17 Explica] igitur add. Ly. tamen] om. Vd. dicunt] debent Mw. hoc] sup. Mw. 18 rogare Un. alios cogitare Ly. alios] om. a. 19 casus] est add. MzLy a. 20 inter malos] om. Ly; et add. MzLy a. 21 tam] om. Ca. 22 contra mundi] om. α_p . 23 monarchiam LyCa. presumerent Mz a. cessarent Mz a.

seculares superiorem non habentes diversas mundi provincias gubernarent. Alius est quando princeps tocius mundi per potenciam temporalem crudelitate tyrannica seivret contra bonos et malis inique faveret. | In istis casibus sub uno mundi monarcha insolescerent mali, et boni quamplurimum turbarentur. Propter quod, si mundus nec de facto nec de iure esset uni principi seculari subiectus, et ex assumptione alicuius ad monarchiam mundi, sive propter maliciam multitudinis nolencium obedire uni sive propter maliciam assumendi, probabiliter timeretur quod insolescerent mali et turbarentur boni, non esset aliquis pro tempore illo ad tocius mundi dominium assumendus.

Discipulus: Modum ponendi opinionem istam ex hiis que nunc recitasti magis adverto, ex quibus eciam conicio quod omnes casus in quibus isti dicunt malos posse inolescere et bonos turbari sub uno tocius orbis monarcha ad duos

24 gubernaret *Mw*; Discipulus: Ut expressius atque manifestius hunc casum intelligam velim ut eius aliqua exempla inducas. Magister: Quamvis res manifesta probatione non egeat, tamen ut votis tuis satisfaciam unum exemplum ex gestis Romanorum adducam de Iulio cesare qui quia Romanum imperium quod prius in potestate senatus et consulum erat solus occupare voluit innumere consecute sunt seditiones, factiones et strages. Nam tota urbs Romana in bella intestina et civilia scissa est; itaque tot cedes exorte sunt quod vix superessent coloni qui agros colerent; unde etiam plurimi quam optimi cives et rei publice defensores crudeli morte interempti sunt; mali autem ad insolentiam et intolerabilem superbiam prouecti; unde necesse fuit Romanum imperium quod multorum ut pote totius senatus consilio et providentia in immensum excrevit ad unius dominium redactum paulatim decrescere. Item in aliis factionibus et bellis civilibus tam Romanis quam aliis manifeste videtur; quomodo dum unus multis potentibus predominari vult maximam sepe concitat rei publice perturbationem et bonorum exilia aut occisionem. Quapropter in casu quo multi nolent sufferre dominationem unius, expediret rei publice plures diversis concorditer preesse. Discipulus: Videor mihi nunc casum hunc intelligere. Nam sepe id contigisse et quotidie contingere posse non ambigo; ideo paucis adhuc unum casum mihi recita. Magister *add. Ly.* 25 Alius] casus *add. LyMw.* 26 et ... faveret] viros rei publice amatores et malos sibi in tyranni[233va]de sua faventes et auxiliantes promoverat. veluti de multis tyrannis in historiis legere possumus; ut de Nerone Romanorum imperatore crudelissimo qui parricidia in uxores affines et necessarios suos complura commisit tantaque mala perpetravit quod cetera regna ad rebellionem invitavit et tandem hostis a senatu iudicatus in se ipsum quoque manus convertit et sui ipsius carnifex fuit. Similiter satis manifestum est quantum perniciosus bonis viris imperator extitit Domitianus qui nisi solus imperium obtinisset tantam necem bonis civibus et optimis inter nobiles inferre non potuisset. Idem de aliis multis declarari posset. Sed hec satis sint *Ly.* malis] malos *NaCa*; et malis *add. Un.* istis] his duobus igitur *Ly.* casibus] videlicet *add. a.* uno] principe *add. MzLy a.* 27 monarchia *Ly.* inolescent *Ly*; insolesceret *a (exc. Ca).* mali] scilicet mali *Ly*; sed malus *Mw*; scilicet malos *Un*; scilicet malus *Vd.* boni et mali *Ca.* quamplurimum] *quam- supp. Mw.* 28 iure nec de facto *NaLy.* 29 monarcham *a (monarcha Mw).* 29–30 maliciam ... propter] *om. MzLy a.* 30 assumendi] sive *add. a.* 31 timeretur] teneretur *Un.* quod] non *add. a.* insolesceret et *Un.* boni turbarentur *Ly a (exc. Ca)*; boni et mali turbarentur *and add.:* [†Propter quod, si mundus nec de facto nec de iure esset uni principi seculari subiectus, et ex assumptione alicuius ad monarcham mundi, sive propter] malitiam [†assumendi sive proba]biliter timeretur quod non insolescerent [†boni] et mali turbarentur *Ca.* 33 opinionem] apud *Ly.* istos *Ly*; illam *Ca.* ex hiis] *om. Na.* magis] *om. Mw.* 34 conicio] *Na Ve (em. to conicio) Mz*; cognosco *Ly a.* dicunt isti *Ca.* 34–35 malos posse] quod possent malos *Un.* 35 posse inolescere] inolescere posse *Ly.* orbis] mundi *MzLy a.* monarchia *Ly.*

premissos casus possunt reduci: quia secundum eos, ut estimo, numquam minus arcerentur mali et boni minus quiete viverent sub uno principe quam sub pluribus nisi propter periculosam rebellionem aut maliciam singularem alicuius multitudinis potentis et magne valentis concitare periculosas guerras, vel propter
 40 maliciam vel ignoranciam aut negligenciam principantis, in quibus casibus secundum eos si numquam fuisset aliquis de iure princeps tocius mundi, non esset aliquis ad tocius mundi dominium assumendus. Quamobrem noli explicare plures casus in quibus secundum eos minus arcerentur mali et minus quiete viverent boni sub uno domino tocius mundi quam sub pluribus, sed cupio scire
 45 an, secundum eos, non obstante malicia cuiuscumque multitudinis nolencium obedire uni, et non obstante quod probabiliter appareret quod nullus esset de illis qui posset assumi ad mundi imperium qui vellet et sciret uti iuste et legitime huiusmodi dignitate, esset aliquis assumendus ad imperatoriam maiestatem postquam de iure aliquis fuisset dominus tocius mundi, sive per electionem sive
 50 per successionem.

Magister: De hoc si volueris habebis postea occasionem querendi cum investigabimus an Romanum imperium possit destrui vel cassari seu cessare.⁷⁵

Discipulus: Hoc non obstante dic breviter quid ad hoc isti respondeant.

Ly. f. 233vb **Magister:** | Quidam eorum dicunt quod in predictis casibus esset assumpcio cuiuscumque ad mundi imperium differenda, quia nichil quod est in detrimentum rei publice est agendum, presertim si ex ordinatione humana et non ex lege divina nec ex lege nature processit; et ideo, quamdiu assumpcio alicuius ad mundi imperium esset in detrimentum rei publice, sive propter maliciam subditorum sive propter insufficienciam assumendi, non esset talis

36 premissos] *om. a;* modos seu *add. Ly a.* estimo] *extimo Vd.* 37 arcerentur] *artarentur Vd.* 38 nisi] vel *add. ω.* aut] ut *Vd.* 39 volentis *MzLy a.* 40 aut] vel *Ly a.* principantis] *principis Ly;* principatus *a (exc. Ca).* 41 si] sic *LyCa.* de iure aliquis *Ly a.* princeps] *ad add. Ly.* 41–42 non ... mundi] *om. Ly a.* 42 dominium] *ad prec. Ca.* assumendum *a.* 43 casus] *in casus add. Un.* artarentur *Vd.* minus³] *mimimus Ly.* 44 boni viverent *LyMw.* mundi] *orbis Vd; om. Un.* cupio] *bene add. Ly a; on margin: Questio Ly.* 45 alicuiusque *Mz.* volencium *MzMwUn.* 46 et non] *om. Mw.* quod] *om. Ca.* apparet *MzLyMw.* 47 possent *ω.* imperium] *et add. Ly.* scire *Na.* 48 aliquis] *om. Ca; supp. Mw.* imperatoriam] *eciam (om. Ly) dignitatem (-te Mw) seu add. Ly a.* 49 sive] *om. LyMw.* sive³] *vel Ly.* 51 De hoc] *om. Ly.* si volueris de hoc *a (si volueris postea de hoc habebis Vd).* postea habebis *Ly a (exc. Vd).* querendi] *om. Un.* 52 investigabis *a_p.* posset *Mz.* vel cassari] *om. Ly; vel cessari Ca.* cessare] *cassare Na.* 53 quod *Un.* ad] *de Ca.* responderent *Ly; respondent Ca.* 54 Quidam] *on margin: Responsio Ly.* eorum] *debent add. Na.* casibus] *om. Un.* 55 deferenda *Mz.* in] *om. Mw.* 56 rei publice detrimentum *MzLy a.* presertim] *Postremo Mz.* 57 divina lege *Ly.* precessit *Un.*

75) See below, 3.2 Dial. 1.31.

assumpcio attentanda, quia “quod provisum est ad concordiam” non debet tendere ad noxam, dist. 45^a, Licet.⁷⁶ 60

|Capitulum VII

Gs p. 878

Discipulus: Intelligo quomodo isti dicunt malos posse insolescere et bonos turbari magis sub uno principe omnium quam sub pluribus. Ideo dic quomodo ad probationes que adducuntur in contrarium respondetur.

Magister: Ad primam, que in hoc consistit, quod si unus esset princeps et dominus universitatis vivencium, ille esset maxime potencie ad arcendum malos et tuendum bonos, respondetur quod quia nonnumquam aliquis est dominus tocius mundi de iure non de facto, quia multi sunt sibi rebelles, ideo potest accidere quod princeps et dominus tocius mundi sit minoris potencie ad coercendum malos et tuendum bonos quam multi quibus nulli vel non tot rebellare nituntur.

Ad secundam autem probationem et terciam, que in hoc consistunt, quod si universitas mortalium uni esset subiecta forent pauciores oppressores bonorum minusque essent homines proni ad guerras et bella quam si essent plures non habentes superiorem in diversis regionibus dominantes, respondetur quod hec possent contingere et acciderent si unus iustus et sapiens potenter de facto omnibus preemineret, sed non est necesse quod semper ex unius dominio de iure minuatur multitudo opprimencium bonos et refrenetur audacia concitandi

60 arcenda Mw. quia] *supp.* Mw. concordia Mw. 61 45^a] 5 *Ve*; XCV *Ly*. Licet] beatum *a* (c. licet non *Ca*).

1 Capitulum VII] in quo respondetur ad tres probationes minoris prime rationis capituli primi *add. Ly*; *om. a* (8 *Ca*; *supp.* Mw; c. 8 *supp.* *Vd*). 1 Intelligo] *on margin*: Cap. VII *Ly*. 2 turbari] *add.* et *Ly a_m*. 2–4 Ideo ... si] † *Ca*. 4 Ad] *on margin*: Ad primam *Ly*. que] quaque *Un*. 4–5 esset ... universitatis] † *Ca*. 5 dominus] totius *add. Na*. universis Mw. maxime potencie] potencior *MzLy a*. potencie ... malos] † *Ca*. 6 tuendum *Un*. quod] *om. Mw*. quod ... aliquis] † *Ca*. quia] *om. Ly*. 7 de facto] † *Ca*. sibi sunt *LyMw*. 8 dominus et princeps *MzLy a*. mundi] de iure non de facto quia multi sunt sibi rebelles ideo potest accidere quod princeps et dominus tocius mundi *add. Ve*. potencie] *om. (gap) Un*. 9 quibus] ubi Mw. 11 Ad] *on margin*: Ad secundam et tertiam *Ly*. autem] *om. Ly a*. et 3^{am} probationes *Un*. si] *supp.* Mw. 12 subdita *Ve*. forent pauciores] pauciores essent *Ly a*. 13 homines proni] proni omnes *Ca*; proni omnis Mw. et] *supp.* Mw; *ad add. LyMw*. 13–14 unum (*om. Ly*) superiorem non habentes *Ly a* (non habentes unum superiorem *Ca*). 14 dominantes] *om. Mw*. hec] hic *Un*. 15 posset *a_p*. accidere et contingere *Mz a (exc. Mw)*. accidere *LyMw*. sapiens et iustus *Ly a*. 16 preemineret *Na*; principaretur *LyMw*; preeminerent *Un. ex] om. Mw*. 17–21 audacia ... quam] *om. Mz*.

76) D.45 c.6, col. 162.

guerras et bella, quia uno de iure omnibus dominante, tam ex singulari malicia
 alicuius magne multitudinis hominum iniquorum querencium bonum proprium
 20 et non commune quam ex malicia, ignorancia et negligencia unius omnibus
 imperantis, potest augeri tam multitudo opprimencium bonos quam audacia
 concitandi guerras et bella et modis aliis turbandi bonos, a quibus quandoque
 cessarent si plures non habentes superiorem preessent. Possibile est enim
 interdum eciam paucos moleste ferentes aliquem eis esse prepositum plures
 25 populos provocare ut una cum eis suo superiori rebellent et bonos opprimant,
 Ly.f. 234ra guerras et prelia faciendo. Potest eciam | evenire ut simul uno existente domino
 tocius mundi stulto vel deside aut contra bonos tyrannice seviente mali sint
 audaciores ad opprimendum bonos et concitandum guerras quam si plures
 sapientes et iusti diversis regionibus presiderent. Quare contingere potest quod
 30 magis insolescent mali et boni minus quiete vivent si unus universitati
 mortalium dominetur quam si plures superiorem non habentes diversas regerent
 regiones.

Capitulum VIII

Discipulus: Dic quomodo, secundum istos, valeat sustineri quod non semper
 expediat universitati vivencium unum principem secularem preesse, non
 obstante quod sicut spiritualia per clericos ita temporalia per laicos disponuntur,
 5 ex quo secunda allegacio supra, c. 1°, adducta nititur concludere quod, sicut
 unus princeps ecclesiasticus preest omnibus aliis in spiritualibus, ita semper
 expedit unum principem secularem in temporalibus omnibus presidere.

Magister: Ad hoc dupliciter respondetur, uno modo quod non est simile omnino
 de presidente in spiritualibus et de presidente in temporalibus. Quia quod in

20 et] *om. ω. et]* vel *Vd.* 21 vigeri *a_p.* 22 concipiendi *Ca.* alii *Ly.* perturbandi *Vd.* bonos] *om. Na.* quandoque] etiam *add. Ly.* 23 si] *om. Ly;* et *Mw.* superiores *Ve.* preessent] presidentem *Ly.* enim] et *Mz;* eciam *Ly a.* 24 interdum] quod inter *Ly.* eciam] *om. Ly a (et Mw).* aliquid *Ly.* esse eis *Na.* esse] *om. MzLy a.* propositum *Ly.* 25 provocare ut] provocarent *Ly.* suo] ut *Ly;* *om. a.* despiciant *Mw;* opprimunt *Un.* 26 bella et guerras *Vd.* prelia] bella *NaLy a.* etiam potest *Ly.* ut] vel *Ve.* uno simul *Un.* 27 stulti *Un.* deside aut] desideant *Ca.* aut] tam *Ve.* sevientes *Ca;* sevient *Un.* sint] eciam *a (sint eciam Ca).* 28 concidendum *Un.* 29 presiderent] presidentes essent *Ly.* 30 insolescerent *Vd.* boni] *om. MzLy a.* vivant *Ly;* viverent *Vd;* boni et *add. Mz;* boni *add. Ly a.* universis *Mw.*

1 Capitulum VIII] in quo respondetur ad secundam rationem capituli primi *add. Ly;* *om. a (9 Ca;* *supp. Mw;* c. 9 *supp. Vd).* 2 Dic] hic *Un;* *on margin:* Cap. VIII *Ly.* 3 vivencium] mortalium *Ly a.* principem] *om. MzLy a.* 6 unus] *om. Mw.* preesse debet *Vd.* semper] *om. Ly.* 8 respondetur dupliciter *Vd.* non] *om. Un.* est ... omnino] † *Ca.* omnino simile *Ly.* 9 et de] † *Ca.* presidente] in temporalibus *add., but canc. Ve.*

spiritualibus unus presideat universis fidelibus, eciam si totus mundus esset 10
 conversus ad fidem, est immediate ex speciali ordinacione divina et non ex
 ordinacione humana, ut ex sacris canonibus qui ponuntur in decretis, dist. 21^a, c.
Quamvis,⁷⁷ et dist. 22^a, c. *Omnes*⁷⁸ et c. *Sacrosancta*,⁷⁹ et in aliis locis
 quampluribus, colligi potest, et ideo, nisi deus aliter ordinaret et hoc fidelibus 15
 revelaret, omnes fideles, eciam si universi mortales suscepissent fidem, debent
 uni summo pontifici in spiritualibus obedire, quia non est in potestate hominum
 divinam ordinacionem aliquammodo immutare; sed quod unus princeps secularis in
 temporalibus toti mundo presideat est ex ordinacione humana, que, quando non
 est de iure divino nec de iure nature, potest licite per homines immutari, quia
 omnis res per quascumque causas nascitur per easdem dissolvitur, Extra, *De* 20
regulis iuris, Omnis.⁸⁰ Quamobrem, antequam unus princeps secularis cunctis
 mortalibus presideret, poterant licite qui volebant ex causa iusta et rationabili
 non consentire quod aliquis assumeretur ad imperium totius mundi; quia
 quando libertati seu potestati vel iuri aliquorum detrahitur, “*omnium consensus*
est requirendus” et habendus, dist. 54^a, c. 1°.⁸¹ Similiter, si ex causa aliqua unum 25
 principem ad monarchiam mundi assumi esset in detrimentum notabile boni
 communis, non esset pro tunc aliquis ad imperium promovendus.

Aliter posset dici quod, quamvis Christus ordinaverit quod omnes fideles
 debeant uni summo pontifici obedire, quia tamen ista ordinacio Christi fuit
 affirmativa et non negativa, et ideo obligat semper non tamen pro semper,⁸² non 30
 est necesse quod omni tempore omnes fideles uni pape obediant; cum eciam
 hoc non sit possibile, eo quod necesse est sedem illam sepe vacare. Et ideo,
 quamvis omnes fideles semper debeant esse parati pro loco et tempore et modo
 debito uni summo pontifici obedire, tamen electio summi pontificis, quando
 Lyf. 234^b

10 unus] † Ca. universitati fidelium Mw. mundus] † Ca. 11 ex speciali] † Ca. ordinacione] om.
 Na. 11–12 ex ordinacione] om. Ly. 12 qui] que Ca. 21^a] 11 Ve. c] om. a_p. 13 22^a] 55 Ve. et] †
 Ca. 14 quamplurimis MzLy a. potest et] † Ca. 15 omnes] om. Un; supp. Vd. deberent MzLy a.
 16 uno MzLy. pontifici] † Ca. 17 quod] si Mw. 18 est] om. Un. humana] † Ca. quando] canc.
 Ve; quia LyCa. non] modo Mw. 19 est] om. Un. de] ex Mz a_p. mutari Ly; immutare Un.
 20 nascatur Un. resolvitur Ly. 22 presideret] presideat Mz a (exc. Ca). poterat a (poterit Un).
 que Un. volebat a_p. 24 sensus Mz. 25 c. 1°] supp. and c. 11 add. Un. 1°] ita add. Ly; ita a (exc.
 Un). aliqua] ad add. Vd. 26 monarcham a. mundi] qui Un. assumerent Mz. assumi esset]
 assumet Un. est Un. in] om. Mw. boni] om. Na. 27 aliquis] om. Mz. ad imperium aliquis
 LyMw. 28 Aliter] on margin: Responsio secunda Ly. possit Mz; potent Ly; potest Ca. quod]
 supp. Ca. 29 tamen] cum a (exc. Ca). fuerit Un. 30 et] om. MzLy a. et ideo] om. a_m. ideo] bene
 Ly; non canc. Mw. ad semper sed (om. Ca) non (tamen add. Ca) pro semper et sic (supp. Ca) Ly
 a_m. 31 omni] eam Un. omnes fideles omni tempore LyMw. obediat Un. 32 ideo] om. MzLy a.
 33 debeant esse semper LyMw. 34 uni] om. Ly. electio tamen Ly a_m.

77) D.21 c.3, col. 70. 78) D.22 c.1, col. 73. 79) D.22 c.2, cols. 73–4. 80) X 5.41.1, col. 927.
 81) Gloss on D.54 c.1, s.v. qui aliquid, col. 366. 82) Cf. 1 Dial. 4.26 (Gs 464 51–2; Ly 31va); 6.39
 (Gs 538 55–6; Ly 66^{a3–4}); 3.1 Dial. [Prologus].58–9, p. 116; Brev. 3.8.9–10, p. 181.

35 sedes vacat, ex causa racionabili et manifesta potest differri ad tempus, et non
 solum ad parvum sed eciam ad magnum tempus, ut sicut ex causa aliquando
 dilata est huiusmodi eleccio per plures dies, interdum per plures menses,
 nonnumquam vero per plures annos (unde et aliquando per sex annos sedes illa
 vacabat),⁸³ ita ex causa licite posset differri per centum annos vel ducentos vel
 40 plures; et consimiliter de assumendo ad mundi imperium posset dici.

Gs p. 877bis

Discipulus: Adverto quod ista ultima responsio quantum ad aliqua
 proporcionabiliter dicit de assumendo ad summum sacerdocium et ad imperium
 promovendo, quia ita potest ex causa differri sublimacio unius sicut alterius. Sed
 vellem scire an sicut fideles non possunt statuere quod numquam aliquis in
 45 summum pontificem eligatur, ita mortales non valeant ordinare quod numquam
 aliquis ad mundi imperium exaltetur.

Magister: Respondetur quod nec possunt, nec umquam licite poterunt, mortales
 statuere quod numquam aliquis ad tocium mundi imperium sublimetur, quia
 nichil statui licite potest in perpetuum duraturum quod adversatur illi quod
 50 regulariter est expediens bono communi, licet in casu posset bono communi
 nocere. Sed unum principem cunctis mortalibus presidere est regulariter
 expediens bono communi cunctorum mortalium, licet possit in casu nocere.
 Ergo absolute quod numquam aliquis ad imperium provehatur statui minime
 potest, licet cum aliquibus modificacionibus aut specificacionibus seu
 55 condicionibus hoc posset licite ordinari quod ad tempus nullus promoveretur ad
 huiusmodi dignitatem.⁸⁴

35 racionabili causa *Ly.* differri *Ly.* ad tempus defferri *Ca.* et] *om. Ly.* 36 ad] *om. Ly.* ad] *om. LyMw.* tempus] *om. Ly a.* sicut] sic *Ly a_p.* aliquando] racionabili *LyMw.* 37 est] *om. Ly a.* huius
Un. interdum] aliquando *Ly.* 38 et] *om. MzLy a.* sedes illa per sex annos *Ly a.* 39 licita *LyMw.*
 potest *MzLy a_m.* differri *Ly;* defferri *Un;* *em. from* differri *Vd.* per] ad *Ly.* centum] *em. from* *CC*
Un. vel] per *add. CaUn.* ducentum *Ly.* vel] an *Ve;* aut *Na;* per *add. MzCa.* 40 ad] *om., in add.*
Mw. mundi] *om. a.* potest *Ly a_m.* 41 Adverto] adverte *a (exc. Mw).* 42 ad] *om. Ly.* 43 ex causa
 potest *Ly a.* differri *LyUn;* *em. from* differri *Vd.* sicut] ex causa *add. a_p.* Sed] *on margin:* Questio
Ly. 44 scire] *om. Un.* sicut] sint *Un.* aliquis] ad mundi imperium *add. Mw.* 45 obligatur *Ve.*
 47 Magister] *om. Ve;* Responsio *Ly.* requiritur *Un.* nec] non *Ca.* potuerunt *Ly a.* 48 tocium] *om.*
Ly a. sublimaretur *MzLy a.* 49 potest statui licite *Vd.* in perpetuum] imperium *Mz.* 50 est
 regulariter *MzLy a.* 50–51 regulariter ... presidere] *om. Ca.* 50 possit *Na.* 52 posset *MzLy a.*
 53 promovetur *Ly;* promoveatur *a.* 54 cum] tamen *CaVd.* aut] *em. from* an *Ve.* 54–55 seu
 56 huius *Un.* condicionibus hoc] que *Un.* 55 potest *Mw.* licite posset *Ly.* promovetur *Mz;* promoveatur *Ca.*

83) Cf. *1 Dial. 5.28 (Gs 497 40–1; Ly 47^a); CB 6.6, p. 283.35–7; IPP 20.27–9, p. 315; presumably referring to pope Liberius: cf. Martin of Opava, Chronicon, a. 354, ed. A.-D. VON DEN BRINCKEN. URL: mgh.de/ext/epub/mt/ (November 2018).* 84) Cf. *Brev. 4.13.13–8, pp. 218–9; OQ 3.11.22–7, p. 113.*

Capitulum IX

Discipulus: Narra quomodo regulariter, licet non in omni casu, sit expediens cunctos mortales uni principi seculari subesse, non obstante quod expediens sit cuilibet uni regno pariali unum regem habere, et idem iudicium sit habendum de toto mundo et parte sicut idem iudicium est habendum in magnis et in parvis, super quibus fundatur ratio tertia supra pro prima opinione in primo capitulo recitata.⁸⁵

Magister: Dupliciter respondetur, uno modo quod non semper simile iudicium est habendum de toto et parte, sicut nec semper idem iuris est in parvis et in magnis. Quia sepe quantitas rei diversitatem iuris inducit, Extra, *De simonia*, *Etsi questiones*,⁸⁶ et 12^a, q. 2^a, c. *Terrulas*⁸⁷ et c. *Bone rei*,⁸⁸ et 1^a, q. 1^a, *Iudices*.⁸⁹ Unde et nonnumquam magna nocent et non parva; nam et “*modicum quid non nocet*”, ut notatur in glossa prologi decretalium⁹⁰ et Extra, *De rescriptis*, *Si propo|nente*.⁹¹ Sed quando eadem est ratio de toto et de parte, de magnis et de parvis, tunc simile iudicium est de eis habendum et idem iuris est in eis,⁹² quia “*ubi est eadem ratio, ibi debet esse idem ius*”, Extra, *De constitutionibus*, *Translato*.⁹³ Nunc autem non semper est eadem ratio de toto mundo et uno regno pariali, quia, sicut insinuatum est prius, potest contingere, propter singularem et insolitam iniquitatem alicuius multitudinis prepotentis vel

1 Capitulum IX] Respondet tertie rationi primi capituli *add. Ly; om. a (supp. Mw; c. 10 supp. Vd).*
 2 Discipulus] *om. Ca. Enarra a_m; on margin: Cap. IX Ly. quomodo] quo Un. 3 obstante quod] absolute quia Un. 4 uni] om. Ly a. habere unum regem Ly. habere] supp. Mw. et] cum Ly a_m on margin Vd. iudicium] om. Ly. sit iudicium habendum a_m (sit habendum iudicium Mw). habendum] pariale, *supp. on margin: habendum Na. 5 mundo] om. MzLy a. et] de add. Ly a. parte] iudicium add. Ly. parvis et in magnis Un. in] om. Vd. 6 tertia ratio fundatur Ly. primo] secundo Vd. c. 1° Na. capitulo] argumento Un; datur ratio in primo capitulo *add. Ca. 8 semper] pro add., but *canc. Mw. 8–9 est semper consimile iudicium Ly. 9 et] de add. Ly a. semper] em. from per Mw. idem] om. Na. idem iuris] insuper a_p (idem *add. Un). est] om. Mz. 9–10 magnis et in parvis Ly a. 9 in] om. Ca. 10 Quia] semper *add. Na. quantitas rei sepe Ca. simonia] c. supp. Mw. 11 et] om. Mz. 12^a] 15 *Ve. 2^a] 3 *Ve. c] om. Vd. c Terrulas et] om. Ly. Terrulas] (gap) -las Mz; causas Ca; tertulas Vd. 1^a] 2 Mw. Iudices] supp. Mw. 12 Unde et] Deinde Ly; Iudices (om. a_p) enim a. et] om. Mz. magna nocent] negant magna Mw. nocent] negant a. et et parva non Na. modicum] mundus a. quid] quod MzLy a. 13 nocet] quod *add. Un. in glossa] om. Ca. et] supp. Na. rescriptis] rubricis Na MzLy a_p; c. *add. a_m. 14 propositiones Mz; propositione Ly. quando] em. to et *Ve. est eadem Ly a. parte] et *add. MzLy a. de] om. Mz. 15 simile] filiē Vd. est iudicium Mz. de eis est LyMw. iuris] ius Ly a. 17 Nunc ... est] Numquam autem vel (supp.) non semper *Ve. est semper Ly. et] de *add. Ly a. uno] mundo *add., but *canc. Mw. 18 pariali] particulari MzLy a. prius] superius Ly a. 19 solitam Na.****************

85) Cf. above, 3.2 Dial. 1.1 [notes 27, 28, 29]. 86) Gloss on X 5.3.18, s.v. modici pretii, cols. 1617–8. 87) C.12 q.2 c.53, col. 704. 88) C.12 q.2 c.74, col. 712. 89) Gloss on C.1 q.1 c.23, s.v. quinque sunt oboli, col. 671. 90) Gloss on X [Prologus], s.v. in iudicii, col. 5. 91) Cf. gloss on X 1.3.42, s.v. minus competens, col. 82. 92) Cf. 3.1 Dial. 2.30.73–6, p. 235. 93) Gloss on X 1.2.3, s.v. quod de uno, col. 16.

20 insufficienciam assumendi, quod unum perficere omnibus erit in detrimentum boni communis, et unum perficere uni regno parziali erit ad utilitatem incolarum eiusdem regni; et ideo in tali casu non est similiter iudicandum de toto mundo et uno regno parziali.

25 Aliter dicitur quod etiam sepe non expedit quod uni regno unus rex proficiatur, imo sicut quandoque diversi episcopatus sunt uniendi 16^a, q. 1^a, c. *Et temporis qualitas*,⁹⁴ ita interdum expediret rei publice diversa regna uniri et unum super plura regna regnare; et quando non esset unus princeps mundi, quanto plura regna unirentur tanto utilius regerentur, si aliquis iustus ipsa ad utilitatem communem non ad commodum proprium gubernaret.

Capitulum X

Discipulus: Prolixe tractare rationes residuas pro prima opinione supra 1° c. allegatas fastidium forte legentibus generaret. Ideo si ad ipsas una possit dari responsio, libenter audirem.

5 **Magister:** Nonnullis apparet quod responsione unica dissolvuntur, eo quod omnes concludunt regulare esse quod esset expediens totum mundum uni principi seculari subesse, quod tamen fallit in casibus; de quibus casibus ille rationes non concludunt.

10 **Discipulus:** Ista responsio nimis generalis michi videtur, et ideo nullo modo rationabilis apparebit nisi ad rationes illas specialiter applicetur. Ipsam ergo ad rationes illas breviter nitere applicare.

20 insufficiencia Un. quod] quia Na. perficere] perficere Un. est Mz. 21 et] om. Mw. perficere] perficere Un. particulari Ly. est Mz. 22 et] om. Ca. est] semper add. Ly. mundo] om. Un. et] de add. Ly a. 24 Aliter] on margin: Responsio secunda Ly. quod] om. Mz. rex] om. Vd. 25 proficiatur Mw. sunt episcopatus uniendi α_p (sunt uniendi episcopatus Un). 1^a] 3 Vd. c] om. MzLy a. 25–27 Et ... unum] † Ca. 26 qualitatibus Un. ita] sic Ly; om. Mw. expediret (expediret Mz) interdum MzLy a. 27 unum] semper add. Na. plura ... esset] † Ca. 27–28 mundi ... plura] † Ca. 28 iustus ipsa] papa Vd. 29 communem] † Ca. commodum proprium] propriam MzLy a.

1 Capitulum X] in quo datur responsio generalis ad omnes rationes residuas capituli primi scilicet IIII usque ad finem capituli et hoc applicando solutionem singulis Ly; om. a (supp. Mw; c. 11 supp. Vd). 2 Prolixe] on margin: Cap. X Ly. residuas rationes LyMw. 3 legentibus] om. a. Ideo] ad add. Mw. una] om. Vd. possit dari una Ca. posset Ly a (exc. Ca). 5 ratione Ly α_p . dissolventur Ca. 7 casibus] om. Vd. ille] iste LyCa. 9 responsio] michi add. LyMwUn. michi] esse LyMwVd; om. Un. et] om. Ly. 10 rationalis Ly; ratio α_p . applicetur specialiter MzLy α_m (applicetur singulariter Mw). Ipsam] Illam Ly a. 10–11 breviter ad omnes alias (illas α_p) Ly a.

94) C.16 q.1 c.48, col. 776.

Magister: Quarta ratio supra c. 1° adducta, que fundatur in hoc, quod cum universi mortales possint communionem in temporalibus habere adinvicem, non optime gubernabuntur nisi uni principi seculari sint subiecti, et ideo expedit omnes uni imperio subiacere, per hoc excludi videtur, quod nequaquam omnes valentes communionem habere adinvicem non optime gubernabuntur nisi uni principi sint subiecti. Ideo in casu non expedit omnes uni imperio subiacere, quia in casu optimus modus gubernandi mortales perperam impeditur; et ideo, quia interdum, propter singularem maliciam subditorum vel propter iniquitatem aut insufficienciam ad imperium assumendi, universitas mortalium optime gubernari non potest. Ideo in aliquibus casibus melius est, relicto optimo regimine, pro eo quod haberi non potest, diversas provincias diversis principibus subiacere quam in multorum perniciem unum principem sibi mundi dominium vindicare, eciam eligentibus illis qui, si communitas mortalium esset bene disposita, et de iure et de facto dignum et ydoneum ad mundi imperium deberent provehere.

Quinta vero ratio, que in hoc consistit, quod si universitas mortalium uni fuerit principi seculari subiecta, efficacius tolletur inter mortales discordia quam si fuerint plures principes superiorem non habentes, per hoc eliditur, quod quamvis regulare sit efficacius discordias tolli per principatum unum quam per plures, hoc tamen fallit in casibus de quibus dictum est prius.

Sexta ratio, que ex hoc virtutem habere videtur, quod iurgia et litigia equius deciduntur si omnes mortales habuerint unum iudicem supremum quam si fuerint plures iudices supremi, evacuatur per hoc, quod hoc habet regulariter

12 ratio] responsio *Ca.* cum] omnes *add. Ly a (exc. Vd).* 13 mortales] qui *add. Ca.* possunt *MzLy a.* habere] *om. Na.* 14 et ideo] non *Ve.* 15 omnes] omnia *Ly a.* imperio uni *Ca.* 15–16 per ... valentes] sed per hoc nequaquam excludi (concludi *Ly*) videtur quod omnes volentes (*exc. Ca*) *Ly a.* 16 adinvicem habere communionem *Ca.* adinvicem habere *MzLy a.* 17 principi] seculari *add. Ly a_m.* Ideo] *Iam Vd.* Ideo ... subiacere] *om. Ca.* uni] principi *add., but canc. Mw.* 18 quia] quare *Ly.* mortales] *om. Vd.* perperam] propter iram *MzLy a* (propter istam *Un;* propter causam aliquam *Vd.*) 19 quia] *om. LyCa; supp. Vd.* interdum quia *a (exc. Ca).* propter iniquitatem] propinquitatis *Ly.* 20 aut] *an Ve.* ad] *om. a_p.* 21 potest] valet *Ly a.* 22 pro] *om. Ly.* diversis *Mw.* 23 perniciem] *Ve;* provincias *a (exc. Mw; provincia Un; em. to perniciem Vd).* mundi] *om. Na.* 24 vindicare *Mz.* eciam] et *Ly a.* qui] *om. a_m.* si] *om. Na.* mortalium communitas *Vd.* 26 promovere deberent *MzLy a.* 27 que] *om. a.* in] *om. Mw.* 28 subiecta seculari *Un.* tolleretur *Mz.* quam] quod *Mz.* 29 per] ad *Ly.* elicitur *Ly a_p;* *em. to elicitur Mw.* 30 regulare] secularis *Na.* tolli discordias *MzLyMw.* unum] unius *LyMw.* 31 de] in *Vd.* 32 ratio] est *add. Un.* habere virtutem *Mw.* equalis *Ca.* 33 habeant *LyMw;* haberent *Ca.* summum *Mz.* quam] aliter *a (exc. Mw).* 34 supremi] summi *Mz;* supremum non habentes *Ly;* supremum, *supp. on margin:* non habentes *Vd.* regularitatem *Na;* regularem *Ly a.*

35 veritatem quando omnes obedirent uni et de iure et de facto, fallit tamen in casibus de quibus sepe mencio prius est habita.

Ad septimam racionem, que fundatur in hoc, quod si universitas mortalium esset uni subiecta non solum inferiores sed eciam superiores, eciam reges, si deliquerint poterunt legitime castigari, quod non contingeret si plures essent
40 principes superiorem non habentes, respondetur per hoc, quod hoc regulariter verum est, quando nulla multitudo potenter rebellaret contra principem mundi qui potenter et iuste regnaret; fallit tamen quando dominus mundi de iure taliter non regnaret.

Octava ratio, que fundatur in hoc, quod inter universos mortales talis debet
45 esse connexio quod quilibet respectu alterius sit superior vel inferior, ut colligitur ex auctoritate Gregorii et Bonifacii pape, per hoc dissolvitur, quod absque tali connexione cunctorum mortalium universitas mortalium non erit optimo regimine gubernata, et ideo inter omnes mortales talis deberet esse connexio, et per consequens omnes mortales, si optime (quantum permittit
50 condicio mortalium) essent dispositi, uni principi deberent esse subiecti; sed quia talis connexio de facto per maliciam impeditur, ideo in casu potest contingere quod eciam talis connexio cunctorum mortalium, eciam de iure, non existat.

Nona ratio, que consistit in hoc, quod plures principes dominari mortalibus
55 ordinavit deus propter peccata hominum punienda, et per consequens tale dominium plurium principum non est optimum, bene concludit quod dominium unius principis super totum mundum est melius dominio plurium principum superiorem non habentium; quia tamen propter indignitatem hominum iusto dei iudicio tale dominium de facto haberi non potest, ideo in casu expediens est
60 quod eciam de iure cesset ad tempus tale dominium, ut nullus de facto ad tale dominium sublimetur.

35 et de iure] *om. a.* et²] tamen *add. Ca.* 35–36 fallit ... mencio] † *Ca.* 36 prius mencio habita est *Mz*; facta est mencio superius *Ly a* (est facta mencio superius *Mw*). 36–37 prius ... hoc] superi† *Ca.* 37 septimam] aliam *Mw.* si] *om. Mw.* 38 esset ... non] † *Ca.* superiores ... reges] † *Ca.* eciam²] et *Vd.* rex *Mw.* 39 delinquerent *Ly*; delinqueret *Mw.* essent plures *Ly a* (essent *Vd*). 40 per hoc] *om. LyMw.* hoc²] *om. MzLy a.* 41 quando] *em. from* quod *Mw.* bellaret *Mz.* 43 regnat *MzLy a.* 44 ratio] responsio *Mz.* 45 quod quilibet] qualis esset (est *Mw*) *LyMw.* alterius] si *add. LyMw.* 47 mortalium²] universitas mortalium *add. Na*; *om. Ly a.* est *MzLy a.* 48 ideo] per consequens *Ca.* omnes] *om. MzLy a.* debet esse talis *Ca.* debet *MzLy a.* 49 et ... mortales] *om. Ca.* omnes] *om. a.* optime] in *add. Vd.* 50–52 mortalium ... cunctorum] *om. a_m* (*supp. and* mortalium essent dispositi *add. Mw*). 50 dispositi] mortalium *add. Mw.* principi] *om. Un.* 51 de facto] *om. MzLyMw.* potest in casu *MzLyMw.* 52 eciam²] et *a_m.* 56 dominium¹ ... quod] *om. a.* 57 plurium principum domino *Ly.* 58 non] *om. CaUn.* quia tamen] quod quandoque *Ly.* hominum] eciam *add. Mz*; et *add. Ly a.* 60 et ad tempus cesset *Ly.* nullius *Vd.* 61 sublevetur *Ly a.*

Decima ratio, que consistit in hoc, quod si non expedit universitati mortalium
 uni imperatori subesse, | aut hoc esset propter insufficienciam humanam aut Lyf. 235^a
 propter nimiam potenciam temporalem talis imperatoris, ex insufficienti
 divisione procedit, quia propter neutrum illorum accideret, sed propter insolitam 65
 et singularem maliciam subditorum, vel quia pro aliquo tempore determinato
 non constat quod posset inveniri aliquis ydoneus ad huiusmodi dignitatem.

Ad undecimam racionem, que consistit in hoc, quod si non semper esset
 expediens unum imperatorem cunctis mortalibus dominari, hoc esset contra ius 70
 naturale aut contra ius positivum, respondetur quod cum ius naturale sit naturale
 preceptum (sicut colligi potest ex glossa que ponitur dist. 1^a, *Ius naturale*),⁹⁵
 sicut naturalis precepti potest esse duplex differencia, ita iuris naturalis potest
 duplex differencia inveniri. Preceptum autem naturale quoddam est absolutum,
 absque omni condicione, modificacione, specificacione seu determinacione,
 sicut: “*Non coles deos alienos*”,⁹⁶ “*Non mechaberis*”,⁹⁷ “*Non falsum testimonium* 75
dices”,⁹⁸ “*Non mencieris*”, et huiusmodi. Quoddam autem non est absolutum,
 sed cum aliqua condicione, modificacione, specificacione seu determinacione,
 sicut: “*Uti alieno eciam invito domino, si fueris in extrema necessitate*
constitutus”,⁹⁹ “*Abscide unum membrorum tuorum pro sanitate corporis*
conservanda”,¹⁰⁰ et consimilia. Sic est duplex ius naturale, quoddam absolutum, 80

62 ratio] responsio Mz. 63 esset] om. Ly. insufficienciam] influentiam Ly. hominum Ly a. aut] an Vē. 64 temporalem talis] om. Vd. imperator Mz. 65 derisione Vē. sed] vel Ly. 67 constaret Na. possit MzLy a. ad] pro ω. dignitate Na. 68 racionem] om. Un. est Mw. 68–69 expediens esset Ca. 69 dominari mortalibus Ca. esset] quia add. ω 69–70 naturale ius Mz. 70 aut] vel Mz a. aut ... naturale] om. Un. ius] om. Ly. cum] om. Vd. naturale] om. Vē. sit] ius add. a. naturale] om. Ca. 72 potest esse] est potest esse Mz; est Ly a (om. Ca). duplex] est add. Ca. differencia duplex LyMw. 72–73 differencia duplex potest LyMw; duplex differencia potest a (exc. Mw). 73 duplex] esse add. Mz. quoddam naturale a. quoddam] quod Mz. est] et a. 74 condicione] om. α_m. modificacione condicione α_p. specificacione] om. Ly. 75 Non] talis domini add., but canc. Ca. deum alienum Ly a. 75–76 Non ... dices] om. Ly α_m. 76 Non mencieris] om. MzLy a. et huiusmodi] † Ca. Quoddam] quod Mw. est non Mz. est] om. ω. 77 sed] † Ca; om. Mw. sed ... aliqua] † Ca. condicione] om. Ca. modificacione condicione Mw. modificacione] vel add. LyMwUn; seu add. CaVd. seu] † Ca. determinacione] declaracione LyMw. 78 sicut] non add. Mw. Utere ω Un. alieno] re aliena α_m. eciam] om. MzLy a. domino] † Ca. 79 Abscinde MzLy a (Abscindere Ca). suorum Mw. sanitate] salute Mz. 80 absolutum] et add. Ly.

95) Gloss on D.1 c.7, s.v. ius naturale, col. 5. 96) Cf. Exod. 20:3; 23:24; Deut. 5:7; 4 Kgs. 17:38. 97) Exod. 20:14; Mat. 5:27; Lk. 18:20; cf. Deut. 5:18. 98) Mat. 19:18; Lk. 18:20; cf. Exod. 20:16; Deut. 5:20. 99) Cf. OND 3.418–22, p. 322; 11.637–9, p. 422; 61.39–43, p. 559; 65.185–6, p. 577; Brev. 2.24.12–4, p. 160; regarding the tradition of in extrema necessitate, cf. X 5.41.4, col. 927; Sext. 5.12.3, col. 1113; glosses on D.1 c.7, s.v. communis omnium, col. 6 and D.47 c.8, s.v. commune, col. 305. 100) Cf. Mat. 5:30.

quoddam cum aliqua condicione, modificacione, specificacione seu determinacione.¹⁰¹ Contra ius naturale primo modo dictum non potest esse unum imperatorem cunctis mortalibus presidere, quia tunc in nullo casu umquam posset aliquis imperator licite universis mortalibus presidere. Sed unum imperatorem presidere cunctis mortalibus potest esse contra ius naturale secundo modo dictum, quia ratio naturalis dictat quod non debet unus imperator dominari cunctis mortalibus quando huiusmodi dominium esset in detrimentum et perniciem rei publice et boni communis. Et ideo huiusmodi dominium est regulariter iustum et expediens et consonum iuri naturali, sed in casu potest esse iniquum et iuri naturali secundo modo dicto contrarium.

Capitulum XI

Discipulus: Audivi quomodo respondetur ad rationes quibus videtur posse probari quod semper et in omni casu sit expediens unum principem secularem cunctis mortalibus in temporalibus dominari. Nunc audire desidero quomodo dissolvuntur rationes supra c. 2° adducte, quibus videtur posse ostendi quod numquam expediat universitati mortalium in temporalibus uni principi seculari subesse.

Magister: Ad primam illarum rationum, que in hoc consistit, quod divisio regnorum a deo, qui optime omnia regit, processit, respondetur quod deus aliqua facit propter peccata malorum plectenda, et illa expediunt quando puniendi sunt mali; sed sepe, quando non sunt puniendi mali, non expediunt sed contraria.

81 quoddam] quod *Mz*; naturale *add. a_p*, aliqua condicione] *om. a.* condicione] *om. Ly.* modificacione condicione *Mz.* modificacione] vel *add. Ly a.* **81–82** seu determinacione] et huiusmodi *Ly a.* **82** potest] oportet *LyCa.* esse] *om. Ly.* **83** ullo *Na.* umquam] *om. Mw.* **84** imperator aliquis *Ly.* licite] *om. Ly.* presidere mortalibus *Ca.* Sed] esse *add. a.* **85** presidere] *om. a.* cunctis mortalibus presidere *Ly.* naturale] morale *Ca.* **86** ratio naturalis] rationalis *Ve*; naturalis ratio *Mw.* dictat] dicat *Ve*; indicat *Mz.* **87** esset] *om. Un.* **88** et] *supp. Mw.* Et ideo] Ita etiam *Ly.* ideo] ita *Mz a.* **88–89** regulariter est *MzMw*; regulariter esset *Ly a (exc. Mw).* **89** regularitatem *Na.* consonum] rationi et *add. LyMw.* **90** secundo] *om. Mz.* modo] dicente *add. Mw.* dicto modo *Mz.* dictum *VeCa.*

1 Capitulum XI] in quo respondetur ad rationes capituli secundi huius *Ly*; *om. a* (11 *Ca*; *supp. Mw*; c. 12 *supp. Vd*). **2** Audivi] *om. Mz*; Dudum *Un*; *on margin*: Cap. XI *Ly.* quomodo] quo *Mw.* **3** et] *supp. Na*; *om. Ve.* **4** presidere vel dominari in temporalibus *Ly.* **5** II c. *Ly.* posse] *om. Un*; probari seu *add. Ly a.* **8** primum *Na*; istam *Mz.* illarum rationum] racionem *MzLy a.* **9** a deo] per deum *supp. Mw.* omnia optime *Vd.* regit] et disponit *add. Ly a.* processit] etc. *Ly.* **10** fecit *Ly.* complectenda *Mz a* (com- *canc. Mw*). **11** sed sepe] *em. from* et *Mw.* sepe] *om. Ca.* sunt] peni (?) *add. Na.* puniendi sunt *a.* sunt ... non] *supp. Mw.* expedit *Mz.*

101) Cf. *Brev. 2.24.5–18, p. 160.*

Divisio autem regnorum fuit a deo in penam peccati malorum, et ideo, quando non essent sublimandi reges ad puniendum peccata que impii commiserunt sed ad utilitatem bonorum et ad preservandum a malis committendis, esset expediens quod omnia regna essent uni principi supremo subiecta. 15

Ad secundam rationem, que fundatur in hoc, quod deo displicebat peticio populi Israelitici, qui iustissimis legibus utebatur, quando petebat regem sibi dari, multipliciter respondetur. Uno modo quod illa peticio populi non ideo displicebat deo quia petebant malum, sed quia mala voluntate et mala intencione petebant. Mala quidem intencione petebant, quia ideo petierunt regem super se ut in hoc infidelibus essent similes. Unde et dixerunt, ut legitur 1° Regum 8°: *“Constituere nobis regem ut iudicet nos, sicut et universe habent nationes”*.¹⁰² Et post, eodem capitulo, sic legitur: *“Noluit autem populus audire vocem Samuelis, sed dixerunt, ‘Nequaquam, rex enim erit super nos, et erimus nos quoque sicut omnes gentes’*”.¹⁰³ Mala etiam voluntate | petebant regem, quia tamquam ignari et stulti petierunt regem ut hac occasione regimen Samuelis, qui eos iustissime rexerat, declinarent; quod deus ipse, qui corda intuebatur eorum, testatus fuit, ut videtur, cum dixit Samueli: *“Iuxta omnia opera sua que fecerunt, a die qua eduxi eos de Egypto usque ad diem istum, sicut dereliquerunt me et servierunt diis alienis, sic faciunt etiam tibi”*.¹⁰⁴ Ex quibus verbis colligitur quod voluerunt inique declinare regimen Samuelis. 20

Discipulus: Non videtur quod desiderabant abiicere regimen Samuelis sed filiorum suorum, qui iniusti et iniqui fuerunt, et ideo merito fuerunt repellendi. Nam ibidem sic legitur: *“Factum est autem, cum senuisset Samuel, posuit filios suos iudices Israel.”*¹⁰⁵ Et post: *“Et non ambulaverunt filii illius in viis eius, sed* 30

12 autem] *om. MzVd.* 13 punienda *Un.* impii] imperii *Un.* 14 ad²] conservandum et *add. Ly.* a malis committendis] conalis (!) committere *Un.* 15 uni principi supremo essent *Ca.* 16 in hoc fundatur *Ca.* 17 regnum *Mz.* 18 respondetur multipliciter *Ca.* Uno] *on margin:* Prima responsio *Ly.* non ideo illa (ista *Ca.*) peticio populi (*om. LyMw*) *Ly a* (non ideo *om. Un.*) non] *om. Na.* 19 displicebat deo] *om. Na.* 19–20 intencione ... quidem] *om. Mw.* 20 quidem] quod *Un.* petebant²] *om. Ca;* petebat *Mw.* ideo] non *a* (*em. to* ideo *CaVd;* *exc. Mw.*) petierunt] petebant *Ly a* (petebat *Mw.*) super] supra *Ly a.* 21 essent similes infidelibus *MzLy a.* legitur] habetur *Ly a_m.* 8°] *om. Mz.* 22 Constituite *Ca.* et] *om. Un.* 23 post ... legitur] sequitur *Ly a.* sic] *om. Na.* 24 Nequaquam rex] † *Ca.* rex enim erit] erit rex *Vd.* enim] *om. Ly.* erit ... nos] super nos erit *Ly.* quoque sicut] † *Ca.* 25 etiam] in *ω;* autem *Mz.* petebant] † *Ca.* regem] etiam *Un.* 25–26 quia ... regem] *om. Mw.* 25 ignoti *Mz a* (*exc. Mw.*) 26 petebant *a_p.* petierunt regem] pet† *Ca.* hac] *om. Ca.* 27 declinaret *Un.* intrebatur *Un.* detestatus *Ca.* 28 fecerit *Un.* 29 istum] hanc *Ly a.* sicut] *om. Mz.* delinquerunt *VeCa.* 30 faciant *Mw;* serviunt *Un.* etiam facient *Ly.* tibi] *om. Mz.* 31 regnum *Mw.* 32 Non] *on margin:* Obicitur *Ly.* quod] ipsi *add. MzLy a.* 33 iniqui] impii *Ly a.* fuerunt²] *om. ω.* depellendi *Ly.* 34 est] *supp. Mw.* autem] nunc *Ca.* Samuel] *om. Un.* 35 Israel] insimul *Mw.* Et²] eum *Mw.* filii illius] *om. Ca.* illius] eius *MzLy a* (*exc. Ca.*) sed] et *Ly.*

102) *1 Kgs. 8:5.* 103) *Ibid., 8:19–20.* 104) *Ibid., 8:8.* 105) *Ibid., 8:1.*

declinaverunt post avariciam, acceperuntque munera et perverterunt iudicium. Congregati ergo universi maiores natu Israel, venerunt ad Samuelem in Ramatham, dixeruntque ei: ‘Ecce, tu senuisti, et filii tui non ambulant in viis tuis. Constitue nobis regem, ut iudicet nos’”.¹⁰⁶ Ex quibus verbis colligitur quod
40 contentabantur de regimine Samuelis, sed displicebat eis regimen filiorum eius.

Magister: Respondetur quod quamvis noluerunt expresse dicere sibi displicere regimen Samuelis, tamen innuebant quod displicebat eis cum dixerunt: “*Ecce, tu senuisti*”, quasi dicerent: “*Amodo non es aptus ad regendum*”; quod autem allegaverunt maliciam filiorum eius non fuit nisi ad palliandum suam malam
45 voluntatem, quia principaliter intendebant abiicere Samuelem, quod ex verbis dei superius allegatis datur intelligi.

Discipulus: Ad istam rationem unam responsionem audivi. Nunc dic aliam.

Magister: Aliter respondetur quod, quamvis, ut sepe dictum est prius, regulariter expedit ut rex in temporalibus dominetur, tamen in casu non
Ly f. 235^v
50 expedit. Quando autem expedit, et quando non expedit, licet sepe lateat homines, et precipue imperitos et malos, hoc tamen deum (cui nuda et aperta sunt omnia) numquam latet. Et ideo, cum lateret illos petitores quod non expedit eis regem habere, peticio eorum deo displicuit, quia absque hoc quod
55 non expedit eis regem habere, regem indiscrete et impudenter ac importune petebant: non enim debebant petere mutacionem modi regendi a deo ordinati antequam os domini interrogassent – quamvis habere regem non sit regulariter malum; imo regulariter est bonum et in casu malum.

36 -que] *om. Vē. et] om. Mw. 37 ergo] vero a_m. 38 Ramatha MzLy a. servivisti Vē. 39 Constitue nobis] ecce nobis constitue regem iudicem scilicet Un. nobis] iudicem scilicet add. a (exc. Mw). iudicem seu regem Ly; regem seu iudicem Mw. ut] qui Mz. 40 contentabatur Vē; contentebantur Ca; contendebantur Un. de] in Ly. eius] suorum LyMw. 41 Respondetur] *on margin*: Respondetur Ly. noluerint Na. sibi] *om. Vē. displicere] om. Un. 42 innuerunt a_m. quod displicebat eis] verbis Ly a. eis] omnibus Mz. dixerint Vē. Ecce] *om. Ly. 43 dicerent] non add. Na. 44 declinaverunt Un. polliandum Ca. 46 allegatis] om. Mz; dictis Ly a. 47 rationem] audivi dari add. Ca. audivi] *om. Ca; dari add. Ly a (exc. Ca). dicit Mw. 48 Aliter] on margin*: Secunda responsio Ly. est] *om. Mz. prius] plus Ly a (exc. Ca). 49 expedit MzCa. 50 expedit] om. Ly a. licet] sed Mz. 51 et] vel Mz a (exc. Mw). 51–52 sunt et aperta LyMw. 52 omnia] *om. Mz; vera add. MzLy a. petitores] peritiores Ly a. 53 deo] om. a_p. hoc] eo Ca. 54 aliter] taliter Mz; alicui a (exc. Ca; al. aliter *supp. Mw). per] om. Un. 55 regem] om. LyCa. et] om. Ca. imprudenter MzLy a. 56 petebant] regem add. Ly. petere debebant Ca. regendi] *em. from agendi Mw. ordinati a deo Ly a. 56–58 a ... casu] † Ca. 57 os domini] deum Ly. habere regem] om. Mw. 58 imo] ideo Mz.*******

106) *Ibid.*, 8:3–5.

Tercia ratio, que in hoc fundatur, quod illud regimen est melius quod magis assimilatur regimini quod fuisset si homines in statu innocencie permansissent, qui unum imperatorem omnium minime habuissent, per hoc excluditur, quod propter diversitatem inter statum innocencie et statum nature lapse, non semper illud regimen est melius in statu nature lapse quod magis assimilatur illi regimini quod fuisset in statu innocencie, sicut nec regimen illud est melius in statu nature lapse quod magis assimilatur regimini quod erit in statu glorie, quia tunc melius esset quod quilibet regeret seipsum et quod nullus super alios regimen seu prelacionem haberet, quia regimen seu prelacio non erit in statu glorie.

Quarta ratio, que consistit in hoc, quod unum imperatorem cunctis mortalibus dominari est contra ius gencium, quod est ius naturale, et per consequens numquam est expediens sive licitum, per illa que dicta sunt in precedenti capitulo videtur posse refelli. Nam illud quod est contra ius gencium, licet quandoque sit iniquum, non tamen semper est iniquum, imo quandoque est regulariter equum et in casu iniquum, pro eo quod ius gencium, saltem quoad multa, non est ius naturale absolutum, absque omni condicione, modificacione, determinacione vel specificacione, sed est ius naturale condicionatum, modificatum vel cum specificacione aliqua seu determinacione. Nam sicut habetur in decretis, dist. 1^a, *Ius gencium*: “Ad ius gencium spectant bella et captivitates et servitutes”,¹⁰⁷ que tamen non sunt de iure naturali absoluto, absque omni condicione, modificacione, specificacione seu determinacione, quia tunc contraria numquam essent licita, quia illa que sunt contra ius naturale absolutum numquam sunt licita, sed semper sunt illicita et indispensabilia, Extra, *De consuetudine*, *Cum tanto*,¹⁰⁸ dist. 9^a, § 1^a.¹⁰⁹ Licet itaque unum

59 ratio ... hoc] † Ca. quod] † Ca. 60 assimiletur Ca. remansissent LyMw. 61 qui] quia Ly a. 62 conversitatem Mw. statum] om. MzLy a. statum nature] supp. Ve. 63–64 est ... illud] om. a. 65 regimini] illi quod fuisset si homines in statu innocencie permansissent sicut nec regimen illud est melius in statu nature lapse quod magis assimilatur regimini (illi add. Un) add. a (supp. Mw). erit] est MzLy a (supp. Mw). statu] nature add. MzLy. 66 regeretur Un. 66–67 regimen super alios Ly a. 67 seu] et Mw. 69 Quarta ratio] Ad quartam Ly; Ad 4^{am} racionem Mw. 71 licitum] hec add. Ly. 72 repelli LyMwVd. 73 quandoque] ipsum Ly a. est] sit a. imo] primo Mw. quandoque] - que] om. MzMwUn. 74 equum] et licitum add. LyCa. 75 absolute Ca. modificacione vel conticione Ly a. 76 sed] si Na. condicione Mw. 77 vel ... determinacione] specificatum seu determinatum (vel cum specificacione aliqua seu distinctione add. Ly) Ly a. 78 decretis] in add. Un. et] om. MzLy a. 79 et] om. Ly. absolute LyCa. 80 absque] ab Mz. condicione ... determinacione] modificacione etc. (eciam LyCa) Ly a. 82 sed ... illicita] om. Mw. sunt] om. α_p. 83 Cum] c. a. Cum tanto] causato Ly. tanto] et add. Ly a (dist. 2 Un). §] supp. Mw. § 1^a] quod Ly; c. cum Ca.

107) Cf. D.1 c.9, col. 3. 108) X 1.4.11, col. 41. 109) Cf. rather gloss on D.5 d.a.c.1, s.v. hac qua, col. 18.

85 imperatorem omnibus dominari, bella et captivitates ac coniugia inter
 alienigenas sint interdum de iure gentium, et ideo valeant pertinere ad ius
 naturale condicionalis seu modificatum vel cum aliqua specificacione aut
 Ly.f. 235^b determinacione. Non tamen sunt semper iniqua, quia non spectant ad ius
 naturale absolutum, quod non variatur sed immutabile et immobile perseverat,
 dist. 5^a, § 1^a,¹¹⁰ et dist. 6^a, § *Hiis ita*.¹¹¹

90 Quinta ratio, fundata in hoc, quod mortalium quidam sunt fideles, quidam
 infideles, qui non debent idem iugum ducere nec adinvicem communionem seu
 pacificam societatem habere nec ad eundem iudicem pro iudicio suscipiendo
 recurrere, et per consequens non debent uni imperatori subesse, multipliciter
 videtur posse elidi. Primo quia, licet fideles non deberent ducere iugum
 95 infidelium cum infidelibus, nec deberent cum infidelibus communionem seu
 pacificam societatem habere quando infideles impugnarent fideles vel aliquid
 facerent in contumeliam creatoris aut niterentur trahere fideles ad peccatum
 mortale, nec fideles deberent recurrere ad iudicem infidelem pro iudicio
 subeundo, esset tamen licitum infidelibus ducere iugum fidelium cum
 100 infidelibus et cum eis communionem et pacificam societatem habere quando
 nichil mali molirentur, et cum eis ad iudicem fidelem pro iudicio suscipiendo
 recurrere; et ideo, licet non esset licitum fidelibus uni imperatori infideli
 omnium mortalium subesse, esset tamen tam fidelibus quam infidelibus licitum
 uni imperatori fideli subesse. Secundo quia, licet fideles non debeant idem
 105 iugum spirituale ducere cum infidelibus, possunt tamen licite ducere cum eis

84 et] ac Mz; om. Ly. ac] atque Ly a. iurgia Ly; coniurgia a. 85 sint] em. from sicut Ve; stat a. et] licet add. Vd. et ideo] em. from non Mw. valeant] em. to videtur Ve. pertinencia Mw. 87 tamen] om. Ve. sunt] om. Mz. 88 sed] om. Ca. immutabile et immobile] invariabile LyMw. 89 5^a dist. Ca. § 1^a] licet add. Ly; c. (om. Mw) Si licet a_m. 6^a] 18 Ca. § Hiis] om. Ca. 90 Quinta ... sunt] † Ca. fundatur Vd. 90–91 quidam² ... idem] † Ca. 91 infideles] sunt prec. Ly. idem] illud Mz; em. from unum Mw. 91–92 communionem ... pacificam] † Ca. 92 pacificam] apostolicam Ve. nec] ut Un. iudicem] † Ca. 93 recurretur Un. non] † Ca. 94 elidi] concludi a_p. Primo] on margin: Responsio prima Ly. deberet Un. iugum ducere Vd. 95 nec ... infidelibus] om. Un. debeant Ly. 96 societatem pacificam MzLy a. habere] supp. Mw. 97 in] supp. Mw. contumeliam] imperatoris vel add. Ly a_m; imperatorii (imperatorii Vd) vel alius add. a_p. curatoris Ly; creatori Vd. fideles trahere Ly a. 98 ad iudicem] adinvicem Ca. iudicem infidelem] iudicium infidelis si Ly. 99 licitum] esset add. Ly; eciam add. a (exc. Mw). infidelibus] fidelibus LyMzCaVd. fidelium] infidelium LyMw. 100 eis] in add. Ly. pacificam communionem et Mz. et] seu Ly a. 101 cum] tamen Mw. eis] supp. Mw. ad iudicem] adinvicem Ca. fidelium Ly a. sustinendo Ly. 102–103 omnium mortalium infideli MzLy a. 103 esset] debet Mz; videtur Ly. 103–104 esset ... subesse] om. a_m. 103 infidelibus quam fidelibus MzLy. 104 fideli] supp. Na. Secundo] Secunda ratio a_p (on margin: responsio Vd); on margin: Responsio secunda Ly. licet] om. Ly. fideles] om. Ca. debent MzLy a. 105 cum eis ducere Ly a.

110) Cf. D.5 d.a.c.1 § 1, col. 7. 111) Cf. D.6 d.p.c.3 § 1, col. 11.

idem iugum temporale. Unde et multi sunt fideles tam in novo quam in veteri testamento idem iugum temporale ducendo cum infidelibus, principi infideli obedientes. Fideles eciam licite communionem et pacificam societatem possunt habere cum infidelibus, sicut et multi sancti habuerunt, licet non in peccato et contra | honorem dei. Licet eciam in casu fidelibus ad iudicem infidelem pro iudicio suscipiendo recurrere, exemplo multorum sanctorum qui hoc fecerunt. Et ita posset esse expediens in casu quod eciam unus imperator infidelis cunctis mortalibus presideret. Tercio quia accidit quod quidam sunt fideles et quidam infideles; aliquando enim omnes mortales fuere fideles, et adhuc posset contingere.

Gs p. 880

115

Sexta ratio in hoc consistens, quod nullus est sufficiens ad gerendam curam cunctorum mortalium, per hoc refellitur, quod, licet nullus sit sufficiens ad gerendam cunctorum curam absque omni periculo, dispendio et incommodo omnium subditorum, multi tamen habent ad hoc sufficienciam quam condicio nature lapse permittit; propter quam utilius est universitati mortalium uni subesse quam pluribus. Sic eciam, licet nullus sit sufficiens sine omni defectu ad regendum unum regnum, eciam parvum, utilius tamen est uni regno parziali uni domino quam pluribus subiacere. Unde et Salomon, licet adverteret quod nullus posset populum Israeliticum digne absque omni defectu, in nullo deficiens, iudicare, regnum tamen non renuit, sed sapienciam ad regendum perfeccius et dignius postulavit.¹¹²

120

125

106 idem] illud *Mz*. **106–107** temporale ... iugum] *om. VzMz*. **106** sunt] fuerunt *LyMw*. fideles] fuerunt *add. Ca*. tam] quam *Un*. **107** ducendo] ducentes *LyMw*. infideli] infidelis *Ca*. **108** obedientes] obedierunt *ωMz* (*em. to* obedienciam *Vz*); obediunt *Un*. **109** et²] nec *Ly a*. **110** Licet] Sed *α_p*. fidelibus] fideles *Ly*; licet *add. Vd*. ad iudicem] adinvicem *CaUn*. infidelem] infidelium *Mz*. **112** eciam] *om. Mw*. **113** Tercio] tum *Ly*. quia] quod *Mz*. sunt] sint *Na*; *em. from* sicut *Ve*. **114** infideles] alii *Ly*; *supp. Mw*. aliquando] alii *Ly*. enim] autem *MzLy a*. omnes] *om. Ly*; *supp. Mw*. fuere] fuerunt *Mz a* (*exc. Mw*). potest *Mw*. **116** consistens in hoc *Ca*. consistens] est *add. Vd*. **116–117** sufficiens ... sit] *om. Un*. **116** gerendum *Ly a* (*exc. Un*). **117** repellitur *Vd*. quod] quid *Mz*; quia *Vd*. licet] *supp. Mw*. **118** gerendum *Ly a*. curam cunctorum (mortalium *add. Ca*) *Ly a* (*exc. Un*). **119** ad hoc (huc *Mw*) habent *Ly α_m*. quam] quantum *Mz*. **121** nullus] unus *Mw*. esset *Un*. defectu] dispendio *MzLy a*. **122** eciam] *om. MzLy a*. est tamen *Ly a* (*exc. Mw*). **124** populum Israeliticum posset *LyMw*. populum] † *Ca*. digne] et *add. Mz a*; *om. Ly*. defectu] discōi. (?) *Un*. nullo] † *Ca*. **125** regnum] regimen *MzLyMw*. tamen] cum *Un*. non] *om. Ca*.

112) Cf. 3 Kgs. 3:9; 2 Paral. 1:10.

Capitulum XII

Ly.f. 236ra **Discipulus:** | Ad motivum pro tertia opinione supra c. 3° recitata, quod scilicet expediret mundo unum principem ecclesiasticum non secularem presidere, responde.

5 **Magister:** Motivum illud consistit in hoc, quod sapientia, que maxime est necessaria presidenti sive in temporalibus sive in spiritualibus, magis in ecclesiasticis quam in secularibus invenitur; ad quod respondisti quod in ecclesiasticis invenitur maior sapientia de divinis, non de humanis. Quam responsionem aliqui improbare nituntur per hoc, quod secundum legem divinam
10 rex debet esse aliis pericior, etiam in hiis que ad legem divinam spectant, in qua debet continue meditari. Sed alii hanc obieccionem conantur excludere, asserentes quod, quamvis ex precepto quod habetur Deuteronomio 17°, ut allegatum est, debeat rex legere legem dei *omnibus diebus vite sue*¹¹³ (congruis videlicet horis), magis tamen ad leccionem huiusmodi sacerdotes ex dei
15 precepto tenebantur; et ideo, quamvis rex non debuerit totaliter sapientie divine esse ignarus, non tamen tenebatur sacerdotes in sapientia divina precellere, presertim cum sapientiam divinam publice docere non debeat, quia nullus rex debet sibi predicacionis officium usurpare, quod tamen officium ad sacerdotes spectat.

20 **Discipulus:** Adhuc videtur illa responsio posse impediri et quod principale motivum concludat. Nam ille est magis ydoneus in temporalibus presidere qui non solum in sapientia divina sed etiam in sapientia humana et pericia negociorum secularium alios debet precellere, quia maxime ad sapientem pertinet presidere, teste Salomone, qui Proverbiorum 1° ait: “*Intelligens*

1 Capitulum XII] in quo respondetur ad rationem capitulo tertio pro opinione tertia inductam *add. Ly; om. a* († *Ca; supp. Mw; 15 supp. Vd*). 2 Ad] *on margin: Cap. XII Ly.* quod scilicet] *an Ly.* 3 mundo] *per add. MzUn.* principem] *scilicet add. MzLy.* ecclesiasticum] *om. a.* 4 responde] *om. MzLy a.* 6 spiritualibus sive in temporalibus *Mz a* (sive in temporalibus *supp. Mw*). in] *om. Un.* 8 maior] *om. a_p.* 8–9 maior ... nituntur] *om. Ve.* 9 responsionem] *rationem Mz.* nituntur] *et add. Mw.* 10 etiam] *om. LyMw.* 11 debet] *esse add. Un.* 12 Deuteronomio] *om. (gap) Mz.* ut] *et Un.* 13 deberet] *Ly; debet a.* legem dei legere *Ca.* vite sue] *om. Un.* 14 videlicet] *et add. Vd.* tamen] *om. Mz.* leccionem] *vacacionem a_p.* huiusmodi] *huius VeUn.* sacerdotis *Un.* ex] *om. Ly.* dei] *om. Mw.* 16 tenebantur *MzMw.* sapientiam divinam *Mz;* divina sapientia *Ca.* 16–17 precellere ... divinam] *supp. Mw.* 17 cum] *in Mz.* divinam sapientiam *Ca.* non] *om. Un.* 18 debeat *Un.* usurpare sibi officium predicacionis *Ly.* tamen] *om. Ca.* 20 Adhuc] *on margin: Obicitur Ly.* illa] *ista MzLy a* (*exc. Mw*). responsio posse] *ratio Un.* et] *etiam a.* 20–21 et ... Nam] *Quoniam Ly.* 21 ille] *iste Ca.* in] *omnibus add. Un.* 22 et] *om. Mw.* 24 Salomone] *om. Un.* qui] *om. Ly a.* 1°] *qui add. Ly a_m;* saltem qui *add. a_p.*

113) *Cf. Deut. 17:19.*

gubernacula possidebit”,¹¹⁴ qui etiam 17° c. ait: “*Servus sapiens dominabitur filiis stultis*”.¹¹⁵ Sed prelati ecclesiastici non solum in sapientia divina sed etiam in sapientia humana et pericia negotiorum secularium alios debent precellere, dist. 39^a, § 1^a,¹¹⁶ et c. 1°, ubi Gregorius, loquens de episcopo constituendo, ait: “*Hoc tempore talis in regiminis arce debet constitui qui non solum de salute animarum, verum etiam de extrinseca utilitate et cautela, sciat esse sollicitus*”.¹¹⁷ Et 16^a, q. 1^a, c. *Nulli episcoporum*, sic legitur de episcopo: “*Cum sit optimus prospector, ita prospiciat ut universe sibi commisse oves a se maxime alantur atque in necessitatibus adiuventur*”.¹¹⁸ Ex quibus colligitur quod prelati ecclesiastici debent alios in pericia secularium negotiorum precellere. Quare non princeps secularis, sed ecclesiasticus, debet, non immerito, propter maximam periciam etiam in temporalibus, cunctis mortalibus presidere.

Magister: Respondetur tibi quod, quamvis propter maliciam aut negligenciam laicorum sepe fuerit opportunum ut prelati ecclesiastici dispensacionem quarundam temporalium rerum susciperent, et ideo tunc negotiorum secularium debebant habere noticiam, non tamen excellentissimam huiusmodi negotiorum periciam debent habere, sed eis sufficit mediocris. Propter quod, ut lex testatur, et notatur in glossa, dist. 37^a, c. 1°, “*opprobrium est*” prelati ecclesiasticis “*si velint esse periti disciplinarum forensium*”;¹¹⁹ unde et leges civiles prohibentur audire, Extra: “*Ne monachi | vel clerici secularibus se negociis immisceant*”, *Super specula*.¹²⁰ Cum enim nemo perfectissimam noticiam civilium legum et secularium negotiorum una cum perfectissima noticia litterarum sacrarum possit acquirere, et ideo prohibeantur monachi et clerici leges audire ut plenius sacre pagine insistatur, restat quod prelati ecclesiastici non debent in pericia

25 possidebit] *em. from* possidebunt *Mw.* qui etiam] *om. Vd.* ait] *om. Vd.* 26 filiis stultis] super stultos *Mz* α_m ; super stultis *Ly*; super stultum α_p ; etiam] *om. Ve.* 27 debent precellere alios *Vd.* debent] debet *Mz.* 28 §] c. *Ca.* loquens ... ait] *om. Na.* episcopo] optimo *a.* 29 in] *om. Ly.* arce] arte *Ly.* solum] *om. Un.* 30 etiam] in *Ve.* 32 sit] *om. Mw.* perspector *MzUn.* perspiciat *CaUn.* commisse] *om. Mw.* 33 alatur *Mw.* adiuventur α_p . colligitur] verbis sequitur *Ly a.* 34 alios] illos *Mz*; aliis α_p . negotiorum secularium *Ly a.* 35 non] solum *supp. Mw.* sed] † *Ca*; non *Un.* 36 periciam] † *Ca.* 37 tibi] *om. LyMw*; on margin: Respondetur *Ly.* propter] *om. Un.* 39 susciperent] recipiant *MzLy a.* 40 debeat *Mz*; debent *Ly a* (deberent *Mw*; debeant *Vd*). huiusmodi] huius *VeUn.* negotiorum] negotiorum secularium noticiam seu *add. Ca.* 42 37^a] 3 *Mw*; 17 α_p . 43 periti] parati *Un.* disciplinarum] discipulorum *Ca.* 43–44 audire prohibentur *Ca.* 44 clerici vel (*supp. Mw*) monachi *Ly* α_m . vel] et *MzUn.* secularibus ... immisceant] *om. Ly* α_m . negociis se *Mz* α_p . misceant *Un.* 46 noticia perfectissima α_p . noticia] scientia *Ly*; *om. Mw.* sacrarum litterarum *Ly a.* 47 prohibentur *LyCa.* ut] et *Un.* 48 insistant *Ly.* in pericia] impericia *Mz.*

114) *Prov. 1:5.* 115) *Ibid., 17:2.* 116) *Cf. D.39, d.a.c.1, col. 144.* 117) *D.39 c.1, col. 144.*
 118) *C.16 q.1 c.62, cols. 781–2.* 119) *Gloss on D.37 c.1, s.v. episcopus gentilium, col. 239.*
 120) *X 3.50.10, col. 660.*

secularium negociorum alios superare, cum in noticia scripturarum sacrarum
 50 precellere debeant universos. Quare regulariter prelatus ecclesiasticus non debet
 in temporalibus mortalibus prefici universis, “ne”, ut testatur beatus Petrus,
 secundum quod legitur in decretis, 11^a, q. 1^a, c. *Te quidem*: “*prefocatus*
presentibus hominum curis”, non possit “*verbo dei vacare*”.¹²¹ Licet ergo, in
 aliquo casu, quando non inveniretur aliquis laicus ydoneus, posset ad tempus
 55 aliquis ecclesiasticus curam omnium gerere in temporalibus, hoc tamen
 regulariter sustineri non debet, eo quod iuxta apostolicam sententiam
 ecclesiastici tali cure et sollicitudini circa temporalia, nisi ex singulari causa et
 quantum minus possunt, se implicare non debent. Cui concordat beatus Petrus,
 qui, ut legitur in decretis, 11^a, q. 1^a, c. *Te quidem*, in ordinatione Clementis ait:
 60 “*Te quidem oportet irreprehensibiliter vivere et summo studio niti ut omnes vite*
huius occupationes abiicias: ne fideiussor existas, ne advocatus licium fias,
neve in aliqua occupatione inveniaris mundani negotii occasione perplexus”.¹²²

Gs p. 883

|Capitulum XIII

Discipulus: De ista materia plurima poterunt legentes invenire in tractatu *De potestate pape et cleri*.¹²³ Ideo ad motivum adductum supra c. 4^m pro quarta opinione te converte, et recita quomodo respondetur ad ipsam.

5 **Magister:** Motivum illud, ad probandum quod illud regimen mundi est optimum quod est plurium sapientum simul, in hoc consistit, quod quando plures regunt simul, pauciores errores accidunt et peccata. Ad quod respondetur quod illud motivum videretur probabilitatem habere si errores et peccata in

49 negotiorum secularium *LyMw*. cum in] qui *Mw*. sacrarum scripturarum (literarum *Ly*) *Ly a*.
 50 debent *Ca*. universis *Mz*. 51 testatur] et *add. Ve*. beatus] *om. Un*. 52 *Te*] *om. MzLy a* (*supp. MwUn*). quidam *LyVd*. prefocatus] *preuocatis Mz a* (*exc. Ca*); prenotatis *Ly*. 54 casu] in temporalibus *add. MzLy a*. non] *om. Un*. possit *Mz*. 55 in temporalibus] *om. MzLy a*. 57 sollicitudini] soli (*gap*) *Mz*. et] in *add. MzLy a*. 59 11^a] *X Ly*. q] *om. Ly*. *Te*] *om. Ly a_m* (*supp. Mw*). ordine *Ly*. 60 irreprehensibilem *Mz*. et ... niti] *om. Vd*. nitere *Mw*. 61 huius] huiusmodi *o*; eius *Un*; et summo studio niti *add. Vd*. 62 neve] *ne MzLy a*. in] *om. Ly a_m*. aliqua] cautione *add. Ly*; caucioneve *add. a_m*. perplexus] *perplexitatis a_p*.

1 Capitulum XIII] in quo respondetur ad rationem ca. iiii pro quarta opinione inductam *add. Ly*; *om. a* (c. 16 *supp. Vd*). 2 Discipulus] *om. Ca*. De] *on margin*: Cap. XIII *Ly*. plurima] *supp. Mw*. invenire legentes *Ca*. invenire] *om. Ly*. 3 cleri] invenire *add. Ly*. 4^m c. *Mz*. 5 Magister] *om. a_m* (*supp. Mw*). ad probandum] *aprobandum Ve*. mundi] *tuum Mz*. 7 et peccata] *om. Na*. 7–9 Ad ... regendo] † *Ca*. 8 videtur *MzLy a*.

121) *C.11 q.1 c.29, col. 634.* 122) *C.11 q.1 c.29, col. 634.* 123) *Cf. 3.1 Dial. 2.[11–]13, pp. 185–7, 356–7.*

regendo ex sola impericia vel defectu consilii sani contingerent, et si unus princeps secularis absque consilio sapientum sibi subditos gubernare deberet. Sed quia errores et peccata in regendo non ex sola impericia, sed etiam ex mala voluntate et negligencia, eveniunt, et princeps sibi subiectos regere debet de consilio sapientum, nec est aliquis promovendus ad principatum nisi qui est melior et prudencior aliis et de quo probabiliter estimetur quod (quando oportet et expedit) velit requirere consilium sapientum, ideo regulariter principatus unius virtuosus et prudentis prevalet principatui plurium virtuosorum et sapientum. Quia enim mortales proni sunt ad discordiam et ad querendum que sua sunt, non que sunt boni communis, ex quibus turbacio tranquillitatis et pacis, corruptio iusticie | et alia infinita mala proveniunt, ab hiis maxime qui habent super alios potestatem; quando autem essent plures rectores quorum nullus esset alio superior, facilius accideret discordia quam si unus esset superior aliis (eo quod nullus discordat a seipso); facilius etiam plures qui a superiori refrenari non possent quererent propriam utilitatem quam si unus dominaretur aliis; ideo regulariter minus timendum esset de turbacione pacis et corrupcione iusticie ac aliis malis que ex defectu boni regiminis provenire noscuntur si unus esset rector quam si plures simul essent rectores quorum nullus esset superior alio, presertim cum facilius sit populo emendare unum rectorem si taliter exorbitaverit ut sit corrigendus, vel etiam amovendus, quam plures.

Nec obstat quod veritas iusticie que a multis queritur facilius invenitur,¹²⁴ et quod “salus est ubi sunt multa consilia”,¹²⁵ quia, sicut dictum est, princeps virtuosus et sapiens, quando expedit, requirit consilia sapientum et facit veritatem queri a pluribus: qui multo melius potest regere consiliarios querentes veritatem, et modum debitum querendi et pandendi pro loco et tempore quod

9 impericia ... defectu] † Ca. sani] solum MzLy α (solis Un). contingere Un. et ... unus] † Ca. 10 sapiencium Un. debent Mz. 11 quia] quod Un. 12 subditos NaLy α_m. debet regere Ly α. 13 sapientis Ly. 15 recipere α_p. sapiencium Un. 16 principatui] principatu Mz α (exc. Un); sed add. α_p. 17 enim] tantum add. LyMw. 18 sunt] inique add. Mz; nimis et add. Ly; inique et add. Mw; gap add. Un. sunt ... sunt] non sunt sed Ca. turbacio] om. Ve. 19 iusticie] om. (gap Mz) MzLy α. infinita mala] mala quasi infinita Ly α. perveniunt α_m. habent] om. Ly α_m. 20 potestatem] habent add. Ly α_m (habent potestatem Mw). nullus] unus Mw; nullius Vd. esset] om. Mz. 20–21 esset alio] altero esset Ly. 22 qui] quia Ve. 23 quererent] requirerent Mz; haberent α_p. utilitatem] voluntatem Mz α. 23–25 si ... noscuntur] om. α_p. 24 et] ac Ly. corrupcione] turbacione Mz; om. Ly α_m. ac] et MzLy. 26 rector] om. Mz. si] om. Un. essent simul rectores Ly α (essent rectores simul Vd). 28 puniendus Ly. etiam] om. Ca. 29 Nec] non α_p. obstat] ob^{te} Vd. 30 sunt] om. LyMw. multa sunt Mz. 31 facit] secundum add. MzLy α (exc. Ca). 32 qui] que Un. multo] om. Vd. potest] querere et add. α. 33 et pandendi] om. Ly. tempore] quam add. Mz.

124) Cf. D.20 c.3, col. 66; gloss on X 1.29.21, s.v. plurimorum, col. 344. 125) Prov. 24:6; cf. *ibid.*, 11:14.

unicuique videtur eis imponere, quam possent ipsimet consulentes si nullus
 35 haberet potestatem super alium, presertim cum unus rector habens super omnes
 consiliarios potestatem de modo regendi consiliarios possit unumquemque
 eorum requirere et cuius consilium viderit sanius acceptare. Et ideo
 quamcumque expediat veritatem in causis arduis queri a pluribus, utile est ut
 40 est quod quamvis, ut allegatum est supra c. 4°, Romani fecerint sibi curiam et
 quotidie consulerint 320 consilium agentes de multitudine, ut habetur 1°
 Macchabeorum 8°, tamen, ut ibidem legitur, commiserunt uni homini
 magistratum suum, et omnes obediebant uni.¹²⁶ Regulariter ergo melius est quod
 unus virtuosus et prudens habeat mundi imperium quam plures.

Capitulum XIV

Discipulus: Hactenus inquisivimus an toti generi humano expediat unum
 imperatorem seu principem secularem universo orbi preesse, et aliquialiter
 exquisite tractavimus opinionem dicentem quod regulariter est expediens ut
 5 omnes mortales uni principi seculari in temporalibus sint subiecti. Nunc autem
 intendo tecum investigare (quamvis breviter) quibus excellenciis seu graciis,
 virtutibus et moribus imperator mundi debeat prefulgere. Estimo autem quod
 fides, pericia, iusticia, veritas, potencia, divicie, liberalitas, et fortitudo in
 imperatore mundi maxime requiruntur. Ideo de istis aliqua breviter interrogare
 10 propono. Quero ergo primo an imperator mundi veram fidem et catholicam
 teneatur habere?

34 eis] civiliter α_p . 36 consiliarios¹ ... regendi] *om. Un.* potestatem] habet *add. \alpha_m*. regendi]
 consulendi *Ly.* possit] possent *Mw*; posset α_p . 37 cuius] eius *Mz.* sanius] *om. Mz.*
 38 quantumcumque *MzLyVd*; *em. to* quantumcumque α_m . ardua *Mz.* queri] et *add. Ve Na (?)*.
 39 alios omnes *a (exc. Vd)*. querendi *LyCa.* veritatem] *om. Mw.* 40–41 est¹ ... 320] † *Ca.* 40 ut]
 vel *Un.* fecerunt *MzLy a (exc. Un).* curam *Mz.* et] ut *LyVd*; † *Ca.* 41 consulerunt *Na Mz*;
 consulerent *Ly a.* 320] Recenti viginti *Ve*; xxxii *Ly*; 330 *Mw*; 32 α_p . agentes] *om. Mw.*
 multitudine ... habetur] † *Ca.* 42 8°] 9 *Un.* † *Ca*; quesierunt *Un.* 43 suum] summum *Ly \alpha_m*.
 obediebant] † *Ca.* 44 prudens] providens *Ly.*

1 Capitulum XIV] ubi incipitur investigare quibus virtutibus debeat pollere imperator et primo de
 fide *add. Ly*; *om. a (supp. Mw; c. 17 supp. Vd)*. 2 Discipulus] *om. Ca.* Hactenus] *on margin*: Nota
 de virtutibus imperatoris *Mz*; Cap. XIV *Ly.* toto ω . 3 preessem *Un.* 4 exquisito *Vd.*
 pertractavimus *Ly a* (pertractemus *Mw*; pertractamus *Un*). opinionem] apud *Vd.* 5 seculari principi
LyMw. seculari] *om. \alpha_p*. autem] *om. Vd.* 6 tecum] te *Mw.* 7 Estimo] *on margin*: Nota *Mz.*
 8 iusticia veritas pericia *MzLy a.* divicie] *om. Na.* 9 aliqua] aliquialiter *Mw.* breviter interrogare
 aliqua *Un.* 10 Quero ergo] *om. Ly.* ergo] *om. \alpha_m*.

126) Cf. 1 Macc. 8:15–6.

Magister: Nonnullis apparet quod interrogacio tua dubitacionem non habet, cum quilibet mortalis adultus habens usum rationis teneatur esse fidelis, presertim si de fide potuerit informari. Sed forsitam querere intendebas an aliquis possit esse verus imperator qui non habeat veram et catholicam fidem; de quo sunt opiniones diverse et adverse. Lyf. 236^b
15

Capitulum XV

Discipulus: De isto secundo inquiram postea aliquo modo, ideo transeo ad periciam necessariam imperatori. Et primo cupio scire an imperator mundi, si fuerit catholicus, teneatur habere periciam scripture divine.

Magister: Circa hoc sunt diverse opiniones, una quod imperator catholicus periciam legis divine et litterarum sacrarum debet habere. Quia non minoris perfeccionis debet esse imperator catholicus in novo testamento quam fuerit rex in veteri testamento. Sed rex in veteri testamento debuit habere periciam litterarum sacrarum, et in lege divina continue meditari.¹²⁸ Ergo imperator catholicus perfeccius ista debet habere. 5
Gs p. 884
10

Iterum, ad imperatorem catholicum spectat fidem Christianam, que in sacris litteris continetur, defendere et impugnatores ipsius ulcione debita castigare. Nullus autem defendere debet quod ignorat. Ergo imperator catholicus debet litterarum sacrarum habere periciam.

Alia est opinio quod, quamvis deceat imperatorem catholicum aliquarum litterarum sacrarum habere noticiam, ut saltem sciat legere et legendo intelligere literaliter scripturas sacras, tamen non est simpliciter necessarium sibi periciam 15

---

13 quilibet] quibus Un; eciam add. MzLy a. adultus mortalis Vd. 14 de] om. Mw. poterit Mz. forsan MzLy a. 15 posset Ly a. habet Mz a. 16 sunt] multe add. Ly.

1 Capitulum XV] c. 25 Ve; inquit utrum imperator debeat habere noticiam scripturarum et respondet secundum diversas opiniones add. Ly; om. a (15 Ca; supp. Mw; c. 18 supp. Vd).
2 Discipulus] supp. Mw; De isto et cetera add. Un. De] on margin: Cap. xv Ly. isto secundo] ista duo Ca. aliquo modo postea Ly. inquisite Un. 4 si] om. Un. 5 imperator] mundi si fuerit add. MzLy. 6 litterarum] scripturarum Un. sacrarum litterarum Ly a_m. minoris] in nominis Un. 7 imperator] om. Mz. 9 continue] contingent Un. meditare Mw. 10 perfectus Na a_m. debet ista MzLy a. 11 Iterum] Item MzLy a. 12 debita ulcione Vd. 13 Nullus] nullius Vd. debet] potest Ly a_m. 13–14 debet ... habere] perfeccius debet ista habere secundum litterarum sacrarum MzLy. 14 sacrarum literarum a_m. habere] noticiam add. Un. 15 decet a_p. aliquarum] aliqualem MzLy a (exc. Mw). 16 noticiam] periciam Ly a_m. ut] vel Vd. sciat] om. a_p. et] vel MzLy a. legendo] † Ca. 17 non tamen Ly; † Ca. tamen ... est] † Ca. necessarium sibi] sibi necessarium Ly a.

127) Cf. below, 3.2 Dial. 1.25. 128) Cf. Ps. 1:2.

talem habere, pro eo quod absque tali pericia potest temporalia utiliter et iuste disponere, quod solummodo ad imperatorem dinoscitur pertinere.

20 **Discipulus:** Numquid imperator debet habere periciam legum civilium?

Magister: Una est opinio quod sic, quia cum imperator sit supremus iudex in temporalibus, non minorem periciam legum secundum quas est ferenda sententia debet ipse habere quam iudices inferiores. Sed iudices inferiores tenentur habere noticiam legum civilium, secundum quas iudicare tenentur.

25 Ergo multo magis debet imperator legum civilium habere periciam.

Alia est opinio quod imperator non tenetur de necessitate legum civilium habere periciam, licet valde conveniens sit et utile ut pericia tali non careat. Multi enim fuerunt imperatores et reges iusti, imo sancti, qui legum civilium periciam minime habuerunt, qui tamen omnino didicissent leges, si de
30 necessitate ad earum noticiam obligati fuissent. Nec est simile de imperatore aut rege et aliis iudicibus inferioribus; quia enim imperator in imperio mundi et rex in regno suo *solutus est legibus*,¹²⁹ nec tenetur de necessitate iudicare secundum leges (quemadmodum iudices inferiores iuxta leges de necessitate iudicare tenentur), ideo non requiritur tanta noticia legum in imperatore aut rege sicut in
35 inferioribus iudicibus.

Ly.f. 237va | **Discipulus:** Ex predictis probabile michi videtur quod decet promovendum in imperatorem et regem tam sanctarum scripturarum quam legum civilium profundam habere noticiam, et quod talis, si inveniretur, ante omnes alios, ceteris paribus, esset promovendus in imperatorem, et eciam in regem (quando
40 per electionem, non per successionem, debet quis regni gubernacula suscipere). Sed numquid si promotus in imperatorem vel regem non esset profundus in noticia scripturarum sacrarum et legum civilium, deceret eum insistere studio

18 habere] *om. Mz.* eo ... absque] †*que Ca.* et] †*Ca.* 19 solummodo *Mw.* 20 Numquid] *on margin: Questio Ly.* debet habere periciam] tenetur noticiam *Ly.* habere] *supp. Mw.* civilium] habere *add. Ly.* 21 opinio est *Mw.* cum] *supp. NaMw.* supremus] summus *MzLy a.* 24 noticias *CaUn.* 26–27 Alia ... periciam] *om. Mz.* 26 opinio] *que potest add. Mw.* imperator] *om. LyMw.* 27 periciam habere *a (exc. Mw).* 28 enim] non *add. Ca.* iusti] *om. α_p.* imo] et *Ca.* qui] per *Un.* 29 omnino] *om. Mw.* si de] fidei *α_p.* 30 aut] et *a.* 31 in] *om. Vē.* in imperio] *om. Mz.* 32 iudicare] de necessitate *add. Un.* 33 iuxta] secundum *LyMw.* iuxta leges] vix *Vd.* leges] tamen *add. Mz.* 34 tenentur] et *add. Vē.* requiritur] quod *add., but canc. Mw.* 36 michi probabile *LyCa.* promovendum] per modum *Vē.* in] *om. Ly.* 37 et] *om. Mw.* sanctarum scripturarum] sacrarum *Mz.* civilium] *om. Ly.* 38 habere] habentem *Mz.* 39 eciam] tunc *Ly.* quando] non *add. Na.* 40 suscipere] possidere (*gap add., seu suscipere supp. in gap*) *Vd.* 41 Sed] *on margin: Questio Ly.* vel regem] *om. a.* 42 scripturarum sacrarum] sacrarum scripturarum (literarum *Vd*) *Ly a.* eum] desistere vel *add. Ly a.*

129) *Cf. Dig. 1.3.31, p. 6.*

pro huiusmodi excellenti noticia acquirenda, vel eciam, si esset excellens in tali noticia, deceret eum circa meditacionem huiusmodi assidue occupari?

Magister: Respondetur quod laudabile esset in imperatore et rege vacare cum discrecione huiusmodi studio quantum posset, ita tamen quod per tale studium non impediretur a cura sibi commissa. Negligere autem sibi subiectos vel regimen imperii, aut regni alii committere, ut tali studio insistatur, in imperatore et rege est reprehensibile et dampnabile reputandum, quia tales curam debitam subditis non impendunt, et de eis verificatur illud Apostoli, “*Qui suorum, et maxime domesticorum, curam non habet, fidem negavit et est infideli deterior*”.¹³⁰ Si enim prelatus ecclesiasticus propter utilitatem subditorum contemplativam vitam debet nonnumquam premittere et active intendere, ut ex sacris canonibus colligitur 8^a, q. 1^a, c. *Olim*¹³¹ et c. *In scripturis*¹³² et c. *Qui episcopatum*,¹³³ multo forcius imperator aut rex debet omittere tale studium ut regimen debitum, non solum per alios sed eciam per seipsum, subiectis impendat.

Discipulus: Numquid imperator debet habere excellentem noticiam secularium negociorum?

Magister: Respondetur quod ille qui ceteros antecellit in pericia secularium negociorum et qui alios in sensu naturali et discrecione ac industria naturali et iudicio rationis excedit ceteris paribus debet ante alios in imperatorem et regem (qui per eleccionem ad regni gubernacula assumitur) promoveri. Sensus enim naturalis et excellens rationis iudicium in taliter promovendo omni litterature,

43 huiusmodi] huius *Un*. 44 deceret eum] debeat *LyMw*. huiusmodi] huius *Ve a_p*.
 45 Respondetur] *on margin*: Responsio *Ly*. in] *om. LyUn; supp. Mw*. imperatori aut regi *Ly*;
 imperatorem et regem *Un*. et] aut *Mw*. 46 huiusmodi] *om. Ca*; huius *Vd*. potest *Mw*. per] *om. Mz*. 47 cura] *om. Ly*; causa *Ca*. commissis *Ly*. Negligentes *Ve*. subditos *Ly a*. vel] *om. Mz*; et *Ly a_m*. 48 regimen] regni *Ly*. regni] regnum *Ly*. alteri *LyMw*. insistat *Ly*. in] *em. from ut Ve*;
om. Mz. 49 et] aut *Mz*. tales] talis *Mz Ly a*. 50 impendunt] impendit *Ly a* (impedit *MwUn*). eis]
 ipso *MzLy a*. suorum et] † *Ca*. 51 fidem negavit] † *Ca*. negavit] † *Ca*; non habet *Mw*.
 52 ecclesiasticus] † *Ca*. 53 vitam contemplativam *LyMw*. vitam] † non *add. Ca*. numquam *Ca*.
 intermittere *Un*; dimittere *Vd*. 54 1^a] 6^a (*supp. on margin*: 1^a) *Un*. c³] *supp. Mw*. 55 episcopatum]
 et *add. Mz a*. aut] an *Ve*; autem *Un*. dimittere *a* (*Mw*; admittere *Un*). ut] et *Vd*. 56 subditis *Ly*
a_m; *om. Vd*. 57 impendere *Vd*. 58 Numquid] *on margin*: Questio *Ly*. 58–59 negociorum
 secularium *Vd*. 60–61 Magister ... negociorum] *om. Un*. 60 Respondetur] *on margin*: Responsio
Ly. ceteris *Mw*. in pericia] impericia *Ve*. 61 qui] per *Un*; *om. Vd*. aliquos *Un*. et] *om. Ca*. et²
 ... naturali²] *om. Ly*. 62 excellit *a*. paribus] *em. from partibus Mw*. in] *supp. NaMw; om. Ve*. et]
 aut *MzLy*. 64 in taliter] intelligitur *Mz*; intelligit quod in *Ly*. omni] *om. LyMw*; cum *a* (*exc. Mw*).
 64–65 litteratura facundia eloquancia experientia et memoria *MzLyCa*.

130) 1 Tim. 5:8. 131) C.8 q.1 c.8, col. 592. 132) C.8 q.1 c.9 § 1, col. 592. 133) C.8 q.1 c.11, col. 594.

65 facundie, eloquencie, experiencie et memorie, quantumlibet excellenti, videtur
 66 preferri debere, licet in promovendo ad officium temporale, presertim brevi
 tempore duraturum, excellenti rationis iudicio interdum tam litteratura quam
 experientia deberet anteferri. Postquam autem ad imperium vel regni
 gubernacula fuerit quis assumptus, pericie secularium negociorum et noticie
 70 iuris naturalis, et precipue illius circa quod contingit errare aut dubitare eciam
 eruditum et cuius noticia ad suum spectat officium, principaliter debet insistere
 et magis quam noticie scripturarum sacrarum vel secularium scienciarum aut
 legum quarumcumque, nisi per eas magis quam per alium modum valeat
 periciam secularium negociorum acquirere.

75 **Discipulus:** Quare dicitur quod insistendum est noticie iuris naturalis circa quod
 contingit errare aut dubitare eciam eruditum? Videtur enim quod nullum est tale
 ius | naturale. Omnis enim ignorancia iuris circa quod contingit errare peritos
 videtur excusare contra facientem; ideo enim ignorancia facti excusat quia
 eciam peritos fallit, ut notat glossa, dist. 38^a, c. 1°.¹³⁴ Ergo si circa ius naturale
 80 contingit errare peritos, ignorancia talis iuris excusare valeret.

Lyf. 237^b

Rursus, omnis ignorancia probabilis excusat, sed ignorancia que potest
 inveniri in peritis potest esse probabilis, ergo aliqua *ignorancia iuris naturalis*
excusaret: cuius contrarium notat glossa, dist. 38^a, c. 1°.¹³⁵ et Gracianus 1^a, q. 4^a,
 § *Notandum*, dicit quod "*ignorancia iuris naturalis omnibus adultis dampnabilis*
 85 *est*".¹³⁶ Ex quibus videtur colligi posse quod nullum est ius naturale circa quod
 contingit errare, aut eciam dubitare, peritos.

Magister: Respondetur quod iura naturalia reperiuntur in triplici differencia.
 Quedam enim sunt principia per se nota, vel a talibus principiis in moralibus per
 se notis sequuntur vel sumuntur; et circa talia iura naturalia nemo potest errare

65 quamlibet Mz; quilibet Ly. excellens LyMw. 66 proferri Un. licet] cum Ly. presertim] etiam
 Ly. brevi] uni Un. 66–67 tempore brevi Ca. 67 iudicio rationis LyMw. tam] quam Un.
 68 debent Mz; debeat Ly. vel] ad add. MzLy a. regni] mundi Ly a. 70 illius] ius Un. contigit Ve;
 est Mz a. eciam] et Mz. 72 et] om. Mz. sacrarum] sanctarum Mz. secularium] singularium Ca.
 73 magis per eas LyMw. 74 periciam] supp. Na. negociorum] om. LyMw. 75 Quare] on margin:
 Obicitur primo Ly. circa] et Vd. 76 enim] om. Na. 77 iuris] naturalis add. Ca. 78 contra] om. Vd.
 ideo] non Vd. 79 peritos] om. Mw. si] sic Ve. circa] contra Mz. 81 Rursus] on margin: Secundo
 Ly. 82 ergo] ideo Ly. 83 excusat Ve. 38^a] 30 MzLy; § supp. Un. q] supp. on margin: q. III § Un.
 4^a] om. Ve; 1 Ly; 48 Mw; c. 48 a_p. 84 §] c. Ve; qui Ly. quod] omnis add. MzLy a. naturalis] om.
 Un. dampnato Ca. 85–86 Ex ... peritos] † Ca. 86 aut] et eciam Un. eciam] om. LyMw.
 dubitare eciam a_p. 87 in] om. Un. triplici] duplici MzLy a. 88 Quedam enim sunt] om. Un. a] ex
 Ly a (casibus add. Mw). in moralibus] immobilibus Ly a († Ca). 89 sequuntur vel sumuntur]
 sumuntur vel respondent ω. naturalia] om. Ly.

134) Cf. glossa on D.38 d.a.c.1, s.v. cum itaque, col. 250. 135) Ibid. 136) C.1 q.4 d.p.c.12 § 2, col. 422.

vel etiam dubitare. Ipsa tamen ignorare potest, quia potest de ipsis non cogitare 90
 et numquam cogitasse; et talis ignorancia neminem excusat, quia talia iura
 naturalia, licet quis antea numquam cogitaverit ea, statim occurrunt quando
 secundum ea quis tenetur aliquid facere vel omittere, nisi absque omni
 deliberacione et regula racionis velit quis ad actum procedere vel actum talem
 omittere. Quare ignorancia talis iuris in tali casu ex dampnabili negligencia vel 95
 contemptu procedit, et ideo non excusat. Si enim quis ex aliqua occasione
 temptetur occidere aliquem innocentem qui numquam nocuit, statim, si
 deliberare velit, etiam breviter, an debeat occidere eum, | occurret quod non
 debet ipsum occidere; et ideo, si absque omni deliberacione ipsum occidit, talis
 ignorancia ipsum non excusat. 100

Alia sunt iura naturalia que ex primis principiis iuris patenter et absque magna
 consideracione eliciuntur, quemadmodum in scibilibus quedam conclusiones ex
 primis principiis patenter et absque magna consideracione concluduntur, etiam
 a minus eruditis; et talis ignorancia iuris naturalis non excusat, quia quilibet
 potest absque magno studio statim scire illa iura naturalia. Et de tali ignorancia 105
 iuris naturalis intelliguntur dicta maiorum.

Alia sunt iura naturalia que a paucis, et peritis, et cum magna attencione et
 studio et per multa media colliguntur ex primis iuribus naturalibus, circa que
 etiam periti habent interdum opiniones contrarias, quibusdam putantibus ea esse
 iusta et quibusdam iniusta; et ignorancia talis iuris naturalis excusat, precipue in 110
 omittendo aliquid facere quod tamen faciendum esset si non ignoraretur ius, nisi
 sit ignorancia affectata vel crassa et supina.¹³⁷ Talium ergo iurium naturalium
 noticie acquirende debet imperator insistere diligenter, quia alia iura naturalia

90 ignorare] quis *add. Ca.* 90–91 non cogitare et] *om. Ly a_m.* 91 cogitasse] cogitare *MzLy a;* *on margin:* al. cogitasse *Vd.* 92 numquam antea *Ca.* numquam] non *Na;* iniqua *Mz;* inique *a_p.* ea] *om. Mw.* statim] quod *supp. Ve.* occurrunt] committit *Mz;* cognoscit *Ly a.* 93 quis] aliquis *MzLy a.* aliquid] aliud *Na.* facere aliquid *LyMw.* 94 deliberacione] dilacione *Mw.* procedere] *em. from* producere *Un.* 95 Quare] quia *Ly.* iuris] *om. a_p.* ex] *om. Un.* 96 quis] *om. Mw.* 97 temptatur *Ve;* nitetur *Ly.* 98 occidere eum] ipsum occidere *Ly.* eum] ipsum *Mz a.* occurret] ostendit *Mz a_p;* concludit *Ly a_m.* 99 ipsum] *om. Vd.* occiderit *Ly a* (occiderint *Un*). 101 patenter] *o.* magna] deliberacione seu *add. Ly.* 102 conclusiones] questiones *a.* 103 magna] *om. Vd.* 104 a minus] *om. (gap) Un.* minus] non *Vd.* iuris naturalis] *om. Mz.* 104–105 potest quilibet *Ly a.* 105 illa iura naturalia scire *Ly.* 106 naturalis] *om. Ly.* maiorum] *om. (gap) Mz;* maioris *Un.* 107 et] etiam *MzLy.* 108 media] tempora *Ca supp. Mw;* *om. (gap) Un;* que *Vd.* colliguntur] alliguntur hoc *Ca.* circa] *om. Ve.* 109 interdum habent *MzLy a.* 110 iusta et quibusdam] *om. Un.* et] ... iniusta] *om. Na.* quibusdam] ea esse *add. Ly a* (*exc. Un*). precipue] presertim *Mz.* in] *om. Ve.* 111 ignoraret *MzLy a.* ius] *om. MzLy a.* 112 esset *Vd.* crassa et (vel *Mw*) affectata *LyMw.* et supina] *om. Ly.* 113 alia] illa *MzVd.* naturalia] *om. Ly a.*

137) Crassa et supina: *cf. Dig. 22.6.6, pp. 293–4.*

(scilicet, primo modo et secundo modo dicta) sibi leviter quando erit necesse
 115 occurrent. Ut autem huiusmodi iurium et secularium negociorum periciam
 Ly.f. 237va perfectam acquirat, expedit ut quamplures consiliarios | secum habeat sapientes,
 exemplo Romanorum, qui, ut allegatum est prius, constituerunt 320 qui quotidie
 consulebant, consilium agentes de multitudine. Quia teste Salomone,
 120 *Proverbiorum* 15, “*dissipantur cogitationes ubi non est consilium, ubi vero
 plures consiliarii sunt, confirmantur*”,¹³⁸ et *Proverbiorum* 11° ait quod est “*salus
 ubi multa consilia sunt*”.¹³⁹

Discipulus: Doctrine sapientis obviare videtur imperatorem debere habere
 multos consiliarios, quia *Ecclesiastici* 6° sic habetur, “*Multi pacifici sint tibi, et
 consiliarius sit tibi unus de mille*”.¹⁴⁰

125 **Magister:** Respondetur quod consilium de diversis et ex diversis causis
 requiritur. Aliquando enim requiritur consilium de secretis que periculosum est
 revelare nisi fidelibus et amicis ac discretis. Interdum autem requiritur consilium
 de publicis et de illis que absque periculo revelari possunt infidelibus, inimicis
 et fatuis. Iterum, quandoque requiritur consilium aliorum ut consiliariorum
 130 habeatur consensus, quo habito illud quod deliberatum est efficitur magis
 autenticum, et cum maiori veneracione, amore, reverencia vel timore ab aliis
 suscipitur. Quandoque autem requiritur consilium ut querens consilium illud
 quod deliberatum est per consiliarios exequatur. Nonnumquam requiritur
 aliquorum consilium ut querens consilium noticiam iuris vel facti quod ignorat
 135 per eorum responsionem acquirat, qua habita quid agere debeat animadvertat.
 Aliquociens vero requiritur aliquorum consilium ut querens consilium probet et

114 dicta] *om. Vd.* sibi] *om. LyVd; supp. Mw.* est *Mz;* *em. from* est *Mw.* necesse] sibi *add. Ly a.*
 115 occurrent] ostendent *Mz a_p;* ostendentur *Ly a_m.* Ut] nec *LyCa.* autem] *om. Ly a.* et]
 naturalium *Un.* negociorum secularium *Vd.* 115–116 periciam et perfectam noticiam *Ly;*
 perfectam periciam (noticiam *CaVd*) *a.* 116 acquiri *Ly a.* ut quamplures] ut etiam plures *Mz a*
 (*exc. Mw*); etiam ut plures *Ly;* ut (*em. from* nec *Mw*) et plures *Mw.* 117 est allegatum *Ly.* 320]
 recentos *XX Ve;* *XXXII LyUn.* 118 consulebant] et *add. MzLy a.* 118–120 Quia ... plures] † *Ca.*
 120 confirmantur ... ait] † *Ca.* 11°] 2° *a_p.* 121 consilia] *supp. Mw.* sunt consilia *Ly.*
 121–122 consilia ... Discipulus] con† *Ca.* 122 Doctrina *MzLy a;* *on margin:* Obicitur *Ly.* obviare]
 obicere *Mz.* imperatorem debere] † *Ca.* debere] *om. MzLy a.* 123 legitur *Ly a.* tibi] *om. Vd.*
 124 tibi sit *Ly a* (*exc. Ca.*) tibi unus sit *Mz.* de] in *Mw.* 125 Respondetur] *on margin:* Respondetur
Ly. concilium *Un.* 126 consilium] *om. MzCa.* que] quod *LyCa.* periculosa sunt *Mz.* 127 autem]
om. Ly a. 128 et] vel *MzLy a.* inimicis] immiment *Ca.* 129 Item *Ca.* requiritur quandoque *VeCa.*
 ut] tot *Mz add. Ly.* consiliariorum *a.* 130 habeantur *Ve a_p.* efficiatur *Ly.* 131 maiore *Un.*
 veneracione] ordinatione et *Ly a.* amoris *Ly.* 132 Quando *Vd.* 132–134 consilium' ... aliquorum]
om. Mz. 134 consilium aliquorum *Un.* 136 Aliquociens] multotiens *Ly.* consilium aliquorum *Ly*
a.

138) *Prov. 15:22.* 139) *Ibid., 11:14, 24:6.* 140) *Ecclus. 6:6.*

experiatur ipsorum consiliariorum discrecionem vel prudenciam aut fidelitatem vel affectionem seu voluntatem vel erga se vel erga alios.

Quando ergo requiritur consilium de secretis que periculosum est revelare, pauci debent esse consilarii, quia solummodo probati, fideles, amici et discreti. 140 Quando etiam requiritur consilium ut deliberatum per consilarios executioni mandetur, requirendi sunt pauci, quia solummodo sapientes, fideles et amici. Et in hiis duobus casibus intelligenda est auctoritas Ecclesiastici superius allegata. Quando autem requiritur consilium de publicis vel de illis que possunt absque periculo revelari, et requiritur consilium solummodo ut habeatur consiliariorum 145 consensus, quo habito illud quod deliberatum fuerit efficiatur magis autenticum, vel ut querens consilium per responsionem consiliariorum noticiam iuris vel facti quod ignorat acquirat, vel ut ipsorum experiatur et probet discrecionem seu prudenciam et fidelitatem aut affectionem vel voluntatem, multi debent esse consilarii. Imo in tali casu quandoque non erit absurdum etiam consilium 150 imperitorum vel malivolorum requirere, quia quandoque sapiens ex eorum responsione (etiam ipsis nolentibus et decipere intendentibus) quid sibi erit agendum prospiciet, quemadmodum non solum ex bonis operibus sapientum, Ly f. 237^b sed etiam ex malis operibus fatuorum, sapiens accipit disciplinam, teste Salomone, qui Proverbiorum 24° ait: “*Per agrum hominis pigri transivi et per vineam viri stulti, et ecce totum repleverant urtice, operuerant superficiem eius spine, et maceria lapidum destructa erat; quod cum vidissem posui in corde meo et exemplo didici disciplinam*”.¹⁴¹ 155

137 ipsorum consiliariorum] eorum consilia et eorum MzLy a. 138 erga¹] contra MzLyUn. 139 ergo] sibi Mz. que] quod MzLyCa. 140 fidelis Mz; om. Vd. 141 etiam] autem MzLy a. ut] aut Un. 142 demandetur LyMw. fideles sapientes Ly. 142–143 Et in] tantum Mz prec. Ly. 143 duobus hiis a_p. 144 illis] hiis Ly. absque] sine Ly a. 145 et] om. LyMw. 145–146 consensus consiliariorum (em. from consiliorum) Vd. 146 quod] om. Ve. fuit a_p. 147 per] ratione add. Ca. 148 acquirat] om. Na; requirat Mw. experiatur] habeat experientiam Ly. 149 et] vel MzLy a. aut] et prec. Ca. 150 Imo] numero MzLy. quandoque] etiam add. Ly. est MzLy a. etiam] om. Ly. 151 imperitorum] impiorum LyMw. malivolorum] malignorum MzMw. 152 ipsis] nocere add. Ly. volentibus MzLyMw. et] vel MzCaVd; om. Un. incenditibus Ve. est Mw. 153 perspiciet Ve; prospiciat Mz. 154 teste] om. Ca. 155 qui] om. Ly a (testante Ca). 24°] qui add. Ly a. ait ... agrum] †rum Ca. 156 viri] scelerate supp. Mw; † Ca et ... operuerant] om. Ca. operuerant] apparuerunt Mz; operuerunt Ly. 157 lapidem Ca. quod] et Un. tamen vidisse Ca. corde meo] † Ca.

141) Prov. 24:30–2.

Capitulum XVI

Discipulus: Licet de pericia vel prudentia necessaria imperatori possemus, ut arbitror, magnum volumen efficere, tamen ad presens predicta sufficiant. Ideo ad iusticiam, que necessaria est imperatori, ut estimo, me converto. Cupio autem
5 scire an imperator debeat semper et in omni casu rigorem iusticie exercere.

Magister: Respondetur quod imperator quandoque debet iusticiam totaliter pretermittere vel differre ad tempus, interdum vero decet eum, imo de necessitate tenetur, rigorem iusticie mansuetudine temperare; quandoque autem de necessitate salutis tenetur rigorem iusticie exercere.

10 **Discipulus:** Ista ut puto possent innumeris rationibus et auctoritatibus demonstrari, sed eas abbreviacionis causa dimittamus; et de uno tantummodo ad presens cupio sentencias diversas audire, an videlicet apud imperatorem in exercendo iusticiam omnes pene pro quocumque crimine sint arbitrarie, ut liceat ei penam pecuniariam vel aliam pro quocumque crimine infligere.

15 **Magister:** Circa hoc diverse reperiuntur sentencie. Una est quod apud imperatorem omnes pene sunt arbitrarie, ut liceat ei in quocumque casu pro
Gs p. 888 quocumque crimine quodcumque genus penarum infligere. Que videtur hac ratione posse fulciri. Ubi pena non est taxata in iure, que pena sit infligenda arbitrio iudicis inferioris committitur: nec irrationabiliter, quia ex quo non est
20 ius expressum secundum quod debeat punire, relinquitur quod secundum arbitrium suum punire debet. Sed imperator est supra omnia iura positiva. Ergo secundum nullum ius positivum punire tenetur, et per consequens, quandocumque tenetur punire crimen alicuius, pro suo arbitrio poterit quodcumque genus penarum infligere. Alia est sententia quod non semper
25 imperator exercendo iusticiam potest quodcumque genus penarum pro suo

1 Capitulum XVI] *om. Ve; supp. on margin: c. 16 Na; inquit de iusticia quomodo in ipso imperatore vigere debeat add. Ly; om. a (16 Ca; c. 19 supp. Vd).* 3–4 Ideo ... ut] *om. Un.* 4 est necessaria *Ca.* 5 debet *a.* 6 quandoque] *om. Vd. debet quandoque LyMw. 7 vel] supp. Mw.* 8–9 tenetur ... salutis] *om. Ve a_m.* 8 temperare mansuetudine *MzLy a_p.* 10 Ista] *on margin: Questio Ly. possunt (possent Mw) ut puto LyMw. 11 eas] om. LyMw. abbreviacionis] abunacionis Un; em. from abunacionis Vd. ommittamus Ly a. et] om. MzLy a. tantummodo] quo add. Un.* 11–12 cupio ad presens *MzLy.* 14 ei ... pecuniariam] primo omnimodam penam *Un. pecuniariam penam Ly a (exc. Un). vel aliam] aliquam Mw.* 15 Una] *on margin: Prima opinio Ly. apud] cano. Ve. 16 imperatorem] om. ω. sint arbitrate Un. in] pro Ly. in ... casu] om. MwUn. casu] et add. Ly. 17 crimine] in quocumque casu add. Un. Que] on margin: Probatur ratione Ly. 18 posse] om. NaLy a. 19 committetur ω; obmittitur Ca. irrationabiliter] cui racionabiliter *Un.* 20 secundum quod debeat] sed quem debet *Mz.* 21 suum arbitrium *Ly a. debet] debeat MzLy a. super MzLyMw. 22 secundum] si Mz. nullum] nomen Ca. tenetur punire Ly. 22–23 punire ... quandocumque] om. Un. 22 tenetur] crimen alicuius (pro suo arbitrio add. Ca) add. Ly a_m 23 quandocumque] om. Ly; quando Mw. punire tenetur a punisse Mz. arbitrio] et add. LyMw. 24–27 Alia ... infligere] *om. Mz. 25 potest] pp. Un. penarum Ve.***

arbitrio pro omni crimine infligere: pena enim pecuniaria non semper debet imperator esse contentus sed aliam tenetur infligere; similiter eciam non semper debet sufficere sibi infligere penam verberum vel deportacionis vel proscricionis vel exilii, sed tenetur penam mortis vel mutilacionis aut incarcerationis seu detencionis perpetue | imponere. Et sepe huiusmodi penam Ly.f. 238ra
 non est statuta in iure iudex inferior debet procedere “*equitate servata*”, Extra, *De transaccionibus*, capitulo ultimo,¹⁴² ita imperator, quia est supra iura positiva et non est super equitatem naturalem, si in exercendo iusticiam non vult ex 35
 causa infligere penam statutam in iure, tenetur de necessitate infligere penam “*equitate servata*”, secundum quod bonum commune et salutem subditorum bonorum precipue viderit postulare. Sepe autem, absque dispendio boni communis et periculo obediencium et bonorum, pena pecuniaria vel deportacionis aut proscricionis vel exilii malefactorem minime castigaret, teste 40
 Ambrosio, qui in libro de officiis (et ponitur in decretis, 23, q. 4, c. *Est iniusta*) ait: “*Si quis latronem, filiis deprecantibus motus et lachrimis coniugis eius inflexus, absolvendum putat cui adhuc latrocinandi aspiret affectus, nonne innocentes tradet exicio, qui liberat multorum exicia cogitantem?*”¹⁴³ Hinc eciam 45
 Ieronimus, ut legitur dist. 45^a, loquens de illis qui parcunt malis, ait, “*Dum* 45
parcunt uni, universe ecclesie moliuntur interitum. Que ista bonitas est? Que ista misericordia est uni parcere et omnes in discrimen adducere?”¹⁴⁴ Ex quibus colligitur quod si imperator infligendo regi vel principi malefactori consanguineo vel aliter sibi coniuncto, aut alii, cui aspiret affectus turbandi imperium aut bonum commune vel innocentes, solummodo penam pecuniariam, 50

26 pecuniaria] *om. (gap) Un.* 26–27 semper debet imperator] debet semper *Ly.* 27 alia *Un.* tenetur] debet *LyMw.* 28 penam] scilicet *add. Ly a (exc. Ca).* verberum] verborum *ωCa;* verberis *α_p.* 29 proscricionis *Ve.* vel¹ ... mutilacionis] *supp. Mw.* mutilacionis] multacionis *Na;* militacionis *Un.* 30 detencionis] *on margin:* al. deportacionis *Ve.* 31 racione²] *om. Ly.* nobilitatis] voluntatis *MzLy a.* nec⁴] aut *Ly;* aliqua *add. MzLy a.* 32 certa] *om. (gap Un) α_p.* 34 positiva iura *Ly α_m.* 35 supra *Un.* si] scilicet *Ly.* in] *om. Ve.* 37 quod ... et] † *Ca.* 38 bonorum ... postulare] sepe viderit (vidit *α_p*) postulare et precipue bonorum *Mz α_p*; viderit postulare et maxime bonorum *Ly α_m.* 38–39 boni communis] comunitatis *Mz;* communis boni *Ly a (exc. Un).* 39 communis] † *Ca.* et] *om. MzLy a.* 40 proscricionis *ω Mw.* vel] † *Ca.* 41 23] *em. from 32 Un.* Est] *om. a;* et *prec. Ly.* 42 filii] suis *Mz a (exc. Ca).* deprecantes *Na;* depredantis *Ca.* coniuges *Mz;* coniunctis *Ly.* 43 cui] ac *Ly;* et *prec. Mz.* nonne] ut/ne *Mz α_p.* 44 exicio] exilio *α_p,* exiciam *α_p.* 45 45^a] 46^a *α_m;* 25 *Vd;* sed illud *supp. Un.* illis] istis *MzLy a.* 46 parcunt] parcant *Mz.* uni] *om. Vd.* est] *om. Na.* 47 misericordia] minima *Ve.* parce *Mz.* 48 si] unus *add. Na.* infligendo] inferendo *LyMw;* *om. Ca.* 49 aliter] alicui *Ly a.* alii cui] alieno *Ly.* aspiret] appareret *MzLy a.* 50 pecuniarium penam *Na.* pecuniarium] *om. Mz;* pecuniale] *Ly a (em. from pecuniale Mw).*

142) *XI.36.11, col. 210.* 143) *C.23 q.4 c.33, col. 915.* 144) *D.45 c.17, col. 166.*

vel aliam quamcumque per quam a prosecutione male voluntatis perfecte minime reprimatur, peccat mortaliter et dampnabiliter transgreditur equitatem quam sequi tenetur. Tenetur ergo in huiusmodi casu huiusmodi malefactori, sive fuerit rex sive princeps consanguineus vel alius, penam mortis corporalis aut incarcerationis perpetue, aut aliquam aliam penam per quam a malis operibus et potencia malefaciendi penitus reprimatur, infligere.

Discipulus: Videtur quod imperator valeat licite tam gravem penam, eciam ei qui incidisset in crimen lese maiestatis vel aliud quodcumque flagicium commisisset, remittere, quia iudex in puniendo debet “*in humaniorem partem declinare*”, Extra, *De transaccionibus*, capitulo ultimo,¹⁴⁵ et sententia “*que misericordiam vetat*” fugienda est, dist. 50^a, *Ponderet*.¹⁴⁶ Potest ergo imperator licite cuicumque flagicioso facere misericordiam, ei penam mortis et quamcumque aliam remittendo.

Magister: Respondetur quod si imperator quemcumque criminosum cognoverit perfecte emendatum ita ut deseruerit omnem voluntatem malefaciendi, nec aliquis prosequitur contra eum | iniuriam suam, potest ei imperator omnem penam remittere. Si autem non fuerit emendatus perfecte, sed probabiliter timetur quod habita facultate intendit iterare vias suas malas et se consuetis criminibus, vel aliis, implicare, non licet imperatori ei omnem penam corporalem remittere, nec licet ei talem misericordiam facere, quia talem misericordiam faciendo non declinaret in humaniorem partem nec esset misericors sed esset crudelissimus et inhumanissimus ac impiissimus reputandus, teste beato Augustino, qui Ad Lotharium, ut habetur 23, q. 5, c. *Qui viciis*, ait: “*Qui viciis nutriendis parcit et favet ne contristet peccantium*

51 quamcumque] *om. Mz.* persecucione *MzLyMwUn.* 51–52 minime perfecte *MzLy a.* 52 reprimatur *Ly.* 53 Tenetur] *om. MzLy a (exc. Ca).* ergo] *om. Ve.* huiusmodi] *huius Ve.* huiusmodi] *om. a_m.* malefactor *MzLy.* 54 princeps] et *add. Un.* alius] *alienus Ly.* mortis corporalis] *corporalem a_p.* 56 malefaciendi] *mala faciendi Ly.* infligere] *debet prec. LyMw.* 57 Videtur] *on margin: Obicitur Ly.* 58 qui] et (si *add. Vd*) *a_p.* quodcumque] *om. Vd.* 59 commisisset] *commissum Ly a.* debet] *om. Na.* 60 capitulo] *om. Mz.* 61 vetat] *vocat Mz.* pondere *Ly.* 62 cuicumque licite *Mz.* misericordiam facere *Ly.* et] *vel MzLy.* 63 aliam] *ei add. Un.* 64 Respondetur] *hic prec. MzLy a; on margin: Respondetur Ly.* 65 deseruerit *Ca;* deseruit *Mw.* 66 prosequetur *Un.* contra] *ae3 (?) Un.* 67 emendatum *Ve.* probabiliter] et *add. Mz.* 69 criminibus] *itineribus Ly a.* ei] *om. Mz.* 70 ei liceat *Ly.* talem] ... quia] *om. Un.* 71–73 non ... teste] † *Ca.* 72 esset] *om. LyMw.* et] *om. Mw.* humanissimus ac piissimus *Na.* impiissimus] *impius Ly a.* 73 beato] *om. MzLy a.* Ad ... ut] † *Ca.* Lotharium] *lucarium Mz; luconum LyMw; luconum Un; luiconum Vd.* 23] *om. Ca.* 5] *om. (gap) Mz; II Ca; em. from 3 Un.* 74 viciis] *om. (gap) Mz.* ait Qui] † *Ca.* parcet *Ly.* ne] † *Ca.*

145) *XI.36.11, col. 210.* 146) *D.50 c.14 § 6, col. 183.*

voluntatem, tam non est misericors, quam qui non vult rapere cultrum puero ne audiat plorantem”,¹⁴⁷ Cui concordat Ieronimus qui super Isaiam, et legitur eisdem causa et questione, c. *Non est*, ait: “*Non est crudelis qui crudeles iugulat*”.¹⁴⁸ Talis ergo misericordia est iniusta misericordia, ut ait Ambrosius;¹⁴⁹ imo est impiissima misericordia, et deterior adulterio, rapina, furto et aliis criminibus quamplurimis que apud omnes enormia reputantur. 75
80

Discipulus: Ista sententia videtur michi apparenciam aliqualem habere. Ideo recita quomodo ad motivum alterius sentencie, quod eciam non omni caret apparencia, respondetur.

Magister: Respondetur quod iudices inferiores ubi non est ius expressum non possunt nec debent pro libito suo punire secundum suum arbitrium, sed in tali casu pene sunt taliter arbitrarie ut equitas servetur, ut scilicet puniat iudex tali pena que magis expedit rei publice et conservacioni iusticie et qua delinquens efficacius corrigatur; quia secundum Augustinum, ut habetur in decretis, 23, q. 5, c. *Prodest*, “*et plectendo et ignoscendo hoc solum bene agitur, ut vita hominum corrigatur*”.¹⁵⁰ 85
90

---

75 voluntates *Vd.* tam] *canc. Mw;* cum *Un.* est] tam *supp. Mw.* quam] quamquam *Ve.* non²] *om. Mz.* rapere] recipere *Ve;* *em. from* capere *Na;* accipere *Ly;* *om. Mw.* cultrum] rapere *supp. Mw.* ne] vel *Ca.* 76 plorantem] et non timet ne vulneratum doleat vel extinctum *supp. Mw.* Cui] eciam *add. MzLy a.* et] ea *Ca.* legitur] imponitur *o;* ponit *Mz;* allegat *Ca.* 77 questione et causa *Mw.* causa ... c] (*gap*) c. 1 *Mz;* c. et q. 1 c. *Ly;* (*quia prec. Un.*) causa 1 c. (XXIII q. v *supp. Un.*) *a_p.* est] crudelis *supp. Mw.* crudelis *Na.* 78 ergo] enim *Un.* est iniusta] ergo iniuste *Un;* iniusta est *Vd.* misericordia²] *om. a.* 79 adulterio] et *add. LyMw.* rapina adulterio *Vd.* rapinis *Ly.* 80 quampluribus *Vd.* 81 videtur ... habere] videtur aliqualem habere apparenciam *Ly;* michi videtur aliqualem apparenciam habere *Mw.* aliqualem] *om. Ca.* Ideo] *om. LyMw.* 82 quomodo] quem *Mz.* sentencie] respondetur *add. Ly.* 82–83 apparencia caret *Ly a.* 83 respondetur] *om. LyUn.* 84 Respondetur] *on margin:* Ad rationem prime opinionis *Ly.* iudices] *om. Un.* 85 pro ... punire] per libitum sine amorem *Mz.* punire] *om. Na.* suum] *om. LyMw.* 86 pene] *om. Ly;* bene *a.* sunt] debent *MzLy a.* arbitrarie] arbitrari *MzLy a_m;* arbitrare (*em. to -ri Vd.*) *a_p.* ut scilicet] ita quod *Mz.* iudex puniat *Ly.* 87 et²] *om. a.* delinquentes *a_p.* 88 corrigantur *Un;* corriguntur *Vd.* habetur] dicitur *LyMw.* 89 c] *om. Ly a (exc. Vd).* cognoscendo *Un;* agnoscendo *Vd.* bene] licite *Ly.* 90 corrigatur] et cetera *add. Mz;* bene *prec. Ly.*

147) *C.23 q.5 c.38, col. 941.*

148) *C.23 q.5 c.28, col. 938.*

149) *Cf. C.23 q.4 c.33, col. 915.*

150) *C.23 q.5 c.4 § 1, col. 930.*

Capitulum XVII

Discipulus: Si de aliis virtutibus et moribus quibus decet imperatorem ornari tractare diffuse, opus nimis prolixum faceremus. Ideoque, cum, ut arbitrator, ista duo, scilicet pericia seu discrecio sive prudentia et iusticia,¹⁵¹ sint maxime
 5 necessaria imperatori ad regendum utiliter sibi subiectos, imo quasi videntur
Gs p. 885bis sufficere, cum | ista ab aliis quando erunt opportuna separari non possunt, brevissime de aliis transeamus, ut ad latenciora et que minus discussa sunt ab aliis cicius veniamus, presertim cum in opere de optimo genere addiscendi, tractatu de modo addiscendi moralem philosophiam et tractatu de modo
 10 addiscendi legalia,¹⁵² qui eos habuerint, potuerint quamplurima de virtutibus necessariis rectoribus invenire. Primo itaque de veracitate quam decet imperatorem tenere breviter videamus. Dic igitur, secundum aliquam sententiam, an imperator tanta debeat veracitate fulgere ut, sicut non licet ei aliquod falsum asserere vel aliquid dolose seu fraudulenter promittere quod non
 15 intendat solvere, sic non liceat ei promissum aliquo aliter revocare vel non complere seu differre.

Ly f. 238va **Magister:** Putant qui|dam, quamvis imperator nec male promissa, nec illa que promisit licite et postea perpenderit incipere esse nociva, debeat solvere sed teneatur rescindere (sicut et erubescere minime debet si quis melius illorum que
 20 prius dixit invenerit ipsis competentem correccionem imponere, nec debet expectare ut ab aliis corrigatur), tamen alia promissa non debet aliquo aliter

1 Capitulum XVII] *om. Ve a* (17 *Ca.*; c. 17 *supp. Mw.*; c. 20 *supp. Vd.*); in quo consequenter succincte querit de aliis virtutibus si debeant inesse imperatori *add. Ly.* 2 Si] *on margin:* Cap. XVII *Ly.* decet] debet *a_p.* imperator *Vd.* 3 diffuse] *om. Mz.* facerem *Ve.* cum ut arbitrator] arbitrator quod *Ly.* cum (*em. to* tamen *Mw.* ut *add. Un.* arbitrator (quod *add. a_m.*) *a.* ut] *supp. Na.* 4 scilicet ... iusticia] *om. a_m.* seu] et *MzLy.* sive ... iusticia] *om. Ly.* et] vel *Un.* sunt *VeLy a_m.* 5 subtiliter *a_p.* 6 cum] tamen *Ly a* (*em. to* cum *Vd.*) erant *Ly.* *on margin:* al. [...] *Mw.* possint *Ve.* 7 de aliis] *om. Ly.* tranabimus *Mz.* 8 optimo] oportuno *Ca.* addiscendi] dicendi *Ly.* et *supp. Ve.* 9–10 tractatu ... addiscendi] *om. Ly a* (*supp. Mw.*) 10 eos habuerunt *Na.*; habuerint eos *MzLyCa.*; habuerunt eos *a* (*exc. Ca.*) potuerunt *Ly a.* 11 rectoribus] plurima *add. a.* Primo] vero *add. Un.* veritate *Ve.* quam] quandocumque *Ly.* decet] oportet *a.* 12 breviter] *om. a.* videam *Ve.* Dic] *D.* (=Discipulus?) *Mw.* secundum] an per *Ly a.* aliam *Mz.* 13 an] *om. Ly a.* tanta] *om. LyMw.* debeat] tanta *supp. Mw.* veritate *Ve.* 14 aliquid *Ca.* committere *a_p.* non] *om. Na.* 15 intendit *MzLy a.* solvere] *em. from* salvere *Vd.* sic] si *Mw.* ei] *supp. Na.* promissum] vel commissum *add. a.* 15–16 vel non complere] *om. a_m.* 16 diffinire *Ly.* 17 promissa] solvere *add. MzLy a* (*exc. Ca.*) 18 incipere] *om. MzLy a.* debeat] teneatur *Ly.* 19 prescindere *Mz.* sicut] sic *Vd.* quis] quid *Ve.*; aliquid *MzLy a.* illorum melius *MzLy a.* 19–20 que prius dixit] *om. Vd.* 20 dixit invenerit] *om. Un.*; *gap add. a_p.* ipsis] *om. Ly.* 20–21 ipsis ... promissa] † *Ca.* 20 imponere] (eis *prec. Ly.*) impendere *Ly a.* 21 tamen] cum *Un.*

151) prudentia et iusticia: cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.1 c.14, § 2, ed. R. SCHOLZ (MGH *Fontes iuris* 7, 1933), p. 78.15–24. 152) Not identified, cf. above p. lxii.

revocare nec absque causa manifesta differre. Cavere eciam debet ne cito vel leviter aliquid asserat vel promittat nisi certus sit quod sit asserendum vel promittendum.

Discipulus: De potencia, diviciis et liberalitate simul videamus, an sint imperatori opportune. Videntur enim divicie repugnare liberalitati, quia ad liberalem spectat effundere divicias, per quod divicie evacuantur. 25

Magister: Nonnulli existimant quod sine istis non potest bene administrari imperiale officium. Si enim *iurisdiccio sine coercione nulla est*¹⁵³ censenda Extra, *De officio delegati*, c. *Pastoralis*,¹⁵⁴ et c. *Ex litteris*,¹⁵⁵ multo magis imperialis auctoritas absque coercione nulla est; coercio autem sine potencia exerceri non potest; ergo potencia in imperatore requiritur. Potencia autem maxime roborari videtur per divicias, eo quod potencia absque amicis, vel saltem obedientibus, non videtur posse persistere. Amici autem et obedientes diviciis acquiruntur, teste Salomone, qui Proverbiorum 19° ait, “*Divicie addunt amicos plurimos, a paupere autem et hii quos habuit separantur*”,¹⁵⁶ et eodem capitulo ait, “*Multi colunt personam potentis et amici sunt dona tribuentis; fratres hominis pauperis oderunt eum, insuper et amici procul recesserunt ab eo*”,¹⁵⁷ et Ecclesiastes 6° c. sic legitur: “*Utilior est sapiencia cum diviciis sicut enim protegit sapiencia, sic protegit pecunia*”,¹⁵⁸ et c. 10° dicitur quod “*pecunie obediunt omnia*”,¹⁵⁹ divicie ergo sunt imperiali excellencie opportune propter amicos et obedientes acquirendos. Sed amici et obedientes nequaquam diviciis acquiruntur et tenentur nisi liberaliter effundantur; si enim divicie non effundantur, non addunt amicos. Si autem per prodigalitem irrationabiliter consumantur, amici cito perduntur. Ergo liberalitas pro amicis et obedientibus acquirendis et tenendis imperiali maiestati opportuna videtur. 30 35 40 45

22 revocare ... absque] † Ca. manifesta causa Mz a. manifesta] † Ca. eciam ... vel] eci† Ca. cito] supp. Mw. 23 leviter] supp. Mw. nisi certus] † Ca. 25 De] † Ca. videam Un. 26 opportune] optime CaUn; om. Vd. 28 Magister] om. Ca. estimant LyCa; existimat Mw. illis Mz. 29 Si enim] quia Ly a. 30 litteris] bonis et Vd. 31 nullum ω. potencia] nulla est nec add. Ca. 32 non] om. Ca. 33 potencia] ponitur Mz. 35 19°] om. Ve; 59 α_p. adducunt Mz. 36 plurimos amicos Un. a] et Na. habuerit ω; habet Mw. eodem] 7° MzLy a. 37 personam] potenciam Mz. tribuentis] em. from tribuentibus Ve; vel add. α_p. 38 et insuper Un. 39 6°] 7° Mw. c] om. Ly a (exc. Mw). sic] om. MwVd. 40 sapiencia] om. Ca. sic] enim add. Un. 41 omnia obediunt Mz. opportune excellencie Ca. opportune] optime Ly. 42 acquirendo Ly. obedientes et amici Vd. et] supp. Na. 43–44 si ... effundantur] om. Ly a. 44 non] nec Ly α_m. adducuntur amici Mz. Si autem] et nisi Ly α_m (nisi Ca); et iam α_p. irrationabiliter] om. LyMwVd. 45 cunsumuntur Mz a (exc. Mw). 46 maiestati imperiali MzLy a. opportuna] optima Ve.

153) Cf. Dig. 1.21.5., p. 17 via gloss on X 1.29.28, s.v. Si coercionem, col. 363. 154) X 1.29.28, col. 172. 155) X 1.29.29, col. 174. 156) Prov. 19:4. 157) Prov. 19:6–7. 158) Eccles. 7:12–3. 159) Cf. ibid., 10:19.

Discipulus: Est fortitudo necessaria imperatori?

Magister: Fortitudo que est virtus anime debet in imperatore precellere, sed fortitudo corporalis que est robur corporis non est ita necessaria in imperatore; 50 quamvis enim valde deceat imperatorem fortitudine corporali et arte preliandi pollere, non est tamen simpliciter necessaria, nec aliis excellenciis preferenda, sed sapientie, iusticie et aliis virtutibus postponenda, teste Sapiente, qui Sapientie 5° ait: “*Melior est sapientia quam vires, et vir prudens magis quam fortis*”;¹⁶⁰ et Ecclesiastes 9° ait Salomon: “*Dicebam ego meliorem esse* 55 *sapientiam fortitudine*”,¹⁶¹ et post, eodem capitulo: “*Melior est sapientia quam arma bellica*”,¹⁶² et Proverbiorum 16° ait: “*Melior est paciens viro forti, et qui dominatur animo suo expugnatore urbium*”.¹⁶³

Ly. f. 238^{ob}

|Capitulum XVIII

Discipulus: Postquam disputative et recitative quesivimus an expediat mundo uni imperatori subesse et quibus virtutibus imperator mundi debeat prepollere, ad Romanum imperium descendamus, inquirentes primo a quo Romanum 5 processit imperium, utrum videlicet fuerit ab hominibus vel a deo.¹⁶⁴

47 Est] ne *add. Ly a.* fortitudo] sic *add. Ly a_m (supp. Mw).* 47–49 necessaria ... fortitudo] *supp. Mw.* 47 in imperatore *a_m (supp. Mw).* 48 est que *Ve.* anime] in ea *add. Mz.* in imperatore] *imperator Mz.* 49 corporalis] corporis *Un.* corporis robur *Ly a_m.* 50 deceat valde *Na.* decet *a (exc. Mw).* 51 pollere] precellere *MzLy a.* tamen est *Ca.* 52 sed] nec *MzLyCaVd;* ut *MwUn.* sapientie] et *add. Mz a (exc. Mw).* preponenda *MzLy a.* 53 5°] 7 *MzLy a (6 Mw).* est] *om. o.* vires] *vir a (exc. Mw).* 54–55 sapientiam esse meliorem *Ly a.* 56 16°] XIII° *Mz;* XIX *Ly;* 15 *a (19 Mw;* 19 *em. from 15 Vd).* 57 expugnatore] sapiens *Mz a (em. to paciens Mw);* sapiens *add. Ly.* 57 expugnatore] expugnator est *Vd.*

1 Capitulum XVIII] tractat questionem secundam huius libri utrum scilicet Romanum imperium fuerit a deo vel ab hominibus et ponit tres opiniones quarum tertiam prosequitur et eam probat decem rationibus capitulis sequentibus ad quas etiam respondetur prima vero opinio probatur ca. xxvi huius et secunda xxvii *add. Ly; om. a (18 Ca; c. 18 supp. Mw; c. 21 supp. Vd).* 2 Discipulus Postquam] † *Ca.* et recitative] *om. Ly.* an] † *Ca.* expediret *Ly.* 3 virtutibus] debet *add. Ca.* mundi] † *Ca.* debet precellere *Mz a (precellere Ca);* precellere debet *Ly.* 4 querentes *Mz.* 5 videlicet] scilicet *Mz.* fuerit] *om. Vd.* vel a] an ex *Mz.*

160) *Wis. 6:1.* 161) *Eccles. 9:16.* 162) *Ibid., 9:18.* 163) *Prov. 16:32.* 164) *Here and in the following, cf. OND 93.696–760, pp. 687–9; OQ 2.1.15–54, pp. 68–70.*

Magister: Una est opinio quod imperium Romanum fuit a deo institutum et non ab hominibus. Alia est quod fuit ex hominibus scilicet a populo Romano. Tercia est quod verum imperium Romanum fuit a papa. Dicunt enim quod Constantinus Magnus postquam fuit conversus ad catholicam fidem *illam inordinatam potestatem, qua forte antea illegitime utebatur, humiliter ecclesie* 10 *resignavit, scilicet summo pontifici, et recepit intus a Christi vicario, successore videlicet Petri, ordinatam divinitus potestatem imperii, qua deinceps ‘ad vindictam malefactorum laudem vero bonorum’*¹⁶⁵ *legitime uteretur, et qui prius abutebatur potestate permissa, deinde fungeretur auctoritate concessa.*¹⁶⁶ Dicunt ergo isti quod antequam Constantinus reciperet Romanum imperium a 15 successore beati Petri non fuit verum imperium sed usurpatum ab hominibus et permissum a deo, non concessum nec ordinatum a deo.

Discipulus: Quia constat michi quod ista ultima opinio fuit cuiusdam qui erat de maioribus prelatis mundi, ideo ipsam volo tecum magis exquisite disputando discutere, allegando pro ipsa et contra ipsam ac allegacionibus respondendo, ut 20 studiosi occasionem accipiant intelligendi catholicam veritatem que plurimos, eciam qui litteratissimi reputantur, forte latet. Primo ergo pro ipsa studeas allegare.

Magister: Ista opinio que videtur sentencialiter in glossis super decreta et decretales sepius recitari et eciam approbari quampluribus rationibus fundatis in 25 dictis maiorum videtur posse probari. Unde et glossa dist. 96^a, c. *Cum ad verum* aliquas rationes pro ipsa videtur innuere quarum una potest sic formari: ab illo est verum imperium Romanum qui potest imperatorem deponere, sed sicut *Gs p. 986*

6 imperium] Romanum *prec. Vd.* Romanum] *om. Ly a.* constitutum *Ly.* 7 fuit] *sit Mz.* ex] *ab Mz a_m.* ex ... Romano] primo institutum a deo et tamen per homines scilicet per Romanos *Ly.* scilicet] *et a (om. Ca).* scilicet ... Romano] *om. Ca.* a] *om. Un.* populo] *papa Mz a (om. Ca).* 7–8 Romano ... papa] *om. Mw.* 7 Tercia] opinio *add. Ly.* 8 quod verum] utrum *a_p.* Dicit *Mz.* 9 fidem catholicam *LyMwVd.* 10 qua] *que Un.* forte] *foret canc. Ve;* foris *Mz.* illegitime] *allegative Ly.* 11 scilicet] *Constantinus a.* et ... a] *om. Vd.* intus] *iterum Ly a_m.* vicario] *om. Mz.* 12 videlicet] *scilicet Ly a;* beati *add. ω.* qua] *quia Ve.* 13 bonorum] *beatorum Ve.* legitime] *om. Vd.* 14 abutebatur] *utebatur MzLy a.* auctoritate] *permissa seu add. Un.* 16 fuit] *em. from fuerit Ve;* *om. LyMw.* imperium] *habuit add. Ly.* sed] *om. ω (ymo supp. Ve).* 17 a deo] *om. MzLy a.* 18 constat ... qui] *supp. Mw.* michi] *om. Un.* ista] *om. Un.* cuiusdam] *unius Ca;* eiusdem *a_p.* qui] *quod Un.* 19 maioribus] *tocius add. Ly a (exc. Ca)* mundi prelatis *Ly a.* 20 pro] *quod Na. ac] eciam add. MzLy a.* 21 que] *quam Ve.* 22 eciam] *om. Ly.* qui] *supp. Mw.* reputantur] *em. from reputantes Ve;* *vocantur MzLy a.* pro ipsa] *quod ipsi (domino supp.) Ve;* *om. (gap) Mz.* 24 Ista] *on margin:* Probatur 3^a opinio *Ly.* que] *supp. Mw.* supra *MzLyMwVd.* Decretum *Ly a.* 25 quampluribus] *quam consimilibus Mz;* *quamplurimis Ly.* 27–28 aliquas ... imperium] *om. Mz a;* ab eo est imperium *Ly.* 27 videntur *Ve.* innuere] *imminere Na.* 28 Romanum] *potest add. Vd.*

165) *1 Pet. 2:14.* 166) *Cf. Innocent IV, Eger cui lenia, ed. P. HERDE, Ein Pamphlet, in: DA 23 (1967), pp. 521–2.*

insinuat glossa predicta, papa “*deponit imperatorem*”¹⁶⁷ (15^a, q. 6^a, c. *Alius* et c. *Iuratos*).¹⁶⁸ Ergo verum imperium Romanum est a papa.

Discipulus: Ista allegacio videtur aperte deficere et glossa allegata videtur male allegare capitula que adducit. Primum enim capitulum non loquitur de imperatore Romano sed de rege Francorum. Verba enim illius capituli sunt hec: “*Alius item Romanus pontifex, Zacharias nomine scilicet, regem Francorum non tam pro suis iniquitatibus quam pro eo quod tante potestati erat inutilis a regno deposuit et Pipinum, Karoli imperatoris patrem, in eius loco substituit omnesque Francigenas a iuramento fidelitatis absolvit.*”¹⁶⁹ In quibus verbis de imperatore nulla fit mencio. Ergo per illud capitulum non potest probari quod imperium Romanum sit a papa licet videatur posse probari quod regnum Francorum sit a papa.¹⁷⁰

Si concedatur quod regnum Francorum sit a papa videtur posse concludi quod Romanum imperium sit a papa, quia non est maior ratio de regno Francie quam de Romano imperio.

Magister: Ad istam obieccionem diversi diversimode respondere conantur. Dicunt enim quidam quod non est simile de Romano imperio et de regno Francie quia magis ut dicunt potest subesse regnum Francie pape quam Romanum imperium. Nam ut dicunt regnum Francie fuit antiquitus tam de iure quam de facto subiectum Romano imperio et adhuc est de iure, teste glossa Extra, *Qui filii sunt legitimi, Per venerabilem* que cum dicit papa: “*Cum rex*”, scilicet Francie, “*superiorem in temporalibus minime recognoscat*”,¹⁷¹ ait: “*De*

29 imperatorem] *om. Mz.* 15^a] 5 *Ca.* Alius] aliis *Mz a (em. to alius Un).* 30 Iuratos] *supp. Mw.* Romanum imperium *Mz.* 31 Discipulus] *on margin:* Obiectio *Ly.* 32 adducit] adduxisti *Ca;* adducam *α_p*; Et ideo qualiter ad hec respondetur manifesta. Magister: (*on margin:* Responsio) Dicitur quod capitulum *add. Ly.* Primum] *ca^m 19 prec. Mw.* enim] *eciam α_p.* enim capitulum] *om. LyMw.* non] *supp. Ve.* loquitur] legitur *a (exc. Mw).* 33 capituli illius *Ve.* 34 item] *ecclesie Mz; om. Ly a.* nomine] *om. LyCaUn.* 35 inutili *Un.* a regno] *a recto Mz; a rege depositus Un.* 36 deposuit *Mz.* papinum *Un.* imperatoris] *et add., but canc. Mw.* locum *Ly.* 39 Romanum imperium *MzVd.* posse] *om. Ly.* 41 Si] *Magister praec. ω Mz a; Discipulus praec. Ly Mw; on margin:* Replica *Ly.* conceditur *Mz a; concedetur Ly.* regimen *Ca.* sit a papa] *om. Un.* papa videtur] † *Ca.* 42 imperium Romanum *Mz a (exc. Ca).* a ... non] † *Ca.* ratio] *em. from regno Ve.* regno Francie] *rege Francorum Un.* 43 de] *a Mz.* de Romano] † *Ca.* 44 Magister] *Discipulus ω Mz a (exc. Mw); on margin:* Responsio prima *Ly.* illam *α_m.* obieccionem] *om. Na.* diversi] † *Ca.* conantur respondere *Ly a.* 45 quidam] † *Ca; om. Mw.* 45–48 Romano ... subiectum] *om. α_p.* 45 regno] *om. Mz; † Ca.* 46 subesse] *esse Mw.* Francie] *subditum supp. Mw.* 48 quam] *tam Na.* 49 sint *α_p.* que cum] *ubi MzLy; qui cum α_m.* Cum] *om. α_m.* 50 scilicet] *om. Ly α_m.* superiorem] *om. Vd.* ait] *om. Ly.*

167) *Gloss on D.96 c.6, s.v. usurpavit, col. 618.* 168) *C.15 q.6 c.3 and 5, col. 756.* 169) *C.15 q.6. c.3, col. 756.* 170) *Cf. Brev. 6.2.1–10, p. 250; OQ 2.9.14–5, p. 85.* 171) *X 4.17.13, col. 715.*

facto de iure tamen subest Romano imperio”,¹⁷² et glossa dist. 2^a, *Ius Quiritum* ait: “*Imperator est princeps totius mundi ff. ad legem Rodiam, Qui levande*¹⁷³ *qui ergo non vult esse sub Romano imperio nec hereditatem habere potest.*”¹⁷⁴ Et glossa Extra, *De privilegiis, Super specula* asserit manifeste quod leges Romanorum imperatorum de iure debent ab omnibus observari licet de facto non ab omnibus observentur.¹⁷⁵ Ex quibus aliisque quampluribus colligitur quod regnum Francie de iure est subiectum Romano imperio. Quare imperator Romanorum cui est subiectum potest committere pape sicut et aliis potestatem deponendi regem Francie pro diversis iniquitatibus. In quibus non posset committere pape potestatem deponendi imperatorem. Quare saltem ex commissione imperatoris et Romanorum potest regnum Francie esse magis subiectum pape quam Romanum imperium. Quod confirmatur per hoc quod imperator Romanorum non est magis subiectus pape quam principes qui de iure subsunt imperatori. Si ergo rex Francie de iure subest imperatori, imperator non est magis subiectus pape quam rex Francie, ut videlicet papa possit deponere imperatorem et non regem Francie.¹⁷⁶

Aliter dicunt quidam quod papa auctoritate papali nec imperatorem nec regem Francie potest deponere nisi pro heresi, tamen papa auctoritate Romanorum posset pro quibusdam aliis causis deponere imperatorem et auctoritate Francorum posset pro quibusdam causis deponere regem Francie et hoc glossa super preallegatum capitulum sentire videtur. Que super verbo *deposuit* ait:

51 facto] et *add. a.* de iure tamen] tamen et de iure *Ly.* 52 ff] et *prec. Mz.* ff ... levande] *om.* (*long gap*) *Vd.* ad legem Rodiam] *om. Ca.* Rodiam] *em. from Romanam Vē; Romanorum Un;* l. *add. MzLy;* de iac. *add. Mw.* lavande *o;* dicitur *add. MzLy.* 53 Et] ibidem *prec. Ly.* 54 Extra] *om. Vd.* De] primis *add. MzLyMwUn.* Super] *c. prec. MzLy.* specula] *om.* (*gap*) *a_p* (*supp. on margin Un*). 55 debent de iure *LyMw.* omnibus] *em. from hominibus Na.* 56 ab omnibus non *Mz.* aliisque] et aliis *a_m*; aliis *Un.* 58 Romanorum] Romanus *Ly.* cui est subiectum] *om. a_m.* 58–59 sicut ... Francie] *om. Vd.* 59 In] pro *a* (*exc. Vd*); vel *prec. Vd.* posset] possit *Mz;* potest *Mw.* 60 Quare] qualiter *Vē.* 61 et] *om. Un.* magis esse *Ca.* 62 confirmat *Vē.* 63 princeps *MzLy a.* 64 subest *MzLy a.* imperatori] imperator *add. Ca.* Si ... imperatori] *om. Un.* de] *om. Ca.* imperator] *om. Ca.* 65–66 ut ... Francie] *om. Ly.* 67 Aliter] *on margin:* Responsio secunda *Ly.* Quidam alii dicunt *Mw.* nec imperatorem] *om. Vd.* 68 tamen] licet *a_p.* 69–70 posset ... Francorum] *om. Ca.* 70 posset] potest *Ly; om. Mw.* pro] *om. Ly.* quibusdam] aliis *add. MzLy a.* Francorum *MzLy a;* verba enim illius capituli *add., but canc. Ca.* hoc] hec *Ly.* 71 super] *om. Ca.* c. allegato *Ly;* c. preallegato *a* (c. preallegatum *Mw*).

172) *Gloss on X 4.17.13, s.v. minime recognoscat, col. 1543.* 173) *Cf. Dig. 14.2.8, p. 188.* 174) *Gloss on D.1 c.12, s.v. quod nulli, col. 7.* 175) *Cf. gloss on X 5.33.28, s.v. non utuntur, col. 1832.* 176) *Therefore, cf. below, 3.2 Dial. 1.19–22, 30, 3.2 Dial. 2.1, 29 [notes 193, 211, 425, 676]; 1 Dial. 6.9 passim (Gs 515; Ly 55^{rb-va}); CB 6.6, pp. 280.31–281.12; Brev. 4.1.27–30, p. 194; 4.14.1–39, pp. 219–20; 6.1.26–31, p. 247; 6.2.3–18, pp. 250–1; OQ 2.12.29–30, p. 91; IPP 17.3–7, p. 311; 19.3–7, p. 312; 20.6–17, p. 314.*

“dicitur deposuisse quia deponentibus consensit”,¹⁷⁷ recipiendo scilicet ab eis potestatem deponendi. Et ideo quasi una cum eis deposuit.¹⁷⁸

Aliter dicitur quod Zacharias papa deponendo regem Francie misit falcem
 75 suam in messem alienam¹⁷⁹ potestatem videlicet usurpando sibi ex officio suo
 Ly f. 239rb nullatenus competentem, quod et alii summi pontifices in preiudicium laicorum
 sepe facere dignoscuntur, teste glossa que Extra, *De foro competenti* c. *Si quis clericus* ait: “Papa sive sint negligentes”, scilicet laici in exhibendo iusticiam clericis, “sive non quotidie concedit litteras clericis contra laicos super
 80 quacumque questione et ita usurpat iurisdictionem aliorum, contra illud quod dicit supra capitulo proximo, c. ‘Novit’”,¹⁸⁰ ubi sic legitur: “Non putet aliquis quod iurisdictionem illustris regis Francorum perturbare aut minuere intendamus, cum ipse iurisdictionem nostram nec velit nec debeat impedire.”¹⁸¹

Discipulus: Dixisti motiva aliquorum quare glossa male allegat c. *Alius*.¹⁸² Nunc
 85 dic quare videtur quod glossa eadem male allegat c. *Iuratos*.¹⁸³

Magister: Hoc videtur quibusdam quia illud capitulum nullam facit mencionem de imperatore sed de quodam milite, qui vocabatur Hugo, cui iuraverant quidam alii milites,¹⁸⁴ nec papa ibi deposuit dictum Hugonem a dignitate vel potestate sua sed tantum mandavit ut precipereetur militibus ne servirent Hugoni predicto.
 90 Hoc autem non fuit deponere dictum Hugonem quia quando dominus aliquis excommunicatus est vasalli sui ei obedire seu communicare non debent et tamen propter excommunicationem dominus non deponitur a dominio suo nec eciam

73 Et] *om. Ly.* Et ideo] Ideoque α_m . quasi] *om. \alpha_m*; quia α_p . 74 Aliter] *on margin*: Zacharias papa Mz; Responsio tertia Ly. Francorum Ly a. misit] messem suam in *add. Ca*; fals. *add.*, but *canc.* Mw. 75 videlicet] *om. Ly*; scilicet Vd. suo] *om. LyMw*. 77 sepe] *om. Ly.* que] *qui Ca*; *om. Un.* c¹] *om. Ve.* 78 sint] sicut secundum MzUn; simpliciter *add. Vd.* 78–80 iusticiam ... iurisdictionem] † *Ca.* 79 litteras] litteratis α_p . 80 questione] literas *add. Vd.* illud] *om. LyMw*. 80–81 quod ... proximo] † *Ca.* 81 dicit] dicitur a. c. proximo supra (super LyMw) MzLy a. c] verbo MzLy; eodem c. *Ca*; (scilicet ca. *supp.*) eodem Mw; 6 Un. ubi sic] † *Ca.* loquitur Ly a; Magister *add. \alpha_p*. 82 illustris] *om. \alpha_p*; istius *prec. Ly \alpha_m* († *Ca*). turbare MzLy a. aut minuire] minime Ly. 83 contendamus Mz; intendimus α_p . nec¹] nullomodo α_p . 84 Discipulus] Magister ω Mz *Ca.* male Glossa Ly. Alius] *em. from aliis Un.* 85 videtur quod] *om. Ly a.* eadem Glossa Ly α_m . 86 Magister] Discipulus ω Mz *Ca*; *on margin*: Respondetur pro c. *Iuratos* Ly. 88 deposuit] *om. Vd.* a] de Ly. vel] a *add. Un.* 89 sua] deposuit Vd. ne] ut non Ly a. 90 dictum] predictum MzLy a (*exc. Vd.*) quando] cum Ly; dum a. 91 est] *om. Mw.* tamen] *om. Mw.* 91–92 propter tamen Un. 92 excommunicationem] suam *add. MzLy a.*

177) *Gloss on C.15 q.6 c.3*, s.v. deposuit, col. 1443. 178) Cf. 1 *Dial.* 6.9 (*Gs* 515 41; *Ly* 55va); *OND* 93.735, p. 688; *OQ* 1.12.84, p. 51; 2.9.20–1, p. 85; *Alleg.* 5.221, p. 436; *Marsilius of Padua, De translatione imperii*, edd. C. JEUDY / J. QUILLET, *Oeuvres Mineures (Sources d'histoire médiévale* 12, 1979), pp. 400, 402; *Quoniam Scriptura*, ed. C. DOLCINI, *Marsilio e Ockham (Il mondo medievale* 17, 1988), p. 417. 179) Quotation based on *Deut.* 23:25; cf. *C.6 q.3 c.1*, col. 562; *X* 1.6.34, col. 80. 180) *Gloss on X* 2.2.5, s.v. de consuetudine, col. 544. 181) *X* 2.1.13, col. 243. 182) *C.15 q.6 c.3*, col. 756. 183) *Ibid.*, c.5. 184) Cf. *Brev.* 6.2.9–10, p. 250.

tollitur obligacio qua vasallus ei tenetur, teste glossa que 11^a, q. 3^a, c. *Iulianus* ait: “*Verum est quod excommunicacio non tollit obligacionem qua est vasallus obligatus domino, sed tantum effectum obligacionis. Unde domino absoluto* 95 *statim tenetur ei obedire.*”¹⁸⁵ Propter predicta et alia plura nonnullis apparet quod per illa capitula probari non potest quod papa deponat vel deponere posset imperatorem. Videtur eciam aliquibus quod ad papam non spectat de iure deponere imperatorem quia non maiorem potestatem habet papa super imperatorem et Romanum imperium quam super alios reges et alia regna 100 quecumque quia si maiorem potestatem haberet super imperatorem quam super alios reges aut haberet talem potestatem a iure divino aut a iure humano: non a iure divino quia in tota scriptura divina non legitur quod aliqua potestas sit tributa pape super imperatorem Romanum que non sit sibi concessa super alios reges; nec habet talem potestatem spiritualem super imperatorem a iure humano 105 quia non videtur quod aliquis sibi dederit vel dare potuerit huiusmodi potestatem, quia si aliquis sibi dedit vel dare potuit huiusmodi potestatem aut fuit imperator aut inferior imperatore; sed imperator non potuit dare pape talem potestatem super imperatorem et non super alios reges.¹⁸⁶ Tum quia non magis potest imperator subicere imperatorem pape quam alios reges. Tum quia non 110 habet imperium par in parem.¹⁸⁷ Tum quia si imperator qui dedit talem potestatem pape super | imperatorem non fuit | subiectus pape et imperator sequens fuit subiectus pape, imperator sequens non fuit verus successor quia quando successor est magis subiectus quam predecessor non est vera successio in ius alterius et ita imperator sequens non esset verus imperator. Et per 115 consequens imperator qui taliter subiugasset Romanum imperium pape fuisset

93 obligacio qua vasallus] ob hoc quod (quia *Un*) a vassallis *a.* tenetur] debetur *Vd.* 94 qua] quia *Un.* vasallus est *Ly a.* 95 domino] suo *add. Ly a.* 96 statim] *om. LyMw.* ei obedire tenentur *Ly.* Propter] Secundum *a.*; Sed *prec. Ly.* et] *supp. Mw.*; nonnulla *add. Ly.* nonnulla *Mz.* 96–97 per quod, *on margin:* et quod per illa ca^{la} *Ve.* 97 per] *om. Un.* illud capitulum *Ly a.* deponat vel] *om. MzLy a.* possit deponere *Vd.* possit *MzLy a.* 98 imperatorem] quoniam ut *add. Ly.* eciam] *om. Ly.* 99 quia non maiorem] *om. Un.* papa] *om. Ly.* supra *a (exc. Un).* 100–101 quam ... imperatorem] *om. Na.* 100–101 quecumque regna *Ly a.* 102 potestatem talem *MzMw.* a' ... non] *om. Mw.* 103 divina scriptura *Un.* 104 tributa] tradita *LyMw.* sibi] ibi *Mz.* 105 talem] *om. LyMw.* spiritualem super imperatorem] *om. Ly a_m.* a] *om. Un.* 107 quia] quod *Ve.* aliquis] quis *Mw.* sibi] *om. VeLy.* potuerit *Mw.* 108 sed] non *Ly a.* imperator²] quia *add. Ly a.* pape] *om. MzLy a_m.* 109 Tum] *om.*, cum *supp. Un.* 109–110 potest imperator magis *MzLy.* 110 Tum] cum *Un.* 111 habet] *om. Un.* par] per *Ly.* in parem] imperatorem *Ly a (exc. Vd) add. Mz.* Tum] cum *Un.* 112–113 pape' ... subiectus] *om. Un.* 112 non] nec *Vd.* 112–113 fuit ... sequens¹] *om. a.* 112 et] *supp. Mz.* 113 sequens¹] sapiens *Mz.* imperator ... successor] † *Ca.* 114 quando ... predecessor] † *decessor Ca.* 114–115 successio ... alterius] suc† *Ca.* 115 et] *om. Ly.* verus imperator] † *Ca.*

185) *Gloss on C.11 q.3 c.94, s.v. obediebant, col. 1263.* 186) *Cf. above [note 176].* 187) *Gloss on Dig. 36, 1, 13, 4.*

destructor imperii quantum in se fuisset et per consequens nichil egisset quia nullus imperator valet destruere imperium et quicquid ageret ad destructionem imperii de iure non teneret sed etiam per successorem esset de iure et de facto in
 120 irritum revocandum. Nec aliquis inferior imperatore dedit vel dare potuit pape talem potestatem super imperatorem, ex quo imperator eam dare non potuit. Propter hec nonnullis apparet quod ratio ista est invalida ad probandum quod verum Romanum imperium est a papa.

Discipulus: Aliam ideo recita rationem ad probandum idem.

Capitulum XIX

Magister: Aliam rationem innuit glossa ubi prius¹⁸⁸ que potest sic formari. Ab illo est imperium cui date sunt claves celestis et terreni imperii; sed beato Petro et per consequens successoribus eius date sunt claves celestis et terreni imperii.
 5 Unde Nicolaus papa, ut legitur dist. 22^a, c. 1°, sic dicit: “*Illam*”, scilicet Romanam ecclesiam, “*solus ipse instituit et fundavit et supra petram fidei mox nascentis erexit, qui beato Petro eterne vite clavigero terreni simul et celestis imperii iura commisit.*”¹⁸⁹ Ergo Romanum imperium est a papa.¹⁹⁰

Discipulus: Ista ratio fortis michi videtur et tamen si aliqui respondere nitantur
 10 ad ipsam enarra.

117 se] est vel *add. Ly a (exc. Vd)*. fuisset] est *Vd*. 118 imperator] non *supp. Mw*. et] quia *α_p*, egerit *LyMw*. 119 non teneret de iure *Ly α_m*. esset per successorem *Mz a (exc. Mw)*. esset] suum *LyMw*. in] *om. Vd*. 120 irritum] esset *add. Ly*. 120–121 talem potestatem pape *Ly*. 121 dare non potuit eam *Ly a*. 122 hoc *MzLy a*. ratio] *em. from* enim *Mw*. ista] illa *Ly a*. 123 imperium Romanum *Ly a*] *supp. Mw*. 124 Discipulus] *om. ω Mz Ly a (exc. MwVd)*. Aliam ... idem] *om. Ly*. ideo] igitur *Mz a*. recita] *om. α_m*. rationem] vel rationem *add. Mz*; dic *add. Ca*. idem] *gap add. Ca*; adducas *add. Mw*. 1 Capitulum XIX] adducit aliam rationem probantem quod imperialis potestas sit a papa ad quam etiam respondetur et obicitur. Discipulus: Aliam ergo rationem ad probandum idem adducas *add. Ly*; *om. a (c. 22 supp. Vd)*; *on margin*: Cap. XIX *Ly*. 2 Magister] *em. from D. Ve*; *om. Ca*; Discipulus *Un*. 3 illo] enim (*gap add. Mz*) *add. MzLy*. celestes *NaUn*. 3–4 sed ... imperii] *om. Mz*. 4 eius] suis *Ly a (om. Un)*. celestes *Na*. celestis ... imperii] et celestes et terrene *Un*. 5 22^a dist. *LyMw*. sic] sicut *Mz*. Illam] etiam *Mz*; Christus *LyCa*; ius *a (exc. Ca)*. scilicet] *om. Ly a*. 6 Romanum *Un*. constituit *MzLy a*. 7 Petro] *om. Ca*. clavigero eterne vite simul terreni *Ly a*. 8 Ergo ... papa] *om. α_m*. 9 Discipulus] *om. Ca*; Magister *Un*. michi] *om. α_p*. nitantur respondere *LyMw*. 9–10 ad ipsam respondere nitantur *Mz*.

188) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 167]. 189) D.22 c.1, col. 73; cf. Mat. 16:18–9. 190) Regarding this assumption, cf. OND 93.696–701, p. 687; Brev. 6.1.9–11, p. 247; OQ 2.1.15–19, pp. 68–9.

Magister: Nonnulli¹⁹¹ ipsam multipliciter conantur refellere quia dicunt quod si auctoritas Nicolai in qua fundatur ratio ista intelligatur sicut intelligunt qui eam adducunt plures absurditates imo errores aperti sequuntur. Prima absurditas sive error est quod omnia regna sunt a papa et quod nullus est verus rex nisi qui regnum suum suscipit a papa. Nam in tota scriptura divina vel in quacumque scriptura autentica nullatenus invenitur quod Christus aliter commiserit beato Petro iura Romani imperii quam iura aliorum regnorum.¹⁹² Si ergo per auctoritatem illam potest ostendi quod Romanum imperium est a papa et quod non est verus imperator nisi qui recipit imperium a papa, ut tenet opinio in cuius fulcimentum hec ratio est adducta, sequitur quod omnia regna alia sunt a papa et ita alii reges non sunt veri reges nisi regna sua a papa suscipiant. Quare, cum nulli vel pauci suscipiant regna sua a papa, nulli vel pauci sunt veri reges.

Discipulus: Satis videntur reges | suscipere sua regna a papa ex quo parati sunt ei obedire qui etiam si placeret pape parati essent resignare regna sua pape et ipsa ab eo recipere.

Magister: Istud multi negarent. Unde et de rege Francie specialiter papa, Extra, *Qui filii sunt legitimi*, *Per venerabilem*, testimonium perhibet quod superiorem in temporalibus non recognoscit.¹⁹³ Rex ergo Francie non est verus rex nec umquam fuit aliquis qui putavit se in temporalibus superiorem non habere.

Discipulus: Nunc michi videtur quod auctoritas Nicolai superius allegata potest in preiudicium regum et specialiter regis Francie intelligi. Sed queso dic quid

11 Magister] Discipulus Un. ipsam] om. Na. ipsam multipliciter conantur] volunt eam Ly; ipsam nituntur a (nituntur ipsam Mw). multipliciter] modo Mz. repellere LyVd. si] om. Ly. 12 ista] si add. LyMw; sic add. a (exc. Mw). intelligatur] intelligitur a_p. sicut] eam add. Mz a. intelligunt] eam illi add. Ly; illi add. a. eam] ea Ve. 13 imo] certe add. Ly. aperte errores Ca. aperte MzLy a. Prima] on margin: Prima absurditas Ly. 14 error] errore Ca. 15 suscepit Ca. scriptura divina] scriptura Mz; sacra scriptura Ly a. in] om. NaLy. 16 aliter] aliquando plus Mz; plus add. Ly. 17 ergo] om. Un. 18 illam auctoritatem Ca. illam] aliam Mz. ostendi potest Ca. 19 suscipit LyMw. ut] sicut Ly a. in] om. Na. 20 hec] ista Mz. hec ratio] om. Ly a. adducta] ista (illa Ca) ratio add. Ly a. regna alia] alia regna LyCa. alia] om. MwUn. 21 ita] om., sic supp. Mz. sua regna a. 22 pauci] sunt qui add. Ca. sua regna suscipiant Ly a_m. papa] ex quo parati sunt ei obedire add. Un. veri] om. Un. 23 Discipulus] Magister Un. sua regna suscipere LyMw; sua regna recipere a (exc. Mw; regna sua recipere Vd). a ... ex] † Ca. 24 ei] sibi LyMw. si placeret] † Ca. preparati Ly. essent parati Mz. regna] † Ca. sua regna Ly a. 25 recipere] suscipere vel prec. Mz; suscipere Ly. 26 Magister] Discipulus Un. Multi istud LyMw. multi] † Ca. et] om. Ly. Francie] om. Mz. papa] ut notatur Ly. Extra] d. add. Mz; De electione add. Ly; dis. a (exc. Vd). 27 Qui] que Ve. sunt] suum Ve; sint a_p. legitimi] c. add. MzLyVd. 28 Rex ergo] et tamen rex Ly. non] om. Ly. 29 non] om. MzLy. 30 Discipulus] Magister Un. videtur michi Ly. Nicolai] in casu a (in superioribus casu Un). superius] prius MzLy. 31 regum] om. Ve. dic] ibi add. MzLy a. quid] om. Na; quod Un; quomodo Vd.

191) For the following, cf. Brev. 6.1, pp. 247–50; OQ 2.7, pp. 80–2. 192) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 176]. 193) Cf. X 4.17.13, col. 715.

illi, qui dictam auctoritatem Nicolai pape et opinionem pro qua adducitur intelligunt sicut verba prima facie sonant, et qui eciam arbitrantur, quod sic iura omnium regnorum Christus commisit beato Petro, quod omnes reges tenentur
 35 recognoscere papam superiorem eciam in temporalibus, sentiunt de rege Francie et de aliis regibus et principibus qui in temporalibus papam superiorem minime recognoscunt, an scilicet eorum error sit talis quod sit inter hereses computandus?

Magister: Dicunt nonnulli quod si opinio predicta vera est error ille debet inter
 40 hereses computari quia secundum opinionem illam ex scriptura sacra colligitur quod Christus sic iura omnium regnorum beato Petro commisit quod omnia regna vera et legitima sunt a summo pontifice et summus pontifex eciam in temporalibus est superior omnibus regibus;¹⁹⁴ sed omnis error qui obviat scripture divine est inter hereses numerandus.¹⁹⁵ Quare si predicta assertio quod
 45 scilicet aliquis rex non debet recognoscere in temporalibus superiorem in terris est contra scripturam divinam est hereticalis censendus.

Discipulus: Numquid secundum istam opinionem rex Francie et alii tenentes assertionem predictam sunt inter hereticos numerandi?

Magister: Si ista assertio est hereticalis et rex Francie vel alius non tenet eam
 50 pertinaciter non est hereticus reputandus. Si autem sit hereticalis et rex Francie vel alius pertinaciter adhereret eidem hereticus est censendus. Qualiter autem debet de pertinacia quis convinci in primo tractatu huius dialogi libro quarto est aliquantulum indagatum.¹⁹⁶

32 qui dictam auctoritatem] per auctoritatem predictam *Ly*. auctoritatem dictam (illam *Ca*) *a*. Nicolai] in casu *a*. opinionis *a_m*; opi. *a_p*. 33 sicut] sic *Ve*; et *add. MzLy a*; illud *prec. Mz*. prima facie] *om. Ly a*. qui] que *Ly*. quod sic] sicut *Ly*. sic] sicut *Mw*. 34 commisit] pape scilicet *add. Vd*. 35 sentiunt] *om. (gap Mz) MzLy*; sumunt *a*. 36 de] *om. Vd*. qui] eciam *add. LyMw*. minime superiorem *a (exc. Mw)*. 36–37 minime recognoscunt superiorem *LyMw*. 37 scilicet] *om. Ca*. hereses] hereticos *a_m*. 39 Magister] Discipulus *Un*. predicta opinio *Ly a*. vera est] sit *a*. ille] iste *MzLy*; *om. a*. 40 sacra scriptura *Ly a*. 41 Christus] *om. a*. sic] si *Ca*; sicut *Mw*; omnia *add. Ly a*. regnorum] et *add. Ve*. commisit beato Petro *MzLy a* (Christus commisit b. Petro *Ca*; commisit Christus b. Petro *Mw*). quod] et *prec. Vd*. 42 vera regna *Un*. a] beato Petro *add. MzLy*. eciam] non *supp. Ve*. 44 numerandus] annotandus *Mw*. Quare ... assertio] Sed assertio scilicet *Mz*; asserere autem *Ly a_m*; assero *a_p*. 45 scilicet] *om. MzLy a_m*; si *a_p*. superiorem in temporalibus *Vd*. 46 divinam] et per consequens *add. MzLy a*. hereticalis est *Mz*. est hereticalis censendus] hereticum (est *add. Ly*) censendum *Ly a*. 47 Discipulus] Magister *Un*. 48 assertionem predictam] istam assertionem *MzLy a* (affliccionem *Un*). numerandi] *em. from* narrandi *Ve*. 49 Magister] Discipulus *Un*. Si ista] Sed illa *ω*. sit *LyMw*. et] quod *Un*; *em. (?) Vd*. 50 est] propterea *add. Ly*. 52 debet] *om. ω*; debeat *Ly a*. quis de pertinacia *LyMw*. convinci] convincit *Ve*. primo] de *add. Mw*. quarto] 8 *a (exc. Ca)*.

194) Cf. *Brev. 6.1.32–41*, pp. 247–8. 195) Cf. below, 3.2 *Dial. 1.25 [note 301]*; 1 *Dial. 2.11 passim (Gs 418–9; Ly 9va–10va)*; *OND 82.26–7*, p. 643; 124.33–5, p. 847; 124.127–32, p. 849; *CB 2.4*, p. 217.30–4; 6.7, p. 289.9–11. 196) 1 *Dial. 4 (Gs 445–467; Ly 22ra–32va)*.

Discipulus: Recitasti secundum opinionem quorundam unam absurditatem
 includentem quamplures sequentem ex auctoritate Nicolai pape intellecta ut ista
 opinio eam intelligit. Nunc dic an secundum aliquos aliqua alia absurditas seu
 error sequatur ex eadem secundum illum intellectum. 55

Magister: Alia absurditas secundum quosdam sequitur ex ipsa, scilicet quod
 regnum celeste sit a papa, quia ita asserit illa auctoritas quod Christus commisit
 beato Petro iura celestis imperii sicut terreni. Si ergo ex illa auctoritate potest
 concludi quod terrenum imperium est a papa, eadem ratione concludetur ex ipsa
 quod celeste imperium est a papa, quod videtur absurdissimum. Tum quia
 antequam esset papa fuit celeste imperium. Tum quia sine auctoritate pape multi
 recipiuntur in celesti imperio. Tum etiam | quando sedes vacat multi recipiuntur
 ad celeste imperium. 65 *Lyf. 240^a* *Gs p. 888bis*

Discipulus: Audivi quomodo aliqui moliuntur ex auctoritate Nicolai pape¹⁹⁷
 intellecta prout eam intelligit opinio in precedenti capitulo recitata plures
 absurditates et errores concludere. Nunc dic quomodo isti illam auctoritatem
 intelligunt ex quo potero advertere quomodo ad allegacionem que fundatur
 super ipsam respondere nituntur. 70

Magister: Dicunt quod sicut Nicolaus per imperium celeste non intelligit
 imperium quod possidet ecclesia triumphans, quia illud regnum non datur a
 papa sed a deo, licet papa habeat claves illius et sit claviger, non dominus, illius
 imperii, sic per terrenum imperium non intelligit imperium temporale quod
 possidet imperator, sed per celeste imperium intelligit bonos in ecclesia 75

54 Discipulus] † Na; Magister Un. secundum opinionem] om. Un. quorundam] aliquorum Ca.
 55 quamplures includentem Ly. sequentes MzLyCa. ista] illa Mw. 56 Nunc] autem add. Ly a.
 secundum aliquos (alios LyMw) dic an Ly a. 57 illum] om. Ly; eundem Mw. intellectum] eundem
 add. Ly. 58 Magister] Discipulus Un. 59 regnum] regimen a (exc. Mw). ita] iste Un. illa] ista
 LyMw. 60 Si] Sic Un. ergo ... auctoritate] † Ca. illa] ista MzLy a. 61 est] sit MzLy a. est ...
 papa] † Ca. concluditur MzLy. ipsa] ista Vd. 62 celeste] † Ca. est] sit MzLy a. absurdum a_p.
 Tum] Cum VeMzUn. 62–64 Tum ... imperio] om. a_m. 63 antequam] ante Christum MzLy; ante
 Christum a_p. esset] ecclesia (et supp.) Vē. fuit] em. to fuerunt Vē; supra MzLyUn; scilicet Vd.
 Tum] Cum VeUn. 64 Tum] Cum MwUn. etiam] quod add. Ly; quia add. Vd. recipiuntur²
 recipiantur Na Ve (?) Mw († Ca). 66 Discipulus] Magister Un. aliqui] em. from aliquo Vē. pape
 Nicolai Vd. 67 eam] om. Ly a. 68 isti] illi Un. 69 intelligant Mz. advertere] adducere Ly.
 71 Magister] Discipulus Un; on margin: Responsio prima ad auctoritatem Ly. sicut] om. Na.
 Nicolaus] papa add. LyVd. 72 quia] quod Na. regnum] regimen Mz a_p. 73 habet CaUn. illius]
 em. from ius Mw. 74 sic] sicut Mw. 74–75 imperium² ... intelligit] om. Na. 75 per] tale add. Ly.
 intelligit] supra Ly. bonos] imperium Mw; tantum add. Mz.

197) Cf. above [note 78, 189].

militante et per terrenum imperium intelligit malos super quos papa noscitur potestatem habere.¹⁹⁸

Aliter dicitur quod Nicolaus papa non dicit commissum beato Petro dominium terreni et celestis imperii sed iura,¹⁹⁹ et ideo terrenum imperium non est a papa.
80 Et tamen papa habet aliquod ius in terreno imperio quando a Christiano gubernatur: Tum quia habet potestatem spiritualem super imperatorem. Tum quia habet ius percipiendi carnalia ab imperatore cui ministrat spiritualia, iuxta illud apostoli 1^a Corinthiorum 9° : “*Si nos vobis spiritualia seminamus non magnum est si nos carnalia vestra metamus.*”²⁰⁰

Capitulum XX

Discipulus: Aliam allegacionem pro opinione predicta adducas.

Magister: Aliam rationem innuit glossa dist. 10^a, c. *Quoniam idem*.²⁰¹ Ex qua ratio talis potest sumi. Ab illo est Romanum imperium qui transfert et transferre
5 potest Romanum imperium de una domo vel gente ad aliam. Sed papa *transtulit imperium* de *Grecis in Germanos*, Extra, *De electione, Venerabilem*.²⁰² Ergo Romanum imperium est a papa.

Discipulus: Ista ratio videtur insolubilis et tamen cupio scire an aliqui nitantur ipsam refellere.

76 militante] *em. from* militantem *Ve.* et] *om. Ly.* supra *Ve.* 78 Aliter] *Alio Mw; on margin:* Responsio secunda *Ly.* dicit] *fuit em. from* debet *Ve; om. Un;* vult quod dominus *Vd;* quod *add. MzLy.* commissum] *commissit MzLy a; a supp. Ve.* beato] *om. a.* 79 celestis et terreni *MzLy.* imperium terrenum *Ca.* 81 Tum¹] *Cum Un.* supra *Mw.* Tum²] *Cum Un.* 82 praeciendi *Na;* participandi *MzLy.* imperatore] *imperio Ly.* cui] *om. (gap) Un;* quia sibi *Vd.* 83 Corinthiorum] *ad Cor. MzLy a (exc. Ca).* 9°] *1 Vd.* non] *mirum add. a_m.* 84 magnum est] *est mirum Ly.* est] *om. MzCa.* nos] *om. Ly a.* vestra] *bona a_m.* metamus] *etc. add. Mz.*

1 Capitulum XX] *adducit tertiam rationem ad probandum tertiam opinionem ca. xviii postiam, ad quam respondetur et obicitur add. Ly; om. a (20 Ca; supp. Mw; c. 23 supp. Vd); on margin: Cap. XX Ly.* 2 Discipulus] *supp. Mw.* Aliam] *on margin: Responsio tertia Ly.* 3 10^a] *14^a Mw.* Ex] *extra Ve.* 4 summi *Ve;* fieri *a_p.* transferet *Un.* transfert et] *om. Na.* transferri *Ve.* 5 Romanum imperium] *om. Ly a_m.* domo vel] *om. Ly a.* aliam] *Romanum imperium add. Ca.* 6 in] *ad Ly a.* Germanos] *Romanos MzLy a (em. to Germanos Mw).* Venerabilem] *c. prec. Mz; per prec. Vd.* 7 imperium Romanum *LyMw.* 8 nituntur *a.* 9 ipsam] *eam Ly.*

198) *Cf. 1 Dial. 6.9 (Gs 515 50–1; Ly 55vo); OND 93.712–23, p. 688; Brev. 6.1.67–77, 91–5, p. 249; OQ 2.7.62–70, pp. 81–2.* 199) *Cf. Brev. 6.1.94–5, p. 249.* 200) *1 Cor. 9:11.* 201) *Gloss on D.10 c.8, s.v. discrevit, col. 43.* 202) *Cf. X 1.6.34, col. 80.*

Magister: Putant aliqui quod ex ista ratione intellecta ut eam quidam intelligunt sequitur absurditas manifesta, quod videlicet papa potest transferre quecumque regna Christianorum et aliorum de domo in domum et de gente in gentem et ita posset transferre regnum Francie de Francis in Anglicos vel Theutonicos aut Hispanos vel alios, secundum quod transtulit imperium Romanum de Grecis in Germanos. Quod autem absurditas ista sequatur probant per quoddam fundamentum per quod multi nituntur probare quamplura circa materiam istam. Est autem hoc fundamentum quod eciam tactum est prius, quod scilicet nullam potestatem specialem dedit Christus beato Petro super Romanum imperium quam sibi non dederit super regnum Francie et alia regna quecumque.²⁰³ Quod duobus modis ostendere moliuntur.

Primo sic: In tota scriptura sacra ubi fit mencio de potestate collata a Christo beato Petro nulla fit mencio specialis de Romano imperio nec ab illa potestate aliquod regnum eximitur. Cum enim dixit Christus beato Petro: “*Quodcumque ligaveris super terram*”²⁰⁴ etc., et cum iterum dixit: “*Pasce oves meas*”,²⁰⁵ non plus a tali potestate eximitur regnum Francie vel aliquod aliud quam Romanum imperium.²⁰⁶ Eodem modo in omnibus auctoritatibus quibus probatur potestas papalis: Cum scilicet dicitur Genesis 1°: “*Fecit deus duo luminaria magna*”²⁰⁷ etc., per que intelliguntur regnum et sacerdocium; et cum dicitur Ieremie 1°: “*Ecce constitui te hodie super gentes et super regna*”,²⁰⁸ et cum dicitur Luce 22°: “*Ecce duo gladii hic*”,²⁰⁹ et in consimilibus nulla fit mencio specialis de regno Francie vel alio ut intelligatur specialiter exemptum a quacumque potestate data

10 Putant] *on margin*: Impugnatio rationis *Ly*. quod] *supp*. *Mw*. ista] *om*. *Ly*. eam quidam] aliqui eam *Ly*; eam aliqui *Mw*; quidam eam *a_p*. 11–12 regna quecumque *MzCa*; quodcumque regnum *a_p*. 12 et] *om*. *Mz a_p*. 13 posset] potest *LyMw*; *on margin*: Absurditas sequens ex ratione *Ly*. de Francis] de Francigenis *Mz a_p*; *om*. *Ly a_m*. vel] et *MzLy a*. aut] ad *Ve*. 14 Romanum imperium *MzLy a*. Grecia *Mz*. 15 Germanos] Romanos *MzLy a* (*em. to* Germanos *Mw*; Romanis *Un*). absurditas ista] ista absurditas *Ly a*. probantur *Ve*; probatur *a_p*. 16–17 fundamentum ... scilicet] † *Ca*. 16 quamplura] quam multa *Mz*. 17 autem] eciam *a_p*. eciam] est *Un*; *om*. *Vd*. scilicet quod *MzLy*. 18 specialem] spiritualement *MzLy*. dedit ... beato] † *Ca*. 19 quam] † *Ca*. quam sibi non] quin illam *Ly a_m*. sibi] illi *a_p*. dedit *Mz*. Francie] et *Un*. regna] signa *Mz*. 20 ostendere] ostenditur *Na*. 21 sic] ostenditur *Mz*; *om*. *CaVd*; probatur *prec*. *LyMw*. potestate] pape *add*. *Ly a*. illata *Un*; sibi *add*. *Ly a*. a] *supp*. *Ve*. 22 beato Petro] *om*. *Ly a*. fit] sit *Ve*. 23 regimen *MzVd*. dicit *Ca*. 24 super terram] *om*. *Ly a_m*; ligatum erit et in celis *add*. *a_p*. et] *om*. *Ly*. cum] tum *Un*. 25 tali] *om*. *Ca*. 26 Eodem modo] et idem *MzLy*; et ideo *a* (*em. to* et idem *Mw*; et a deo *Un*). 27 papalis] specialis pape *Ly a* (pape specialis *Vd*). scilicet] enim *Ly a*. scilicet dicitur] dicitur enim *Ca*. magna luminaria *Vd*. 28 intelligunt *Mz a*; intelligit *Ly*. et] *om*. *o*. cum] tamen *Ca*. 1°] 10° *a* (*exc. Vd*). 29 gentes] gentem *a*. 30 Ecce] *om*. *Un*. duo] 2° *Mw*. similibus *Ly*. fit] sit *Na*. mencio] hic *add*. *a* (*exc. Ca*). 30–31 regno ... alio] aliquo regno *Ly*; quocumque regno *a*. 31 ut] nec *LyCa*; et *Un*. intelligitur *Ly a*. exceptum *CaUn*. quacumque] *om*. *Ly*. potestate] *supp*. *Mw*.

203) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 176]. 204) *Mat*. 16:19. 205) *Jn*. 21:17. 206) Cf. *CB* 6.6, p. 281.1–5. 207) *Gen*. 1:16. 208) *Jer*. 1:10. 209) *Lk*. 22:38.

beato Petro a Christo magis quam Romanum imperium. Ergo nullam potestatem accepit beatus Petrus a Christo super Romanum imperium quam non accepit super Franciam et alia regna. Quare si ex potestate data beato Petro a Christo
 35 papa potest transferre Romanum imperium de gente in gentem poterit eadem potestate transferre regnum Francie de gente in gentem.

Secundo probant idem sic: Non fuit maior potestas data beato Petro super Romanum imperium quam super partes Romani imperii vel super regna que erant subiecta Romano imperio. Sed quando Christus dedit beato Petro
 40 potestatem papalem regnum Francie, sicut et alia regna, erat pars Romani imperii vel subiectum Romano imperio. Ergo non maiorem potestatem recepit beatus Petrus a Christo super Romanum imperium quam super regnum Francie.

Discipulus: Forte dicerent aliqui quod dum regnum Francie erat subiectum Romano imperio omnem potestatem quam habuit papa super Romanum imperium habuit eciam super regnum Francie. Sed modo non habet eam quia
 45 regnum Francie non est subiectum Romano imperio.

Magister: Ista responsio multis videtur absurda. Tum quia per rebellionem regni Francie vel exempcionem papa non debuit aliqua potestate privari. Tum quia potestas quam habet papa ex ordinatione Christi non potest mutari nec auferri ab eo | per aliquem inferiorem Christo. Tum quia tunc papa qui fuit post rebellionem vel exempcionem regni Francie non fuisset equalis potestatis cum papa qui precessit et ita non fuisset verus successor.
 Ly.f. 240va

Discipulus: Recitasti quomodo illa ratio impugnatur, nunc narra quomodo respondetur ad ipsam.

55 **Magister:** Respondetur ad ipsam quod per qualem auctoritatem papa Zacharias deposuit regem Francie et Pipinum instituit, ut allegatum est supra,²¹⁰ per talem

32 beato] *om. Ly a.* 32–33 Ergo ... imperium] *om. MzLy a.* 33 quam] quod *Ly.* accepit] acceperit *MzLyCaVd.* 34 beato] *om. Vd.* 36 in gentem] *om. Ca.* 37 probantur *Ve;* probat *a (exc. Vd).* beato Petro data *Ly a (exc. Ca).* 39 Romano imperio subiecta *Ca.* beato] *om. Vd.* Petro] pape *add. Na.* 40 papalem (*em. from papa Mw*) potestatem *a.* sicut ... regna] *om. a_m.* erat] fuit *MzLy.* 41 subiectum] subditum *Mw.* recipit *Ca.* 43 Forte] *on margin:* Evasio absurditatis *Ly.* dicunt *Mz.* dum regnum] dominium regni *Ly a_m.* 44 imperio] et *add. Ly a_m (supp. Mw).* 47 Ista] *on margin:* Replica *Ly.* responsio] ratio *Mw.* videtur] esse *add. a (exc. Mw).* Tum] Cum *Un.* 48 excepcionem *Mz a_p.* Tum] Cum *Un.* 49 potestas] ponentes *MwUn.* quam] quod *Mw.* habet] habuit *a (exc. Vd).* non] nec *Un.* mutari] *em. from imitari Mw.* 50 inferiorem] *em. from superiorem Ve.* Tum] Cum *Un.* 51 vel exempcionem] *om. Na.* excepcionem *MzLy a_p.* 52 ita] sic *Mz.* fuit *Ly.* successor] eius *add. Ly.* 53 illa] ista *Mz a.* illa ratio] *om. Ly.* pugnatur *Ve.* 55 Magister ... auctoritatem] † *Ca.* ad ipsam] *om. Ly a.* per] *supp. Mw; om. Un.* qualem] potestatem et *add. MzLy a.* 55–56 Zacharias ... Francie] † *Ca.* 56 Francie] *om. Un.* instituit] substituit *Ve;* *em. to substituit Na;* et instituit *Un.* ut ... supra] † *Ca.* per] *om. Un.*

210) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 169].

vel consimilem transtulit imperium Romanum de Grecis in Germanos. Regem autem Francie non deposuit auctoritate vel potestate sibi data a Christo sed vel hoc fecit auctoritate Francorum, qui sibi illa vice auctoritatem et potestatem talem dederunt, vel sicut dicit glossa super illud capitulum *Alius*: “*Dicitur deposuisse quia deponentibus consensit.*”²¹¹ Sic papa non auctoritate vel potestate sibi data a Christo sed auctoritate Romanorum, qui pape tamquam persone excellenciori inter Romanos talem potestatem dederunt illa vice, transtulit imperium de Grecis in Germanos, vel potest dici transtulisse quia transferentibus consensit.²¹²

Discipulus: Ista responsio videtur fundari in illa opinione que ponit quod papa aliquam potestatem habet a Christo immediate, scilicet potestatem in spiritualibus et ius percipiendi carnalia necessaria sibi pro sustentacione sua, et exercendo officio suo aliquam habet a consiliis generalibus, aliquam a congregacione fidelium, saltem per tacitum consensum ipsorum, aliquam a diversis gentibus vel imperatoribus aut principibus vel aliis fidelibus. De qua opinione potero invenire quamplurima in tractatu de potestate pape et cleri.²¹³ Ideo ad presens quamplures impugnaciones istius responsionis omittam et unam adducam que talis est:

Quando aliquid dicitur fieri a sede apostolica non intelligitur fieri per aliquam potestatem concessam persone pape solummodo sed intelligitur fieri auctoritate officii commissi sibi a Christo. Decretalis autem illa *Venerabilem* dicit sedem

57 transtulit] † *Ca.* Romanum imperium *MzLy a.* Romanum] † *Ca.* Germanos] Romanos *Mz a* (exc. *Ca.*; em. to Germanos *Mw*). 58 autem] -que *Ly a* († *Ca.*) autem Francie] † *Ca.* a Christo] † *Ca.* sed] om. *Mw.* 58–59 vel hoc] hec *Ly.* 59–60 et potestatem talem] talem vel potestatem *Mz.* 60 dederunt talem *LyCa.* sicut dicit glossa] secundum glossam *Ly.* illo (illud *Un*) capitulo *a_p*. 61 Sic] Sed *Ca.* non] *canc. Mw.* 61–62 auctoritate ... sed] om. *Mw.* 62 qui pape] om. *MzLy a.* tamquam] et quam *Un.* 64 imperium] Romanum *prec. MzLy a.* Germanos] Romanos *Mz a* (exc. *Ca.*; em. to Germanos *Mw*). 65 transtulitibus *Un.* 66 responsio] ratio *a.* fundata *Ve.* illa] ea *Mz.* ista *a_p*. 67 aliquam] veram *Mz.* om. *Ly.* potestatem habet] habet veram potestatem *Ly.* scilicet] et *Mz.* secundum *Ly.* 68 perturbandi *Mz.* pro] sub *Ca.* sua] om. *Ly.* 68–69 et ... suo] om. *a.* 69 officia sua *MzLy.* habet aliquam *Ly.* habet] om. *Vd.* a] om. *Un.* concilii *LyUn.* generalibus] et ius percipiendi carnalia necessaria sibi pro sustentacione sua aliquam habet a consiliis generalibus *add. Ca.*; habet *add. Vd.* aliquam²] auctoritatem *MzLy.* a²] om. *Ve.* 70 assensum *Ly.* aliquam] om. *Ly.* 71 aut] a *Ve.* aliis fidelibus] huiusmodi *Ly a.* 72 poteris *Ly.* quamplurima] om. *Ca.* cleri] quamplurima *add. Ca.* 73 istius] illius *MzLyMw.* 75 Quando] on *margin.* Obiectio contra responsionem *Ly.* aliquid] aliud *Na.* fieri dicitur *Ly a* (dicitur om. *Ca.*) apostolica] et *add. Ve.* 76 concessam] om. *Mz.*; per se *add. Un.* pape] proprie *Mz.* solummodo] om. *Ly.*; *supp. Mw.* 77 commissi ... Christo] concessi a Christo sibi et commissi *Ly.*; sibi a Christo commissi *Ca.*; intelligitur (em. from concessi sibi) a Christo sibi commissi *Mw.* illa] ista *Ca.*

211) *Gloss on C.15 q.6 c.3, s.v. deposuit, col. 1443.* 212) Cf. below, 3.2 *Dial. 1.30*; *OND 93.740–2, p. 688*; *CB 6.13, pp. 295.14–296.8*; *OQ 2.10.14–37, pp. 86–7*; *4.6.72–97, p. 138*; *4.9.117–24, p. 150*; *Marsilius of Padua, Defensor Pacis, D.2 c.30, § 8, ed. R. SCHOLZ (MGH Fontes iuris 7, 1933), pp. 600–1.* 213) 3.1 *Dial. 1.10–11, 16–17, pp. 146–50, 155–60.*

apostolicam transtulisse imperium de Grecis in Germanos. Verba enim dicte decretalis sunt hec: “*Illis principibus ius et potestatem eligendi regem in imperatorem postea promovendum recognoscimus, ut debemus, ad quos de iure et antiqua consuetudine noscitur pertinere, presertim cum ad eos ius et potestas huiusmodi ab apostolica sede pervenerit que Romanum imperium in personam magni Karoli a Grecis transtulit in Germanos.*”²¹⁴ Ergo papa auctoritate officii commissi sibi a Christo transtulit Romanum imperium.

85 **Magister:** Respondetur ad impugnationem istam quod sepe sedes apostolica accipitur pro papa et sepe illud quod fit a papa in quantum persona dicitur fieri ab apostolica sede. Et ideo quia papa habens potestatem a Romanis transtulit imperium sedes apostolica dicitur transtulisse imperium.

Ly. f. 240^b

Capitulum XXI

Discipulus: Adhuc allegaciones alias pro opinione predicta discuciamus.

Magister: Pro eadem opinione allegatur aliter²¹⁵ sic: Ab illo habet imperator Romanum imperium a quo postquam electus est examinatur, confirmatur, inungitur, consecratur et coronatur et cui iurat. Sed imperator Romanus postquam est electus examinatur a papa, confirmatur, inungitur, consecratur et

78 Germanos] Romanos *Mz a* (*em. to Germanos Mw*). dicte] *om. Ly a_m*. 79 Istis *MzLy a*. ius] et *prec. MzLy a*. et potestatem] potestate *Mw*. in] et *Ca; supp. Mw*. 80 promovendi cognoscimus *LyMw*. ut] et *Ca*. 81 et¹] de *add. a_m*. consuetudine antiqua *Un*. 82 huiusmodi] *om. Na*; apostolica *prec.*, but *canc. Mw*. ab ... pervenerit] a sede apostolica (*supp. Mw*) provenerit *LyMw*. persona *Mw*. 83 Germanos] Romanos *Mz a* (*em. to Germanos Mw*). 84 sibi commissi *Ca*. transtulit] in Romanos *add. Ca*. 85 Respondetur] *on margin*: Responsio ad obiectionem *Ly*. apostolica sedes *Ly a*. 86 illud] id *MzMw*. fit] *supp. Na*. persona] papa *LyMw*. dicitur] debet *Mz*. 86–87 ab apostolica sede fieri *a_p* (ab apostolica fieri sede *Un*). 87 a sede apostolica *MzLy*. papa] *om. ω*. 88 imperium] *om. a*.

1 Capitulum XXI] tertiam rationem adducit ad probandum id quod prius que etiam impugnatur et ad eam respondetur *add. Ly; om. a* (c. 24 *supp. Vd*). 2 Discipulus] *om. Ca; on margin*: Cap. XXI *Ly*. predicta] *om. a_p*. 3 eadem] ista *Mz*. aliter] Augustinus *MzLy*; argumentum *a*. 4 electus est] † *Ca*. examinatur] *om. Na*. confirmatur examinatur *Mz*. 5 ungitur *a*; et *add. Mz a_m*; et *prec. LyMw*. et¹] *om. Mz*. et coronatur] † *Ca*. iniurat *Na*. 6 postquam est] † *Ca*. examinatur *Mw*. 6–7 confirmatur ... iurat] confirmatur consecratur et huiusmodi *a*; consecratur et [*supp.*] huiusmodi *Mw*; consecratur et confirmatur et huiusmodi *Un*. 6–7 et ... iurat] † *Ca*.

214) *X 1.6.34, col. 80*. 215) *According to the reading of MzLy, cf. Augustinus of Ancona, Summa de ecclesiastica potestate (Rom 1479), Q. 41, art. 2–3, fol. 136ra–137ra.*

coronatur et ei iurat, Extra, *De electione, Venerabilem*²¹⁶ et dist. 63^a, *Tibi domino*.²¹⁷ Ergo imperator imperium habet a papa.

Discipulus: Ista ratio videtur includere multas particulas. Dic ergo secundum aliquam sententiam an per hoc quod electus in imperatorem examinatur a papa possit ostendi quod imperator recipit imperium a papa. 10

Magister: Dicunt quidam quod non.²¹⁸ Nam et littere legati examinari debent ab illis ad quos mittitur, dist. 97^a, *Nobilissimus*, ubi dicit glossa: “*Legati sine periculo non recipiuntur. Unde maior in eis est facienda examinatio.*”²¹⁹ Et tamen legacionis officium non est ab ipsis. Ergo per examinationem probari non potest quod examinatus habet officium suum ab examinante. Licet etiam examinare litteras papales Extra, *De crimine falsi, Ad falsariorum*²²⁰ et tamen examinatores huiusmodi non habent super litteras examinatas aliquam potestatem. Ergo per hoc quod electus in imperatorem examinatur a papa inferri non potest quod imperator habet imperium a papa. Examinatur igitur electus in imperatorem a papa non ut papa conferat sibi imperium sed ne papa et alii habeant pro imperatore illum qui non est electus legitime et per consequens qui non est verus imperator, quemadmodum volentes uti litteris papalibus examinant eas ne litteras falsas pro veris recipiant. 15 20

Discipulus: Video quare dicitur quod per examinationem probari non potest quod imperium sit a papa. Nunc refer quid dicitur de confirmatione. 25

Magister: Dicitur quod in nulla scriptura autentica antiqua invenitur quod imperator fuerit confirmatus a papa. Unde nec in decretali *Venerabilem*²²¹ que magis sonare videtur quod imperium sit a papa de confirmatione fit sermo. Unde dicitur quod antiquitus imperator non confirmabatur a papa. Si autem 30

7 Extra] exempla Ca. De] *supp. Mw.* Venerabilem] c. *prec. MzLyMw.* 8 † Ca; domine α , 9 ratio] responsio Na Mz († Ca). particulas] *om. ω Mz.* ergo] quod *add. Mw.* secundum] † Ca. 10 aliquam] aliam Na. in] *supp. Mw.* 11 imperium recepit (recipit Mw) LyMw. 12 Dicunt] *on margin:* Impugnatio rationis, Prima Ly. littere] *om. Ly.* 13 mittuntur MzLyVd. Ligati Un. 14 in eis maior Ly a (*exc. Vd.*) in eis facienda est maior Vd. facienda est MzCa. 16 quod] quia Mw. examinatus] non *add. Ly.* Licet etiam] Tum quia licet Ly; sed et licet (*supp.*) Mw. 17 Ad] et Ly; c. *prec. Mz.* 19 quod] quia Mw. in] *supp. Mw.* 20 imperium habet Mz. igitur] per hoc *add. Vd.* 21 papa] *om. Ca.* 22 illum] unum Ly a. 24 eos CaUn. 25 Vides Ca. 26 Nunc] Hec Ve; *om. Un.* refert VeMw. 27 Dicitur] *on margin:* Secunda Ly. autentica] *om. Ca.* antiqua] *canc. Mw.* 28–31 fuerit ... aliquis] *om. Mz.* 28 Unde] *om. Un.* nec] et Ly. 29 fit sermo] non fit mencio Ly a. 30 imperator antiquitus Ly a.

216) X 1.6.34, col. 80. 217) D.63 c.33, col. 246. 218) Cf. OQ 2.11.1–52, pp. 88–90. 219) Gloss on D.97 c.3, s.v. signatis, col. 631. 220) X 5.20.7, col. 820. 221) X 1.6.34, cols. 79–82.

postea aliquis fuit confirmatus a papa ex simplicitate et humilitate imperatoris processit, non tamen potuit legem successori suo imponere.²²²

Discipulus: Numquid per inunccionem, consecracionem et coronacionem ostendi potest quod imperium sit a papa?

35 **Magister:** Dicitur quod non, quia alii reges inunguntur, consecrantur et coronantur ab archiepiscopis et episcopis regnorum suorum et tamen non habent

Ly. f. 214ra | ab ipsis regna sua.²²³

Discipulus: Nonne per iuramentum potest ostendi quod imperium sit a papa?

Magister: Dicitur quod non, quia non potest probari quod aliquis imperator
40 prestiterit aliud iuramentum pape quam illud quod fecit Oto imperator Iohanni. Sed iuramentum Otonis non fuit iuramentum fidelitatis et subieccionis quod prestat vasallus domino suo pro feudo quod recipit ab ipso. Ad quod probandum tam iuramentum Otonis predicti quam iuramentum quod prestat vasallus domino suo adducitur. Iuramentum autem Otonis, ut habetur dist. 63^a, c. *Tibi domino*,
45 tale fuit: “*Tibi domino Iohanni pape ego rex Otto promittere et iurare facio per patrem et filium et spiritum sanctum, per hoc lignum vivifice crucis et per has reliquias sanctorum quod, si permittente domino Romam venero, sanctam Romanam ecclesiam et te rectorem ipsius exaltabo secundum meum posse, et numquam vitam aut membra neque ipsum honorem quem habes mea voluntate*
50 *aut meo consilio aut mea exhortacione perdes. Et in Romana civitate nullum*

31 aliquis postea *Ly a.* confirmatus fuerit *LyMw.* papa] sed *add. Mz.* humilitate vel simplicitate *Vd.* et] vel *Ly a.* 32 successor] imperatori *Ly.* suo] *om. LyMw.* 33 inunccionem] et *add. Un.* et] *om. LyMw;* confirmacionem *add. a_p.* (*prec. Vd.*) 35 Dicitur] *on margin:* Tertia *Ly.* inunguntur] et *add. Ca.* 36 ab] *ad add. Ve.* 37 sua regna *Ly.* sua] *om. Mw.* 38 Nonne] Nunquid, *on margin:* Quarta *Ly.* iuramentum] suum *add. Ca.* 39 non quia] *om. Un.* non] *supp. Mw.* 40 aliud] *em. from ad Ve;* aliud *LyVd.* Otto *VeCaUn;* Otho *MzLyMw;* Otto *Vd.* Iohanni] pape *add. Ca.* 41 iuramentum] et *add., but canc. Mw.* Otonis *VeCaUn;* Othonis *MzLyMw;* Ottonis *Vd.* quod] sicut *Ca.* 42 feudo] pseudo *Ca;* ferendo *a_p.* recepit *Ly.* 42–43 probandum tam] † *Ca.* 43 Otonis *VeCaUn;* Othonis *MzLyMw;* Ottonis *Vd.* iuramentum quod] iur† *Ca.* 44 adducuntur *LyMw;* adducantur *a_p.* adducitur [iuramentum] add† *Ca.* Otonis *VeCaUn;* Othonis *MzLyMw;* Ottonis *Vd.* ut] *om. MzLy a.* domino] † *Ca.* 45 fuit] fit *a.* rex] † *Ca.* Otto *Ve a (exc. Vd);* Otho *Mz;* Otho *Ly.* promitto et iuramentum *LyCa.* 46 patrem] † *Ca.* et] *om. Ly.* vivifice] universe *Mz a_p.* et] † *Ca.* 47 domino] deo *Ly;* † *Ca.* 48 et] per *Mz.* 49 numquam] *om. Ly.* 50 mea] meo consensu aut *Ly;* *om. Mw.* civitate Romana *Ca.*

222) Cf. *OND* 93.743–7, pp. 688–9; *CB* 6.6, p. 285.10–13; 6.13, p. 297.16–26; *OQ* 2.12.21–7, p. 91; *Quoniam Scripturam*, ed. C. DOLCINI, *Marsilio e Ockham (Il mondo medievale 17, 1988)*, p. 416; *Marsilius of Padua, De translatione imperii*, edd. C. JEUDY / J. QUILLET, *Oeuvres Mineures (Sources d’histoire médiévale 12, 1979)*, pp. 430, 432; *Marsilius of Padua, Defensor Pacis, D.2 c.26, §§ 4–5*, ed. R. SCHOLZ (*MGH Fontes iuris 7, 1933*), pp. 489–92. 223) Regarding this assumption, cf. below, 3.2 *Dial.* 1.22 [note 250]; *Brev.* 5.7.82–91, p. 235; *OQ* 1.12.52–4, p. 50; 2.11.1–52, pp. 88–90; 6.2.19–29, p. 166.

*placitum aut ordinacionem faciam de omnibus que ad te aut ad Romanos pertinent sine tuo consilio. Et quicquid de terra sancti Petri ad meam pacem venerit tibi reddam. Cuicumque regnum Italicum commiserio iurare | faciam illum, ut adiutor tui sit ad defendendum terram sancti Petri secundum suum posse.*²²⁴ Forma autem qua iurat vasallus domino suo ut dicit Hostiensis est hec: *“Iuro ego ad sancta dei ewangelia quod amodo in antea ero fidelis huic, sicut debet esse vasallus domino suo, nec illud quod michi sub nomine fidelitatis commiserit pandam alii, me sciente, ad eius detrimentum.”*²²⁵ Aliam formam novam ponit idem Hostiensis que talis est: *“Ego Ticius iuro super sancta dei ewangelia quod ab hac hora in antea usque ad ultimum diem vite mee ero fidelis tibi Gaio domino meo contra omnem hominem.”*²²⁶ Ex istis formis iurandi nonnullis apparet quod iuramentum Otonis imperatoris non fuit iuramentum fidelitatis. Tum quia in illo iuramento de fidelitate nulla fit mencio. Tum quia esto quod per aliqua verba eiusdem iuramenti aliqua fidelitas debeat intelligi, per nulla tamen verba posita in iuramento illo intelligitur fidelitas illa quam debet vasallus domino suo.²²⁷ Non enim omnis fidelitas est fidelitas quam debet vasallus domino suo. Nam nonnumquam quis debet servare fidelitatem hosti suo quia *fides hosti servanda est*, 23^a, q. 1^a, *Noli*.²²⁸ Et tamen fidelitas illa quam debet vasallus domino suo non est hosti servanda.

Discipulus: Videtur quod iuramentum Ottonis fuit iuramentum fidelitatis ex hoc quod iuravit sibi quod numquam vitam aut membra aut honorem perderet sua voluntate, consilio vel exhortacione. Hoc autem spectat ad iuramentum fidelitatis, 22^a, q. ultima, c. *De forma*, ubi sic legitur: *“Qui domino suo*

51 ad] *om. Ly a.* 52 consilio tuo *Ly.* Et quicquid] *om. Mz a (supp. Mw).* de] si *Mz.* Petri] si *add. a.* meam] *nostram Ly.* pacem] potestatem *Ly a_m.* 53 pervenerit *Ly.* Cuicumque] et *prec. Ly.* Italie *Ca.* 54 illum] *aliam Un.* tui adiutor *Ly a_m.* tui] cui *canc. Ve.* defendendam *Na.* secundum] *iuxta Mz;* meum vel *add. Ly a.* 54–55 posse suum *Mz.* 55 est hec ut dicit Hostiensis (*Ostiensis Un*) *MzLy a.* 56 ad] super *Ly.* in] *om. Ly.* huic] tibi *Ly a.* 57 illud] id *Ve.* 58 commiseris *Ly a.* 59 novam] *om. LyMw.* *Ostiensis Un.* Ticius] Titius *LyVd;* Cicius *Un.* super] ad *LyMw;* supra *a (exc. Mw).* sanctam *Ca.* 60 hac] *om. Ca.* ad] *om. Ly.* 61 Gayo *VeLy;* *om. a.* Ex] De *Ly.* formis] ceus (?) *Mz.* 62 Otonis *VeCaUn;* Otthonis *Mz;* Othonis *LyMw;* Ottonis *Vd.* 63 illo] isto *MzCa.* nulla fit mencio de fidelitate *Ly a.* 64 aliqua¹] *alia Mz.* aliqua²] *alia Mz.* debet *Mz a.* 65 verba tamen *LyMw.* isto iuramento *MzCa;* illo iuramento *Ly a (exc. Ca).* 66 debet] habet *Ly.* vasallus] *supp. Vd.* suo] *om. o.* omnis] *om. Na.* 67 suo¹] *om. MzLy.* Nam] *om. Na.* 68 est servanda *Ly.* 23^a] 13 *a_p.* illa] ista *Mz.* 69 debet] scilicet *add. a.* suo] *om. LyUn.* 70 Videtur] *on margin:* Objicitur *Ly.* Otonis *VeUn;* Otthonis *Mz;* Othonis *LyMw.* 72 voluntate] vel *add. a.* 73 Qui] *supp. Mz;* quod *prec. MzMw.*

224) *D.63 c.33, col. 246.* 225) *Henricus de Segusio Cardinalis Hostiensis, Summa aurea (Lyon 1537), liber 3, De feudis, Quid sit fidelitas, fol. 153va.* 226) *Ibid., fol. 153^{va-b}.* 227) *Cf. OQ 2.12.14–20, pp. 90–1; Lupold of Bebenburg, Tractatus de iuribus regni et imperii Romanorum, c.9, edd. J. MIETHKE / C. FLÜELER (MGH Staatsschriften 4, 2004), pp. 318–23.* 228) *C.23 q.1 c.3, § 1, col. 892.*

Ly.f. 241rb fidelitatem iurat ista sex in | memoria semper habere debet incolume, tutum,
 75 *honestum, utile, facile, possibile; incolume videlicet ne sit in dampnum domino*
*suo de corpore suo.”*²²⁹ Ex quibus verbis colligi potest ut videtur quod qui iurat
 alicui quod non erit in dampnum sibi de vita et membris iurat sibi fidelitatem.
 Hoc autem continetur in predicto iuramento Ottonis. Ergo iuravit pape
 fidelitatem.

80 **Magister:** Respondetur quod non omnis qui iurat alicui ne sit ei in dampnum de
 corpore suo iurat sibi fidelitatem quam debet vasallus domino suo. Nam sicut
 legitur 1° regum, 30° c., David iuravit puero Egipcio qui ducturus eum erat ad
 Amelechitas qui percusserant Siceleth quod non occideret eum et non traderet
 eum in manus domini sui et tamen David non iuravit puero illi fidelitatem quam
 85 debet vasallus domino suo.²³⁰ Et per consequens ex hoc quod Otto iuravit pape
 quod sua voluntate aut consilio non perderet vitam et membra non exhibuit sibi
 iuramentum fidelitatis; imo quamvis iurasset sibi quod nichil mali ei umquam
 faceret, non posset concludi quod iurasset sibi fidelitatem quam debet vasallus
 domino suo. Nam taliter iuravit Ysaac Abimelech regi Palestinorum cuius tamen
 90 non erat vasallus nec iuravit ei fidelitatem quam debet vasallus domino suo licet
 iuraverit ei quod nichil noceret sibi, et Abimelech consimiliter iuravit Ysaac, sic
 enim legitur Genese 26°: “*Ad quem locum cum venissent de Geraris Abimelech*
et Ochoras amicus illius et Phicol dux militum, locutus est eis Ysaac: ‘Quid
venistis ad me hominem quem odistis et expulistis a vobis?’, qui responderunt:
 95 *‘Vidimus dominum esse tecum et idcirco nunc diximus, sit iuramentum inter nos*
et ineamus fedus, et non facias nobis quicquid mali.’”²³¹ Et post: “*Surgentes*

74–76 iurat ... de] † *Ca.* 74 semper in memoria *LyUn.* 75 facile] *om. a (supp. Mw).* possibile
 facile *Ly.* possibile] posse *Mz a_p*; se *add., but canc. Mw.* videlicet] vide *a_p.* 76 Ex ... verbis] †
Ca. ut videtur colligi potest *Ve.* ut videtur] *om. NaLyMw.* 76–77 iurat alicui] † *Ca.* 77 quod ...
 membris] ne sit ei (sibi *Ca*) in dampnum de corpore († *Ca*) suo *Ly a_m.* erit] sit *Mz;* *om. a_p.* sibi]
 suum *a_p* (sui *Un*). et] de *a_p.* 78 continetur] concipitur *Mz.* Ottonis *VeCaUn;* Otthonis *Mz;*
 Othonis *LyMw.* 80 Respondetur] Dicitur *Ly a;* *on margin:* Respondetur *Ly.* ei] *om. Mw.* in] *om.*
ω. 82 30°] 3 *a_p.* c] *om. Ly a_m.* Egipcio] *em. from* Egicio *Ve;* Egipto *Na;* Egypto *Ly.*
 83 Amelechias *Ve;* Amalechitas *MzLy a.* percussit *LyMw;* percusserat *a (exc. Mw).* Sicelech *Ve;*
 Sichelet *Ly;* Sichelec *Ca;* Sychelet *Mw;* Sichelech *a_p.* occidet *Mz.* traderet] tradet que *Mz.*
 84 manum *Ly;* manu *Mw.* illi puero *Ly.* illi] illo *Mz;* *om. Un.* 85 vasallus debet *Ly.* Otto
VeCaUn; Otho *Mz;* Otho *LyMw.* 86 et] aut *MzLy a.* 87 numquam *Na.* 88 sibi] ei *Ly a.* sibi
 fidelitatem] fidelitatem ei *a_p.* 89–90 Nam ... suo] *om. MzLy.* 89 Abymelech *VeMw.* 91 iuraverat
Un. ei] fidelitatem *add., but canc. Ve.* sibi noceret *Ca.* sibi] ei *Vd.* et] *om. Ly.* Abimalech *Mz;*
 Abimelech *Ly;* Abymelech *Ca.* similiter *LyVd.* Ysaach *Na;* Ysaak *Mz.* sic] *em. from* sibi *Ve;* si
Un. 92 legitur enim *Ly.* cum] *om. Un.* Gerariis *MzLy;* Gerasis *a.* Abimalech *Mz;* Abimelech *Ly;*
 Abymelech *Mw.* 93 Achor *Mz;* Achosat *Ly;* Othos *Ca;* Ochos *Mw;* Otthom *Un;* Otthom *Vd.* ad
 amicos *MzLy a.* illius] *om. a_p.* Plucol *ω;* Phicol *Vd.* militum] exercitus *Ly a.* eis] omnis *Ca.*
 Ysaach *Na;* Ysaak *Mz.* 95 nunc] ut *Mz;* non *Un;* *om. Vd.* dicimus *Ca.* sic *CaUn.* 96 ineamus]
 iuremus *Ly.* et] ut *Mz.* post] statim sequitur *Mz.*

229) *C.22 q.5 c.18, col. 887.* 230) *Cf. 1 Kgs. 30:11–6.* 231) *Gen. 26:26–9.*

*mane iuraverunt sibi mutuo.*²³² Ex quibus verbis colligitur quod Ysaac iuravit alii cuius non erat vasallus et econverso quod non nocerent sibi. Et per consequens licet Otto iurasset pape quod non foret sibi in dampnum nec de corpore suo nec de secreto vel municionibus neque de iusticia sua neque de possessionibus neque de quocumque pertinente ad ipsum non posset ex hoc concludi quod iurasset sibi fidelitatem quam debet vasallus domino suo quia non continetur in iuramento quod usque ad ultimum diem vite sue foret sibi fidelis contra omnem hominem, sicut vasallus domino suo. 100

Discipulus: Videtur quod Otto imperator poterat iurare fidelitatem et subieccionem pape absque hoc quod iuraret sibi fidelitatem quam debet vasallus domino suo. Nam sicut habetur Extra, *De iureiurando, Ego episcopus*, “*episcopi iurant fidelitatem domino pape*”²³³ et tamen non iurant sibi illam fidelitatem quam debet vasallus domino suo quia episcopi non sunt vasalli pape, sicut nec papa est dominus episcoporum, iuxta illud beati Petri: “*Neque dominantes in clero.*”²³⁴ 105

Magister: Respondetur quod sermo est de iuramento quod dicitur debere fieri ab imperatore ratione imperii Romani, quod dicitur esse a papa quia dicitur quod nullus est verus imperator Romanus nisi recipiat Romanum imperium a papa. | Ex quo concluditur quod imperator debet infeudari a papa et per consequens imperator est vasallus pape. Ex quo sequitur quod si debet iurare pape pro Romano imperio debet sibi iurare fidelitatem quam debet vasallus domino suo. 106 *Ly.f. 241va*

Discipulus: Videtur quod Otto iuravit pape Iohanni fidelitatem illam quam debet vasallus domino suo quia vocat eum dominum suum cum dicit: “*Tibi domino Iohanni pape*”,²³⁵ etc. 120

97 Ysaach Na; Ysaak Mz. 98 alii] illi MzLy a. non³] om. Ly. nocet Mz; noceret Ly a. sibi] ei Ly a. 99 Ottho Mz; Otho LyMw; Octo CaUn. foret] om. Ly; supp. Mw. 100 nec] vel Un. de] om. Ly; de corpore nec prec., but canc. Mw. vel municionibus] om. Mz. imunicionibus Mw. sua] om. Vd. de] om. Ly. 102 quia] quod Ly a_m. 103 quod usque] quousque LyMw. usque] om. Na. 105 Discipulus] Sed, on margin: Iterum objicitur Ly. 105–107 Discipulus ... suo] om. a. 105 Octo Ve; Otho MzLy. 107 suo] om. Vd. iureiurando] em. from iurando Ve. 108 iurant¹] illam add. Ly. non iurant tamen Vd. 108–110 non ... est] † Ca. 108 sibi] om. Mw. 109 suo] om. Ly. 110 episcoporum] ipsorum LyMw. beati ... dominantes] † Ca. 112 Magister] om. Ca; on margin: Respondetur Ly. sermo est de] supp. Mw. iuramento quod] iu† Ca. deberi ω. 113 quod] quia Un. 114 percipiat Ly. 115 concluditur quod] sequitur quod si debet iurare quod Un. 116 vasallus] domini add. Vd. iurare] iuramentum prestare Ly. 116–117 iurare pape] vitare papam Ca. 117 pro] quod Mw. 119 Videtur] on margin: Replica tertia Ly. Octo VeCaUn; Octo Mz; Otho LyMw. illam] om. Un. 120 suo] om. Ly. 121 domino] meo add. ω. pape] om. CaVd. etc] om. Ly a_m.

232) *Ibid.*, 26:31. 233) *Gloss on X 2.24.4*, s.v. ego N. episcopus, col. 798. 234) *1 Pet.* 5:3. 235) *D.63 c.33*, col. 246.

Magister: Respondetur quod sicut ibi Otto vocat papam ‘dominum’ ita eciam papa vocat imperatorem ‘dominum suum’, 11^a, q. 1^a, *Sacerdotibus*.²³⁶ Ergo sicut ex tali modo loquendi non potest concludi quod papa est vasallus imperatoris, ita ex modo tali loquendi Ottonis non potest ostendi quod imperator est vasallus pape. Dicitur ergo quod Otto vocat papam ‘dominum’ non quia papa sit dominus eius temporalis, sed propter prerogativam officii et dignitatis, quemadmodum sepe domini temporales vocant eciam mendicantes religiosos ‘dominos’ propter prerogativam sanctitatis et religionis, non quia reputent se vasallos eorum. Qui eciam modus loquendi sepe legitur in scripturis divinis.

Discipulus: Numquid tenebatur Otto eciam requisitus iurare pape Iohanni?

Magister: Respondetur quod Otto spontanea voluntate iuravit pape et ad tale iuramentum cogi non potuit quod tali ratione probatur: Non plus ex ordinacione Christi tenetur imperator pape pro Romano imperio quam rex Francie et quicumque alii pro regnis suis.²³⁷ Sed rex Francie et multi alii reges non tenentur iurare pape nisi voluerint. Ergo nec imperator.²³⁸ Et ex hoc concluditur quod imperator non habet imperium a papa nec est vasallus eius quia vasallus tenetur iurare domino suo potissime si fuerit requisitus.

122 Respondetur] *om. Un; on margin: Responsio Ly. ibi] om. Na. Octo VeCaUn; Octo Mz; Otho LyMw. dominum] suum add. LyMwUn. dominum] suum add. LyMwUn. eciam] om. Ly. 123 papa] om. Mw. dominum] suum add. LyMwUn. suum] suum add. LyMwUn. 11^a] 2 a (em. to XI Un). Ergo] Discipulus *prec. MwUn. 124 possit a (exc. Vd). 125 Octonis VeCaUn; Otthonis Mz; Othonis LyMw. ostendi] concludi MzLy a. 126 Dicitur] om. MzLy a (Magister Mw; imperatoris Un). quod ergo Mz a. Octo VeCaUn; Otho Mz; Otho LyMw. dominum] suum add. LyMwUn. non] est add. Ly a. sit] est MzLy a. 127 eius dominus Ly a (exc. Ca). eius] suus Mz. prerogativam Ve; prerogacionem Mz a (exc. Ca). 128 sepe] *em. from possepe Ve; om. Vd. mendicantes] et add. Ve. 129 dominos ... religionis] om. Un. prerogativam Ve. quia] om. Na. reputant MzLy a. 130 legitur sepe Mz a. scriptura divina Mz. 131 Numquid] on margin: Questio Ly. Octo VeCaUn; Otho MzLyMw. eciam] non add. LyCa. inrequisitus Mw. iurare] domino add. MzLy a. 131–132 pape ... iuravit] om. Un. 131 Iohanni] om. Ly a. 132 Octo VeCa; Otho Mz; Otho LyMw. pape] Iohanni add. MzLy a. et] om. Ly. tale] autem add. Ly. 133 cogi] colligi *em. to constringi Ve. Non] Nam *prec. MzLy. 135 alii' ... multi] om. Un. 136 voluerit Ly. imperator] debet add. a_p. 136–137 Et ... non] om. Mw. 137 est] *supp. Ve. eius vasallus Ca. 138 potissime ... requisitus] om. a_m.******

236) C.11 q.1 c.41, col. 638. 237) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 176]. 238) Cf. OQ 2.12.27–31, p. 91.

|Capitulum XXII

Discipulus: Tange breviter aliquas alias rationes pro sepe dicta opinione.

Magister: Alia ratio est hec: Papa supplet defectum imperii vacante imperio, Extra, *De foro competenti, Licet*.²³⁹ Ergo imperium dependet a papa.

Discipulus: Dic breviter quomodo respondetur ad rationem istam. 5

Magister: Dicitur quod sicut papa ex auctoritate sibi data a Christo non intromittit se de temporalibus vacantibus aliis regnis multis nec eciam est tutor heredum aliorum regnorum qui sunt infra etatem legitimam sic papa auctoritate papali sibi data a Christo non intromittit se de imperio vacante imperio,²⁴⁰ sed quod intromittit se – si rite faciat intromittit se – auctoritate Romanorum vel electorum, ad quos spectat principaliter supplere defectum imperii vacante imperio, qui potestatem suam transferre | possunt in papam. 10

Lyf. 241^b

Discipulus: Aliam rationem adducas.

Magister: Alia ratio talis est: Papa habet utrumque gladium, materialem scilicet et spiritualem.²⁴¹ Ergo imperium est ab ipso. 15

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad rationem istam.

Magister: Dicitur quod papa non habet utrumque gladium,²⁴² teste Nicholao papa qui ut legitur 33^a, q. 2^a, c. *Inter hec* loquens de ecclesia ait: “*Gladium non habet nisi spiritualem. Non occidit sed vivificat.*”²⁴³

1 Capitulum XXII] ponit duas alias rationes idem probantes quod prius ad quas etiam respondetur add. Ly; om. a (22 Ca). 2 Tange] Pange α_m ; on margin: Cap. XXII Ly. aliquas] om. MzUn. alias] om. Ve. rationes] Magister add. Un. 3 hec] om. MzLy a (quod Vd). vocante Un. 4 competenti] om. Un; c. add. MzLy; cum add. α_p . 5 quomodo] ergo quero Un. illam rationem LyMw; istam rationem Ca. illam Mz. 6 Dico Ca; Videtur α_p . a] domino seu add. Ca. 7 nec eciam] nec em. from eciam Mw. 8 heredum] om. MzLy. qui] que α_p . qui sunt] vel heredum eorum MzLy. papa] ex add. Ca. 9 imperio] illo Ly a. 10 intromittit] intromittat Ly. si] om. α_p . faciat] et add. Ve. 11 quos] vel ad cunctos electores add. ω ; electores add. Mz. spectat principaliter] † Ca. specialiter MzLy a. vacante] † Ca. 11–12 imperio vacante MzLy a. 12 qui potestatem] † tatem Ca. possent Ly α_m ; posset α_p (em. to possent Vd). 12–13 papam Discipulus] † Ca. 13 Adducas aliam rationem Un. 14 ratio] om. Ca. talis] om. MzLy a. Papa habet] † Ca. materialem] naturalem Un. 15 Ergo] † Ca. 16 Dic] Dicit Mw. ad ... istam] † Ca. rationem] om. Ly a. 17 Nicolao LyMwVd; Nycolao Un. 18 papa] om. MzLy a. 33^a] 30 LyCa. hec] ubi add. Mz; hoc Ly; † Ca; hos Un. 19 nisi] in Ve. spirituale ω .

239) X 2.2.10, col. 251. 240) Cf. OQ 2.15.1–21, p. 93. 241) Cf. AP 6.4–72, pp. 246–8. 242) Cf. Brev. 5.5.37–45, p. 230; OQ 2.13.1–29, pp. 91–2; 8.6.63–146, pp. 201–4. 243) C.33 q.2 c.6, col. 1152.

20 **Discipulus:** Glossa respondet ibidem quod ecclesia non habet gladium nisi spiritualementem “quoad executionem”²⁴⁴, habet tamen gladium materiale quasi reconditum in vagina cuius executionem imperatori committit: “In gremio enim fidelis ecclesie ambo gladii sunt reconditi. Unde quisquis ibidem non fuerit neutrum habet. Quod probatur per hoc quod dominus non dixit Petro: ‘Abice gladium’, sed dixit: ‘Converte gladium tuum in vaginam’,²⁴⁵ ut scilicet Petrus non per seipsum sed per imperatorem potestatem gladii exerceret. Potestas enim gladii materialis apud ecclesiam est implicita sed per imperatorem qui eam recipit explicatur. In cuius signum summus pontifex quando coronat cesarem exhibet sibi gladium in vagina contentum. Quem acceptum princeps
25
30 eximit et vibrando innuit se illius exercitium accepisse.”²⁴⁶

Magister: Ista ratio a nonnullis qui eam hereticalem reputant multipliciter reprobatur.

Discipulus: Quare ista opinio hereticalis putatur inferius dices cum recitabis quare opinio quam modo tractamus hereticalis estimatur. Ideo breviter narra
35 quomodo ista responsio reprobatur.

Magister: Improbatur primo sic: Rex Francie et alii reges quamplures non recipiunt gladii potestatem a papa. Immo etiam quando regnare incipiunt ipsam de nullo requirunt nec pro coronacione nec pro aliqua potestate concedenda ipsis. Ergo nec imperator recipit gladii potestatem a papa.

40 Secundo quia extra ecclesiam est potestas gladii. Aliter enim nullus paganus fuisset verus princeps.

Tercio quia quando Christus dixit Petro: “Converte gladium tuum in vaginam”,²⁴⁷ Petrus non fuit papa nam post resurrectionem factus fuit pastor

20 Glossa] on margin: Evasio Ly. nisi gladium Mz. 21 spirituale ω. quasi gladium materiale Mz. materiale Na. 22 reconditum] tenditum Un. 24 dixit] dicit LyCa. 25 gladium] tuum add. Ca. dixit] om. Ly α_m. tuum] om. Ly α (exc. Vd). 26 exerceret] communicet Ly α (supp. on margin: exerceret Vd). 28 eam] eum Mz. recepit Ly. In] on margin: Probatur Ly. 29 vaginam ω. acceptum] antequam Mz. 30 eximit] evaginat Ly. et] etiam Mz. exercitium] executionem ω Mz; exercitum Un. 31 Ista] Illa Mz. a] om. Un. 31–32 multipliciter reprobatur] om. Un. 32 improbat Ly. 33 Quare] Quia Ly. ista] illa LyMw. opinio] em. to ratio Vd. 33–34 hereticalis ... opinio] om. Ly. 33 reputatur Mz α. 34 estimatur] reputatur Vd. 35 ista] illa LyMw. responsio] om., ratio supp. Mz; ratio Ly α. improbat MzLy α. 37–39 gladii ... recipit] om. Na. 37 Immo] om. LyMw. 38 aliqua] alia MzLy α. 39 potestatem gladii Un. 40 gladii potestas Ly α_m. Aliter] Aut α_p (em. to Aliter Vd). 41 vere Ly α. 42 quia] quod Mw. quando] om. α_p (cum supp. Vd). dixit Christus Vd. dicit α_m. 43 Petrus non fuit] non fuit Petrus Mz α. Petrus ... nam] om. Ly. papa] tunc add. Vd. pastor] ecclesie add. Vd.

244) Gloss on C.33 q.2 c.6, s.v. gladium, col. 2172. 245) Cf. Mat. 26:52; Jn. 18:11; conflation as in C.23 q.1 d.a.c.1, col. 890 and C.23 q.8 d.a.c.1, col. 953. 246) Cf. Innocent IV, Eger cui lenia, ed. P. HERDE, Ein Pamphlet, in: DA 23 (1967), p. 522–3. 247) Cf. Jn. 18:11; Mat. 26:52.

licet prius fuerit apostolus, dist. 50^a, *Considerandum*²⁴⁸ et c. *Fidelior*.²⁴⁹ Ergo per illa verba non potest ostendi quod potestas gladii data fuit papa a Christo. 45

Quarto quia alii reges accipiunt coronam ab archiepiscopis vel episcopis regnorum suorum per quam designatur regalis auctoritas et etiam potestas temporalis et tamen illam non habent ab archiepiscopis et episcopis.²⁵⁰ Omnem enim gladii potestatem et administracionis temporalis habent ante coronacionem quam habent post²⁵¹ et multo minus recipiunt in coronacione quam electi confirmati in consecracione qui tamen ante consecracionem consequuntur omnia que sunt iurisdiccioneis, Extra, *De translacione episcoporum*, c. 1°.²⁵² 50

Quinto quia electus in imperatorem ante coronatur in regem quam coronetur in imperatorem a papa. Omnis autem rex habet potestatem gladii materialis. Ergo antequam imperator accipiat a papa gladium in | vagina contentum habet etiam quoad executionem gladium materiale. Ly. f. 242ra

Capitulum XXIII

Discipulus: Ista responsio apparenter refellitur ad quam postea forte redibimus. Ideo tange aliam rationem ad conclusionem eandem.

Magister: Alia ratio talis est: Ab illo est potestas Romani imperii qui a Christo recepit potestatem ligandi omnia et solvendi. Sed talem potestatem dedit Christus beato Petro qui ut legitur Mattheo 16° dixit ei: “*Tu es Petrus et super* 5

44 fuerit] fuit *LyMwUn*; *om. Ca.* Considerandum] c. *prec. Mz.* c *Fidelior*] confidebor *Un.* 45 fuit data *MzLy a.* 46 quia] quod *Mw.* episcopis vel archiepiscopis *Ly a_m.* 47 per] propter *Mw.* regalis] *om. Ly.* auctoritas regalis *a.* 48 illam] illa *Mz*; illi *Ly.* episcopis vel archiepiscopis *LyCa.* et] vel *Ly a_m.* episcopis] regnorum suorum (dominium *add. Ly*) *add. Ly a_m.* 49 enim] *supp. Mw.* et] *om. Vd.* administracionem *Ly*; *on margin:* exercicium *Ve.* temporalem *LyCa.* 50 minus] magis *Ly.* in] *supp. Mw.* coronacione] confirmacione *a* (confirmacionem *Mw*). electi] clerici *Ly.* 51 confirmati] consumati *Ca.* qui] et *Ly.* consequitur *NaMw*; consequentur *Mz.* 52 omnia] *om. Mw.* episcoporum] prelatorum *Vd.* 53 ante ... regem] † *Ca.* quam] antequam *Vd.* coronetur] *om. Ly.* 54 papa] coronetur *add. Ly.* papa ... autem] † *Ca.* materialis] tempora † *Ca.* 55 Ergo antequam] † *Ca.* recipiat *Ly a.* a papa] *om. Ca.* contentum] † *Ca.* 56 etiam] *em. to iam Vd.* materiale] † *Ca.*

1 Capitulum XXIII] adducit sextam rationem ad idem: ubi etiam propter illam rationem determinatur quod papa non potest omnia sine omni exceptione *add. Ly*; *om. a* (*on margin:* 23^m ca^m *Mw*). 2 responsio] ratio, *on margin:* Cap. XXIII *Ly.* repellitur *Vd.* quam] *om. Un.* postea] † *Ca.* 3 eandem conclusionem *Ly a.* 4 illo] ipso *Ly.* Romani] *em. from* rationi *Ve.* 5 recepit] suscepit *Mz*; recipit *a* (*exc. Mw*). 6 beato] *om. Mz.* dicit *Ly.* 6–9 et ... terram] etc. usque *Ca.*

248) *D.50 c.53, col. 198.* 249) *Ibid., c.54.* 250) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.21 [note 223].* 251) *Cf. below, 3.2 Dial. 2.29.* 252) *X 1.7.1, col. 96.*

hanc petram edificabo ecclesiam meam et porte inferi non prevalet adversus eam et tibi dabo claves regni celorum et quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in celis et quodcumque solveris super terram erit solutum et in celis."²⁵³ Ergo beatus Petrus omnia potuit. Et per consequens potuit dare imperatori imperium.

Discipulus: Quamvis de fundamento istius rationis plura poterimus invenire in tractatu de potestate pape et cleri,²⁵⁴ tamen hic breviter dic an omnes consentiant quod absque omni excepcione papa omnia possit. Videtur enim quod sic cum
15 Innocencius tercius hoc videatur expresse sentire et dicere qui ut habetur Extra, *De maioritate et obediencia*, c. *Solite* ait: "*Nec illud tamquam notissimum omittamus quod dominus dixit ad Petrum et in Petro dixit ad successores ipsius: 'Quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in celis' etc., nichil excipiens qui dixit: 'Quodcumque ligaveris' etc.*"²⁵⁵

20 **Magister:** Dicere quod papa sine omni excepcione omnia possit multi reputant heresim, eciam loquendo de illis que fieri possunt ab homine. Tum quia nichil potest quod est contra ius divinum vel ius naturale. Tum quia multa non potest que nec sunt contra ius divinum nec contra ius naturale, immo quorum multa ab aliis fieri possunt.

25 **Discipulus:** Quod papa non possit omnia que sunt contra ius divinum vel ius naturale non dubito. Ideo de illis nullum ponas exemplum sed breviter tange |
Gs p. 892 aliqua alia exempla que alii adducunt ad probandum quod papa non potest omnia que nec sunt contra ius naturale nec contra ius divinum.

30 **Magister:** Primum exemplum est quia papa non potest instituere sibi successorem qui post ipsum sit papa, 8^a, q. 1^a, § *Hiis omnibus*.²⁵⁶

7–9 petram ... terram] etc. usque *Ly*. 7–9 edificabo ... terram] etc. usque *Mw*. 7 adversus] *om. Na.* 9 et] *om. Na.* 10 omnia] *supp. Mw*. Et ... potuit] *supp. Mw*. dare] omnia *prec.*, but *canc.*, above: dedere *Mw*. 11 imperium imperatori *Ly a.* 12 illius *MzLyMw*. potuerimus *Mz*; potuimus *a_p*. 13 de potestate] *om. a_p*. dic breviter hic *Ly a.* consentiant *Ly*. 15 hoc ... habetur] videtur (videatur *Ca*) hoc consentire et dicere (legere *Un*) sicut legitur *Ly a.* 16 Solet *MzLy*; *em. from Solvite Vd.* Nec] Nunc vis non (*om. Mw*) *LyMw*; Ne *Ca.* illud] id *VeMz*. 17 dominus] deus *MzLy a.* dixit] dicit *LyCa.* in Petro] etiam Petrus *Ly*. dixit] dicit *Ly a_m*. ipsius] eius *Ly a.* 18 erit ... celis] *om. a_m*. ligatum ... celis] *om. Ly*. et in celis] *om. a_p*. nichil] vel *a_p*. 19 accipiens *ω*. qui] cum *Ly*; quia *Ca*; quod *Mw*. dicit *LyCa.* etc] *om. a (exc. Vd)*. 20 Dicere] *on margin*: Papa non potest omnia *Ly*. omni] causa *Un*; *om. Vd.* omnia] *om. Un*. reputant] quod pars affirmativa est heretica *add.*, but *canc. Mw*. 21 Tum] Cum *MwUn*. 22–23 contra ... nec] *om. Na.* 22 vel] contra *add. Mz*. 23 immo] *om. MzLy a.* 25 omnia] illa *MzLy a.* vel] et *a*; contra *add. Mz*. 26 non ponas exepmlum de illis *Ly*. nullum] non *Ly a.* ponans *Mz*. 27 aliqua] *om. Mz*. alia] *om. Ly a (a Un)*. 28 naturale ... divinum] divinum nec naturale *Ly*; divinum nec contra ius naturale *a.* 29 quia] quod *MzLy a.* sibi instituere (substituere *MzLy*) *MzLy a.* 30 §] s. *MzUn*; c. *Ly a_m*; *supp. Vd.*

253) *Mat. 16:18–9.* 254) *Cf. 3.1 Dial. 4.12–9, pp. 328–41.* 255) *X 1.33.6, § 6, col. 198.* 256) *C.8 q.1 d.p.c.7, col. 591.*

Secundum est quia quod infideles suscipiant fidem non est contra ius divinum vel naturale sed consonum. Et tamen papa non potest cogere infideles suscipere fidem, dist. 45^a, *De Iudeis*²⁵⁷ et 23^a, q. 5^a, *Ad fidem*²⁵⁸ et c. *Quia nos*.²⁵⁹

Tercium est quia non potest compellere aliquem absque culpa intrare religionem, 20^a, q. 3^a, *Presens*.²⁶⁰

35

Quartum est quia non potest precipere alicui absque culpa et causa patenti quod servet virginitatem, teste Ambrosio qui ut legitur 32^a, q. 1^a, c. *Integritas* ait: “*Sola est enim virginitas que suaderi potest imperari non potest. Res magis est voti quam precepti.*”²⁶¹

Ex quibus verbis sumitur quintum exemplum, quod scilicet nichil supererogacionum potest papa precipere alicui sine culpa et absque causa,²⁶² ut nec continenciam nec ieiunia nisi ratione delicti vel ex causa patenti possit alicui precipere,²⁶³ dist. 74^a, | *Gesta*, ubi dicit beatus Gregorius: “*Sicut iustum est ut nemo crescere compellatur invitus, ita censendum puto ne quisquam insons ab ordinis sui ministerio deiciatur iniuste.*”²⁶⁴ Ex quibus verbis sic arguitur: Papa de plenitudine potestatis non potest deicere aliquem iniuste. Ergo nec de plenitudine potestatis potest aliquem invitum compellere crescere nisi ratione delicti vel ex causa.

40

Ly. f. 242rb

45

31 infidelis suscipiat (recipiat Mz) MzVd. suscipiunt Ly. 32 vel] nec MzUn. Et tamen] Sed Vd. fideles Mz; infidelem Ca. 33 45^a] 41 ω; 35 MzLy. et] 2 ω. 23^a] 13 LyMw. 34 quia] quod MzLy a. 35 20^a] 2 α_p. 3^a] c. add. MzLy a. 36 est] om. Ca. quia] quod MzLy a (supp. Mw). percipere Ve. alicui precipere Ly. alicui] supp. Mw. 37 quod] quis add. Ly. 32^a] 23^a Vd. 38 est enim est ω (em. to enim est Ve); enim est Mz; autem est Ly. enim] om. Mw. imperari] vero add. Ca. imperari non potest] om. Na. 38–39 est magis Vd. 39 voti quam precepti] voluntati quam potestati Mz; voluntati quam precipienti α (volentis quam precipientis Ca; voluntati quam presidenti Mw; em. to voluntati quam presidenti Un). 40 quibus verbis] verbis istis LyMw. quod scilicet] supp. Mw. 41 supererogativum MzLy a. 41–42 supererogacionum ... patenti] † Ca. 41 papa] om. MzLy a. ut] om. Ly a. 42 ieiunium Ly. nisi] non Un. ex] om. Ly. posset Ly. 43 alicui ... 74a] † Ca. dist. 74^a] 74^a dist. (c. add. MzLy) MzLy a. Gregorius Sicut] † Ca. 44 crescere] credere Ly; crescem a (exc. Ca). ne] om. Un. insons] om. (gap) Mz; inscius α. 45 ordine α_m. sui] seu α (om. Vd). arguitur sic Vd. 46 potest] iustum add. Ca. deicere] em. from dicere Mw. aliquem] om. α_m. iniuste aliquem Ly. 47 crescere] credere Ly; crescem a (exc. Mw). nisi] non Un.

257) D.45 c.5, cols. 161–2. 258) C.23 q.5 c.33, col. 939. 259) C.23 q.4 c.43, col. 923; cf. gloss on D.45 c.1, s.v. fidem, col. 285. 260) Cf. C.20 q.3 c.4, § 1, col. 850. 261) C.32 q.1 c.13, col. 1119. 262) sine culpa et absque causa: cf. i.a. below, 3.2 Dial. 1.23, 29 [notes 277, 402]; 3.1 Dial. 1.16.30–2, p. 156; OND 2.156–7, p. 302; 61.58, p. 559; OQ 1.7.56, p. 35; 1.11.17, p. 45; further: Sext. 5.12 ad fin., reg. 23, col. 1122; glosses on X 1.2.2., s.v. culpa caret, col. 15; X 4.13.11, s.v. sine sua propria culpa, col. 1507; D.22 c.6, s.v. priusquam, col. 134. 263) Regarding this assumption, cf. below, 3.2 Dial. 2.27, 3.2 Dial. 3.7 [notes 667, 773]; 1 Dial. 7.67 (Gs 730 48–50; Ly 160va); 3.1 Dial. 1.16.30–1, p. 156; 17.43–4, p. 158; CB 6.3, p. 275.3–10; Brev. 2.17.7–93, pp. 146–8; 5.2.23–36, p. 222; OQ 1.7.40–3, p. 35; IPP 3.24–8, pp. 286–7; Alleg. 7.36–43, p. 444. 264) D.74 c.2, col. 262.

50 Sextum est quia papa non potest dispensare cum monacho ut habeat proprium vel contrahat matrimonium, Extra, *De statu monachorum, Cum ad monasterium*, ubi sic dicitur: “*Abdicatio proprietatis sicut et custodia castitatis adeo est annexa regule monachali ut contra eam nec summus pontifex possit licenciam indulgere.*”²⁶⁵

55 Septimum est quia papa absque causa non potest in quocumque voto dispensare, teste glossa Extra, *De voto et voti redempcione, c. Non est voti*. Que ait super verbo *adimplere*: “*Non est securus quoad deum cum quo papa dispensat nisi subsit causa dispensandi, sicut nec dicitur absolutus qui causam excommunicacionis supprimit. Habebit tamen excepcionem quoad ecclesiam ille cum quo sine causa dispensatum est; quoad deum sibi allegacio non valebit.*”²⁶⁶

60 Octavum est quia papa non potest alienare predia et possessiones ecclesie nisi ex causa et debito modo,²⁶⁷ 12^a, q. 2^a, c. *Non liceat*, ubi Symachus papa sic ait: “*Non liceat pape predium ecclesie alienare quoquo modo*”,²⁶⁸ scilicet ad placitum suum, licet in casu debito modo possit alienare. Nec papa hic imponit legem successori suo sed ostendit quid de iure non potest, ut dicit glossa dist. 65 40^a, *Si papa.*²⁶⁹

Nonum est quia quondam non potuit papa cogere subdiaconos ad continenciam²⁷⁰ secundum beatum Gregorium qui ut habetur 27^a, q. 2^a, c. *Multorum*²⁷¹ et dist. 31^a, c. *Ante triennium*²⁷² reprobatur constitutionem predecessoris sui. Qui ut dicit glossa super c. *Ante triennium* ordinavit ut subdiaconi qui non promiserant continenciam “*vel contenti essent uxoribus suis tantum vel beneficiis. Postea idem*” predecessor Gregorii, scilicet Pelagius, “*fecit constitutionem in qua precise prohibuit ut subdiaconi nullo modo amodo*

49 quia] quod MzLy a (exc. Ca). 50 monachorum] c. add. MzLy. 51 ubi] nisi Mw. dicitur sic Mz. sicut] om. MzLy a_m; subest a_p (em. to obedit Vd). 52 annexa] adiuncta Ly. monachi MwUn. 54 est] om. Un. quia] quod MzLy a. 55–56 Non ... adimplere] supp. Mw. 55 Que] ubi Mz. 56 Non est] In vero Mz. securus] secutus Un; absolutus Vd. 57 causa subsit Mz. causa] cum Un. sicut] sed Mz. nec] non Ly a. causam] tamen a_m; cum a_p. 58 supprimit] om. a. tamen] om. a. ille] ita Ca. 60 quia] quod MzLyCa. et] neque Mz. 61 Non] et prec. Mw. Symachus] si monachus Un. sic] om. Ly. 62 licet Mz a. predium] presidium Mw. 63 licet] sed MzLy a. casu] et add. MzLy a. posset Ly a (potest Mw). 64 quid] quia Mz; quod a_p. 65 40^a] 10 prec. Un; c. add. MzLyMw. Si papa] om. Ve. papa] non potest add. MzLy a. 66 quia] quod MzLy a. papa] om. MzLy a. dyaconos a (exc. Ca). 67 qui ut habetur] ut legitur Ly a. 2^a] et Mw. 68 Multorum] supp. Ca. et] om. Na. 31^a] 3 a (37 Mw; em. to 31 Un). triennium] qui add. Ly. 69 antecessoris Ly. 70 suis] om. Ca. 71 beneficiis] privarentur add. Ly. idem] ibidem Ly a. scilicet Pelagius] om. Ly. 72 amodo nullo modo Mz. amodo] om. Ly.

265) X 3.35.6, col. 600. 266) Gloss on X 3.34.5, s.v. adimplere, col. 1280. 267) Cf. CB 6.4, pp. 275.34–276.12; Brev. 2.10.9–10, p. 128; OQ 1.6.95–8, p. 32. 268) C.12 q.2 c.20, col. 693. 269) Gloss on D.40 c.6, s.v. a nemine, col. 259. 270) Cf. CB 6.3, p. 274.25–33; Alleg. 7.24–30, pp. 443–4. 271) C.27 q.2 c.20, col. 1068. 272) D.31 c.1, col. 111.

*commisceri deberent uxoris suis.*²⁷³ De qua constitutione scribit beatus Gregorius dicens: “*Ante triennium omnium ecclesiarum subdiaconi Sicilie prohibiti fuerant*”, scilicet a Pelagio papa, “*ut more Romane ecclesie suis uxoris nullatenus commiscerentur. Quod michi durum atque incompetens videtur ut qui usum continencie non invenit neque castitatem promisit compellatur a sua uxore separari ac per hoc, quod absit, in deterius cadat.*”²⁷⁴ Ubi glossa in assignando casum illius capituli loquens de illa constitutione Pelagii pape dicit sic: “*Sed illa constitutio fuit iniqua quod aliquis qui non promisit continenciam cogereetur continere. Retractatur hec a Gregorio et statuitur hic quod si qui subdiaconi modo sunt non cogantur continere nisi velint. Si qui autem in futurum sunt ordinandi non admittantur nisi promittant continenciam.*”²⁷⁵ Et glossa super verbo *durum* dicit sic: “*Statutum Pelagii fuit contra ewangelium ex quo excipitur sola fornicacio. Et ideo reprobatum fuit.*”²⁷⁶

Discipulus: Si istud quod precepit Pelagius papa erat contra ewangelium istud exemplum non probat quod papa non possit omnia que non sunt contra ius divinum et ius naturale.

Magister: Respondetur tibi quod illud statutum Pelagii fuit tam contra ewangelium quam contra libertatem sive ius illorum subdiaconorum et uxorum ipsorum, quia voluit cogere subdiaconos continere, non obstante ewangelio et non obstante libertate sive iure tam subdiaconorum quam uxorum eorundem. In potestate enim subdiaconorum de consensu uxorum suarum fuit continere nec hoc erat contra ewangelium. Sed illam potestatem subdiaconorum et uxorum ipsorum non potuit ab eis auferre papa Pelagius, ut testatur Gregorius. Ergo non

73 debent Mz. 74 triennium] olim add. Ly. subdiaconi] om. α_m . 75 prohibite α_m . suis] simpliciter (?) Mw. 75–76 uxoris suis Mz. 76 uxoris] suis add., but *canc.* Mw. miscerentur MzLy a. michi] tamen Ca. 76–77 atque ... videtur] videtur atque incompetens (*em. from* inpetens Mw) Ly α_m . 76 incompetens] impotens Un. 77 usum] votum Mw. incontinentie Ly. invenerit Ve; omisit Mw. 78 ac] ne Mz. 79 illius] huius MzLy a. 79–80 de ... constitutio] † Ca. 79 illa] ista Mz. 80 pape] om. Ly α_m . illa] ista Mz. 80–81 fuit ... continenciam] † Ca. 81 promiserit Ly a (*exc.* Un). 81–82 cogereetur ... tuitur] † Ca. 81 hec] hoc Mz; hic Ly a. a Gregorio] Gregorius α_p . et] om. Un. 82 constituitur Ly a. hic] om. Mz; hoc CaVd; hec Un. diaconi Ly a. modo] non Ly. cogantur continere] † Ca. 83 Si] Sed Mw. autem] sunt *supp.* Mw. sunt] om. LyMw. sunt ordinandi] † Ca. admittantur] ordinentur Vd. nisi] *em. from* nec Ve. 84 (illud Ca) verbum a. sic] Si Ly. 86 Si] on margin: Obiectio Ly. istud] illud Mz; constat Ly a. quod] illud quod add. LyCa. preceptum Pelagii pape Vd. erat] fuit MzLy a. istud] illud MzLy a. 87 potest Ly a. non] om. Mz. 88 et ius] vel MzLy a. 89 Respondetur] on margin: Responsio Ly. tibi] om. Ly a. illud] istud Ly. 90 libertatem] veritatem Ca. sive ius] sigius *canc.* Ve; tamen visus (sic *supp.* Mw) α_m ; tamen ius α_p (et ius Vd). 91 ipsorum] suarum Ly a. voluit] noluit Na; *supp.* Mw. cogere voluit Ly. 92 non obstante] om. Ly. 95 ipsorum] suarum MzLy a. ab] om. Mz. Pelagius papa Ca. Ergo] om., et *supp.* Ve.

273) Gloss on D.31 c.1, s.c. Ante triennium, cols. 195–6. 274) D.31 c.1, col. III. 275) Gloss on D.31 c.1, s.c. Ante triennium, col. 196. 276) Gloss on D.31 c.1, s.v. durum, col. 196.

potuit omnia que non sunt contra ius divinum et contra ius naturale. Et ex ista sententia Gregorii concluditur quod papa nichil potest contra libertatem et ius cuiuscumque Christiani eciam in spiritualibus nisi racione delicti vel ex causa manifesta, quia nullus potest privari iure suo et libertate sua sine culpa et absque
 100 causa.²⁷⁷ Et ideo nisi racione delicti vel ex causa non potest alicui precipere nec ieiunium ad quod non tenetur nec elemosinam ad quam non tenetur absque consensu suo nec ad aliquod consimile.

Discipulus: De hoc sicut et de aliis in tractatu de potestate pape et cleri plurima poterimus invenire.²⁷⁸ Ideo breviter tange plura exempla.

105 **Magister:** Decimum est quia non potest cogere aliquem semper nolentem suscipere prelacionem, ut notatur in glossa 23^a, q. 4^a, c. *Displicet*.²⁷⁹

Undecimum quia non potest statuere ne de heresi accusetur, teste glossa que dist. 40^a, c. *Si papa* querit: “*Numquid papa possit statuere ne possit accusari de heresi?*” Et respondens ait: “*Non, quia per hoc periclitaretur tota ecclesia.*”²⁸⁰ Et
 110 racione consimili non posset statuere ne possit qualitercumque accusari de alio crimine quia non potest statuere ne possit de illo crimine accusari pro quo potest deponi. Sed pro alio crimine quocumque potest in casu papa deponi, teste glossa ibidem que ait: “*Certe credo quod si notorium est crimen eius quodcumque et inde scandalizatur ecclesia et incorrigibilis sit quod inde possit accusari*”²⁸¹ et
 115 per consequens iudicari quia accusacio coram iudice fieri debet. Ergo non potest statuere ne possit de quocumque crimine accusari et iudicari.

96 non] *om. Ly.* Et] *om. Un.* 97 concludit Greg. *Ly.*; concluditur Gregorii (*em. from Gregorius Mw.* nichil] vel *Un.*; non *Vd.* 98 cuiuscumque] unius *MzLy a.* nisi] non *Un.* ex] *om. LyMw.* 99 quia] quoniam *Ly.* nullus] *em. from nullum Ve;* nullum *MzLy a.* privare *MzLy a.* 100 causa] *om. Un;* manifesta *prec. Vd.* delicti] *em. from debiti Mw.* alicui] alteri *Un.* precipere] continenciam *add. MzLy.* nec] *om. Vd.* 101 ad¹ ... elemosinam] *om. Na.* 101–102 ad¹ ... consimile] nec elemosynam ad quod non tenetur sine consensu suo nec aliquid simile *Ly.* 101 non¹] *supp. Mw.* nec] ad *Un.* absque] sine *a.* 102 consensu] precepto *o.* ad] *om. Mz a_m.* aliquid *a (exc. Vd.)* simile *Mz a.* 103 et sicut *LyCa.* plurima] plura *MzLy a.* 105 quia] quod *MzLy a.* semper] subdiaconum *MzLy;* *om. a.* volentem *Un.* 106 23^a] 21 *a (em. to XXIII Un).* 107 quia] quod *MzLy;* est *prec. Ly a.* testante *MzLyMw.* 108 40^a] 86 *a (em. to XL Un).* 108–109 possit² ... heresi] de heresi accusetur *Ly a_m.* 109 periclitaretur] particulariter *Ve.* Et³] *Ex Ca.* 110 consimili racione *Ly a.* posset] potest *Mw.* alio] aliquo *Mz;* illo *LyMwUn.* 111 quia ... accusari] *om. MzLyMw.* ne] quod non *a (exc. Mw).* accusari de illo crimine *a (exc. Mw).* 112 crimine] casu *a.* crimine quocumque] quocumque casu *Vd.* papa in casu potest *Ca.* 114 inde scandalizatur ecclesia] in scandalum ecclesie *Ly.* inde] deinde *Un.* 115 potest] posset *Mz a (exc. Ca).* 116 possit] posset *a.* de] pro *Ly a.*

277) *Cf. above [note 262].* 278) *Cf. 3.1 Dial. 1.16.29–1.17.54, pp. 156–8.* 279) *Gloss on C.23 q.4 c.38, casus, col. 1749.* 280) *Gloss on D.40 c.6, s.v. a fide devius, col. 260.* 281) *Ibid.*

Duodecimum est secundum quosdam quia non potest compellere aliquem ad confitendum peccatum quod alteri confessus est qui absolvere potuit, quia confessio peccatoris est quoddam sacramentale divino imperio subiacens non humano. Gs p. 893
120

Tercium decimum est quia papa non potest compellere aliquem ut contrahat matrimonium.²⁸² Cuius rationem reddunt aliqui dicentes quod secundum ea que ad naturam corporis pertinent homo homini obedire non tenetur sed soli deo quia omnes | homines natura sunt pares, puta in hiis que pertinent ad corporis sustentacionem et prolis generacionem, sicut de matrimonio contrahendo vel virginitate servanda aut aliquo alio huiusmodi. Lyf. 242vb
125

Quartum decimum est quia papa in temporalibus legitimare non potest, ut notatur Extra, *Qui filii sunt legitimi, Per venerabilem*.²⁸³

Quintum decimum quod includit quamplurima est quia papa extra terras sue temporalis iurisdictioni subiectas non potest illa que potest dominus temporalis super servos inquantum servi sunt. 130

Discipulus: Istud exemplum habet vigorem ex hoc quod non omnes homines sunt puri servi summi pontificis, quia si papa omnia posset que non sunt contra ius naturale nec contra ius divinum ipse posset omnia in imperatores et reges ac principes ac generaliter in omnes mortales que potest quicumque dominus in quemcumque servum suum et ita nullus preter papam esset liber sed omnes essent servi pape.²⁸⁴ Licet autem de isto sicut et de omnibus aliis que spectant ad 135

117 Duodecimum ... secundum] † Ca. secundum aliquos est Mz. secundum quosdam] om. LyMw. quosdam] aliquos Mz a (alios Vd). quia] quod MzLy a. aliquem ad] † Ca. 118 confessus est] † Ca. 119 peccatoris] om. MzLy a. peccatoris ... sacramentale] † Ca. est quoddam sacramentale] sacramentale quoddam Mz; sacramentalis cuidam Ly; sacramentale (est add. Vd) quoddam (est supp. Mw) a. subiacet Mz; est add. LyCa. 121 Tredecimum Ly. quia] quod MzLy a. ut] † Ca. 123 non tenetur obedire a_p. 124 quia] om. Ly. homines omnes Vē. 125 et prolis generacionem] om. Un. 126 aut] et Mz; vel Ly. alio] om. Ly a. 127 quia] quod MzLy a. 128 legitimi] c. add. Mz. 129 decimum] est add. ω a (exc. Mw); quia papa extra terras add., but canc. Vd. quamplura Ly a. est] om. CaVd. quia] quod MzLy. terras] om. (gap) Mz; metas Ly; captas a (exc. Vd; cepta, on margin supp.: terras Mw). sue] suo a. 129–130 iurisdictioni sue temporalis Ly. 130 iurisdictioni] om. a (exc. Vd). illa] ista Mz. potest] om. Ly. 131 sunt servi a (sunt (supp.) sui et servi Mw). 132 non] om. Vd. homines] om. Na. 134 nec] vel Un. omnia] et sic add. Vd. in] et Vē. ac] om. LyMw. 135 dominus quicumque LyMw. 136 preter papam] nisi papa MzLy a. 137 essent] om. Mw. pape] sui MzLy a. Licet] on margin: D[iscipulus] Vē. et] om. MzLy a. omnibus] multis Ly. spectant] om. LyMw.

282) Cf. 3.1 Dial. 1.7.44–5, p. 135; 1.16.31–3, p. 156; 1.17.46–8, p. 158. 283) Cf. gloss on X 4.17.13, s.v. beati Petri, col. 1542. 284) Cf. CB 4.12, p. 262.16–32; 6.4, p. 275.16–27; AP 2.68–83, p. 232; Brev. 2.3.42–59, pp. 114–5; OQ 1.6.24–35, pp. 29–30; Consult. 269–73, p. 285; IPP 1.36–42, pp. 283–4; 11.12–6, pp. 302–3.

potestatem pape possumus invenire multa in primo tractatu huius tercie partis nostri dialogi,²⁸⁵ hic tamen breviter conare allegando ostendere quod non omnes
 140 homines sunt puri servi pape.

Magister: Hoc multipliciter videtur posse probari. Primo sic: Reges et principes ac alii laici habent proprietatem rerum temporalium. Servus autem nichil habet proprium. Ergo non omnes sunt servi pape.²⁸⁶ Secundo sic: Differentia est inter servos ecclesie et aliorum. Ergo non omnes homines sunt servi summi
 145 pontificis. Tercio sic: Non omnem eandem potestatem habet papa in terris sue iurisdictioni subiectis et in aliis sue iurisdictioni temporali non subiectis. Ergo non omnes homines sunt puri servi summi pontificis. Quarto sic: Aliqui sunt qui non habent dominos principales, Extra, *De hereticis, Excommunicamus*.²⁸⁷ Ergo non omnes homines sunt servi pape. Quinto sic: Si omnes homines essent puri
 150 servi pape, papa posset ad libitum alienare quamlibet rem temporalem. Ergo posset ad libitum alienare predia ecclesie contra illud 12^a, q. 2^a, *Non liceat pape*.²⁸⁸ Sexto sic: Papa non debet dominari super clerum iuxta illud Petri: “*Non dominantes in clero*.”²⁸⁹ Ergo clerici non sunt puri servi summi pontificis.

Capitulum XXIV

Discipulus: De ista materia habeo postea occasionem loquendi. Ideo breviter comple rationes pro opinione quam nunc discutimus.

138 pape] et cleri (spectant *add. Ly*) *add. MzLy a.* multa invenire *Ly.* tractatu primo *Ly.* huiusmodi *Na.* 139 breviter tamen hic *Ly.* tamen breviter] breviter tamen *Mz a (exc. Ca).* conaris *Ve.* conare allegando ostendere] allegare conare *Ly a.* omnes] *supp. Ve.* 141 Magister] *supp. Ve.* probari posse *Na.* Primo] *om. Mw.* et] *om. α_m.* 142 ac] *om. Mw.* proprietatem] potestatem *Na.* nichil] non *Ly a.* 143 omnes] homines *add. Ly a.* sunt] puri *add. Ly a.* sic] *om. Ly α_m.* 144 aliorum] alios *a.* Ergo] *om. Un.* homines] *om. Mz.* summi] *om. a (exc. Vd).* 145 sic] *om. Ly α_m.* terris] cunctis *MzLy a.* 146 aliis] illis *Un.* 147 homines] *om. LyMw.* puri] *om. Ly α_m.* summi] *om. a.* sic] *om. a (exc. Vd).* sunt] domini principales *add. Ly a.* 148 principales] *om. Ly a.* hereticis] *c. add. Mz.* 149 homines] *om. MzCa.* sic] *om. Ly a (exc. Ca).* homines] *om. Un.* 149–150 servi puri *Mw.* 150 papa] non *add. Ca.* papa posset] *supp. Mw.* ad libitum] *om. Vd.* 150–151 Posset ergo *Un.* 151 posset] non potest *Ca.* alienare] quamlibet rem temporalem Ergo posset ad libitum alienare *add. Ve.* ecclesie] quod est *add. Ly.* 2^a] *c. add. Mz.* licet *Ca.* 152 illud] canonice *add. Ly a.* Non] Neque *Mz.* 153 puri] *om. LyMw.*

1 Capitulum XXIV] adducit quattuor rationes probantes quod imperialis potestas fit a papa: ad quas etiam respondetur *add. Ly;* *om. a (24 Ca; c. 27 supp. Vd).* 2 De] *on margin:* Cap. XXIII *Ly.* habeo *Ly a.* postea habeo *Mz.* loquendi] tecum *add. Vd.* 3 discussimus *Ly.*

285) Cf. 3.1 *Dial.* 1.5–8, pp. 130–41. 286) Cf. *ibid.*, 1.8.6–17, pp. 139–40. 287) *X 5.7.13, § 3, col. 788.* 288) *C.12 q.2 c.20, col. 693.* 289) *1 Pet. 5:3.*

Magister: Quod imperium sit a papa tali ratione probatur: Imperium fuit a Christo quia ipse fuit non solum sacerdos sed etiam fuit rex omnium temporalium, in cuius signum ipse aliqua fecit in quantum imperator et aliqua in quantum sacerdos, ut notat glossa, dist. 10^a, c. *Quoniam idem*.²⁹⁰ Ergo a papa qui est vicarius Christi in terris est imperium. 5
Ly.f. 243ra

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad rationem istam.

Magister: Dupliciter respondetur: Uno modo quod hereticum est dicere quod Christus in quantum homo mortalis fuit rex in temporalibus.²⁹¹ 10

Discipulus: De hoc satis habere poterimus in tractatu tercio secunde partis huius dialogi²⁹². Ideo dic quomodo aliter respondetur.

Magister: Aliter respondetur quod vicarius non semper habet omnem potestatem quam habet ille cuius est vicarius. Et ideo licet Christus fuisset rex in temporalibus et ab eo fuisset imperium ex hoc concludi non posset quod imperium est a vicario Christi.²⁹³ 15

Discipulus: Aliam rationem allega.

Magister: Alia ratio est hec: Sacerdos veteris legis fuit supra reges, teste deo qui dixit Ieremie prophete et sacerdoti Ieremie 1°: “*Ecce constitui te hodie super gentes et super regna*”²⁹⁴ etc. Ergo multo magis summus sacerdos nove legis est supra imperium. 20

Discipulus: Narra quomodo respondetur.

---

4 Quod] Quia *Vd*; *on margin*: Septima ratio *Ly*. sit] si *Ve*. ratione] *supp. Mw*. 5 quia] qui *Vd*. ipse] *om. a_p*. non solum fuit *MzLyVd*. 6 signum ... fecit] † *Ca*. ipse] *om. a*. in quantum] sicut *Mz a*; ut *Ly*. 7 in quantum] sicut *Ly*. sacerdotes *Ly*. sacerdos ... notat] † *Ca*. c] et *Mw*. a] *om. Ly*; *supp. Mw*. 8 Christi] et *add.*, but *canc. Ve*. imperium] dominus imperii *Ly*. 9 Dic quomodo] † *Ca*. istam] *om. Mw*. 10 Dupliciter *Magister Ca*. 11 Christus] et *add.*, but *canc. Ve*. rex in temporalibus] in temporalibus rex *LyMw*. 12 habere poterimus] habebimus *Ly a* († *Ca*). tercio secunde] tercio *MzUn*; tercio *tertie Ly*. huius] *om. a_p*. 12–13 dialogi huius *Ca*. 13 dialogorum *Vd*. dic] dicit *MwUn*. quomodo] († *Ca*); *em. from* quod *Mw*. 14 Aliter] *on margin*: Secundo *Ly*. respondetur] sic *add. MzLy*. non (*om. Ca*) semper vicarius *MzLy a*. habet] istam potestatem vel *add. Mz*. 15 fuisset] fuerit *Na*. 16 potest *Mw*. 17 esset *LyUn*; sit *Vd*. vicariis *Ly*; *em. from* vicarii *Mw*. 19 hec] *om. Ly a*; *on margin*: Ratio octava *Ly*. super *LyMw*. reges] et regna *add. Ly*. 19–21 teste ... gentes] *om. Mz*. 20 dicit *a_m*. 21 etc] *em. to* teste deo qui dixit Ieremie prophete et sacerdoti Ieremie 1° *Ecce constitui te hodie* [...] *Mz*; *om. Ly a*. 22 super *LyMw*. 23 respondetur] ad hanc *add. Ly*.

---

290) *Gloss on D.10 c.8, s.v. sic actibus, col. 43*. 291) *Cf. 3.1 Dial. 1.9.8–13, p. 141; OND 93 passim, pp. 670–705; CB 1.15, pp. 207.3–208.19; Brev. 2.9.3–7, p. 127; 4.8.115–8, p. 210; AP 2.204–8, p. 236; OQ 1.4.110–4, p. 26; 1.6.36–84, pp. 30–1; 1.13.5–9, p. 55*. 292) *Ockham never wrote this part of 2. Dial.* 293) *Cf. below, 3.2 Dial. 3.22–3 [notes 894, 917]; Brev. 2.22.7–19, p. 158; 5.2.23–58, pp. 222–3; 5.8.98–112, pp. 238–9; AP 4.61–70, p. 241; 6.143–81, pp. 250–1; OQ 1.13.10–32, p. 56; Consult. 262–77, p. 285*. 294) *Jer. 1:10*.

Magister: Multipliciter respondetur.²⁹⁵ Uno modo quod sacerdos veteris legis
25 non fuit supra regem nisi in spiritualibus, non in temporalibus; et ideo summus
pontifex est supra imperatorem in spiritualibus, non in temporalibus.

Aliter dicitur quod summus sacerdos nove legis non assimilatur summo
sacerdoti veteris legis. Et ideo esto quod summus sacerdos veteris legis fuisset
supra regem ex hoc inferri non posset quod summus sacerdos nove legis esset
30 supra imperatorem.

Aliter dicitur quod licet Ieremias fuit sacerdos non tamen fuit summus
sacerdos. Et ideo per auctoritatem illam non potest probari quod imperium est a
summo sacerdote nove legis, nisi etiam posset per eandem probari quod
imperium est a sacerdote inferiori summo pontifice, quod tamen non est verum.

35 **Discipulus:** Adducas aliam rationem.

Magister: Alia ratio talis est: Summum sacerdocium et imperium intelliguntur
per solem et lunam de quibus dicitur Genesis 1°: “*Fecit deus duo luminaria
magna*”²⁹⁶ etc. Ergo sicut luna recipit lumen a sole ita imperator recipit
potestatem a summo sacerdote.²⁹⁷

40 **Discipulus:** Qualiter respondetur ad istam rationem?

Magister: Respondetur quod licet per solem et lunam intelligatur summum
sacerdocium et imperium, non tamen omni eodem modo se habet imperium ad
summum sacerdocium quo se habet luna ad solem.²⁹⁸ Hoc enim dato
concluderetur oppositum conclusionis rationis prefate, tum quia sicut luna non
45 est a sole sed ambo sunt a deo ita imperium non esset a sacerdocio sed ambo
essent ab alio, tum quia tunc sicut luna habet aliquam virtutem et potestatem

24 Multipliciter] *om. Mz; on margin: Responsio prima Ly. modo] sic add. Ly a. 25 super LyMw. reges Ly. spiritualibus] et add. Ly a. 25–26 et ... temporalibus] om. Un. 26 pontifex] sacerdos MzLy a (exc. Un). super Ly a_m. spiritualibus] et add. Ly a (exc. Un). 27 Aliter] Alio modo MzLy a; on margin: Secunda Ly. assimiletur Ca. 28 Et ... legis] qui et si Ca. 29 super LyMw. potest MzLy a. 30 super LyMw. 31 Aliud Mz; on margin: Tertia Ly. fuit] fuerit NaVd. sacerdos ... fuit] *om. Ca. 32 istam Mz. est] sit MzLy a. 33 nove] veteris Mw. eundem Mz; rationem add. Ly a. 34 est] *om. ω. verum] est supp. Ve. 37 Genesis] em. from gentes Mw. 38 Ergo] *om. Un. 39 summo sacerdote] papa Ly a. 41 lunam] et lunam add. Mz. intelligantur NaLy; intelliguntur MzLy a. 42 omnino LyCaUn. 42–43 imperium] ... habet] *om. Un. 43 Hoc] Quo Vd. 44 concludetur a_m. prefate VeMz. quia] tunc add., but *canc. Ve. 45 esset] est Ly. a] summo add. MzLy a. sacerdote Vd. ambo] sunt vel add. Ly. 46 tum] est non quia tunc Un. tunc] *om. Na a (exc. Un). sicut] em. from tunc sil Mw. aliquam] aliam Mz. et] aliam add. Mz; aliquam add. Ly a.*******

295) In the following, cf. Brev. 5.10.1–80, pp. 244–6; AP 6.79–103, pp. 248–9; OQ 1.10.1–28, p. 41.
296) Gen. 1:16. 297) Cf. X 1.33.6, § 4, col. 198; Henricus de Segusio Cardinalis Hostiensis, Summa aurea (Lyon 1537), l. 4, Qui filii sint legitimi, Qualiter et a quo filii legitimi, foll. 215vb–6va.
298) Cf. Brev. 5.6.1–25, pp. 231–2; AP 6.203–31, p. 252; Alleg. 3.368–401, pp. 410–1.

quam non habet a sole, scilicet super aquas et humores. Ita imperator haberet aliquam potestatem quam non haberet a papa. Ideo dicitur quod quantum ad aliquid est simile | de sole et luna et de papa et imperatore et quantum ad aliquid non est simile. Quantum ad hoc enim est simile quod sicut sol est dignior et nobilior luna sic summum sacerdocium est dignius et nobilius | imperio, quemadmodum spiritualia sunt digniora temporalibus. Gs p. 896
50
Ly.f. 243^b

Iterum sicut luna recipit lumen a sole ita in multis imperator debet recipere direccionem a papa quando est catholicus, bonus et sapiens, scilicet in causis dei. Quantum autem ad multa alia non est simile, sicut dictum est supra. 55

Discipulus: Adhuc aliam rationem adducas.

Magister: Alia ratio talis est: Ecclesia est unum corpus; ergo habet unum caput. Sed imperator non est caput. Ergo papa est caput ecclesie. A capite autem derivatur virtus in membra. Ergo imperator qui est membrum ecclesie – non caput – virtutem recipere debet a papa tamquam a capite. Ergo imperium est a papa. 60

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad hoc.

Magister: Respondetur quod papa est caput ecclesie que est congregatio fidelium. Et ideo in spiritualibus imperator subest pape. Et ideo aliquam direccionem et virtutem spiritualem recipere debet a papa. Sed quia papa non est caput in temporalibus ideo imperator in temporalibus non subest ei nec imperium recipere debet ab ipso. 65

---

47 supra Ly. habet LyMw. 48 aliam MzLy. qui Un. habet LyMw. 49 et¹ de add. a. de papa et imperatore] imperatore et sacerdote summo Mz. papa] summo pontifice Ly a. 49–51 et³ ... summum] † Ca. 49 et¹] om. Un. 50 enim ad hoc Ly a. enim] non Vē. quod] et Mz; quia Ly a. 50–51 nobilior et dignior LyMw. 51 notabilior Vē. est ... nobilior] † Ca. nobilior et dignior Ly. 52 spiritualia sunt] † Ca. 53 Item VēLy a_p. ita] sic MzLy a. debet recipere] om. Vd. 55 dei] divinis MzLy a. supra] om. MzLy a. 57 est²] habet Un. 58 papa] non add. ω. 59 virtus] vultus Mz a_p; on margin: morus Vd. qui] om. MzLy a. ecclesie] et add. Ly a_m. 60 caput] et per consequens add. MzLy a. recipere debet virtutem Ly. debet recipere a_m. a¹ ... est] om. Mw. tamquam] sicut MzLy a. a²] ex Mz. 62 qualiter] quomodo MzLy a. 63 congregatio] cognitio Un. 64 subest imperator Ly a. 64–65 Et² ... spiritualem] Ergo illam (aliquam Mw) virtutem spiritualem et directionem LyMw. 64–65 Et² ... papa] om. Mz. 66 in¹ ... imperator] om. Mz. in temporalibus imperator Vd.

Capitulum XXV

Discipulus: Aliquantulum diffuse arguendo et respondendo tractavimus opinionem tertiam supra capitulo 18° recitatum. Nunc autem desidero scire quomodo reprobatur.²⁹⁹

5 **Magister:** Illa opinio duo dicit: Primum est quod imperium est a papa. Secundum est quod nullum potest esse verum imperium nisi a papa. Primum dicunt quidam esse falsum. Secundum autem dicunt esse hereticum.³⁰⁰

Discipulus: Tractemus primo secundum et narra quare aliqui dicunt illud esse hereticum.

10 **Magister:** Quod sit hereticum quidam sic nituntur ostendere. Quod repugnat scripture divine est hereticum reputandum.³⁰¹ Sed non posse esse verum imperium nisi a papa repugnat scripture divine. Nam per scripturam divinam constat ut dicunt aperte quod plures pagani fuerunt veri imperatores.³⁰² Hoc enim
15 *augusto ut describeretur universus orbis.*³⁰³ Ex quibus verbis colligitur quod Octavianus, de quo fit ibi sermo, fuit verus imperator.³⁰⁴

Item Matthei 22° dixit Christus Iudeis: “*Reddite que sunt cesaris cesari.*”³⁰⁵ Ex quibus verbis datur intelligi quod ille erat verus cesar et tamen non habuit imperium a papa; ymo fuit infidelis et paganus. Ergo verum imperium, verum
20 dominium temporale, vera iurisdiccio temporalis et vera potestas gladii

1 Capitulum XXV] *em. from c. 24 Mz*; in quo improbatur opinio tertia supra ca. XVIII recitata et iam in precedentibus capitulis probata: ubi probatur illud dictum opinionis scilicet quod nullum imperium potest esse verum imperium nisi a papa esse hereticum *add. Ly; om. a (25 Ca; ca^m 25^m supp. Mw; c. 28 supp. Vd)*. 2 Aliquantulum] *on margin: Cap. XXV Ly. respondendo et arguendo Ly a. retractavimus Vē.* 3 18°] *17 ω Mz. pretactam Mz. Nunc] Non Un.* 4 reprobatur] *improbatur MzLy a.* 5 *Ista MzLy a.* 6 nullum] *non Mz.* 7 quidam (quidem *Vd*) dicunt esse *Ly a* (quidam esse dicunt *MwUn*). 8 Tractes *MzLy a.* quare] *quomodo Mz; qualiter Ly a.* dicunt aliqui *Ly.* 10 Quod] *Quid Un.* nituntur sic *MzLyVd.* Quod] *Quid Un.* 12 divine scripture *Ly.* divinam] *om. Ly.* 13 sunt *Mz.* enim] *eciam LyMw.* 14 de Octoviano] *om. MzLy a.* ewangelista] *om. Vd.* cum dicit] *om. Ly a.* Luce *LyCa.* 15 ascribatur *Un.* universis *Un.* verbis] *om. Ly.* 16 Octavianus *VēLyVd.* quo] *om. Un;* quibus *Vd.* fit ibi] *ibidem fit Ly.* 17 22°] *12 Mw.* dicit *LyCa.* cesari] *et que sunt dei deo add. MzUn; etc. add. MwVd.* 18 erat] *fuit MzLy; est a.* tamen] *om. Vē.* non] *habet nec add. Mz.* 19 paganus et infidelis *Ly a.* 20 vera¹ ... et] *om. Ca.* et] *om. Mz.* gladii] *temporalis seu add. Vd.*

299) *I.e. in favour of the assumption: Imperium non est a papa. Cf. below, 3.2 Dial. 1.28 [note 387]; Brev. 4.1, pp. 194–8; CB 6.5, pp. 277–80; IPP 19, pp. 312–3.* 300) *Therefore, cf. i.a. OQ 2.16.12–8, p. 94.* 301) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.19 [note 195].* 302) *In the following, cf. CB 6.5, pp. 277.16–279.26; Brev. 3.2–3, pp. 164–71; 4.7.32–38, pp. 204–5; 4.10.7–43, pp. 212–3; AP 2.178–97, p. 235; OQ 1.10.55–129, pp. 42–4; 4.3.41–63, pp. 126–7.* 303) *Lk. 2:1.* 304) *Cf. Brev. 4.1.12–3, p. 194.* 305) *Mat. 22:21.*

materialis fuit et esse potest apud infideles et extra ecclesiam catholicam, licet infideles nonnumquam | et forte ut plurimum tali potestate legitima abutantur. *Lyf. 243va*
 Sed ex abusu utentis inferri non potest quod dignitas vel potestas sit minus vera, teste Augustino qui ut habetur in decretis 14^a, q. 5^a, c. *Neque enim* ait: “*Nec tyrannice factionis perversitas laudabilis erit si regia clemencia tyrannus subditos tractet. Nec vituperatur ordo regie potestatis si rex crudelitate tyrannica seviat. Aliud namque est iniusta potestate velle iuste uti, et aliud iusta potestate iniuste velle uti.*”³⁰⁶ Ex quibus verbis datur intelligi quod vera potestate et vero dominio potest quis abuti, et ita ex abusu infidelium probari non potest quod apud eos non sit verum dominium nec vera potestas gladii materialis.³⁰⁷ *30*

Discipulus: Quantum ad quid isti impugnatores reputent opinionem predictam hereticam ut puto intelligo. Ideo solummodo auctoritates quibus probare conantur quod apud infideles fuit verum dominium temporale et vera potestas gladii materialis adducas.

Magister: Ad hoc adducunt auctoritates tam veteris quam novi testamenti quam *35* etiam auctoritates sanctorum patrum et maiorum. Abraham enim ut habetur Genesis 23° noluit gratis recipere speluncam duplicem ut sepeliret in ea uxorem suam sed emit eam ab Effron infideli,³⁰⁸ quod tamen non fecisset si Effron in ea verum ius nullatenus habuisset. Iacob etiam fidelis recognovit quod Laban infidelis verum dominium aliquarum temporalium rerum habebat cum dixit ei, *40* ut habetur Genesis 31°: “*Quicquid tuorum apud me inveneris aufer.*”³⁰⁹ Et post: “*Quid invenisti de cuncta substantia domus tue.*”³¹⁰ Et post: “*Oves tue et capre tue steriles non fuerunt, arietes gregis tui non comedi.*”³¹¹

22 plurimi *MwUn.* 23 utentis] *om. Ly.* inferri] infici *Ve.* vel potestas] *om. Un.* 24 habetur] legitur *Ly a.* in decretis] in decreto *Ca;* inde citatis dectetis *Mw; om. Un.* 14^a] IX *Mw;* 24 *a_p.* 24–25 Neque ... tyrannice] † *Ca.* 25 factionis] persecucionis *MzLy a* (persec† *Ca.*) perversitas ... clemencia] † *Ca.* erit] *om. MzLy a.* tyrannus] tyrannice *Ly a.* 26 tractet ... ordo] † *Ca.* si] sed *Mz.* 27 tyrannica seviat] † *Ca.* est] *supp. Mw.* iuste] iusti *Mz.* uti et] † *Ca.* 27–28 uti ... velle] *om. Un.* 27 iusta] *em. from* in *Mw.* 27–28 iusta potestate] iuxta potestatem *Ca.* 28 quibus] hiis *Ly;* † *Ca.* intelligi datur *a_m.* 29 dominio vero *Mz.* 31 impugnantes *Ly a_m.* reputant *MzLy a.* 33 quod] quia *Ve.* fuit] sit *Ly.* 34 gladii] scilicet *add. a* (*exc. Un.*) adducas] *om. Mw.* 35 Ad] *on margin:* Minor probatur auctoritatibus veteris testamenti *Ly.* 36 etiam] *om. Ca.* habetur] legitur *Mz.* 37 23°] 12 *Mz.* ea] *eam a.* 38 ab] *supp. Mw.* Effron¹] Effrem *Mz.* Effron²] Effrem *Mz.* *eam Ca.* 39 recognovit] indicavit *Ly.* Labam *LyMw.* 40 rerum temporalium *MzLy a.* dicit *LyCa.* ei] eis *Mz.* 41 habetur] legitur *Ly a.* 31°] 32 *Ca;* 23 *Mw;* 3 *a_p.* Quicquid] Eadem quid *Ca.* tuorum] tuum *Ly a.* inveneris aufer] *om. a_p.* (*gap Un;* esse agnovimus *Vd.*)

306) *C.14 q.5 c.9, §§ 2–3, col. 740.* 307) verum dominium: *cf. below, 3.2 Dial. 1.27 [note 376]; CB 6.5, p. 277.29–278.5; Brev. 3.12.51–9, p. 186; 4.10.1–4, p. 212; AP 2.183–5, p. 235; OQ 1.10.62–72, p. 43; 2.13.16–8, p. 92.* 308) *Cf. Gen. 23:8–16.* 309) *Gen. 31:32.* 310) *Ibid., 31:37.* 311) *Ibid., 31:38.*

Item Genesis 39° scribitur: “*Benedixitque dominus domui Egyptii propter*
 45 *Ioseph et multiplicavit tam in edibus quam in agris cunctam eius*
substanciam.”³¹² Ergo iste infidelis habuit verum dominium rerum.

Item 41° c. Ioseph loquens de legitima potestate Pharaonis ait: “*Omne*
frumentum sub Pharaonis potestate condatur.”³¹³ Et 47° c. scribitur: “*Emit ergo*
 50 *Ioseph omnem terram Egypti, vendentibus singulis possessiones suas pre*
magnitudine famis subiecitque eam Pharaoni et cunctos populos eius.”³¹⁴ Et
 post: “*En ut cernitis et vos et terram vestram Pharaon possidet.*”³¹⁵

Item Deuteronomii 2° c. legitur quod deus dedit quibusdam infidelium verum
 dominium terrarum. Ubi sic scribitur: “*Transibitis per terminos fratrum*
vestrorum filiorum Esau qui habitant in Seir; et timebunt vos. Videte ergo
 55 *diligenter ne moveamini contra eos; neque enim dabo vobis de terra eorum*
quantum potest unius pedis calcare vestigium quia in possessionem Esau dedi
 60 *montem Seyr. Cibos emetis ab eis pecunia et comedetis. A|quam emptam*
haurietis et bibetis.”³¹⁶ Et post: “*Dixitque dominus ad me: ‘Non pugnes contra*
 65 *Moabitas nec ineas adversus eos prelium; non enim dabo tibi quicquam de terra*
 70 *eorum quia filiis Loth tra|didi in possessionem.*”³¹⁷ Et post: “*Locutus est*
 75 *dominus ad me dicens: ‘Tu transibis hodie terminos Moab urbem nomine Ar, et*
 80 *ascendens in vicinia filiorum Amon cave ne pugnes contra eos nec movearis ad*
 85 *prelium. Non enim dabo tibi de terra filiorum Amon quia filiis Loth dedi eam in*
 90 *possessionem.*”³¹⁸

44 39°] 32 Mw. scribitur] subditur Mz; om. Ly a. domui] domini Ve. 45 eius] om. Mz a. 46 isti
 (exc. Un) infideles habuerunt a_p rerum] temporalium add. Vd. 47 Omne] Ecce Mw. 48 potestate
 Pharaonis Vd. c] om. Ly. scribitur] om. a_m. Emit ergo] om. (gap) Ve; Emit enim ibi Mz. ergo]
 om. a_p. 49 omnem] om. Mz; totam Un. 50 famis] famas Un. -que] om. Mz. Et] om. Ve.
 50–51 Et post] om. MzUn. 51 post] sequitur Ly. post En ut] em. from ne Mw. En] Er Mz; Si Ca.
 ut] vos add. a. cernitis] emtis Un; emtis Vd. et] om. Un. possidebit Mz. 52 Deuteronomii] I
 prec. a_p. c] om. Ly a_m. scribitur Ly a. infidelium] infidelibus Ly a_m; om. a_p. 53 legitur Ly a. per]
 om. Ly. 54 habitabit Ca; habitavit MwVd. Seir] se Ca; Seb Un; Seyr Vd. timebit a_m; tenebit a_p.
 vos] nos Mz. 55 dabo vobis enim Mw. vobis] nobis Ve. 57 Seyr] Seir NaLyUn; om. (gap) Ca.
 emtis Un; emetes Vd. 57–58 Aquam ... bibetis] om. Un. 58 me] Moysen Ly; em. to Moysem Mw.
 pugnabis Ly. 59 quicquam] quid Mw; quidquid Un. 60 tra|didi] gap add. ω Mz. postea Ve.
 61 me] Moysen Ly. hodie] om. Vd. Har Ca. 61–62 et ascendens] † Ca. 62 ascendes MzLy a_p.
 in] om. Un. viciniam MzVd. 62–63 filiorum ... terra] om. Ca. 63 enim] om. Ve. Lot Na. Loth
 dedi] † Ca. eam] supp. Na; eo Un; om. Vd.

312) Ibid., 39:5. 313) Ibid., 41:35. 314) Ibid., 47:20–1. 315) Ibid., 47:23. 316) Deut.
 2:4–6. 317) Ibid., 2:9. 318) Ibid., 2:17–9.

Item ut legitur³¹ Regum 9° Salomon dedit Hiram regi Cyri qui non est de filiis Israel sponte 20 oppida in terra Galilee; qui tamen non dedisset ei sponte si ille non fuisset capax veri dominii quarumcumque temporalium rerum.³¹⁹ 65

Item 3ⁱ Regum 19° precepit dominus Helie prophete ut ungeret Azael regem super Syriam qui tamen erat infidelis.³²⁰ Constat autem quod regnum datum a deo est verum regnum. Ergo infidelis fuit capax veri regni et veri dominii ac vere potestatis temporalis. 70

Item 2ⁱ Paralipomenorum c. ultimo et 1ⁱ Esdre 1° sic legitur: “*Suscitavit dominus spiritum Cyri regis qui iussit predicari in universo regno suo eciam per scripturam dicens: ‘Hec dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna terre dedit michi dominus deus celi et ipse precepit michi ut edificarem ei domum in Iherusalem.’*”³²¹ De quo eciam dicitur Ysaie 45° c.: “*Hec dicit dominus christo meo Ciro cuius apprehendi dexteram ut subiciam ante faciem eius gentes et dorsa regum vertam.*”³²² 75

Item Thobie 2° legitur quod cum Anna uxor Thobie “*edum caprarum detulisset domui cuius cum vocem balantis vir eius audisset dixit: ‘Videte ne forte furtivus sit; reddite eum dominis suis quia non licet nobis aliquid ex furto aut edere aut contingere.’*”³²³ Ex quibus verbis colligitur quod infideles inter quos habitabat Thobias habebant verum dominium rerum. 80

Item Danielis 2° c. dixit Daniel ad regem infidelem Nabugodonozor: “*Tu rex regum es et dominus celi regnum, fortitudinem et imperium et gloriam dedit tibi* 85

65 3ⁱ] et Ca. Regum 9[6] † Ca. 9°] † Ca; quod Mw. Hiram] ne prec., but canc. Na; Yram MzMw; Hiram Ly; Iram CaUn; terram Vd. Cyri] Tyri MzLy a (Tiri Ca). qui] quod Un; que Vd. 66 qui] que MzLyVd. 67 veri] alicuius MzLy a. quarumcumque] aliquarum MzLy a. rerum temporalium Mz. 68 19°] 9 Ly; ius a_m; c. add. a_p. Helye LyMwVd. ungeret] vinceret Ca. Asael Mz; Azabel Ca; Azahel Mw; in add. Ly a. 69 Siriam VēMzMw. autem] om. Mz. 70 capax] caput Mz. veri] om. a. ac] aut Ly a_m. 72 2ⁱ] et Mw. 1ⁱ] om. MzCa; primo Mw. Esdre] c. add. MzLy a. 1°] et Vē. 73 dominus] deus Mz. Tiri Mz; Tyri LyCaUn; Syri Vd. iussit] misit MwVd. predicare a_p. eciam] non Mz; ut a_p. 73–74 eciam ... dicens] om. Ly a_m. 74 Hec] Hoc LyMw. Tirus rex MzUn; rex Tyrus Ly; Tyrus rex Ca; rex Cyrus Mw; Syrus rex Vd. terrarum Mz. 74–75 terre ... deus] om. Ca. 75 dominus] om. Mz. deus] om. a. celi] et terre add. MzVd; terre et prec. a (exc. Vd). et ipse] om. Un. 76 Hierusalem Ly. eciam] enim Un. dicitur eciam Vd. Ysaye Vē; Esa. Ly. c] om. Ly a_m. dixit Ca. christo] domino Mz a_p; meus domino LyMw; deus meus Ca. 77 Tiro MzCaUn; Tyro Ly; Cyro Mw; Syro Vd. apprehendum a_m. gentis Ly. 78 vertar Na. 79 2°] et Vē a_m. Thobie] Tobie Mz. 80 domi VēMw; domum Mz. cuius] eius Ly. cum] tamen CaUn; om. Mw. vocem] eius add. a. valantis Mw. dicit Ca. Vide Vd. 81 forte furtivus sit] furtivus sit sed pocius Mz; sit furtivus sed Ly; sed add. a. 81–82 aliquid ... aut¹] aut (om. CaVd) de furto aliquid Ly a. 83 Thobias] supp. Mw; Tobias Vd. 84 2°] om. Na. c] om. Ly a_m. dicit LyCa. infidelis Un. Nabugo.zor ω; Nabugodonosor Mz; Nabuchodonosor Ly; Nabugo^{or} a (Nabugo^d Ca; Nabuch^{or} Un). Tu] Cum Mw. 85 et²] om. Ca. et gloriam] om. Mz. dederit Mw. tibi] om. a (exc. Ca); in manu tua add. Vd.

319) Cf. 3 Kgs. 9:11. 320) Cf. ibid., 19:15. 321) 2 Paral. 36:22–3; Ezra 1:1–2. 322) Isa. 45:1. 323) Tob. 2:20–1.

*et omnia in quibus habitant filii hominum et bestie agri et volucres celi dedit in manu tua et sub ditione tua universa constituit.*³²⁴

Item 5° c. sic legitur: “*Deus altissimus regnum et magnificenciam, gloriam et honorem dedit Nabugodonozor patri tuo.*”³²⁵ Ex quibus verbis colligitur quod
90 Nabugodonozor habuit verum regnum et imperium. Non enim dat deus falsum imperium et regnum sed verum.

Item Herodes fuit infidelis et tamen erat verus rex Iudee. Unde de eo dicitur Matthei 2°: “*Cum ergo natus esset Iesus in Bethleem Iude in diebus Herodis regis.*”³²⁶ Et Luce 1° sic legitur: “*Fuit in diebus Herodis regis Iudee sacerdos*
95 *quidam nomine Zacharias*”³²⁷ etc.

Et Matthei 17° legitur Christum interrogasse Petrum dicens: “*Quid tibi videtur, Symon? Reges terre a quibus accipiunt tributum vel census: a filiis suis an ab alienis?*”, et ille dixit: ‘*Ab alienis.*’ Dixit illi Iesus: ‘*Ergo liberi sunt*
Ly f. 244ra *fili.*”³²⁸ Ex quibus verbis colligitur quod alieni non sunt liberi a tributo sed filii.
100 Et per consequens alieni de iure debent tributum. Ex quo sequitur quod reges eciam infideles sunt veri reges quia de illis loquebatur Christus.

Item Luce 3° sic habetur: “*Venerunt autem et publicani ut baptizarentur, et dixerunt ad illum*”, scilicet Iohannem Baptistam: “*Magister, quid faciemus?*” At ille dixit ad eos: ‘*Nihil amplius quam quod constitutum est vobis faciatis.*”³²⁹
105 Publicani ergo licite receperunt illa que constituta erant eis, que tamen ab infidelibus constituta fuerunt.

86 et] *om. Ly.* et volucres] volucresque *Mz a.* 86–87 dedit ... tua] *om. Vd.* 87 universa sub ditione (iurisdiccione *α_m*) tua *Ly α_m.* ditione] iurisdiccione *Mz a.* 88 Item] ibidem *add. Mz.* Dominus *MzLy.* magnificenciam] et *add. Vd.* 89 Nabugodonozor *Mz;* Nabuchodonozor *Ly;* Nabug. *α_m;* Nabuch. *Un;* Nabugo. *Vd.* verbis] *om. Ly α_m.* colligitur] apparet *Ca.* 90 Nabugozor *Ve;* Nabugodonozor *Mz;* Nabuchodonozor *Ly;* Nabug. *α_m;* Nabuch. *Un;* Nabugo. *Vd.* dedit *Mz.* dominus *Ca.* 92 Item] *on margin:* Probatur auctoritatibus novi testamenti *Ly.* fuit] erat *Ly.* fidelis *Mz.* erat] fuit *Mz.* Iudeorum *Mz.* 93 2°] 3 *α_p;* c. *add. Ly a.* ergo] *om. Ly α_m.* Bethleem *Ve;* Bethlem *Mz.* in] et *ω.* 93–94 in] ... Fuit] *om. α_m.* 93–94 diebus ... in] *om. Na.* 94 Luce 1°] *om. Mz.* sic legitur] dicitur *Ly α_p.* Iudee] *om. Ly α_m.* 95 Zacharias nomine *Ca.* Zacharias] *om. (gap) Un.* etc] *om. Ly α_m.* 96 Et] Item *MzLy a;* Matth. *prec. (taken from margin) Ve.* Christus *ω.* 97 Simon *Ly;* in *add. MzMw;* an *add. α_p.* census] an *add. Ca.* suis] *om. Un.* 98 an] vel *Mz a.* ille dixit] dicit ille Iesus *Ca.* dixit] dicit *Ly α_m.* Dixit] dicit *Ly α_m;* et *prec. MzLy a.* 99 verbis] *om. CaVd.* 102 habetur] legitur *Ly a.* autem] ergo *Un.* et] *om. MzLy a.* 103 ad illum] illi *LyMw.* scilicet] *om. Ca.* Iohanni Bapstiste *LyMw.* 104 dicit *LyCa.* ad eos] *om. LyMw.* quod] *om. Na.* est] *supp. Mw.* 105 licite] *om. α_p.* receperunt] poterant facere *Ly.* illa] ea *MzLy a.* 106 fuerunt constituta *LyMw.* fuerunt] *em. from* erant eis *Ca.*

324) *Dan. 2:37–8.* 325) *Ibid., 5:18.* 326) *Mat. 2:1.* 327) *Lk. 1:5.* 328) *Mat. 17:24–5.* 329) *Lk. 3:12–3.*

Item ibidem subiungitur: “*Interrogabant autem illum et milites dicentes: ‘Quid faciemus et nos?’*, et ait illis: “*Neminem concuciatis neque calumpniam faciatis, et contenti estote stipendiis vestris.*”³³⁰ Si autem contenti debebant esse stipendiis que a paganis principibus receperunt, ipsi principes infideles verum dominium illorum que dabant militibus habuerunt, quia non licet militibus recipere stipendia ab hiis qui nichil habent sed usurpant solummodo tyrannice aliena. 110

Item Iohannis 19° dixit Christus Pilato: “*Non haberes in me potestatem ullam nisi tibi esset datum desuper.*”³³¹ Potestas autem desuper data est legitima et non usurpata. Ergo Pilatus habuit legitimam potestatem licet non legitime uteretur ea.³³² 115

Item ad Romanos 13° ait apostolus: “*Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi a deo; que autem sunt, a deo ordinata sunt.*”³³³ Ubi apostolus de potestatibus infidelibus loqui videtur, de illis videlicet quibus Romani presterunt tributa. Dicente apostolo: “*Ideo enim tributa prestatitis.*” Et post: “*Reddite ergo omnibus debita. Cui tributum, tributum, cui vectigal, vectigal.*”³³⁴ Romani autem non reddebant tributa nisi cesari et subditis eius qui erant infideles. Ergo infideles ibi habuerunt potestatem ordinatam a deo et ita habuerunt veram potestatem temporalem. 120 125

Item 1^a Corinthiorum 7° ait apostolus: “*Unusquisque in qua vocacione vocatus est, in ea permaneat. Servus vocatus es? Non sit tibi cure.*”³³⁵ Ante vocacionem ergo ad fidem est aliquis servus, et per consequens alius est verus dominus eius.

107 ibidem] ibi *Mz a* (exc. *Mw*; sibi *Ca*); om. *LyMw*. subiungit *MzLy a*. Interrogabant *ω*. autem] nunc *canc. Mw*. et illum *Vd*. dicentes milites *Mw*. 108 nos ... illis] † *Ca*. 109 faciatis et] † *Ca*. et] set *Mz*. autem contenti] † *Ca*. esse debebant *Mz*. esse] de *add. a*. 110 principibus] † *Ca*. infideles] om. *Ly a*. 111 que] qui *VeMwUn*. 111–112 recipere stipendia militibus *Vd*. 114 19°] 10° *α_p*. dicit *Ly*. Christus] om. *Na*; Iesus *MzLy*. Pilato *LyCaVd*. in me] om. *Na*. 115 data (datum *α_p*) esset (est *Un*) tibi *Ly a*. data desuper *Ca*. 116 Pylatus *Ly α_m*. potestatem legitimam *Mw*. legitime] *em. from* legitimam *Ca*. 119 subdita] subiecta *ω*; est *add. Ca*. est] om. *Ve*. enim] om. *Mw*. 120 infidelium *LyCa*. loqui videtur infidelibus (and again loqui vi^t *add.*, but *canc.*) *Mw*. loquitur *Mz*. illis] aliis *a*. scilicet *Un*. 120–121 quibus videlicet *Na*. 121 Romani] om. *Vd*. preste *Un*. Dicente] enim *add. Ly a*. 122 post] primo *α_p*. ergo] *supp. Na*. tributum] om. *Un*. 124 qui] quia *Mw*. ibi] eciam *MzLy*. habuerunt ibi *a* (exc. *Mw*). 126 1° ad Chorinthios *MzLy a* (et ad {1^a *supp.*} Corinthios *Mw*). 7°] 11 *Ve*. qua vocacione] ea (*supp. Mw*) vocacione in qua *α_m*. 127 in ea] om. *Ca*. es] om. *Ca*; est *Un*. 128 alius] aliquis *MzLyCa*. verus] om. *Ly*.

330) *Ibid.*, 3:14. 331) *Jn*. 19:11. 332) *Cf. 1 Dial.* 6.4 (*Gs* 511 15–7; *Ly* 53^{wa}); *CB* 6.5, p. 278.29–32; *Brev.* 4.10.20–2, p. 213; *OQ* 3.12.189–96, pp. 118–9. 333) *Rom.* 13:1. 334) *Ibid.*, 13:6–7. 335) *1 Cor.* 7:20–1.

130 Item 1^a Thimothei 6° dicit apostolus: “*Quicumque sunt sub iugo servi dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen domini et doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habent dominos, non contempnant quia sunt fratres sed magis serviant quia fideles.*”³³⁶ Ubi apostolus inter servos habentes dominos infideles et servos habentes dominos fideles videtur distinguere et
 135 dominos infideles precipit honorari. Quod minime faceret nisi aliqui infideles essent veri domini.

Item beatus Paulus asseruit se esse civem Romanum, sicut patet Actuum 16° et 22°.³³⁷ Non fuit autem civis Romanus nisi auctoritate et concessione Romanorum cum eciam tunc non fuisset Rome. Ergo Romani habuerunt veram
 Ly f. 244rb pote|statem qua poterant aliis civilitatem Romanam concedere.

Item ut legitur Actuum 24° Paulus dixit ad Lysiam paganum: “*Ex multis annis esse te iudicem genti huic sciens, bono animo pro me | satisfaciam.*”³³⁸ Ubi Paulus paganum esse verum iudicem recognovit.

Item ut habetur Actuum 25° Paulus cesarem verum iudicem reputavit cum
 145 appellavit ad ipsum dicens: “*Ad tribunal cesaris sto. Ubi me oportet iudicari.*” Et post: “*Cesarem appello.*”³³⁹

Item beatus Petrus epistola 1^a c. 2° ait: “*Subiecti estote omni creature propter deum, sive regi quasi precellenti, sive ducibus tamquam ab eo missis.*”³⁴⁰ Tunc autem nulli Christiani erant reges et duces. Ergo beatus Petrus regibus et
 150 ducibus infidelibus Christianos voluit esse subiectos quare infideles verum dominium habuerunt.

130 1^a] om. Ly; 1 α (prime Un). ad Thimo. Mz; ad Thymo. Ly; ad Thi. α (ad Thy. Mw). dicit apostolus] om. Ly α. 131 omni] cum ω. arbitrantur α. nomen] alii Un. doctrina] eius add. Ca. 132–133 dominos ... habentes] om. α_p. 134 fideles α. et ... fideles] om. Ly. dominos fideles] infideles dominos Na. infideles α. et²] dominos fideles et servos habentes add. Ly. 135 infideles] fideles Mz. 136 essent veri domini] supp. Ve. vere Ly α (exc. Vd). 137 patet] om. Mw. 16°] em. from 18 Ve. 138 et¹] om. Ca. 139 cum] om. Un; date Vd. tunc] om. Un; quod Vd. 141 ut] om. Na. dicit LyCa. Lysiam Ve. 142 esse] ego Mw. te esse Ca. huic] hoc Mz. pro me bono animo Mz. satisfacis Mz; satisfaciens α (satisfacies Mw). 143 esse] om. Ly. verum] iterum Ve. 144 legitur MzLy α. 25°] et 5° Mw. Paulus] om. MzLy α. 145 ad ipsum appellavit Mz. oportet me LyMw. iudicari] em. from inedicari Mw. 147 ait] om. Ly α_m. estote] em. from stote Ve. omni] humane add. Mz. 148 quasi] tamquam MzLyMw. 149 Ergo] Et ita Ly. 149–152 Ergo ... Petrus] † Ca.

336) 1 Tim. 6:1–2. 337) Cf. Acts 16:37, 22:25–7. 338) Ibid., 24:10. 339) Ibid., 25:10–1. 340) 1 Pet. 2:13–4.

Item ibidem subdit beatus Petrus: “*Servi, subditi estote in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis sed etiam discolis.*”³⁴¹ Quibus verbis innuit quod etiam discoli veri possunt esse domini et quod est eis obediendum.

Hoc etiam quampluribus sanctorum testimoniis ut quibusdam apparet posset ostendi sed adducam pauca.³⁴² Ait igitur Ambrosius ut habetur in decretis 11^a, q. 3^a, c. *Iulianus*: “*Iulianus imperator, quamvis esset apostata, habuit tamen sub se Christianos milites quibus cum dicebat: ‘Producite aciem pro defensione rei publice’, obediebant ei.*”³⁴³ Et Augustinus eisdem canonibus, 11^a q., c. *Iulianus* de eodem ait: “*Iulianus extitit infidelis imperator. Nonne extitit apostata et iniquus, ydolatra? Ubi veniebatur ad causam Christi non agnoscebant nisi illum qui in celo erat. Quando volebat ut ydola colerent et thurificarent, preponebant ei deum. Quando autem dicebat: ‘Producite aciem. Ite contra gentem illam.’, statim obtemperabant et distinguebant dominum eternum a domino temporali.*”³⁴⁴ Iulianus ergo quamvis apostata fuit verus dominus et verus imperator.³⁴⁵

Discipulus: Istud videtur nimis absurdum, quod videlicet apostata et hereticus fuerit verus imperator et verus dominus rerum temporalium cum heretici nullam rem temporalem de iure possideant, ut colligitur manifeste ex sacris canonibus dist. 8^a, *Quo iure*,³⁴⁶ Extra, *De hereticis, Excommunicamus*,³⁴⁷ 23^a, q. 7^a, per totum.³⁴⁸ Iulianus ergo non fuit verus imperator nec verus dominus rerum

152 beatus Petrus] *om. Ly a.* estote subditi *a* (estote † *Ca*; estote *Un*). estote] *em. from stote Ve.* 152–153 in ... dominis] † *Ca.* 153 modestis et bonis *Vd.* sed etiam] † *Ca.* Quibus] *In prec. Ly a.* 154 innuitur *a.* discoli] † *Ca.* possunt esse veri *MzLy.* et] *om. Un.* eis est *MzVd.* 155 Hoc] † *Ca.* quamplurimis *MzLy a.* 156 Ait igitur Ambrosius] *Unde Ambrosius ait Ly.* igitur] *g'g.* (=Gregorius) *Ve.* ut habetur] *om. Mz.* 11^a] 13^a *Ly a* (*em. to XI Mw*). 157 3^a] 15^a *MzMwVd*; 1^a *LyCa*; 5^a, *on margin*: XI q. III *Un.* Iulianus] apostata *add. Mz*; *om. LyUn*; *om.*, ait Iulianus *supp. Mw.* 158 quibus] qui *Mz a* (*exc. Vd*). cum] tamen *a* (*exc. Ca*). dicebant *MwUn.* Producte *Un.* 158–159 pro ... publice] rei publice defensione et *Vd.* 159 obediebant] *em. from obedient Ve.* ei obediebant *Ca.* eisdem ... Iulianus] *om. MzLy a.* 160 de] in *Ca.* eisdem *Ly a.* ait] de eodem *add. Ly a_m.* extitit] erat *Mz.* infidelis] *em. from Israel Mw.* Nonne] *om. Vd.* extitit] et *add. Vd.* 161 agnoscebat *a* (*exc. Vd*). 162 in celo] *om. Un.* et] ut *MzLy a* (*exc. Vd*). proponebant *Mz.* 163 ei] eisdem *Mz*; *om. Ly.* deum] *om. MzUn*; Christum *Vd.* dicebant *Mz.* aciem] etiam *Ca.* Ite] tunc *Mz.* illam] illi *Vd.* 164 et distinguebant] *om. MzLy a.* dominum] deum *Mw.* a] cum *Ly a_m.* 164–165 temporali domino (distinguentes *add.*) *Vd.* 165 temporali] recognoscentes *add. Ly.* fuerit *Ly a_m.* 166 imperator] erat *add. MzLy a.* 167 Istud] *on margin*: Obicitur *Ly.* quod] quia *Ca.* et] *om. Ly.* 168 fuit *Mz a.* rerum] *om. Mz.* rerum temporalium] in temporalibus *Ly a.* 170 Quo] *c. Ly a* (*exc. Vd*; *c. Quo* {*supp. Mw*} *a_m*; *c. Quo em. from Quo quasi Un*). iure] et *add. Ly.* Excommunicamus] et *add. Ly.* 171–175 non ... ecclesia] *om. Un.* 171–172 temporalium rerum *Ca.*

341) *Ibid.*, 2:18. 342) *Cf.* CB 6.5, pp. 279.4–280.20; *Brev.* 3.4, pp. 172–5; *AP* 2.178–83, p. 235. 343) *C.11 q.3 c.94, col. 669.* 344) *Ibid.*, c.98, § 1, col. 671. 345) *Cf.* 1 *Dial.* 6.67, 68 (*Gs* 578 37–8; 581 56–60; *Ly* 8^a*vb*; 86^{uo}); *CB* 6.5, p. 279.8–21; *Brev.* 3.4.25–34, pp. 172–3. 346) *D.8 c.1, § 2, col. 13.* 347) *X* 5.7.13, § 3, col. 788. 348) *C.23 q.7, cols. 950–3.*

temporalium. Quod glossa super preallegatum capitulum Ambrosii *Iulianus* insinuare videtur dicens: “*Iulianus adhuc tolerabatur ab ecclesia ne suscicaret scandalum adversus Christianos.*”³⁴⁹ Ergo Iulianus quamvis toleraretur ab ecclesia non fuit verus imperator.

Magister: Respondetur quod non est de iure divino quod heretici nichil proprium habent et quod nullam habent dignitatem secularem sed de iure humano. Et ideo antequam heretici per iura humana privarentur dominio temporalium rerum habebant verum dominium temporalium rerum. Et ideo quia *Ly f. 244va* 180 tempore Iuliani apostate et heretici non fuerunt privati temporalibus rebus Iulianus fuit verus imperator et verus dominus temporalium rerum. Postea autem per humana iura imperatoris et pape fuerunt heretici privati dominio temporalium rerum. Et ideo ex tunc non fuerunt veri domini huiusmodi rerum. Et pro illo tempore loquuntur canones sacri, non autem pro tempore quando fuit 185 Iulianus.

Ad glossam autem adductam dupliciter respondetur. Uno modo quod Iulianus tolerabatur verus imperator ab ecclesia et non habens imperium solummodo usurpatum.³⁵⁰ Aliter dicitur quod glossator ibi non habuit memoriam rerum gestarum tempore Iuliani, quia Iulianus, ut legitur in diversis scripturis 190 autenticis, suscitavit scandalum quod potuit adversus Christianos. Et ideo non toleravit eum ecclesia ne suscicaret scandalum adversus Christianos. Sed toleravit eum quia de facto non potuit eum privare imperio. Et si per sententiam privasset, illa privacio non profuisset sed nocuisset ecclesie.

Discipulus: Aliqua alia dicta maiorum pro eadem assercione adducas.

172 supra *Vē.* capitulum] tantum *Ca.* Iulianus] *om. Ly Mw.* 173 Adhuc Iulianus *Ly.* ne suscicaret] non suscitant *a* (non suscitando *Ca; em. to* ut non suscicaret *Vd*). 174 toleraretur] adversus christianos (*supp. Mw*) *add. Ly a.* 175 imperator] nec aliquam habuit dignitatem secularem *add. Mz;* et quod plus fuit (*supp. Mw; est Ly*) nullam habuit dignitatem secularem *add. Ly a.* 176 Respondetur] *on margin:* Respondetur *Ly.* est] *om. Un.* nichil] in *Un.* 177 habent] habeant *Ly.* et ... secularem] *om. MzLy a.* 179 rerum temporalium *MzLy a.* verum dominium habebant *Ca.* rerum temporalium *Ly a.* 180 et heretici] *om. Mz.* fuerunt] apostate heretici *add. Mz.* temporalibus] talibus *Mz.* rebus] *om. Ly.* 181 verus] *om. Un.* rerum temporalium *Ly a.* 182 imperatores *Mz.* heretici fuerunt *MzLy a.* 183 rerum temporalium *MzLy a.* veri] neque *ω;* *om. Ca.* huiusmodi rerum] huius rerum *Vē;* temporalium rerum *Ly a* (rerum temporalium *Un*). 184 illo] isto *Mz.* loquitur canon *Ly.* sacri] *om. Ly a.* autem] tamen *Ly.* quando] quo *Ly.* 186 autem] *om. Un.* 187 solummodo] verum sed solum *Ly;* solum *Mw.* 190–192 quod ... eum] † *Ca.* 190–191 adversus ... scandalum] *om. MzLy a.* 191–192 Christianos ... potuit] *supp. Mw.* 191 Sed] ecclesia *add. MzLy.* 192 toleravit] tolerant *Un.* eum] ecclesia *add. Vd.* non potuit eum de facto *MzLy.* de ... si] † *Ca.* imperio] officio imperii *Mw.* 193 illa privacio] iam primo *MzLy.* illa ... profuisset] † *Ca.* profuisset] processisset *a* (profecisset *Vd*). 194 Aliqua ... dicta] † *Ca.* alia] *om. LyMw.*

349) *Gloss on C.11 q.3 c.94, s.v. obediebant, col. 1263.* 350) *Cf. Brev. 3.4.35–41, p. 173.*

Magister: Hoc ex legenda sancti Mauricii et sociorum eius colligitur in qua leguntur sic dixisse: “*Milites sumus, imperator, tui sed tamen servi, quod libere confitemur, dei. Tibi miliciam debemus sed illi innocenciam.*”³⁵¹ Et tamen ille imperator, scilicet Maximianus, extitit infidelis. 195

Item Paulus et Iohannes, ut legitur in legenda ipsorum, dixerunt Iuliano apostate: “*Non facimus tibi hanc iniuriam ut preponamus tibi qualemcumque personam*”, scilicet secularem, “*dominum tibi preponimus qui fecit celum et terram.*”³⁵² Ergo isti sancti Iulianum apostatam reputaverunt verum imperatorem. 200

Capitulum XXVI

Discipulus: Quamvis ista opinio que ponit quod imperium est a papa esset amplius discucienda, et specialiter quoad hoc quod ponit quod imperium modo est a papa quia tamen de hoc et de aliis que opinio ista includit erit aliquando occasio loquendi quando tractabimus alias opiniones, ideo breviter videamus de opinione illa que ponit quod imperium Romanum est institutum a deo et non ab hominibus.³⁵³ Pro qua allegare conare. 5

Magister: Pro hac opinione adducitur auctoritas Iohannis pape, qui ut habetur in decretis dist. 96^a, c. *Si imperator* ait: “*Habet*”, scilicet imperator, “*privilegia potestatis sue que pro administrandis legibus publicis divinitus consecutus est.*”³⁵⁴ Ubi dicit glossa super verbo *divinitus*: “*Non ergo a papa. Nam imperium* 10

195 Hoc ex] † *Ca.* sancti] *om. Vd.* et sociorum] sociorumque *Mz.* 196 legitur *Vd.* dixisse sic *Mz a.* imperator] scilicet *add. Un.* sed] *om. Mw.* quod] quem *Ly.* 196–197 dei] quod libere confitemur *Vd.* 197 dei] dicitur *ω;* deo *Mz;* dici *Un.* milicia *Un.* debemus miliciam *Ly α_m.* sed illi] illi autem *Mz.* tamen] *om. Ly a.* ille] iste *Mz;* *om. Ca.* 198 extitit infidelis] fuit fidelis *Mz.* 199 Item] et *add. Mw.* ipsorum] eorum *Ly a.* 200 faciemus *MzLy α_m;* faciamus *Un.* hanc] aut *Un;* *om. Vd.* 202 verum imperatorem reputaverunt *Mz.*

1 Capitulum XXVI] ubi probatur opinio prima supra c. XCIII recitata scilicet quod imperium Romanum est institutum a deo *add. Ly;* *om. α* (c. 29 *supp. Vd.*) 2 Quamvis] *on margin:* Cap. XXVI *Ly.* ista] illa *Ly.* 3 distinguenda *Mw.* modo] non *Mz;* *om. Ly α_p;* Iuliani *α_m.* 4 ista opinio *Mz;* illa opinio *LyMw.* ista] est *Ve.* erit] est *Mw.* aliquando] autem quando *Un.* 5 opiniones alias *Un.* 6 illa] ista *MzMw.* Romanum] *om., non supp. Vd;* non *add. Ca.* a deo et non] *om. MzLy a.* 8 Magister] *om. Ve.* hac] ista *MzLy;* illa *Mw.* 11 Non] est *add. LyVd.* 11–12 Nam ... deo] sed a solo deo imperium *Mz.*

351) *Passio Acaunensium martyrum auctore Eucherio episcopo Lugdunensi, c. 9, ed. B. KRUSCH, Passiones vitaeque sanctorum (MGH SS rer. Merov. 3, 1896), p. 36.5–6.* 352) *Passio ss. Iohannis et Pauli martirum, in: B. Mombritius, Sanctuarium seu vitae sanctorum, (Paris 1910), vol. 1, p. 572.7–9.* 353) *Cf. Brev. 4.2.1–31, pp. 199–200.* 354) *D.96 c.11, col. 341.*

a solo deo est, ut 23^a, q. 4^a, Quesitum,³⁵⁵ nam 'a celesti maiestate' habet gladii potestatem, C. De veteri iure enucleando, lib. 1°, in principio,³⁵⁶ quod concedo de vero imperatore.³⁵⁷

15 Item eodem capitulo Iohannes papa loquens de imperatore ait: “*Neque contra eum*”, scilicet deum, “*tendat abrumpi, a quo omnia constituta sunt, et contra*
Ly f. 244vb *illius | beneficia pugnare videatur a quo propriam consecutus est potestatem.*”³⁵⁸

Item beatus Ciprianus, ut habetur dist. 10^a, c. *Quoniam idem*, et Nicholaus papa, ut legitur dist. 96^a, c. *Cum ad verum*, eandem sub eisdem verbis dicunt
20 sententiam dicentes: “*Idem mediator dei et hominum, homo Christus Iesus, actibus propriis et dignitatibus distinctis officia potestatis uniuscuiusque*
Gs p. 899 *discernit.*”³⁵⁹ Ubi dicit glossa: “*Ymo videtur quod non discernit sed confudit | cum ipse unus et idem utrumque officium gessit per se, ut notaret, quod de eodem fonte processerunt. Nam dicit lex quod summa a deo nobis dona*
25 *concessa sunt, scilicet sacerdocium et imperium, in authentico, Quomodo oportet episcopos, in principio, collacione 3^a.*”^{360,361}

Item Innocencius papa, ut habetur 23^a, q. 4^a, c. *Quesitum*, loquens de potestatibus secularibus ait: “*Meminerant enim*”, scilicet maiores, “*a deo potestates has fuisse concessas et propter vindictam noxiorum gladium fuisse*
30 *concessum et dei ministerio esse datum in huiusmodi iudices. Quomodo igitur reprehendetur factum quod auctore domino videtur esse concessum?*”³⁶² Ex quibus verbis colligitur quod potestates seculares sunt a deo. Ergo potestas

12 est] *supp. Mw.* Quesitum] *om. Vd.* nam] *non a (exc. Mw).* 12–14 nam ... imperatore] *om. Ly.*
12 maiestate] *supp.,* manifeste *add. Mw.* habet] *sed Un.* 16 deum scilicet *Ca.* abrumpi] *om. Ly.*
17 videntur *Ly a.* 18 Cyprianus *a.* c] *om. MzLy a_m.* Nicolaus *LyMwVd.* 19 eandem] *tandem a_p,*
dicunt] *om. Ly.* 20 homo] *om. Mz.* Christus Iesus] *om. MzLy a.* 21 dignitate *Ly.* uniuscuiusque]
quocumque *MzCa;* utrumque *Ly;* quoque *Un;* quoquomodo *Vd.* 21–22 uniuscuiusque discernit]
(quocumque discrevit *supp.*) ergo differt *Mw.* 21 cuiuscumque *Ve.* 22 discernit] ... non] *om.*
MzCa. Ubi] *et Ly;* ut *a (exc. Ca).* quod] *contra quia Ly.* discernit] *discrevit MzLy.* confundit *a.*
23 unius *Ve.* 24 nobis a deo *Mz.* vobis *Na.* 25 concessa] *data Ly.* et] *aut Un.* in] *om. Mz a.*
authentico] *quorum add. a.* 25–26 Quomodo oportet] *om. a_p.* 26 collacione] *colla. Ly.* 3^a] 1^a
LyMw. 28 Meminerat *o;* Mensurant *Mz a (Mensuravit Ca).* maiores scilicet *Ly.* 28–30 a ... et]
sive et (*om. Vd*) *a_p.* 29 potestatem *Mz.* fuisse] *sibi Ly a_m.* 30 concessum] *permissum Ly.*
ministerio] *iudicis Mz.* iudices] *vindices Ly.* 31 reprehenditur *Ly a.* quod ... domino] *† Ca.*
domini *Vd.* 32 colligitur quod] *† Ca.*

355) Cf. C.23 q.4 c.45, col. 924. 356) Cf. Cod. 1.17.1, p. 69. 357) Gloss on D. 96 c.11, s.v. divinitus, col. 622. 358) D.96 c.11, col. 341. 359) D.10 c.8, col. 21; D.96 c.6, col. 339. 360) Cf. Nov. 6.[Praefatio], p. 35–6. 361) Gloss on D.96 c.6, s.v. discrevit, col. 618. 362) C.23 q.4 c.45, col. 924.

imperialis potissime est a deo. Hec omnia confirmantur per apostolum dicentem ad Romanos 13°: “*Non est potestas nisi a deo.*”³⁶³

Discipulus: Dic breviter quomodo ista opinio improbat. 35

Magister: Improbat per hoc quod quia non legitur ubi deus per se ipsum et non per alium constituerit imperatorem, ideo ista opinio eadem facilitate contempnitur qua probatur.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad motiva istius opinionis.

Magister: Unico verbo respondetur quia conceditur quod potestas imperialis et universaliter omnis potestas licita et legitima est a deo, non tamen a solo deo sed quedam est a deo per homines. Et talis est potestas imperialis que est a deo sed per homines. 40

Capitulum XXVII

Discipulus: Nunc opinionem secundam tactam supra c. 18° tractemus.

Magister: Illa opinio ponit quod Romanum imperium fuit primitus institutum a deo sed tamen per homines, scilicet per Romanos. Hoc testari videtur glossa dist. 17^a, § *Hinc eciam*, que ait: “*Habet Romana ecclesia auctoritatem a domino sed imperator a populo*”,³⁶⁴ utcumque legimus. Hinc eciam glossa dist. 2^a, *Lex est constitutio populi* ait: “*Olim populus statuit leges sed hodie non quia* 5

---

33 imperialis] secularis *Ly*; † *Ca*. Hec omnia confirmantur] patet *Vd*. Hec ... apostolum] *om*. (*gap*) *Un*. per] † *Ca*. dicentem] *om*. *Ca*. 34 ad Romanos] prima *prec*. *Mz*; ad Corinth. *Ly*. 35 illa *MzLyMw*. 36 loquitur *Mz*. ubi] videtur *Un*; quod *Vd*. se] *om*. *MzLy a*. 36–37 et non] vel *Ly*; non *Mw*. 37 constituit *Mz*. illa *Mz*. 38 qua] sicut *Ly a*. 39 Dic] *om*. *MzLy a*. illius *MzLyMw*. 40 quia] quod *Ve*. conceditur] concluditur *Mz*; cum dicitur *Ly a_p*; tamen quia *Mw*. 42 quidem *Mz*. est] *om*. *Mw*. que] *canc*. *Mw*. sed] scilicet *o*.

1 Capitulum XXVII] in quo probatur secunda opinio supra c. XVIII recitata et hoc rationibus et auctoritatibus sacre scripture *add. Ly*; *om. a* (27 *Ca*; *supp. Mw*; c. 30 *supp. Vd*). 2 Nunc] *on margin*: Cap. XXVII *Ly*. secundam tactam] tertiam tractatam *Mz*; scilicet tertiam tactam *Ly*; tactam scilicet tertiam *a*. 18°] 10 *a*. 3 Ista *Mw*. ponit] tenet *Ly a*. primitus] primo *MzLy a*. 4 sed] et *MzLy a*. per] *om*. *Ca*. Romanos] *em. from* homines *Na*; et *add. MzLy a*. 4–6 glossa ... eciam] *om. Mz*. 5 § *Hinc eciam*] *om. MzLy a*. domino] deo *Ly a*. 7 ait] *om. Ca*. constituit *Ly*. quia hodie non *Mz*. non] *om. o*. non quia] *om. Ly*. quia] quod *Ve*.

363) *Rom. 13:1*. 364) *Cf. Gloss on D.17 d.p.c. 6, s.v. iussione domini, col. 91. domino: Ockham adapts the gloss as in Brev. 4.3.11–5, p. 200.*

transtulit hanc potestatem in imperatorem.”³⁶⁵ Ab illo autem est imperium qui imperatori contulit potestatem condendi leges. Ergo a populo est imperium.³⁶⁶

10 Item ab illis fuit Romanum imperium qui ceteras naciones sub Romano imperio subdiderunt et qui dominium gentium subiugarum cui volebant commiserunt et modum dominandi ac regendi obediens Romanis, prout et quando eis visum fuerat, mutaverunt. Sed hoc fecerunt Romani de gentibus subiugatis ab eis. Habetur 1° Machabeorum 8° ubi sic legitur: “*Et audivit Iudas nomen Romanorum quia sunt potentes viribus.*” Et post: “*Et audiverunt prelia eorum et virtutes bonas quas faciunt in Galacia quia obtinuerunt eos et duxerunt sub tributum et quanta fecerunt in regione Hispanie et quod in potestatem redegerunt metalla argenti et auri que illic sunt et possiderunt omnem locum consilio suo et sapientia et terra que longe erat valde ab eis et*
 20 *reges qui superbierant qui supervenerant ad illos ab extremis terre contriverunt et percusserunt eos plaga magna.*”³⁶⁷

Ly.f. 245ra

Quod autem dominium gentium subiugarum et obediens eis cui volebant commiserunt insinuat ibidem cum dicitur: “*Et in omnibus istis nemo portabat dyadema nec induebatur purpura ut magnificaretur in ea*”,³⁶⁸ et post:
 25 “*Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universe terre sue et omnes obediunt uni et non est invidia neque zelus inter eos.*”³⁶⁹

De mutacione autem modi dominandi et regendi obediens habetur in scripturis fide dignis. Aliquando enim habuerunt reges aliquando consules,
 30 aliquando unum qui mutabatur singulis annis. Ultimo autem elegerunt imperatorem qui absque mutacione omnibus imperaret. Ergo a Romanis fuit Romanum imperium institutum.

8 hanc] *om. α_m*. 9 imperatori] *imperatorum Vē*. 10 Iterum *MwUn*. imperium Romanum *Ly a*. naciones ceteras *Un*. sub] *om. MzLy a*. Romano] suo *Mz*. 11 volebant] *subdiderunt seu add. Vd*. 13 fuerat] fuit *Ly*. mutaverunt] *incitaverunt Ly; mutuaverunt Ca*. gentibus] enim *add. Na*; non *add. Vē*. 14 Habetur] enim *add. Ly a*. 1°] *om. ω; 2° Ca; et Mw; super α_p*. 15 potentes] *supp. Mw*. 16 et virtutes eorum *a*. et] *om. Na*. 17 tributo *CaVd*. regionem *a (exc. Vd)*. Hispanie *a (exc. Un)*. 17–21 et² ... magna] *om. Ly; etc. a*. 18 redigunt *Mz*. que] quia *Vē*. 19 terram *Na*. terra ... valde] que longe erat terra *Mz*. valde] *om. Mz*. 20 qui superbierant qui] que subiecerant que *Vē*. 22 gentium subiugarum] *subiugatorum Ly*. cui] cum *Ly*. 23 commiserunt *Vē*. Et] *om. MzLy a*. 24 dyademata *LyMw*. nec ... ea] etc. *a (om. MwUn)*. 25 magistratum] etc. de mutacione autem *add., but canc. Mw*. suum] et infra sinunt *Ly*. 25–27 suum ... eos] etc. *a*. 30 Ultimo] *om. (gap) Un; Postea Vd*. 30–31 imperatorem elegerunt *MzLy a*. 32 Romanum] *om. Mz*.

365) *Gloss on D.2 c.1, s.v. populi, col. 8*. 366) *Regarding this assumption, cf. below, 3.2 Dial. 1.29, 3.2 Dial. 2.24, 3.2 Dial. 3.6 [notes 404, 643, 769]; 1 Dial. 6.8 (Gs 514 9–16; Ly 54vb); Brev. 3.14.4–11, p. 189; 4.3.1–17, p. 200; 4.6.5–14, p. 203; 6.2.31–3, p. 251; AP 4.33–9, p. 240; OQ 2.6.1–9, 56–69, pp. 76, 78; 4.6.78–84, p. 138; 4.9.117–24, p. 150; 8.4.222–5, p. 194; Consult. 206–7, p. 284*. 367) *1 Macc. 8:1–4*. 368) *Ibid., 8:14*. 369) *Ibid., 8:16*.

Discipulus: Non videtur quod a populo Romano fuerit verum imperium sed solummodo usurpatum. Nam Romani alios oppresserunt. Ergo nequaquam verum imperium sed solummodo tyrannicum acquisierunt.³⁷⁰

35

Magister: Ad hoc dupliciter respondetur: Uno modo quod Romani cernebant quod necessarium fuit pro utilitate communi totius mundi unum imperatorem universis mortalibus dominari. Ideo qui contradixerunt unitati imperii tamquam impeditores boni communis potestate ordinandi de imperio privati fuerunt. Quare potestas ordinandi de imperio ad Romanos et alios in hoc consencientes eis extitit devoluta. Et ex tunc poterant Romani licite contradicentes et rebelles suo imperio subiugare.

40

Aliter dicitur quod licet Romani primo et per multa tempora post iniuste compulerunt alios sibi subesse, tamen postquam alii ceperunt consentire dominio Romanorum, Romani super ipsos verum dominium acceperunt, et ideo postquam totus orbis sponte consensit in dominium et imperium Romanorum, idem imperium fuit verum imperium iustum et licitum.³⁷¹

45

Discipulus: Numquid ad hoc quod imperium Romanum super totum mundum esset verum imperium oportuit totum mundum consentire in imperium Romanorum?

50

Magister: Respondetur quod teste glossa Extra, *De constitutionibus*, *Cum omnes*, quando aliqui plures sunt unum collegium quantum ad illa que sunt ex necessitate facienda sufficit quod fiant a maioritate.³⁷² Omnes autem mortales

33 Non] *on margin*: Obicitur Ly. populo] papa Un. fuit Mz α_p . verum] *om. Mw.* imperium verum Ly. 34 solum Ve. Nam] Quia Un. 34–35 Ergo ... acquisierunt] *om. Ly/Mw.* 34 nequaquam] non fuit Mz. 35 imperium] fuit *supp. Ve.* solummodo] *om. a.* tyrannice Mz. 36 hoc] Adhuc ω ; *om. Un;* *on margin*: Respondetur primo Ly. Uno modo] primo Ly α (*exc. Vd.*) quod] quia Vd. 39 impediens Ly α_m . 39–40 boni ... potestas] $\dagger$ Ca. 39 potestatem Mz α (*exc. Vd.*) 39–40 potestate ... Quare] *om. Ly.* 40 et] ad *add. (but canc. Ve)* VeLy α_m . alios ... hoc] $\dagger$ Ca. in] ad Mz; *supp. Mw.* 40–41 eis consencientes MzLy α . 41 extitit] *om. α_p .* devoluta] est *add. Vd.* ex tunc] $\dagger$ Ca. licite] *om. Vd.* 43 Similiter Mw; *on margin*: Responsio secunda Ly. quod] *om. Ly.* post] *om. Ca;* primus Vd. 44 alii] *om. Mz.* 45 Romanorum] subesse *add. Mz.* Romani] *om. Ve;* tunc *add. Mz.* super] se *add. Ve.* ipsis α (*exc. Vd.*) dominium] imperium Ly. et] *om. Ly.* ideo] *em. from non Mw.* 46 sponte] *om. (gap) Un;* terrarum Vd. concessit MzUn. 47 licitum] bonum Ly α_m . 48 Discipulus] *canc. Ve;* *on margin*: Queritur Ly. supra Ve. 49 imperium] *om. Ca.* oportuit] oporteat α_p (*em. to oportebat Vd.*) totum mundum consentire] quod totus mundus consentiret Ly α (*exc. Vd.*) in] *om. Ly;* *supp. Mw.* imperium] imperio Ly. 51 Magister] Discipulus Ve; *on margin*: Respondetur Ly. constitutionibus] et *add. Mw.* 52 quando] quoniam Ly; *supp. Mw.* plures aliqui Vd. unum sunt Ly. unum] *om. Un;* in Vd. sunt] que sunt *add. Na.* 52–53 ex necessitate] *om. Un.* 53 fiant] *supp. Mw.* fiant a maioritate] a maiori parte fiant Ly. maioritate] maiori parte Mz α .

370) Cf. Brev. 4.9.4–10, p. 211. 371) Cf. Brev. 4.10.53–60, p. 214. 372) Cf. gloss on X 1.2.6, s.v. constitutum, col. 19.

sunt unum corpus et unum collegium et necesse fuit tempore quo Romani
 55 ceperunt dominari mundo unum principem dominari cunctis mortalibus. Ideo
 tunc temporis maior pars mundi eciam aliis contradicentibus poterat
 imperatorem perficere toti mundo nec requirebatur consensus omnium, sicut
 eciam quando reges et principes perficiebantur non fuit necesse quod omnes
 60 consentirent, sicut eciam si aliqua patria esset invasa ab hostibus posset maior
 pars quibusdam contradicentibus facere sibi unum caput pro patrie defensione.

Discipulus: Secundum ista videretur quod Romani iuste et absque peccato sibi
 Ly.f. 245^b subiugaverunt universum | orbem, quod tamen non videtur cum beatus
 Augustinus reprehendat in eis libidinem dominandi.³⁷³

Magister: Respondetur quod si Romani ordinando de imperio ex solo amore
 65 boni communis et rei publice moti fuissent et non ex libidine dominandi nec
 Gs p. 900 vanam gloriam | intendissent nec aliquam intencionem corruptam habuissent in
 hoc absque peccato fuissent et forte aliqui eorum in acquirendo imperium vel
 cooperando adquisicioni imperii minime peccaverunt. Si autem intendebant
 bonum proprium ut dominarentur aliis vel auferent divicias peccaverunt. Hinc
 70 beatus Augustinus, ut legitur in decretis 23^a, q. 1^a, c. *Militare* ait: “*Militare non
 est delictum, sed propter predam militare est peccatum; nec rem publicam
 gerere criminis est, sed ideo gerere rem publicam ut divicias augeas, videtur
 esse dampnabile.*”³⁷⁴ Ergo a simili laborare ad subiugandum mundum uni
 principi non est peccatum sed hoc facere propter vanam gloriam vel ad
 75 incuciendum timorem aliis vel ex libidine dominandi videtur reprehensibile
 reputandum.

54 et¹] ita Ly; † Ca. 55 dominari¹ ... principem] om. Ly. Ideo] Ergo Ly. 56 poterant Mz α_p; potuit Ly; poterunt Mw. 57 perficere Un. requiratur Un. sicut] om. MzLy a. 58 quando] om. Na. perficiebantur Un. 59 ab] de Mz. 60 pars] eciam add. Ly α_m. contradicentibus quibusdam Ly. 61 Videtur secundum ista MzLy a (Videtur Un); on margin: Obicitur contra rationem Ly. sibi] om. Ly a (exc. Ca). 61–62 subiugaverunt sibi Ca. 62 videtur] verum supp. Mw. 63 reprehendit in eos Mz. dominandi] etc. add. Vd. 64 Respondetur] on margin: Respondetur Ly. si] supp. Na. 65 et¹] om. α_p. nec] om. Mz a; aut Ly. 66 vanam gloriam] em. to vana gloria Ve; non add. Ly. 67 forte] supp. Mw. aliqui forte α_p. eorum] fuissent add. Mw. 68 cooperando] consenciendo MzLy a. autem] non add. Ca. 69 bonum] supp. on margin: imperium Vd. proprium] commune Mz a; sed add. Ca. dominarent Un. vel] et Mz. divicias] suas add. a. Hinc] Hic VeMw; Hec Ly. 70 Augustinus] et add. a (exc. Ca). habetur Ly. 1^a c.] c. 1 em. to 1 c. 1 Un. 71 predam] predictam ω α_p; predictum Ca. nec] ut Ca. 72 gerere¹ ... publicam] supp. Mw. gerere²] agere ω Ly. divicie augeantur Mz. 73 dampnabile esse Ca. simili] substantia ω. laborare] em. from labora Mw; em. from laborandum Un. mundum] om. NaLy α_m (supp. Mw). 74 vel] ut Un. 75 aliis timorem Ca. reprehensibile] dampnabile MzLy a.

373) Cf. Augustine of Hippo, *De civitate Dei*, [Praefatio] and 1.30, edd. B. DOMBART / A. KALB (CCSL 47, 1955), pp. 1, 31; Brev. 4.11.50–53, p. 217. 374) C.23 q.1 c.5, col. 893.

Discipulus: Numquid si Romani in acquirendo imperium habuerunt intencionem corruptam ita ut peccarent dampnabiliter fuit imperium taliter acquisitum usurpatum et illicitum – non verum – censendum? Videtur quod non erat verum imperium si fuit taliter acquisitum ex intencione corrupta quia nulla res temporalis acquisita illicite transit in verum dominium acquirentis. Quod Augustinus tractat in epistola ad Vicencium, ut habetur 23^a, q. 7^a, c. 1° ubi ait quod temporalium dominium cunctorum iustorum sunt et nullo iure impii habent verum dominium alicuius quia nullo iure habent illa que sunt aliorum, scilicet iustorum.³⁷⁵

Magister: Respondetur quod non obstante corrupta intencione Romanorum imperium Romanum acquisitum de consensu populorum fuit verum imperium quia corrupta intencio non impedit adquisicionem veri domini. Qui enim emit rem aliquam mala intencione non propter hoc non acquirit verum dominium rei empte. Et qui mala intencione recipit rem a donatore qui eam donare potest recipit verum dominium rei donate et ita mala intencio nec in transferente rem aliquam temporalem nec in recipiente impedit translacionem vel recepcionem veri domini.³⁷⁶

De auctoritate autem Augustini dicunt quidam quod aliqui male eam intelligunt. Non enim intendit Augustinus quod iure divino cuncta sint iustorum quoad verum dominium, quia tunc nullus peccator haberet verum dominium alicuius rei temporalis. Et ita quandocumque aliquis rex, princeps vel alius dives peccaret mortaliter verum dominium omnium rerum suarum transiret in iustos et non remaneret penes aliquem peccatorem. Vult ergo Augustinus quod iure

77 Numquid] *on margin*: Replicatur *Ly.* acquirendo] Romanum *add. LyMw.* 78 corrupta ut sic *Ca.* taliter] *om. Ca.* 79 et] *om. Mw.* illicitum et *Ly.* Videtur] ergo *prec. Ly;* dicitur *prec., but canc. Mw.* 80 quia] quod *Mz.* 80–81 quia ... Quod] † *Ca.* 81 illicite] et iniuste *add. MzLy a.* 82 tractat ... Vicencium] videtur asserere (*gap add. Mz*) *MzLy a.* tractat ... ubi] † *Ca.* epistola] *gap add. Vē.* 83 temporalium dominium cunctorum] iure divino cuncta *MzLy a.* cunctorum] clericorum *Vē.* cunctorum ... et] † *Ca.* sunt] sint *Mz.* nullo] non *Mz.* impii] imperii *Mz a (exc. Vd).* 84 habent ... iure] *om. Ly.* dominium] imperium *a.* dominium ... quia] † *Ca.* alicuius] *om. Mz a.* quia] quod *Mw.* 86 Magister] † *Ca.* Respondetur] *on margin*: Respondetur *Ly.* (non obstante *canc.*) quod *Vd.* intencio *Vd.* 86–88 Romanorum ... intencio] *om. a.* 87 Romanum] *om. Ly.* 89 non] *supp. Mw.* 91 recipit] tamen *add. Mz a;* eciam *add. Ly.* donate] *em. from empte Na.* ita] illa *LyMw.* 92 translacionem impedit (*donationem supp. Vd*) *MzLy a.* vel] *om. LyCa.* acceptionem *Ly.* 94 dicit *Mz.* aliqui quod quidam *Ly a.* eam male *Mz.* 94–95 intelligant (*-gunt a*) eam *Ly a.* 95 quod] de *add. Vē;* in *add. LyMw.* sunt *MzLy a.* 96 quoad] quod *Un.* tunc] cum *Un.* peccatorum *Ly.* 97 temporalis] *om. Vd.* ita] ideo *MzLy a.* quantumcumque *Un.* rex] vel *add. MzLy a.* princeps ... dives] aliquis dominus princeps vel alius dominus *Ly;* alius dominus vel aliquis princeps vel alius dominus *Mw.* 98 omnium] *om. Na.* 99 remanent *Mw.* quod] in *add. Un.*

375) *Cf. C.23 q.7 c.1, col. 950.* 376) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.25 [note 307]; Brev. 4.11.54–61, p. 217.*

100 divino cuncta sunt iustorum quoad dignitatem meriti. Hoc est soli iusti sunt
digni vero dominio temporalium rerum et nullus peccator est dignus quacumque
Ly.f. 245vo | re temporali. Unde indigne possidet quidquid possidet.³⁷⁷

Discipulus: Adhuc videtur quod Romanum imperium antequam illud resignaret
Constantinus non fuit verum imperium quia *foris omnia edificant ad*
105 *gehennam*,³⁷⁸ dicente apostolo ad Romananos 14°: “*Omne quod non est ex fide*
peccatum est.”³⁷⁹ Ergo extra ecclesiam nulla est a deo ordinata potestas.

Item Constantinus non resignasset pape imperium nisi advertisset quod non
habuit antea verum imperium. Ergo antea imperium Romanum non fuit verum
imperium.

110 **Magister:** Respondetur quod istud non est universaliter absque omni
excepcione verum: “*Omnia que foris sunt edificant ad gehennam.*”³⁸⁰ Non enim
infideles peccant mortaliter in omni actu. Obstetrices enim de quibus legitur
Exodi 1° non peccaverunt mortaliter servando mares Hebreorum licet
peccaverunt mortaliter vel venialiter menciendo.³⁸¹ Multi eciam alii infideles in
115 multis actibus suis non peccant mortaliter. Quod autem dicit apostolus: “*Quod*
non est ex fide esse peccatum”,³⁸² dicunt apostolum intelligere quod illud quod
fit contra conscienciam est peccatum sive fiat a fideli sive ab infideli.³⁸³

Cum autem dicitur quod Constantinus resignavit imperium dicunt hoc in
scripturis antiquis minime inveniri, licet quedam scripture insinuent quod
120 Constantinus dederit apostolice sedi imperialem honorem. Nam ut legitur in
decretis dist. 96^a, *Constantinus* in gestis beati Silvestri sic habetur:

100 meriti Hoc est] *om. a_p* (nam *Un*; obtinendi quia *Vd*). 101 vero] *om. a_p* rerum temporalium
NaVd; temporali *Ly*. 102 indigne] *digne ω*. 103 Magister *Un*; *on margin*: Replicatur primo *Ly*.
illud] aliud *Un*. 104 foris] sunt *supp. Mw*; fere *Vd*. 106 nullam *ω* (*em. to nulla Ve*); non *Vd*.
ordinata potestas a deo *Ca*. 107 Item] *on margin*: Secundo *Ly*. pape] *om. LyMw*. 108 antea] ante
ω; *om. Ly a*. Ergo] imperium *prec. Ve*; per *add. Mz*. 108–109 Ergo ... imperium] *om. Un*.
108 Romanum imperium *Ly a*. 110 Magister] *om. Ve*; Discipulus *Un*; *on margin*: Respondetur ad
primum *Ly*. istud] *om. LyMw*; illud *CaVd*. universaliter] verum *add. Ca*. 111 verum] quod *add.*
Ly. 112 enim] autem *a* (*exc. Mw*). 113 peccaverunt ... licet] *om. LyMw*. mores *MzUn*. licet] sed
a (*exc. Mw*). 114 venialiter] in *add. Ly a*. eciam] autem *Ly a*. alii] *om. Vd*. 115 actibus suis] aliis
actibus *Un*. apostolus] *om. Ca*. 116 esse] est *Mz a_p*, esse peccatum] etc. *Ly a_m*. dicunt] dicitur
MzLy a. 117 contra] extra *Ly a_m*. scienciam *Na*. fidelibus *LyMw*. ab] *om. Vd*. infideli]
infidelibus *Ly*. 118 Cum] *om. a_p*; *on margin*: Ad sedundum *Ly*. autem] Ad aliud (quod *supp.*) *Vd*.
Constantinus] rex *add. Ly a*. hoc] *om. LyMwVd*. 119 antiquis] sanctis *Mw*; hoc *add. Ly*. licet] sed
LyMw. insinuant *Ly*. 121 habetur] loquitur *Ly a*.

377) Cf. *OND* 65.116–24, pp. 575–6; 88.393–404, p. 663; 91.120–6, p. 668; *Brev.* 3.12.11–31, p. 185. 378) Cf. *Innocent IV, Eger cui lenia*, ed. P. HERDE, *Ein Pamphlet*, in: *DA* 23 (1967), p. 520; cf. *Brev.* 3.1.18–25, p. 162. 379) *Rom.* 14:23. 380) See above [note 378]. 381) Cf. *Exod.* 1:15–21. 382) See above [note 379]. 383) Cf. *C.28 q.1 d.p.c.14*, col. 1088; *C.33 q.3 d.p.c.44*, § 2, col. 1227; *Brev.* 3.12.64–71, pp. 186–7.

“Constantinus imperator quarto die baptismi privilegium Romane ecclesie pontifici contulit, ut in toto orbe terrarum pontifices vel sacerdotes ita hinc caput habeant sicut iudices regem. In eo privilegio ita inter cetera legitur: ‘Utile iudicamus una cum omnibus satrapis nostris et universo senatu, 125 optimatibus et cum cuncto populo imperio Romane ecclesie subiacenti, ut sicut etiam beatus Petrus in terris filius dei videtur esse constitutus etiam et ipsi pontifices ipsius principis apostolorum vicem, primatus potestatem amplius quam terrene nostre imperialis serenitatis mansuete habere videtur, concessam a nobis nostroque imperio obtineant, eligentes ipsum principem apostolorum et 130 eius vicarios firmos apud deum esse patronos. Et sicut nostra est terrena imperialis potencia ita eius sacrosanctam Romanam ecclesiam decrevimus et veraciter honorare et amplius quam nostrum imperium terrenumque tronum sedem sacratissimam beati Petri gloriose exaltari, tribuentes ei potestatem et gloriam et dignitatem et vigorem et honorificenciam imperialem. Atque 135 decernentes sancimus ut principatum teneat tam super quatuor sedes: Alexandriam, Anthiochiam, Ierosolimam, Constantinopolitanam, quam super omnes in universo orbe terrarum dei ecclesias. Etiam pontifex qui pro tempore sacrosancte Romane ecclesie extiterit celsior et princeps cunctis sacerdotibus et tocius mundi existat, et eius iudicio que ad cultum dei et | Christianorum Ly.f. 245^b stabilitatem procuranda fuerint disponantur.’ Et infra: ‘Ecclesiis beatorum apostolorum Petri et Pauli pro continuacione luminariorum possessionum

122 quarta Ly. die] sui add. Ly. 123 ita hinc] hinc in Mz. hinc] hunc Ly; om. a. 124 habeant (habent Mw) caput Ly a. 124–125 regem ... senatu] † Ca. 124 eo] quo LyMw. ita] om. Mw. 125 una] om. Mz a. et universo senatu] in universo senatum Mw. 126 oportunacibus Ca; optinentibus Mw. cum] om. LyUn. populo ... Romane] † Ca. Romano Mz. 127 etiam] sup. Na; om. MzLy a. Petrus ... terris] † Ca. terris] cunctis Mz a. filius] em. to vicarius filii Ve; vicarius Mz; vicarius filii Ly. etiam et ipsi] ita et Ly. et] om. a. 128 pontifices ipsius] pon† Ca. principes Ca. vicem primatus] in terris principatus Ly. primatis Na. prima potestate Mw. 129 nostre] om. Vd. imperialis nostre serenitatis Ly. serenitatis imperialis Mz a. mansuete] em. to mansuetudo Ve; mansuetudo Ly. videtur habere Ca. concessa Un. 130 obtineat Mz. eligentes] nobis add. Ly. et] vel Ly. 131 firmos] summos a (exc. Ca; suos Un). 132 ita] om. Mw. eius] etiam Mz a. sanctam Ly. et] om. a_m. 133 veraciter] veneranter Ly. honorari Mz. terrenum quia Un. 134 sanctissimam Na; sacrosanctissimam MzLy a. graciose Ve. exaltare a. et] om. Mz a. 135 et] om. ω.Ca; et honorem add. Un. et] om. Un. 136 sancimus] statuimus Ca. tam] eam α_p (em. to tam Vd). supra Ly a (exc. Ca). 137 Alexandrinam Ly α_m; Alexandrina Un; Allexandrinam Vd. Anthiochenam Ly a (Anthiocenam Ca; Anthio^{nam} Vd). Ierosolimitanam Mz; Hierosolymitanam Ly; Iherosolimitanam Ca; Ierosolimitanam Mw; Ieroso^{nam} Un; Ierosolomi^{nam} Vd; et add. MzCaVd. quam] etiam add. Ly. 138 ecclesias dei MzLy a (ecclesia dei Ca; em. from ecclesia dei Mw; ecclesiam dei Un). per tempora Ly. 139 ecclesie Romane Mw. 140 exstat Mz; existet α_p. iudicio] iurisdiccio ω. que] quo Mz a (exc. Ca). et] om. Mz a (exc. Ca); vel fidem Ly. Christianorum] in add. Mz; vel add. Ly a. 141 procurandam Mz a (exc. Ca). fuerunt a (firmiter Vd). infra] ita Mz α_p. Ecclesiis] Actus Mw. 142 apostolorum] om. Mz a. pro] per Ve. luminariorum] humanorum Ca.

predia contulimus.”³⁸⁴ Et infra: “*Ecce tam palacium nostrum quam Romanam urbem et omnes Ytalie sive occidentalium regionum, provincias, loca, civitates*
 145 *beato Petro et beato Silvestro concedimus atque relinquimus et ab eo et successoribus eius per pragmaticum constitutum decrevimus disponenda atque iure sancte Romane ecclesie concedimus peragenda.*”³⁸⁵ Ex quibus verbis colligitur quod Constantinus non resignavit pape imperium tamquam non
 150 habuisset verum imperium, sed ex devocione et imperiali munificencia concessit ei ea de quibus in predictis verbis et aliis ibidem fit mencio, ut de omnibus temporalibus de quibus fit mencio papa Silvester nichil habuerit nisi ex dono Constantini, non ex resignacione alicuius prius iniuste detenti, nec umquam Constantinus fatebatur quod ante baptismum non habuerit verum imperium.³⁸⁶

Gs p. 901

|Capitulum XXVIII

Discipulus: Cum ista opinio teneat quod imperium fuit a populo Romano et per consequens non fuit a papa adduxisti autem aliqua motiva ad probandum quod imperium fuit a populo. Nunc aliquas raciones speciales adducas ad probandum
 5 quod non fuit a papa.³⁸⁷

Magister: In glossis supra decreta et decretales alicue raciones ad hoc innuuntur. Dicit enim glossa dist. 10^a, c. *Quoniam idem*: “*Arguitur quod imperium non habetur a papa et quod papa non habet utrumque gladium. Nam exercitus facit imperatorem ut dist. 93^a legimus.*”³⁸⁸³⁸⁹ Ex qua sic arguitur: Ab

143 *Ecce] om. Mz. nostrum] nomen Mz. Romam Ca. 144 Italie Ly. loca] et add. MzVd. 145 beato Petro et beato] beatissimo pontifici et universali pape Ly. 146 per] qui α_m . pragmaticum] om. α (exc. Un; pacme ? Ca; ymaginative Mw; gap Vd). dispomendam Mw. 147 permanenda Ly. quibus] hiis MzLy α . 148 assignavit LyMw. 149 ius et] om. MzLy α . recipiendi Ly α . quasi] quod Ly α . 151 in] quibus in add. ω . et] ab add. LyMw. ibidem] eadem Un. fit mencio] ita add. Mz; om. Ly. ut] scilicet add. Ly α . 152 mencio fit Ly. habuit MzLy α . 154 ante quin ante Mw. habuit MzCaUn.*

1 Capitulum XXVIII] in quo probatur quod imperium non est a papa add. Ly; om. α (28 Ca; c. 31 supp. Vd). 2 Cum] om. Ca; on margin: Cap. XXVIII Ly. tenet Ca. quod] verum add. LyMw. fuit] sit Ly. populo] papa Un. 3–4 adduxisti ... populo] om. Ly α_m . 3 autem] eciam α_p . 4 fuit a populo] om. Un. populo] papa Vd. aliquas] alias Ly. 5 quod] imperium add. MzLy α . 6 glossa Ly α ; on margin: Probatur Ly. super *VeMzLy. decreta] decretalem Ve. ad hoc] om. Mz; adhuc Ly. 7 innuuntur] inveniuntur Mz. 10^a] 4^a Ly α . idem] ibidem α_p . Arguitur] om. Ly. 8 et] om. Mw. 9 ut] om. Un. arguitur] videtur α_p (concludi add. Vd). Ab] on margin: Prima ratio Ly.*

384) Cf. D.96 c.14, incl. § 1, cols. 342–3. 385) Cf. D.96 c.14, § 6, 344–5. 386) Cf. Brev. 3.13.9–12, p. 187; OQ 1.12.134–62, pp. 52–3. 387) Cf. above, 3.2 Dial. 1.25 [note 299]. 388) Cf. D.93 c.24, § 1, col. 328. 389) Gloss on D.10 c.8, s.v. discrevit, col. 43.

illo non est imperium qui non facit imperatorem; sed papa non facit imperatorem quia fit ab exercitu. Ergo imperium non est a papa. 10

Discipulus: Per istam rationem imperium non est a populo Romano sed ab exercitu.

Magister: Respondetur quod exercitus non facit imperatorem nisi auctoritate populi Romani. Hanc enim potestatem propter periculum quod poterat imminere, ne moriente imperatore in exercitu exercitus careret capite et domino, populus Romanus commisit exercitui potestatem creandi et eligendi imperatorem. 15

Discipulus: Aliam rationem allega.

Magister: Aliam rationem innuit glossa Extra, *Qui filii sunt legitimi*, c. *Causam* dicens: “*Prius fuit imperator quam coronam reciperet a papa et gladium ab altari, 93^a dist., Legimus,*³⁹⁰ *quia ante fuit imperium quam apostolatus.*”³⁹¹ Cum ergo prius non sit a posteriori sequitur quod imperium non est a papa.³⁹² 20

Discipulus: Iste due rationes videntur probare quod imperium non fuit primitus a papa sed non probant quod modo imperium non sit a papa. Potestas enim ordinandi de imperio videtur nunc esse penes papam, licet non fuerit a principio penes ipsum; ymo ante fuerit imperium quam | papa. 25 *Lyf. 246^a*

Magister: Dicunt quidam quod per istas rationes probatur aperte quod imperium non est a papa, inquantum papa est vicarius Christi et successor beati Petri. Et hoc principaliter intendunt qui tenent opinionem istam. 30

Discipulus: Alias rationes adducas.

10 non² ... papa] *om. Na.* 10–11 papa ... imperatorem] *imperator non fit a papa Ly.* 11 ab exercitu] † *Ca.* 12 illam *Mw;* *on margin:* Obicitur *Ly.* rationem] *in add. Na.* imperium] *em. from discipulus Un.* a populo Romano] *ab imperio Romano populo Un.* Romano] *om. Ly.* 14 Respondetur] *on margin:* Respondetur *Ly.* fecit *α (exc. Mw).* nisi] † *Ca.* 15 Romani] *om. Un.* 16 morante *Ca;* monente *Mw.* 17 creandi et eligendi] *eius ad eligendum MzLy α.* 19 Dic aliam rationem *Ly.* 20 Aliam] *on margin:* Secunda ratio *Ly.* 21 dicens] *per add. α_p.* 21–22 ab altari] *om. (gap) Vd.* 22 93^a] 69^a *Ly.* dist. 93^a *Ca.* quia] *quod Ly.* imperium] *imperator Ly.* 23 sit] *fuit MzLy α (fuerit Ca).* a posteriori] *apostolatus Ly.* 24 Iste] *on margin:* Obicitur *Ly.* approbare *Ly.* 25 quod modo] *quomodo Ve.* imperium] *non fuit primitus a papa sed probant quod modo imperium add., but canc., em. to va- ... -cat Mw.* 26 de imperio] *om. Mz;* imperatore a papa *LyCa;* de papa *α (exc. Ca); em. to a papa Vd.* esse penes papam] *procedere Ly α.* fuit *Ly α.* 27 fuit *Ly α.* 28 Dicunt] *on margin:* Respondetur *Ly.* illas *Ly α_m.* 28–29 quod imperium] *om. Un.* 31 Discipulus] *om. Ve.*

390) *Cf. D.93 c.24, cols. 327–9.* 391) *Gloss on X 4.17.7, s.v. ad regem, col. 1535.* 392) *CB 6.5, p. 277.19–28; Brev. 2.10.24–7, p. 128; 4.1.10–4, p. 194; OQ 2.6.83–4, p. 79; 2.16.11, p. 94; IPP 19.8–9, p. 312.*

Magister: Aliam rationem innuit glossa dist. 10^a, c. *Quoniam idem*, dicens: “*Si ab ipso*”, scilicet papa, “*haberetur*”, scilicet imperium, “*licite appellaretur ad ipsum in temporalibus, quod prohibet Alexander et dicit quod illa non*
 35 *contingunt iurisdictionem suam*, Extra, *Qui filii sunt legitimi, Causam*.³⁹³³⁹⁴ Ab imperatore enim contingit appellare ad illum a quo est imperium.

Discipulus: Per istam rationem semper potuit fieri appellatio ab imperatore quia semper imperator habuit imperium ab aliquo.

Magister: Conceditur quod in aliquibus causis semper licuit ab imperatore
 40 appellare. Sed in multis causis non licuit appellare ab imperatore. In quibus tamen causis fuit licitum ab aliis iudicibus appellare. Leges ergo que dicunt quod non est appellandum ab imperatore non sunt intelligende de quibusdam causis singularibus que raro vel numquam accidunt sed de aliis, quemadmodum canones sacri qui dicunt quod non est appellandum a papa, non intelliguntur de
 45 causa heresis quia pro heresi licet appellare a papa.³⁹⁵

Discipulus: Aliam rationem adducas.

Magister: Aliam rationem innuit glossa ubi prius dicens: “*Item ecclesie solvunt tributum imperatori, ut 2^a, q. 1^a, Magnum*”.³⁹⁶³⁹⁷ Ab illo autem non est imperium qui solvit tributum imperatori. Ergo imperium non est a papa si papa solvit
 50 tributum imperatori.

32 Aliam] *on margin*: Tertia ratio Ly. 10^a] 4^a a. dicens] dicetis Ve; *om. Ly a.* Si] Sed Un. 33 ipso] *supp. Mw.* scilicet] *om. Ly.* papa] *om. Ve.* habetur MzLy a (*exc. Mw.*) scilicet] *om. LyVd.* licite] tunc *add. Mz.* 34 quod] quid Mz. Allx. Ve; Allex^r Vd. 35 tangunt Mz a. legitimi] c. *add. Ly a.* 36 enim] autem MzLy a. a quo] cuius Mw. 37 Per] *on margin*: Obicitur Ly. 38 ab aliquo imperium Ca. 39 Concedo MzLy a (*Concedit a_p*); *on margin*: Respondetur Ly. in] *om. Un.* casibus MzLy a. 39–40 appellare ab imperatore LyMw. 40 Sed ... imperatore] *om. Ly.* multis] *supp. Mw.* 41 causis] aliis Mz; casibus Ly. iudiciis Mz. ergo] enim Mz. 42 non] *supp. Mw.* 43 causis] *om. Un.* 44 quod] *om. Mz.* non intelliguntur] nisi Ly. intelligimus Mz. 45 heresis] heresi Mw. pro] de Na. 46 adducas] Magister: Aliam rationem adducas *add. Ca.* 47 Aliam] *on margin*: Quarta ratio Ly. ubi] *supp. Mw.* solverunt Ly a (*exc. Mw.*) 48 1^a] 2^a LyCa. autem] *om. Ly.* 49 qui] quod CaUn. si] sed Ca.

393) Cf. X 4.17.7, col. 712. 394) Gloss on D.10 c.8, s.v. *discrevit*, col. 43. 395) Cf. OND 1.54–80, pp. 294–5 = (mostly) *Bonagratia of Bergamo, Quoniam omnis humana sententia*, in: Nicolaus Minorita, *Chronica*, edd. G. GAL / D. FLOOD (1996), pp. 941–2. 396) Cf. C.11 q.1 c.28, col. 634. 397) Gloss on D.10 c.8, s.v. *discrevit*, col. 43.

Capitulum XXIX

Discipulus: Adhuc circa originem Romani imperii plura restarent tractanda de quibus forte postea occasio loquendi occurret. Ideo ad presens illis omissis investigemus an Romanum imperium licite destrui seu cassari, minui, dividi valeat vel transferri. Inquiramus itaque primo an Romanum imperium possit transferri.³⁹⁸ 5

Magister: Quod imperium Romanum possit transferri tribus probatur exemplis. Primum est quia translatum fuit de Romanis in Grecos, dist. 96^a, *Constantinus*.³⁹⁹ Secundum est quia translatum fuit de Grecis in Germanos in personam Karoli magni, Extra, *De electione, Venerabilem*.⁴⁰⁰ Tercium est quia translatum fuit de Francis in Theutonicos. Unde glossa dist. 63^a, *Ego Ludovicus*, ait super verbo *Francorum*: “Nota imperium prius Francorum fuisse sed postea Theutonicis virtutibus promeruerunt imperium.”⁴⁰¹ 10

Discipulus: Dubitandum non videtur quin imperium Romanum possit transferri de gente in gentem. Sed qualiter et a quo possit transferri videtur forte dubium multis. Dic | ergo secundum opinionem aliquorum qualiter potest transferri imperium. 15 *Ly.f. 246^b*

Magister: Imperium Romanum transferri multipliciter potest intelligi: Uno modo ut sic transferatur imperium a Romanis quod non sit amplius Romanum imperium ut scilicet Romani nullum ius speciale habeant in imperio plus quam 20

1 Capitulum XXIX] in quo inquitur utrum Romanum imperium possit transferri quod sic probatur tribus exemplis et nota ibidem quis et qualiter possit transferre *add. Ly; om. α* (29 *Ca*; c. 32 *supp. Vd*). 2 Adhuc] *on margin*: Cap. XXIX *Ly*. 3 forte] *om. Vd*. loquendi] *om. ω*. 4 imperium] possit transferri *add., but canc. Na*. destrui] *om. Ly a*. seu] *om. Ly a_m*. cassari seu *Vd*. minui] vel *add. LyMw*; aut *add. α* (*exc. Mw*). 5 valeat] † *Ca*. Inquiremus *α_p*. an Romanum] † *Ca*. potest *Ly a*. 7 imperium] † *Ca*. Romanum imperium *Ly a*. potest *Ly a*. probatur] *supp. Mw*; ponitur *Un*; ostenditur *Vd*. exemplis probatur *Ly*. 8 Primum] exemplum *add., on margin*: Primum exemplum *Ly*. quia] quod *Ly a*. de] a *Mw*. dist. 96^a] LXIX dist. *Ly*. 9 Secundum] exemplum *add., on margin*: Secundum *Ly*. quia] quod *Ly a*. Germanos] Romanos *Ly*; *on margin*: Francos *Vd*. 10 Tercium] exemplum *add., on margin*: Tertium *Ly*. quia] quod *Ly a*. fuit translatum *Ly a*. 11 Francigenis *Ly a*. Theutonicos *Na*; Teutonicos *Ca*. dist. 63^a] 63^a dist. *Ly a* (63^a *Vd*); c. *add. Mz a* (*exc. Mw*). Ego] 4° *Mz*. Ludovicus *Vd*. 12 Francorum prius *Ly*. fuisse] dicitur *add. Vd*. 13 imperium promeruerunt *Ly a*. 14 videtur] michi *add. Ly*; quando *add. Un*. quin] quandoque *Mz*. Romanum imperium *Ly a*. transferri possit (potest *Ly*) *Ly a*. 15 et a quo] aliquis *LyMw*. possit transferri] valeat transferre *Ly*. 15–18 videtur ... multipliciter] *om. Un*. 15 forte] magnum *Ly a*. 16 Dic] *om. Vd*; *on margin*: Questio prima *Ly*. aliquorum] ostende *add. Vd*. possit *LyMw*. 18 Romanorum, *on margin*: Respondetur *Ly*. multipliciter transferri *Na a_m*. potest] multipliciter *add. Na*. 19 sic] sit *Mw*. a Romanis] *om. Vd*. quod] ut *Ly a*. amplius] plus *Ly*. 20 ut scilicet] ac si *Ly*. habeant speciale *LyMw*. in] *om. Mz*; *supp. Mw*.

398) Regarding the question of the translatio imperii cf. above, 3.2 Dial. 1.20. 399) D.96 c.14, cols. 342–5. 400) X 1.6.34, col. 80. 401) Gloss on D.63 c.30, s.v. francorum, col. 438.

cetere naciones. Alio modo potest transferri imperium de Romanis ut tamen remaneat Romanum imperium et ut aliquam potestatem vel ius speciale habeant Romani in imperio plus quam cetere naciones. Et talis translacio adhuc potest multis modis intelligi: Uno modo ut detur imperium alicui cuius progenies iure
 25 successione possideat Romanum imperium. Alio modo ut statuatur quod de certa natione vel gente imperator eligatur, puta si ordinaretur quod nullus eligeretur imperator nisi Theutonicus. Alio modo ut alicui persone vel personis detur potestas et ius eligendi imperatorem de quacumque natione.

Gs p. 902 | **Discipulus:** Quis habet potestatem transferendi imperium uno modo vel alio?

30 **Magister:** Respondetur quod potestas transferendi imperium uno modo vel alio principalissime est apud universitatem mortalium, sicut apud ipsam est principalissime potestas constituendi imperium. Quare si universitas mortalium vellet posset Romanum imperium de quacumque gente transferre in aliam.

35 **Discipulus:** Numquid posset universitas mortalium exceptis Romanis transferre imperium Romanum a Romanis?

Magister: Respondetur quod sine culpa Romanorum et absque causa patenti totum residuum mundi non posset transferre ab eis contradicentibus imperium quia non debent privari iure suo sine culpa et absque causa.⁴⁰² Tamen pro culpa Romanorum et ex causa posset residuum mundi ab eis transferre imperium,
 40 quia, ut legitur dist. 93^a, *Legimus: "Orbis maior est urbe."*⁴⁰³ Quod non solum est verum de orbe includente urbem eo quod totum maius est sua parte sed etiam continet veritatem de orbe distincto contra urbem. Et ita ex causa vel pro culpa Romanorum potestas transferendi est penes residuum orbis. Potestas autem

21 de] a *Mw.* de Romanis] *om. Ly.* tamen] cum *Mz.* 23 talis] hec *LyMw.* ad hoc *Mz.* potest adhuc *Ca.* 23–24 potest multis modis] multipliciter potest *Ly.* 24 multis modis] multipliciter *Ly a.* ut] quod *Ly.* ut detur] videtur *Ve.* 25 possideat] *em. from* possideant *Mw;* possideant *Un.* 27 eligitur *ω* (eligeret *Na*). imperator] in imperatorem *Ly a.* Theuto^{cos} *Na;* Theuthonicus *Mz.* alicui] alie *Mz.* 28 et] vel *Un.* natione] *om. Ca.* 29 Quis] *on margin:* Questio secunda *Ly.* refferendi *Ve.* alio] modo *add. Ly.* 30 Respondetur] *on margin:* Responsio *Ly.* imperium] *om. Un.* alio] modo *add. Ly.* 31 sicut] quia *Ca;* sed *a_p.* est (et *Ly*) apud ipsam (eum *Un*) *Ly a* (*exc. Ca*). 32 potestas] *om. Ly a* (*exc. Ca*). si] *supp. Ve.* 34 Numquid] *on margin:* Questio tertia *Ly.* possit *Mz.* exceptis] *om. Mw.* Romanis] *canc. Mw.* transferri *Un.* 35 Romanum imperium *MzCaUn.* 36 Respondetur] *on margin:* Responsio *Ly.* 37 transferri *Un.* eis] eis *add. Mz a_p.* eis contradicentibus imperium] eis imperium eis contradicentibus *Ca.* 38 sine culpa iure suo *Mz.* sine culpa et absque causa iure suo *Ly a.* Tamen] Cum *MzUn.* 39 et] *om. Vd.* causa] rationabili *add. Ly a.* 40 Legimus] *om. MzLy a* (*c. Legimus supp. Mw;* in *c. Legimus supp. Un*). 41 maius est] est maius *Mz a.* etiam] *om. LyMw.* 42 districto *Mz.* vel] non *Mz.* culpa] Romani *add., but canc. Un.* 43 est penes] *h. ipsos Mw.* residuum] mundi sive *add. Vd.* 43–45 autem ... potest] † *Ca.*

402) sine culpa et absque causa: *cf. above, 3.2 Dial. 1.23 [note 262].* 403) *D.93, c.24, § 1, col. 328.*

transferendi imperium secundario est penes Romanos secundum unam
sententiam. Quia enim unusquisque potest cedere iuri suo et alii concedere, 45
possunt Romani cedere iuri suo quod habent super imperium et idem ius in
alium vel alios transferre, quemadmodum populus Romanus potestatem
condendi leges et regendi imperium transtulerunt in imperatorem.⁴⁰⁴
Verumptamen de modo transferendi imperium per Romanos sunt diverse 50
sentencie. Una est quod Romani non potuerant nec possunt a se transferre
imperium primo modo, ita videlicet quod nullum ius retineant speciale super
imperium plus quam cetera nationes. Sicut enim imperator non potest legem
imponere imperatori quia *non habet imperium par in parem*⁴⁰⁵ et ideo non potest
privare successorem suum omni iure | quod ipse habet, ita populus Romanus 55
non potest imponere legem populo sequenti nec potest ipsum privare omni iure
quod habet super imperium. Et ita populus Romanus non potest cedere omni iuri
quod habet super imperium.

Alia sententia est quod populus Romanus potuit cedere omni iuri quod habuit
super imperium. Qui eciam omne ius potuit transferre in alium vel alios. Licet
enim pacto privatorum iuri publico minime derogetur, Extra, *De foro* 60
competenti, Si diligenti,⁴⁰⁶ tamen pacto et consensu tocus communitatis quam
tangit aliquod ius publicum eidem iuri publico derogatur dum modo illud ius
publicum non sit ius divinum nec ius naturale sed positivum et humanum.
Quamvis enim aliquis clericus non possit renunciare privilegio clericali quod
concessum est toti collegio clericorum, tamen totum collegium clericorum 65
posset eidem privilegio renunciare. Cum ergo ius quod habent Romani super
imperium sit ius humanum et positivum, licet sit ius publicum concessum
communitati Romanorum, de consensu tocus communitatis Romanorum poterit

44 imperium] *om. a_p*. secundario] secundum aliquos *Mz*; a Romanis *Ly*. 45 potest unusquisque *Ly a*. 45–46 iuri ... habent] † *Ca*. 45–46 et ... suo] *om. a_m* (*supp. Mw*). 46 possunt] enim *add. Ly*. idem] illud *Mz*. 47 alios vel alium *a*. vel] in *add. LyMw*. vel ... transferre] † *Ca*. populi Romani *Ly*. 48 condendi] † *Ca*. in] *supp. Ve*. 49 Verumptamen] *on margin*: *Opinio prima Ly*. 50 quod] tam *add. ω*. potuerunt *LyMw*. 51 primo modo (*supp. Mw*) imperium *Mz a*. 52 potest] habet *Ly*. 53 imponere] *supp. Mw*; ponere *Vd*. par in parem] par imparem *Ve*; per imperatorem *MzMwUn*; per imparem *Ca*. ideo] ita *MzLy a*. 54 suum omni] eo *Ly a*. quod] quo *Mw*. ipse] *om. MzLy a*. itaque *Mz*. 55 leges *Mz*. omni] communi *Ca*. 59 alium vel] *om. Ly*; in *add. Mw*. 60 pacto privatorum] privato pacto *LyMw*. privatorum] privato *a*. 61 tamen] cum *Mz*. quam] quod *LyCa*. 62 tangat *Ly*. aliquod] alios *LyMw*; alio modo *Ca*; tamquam per *add. LyCa*. 63 sed] ius *add. MzLy a*. et] vel *Ly*; *om. Ca*. 64 clericus aliquis *Ly*. renunciare] *om. ω*. 65 est concessum *LyMw*. clericorum tamen] clericali cum *Mz*. totum] *om. Ly*. 66 posset eidem] potest *LyMw*. 67 et] *om. LyMw*. sit] fuerit *MzLyVd*; fuit *a* (*exc. Vd*). concessum] eciam *add. Ly*; et *add. Mw*.

404) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.27 [note 366]*. 405) *Cf. X 1.6.20, col. 62; further, cf. Dig. 4.8.4, p. 67 and 36.1.13.4, p. 522*. 406) *X 2.2.12, col. 252*.

derogari eidem iuri. Et ita de consensu eorum potest idem ius totaliter transferri
70 in alium vel in alios.

Capitulum XXX

Discipulus: Secundum istam sententiam Romani poterant totum ius suum quod habebant super imperium transferre in papam et ita poterat imperium esse a papa.

5 **Magister:** Secundum unam sententiam Romani non solum poterant sed etiam de facto transtulerunt totum ius suum in papam. Et ex tunc imperium fuit a papa et ideo ex tunc papa habuit utrumque gladium, non tamen quoad executionem sed quoad hoc quod poterat committere cui volebat materialis gladii potestatem. Et per hoc solvitur secundum sententiam illam multorum canonum et plurium
10 glossarum super decreta et decretales apparens contrarietas.

Discipulus: Si Romani transtulerunt totum ius suum in papam vel transferre poterant in papam, ergo transtulerunt vel poterant transferre in eum executionem gladii materialis. Et ita papa vel habet vel habere potest gladium materiale quoad executionem.

15 **Magister:** Respondetur quod Romani poterant transferre in papam totum ius et potestatem quam habebat totalis multitudo Romanorum, non tamen transferre poterant totum ius quod habebat aliqua persona vel aliqua specialis seu particularis multitudo Romanorum. Nam non poterant sibi dare omne ius quod habebat imperator Romanus nec omne ius quod habebant senatores vel prefectus
20 urbis. Et ita iura particularia personarum vel congregacionum seu collegiorum aut communitatum particularium non poterant transferre in papam.

69 iuri] *om. ω.* idem] illud *Mz.* 70 in²] *om. NaLy a.* 1 Capitulum XXX] in quo investigatur quomodo Romani potuerunt transferre ius imperii in papam *add. Ly; om. α (c. 33 supp. Vd).* 2 Discipulus] *om. Ca; on margin: Cap. XXX Ly.* potuerunt *MzLy a;* in *add. Vd.* 3 habebat *Na;* habeant *Mz.* transferre in papam super imperium *MzLy a* (super imperium in papam transferre *Vd*). ita] sic *Mz a;* *om. Ly.* esse imperium *Ly a.* 5 potuerunt *LyMw.* 6 totum] *om. MzLy a.* suum] *om. Ly.* 7 ideo] *om. MzLy a.* ex] *om. LyMw.* 8 volebant materialia *Mz.* 9 per] *om. Mz.* plurium] *om. MzLy a.* 10 decreta] *decretal. Ve.* 11 suum] *om. MzLy a.* 11–12 in ... poterant¹] *om. Ca.* 12 poterant¹] poterunt *Mz.* vel] ut *Mz a.* poterant transferre] transferre potuerunt *Ly.* 13 Et ... potest] vel *Ly a;* potestatem gladii materialis vel *add. Mz.* 14 materiale *Na.* 15 totum ius in (ad *Ca*) papam *MzCa;* ius totum ad papam *Ly a (exc. Ca).* 16 quam] quod *ω (em. to quam Ve).* tamen] *supp. Ve.* 17 totum] *om. Ca.* habebat] habebant *Un.* aliqua³] alia *Ly.* 17–18 particularis vel (et *Ly*) specialis *LyMw.* 19 imperator Romanus habebat *Mz.* habebat ... habebant] † *Ca.* 19–20 vel ... particularia] † *Ca.* 19–20 presens urbs *Un.* 20 particularia] partialia *LyMw;* Romanorum *add. Ly a* (Romanarum *Mw*). vel ... seu] † *Ca.* 21 non] † *Ca.*

Execucionem autem gladii non habebat tota|lis communitas Romanorum sed habebat eam imperator vel aliqua alia persona sub ea vel aliqua communitas particularis. Et ideo execucionem gladii materialis non poterat communitas Romanorum transferre in papam. Lyf. 246^b
25

Discipulus: Secundum istam opinionem papa non habet in temporalibus vel in spiritualibus plenitudinem potestatis ut omnia possit.

Magister: Ista opinio reputat hereticum dicere quod papa omnia possit quia quod omnia possit nec habet a deo nec ab homine nec ab hominibus, quia a deo immediate non habet gladium materiale nec quoad execucionem nec quoad hoc quod possit alii committere execucionem gladii materialis. Ab homine vero vel hominibus habet vel habere potest gladium materiale quoad hoc quod possit committere execucionem gladii materialis alteri. Non tamen habet gladium materiale quoad execucionem. 30

Discipulus: Quod ergo ius Romani transtulerunt vel transferre poterant in papam super Romanum imperium? 35

Magister: Respondetur quod poterant sibi conferre potestatem ordinandi de promovendo imperatorem, ut scilicet ipsemet eligeret imperatorem vel aliis committeret potestatem eligendi.

Discipulus: Constat per dicta maiorum quod papa in multis se intromisit de imperatore et imperio. Et secundum opinionem istam | papa super imperatorem et imperium non habet aliquam potestatem specialem a deo plus quam super alios reges et regna quecumque⁴⁰⁷ sed solummodo a Romanis. Quod ergo ius de facto transtulerunt Romani in papam super imperium? 40
Gs p. 901bis

Magister: Respondetur quod nemo potest hoc dicere, nisi qui diligenter vidisset privilegia pape vel registra fide digna seu scripturas autenticas de huiusmodi translacione vel collacione iuris super imperium facta pape, eo quod Romani 45

22 autem] † Ca. habebat] habebant Un. talis MzVd; (gap) multitudo seu add. Ca. 22–23 communitas ... aliqua² om. Ve. 23 eam] om. Mz. persona alia MzLy a (persona Ca). ea] eo MzLy a. 26 Secundum] Sed Un. 28–29 quia ... possit] om. Ve. 29 posset MzCaUn. nec¹] non Ly a. nec²] habet add. a. 30 nec¹] om. LyMw. 31 posset a_p. alii] em. from aliis Mz; om. Ly; aliis a (supp. Mw). vero] om. Ly a. 32 vel¹] ab add. MzLy a. habet vel] om. Ly. 32–33 gladium ... habet] om. a_m. 32–34 gladium ... execucionem] om. Ly. 33 alteri] alii Mz. 35 ius ergo LyMw. transtulerunt Romani Ly a. potuerunt Mz. 36 papam] et (eciam a) add. Mz a. 37 Magister] om. Ve. sibi] transferre et add. Ly. transferre Vd. 38 promovendo] in add. VeLyCa supp. Vd. ipsemet] ipse Ly; em. from ipse Mw. eligat Ly. 40 quod] quia Mz. intromittit LyMw. 41 et] supp. Na. imperio Et] om. a_p (gap Un). 42 et] vel MzLy a. 43 sed] om. Na. Quid Ly a (exc. Un). ius] om. MzLy a. 44 supra Mz a (exc. Mw). imperium] om. a_p (etc. Vd). 45 hoc] hic LyMw. qui] om. LyMw; libere et add. MzLy a. 46 huius Na.

407) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 176].

poterant conferre pape pinguius ius vel minus pingue super imperium; poterant
eciam tale ius dare sedi apostolice vel solummodo persone pape; poterant eciam
50 dare pape pro una vice vel pro pluribus.⁴⁰⁸

Discipulus: Numquid in hac parte est adhibenda fides soli assercioni pape
dicentis in ipsum totum ius Romanorum super imperium esse translatum, licet
per scripturas autenticas vel alias probaciones hoc nequaquam ostendat?

Magister: Respondetur quod assercioni unius quacumque fulgeat dignitate
55 numquam est credendum in preiudicium aliorum, 6^a, q. 2^a, per totum.⁴⁰⁹ Et ideo
assercioni solius pape in preiudicium Romanorum est in hac parte fides minime
adhibenda nisi probaciones adhibeat competentes.

Discipulus: Numquid papa potest sibi vindicare ius et potestatem disponendi de
imperio propter hoc quod consuevit se intromittere de imperio disponendo cum
60 consuetudo obtineat vim legis et consuetudo det iurisdictionem et per
consequens ius et legitimam potestatem?

Magister: Respondetur quod in hiis que papa prescripsit legitime contra
Romanos papa habet ius et potestatem, in aliis non.

Capitulum XXXI

Ly. f. 247ra **Discipulus:** | Investigavimus breviter an Romanum imperium possit transferri.
Nunc inquiramus an dividi possit vel minui aut eciam destrui seu cassari. Primo
itaque videamus an imperium destrui valeat seu cassari.

49 eciam] *om. Mz.* 51 parto *Ve;* vita *Ly.* assercioni] persone *Ly. a.* 52 in ipsum] imperium (et *add. Mz*) *MzUn.* Romanum *Un.* imperium] in eum *add. Mz.* esse] est *Un.* 53 ostendit *Mz a (exc. Vd);* ostenderet *Ly.* 54 Respondetur] *om. Ly.* unius] huius *Un.* quantacumque *Ly.* 55 aliorum] patet *add. Ly.* 2^a] et *VeMz;* 1^a *a_p.* Et] *om. Ly.* 56 solius] illius *Mz.* 57 adhibeat] *em. from* adhibeant *Mw.* 58 Numquid] *om. Mz.* 59 disponendo] disposito *Mz.* cum] *om. Ly;* *supp. Mw.* 60 obtineat] optime ac *Mz;* obtinet *Ca.* obtineat ... det] autem legitima dat *Ly.* vim] † *Ca;* *em. from* aut *Mw.* vim legis] † *Ca.* et] *supp. Mw.* 61 ius et] † *Ca.* legitime *Ve.* 62 que papa] † *Ca.* prescripsit] *em. from* scripsit *Mw.* 63 ius et] † *Ca.* potestatem] et *add. Ly.* aliis] vero *add. Ca.*

1 Capitulum XXXI] querit utrum Romanum imperium posset cassari aut dividi *add. Ly;* *om. a (c. 34 supp. Vd).* 2 Investigavimus] *on margin:* Cap. XXXI *Ly.* 3 potest *Mw.* possit vel] *om. Ly.* aut eciam] *om. LyMw.* eciam] *supp. Na;* *om. Ca.* cassari] potest *add. Ly.* 4 itaque] igitur *LyMw.* an] Romanum *add. Ly. a.* imperium] Romanum *add. Mz.*

408) *Cf. Brev. 6.2.51–9, p. 252.* 409) *Cf. C.6 q.2, col. 561.*

Magister: Imperium Romanum pro eo quod imperium Romanum est imperium 5
 tocius mundi destrui seu cassari tripliciter potest intelligi. Uno modo sic, quod
 simpliciter destruat ut imperium quod nunc est Romanorum nec apud
 Romanos nec apud alios de iure remaneat. Alio modo sic, quod imperium non
 remaneat penes Romanos nec umquam ex quacumque causa sit reversurum ad
 ipsos. Tercio modo sic, quod imperium non remaneat apud Romanos possit 10
 tamen ex causa reverti ad ipsos. Secundo modo et tercio magis proprie videtur
 dici quod Romanum imperium esset translatum quam destructum vel cassatum.
 Primo vero modo proprie diceretur Romanum imperium esse destructum seu
 cassatum.

Discipulus: Numquid primo modo potest imperium Romanum destrui seu 15
 cassari?

Magister: Respondetur sicut tactum est supra c. 8° quod de iure et licite
 Romanum imperium destrui minime potest quia sicut antequam esset imperium
 Romanum statui non potuit etiam per universitatem mortalium quod numquam
 aliquis ad tocius mundi imperium assumeretur, ita postquam omnes mortales uni 20
 imperio fuere subiecti etiam omnibus consentientibus statui vel ordinari minime
 potest ut imperium penitus destruat quia hoc esset in detrimentum boni
 communis.

Discipulus: Numquid potest Romanum imperium destrui secundo modo?

Magister: Una est sententia quod illo modo destrui potest, ut scilicet ad 25
 Romanos numquam revertatur. Sed taliter ab eis auferri non potest absque
 manifesta culpa Romanorum. Talis autem posset esse culpa eorum quod digni
 essent taliter privari imperio quia, sicut persona quecumque in se et in omnibus

5 Magister] Respondetur quod *add. Ly a (exc. Ca).* Romanum imperium *CaUn.* pro eo quod] prout *Vd.* imperium Romanum] *om. Ly a.* 6 cassari] valeat *add. LyMw.* tripliciter] ita *Mz.* potest tripliciter *LyMw.* 7 nunc] non *ω.* 8 nec] *supp. Mw.* non] nec *Ly a_m.* 9 penes] apud *MzLy a.* sit] fit *Un.* 10 Tercio] vel *prec. a_p.* modo] *om. Mz;* fit *Un.* remanet *Mw.* posset *Mz a;* potest *Ly.* 11 tamen] *om. Ly.* Secundo] *em. from* Alio *Mw.* Secundo ... proprie] Isto modo et secundo magis proprium *Ly.* tercio] *em. from* primo *Mw.* 12 imperium Romanum *Ly a_m.* 13–14 Primo ... cassatum] *om. VeUn.* 13 vero] *om. MzLy a.* diceretur proprie *LyMw.* 15 Numquid] *on margin:* Questio de primo *Ly.* posset ipsum *Ly.* Romanum imperium potest *Ca.* Romanum imperium *a.* 16 cassari] minui *LyMw.* 17 Respondetur] *on margin:* Responsio *Ly.* et] *om. Ly;* est *canc. Mw.* 18 destrui minime] minui vel destrui *LyMw;* minime destrui *a (exc. Mw).* 18–19 Romanum imperium *Ly a.* 19 pro universitate *Mw.* 20 assumetur *Mw.* ita] quod *add. Ly.* uni] uno *Mz.* 21 fuere] sunt *LyMw.* etiam ... minime] vel ordinati nunc *Mw.* vel] *om. Mz.* 22 ut] quod *Ly.* penitus] minime *Ca.* destruitur *Mw.* 24 Numquid] *on margin:* Questio de secundo modo *Ly.* secundo modo destrui *Mz.* 26 convertatur *Ly.* 27 culpa manifesta *Ly.* Romanorum] eorum *Ca.* Romanorum ... culpa²] *om. Mz.* autem] enim *Ly a.* posset] potest *Un.* 27–28 digni essent] possent *MzLy a.* 28 totaliter *Ly.* in²] *om. Ca.* omnibus] *om. Ly a.*

posteris suis pro culpa sua potest privari omnibus bonis suis temporalibus ac
 30 honoribus, iuribus et privilegiis quibuscumque, ita etiam quecumque
 communitas seu universitas particularis propter culpam suam potest privari in
 perpetuum quocumque iure et honore speciali.

Alia sententia est quod communitas Romanorum propter quamcumque
 culpam non potest in perpetuum privari Romano imperio quia talis privatio
 35 perpetua posset redundare in detrimentum tocius universitatis mortalium. Ergo
 non est licita reputanda.

Discipulus: Ista ratio non concludit quod sic etiam quemcumque privari omni
 iure suo in perpetuum posset redundare in detrimentum boni communis. Ergo
 omnis talis privatio esset censenda illicita.

40 **Magister:** Respondetur quod quemcumque privari omni iure suo sic ut
 Ly f. 247^b antequam sententia executioni mandetur nullus posset eam revocare propter
 quemcumque eventum non est licitum nec iustum. Unde quamvis aliquis
 absolute propter quodcumque crimen dampnetur ad mortem semper alicue
 45 condiciones generales subintelliguntur, quemadmodum in omni iuramento
 promisso pacto et voto alicue condiciones generales debent subintelligi. Posset
 ergo communitas Romanorum absolute propter culpam privari omni iure
 speciali et privilegio quod habet super Romanum imperium et tamen alicue
 condiciones generales debent subintelligi. Et ideo, quia communitas
 Romanorum penitus deleri non debet, ideo numquam talis sententia contra
 50 Romanos sic debet executioni mandari quin ex aliqua causa posset revocari.
 Possunt tamen Romani propter culpam vel etiam ex causa sic privari imperio ut
 numquam absque nova collatione illius vel illorum qui potest vel possunt eis

29 suis bonis Ca. temporalibus suis Vd. 30 honoribus] et add. Mz a. 31 universitas seu
 communitas Ly. 32 honore et iure Ly a. 33 sententia] om. Na. 34 privari] quocumque iure et
 honore speciali vel add. MzLy a. imperio Romano MzLy a. privatio] ordinacio Ca. 35 in] malum
 add. Ca. 37 Discipulus] Magister Un; on margin: Obicitur Ly. quod] quia Mz a (exc. Mw). sic]
 sicut Ly. etiam] om. MzLy a. quecumque a_p (em. to quemcumque Vd). privare Ly; privata Un.
 37–38 omni iure suo privari Mz. 38 suo] om. a_p. in perpetuum] om. MzLy a. posset] possit Ly;
 potest Mw. redundari Ve; redundaret Mz. Ergo] Et ideo sequitur quod Mz a (em. from non sequitur
 quod Mw); Non sequitur quod Ly. 39 talis] om. Ly. 40 Magister] Discipulus Un; on margin:
 Respondetur Ly. quemcumque] em. from quaecumque Vd. 41 sententia executioni] suam
 executionem Un. executioni] excommunicationi Ve. potest Mw. eum Ly a (exc. Vd).
 42 adventum MzLy a († Ca). non] nec MzLy a. aliquis] om. Un. 43 propter] † Ca. damnaretur
 Ly. 44 subintelliguntur] subintelligi possent Un. 45 voto et pacto Ly a. 45–47 alicue ... tamen]
 om. Ca. 47 tamen] tum Mz. 48 intelligi LyMw. 49 ideo] igitur Ly. talis numquam Mw. talis
 sententia numquam Ly. 50 ad executionem Ly. quin] quoniam MzLyMw; potest add. Ly. posset]
 om. Ly. 51 tamen] autem Ly; supp. Mw. propter] vel ex Ca. culpa a_m, etiam] om. Ly a. ut] nec
 a_p. 52 numquam] em. to unquam Vd. vel] qui add. Mw.

conferre imperium iuste valeant imperium adipisci nisi omnes alii propter culpam imperium iuste amitterent.

Discipulus: Numquid tercio modo potest Romanum imperium destrui vel cassari, ut scilicet Romanum imperium non remaneat apud Romanos, possit tamen ex causa reverti ad ipsos? 55

Magister: Dicitur quod sic, quia potest transferri a Romanis ad aliam gentem vel personam.

Discipulus: Potestne Romanum imperium | dividi vel minui? 65

Gs p. 902bis

Magister: Una est opinio quod absque consensu – expresso vel tacito – tocus universitatis mortalium Romanum imperium non potest dividi neque minui quia si privata persona et communitas partialis seu particularis non debet privari iure suo absque culpa vel ex causa multo forcius communitas universalis mortalium non debet privari iure suo. Imperium autem Romanum principalissime spectat ad communitatem universalem mortalium, quemadmodum dominium rerum temporalium ad eandem communitatem principalissime spectat. Unde pro tota communitate mortalium dixit dominus ad primos parentes: “*Replete terram et subicite eam et dominamini piscibus maris.*”⁴¹⁰ Ergo communitas mortalium non debet privari iure suo super imperium absque consensu suo. Si autem imperium divideretur vel minueretur communitas mortalium aliquo iure quod habet super imperium privaretur, quia postquam aliqua temporalia sunt divisa inter partes alicuius communitatis non sunt tocus communitatis. Ergo Romanum imperium non potest dividi aut minui saltem absque consensu tacito vel expresso communitatis mortalium.⁴¹¹ 70 75

53 imperium³] om. Ca. 54 imperium iuste] iuste imperium Ly a. amitterent Un. 55 Discipulus] sup. Ve; Magister Un; on margin: Questio de tercio modo Ly. tercio] primo Mw. Romanum] om. Ly a. 55–56 destrui vel cassari] cassari vel diminui LyMw. 56 imperium (supp.) Romanum Mw. potest LyMw. 58 Magister] om. Ca; Discipulus Un; on margin: Responsio Ly. Dicitur] Respondetur MzLy a. a] de MzLy a. alias gentes Ly; al. gent. Mw. 59 vel personam] om. Ly. 60 Discipulus] Magister Un. 60–62 dividi ... potest] om. a_p. 60 diminui LyMw. 61 Una] on margin: Opinio Ly. 62 neque] vel Ly a. 63 et] vel MzLy a. particularis seu partialis Ly a. seu] persona add. Mw. debent Ca. 64 absque ... causa] om. MzLy a. universitatis Mz. 66 universitatis Mz. 67 temporalium] mortalium Un. comunicacioni Mz. specialissime CaVd. 68 dicit Ly. dominus] deus MzLy a. pueres pascentes Mz. et] om. Ly a (exc. Vd). 69 et] om. Mz a_p. 70 super ... suo³] sup. Mz. suo³] om. Ly; sup. Mw. 71 minueretur vel divideretur MzLy a. quod] quo Vd. habet super] super hoc (habet sup.) Ve. super] om. a_p. 72 privare Un. aliqua] om. Vd. 73 communitatis¹] tunc add. Mz. imperium Romanum a (exc. Mw). 74 minui vel dividi LyMw. saltem] om. Vd.

410) Gen. 1:28. 411) Cf. OQ 8.4.210–7, p. 193.

Discipulus: De possibilitate destruccionis, divisionis et diminucionis ac translacionis Romani imperii essent tractanda quamplurima, sed quia quamplura eorum postea locum habebunt ideo ipsa ad presens investigare dimitto. Unum tantum interrogo, an scilicet aliqua pars communitatis mortalium absque

Ly f. 247va

consensu suo | expresso vel tacito valeat privari iure suo quod in communi habet super imperium.

Magister: Respondetur quod propter culpam quelibet persona et quelibet communitas parcialis potest privari iure quod in communi habet super imperium ita ut totum ius ad alios devolvatur. Unde et nonnulli putant quod totum ius imperii devolutum sit ad christianos propter culpam hereticorum et Iudeorum ac aliorum infidelium ut ita libere valeant Christiani disponere de toto imperio, sicut umquam potuit tota communitas mortalium.

85

Discipulus: Adhuc circa istam materiam quero an aliquis Christianus vel alius absque omni culpa sponte et libere valeat renunciare omni iuri quod in communi habet super imperium.

90

Magister: Circa hoc sunt diverse opiniones. Una est quod licet omni tali iuri renunciare. Unde et fratres minores, ut dicitur, omni tali iuri licite renunciaverunt quia omni iuri humano et positivo licet renunciare.

Alia est quod tali iuri renunciare non licet quia iuri publico renunciare non licet. Tale autem ius in communi est ius publicum. Et ideo ei renunciare non licet.

95

Explicit liber primus.

76 Discipulus] *om. Vd; on margin: Questio Ly.* possibilitate] potestate *Ly a.* destruccionis] destitucionis *Ve.* et] *om. MzLy a.* minutionis *Ly; om. CaVd.* ac] aut *Ly.* 77 quia] *om. Ly.* quamplura] plura *a.* 78 ad presens ipsa *LyMw.* 79 tantum] tamen *MzLy a (exc. Ca; supp. Mw).* an] utrum *Ly.* mortalium] *om. Na.* 80 suo consensu *Ly.* vel] et *o.* suo iure *Mz.* 80–81 quod ... imperium] *om. LyMw.* 81 super] supra *Mz a (exc. Mw).* 82 Respondetur] *on margin: Responsio Ly.* persona] pars *Mw.* et] vel *Ly.* 83 privari iure potest *Vd.* 83–84 iure ... ut] † *Ca.* 83 habet in communi *Ly a.* 84 ius] *om. Un;* illius *add. MzLy a (exc. Vd).* ius ... Unde] † *Ca.* Unde et] sicut *Ly.* putant ... ius] † *Ca.* 85 imperii] Romani *add. Un.* propter] † *Ca.* ac] † *Ca.* 86 valeant libere *Ly a_m* (valeant † *ere Ca.*) 88 Adhuc] *on margin: Questio Ly.* alius] *om. Mz.* 89 omni culpa] causa *Ly a_m.* libere] licite *Mw.* iure *Ly.* 89–90 habet in communi *Mz.* 90 supra *Mz a (exc. Mw).* 91 Magister] *om. Mw; on margin: Responsio Ly.* diverse sunt *Ly.* Una] *on margin: Opinio prima Ly.* licet] *supp. Mw.* iuri] et *add., but canc. Ve.* 92–94 tali ... quod] *om. Na.* 93 positivo] dispositio *Ve.* 94 Alia] opinio *add. MzLy a; on margin: Opinio secunda Ly.* 94–95 quia ... licet] *om. Ly a.* 95 eis *Vd.* 97 Explicit liber primus] *recopied on margin Na; only on margin Ve; om. Mz a (exc. Mw; Explicit primus liber Ca); 2° partis dialogi (Okam supp.) add. Mw.*

Incipit liber secundus

que iura habeat imperator super temporalia investigans.

Capitulum I

Discipulus: Sicut canonibus sacris testantibus “*ordo ecclesiasticus confunditur si sua iurisdictio episcopo non servatur* Extra, *De accusacionibus, Sicut olim*” in glossa⁴¹² et 11^a, q. 1^a, *Pervenit*,⁴¹³ sic ordinem mortalium manifestum est
5 confundi si unicuique presidenti eciam in temporalibus et maxime supremo sua iura non servantur. Servari autem non possunt nisi cognoscantur. Idcirco post predicta que sint iura et potestas imperatorum Romanorum censeo indagandum. Primo autem inquiram que iura et quam potestatem habeat imperator super temporalia. Ut tamen a fundamentis incipiam, ante omnia quero an potestas
10 imperatoris et potestas pape sint potestates distincte sive una fit ab alia sive non.

Magister: Tenent multi quod sunt potestates distincte.

Discipulus: Si aliqua dicta maiorum sonent hanc assercionem adducas. Forte enim ex illis melius intelligam omnia que circa hanc materiam recitabis.

Capitula I–XVIII: ω (NaVe) Mz Ly α (α_m =CaMw; α_p =UnVd)

1 Incipit liber secundus] *on margin* ω (*repeated before main text Na*); Liber secundus 2ⁱ tractatus 3^e partis Dialogi Mz; *om. a* (*exc. Mw*; 2us liber *supp. Vd*; *on margin*: Incipit liber secundus tertie partis Dialogorum Okham *supp. from modern hand Un*). **2** que ... investigans] *on margin* ω (*repeated before main text Na*); *om. Mz a*; ubi inquiritur que iura habeat imperator super temporalia Ly.

1 Capitulum I] in quo queritur utrum potestas pape et imperatoris sint potestates distincte *add. Ly*; *om. a* (Primum ca.^m *supp. Mw*; c. p^m *supp. Vd*). **2** Discipulus] *om. a_m*; *on margin*: Cap. I Ly. testantibus] totus *add. Mw*. ecclesiasticus] ecclesiam Un. confundatur Mz. **3** si] qua *add. Mz*. sua] sui Na; una Un. episcopo] *om. Mz a* (unicuique *supp. Mw*); unicuique Ly. conservatur Ly. **4** 1^a] *om. (gap) Vd*. manifestum] mandatum ω . **5** eciam] *om. Ly*. supremo] et summo Mz. **6** Servare Un. Idcirco] Et ideo Ly α_m ; Et *prec. Vd*. **7** sint] sunt MzLy α . Romanorum imperatorum (-toris Mz) MzLy α . censeo] sentio α_p . **8** quam] *om. Mz a*. habet LyMw. **9** fundamentis] rerum *add. Mz a*; eorum *add. Ly*. quero] querere *prec. Mz*; quomodo Un; *on margin*: Questio Ly. **10** pape potestas LyMw. sunt Mz. distincte potestates Ly α . sive¹ ... sive²] an una sit ex alia aut LyMw. fit] sit MzLy α_m ; sive Un. **11** Magister] *om. ω* ; *on margin*: Responsio Ly. sint α . **12** dicta] decreta Ly α . sonant Mz α ; consonent Ly. hanc] *om. MzLy a*. assercioni Ve α (*exc. Ca*).

---

412) *Gloss on X 5.1.25*, s.v. absque ulla iurisdictione, cols. 1600–1. **413)** *C.11 q.1 c.39*, col. 638.

Magister: Multi canones sacri et plures glosse super decreta et decretales videntur asserere manifeste quod sunt potestates distincte.⁴¹⁴ Unde Nicolaus papa, ut habetur dist. 96^a, c. *Cum ad verum*, ait: “*Cum ad verum ventum est ultra sibi nec imperator iura pontificatus arripuit nec pontifex nomen imperatoris usurpavit.*”⁴¹⁵ Ubi dicit glossa: “*Arguitur cum iste potestates | sint distincte quod imperator non habet gladium a papa.*”⁴¹⁶ 15 *Ly.f. 247^b*

Item, ut habetur eadem distincione, c. *Duo sunt*, Gelasius papa ait: “*Duo sunt quippe, imperator auguste, quibus principaliter hic mundus regitur, auctoritas sacra pontificum et regalis potestas.*”⁴¹⁷ Ubi glossa super vocabulo *principaliter* ait: “*Neuter pendet ex reliquo; et ita est argumentum pro imperatore.*”⁴¹⁸ 20

Item glossa Extra, *Qui filii sunt legitimi*, *Causam* super verbo *quod ad regem* ait: “*Sic patet quod iurisdiccio temporalis et spiritualis distincta est et divisa.*”⁴¹⁹ 25

Item glossa dist. 10^a, c. *Imperium* super verbo *administracionibus* ait: “*Distincta est enim potestas sua a potestate pontificali.*”⁴²⁰

Item Gregorius, ut habetur Extra, *De privilegiis*, c. *Sicut*, ait: “*Sicut in iudiciis laycorum privilegia turbare nolumus, ita eis preiudicantibus nobis moderata volumus auctoritate resistere.*”⁴²¹ Ubi dicit glossa, sic est argumentum: “*Quod ecclesia non vult iura alterius sibi arrogare quia iurisdiccio distincta esse debet.*”⁴²² 30

14 Multi] *on margin*: Probatur *Ly*. 14–15 glosse ... asserere] † *Ca*. 14 supra *Vd*. et²] seu *Ve*. 15 manifeste] *om. LyMw*. quod ... Unde] † *Ca*. sint *a*. Nicolaus *Ly a*. 16 ut] *supp. Na*. dist] *om. Ly*. 96a ... ait] † *Ca*. Cum] *om. α_p*. Cum ad verum] *om. Mw*. ventus *Mz*. 17 sibi ... imperator] † *Ca*. pontifex nomen] po† *Ca*. nomen] iura *Un*. imperatorium *LyMw*. 18 glossa Arguitur] † *Ca*. Arguitur] *om. Ly α_m*; 72 (*misread of Ar.*) *α_p*. iste] ille *Mz*; † *Ca*. sunt *Mz*. distincte] *divise MzLy a*; patet *add. Vd*. 20 ut] *om. MzLy a*. eadem] *ea Vd*. Gelasius ... sunt] *om. Ly α_m*. 21 hic] *om. α_m (supp. Mw)*. regitur] *om. Na*; regatur scilicet *Mz*. 22 sacra pontificatus *Mz*; sacri pontificis *a*. potestas regalis *Ly α_m*. 23 ex] alio seu *add. Vd*. 24 sunt] *om. Un*; sint *Vd*. legitimi] *c. add. Ly a* (sicut *c. add. Un*). 25 et spiritualis] *a spirituali Ly a*. distincta] *enim potestas sua a potestate add., but canc. Ve*. divisa est et distincta *MzLy a*. 26 10^a dist. *Mz*. 10^a] 8^a *a* (*exc. Mw; em. to X Un*). *c.] om. Ve*. Administracionis *ω*. 27 enim est *a* (*exc. Mw*). potestate] papali seu *add. Vd*. 28 legitur *Ly*. Extra] *om. LyMw*. Sicut] *Sunt Mz a* (*exc. MwVd*). 29 volumus *Un*. vobis *Mw*. 29–30 volumus (velimus *α_p*) moderata *Ly a*. 30 glossa] sic *add. Mz*. 31 erogare *Mz a* (*exc. Mw*); irrogare *Ly*.

414) Cf. *OQ 1.4.35–68*, pp. 23–4. 415) *D.96 c.6, col. 339*. 416) *Gloss on D.96 c.6, s.v. usurpavit, col. 618*. 417) *D. 96 c.10, col. 340*. 418) *Gloss on D.96 c.10, s.v. auctoritas, col. 621*. 419) *Gloss on X 4.17.7, s.v. ad regem, col. 1535*. 420) *Gloss on D.10 c.5, s.v. administrationibus, col. 42*. 421) *X 5.33.2, col. 849*. 422) *Gloss on X 5.33.2, casus, col. 1803*.

Item Innocencius, ut legitur Extra, *De iudiciis*, ait: “*Non putet aliquis quod iurisdictionem illustris regis Francorum perturbare aut minuire intendamus, cum ipse iurisdictionem nostram nec velit nec debeat impedire.*”⁴²³

Discipulus: In hiis verbis non fit sermo de imperatore sed de rege Francorum.

Gs p. 903 **Magister:** Ex hiis verbis | habetur quod potestas regis Francorum est distincta a potestate pape. Ex quo concluditur quod multo forcius potestas imperatoris distincta est a potestate pape, tum quia maior est potestas imperatoris quam
40 potestas regis Francorum, tum quia, sicut tactum est supra,⁴²⁴ non legitur in scripturis quod aliqua sit tributa potestas pape super imperatorem quam non habeat super regem Francorum. Hinc glossa super verba predicta Innocencii
45 tercii ait: “*Per hoc quod hic dicitur patet quod ecclesia vel papa non habet utrumque gladium.*” Et infra: “*Non ergo de temporali iurisdictione debet se intromittere papa nisi in subsidium, scilicet cum iudex secularis negligens est.*”⁴²⁵

Item, sicut allegatum est supra, Ciprianus, ut legitur dist. 10^a, c. *Quoniam*, ait: “*Actibus propriis et dignitatibus distinctis officia potestatis utriusque discrevit*”,⁴²⁶ scilicet Christus. Ubi glossa super verbo *discrevit* ait: “*Cum ergo potestates iste sint distincte, est hic argumentum quod imperium non habetur a papa.*” Et infra: “*Ego credo potestates distinctas esse, licet papa quandoque utramque potestatem sibi assumat.*”⁴²⁷ Ex quibus aliisque quampluribus colligitur quod potestas pape et imperatoris sunt potestates distincte.

33 iudiciis] c. Novit *supp. Mw.* ait] aut *add. Ly.* 34 illustris] *om. ω.* intendimus *LyMw.* 35 ipsam *Ly.* debet *Ly.* 36 In] *on margin:* Obicitur *Ly.* sermo] mencio *MzLy a.* 37 Ex] *on margin:* Respondetur *Ly.* verbis] *om. Mz.* distincta est *MzLy a.* 38 Ex ... forcius] Et per consequens (a foriori *add. Ly*) *Ly α_m.* 38–39 Ex ... pape] *supp. Na; om. α_p.* 39 est distincta *α_m.* distincta ... pape] *om. Ly.* pape potestate *Mw.* 40 potestas] *om. Ca.* quia] *om. Mw.* legitur] videtur *Ly a.* 41 sit aliqua *Ly.* potestas tributa *MzLy a.* 42 Francie *Ly.* Hinc] Item *LyCa;* Hic *Mw.* verbo *Ly a.* predicta] *om. Ly α_m;* predicto *α_p.* 43 tercii] que *Ly α_m* (quo *Ca*); primi *α_p.* Per] Propter *Ly a.* dicitur hic *Na.* 44 Et] *om. α_p.* Non ergo] *om. Mz.* iurisdictione] non *supp. Mz.* 45 papa] *om. MzLy a.* 45–46 est negligens *LyMw.* 47 sicut] ut *Ca.* Cyprianus *LyMwUn.* 10^a] *om. Mz;* 96^a *LyCa;* 8^a *supp. Mw;* *om. and X supp. Un;* 4^a *Vd.* Quoniam ait] Cum ad verum *Ly.* 48 Actibus] A civibus *Ca.* 49 discrevit] discernit *LyVd.* discrevit] discernit *LyVd;* *om. Un.* ait] *om. Ly a.* 50 iste potestates *Ly.* ipse *Un.* sint] sunt *MzLyMw.* est hic] licet sit *Ly.* hic] hoc *MzVd.* habetur] est *Ca.* 51 infra] *om. Ly.* 52 quibus] hiis *MzLy a.* 53 sunt] sint *Vd.* distincte potestates *Ly.*

423) *X 2.1.13, col. 243.* 424) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 176].* 425) *Gloss on X 2.1.13, s.v. iurisdictionem nostram, col. 532.* 426) *D.10 c.8, col. 21.* 427) *Gloss on D.10 c.8, s.v. discrevit, col. 43–4.*

Capitulum II

Discipulus: Quod sint potestates distincte videtur quod non debet in dubium revocari sed qualiter distinguantur ignoro. Ideo dic secundum aliquam sententiam qualiter distinguuntur.

Magister: Dicitur quod per hoc | distinguuntur, quod papa habet potestatem in spiritualibus et imperator in temporalibus. Ly.f. 248^a

Discipulus: Istam assercionem, si potes, aliquibus auctoritatibus fulcire nitaris.

Magister: Hec assercio quampluribus auctoritatibus videtur posse muniri. Ait enim Innocencius tercius, ut legitur Extra, *De maiori et obediencia*, c. *Solite*: “Non negamus quin precellat imperator in temporalibus illos dumtaxat qui ab eo recipiunt temporalia. Sed pontifex in spiritualibus antecellit que tanto sunt temporalibus digniora quanto anima prefertur corpori.”⁴²⁸ 10

Item Ciprianus, ut habetur dist. 10^a, c. *Quoniam idem*, et Nicholaus papa, ut legitur dist. 96^a, c. *Cum ad verum dicunt officia istarum potestatum esse distincta a Christo* “ut et Christiani imperatores pro eterna vita pontificibus indigerent, et pontifices pro cursu temporalium tantummodo rerum imperialibus legibus uterentur; quatenus spiritualis accio a carnalibus distaret incursibus et deo militans minime negociis secularibus se implicaret,⁴²⁹ ac vicissim non ille rebus divinis presidere videretur qui esset negociis secularibus implicatus.”⁴³⁰ 15

Item idem Nicholaus eadem dist., c. *Denique*, dicit sic: “Denique hi, quibus tantum humanis rebus et non divinis preesse permissum est; quomodo de hiis, per quos divina ministrantur, iudicare presumant penitus ignoramus.”⁴³¹ 20

1 Capitulum II] ostendit secundum quid distinguuntur hae duae potestates *add. Ly; om. a* († *Ca*; c. 2 *supp. Vd*). 2 Quod] *on margin*: *Cap. II Ly.* sunt *MzLy a.* distincte potestates *Ly.* dubium] verti seu *add. Vd*. 3 distinguuntur *Ly a* (*exc. Vd*). Ideo] *on margin*: *Questio Ly.* secundum] plures *add. Mw.* aliquam] aliquorum *em. from aliquo Ve.* 4 distinguuntur *Mw.* 5 Dicitur] *on margin*: *Responsio Ly.* per] *om.*, in *supp. Mz.* 6 et ... temporalibus] *supp. Mw.* 7 assercionem] *rationem Vd.* auctoritatibus aliquibus *Ly.* 8 Hec] *Ista MzLy a.* videtur posse] *posset Ly.* posse muniri videtur *a* (*exc. Vd*). 9 legitur] *scribitur LyMw.* *Solite*] *ait add. Mz a.* 10 negavimus *Na.* precallit *a* (*exc. Mw*). dumtaxat illos *a.* 11 recipiant *MzCaUn.* Sed] *et add. Ly;* sed *add. Mw.* in] *supp. Mw.* 12 quantum *a* (*quam Un*). prefertur] *preest Mz.* corpori prefertur *Ly.* 13 Cyprianus *LyMwUn.* habetur] *legitur Ca.* 10^a] 4^a *a.* Nicolaus *Ly a.* 14 illarum *Mz;* dignitatum seu *add. Ca.* 15 et] *om. MzLy a.* 15–16 eterna ... tantummodo] *illegible Un.* 16 adigerent *MzMw.* tantum *Ly.* rerum] *om. Ly a.* 17 qualiter *ω* (*qualibet Ve*). carnalibus] *corporalibus LyMw.* cursibus *a.* 17–18 et deo] *supp. Mw.* 18 se negociis secularibus *Mz.* 18–19 se ... secularibus] *om. Un.* 19 presidere] *deditus Ly.* videtur *Mw.* qui] *quod Mz.* 20 Nicolaus *Ly a.* eadem] *ea Vd.* dicit sic] *sic ait Ly a* (*exc. Ca*). dicit sic *Denique*] *om. Ca.* hi] *sunt add. LyCa.* quibus] *qui Mz a* (*em. to quibus Vd*). 21 permissum] *pro promissum Na.*

428) X 1.33.6, § 2, col. 197. 429) Cf. 2 Tim. 2:4. 430) D.10 c.8, col. 21. 431) D.96 c.5, col. 338.

Item Gregorius Nazenzenus scribens imperatoribus Constantinopolitanis, ut habetur dist. 10^a, c. *Suscipitis*, ait: “*Suscipitisne libertatem verbi? Libenter accipitis quod lex Christi sacerdotali vos subicit potestati atque istis tribunalibus subdit? Dedit enim et nobis potestatem, dedit principatum multo perfectiorem principatibus vestris. Aut numquid iustum vobis videtur, si cedat spiritus carni, si a terrenis celestia superentur, si divinis preferantur humana?*”⁴³²

Item Innocencius tercius ubi prius ait: “*Fecit deus duo magna luminaria in firmamento celi, luminare maius, ut preesset diei, luminare minus, ut preesset nocti, utrumque magnum et alterum maius.*”⁴³³ Et infra: “*Ad firmamentum igitur celi, hoc est universalis ecclesie, fecit deus duo magna luminaria, id est duas instituit dignitates, que sunt pontificalis auctoritas et regalis potestas. Sed illa, que preest diebus, id est spiritualibus, maior est; que vero carnalibus, minor, ut quanta est inter lunam et solem, tanta inter pontifices et reges differentia cognoscatur.*”⁴³⁴ Ex hiis aliisque auctoritatibus innumeris, quarum aliquae sunt adducte supra c. 1°, colligitur quod imperator habet potestatem in temporalibus et papa in spiritualibus.

Capitulum III

Ly. f. 248rb **Discipulus:** | Sufficenter videtur ostensum quod potestas imperatoris respicit temporalia, carnalia, secularia et humana et potestas papalis spiritualia. Sed que

23 Nazansens *Mz*; Nazanzenus *LyVd*; Nazareus *Ca*; Neza⁹ *Mw*; Nazanzenus *Un*. imperatori Constantinopolitano *Mz*. Constantinopolitanis] Constantinis *Ly a* (Constantinus *Un*). 24 10^a] 4^a *a*. Suscepistis me *Un*. verbi] ubi *a* (*exc. Mw*); dei *add. Mw*. Libenter] Libere *LyMw*; Libertas *Ca*. 25 accipi *a_m* (*em. to accipitis Mw*); accepistis *Un*. vos] *om. a_p* (*omnes Vd*). istis] illorum *Mz*. 26 subdidit *Ly*. Dedit] *Det Vd*. vobis *Ca*. dedit] et *add. Ly a*. 27 Aut] Aliter *Mz a*. Numquid aut *Ly*. Aut ... videtur] Aliter vobis numquid videretur *Vd*. iustum] *om. a*. vobis] *supp. Na*; iustum *supp. Mw*. videtur] quod *add. Mw*. 28 spiritus] sanctus *add. Ly*; sanctus *add., but canc. Mw*. si] nisi *Mw*. superentur] separentur *MzLy a*. 28–29 divina preferentur (*exc. Ca*) humanis *a*. 30 ubi] ut *Mz*. luminaria magna *Ly a*. 31 diei] et *add. Ly a* (*exc. Ca*). diei ... preesset] *om. Na*. 32 et] sed *Vd*. infra] inferius *a*. 33 deus] dominus *ω Ca*. luminaria magna *Ly*. 34 constituit *Mz*. et] sed *Un*. 34–35 illa que preest] ista querere *Mz*. 35 que] *supp. Vd*. ut] et *ω Mw*. 36 est] differentia *supp. Ve*. est ... tanta] *om. Un*. solem] solam *Ca*; diversitas *add. Ly*; differentia *add. Vd*. reges et pontifices *Ly a*. differentia] sic *Mz a* (*exc. Vd*); esse *LyVd*. 37 cognoscantur *Mz a* (*dinoscatur Vd*). innumeris] inventis *Ca*. 38 primo *ca. Mz*. 1 Capitulum III] *om. Ve a* (3 *Ca*; c. 3 *supp. Vd*); ubi queritur que sint temporalia et que spiritualia, et respondetur sub undecim divisionibus *add. Ly*; *on margin*: D. c. 3 *supp. Na*. 2 Sufficenter] *on margin*: Cap. III *Ly*. 3 papalis potestas *Ca*.

432) *D.10 c.6, col. 20*. 433) *Cf. Gen. 1:16*. 434) *X1.33.6, § 4, col. 198*.

sint temporalia et que spiritualia non perfecte intelligo. Ideo que sint temporalia, carnalia, secularia et humana que respicit potestas imperialis investigare conemur. 5

Magister: Videtur quibusdam quod que sint ista in quibus consistit imperatoris potestas ex diversis distincionibus que in diversis scripturis habentur colligitur.

Discipulus: Libenter audiam distinciones illas.

Magister: Una est quod hominum quidam sunt spirituales, quidam carnales sive animales. Hec distincio ex 1° Corinthiorum et c. 2°, 3° colligitur; manifeste ait enim apostolus c. 2°: “*Animalis autem homo non percipit ea que sunt spiritus dei*”,⁴³⁵ et post: “*Spiritualis autem iudicat omnia et ipse a nemine iudicatur*.”⁴³⁶ 10

Alia distincio est quod quedam sunt persone ecclesiastice et quedam seculares. Hec distincio colligitur ex verbis Ieronimi que ponuntur 12^a, q. 1^a, c. *Duo sunt*, ubi ait: “*Duo sunt genera hominum Christianorum. Est autem unum genus quod mancipatum est divino officio et deditum contemplacioni et oracioni ab omni strepitu temporalium cessare convenit, ut sunt clerici et deo devoti videlicet conversi*.”⁴³⁷ Et infra: “*Aliud vero genus Christianorum est ut sunt layci. Laos enim Grece est populus. His licet temporalia possidere*.”⁴³⁸ 15 20

Alia distincio est quod rerum quedam sunt ecclesiastice, quedam seculares. Hec distincio ex diversis sacris canonibus colligitur qui quasdam res vocant 904

4 sint¹] sunt *Ly a.* temporalia¹] spiritualia *Mz a.* que¹] *om. Ly a.* spiritualia¹] temporalia *Mz a.* non] † *Ca.* perfecte non *Ly a.* (perfecto non *Mw*; profecto non *a_p*). intelligo] † *Ca.* sint²] *om. Mz*; sunt *Ly a.* (*exc. Vd.*) temporalia²] et *add. Ly.* 5 et ... imperialis] † *om. Ca.* 6 coneris *MzLy a.* (*conor Mw*). 7 Quibusdam videtur *MzLy a.* sint illa *Mz*; sunt illa *Ly a.* († *Ca.*) in] *om. Mz a.* (*exc. Ca*; *supp. Vd.*) imperatoris] imperialis *Ly.* 8 distincionibus] † *Ca.* 9 audiam] libenter audiam *add. Un.* illas] *om. Na*; istas *Mz.* 10 Una] *on margin:* Distinctio prima *Ly.* spirituales] et *add. a.* 10–12 spirituales ... 2°] carnales et quidam spirituales et hec distincio habetur expresse ad Corinthios c. II et III ubi apostolus ait manifeste *Ly.* 10–11 sive animales] *om. Mz*; Hic distinguitur et habetur *a.* 11 Hec distincio] Hoc discernitur *Mz*; divisio *Ca.* ex 1°] expresse (primo *supp. Mw*) *a_m*; ex prima *Vd.* Corinthiorum] ad Corinthios *a.* et c. 2°] c. 2° et *a.* (c. 2° *Mw*). 3°] *om. Mw.* 11–12 colligitur ... 2°] ubi apostolus ait manifeste *a.* 12 autem] *om. Ly a.* spiritus] ipsius *Mz a.* (*exc. Mw*). 13 Spiritualiter *Na.* autem] alius *Mz.* iudicat] hec *add. MzLyCa*; homo *add. a.* (*exc. Ca*; *prec. Mw*). 14 Alia] *on margin:* Secunda *Ly.* distincio] † *Ca.* et] *om. Mz.* 15 seculares] et *add. Mz.* distincio] divisio *Ca.* Hieronymi *Ly.* 12^a] 22^a *Ve.* 16 hominum] *om. Ly.* 17 genus] unum genus *add. Ca.* mancipatum est] mancipatur ex *Mz a.* (*em. to* mancipatur *MwVd.*) deditum] datur *Mz*; dedit *Un.* oracioni] et *add. Na*; quibus *add. Ly.* 18 ab] ob *Na.* cessare] rerum vacare *Ly.* convenit] communicat *a.* 19 videlicet] scilicet *MzLy*; et *a.* vero] *om. Vd.* est Christianorum *Ly.* est] *supp. Mw.* 20 Laos] Laios *Mz*; Lacos *Ca*; Layos *a_p*. populus] Latine *add. MzLy a_m*. His] Hii *Ca.* possidere] habere *Mz*; sed non nisi ad usum *add. Ly.* 21 Alia] *on margin:* Tertia *Ly.* distincio] *om. Mz a.* ecclesiastice] et *add. Ly.* quedam] temporales seu *add. Ly*; sunt *add. Mw.* 22 Hec] enim *add. Na.* distincio] divisio *a.* colligitur] sumitur *Ly.* qui] quod *Ve*; que *a.* (*exc. Vd.*) vocant res *Ly a.*

435) *I Cor. 2:14.* 436) *Ibid., 2:15.* 437) *C.12 q.1 c.7, col. 678.* 438) *Ibid., § 1, col. 678.*

ecclesiasticas, per hoc insinuantes quod quedam sunt seculares. Unde in concilio Antiocheno, ut habetur 12^a, q. 1^a, c. *Episcopus*, sic legitur: “*Episcopus* 25 *ecclesiasticarum rerum habeat potestatem*.”⁴³⁹

Alia est distincio quod causarum quedam sunt ecclesiastice et quedam seculares, 11^a, q. 1^a, § 1^a, in glossa.⁴⁴⁰

Alia est distincio quod criminum quedam sunt ecclesiastica et quedam secularia. Hec distincio innuitur ibidem.

30 Alia est distincio quod penarum alia est ecclesiastica sive canonica, alia secularis sive legalis. Hec distincio sub hiis verbis quod penarum alia est canonica, alia legalis in diversis doctoribus invenitur.⁴⁴¹

Alia est distincio quod quidam sunt iudices seculares et quidam ecclesiastici. Hec distincio ex innumeris canonibus sacris colligitur.

35 Alia est distincio quod negociorum quedam sunt secularia et quedam spiritualia. Hanc distincionem innuit apostolus cum dicit 2° Thimothei: “*Nemo militans deo implicat se negociis secularibus*.”⁴⁴² Cum enim dicit quedam esse negocia secularia a quibus abstinent militantes deo insinuat alia esse spiritualia a quibus non abstinent.

40 Alia est distincio quod dignitatum alia est secularis, alia ecclesiastica.

Ly.f. 248vo |Alia est distincio quod quedam sunt leges seculares et quedam ecclesiastice. Hec distincio ponitur in decretis dist. 3^a, § 1^a cum dicitur: “*Omnes he species*

23 sunt] res add. Vd. consilio MzVd. 24 Anthiocheno VzMw; Anthioceno a (exc. Mw). ut] om. Mz. 1^a] 2^a MzLy a. 25 habet rerum Ly a (habeat rerum Ca). 26 Alia] on margin: Quarta Ly. est distincio] om. Mz; divisio est Ly a. quod] om. Ly. quedam] sunt add. MwVd. 27 11^a] 12^a MzLy a. 1^a] 2^a Mw; om. Vd. §] c. a_m; 8 Vd. 1^a] om. Vd. 28 Alia] on margin: Quinta Ly. distincio] om. MzLy a. ecclesiastica] crimina add. a (exc. Ca). 29 distincio] divisio Ly a_m. 30 Alia] on margin: Sexta Ly. distincio] om. MzLy a. alia] quedam LyCa. est] om. Ca. 31 distincio] divisio Ly a (exc. Vd); legalis add., but canc. Mw. 32 canonica] et add. Vd. alia] est add. Mw. innuitur Ly; reperitur Ca. 33 Alia] on margin: Septima Ly. distincio] om. MzLy a. et] om. Ly a (exc. Vd). quidam] alii Un. 34 Hec] Hoc LyMw; Et hoc Un. distincio] om. MzLy a. ex] om. Vd. innumeris] multis Ly. sacris canonibus Mz a. sacris] om. Ly. 35 Alia] on margin: Octava Ly. distincio] om. MzLy a. secularia] temporalia Ly. et] om. MzLy a. quedam] sunt add. Ca. 36 distincionem] divisionem Ly a_m. 2^a] om. Mz; prima Mw. Thimothei] Crisostomus Mz; ad Corinthios Ly; Corinthiorum a (ad Thim. Mw). 2°] 7° Ca. 38 negocia esse MzLy a. alia] aliqua MzLy a. 38–39 alia esse] esse aliqua Vd. 39 non] supp. Vd. 40 Alia] on margin: Nona Ly. distincio] om. MzLy a. dignitatum] dignitas Mz a (exc. Ca). ecclesiastica alia (est add. Ca) secularis LyCa. alia] est add. a_m. 41 Alia] on margin: Decima Ly. distincio] om. MzLy a. et] om. MzUn. quedam] est add. Mw. 42 distincio] divisio Ly a.

439) C.12 q.1 c.23, col. 684. 440) Gloss on C.11 q.1 d.a.c.1, s.v. quod clericus, col. 1188. 441) Cf. i.a. Raymond of Penyafort, *Summa de paenitentia*, L.3, tit.32, § 1, edd. X. OCHOA / A. Díez (Universa bibliotheca iuris 1 B, 1976), col. 723. 442) 2 Tim. 2:4.

secularium legum sunt partes. Sed quia constitutio alia civilis, alia ecclesiastica” etc.⁴⁴³

Alia est distincio quod iurisdiccio alia est temporalis, alia spiritualis. Hec distincio ex illis que allegata sunt supra c. 1° huius secundi colligitur evidenter.

Capitulum IV

Discipulus: Puto quod multe tales distinciones alie inveniuntur in scripturis quas non adducas. Estimo enim quod ex istis habebo occasionem intelligendi alias et investigandi de potestate quam imperator super diversa temporalia habere dinoscitur. Quia tamen ex predictis adhuc nescio qualiter temporalia, carnalia, secularia et humana a spiritualibus, ecclesiasticis et divinis distinguantur. Ideo inter ipsam aliquam brevem differenciam secundum opinionem aliquorum assigna.

Magister: Sunt quidam dicentes quod predicta vocabula – temporalia, spiritualia, carnalia, etc. – in diversis scripturis accipiuntur equivoce. Que tamen cum queritur quam potestatem habent layci in temporalibus et quam clerici in spiritualibus ad unam significacionem restringuntur, ut per temporalia intelligantur illa que respiciunt regimen generis humani in solis naturalibus constituti absque omni revelacione divina, quod servarent illi qui nullam legem preter naturalem et positivam humanam susciperent et quibus nulla alia lex esset

43 constitutionum Ly; constituto Ca. alia¹] aliqua est Mz. 44 etc] om. Vd. 45 Alia] on margin: Undecima Ly. distincio] om. MzLy a. iurisdiccio LyCa. est²] om. MwUn. alia³] est add. LyCa. Hec] Hinc ω. 46 distincio] divisio Ly α_m; dicit Un. illis] hiis Ly a. 1° c. Mz.

1 Capitulum IV] om. Ve a (4 Ca; c. 4 supp. Vd); dat differenciam inter secularia et spiritualia add. Ly. 2 Discipulus] supp. Ve; on margin: Cap. III Ly. alie] om. Ly a. reperiuntur Vd. 3 quas] quare MzLy a; plures add. Vd. adducas] alias add. LyCa. habeo Ly. 3–4 occasionem ... temporalia] † Ca. 3 intelligendi] medendi Mz. 5 habere dinoscitur] noscitur habere Ly. dinoscitur] em. to dignoscitur Ve; dignoscitur MwUn. dinoscitur ... predictis] † Ca. nescitur Ly. temporalia] om. Ly; † Ca. 6 spiritualibus] et add. MzLy a. ecclesiasticis] † Ca. et divinis] om. (gap) Mz. 7 distinguitur MzVd; distinguuntur Ly a (exc. Vd). ipsa Ly; Ca. aliquem ω (em. to aliquam Ve). differenciam] domam (=dominicam?) Ca. 9 vocabula] scilicet add. LyCa; scilicet prec. a (exc. Ca). 10 carnalia spiritualia Ly. accipiuntur] om. Ca. Qui MzLy. 11 quam] habent add. Mz. quam clerici] om. Ly α_m; in temporalibus et (quam clerici in temporalibus et add. Un) add. α_p. 13 intelliguntur Mz. respiciunt] em. to respiciunt Ve; respicit Nau; recipiunt Un. regimen] regnum Mz; humanum vel add. Ly. humani generis Ly α_m. solis] temporalibus add. Mw. 14 quod] que MzLy a; on margin: scilicet regimen Ve. 15 preter] temporalibus add., but canc. Mw.

443) D.3 d.a.c.1, col. 4.

imposita. Per spiritualia intelligantur illa que respiciunt regimen fidelium in quantum divina revelacione instruitur.⁴⁴⁴

Discipulus: Secundum ista imperatores et alii infideles de multis introriserunt se in regendo sibi subiectos que nec ad temporalia nec ad spiritualia pertinebant.

- 20 **Magister:** Hoc conceditur. Omnia enim que spectabant ad culturam falsorum deorum et iniquitatem nec inter temporalia nec inter spiritualia sunt numeranda sed supersticiosa sunt censenda.

Capitulum V

Discipulus: Arbitror aliquantulum me intelligere quomodo temporalia a spiritualibus distinguantur. Ideo ad potestatem imperatoris super temporalia descendens, interrogo primo an imperator verus Romanorum per universum
5 mundum super temporalia habeat potestatem ita ut cuncte regiones mundi ei in temporalibus sint subiecte.

Magister: Circa hoc sunt diverse opiniones, sicut tactum est supra.⁴⁴⁵ Una est quod de iure omnia regna mundi sunt | subiecta in temporalibus imperatori Romanorum.

- 10 **Discipulus:** Quamvis superius primo huius, c. 26°,⁴⁴⁶ aliquas glossas super decreta et decretales hanc opinionem tenentes adduxeris, adhuc tamen aliquas alias, si que sunt ad idem, allega.

16 imposita] posita Mw. spiritualia] autem add. MzLy a. intelliguntur MzLy a. illa] ista Ca. respicit o; conspiciunt Ly. regimen] supp. Mw. fidelium regimen Ca. 17 instruuntur Ly. 19 in] de Ly. subditos a_m, que] qui Mz. nec¹] om. Ly a. ad¹] supp. Na. temporalia] spiritualia Mw. nec²] vel Ly a. ad²] om. LyMwUn. spiritualia] temporalia Mw; minime add. Ly a. 20 spectant Na. ad culturam] om. Un. 20–21 et falsorum deorum MzLy a. 21 nec inter spiritualia] om. Ca. inter²] om. Ly.

1 Capitulum V] querit utrum imperator per universum mundum habeat iurisdictionem super temporalia et ponit duas opiniones. Primam pertractat in hoc c. et secundam c. sequenti add. Ly; om. a (c. 5 supp. Vd). 2 Discipulus] om. Ca; on margin: Cap. v Ly. aliquantulum Mz a. aliquantulum me] me aliquantulum Ly. 3 distinguuntur Ly a (distinguitur Un). imperatorum Un. super] ad a. 5 temporalia] spiritualia Na. habet a; hanc add. MzLy. mundi] om. a_m, ei] et Ve. 6 sint subiecte] subiciantur Ly a_m (supp. Mw). 10 Discipulus] Magister Ca. primo huius] libro primo Ly a_m. 12 sunt ad idem] sint MzLy a.

444) For other definitions of spiritualia cf. 1 Dial. 6.8 (Gs 513 52–5; Ly 54^{va-b}); 3.1 Dial. 1.17.35–40, p. 158. 445) Cf. above, 3.2 Dial. 1.1–13, 27. 446) Wrong reference; more likely: 3.2 Dial. 1.27.

Magister: Glossa dist. 63^a, c. *Adrianus* super illo verbo *per singulas provincias* hoc insinuare videtur dicens: “Ergo in Francia et in Hispania unus est imperator, ut 7^a, q. 1^a, In apibus.⁴⁴⁷ Quod concedo nisi probent se exemptos ab imperatore, ut 23^a, q. 8^a, Ecce.⁴⁴⁸ Unde adhuc a capite suo dabunt tributum imperatori, cum non probent se exemptos, ut ff., De censibus, lege ultima.⁴⁴⁹ Si enim dicunt se non subesse Romano imperio ergo per consequens dicunt se non habere aliquid proprii, ut supra dist. 1^a, Ius Quiritum.⁴⁵⁰ Fateantur ergo imperatorem esse dominum mundi, ut ff. ad legem Rodiam, Qui levande.⁴⁵¹”⁴⁵² 20
Sed non est maior ratio quod Francia et Yspania sint | subiecte Romano imperio Gs p. 905
quam alia regna. Ergo universa regna et fidelium et infidelium sunt subiecta imperatori de iure licet non de facto.

Item glossa Extra, *De electione, Venerabilem*, sic ait super verbo in Germanos: “Sic ergo regnum mundi translatum est ad Theutonicos. Nam ipsi habent regnum Romane ecclesie, De consecratione, dist. 5^a, In die.⁴⁵³ Et sic patet quod imperium non est apud Grecos, licet largo modo appelletur imperium, supra De maiortate et obediencia, Solite.⁴⁵⁴ Sicut et rex Scotorum dicitur rex, quoniam extra ecclesiam non est imperium 24^a, q. 1^a, § Sed illud.⁴⁵⁵ Est autem imperator ille super omnes reges, 7^a, q. 1^a, In apibus.⁴⁵⁶ Et omnes nationes sub eo sunt, 11^a, q. 1^a, § Hec si quis, ubi: Volumus.⁴⁵⁷ Ipse enim est princeps mundi et dominus, ff. ad legem Rodiam, Deprecacio.⁴⁵⁸ Et eciam Iudei

13 verbo] om. Mz. 14 insinuare hoc Ly. Ergo] per singulares add., but canc. Mw. Yspania Na; Hispania a (exc. Un). 15 ut] om. Ly; et a. 7^a] LXXII Ly. In apibus] In amplius Mz; c. amplius Ly a (em. to In apibus Un). exemptos] esse add. Ly. 16 adhuc] et hic Ly a. a capite suo adhuc Mz. 17 cum] nisi Mw. non] om. Ly a. se] si Mw; esse add. Un. ut] et Ly a (exc. Vd). 17–20 De ... ff] om. a_p. 19 Quiritum] quesitum Mz. Fateamur LyMw. 20 ad] om. Ve. Rodiam] om. ω; Romanorum Ly; Ro. a_m; de iactu supp. Un. 21–40 Sed ... levande] om. Ca. 21 Hispania MzLy a_p; Hispania Mw. sint] sunt Ly. 22 regna] et add. Mw. et] om. Ly a. 24 Extra] om. Na. Venerabilis Mz. sic ait] om. MzLy a. 25 Germanis Ly a; sic ait add. MzLy a. Sic ergo] Sicut Ly. regnum] regimen Mz; imperium Ly. ad] in Ly a. Theutonicos Mz. Nam] Et ideo a (om. Ca; Et Vd). 26 regnum] regimen MzLy. De consecratione] IX Ly. die] diem LyMw. 28 supra] c. MzUn; Extra LyMw; om. CaVd. obediencia] c. add. Ly a (om. CaUn). rex] Francorum (et add. Ly) LyMw. 29 dicitur rex] em. from de re Mw. 24^a] et 4^a LyMw. Sed] Secundum a_p; hec prec. Ve. 30 Est autem] Est an ω (Est quod Ve); Sed est Ly a; Sed prec. Mz. ille] om. (gap) a_p. omnes] om. Ly. In apibus] c. amplius a (em. to In apibus Un); c. prec. Ly. 31 11^a] et Mw; 2^a a_p. §] om. Ly; secundum Un. ubi] ibi Ly; canc. Mw. enim] om. a_p. 32 et dominus] om. Mz; et vestris a_p (vel vestris Vd). Rodiam] Romanorum e. l. qui le. et hac Ly; ecclesiastici et hac (ac Mz) add. Mz a (om. Ca; canc. Mw; vel ecclesiastici et ff. Vd). deprecario LyVd. Iudei] mundi ω Un; Iudeus em. from Iudi Mz.

447) C.7 q.1 c.41, col. 582. 448) C.23 q.8 d.p.c.20, col. 959. 449) Dig. 50.15.8.7, p. 857. 450) D.1 c.12, col. 3. 451) Dig. 14.2.8, p. 188. 452) Gloss on D.63 c.22, s.v. per singulas, col. 429. 453) De consecratione D.5 c.15, col. 1416. 454) X 1.33.6, cols. 196–8. 455) C.24 q.1 c.34, § 2, col. 980. 456) C.7 q.1 c.41, col. 582. 457) C.11 q.1 c.37, cols. 636–7. 458) Dig. 14.2.9, p. 188.

sub eo sunt, c. De Iudeis,⁴⁵⁹ Iudei; et omnes provincie, eciam 63^a dist.,
Adrianus.⁴⁶⁰ Et omnia sunt in potestate imperatoris, 8^a dist., Quo iure defendis,⁴⁶¹
35 et 23^a, q. 8^a, Convenior.^{462**463}

Item glossa dist. 1^a, Ius Quiritum, que pro parte allegata est prius, dicit: “Quod
Iudei utuntur iure Romano et vocantur Romani quia omnes vocantur Romani
subiecti Romano Imperio, prout dicitur proprium Romanorum habere filios in
potestate, prout eciam sunt gentiles sub Romano Imperio. Nam imperator est
40 princeps tocius mundi ff. ad legem Rodiam, Qui levande.⁴⁶⁴ Qui ergo non vult
esse sub Romano Imperio nec hereditatem habere potest nec alia que hic de iure
humano enumerantur.”⁴⁶⁵

Item glossa 23^a, q. 8^a, c. Convenior, super verbo omnia infert dicens: “Ergo
omnia sunt imperatoris ut supra dist. 8^a, Quo iure.”^{466**467}

45 **Discipulus:** Satis apparet opinionem esse multorum imperatorem Romanorum
esse dominum et principem tocius mundi. Pro qua opinione nitere allegare.

Magister: Hec opinio in uno motivo principaliter fundari videtur quod tale est:
Lyf. 249va Im]perio Romano aliquando totus mundus fuit subiectus et idem Romanum
imperium non est privatum aliquo dominio cuiuscumque regni quod sibi fuit
50 subiectum. Ergo adhuc omnia regna mundi Romano imperio sunt subiecta.

Discipulus: Quomodo probatur quod totus mundus fuit subiectus Romano
imperio?

Magister: Hoc testatur ewangelium cum dicit: “Exiit edictum a cesare Augusto
ut describeretur universus orbis.”⁴⁶⁸ Hoc eciam testatur Constantinus qui, ut
55 allegatum est supra, dist. 96^a, Constantinus, ait: “Decernentes sancimus ut

33 eo] ipso Ly. c] Supra MzLy; videtur Un. 63^a] XLIII Ly; 42^a em. from 44^a Mw; 42^a Un; 41^a Vd.
dist] q. (gap add.) dicit Vd. 34 iure] om. Mw. defendis] descendis Ly. 36 Quiritum] queritum Un.
38 proprium] populum Mz; populos Ly; populus Mw; proprius a_p. 39 potestatem LyMw. 40 mundi]
om. Un. Rodiam] Romanam Ly. Qui] em. from Cum Mw. 40–42 Qui] ... humano] † Ca. 43 23a
... verbo] † Ca. dicens] ait Ly a (autem Un). 44 sunt ... ut] † Ca. 8^a] 6 Mz. 45 Satis] Sicut Mw.
apparet] † Ca. esse opinionem (opinio Ly) Ly a. esse] † Ca. multorum] aliquorum Ly.
Romanorum] om. Mz. 46 principem et (seu Ly) dominum Ly a (principem dominium Mw).
principem] † Ca. Pro qua opinione] om. Vd. 47 Hec] Hic a_m; on margin: Probatur ratione Ly.
motivo] principio Ly a. fundari videtur principaliter Ly a. est (supp.) tale Vd. 48 idem] ipsum Ly.
48–49 imperium Romanum Mw. 49 aliquo] om. Ca. 50 mundi] om. LyMw. imperio Romano
LyMw. 51 Quomodo] on margin: Questio Ly. 53 Magister] em. from Discipulus Mw; on margin:
Responsio Ly. 54 describitur Ca. universus] totus Un. eciam] om. Mz a. 55 96^a] 98^a em. Un.
Discernentes Ly. sancimus] statuimus Ca.

459) Cod. 1.9.8, p. 61. 460) D.63 c.22, col. 241. 461) D.8 c.1, col. 13. 462) C.23 q.8 c.21,
col. 959. 463) Gloss on X 1.6.34, s.v. in Germanos, col. 167. 464) Dig. 14.2.8, p. 188. 465)
Gloss on D.1 c.12, s.v. quod nulli, col. 7. 466) D.8 c.1, col. 13. 467) Gloss on C.23 q.8 c.21, s.v.
omnia, col. 1815. 468) Lk. 2:1.

principatum teneat”, scilicet sedes Romana, “*tam super quatuor sedes Alexandrinam, Anthiochenam, Ierosolimitanam, Constantinopolitanam, quam super omnes in universo orbe terrarum dei ecclesias.*”⁴⁶⁹ Et infra: “*Hec omnia vero que per hanc imperialem et sacram, et per alia divalia decreta statuimus et confirmamus usque in finem mundi illibata et inconcussa manere decrevimus.*”⁶⁰ Unde coram deo vivo, qui nos regnare precepit, et coram eius terribili iudicio obtestamur omnes nostros successores imperatores et cunctos optimates, satrapas eciam amplissimum senatum, et universum populum in toto orbe terrarum nunc et in posterum nulli eorum quoquo licere modo aut confringere aut quoquo modo convelli.”⁴⁷⁰ In quibus verbis Constantinus ostendit universum orbem terrarum sibi fuisse subiectum – non quidem de facto, quia tunc aliqui populi rebellaverunt, ergo de iure.

Discipulus: Quomodo probatur quod Romanum imperium non fuit privatum iure et dominio quod habuit super quodcumque regnum vel provinciam?

Magister: Hoc sic probatur: Si Romanum imperium fuit privatum iure et dominio quod habuit super quodcumque regnum vel provinciam aut fuit privatum a iure aut ab homine: non a iure quia de tali privacione nullum ius habetur nec divinum nec humanum; nec ab homine quia nullus inferior imperatore, qui erat dominus mundi, potuit privare imperatorem tali iure et dominio.

Discipulus: Videtur quod ista ratio non procedit. Primo quia imperium Romanum potuit privari tali iure et dominio per potenciam regnorum rebellancium, quia, ut habetur Extra, *De regulis iuris*, c. *Omnis*: “*Omnis res per quascumque causas nascitur, per easdem dissolvitur.*”⁴⁷¹ Romanum autem imperium acquisivit ius et dominium super alia regna per potenciam gladii. Ergo

56 tam] *om. Mz.* supra *Mz a.* 57 Allexandrinam *Vd.* Antiochenam *MzLy*; Anthiocenam *Ca*; Anthochiam *Mw.* Hierosolymitanam *Ly*; et *add. MzLy a.* 58 ecclesias dei *MzLy a.* Et infra] *om. MzLy a.* 59 imperialem] maiestatem *add. Ly.* sacram] *gap add. ω.* sacram et per alia] *sacra et (om. Ly) personalia MzLy.* divalia] *divinalia NaMzLy a.* decreta] *secreta a (exc. Ca).* 60 inconcussa et illibata *Ca.* decernimus *Vd.* 61 deo] domino *Ca.* eius] *eis Ly.* terribili] *tribuali Vē.* 62 obtestamur] *obsecramus a.* imperatores successores *α_m.* optimates] *primates Ca*; et *add. Ly a.* 64 modo ledere (*licere Ly*) *MzLy a.* aut] *ut Un.* confringere] *frangere ω (fringere em. to confringere Vē)*; fugere *Mz*; fundere *α (offendere Mw; confundere Vd).* 65 aut] *om. α_m.* quoquo modo] *in quoquam Ly.* quibus] *quidem add. Ly.* verbis] *om. Mw.* 67 iure] *etc. add. Ly.* 68 Quomodo] *on margin: Questio Ly.* fuit] *sit Ca.* 69 vel] *et Un.* 70 Hoc] *on margin: Responsio Ly.* 71 supra *Mw.* vel] *et Un.* 73 habetur] *quia add. MzLy a.* nullus] *homo add. MzLy a.* 74 poterit *Ly.* imperatorem privare *Na.* et] *aut MzLy a.* 76 Discipulus] *supp. Vē; on margin: Obicitur, Primo Ly.* illa *LyMw.* 77 potest *Mw.* iure et] *om. Un.* et] *tali add. Ly a (exc. Un).* 78 legitur *Ly a.* Omnis] *om. Mw.* 78–79 ex quibuscumque causis *Ly a.*

469) *D.96 c.14, col. 343.* 470) *Ibid., § 8, col. 345.* 471) *X 5.41.1, col. 927.*

et per potenciam gladii potuit perdere idem ius et dominium. Secundo quia imperator Romanorum per negligenciam suam et culpam potuit perdere ius et dominium quod habuit super multa alia regna. Nam sicut notatur in glossa 22^a, q. ultima, c. *De forma*: “*Eadem fide tenetur quis subdito suo sicut subditus domino. Et si non fecerit privatur dominio quod | habet in vasallo.*”⁴⁷² Si ergo imperator iniuste tractavit alia regna vel non defendit ea in necessitate iuste perdidit ius et dominium quod habuit super ipsa. Tercio quia prescripcione iura tolluntur. Poterant ergo alia regna prescribere contra imperium. Et sic imperator poterat perdere ius et dominium quod habuit super quedam alia regna.

Ly.f. 249^{ob}

90 **Magister:** Nonnullis apparet quod ista prescriptam rationem nequaquam impediunt.

Primum non quia, sicut tactum est prius,⁴⁷³ licet magna pars mundi fuerit per potenciam gladii subiugata Romano imperio omnes tamen postea sponte consenserunt subdi eidem imperio. Et ideo extunc per potenciam gladii dissolvi
95 non poterat.

100

Secundum eciam de culpa imperatoris vel Romanorum non impedit, ut videtur, quia nec in eo nec in eis apparet tanta culpa quod imperium Romanum debuit privari iure et dominio super quodcumque regnum. Esto eciam quod talis culpa commissa fuisset non tamen debuit imperium absque sententia
100 universitatis mortalium aut alicuius vel aliquorum gerentis vel gerencium vicem universitatis mortalium tali iure privari. Nulla autem talis sententia per universitatem mortalium aut alicuius vel aliquorum gerentis vel gerencium vicem eiusdem universitatis umquam lata fuit contra Romanum imperium. Ergo Romanum imperium tali iure vel dominio minime est privatum.

81 et] *om. MzLy a. potest Mw. Secundo] on margin: Secundo Ly. quia] quod Mw. 82–83 ius ... quod] iurisdictionem (suam add. Ly a_m) quam Ly a. 83 multa alia] † Ca. alia] *supp. Na; om. MzLy a. 84 De forma] † Ca. Eadem] forma sive add. Vd. sicut] † Ca. 85 dominio] † Ca. habuit MzLy a. 86 alia] aliqua MzLy a. defendebat Mz. necessitate iuste] iusta necessitate Mz. 87 ius ... quod] iurisdictionem quam Ly a. ipsa] hec dicta regna Mz. Tercio] on margin: Tertio Ly. iuris a. 88 aliqua a. 89 potuit Ly a. alia] *om. Ly a. 90 Nonnullis] Hic prec. Vd; on margin: Respondetur Ly. ista] istam a. scriptam Mw. rationem prescriptam Ly. 92 Primum] on margin: Ad primum Ly. fuit Ly a. 93 Romano] *om. LyMw; sub prec. a_p. sponte postea MzLy a. 94 consenserunt] concesserunt a (exc. Vd; em. to consenserunt Mw). eidem] Romano Vd. 96 Secundum] on margin: Ad secundum Ly. eciam] est Mz a; quod est Ly. Romanorum] quod eciam add. MzLy a. 97 quia] eciam add. Ca. nec] vel Ly. Romanum imperium Ly a_m. 98 privari debuit Ly. dominio] quod habuit add. MzLy a. quecumque regna LyMw. eciam] tamen MzLy a. 99 fuit Un. debuisset Vd. 101 universitatis mortalium] eiusdem universitatis Ly a (huius universitatis Mw). 101–103 tali ... universitatis] *om. Un. 103 universitatis eiusdem Mz. umquam] om. Ly a. lata] data Ly. 104 Romanum imperium] imperium Romanum Ca. est minime Vd.*****

472) *Gloss on C.22 q.5 c.18, s.v. vicem, cols. 1697–8. 473) Cf. above, 3.2 Dial. 1.27.*

Nec tertium de prescripcione prescriptam rationem impedire videtur. Tum 105
quia non apparet quod umquam aliquis in hoc prescripserit contra Romanum
imperium quia nullus potuit bona fide se alienare a Romano imperio. Et ideo
quicumque se alienavit a Romano imperio alienavit se sola potencia. Tum quia
sicut in spiritalibus et ecclesiasticis contra obedienciam et visitacionem non
prescribitur⁴⁷⁴, sic contra dominium Romani imperii nullus potest prescribere. | Gs p. 906
Quod probatur ex hoc, quod prescripcio in temporalibus est ex iure imperiali.
Imperator autem numquam fecit legem vel statutum quod aliquis posset taliter
prescribere contra Romanum imperium. Ergo nulla in hoc casu potest allegari
prescripcio.

Capitulum VI

Discipulus: Recita opinionem contrariam.

Magister: Alia opinio est quod licet aliquando imperator Romanorum fuerit
dominus totius mundi, nunc tamen non est dominus omnium nacionum.

Discipulus: Pro ista opinione aliquas allegaciones coneris adducere. 5

Magister: Pro ista opinione allegatur primo sic: Quod papa approbat et nos
approbare debemus et pro veritate tenere dist. 19^a, *Si Romanorum*.⁴⁷⁵ Sed papa
videtur approbare assercionem Francorum et aliorum qui asserunt se imperio
non esse subiectos. | Si enim opinionem illorum minime approbaret nichil Ly f. 249va
deberet statuere propter assercionem ipsorum; presertim quod sonaret in 10
approbacionem assercionis eiusdem. Sed ut legitur Extra, *De privilegiis, Super
specula*,⁴⁷⁶ papa propter hoc quod Franci et alii subtrahentes se a Romano

105 Nec] Nunc Mw; on margin: Ad tertium Ly. 106 umquam] em. from numquam Mw. prescripsit
Mz. 107 se bona fide LyMw. 108 alienavit] alienant LyMw; alienaverit Vd. alienavit] alienant
LyMw. se²] a add. LyMw. Tum] om. Mz. 109 sicut] om. Un. visitacionem] usucaptionem Ca.
110 dominium] imperium add. Un. 111 probatur] patet Ly. 112 autem] supp. Mw. statutum]
statuit α_p. 112–113 prescribere taliter Ly. 113 poterit Ly.

1 Capitulum VI] adducit secundam opinionem tenentem quod imperator nunc non est dominus totius
mundi et hoc tribus rationibus ad quas respondetur c. VIII et IX add. Ly; om. a (6 Ca; c. 6 supp. Vd).
2 Recita] on margin: Cap. VI Ly. 3 Magister] om. Un; on margin: Opinio secunda Ly. fuit Mz.
6 primo allegatur Ca. Quod] on margin: Prima ratio Ly. 7 debemus] supp. Mw. pro] supp. Mw.
tenere] debemus add. Ly. 19^a] em. from ius Ve. papa] om. a. 8–9 non esse imperio Ly a.
10 asserciones Na. presertim] preferencium MzLy. 11 eiusdem] em. to eorundem Ve. Sed ...
legitur] † Ca. 12 hoc] † Ca. Francici Un. se] supp. Vd. 12–13 ab imperio Romano Ly.

474) Cf. Gloss on X 2.26.12, s.v. non obstante, col. 861.
5.33.28, col. 868.

475) D.19 c.1, cols. 58–9. 476) X

imperio legibus imperialibus non utuntur statuit quod ius civile Parisius vel in civitatibus seu aliis locis vicinis nullatenus doceatur vel audiatur. Quod in
 15 approbacionem dicte assercionis Francorum et aliorum sonare videtur. Ergo eandem assercionem approbare et veram reputare debemus.

Discipulus: Forte dicerent alii quod papa non fecit tale statutum quia approbavit predictam assercionem Francorum sed quia voluit quod litterati magis theologie insisterent et quia frustra tale statutum dimisisset ad insinuandum se non
 20 approbare assercionem illam quia propter hoc Franci et alii suam opinionem nullatenus reliquissent.

Magister: Videtur aliis quod ista responsio prescriptam rationem non impedit quia papa ad quem spectat omnia peccata et errores corrigere insinuare debuit dictam assercionem si est falsa se nullatenus approbare.

25 **Discipulus:** Aliam rationem adducas ad idem.

Magister: Alia ratio talis est. Sancti canonizati ab ecclesia non sunt credendi in peccato mortali aut in rebellionem dampnabili vel aliqua iniuria decessisse. Sed plures fuerunt sancti reges et alii qui imperatorem minime recognoverunt superiorem in temporalibus⁴⁷⁷ et in hoc finierunt dies suos; exemplum de sancto
 30 Ludovico rege Francorum⁴⁷⁸ et pluribus regibus Anglie⁴⁷⁹. Ergo vere non fuerunt subiecti Romano imperio.

Discipulus: Forte dicerent alii quod illi sancti viri nesciverunt se esse subiectos Romano imperio et si scivissent hoc facto verbo recognovissent. Quare per ignoranciam iuris civilis poterunt excusari.

13 imperio] † Ca. civile] † Ca; om. Un. Parisiis MzVd. in] aliis add. MzLy a. 14 seu] vel in Vd. in] assercionem vel add. MzLy a (a† vel Ca). 15 assercionis] nacionis a. et] vel Ly a. 17 Forte] on margin: Evasio Ly. quia] et Mz. 17–18 approbaverit dictam LyCa. 18 noluit Na. 19 sinuandum Ca. 20 approbare] probare Na. illam] om. Vd. Franci] litterati LyMw; Fancici Un. opinionem suam Ly. 20–21 nullatenus suam opinionem Un. 22 aliis] multis MzLy a; on margin: Replica Ly. ista] prescriptio add. Vd. predictam MzUn. non impedit (impediat LyMw) prescriptam rationem Ly a_m. rationem] om. Mz. 24 falsa] infra Mz. se] om. Vd. 26 canonizati] ca^{ci} (=canonici or categorici) Un. credendi] existere add. MzLy. 27 aliqua] alia MzLy a. iniuria] em. from iura Mw. 28 reges sancti Un. reges] om. Ca. 28–29 minime ... hoc] in temporalibus minime recognoverunt et Vd. 29 superiorem in] om. (gap) Un. in hoc] om. (gap), fuerunt add. Un. 31 subiecti] subditi Ly. 32 Forte] on margin: Evasio prima Ly. illi] isti Ly a_m. sancte vite a_p. sancti viri nesciverunt] sic sciverunt Mw. viri] om. MzLy a_m. esse] om. o. 33 facto] om. (gap) Un; in add. Ve; et add. MzLy a (de add. Ca). 34 iuris] talis add. a (prec. Ca). poterant Ly a_m.

477) Cf. X 4.17.13, col. 715. 478) Louis IX of France († 1270). 479) Ockham probably has in mind Anglo-Saxon kings like Edward the Martyr († 978) or Edward the Confessor († 1066).

Magister: Apparet aliis quod hec responsio non sufficit, quia reges et principes 35
tenentur scire an habeant superiorem vel non habeant. *Ignorancia* autem illius
quod quis tenetur scire *non excusat*, 1^a, q. 4^a, § *Notandum*.⁴⁸⁰ Ergo reges et
principes per talem ignoranciam fuerunt nullatenus excusati.

Discipulus: Forte dicerent aliqui quod reges illi et principes non tenebantur 40
habere tantam periciam iurium civilium et historiarum ut cognoscerent se
subiectos Romano imperio.

Magister: Ad hoc obicitur quod debuerunt querere ab aliis si nesciverunt per se
ipsos, teste glossa que dist. 38^a, § 1^a, ait: “*Non excusatur quis per ignoranciam
qui potest habere copiam peritorum*.”⁷⁴⁸¹

Discipulus: Ad hoc diceretur quod non invenerunt peritos qui in hoc eos 45
instruerent quia multi periti magis desi|derant destructionem quam exaltacionem
Romani imperii et simplices quantum possunt informant quod non omnes
mortales sunt subiecti Romano imperio. Non oportet autem quod reges et
principes ac alii layci sint nimis solliciti in inquirendo an sint subiecti Romano
imperio, teste glossa, que 1^a, q. 4^a, § *Notandum*, ait: “*Ad hoc autem quod aliquis 50
probabiliter dicatur errare, non requiritur quod sit nimis diligens, scrupulosus
et curiosus in inquirendo, nec quod sit nimis negligens et dissolutus in
inquirendo*.”⁷⁴⁸² Et ita ad hoc reges et alii layci per ignoranciam potuerunt
excusari⁴⁸³ licet non recognoscant se esse subiectos Romano imperio.

35 Apparet] *on margin*: Replica *Ly*. hec] licet *Un*. 36 tenuerunt *Mw*. habeant²] *om. Ly*. autem]
om. a_p. illius] iuris *LyCa*. 37 §] sed *Ly*; *om. Un*. 38 nullatenus fuerunt *Ly a*. accusati *Ve*.
39 Forte] *on margin*: Secunda *Ly*. 40 se] *om. a_p* (*supp. Vd*). 42 Adhuc *Na*; *on margin*: Replica
contra secundam *Ly*. obicitur] dicitur *MzLy a_m*; videtur *a_p*. querere ab aliis] ab aliis inquirere
LyMw; ab aliis *a* (*exc. Mw*; ab aliis scire *Vd*). nesciunt *Mz*. 42–43 se ipsos] semetipsos *Mz*.
43 que] dicit *add. LyCa*. 38^a] XXXVI *Ly*. §] q. *Ve*; c. *MzLy a*. ait] *om. Ca*. excusetur *Ly a_m*. pro
ignorancia *Ve*. 44 peritorum copiam *Ly a*. 45 Ad] *on margin*: Tertia *Ly*. diceretur] respondetur *Ly*
a. in] *om. Na*. eos] *om. Un*. 46 instruxerunt *Ca*. periti] sunt qui *add. MzLy a*. desiderant *Mw*.
46–47 Romani imperii quam exaltacionem *MzLy a*. 47 simplices] tantum *add. Ly*; tm. (=tantum *or*
tamen) *add. Mw*. 48 sunt] sint *a*. subditi *Ly*. imperii *Ca*. autem oportet *Ly a*. 49 sint¹] sunt *Mz*.
in] *om. Ly a*. querendo *Mz*. sint²] sunt *Un*. 50 teste glossa] *supp. Mw*. que] *om. LyVd*. 1^a] LXXII
Ly; 2^a *Mw*. §] sed *Ly*. ait] *om. Ly a_m*. aliquis] quis *MzLy a*. 51 dicatur probabiliter *Un*.
51–52 probabiliter ... in²] † *Ca*. 51 diligens] diligenter *a_p*; in (*supp.*) inquirendo *add. Mw*. 52 in¹]
om. Mw. in²] *supp. Mw*. 53 inquirendo] querendo *Mz*. Et ... reges] † *Ca*. adhuc *Ly a*. reges] et
principes *add. Ly a*. et alii layci] *om. LyMw*. ignoranciam] † *Ca*. poterunt *MzLy a*.
54 cognoscant *Ly*. esse] *om. ω*.

480) *C.1 q.4 d.p.c.12, § 1, col. 422*. 481) *Gloss on D.38 d.p.c.15, s.v. qui noluit, col. 249*. 482)
Gloss on C.1 q.4 d.p.c.12, s.v. omnis ignorantia, col. 777. 483) *Cf. Bonagratia of Bergamo,
Quoniam omnis humana sententia, in: Nicolaus Minorita, Chronica, edd. G. GÁL / D. FLOOD (1996),
p. 958*.

55 **Magister:** Contra hec obiicitur quia de bono communi debent maxime reges et principes esse summe solliciti licet non debeant esse nimis diligentes, scrupulosi et curiosi. Sed ex Romano imperio dependet bonum commune totius generis humani. Ergo circa hoc precipue reges et principes summam diligenciam adhibere tenentur.

60 **Discipulus:** Aliam rationem, si occurrit, allega.

Gs p. 907 **Magister:** Ad hoc pro opinione predicta taliter allegatur: Ad officium summi pontificis potissime spectat instruere laycos, et precipue reges et principes ex quibus salus aliorum pendet, in hiis que spectant ad fidem et iusticiam et bonos mores. Sed si de iure omnes mortales sunt subiecti Romano imperio, contra iusticiam agunt reges et principes qui subici Romano imperio recusant. Ergo de hoc deberent summi pontifices, reges et principes instruere diligenter. Hoc autem non fecerunt eciam plures sancti summi pontifices, quod tamen fecissent si hoc ad iusticiam pertineret. Aliter enim de bono communi et salute illorum pro quibus rationem reddent deo non fuissent solliciti. Ergo non est probabile quod omnes mortales sint modo subiecti Romano imperio.

Discipulus: Videtur quod hec ratio potest dupliciter impediri: Uno modo dicendo quod summi pontifices ignoraverunt omnes mortales debere subdi Romano imperio. Hoc enim ad ius civile spectat. Ipsi autem iuris civilis non tenentur esse periti nec in hiis que spectant ad ius civile tenentur docere fideles.

75 Aliter potest dici quod summi pontifices adverterunt reges et principes ac alios laycos multos nullo modo velle acquiescere annuncianti eis quod debent esse subiecti Romano imperio. Et ideo tacuerunt iuxta illud Salomonis Proverbiorum

55 hoc *MzLy a*; *on margin*: Contra tertiam *Ly*. communi] qui *Un*. 56 summe esse *Ly a_m*. solliciti summe *Un*. 58 circa] *em. from* contra *Ve*. 60 Discipulus] *om. Ve*. occurat *Ly a*. 61 Adhuc *MzLyCa*. taliter allegatur] allegatur sic *Ly a* (allegatur *Un*; sic allegatur *Vd*). 62 potissime] summe *Ly a*. precipue] potissime *MzLy a*. et] *om. Mw*. 63 salus] obediencia *Ly*; *supp. Mw*. dependet *MzLy a*. 64 mores] honores *Un*. sunt] sint *Mz a*. subiecti] *om. Ly*; subditi *a* (subdicti *Mw*). imperio] subditi *add. Ly*. 65 subici] subditi *Ca*. imperio] *om. Mw*. 66 debent *Ly a*. summi pontifices] pontifices imperatores *Ly*. 67 autem] eciam *Mz*. eciam] *om. MzLy a*. sancti] *om. Vd*. fecisset *Mw*. 68 si] ad *add.*, but *canc. Mw*. illorum] eorum *MzLy a*. 69 pro] ex *Ly*. reddunt *Mz*. deo] *om. a_p*. 70 sint] sunt *MzLy a* (*exc. Mw*). 71 Videtur] *on margin*: Responsio prima *Ly*. dupliciter potest *LyMw*. 72 dicendo] do des (?) *Mz*. subdi] subici *Ly a*. 73 ius] *om. Un*. civile spectat ius *Vd*. autem] enim *Un*. 74 spectat ω (*em. to* spectant *Ve*). docere fideles] fideles instruere *Ly a* (*em. from* instruere *Mw*; instruere *Un*; instruere fideles *Vd*). 75 Aliter] *on margin*: Secunda *Ly*. ac] ad *Un*. 76 multos] *om. MzLy a*. vellem *Un*. annuncianti] *em. to* annunciantibus *Ve*. annuncianti eis quod] ammonitioni qua *Ly*. deberent *MzLyCa*. 77 subiecti Romano imperio] Romano imperio subditi *Ly*. ideo tacuerunt] ita tacuerunt in *Un*. illud] dictum *add. a* (dicti *a_m*).

23^m: “*In auribus insipientium ne loquaris. Despicient enim doctrinam eloquii tui.*”⁴⁸⁴

Magister: Apparet nonnullis quod neutra istarum responsionum impedit prescriptam rationem. Prima non, tum quia non est verisimile quod summi pontifices ignoraverunt omnes esse subiectos Romano imperio si continet veritatem, presertim cum hoc glossatores decretorum que summus pontifex ignorare non debet | videantur asserere manifeste. Tum quia licet summus pontifex non teneatur habere periciam excellentem iuris civilis non debet tamen ignorare omnino omnia illa que sunt iuris civilis, ymo illa que tangunt totam universitatem mortalium scire tenetur. Aliter enim de multis peccatis mortalibus que redundarent in periculum tocius ecclesie non posset corripere Christianos quia de illis que nescit esse peccata non debet eos corripere. Cum ergo an omnes mortales sint subiecti Romano imperio omnes tangat ita ut quicumque scienter recusat subesse Romano imperio, si est ei subiectus, peccat mortaliter, hoc summus pontifex ignorare non debet quia de illis que a plurimis et communiter fiunt debet scire an sint peccata mortalia vel non.

Secunda eciam responsio ut videtur non impedit rationem illam. Nam non constabat summis pontificibus quod omnes layci qui non subdebant se Romano imperio ita erant obstinati quod nullo modo vellent de veritate informari. Ergo saltem experiri debebant an doctrinam veram in hac parte volebant recipere. Item constat quod multi fuerunt sancti reges et principes ac alii layci quamplures qui iusticiam diligebant et bonum commune, et odio habebant omnem iniusticiam. Aliter enim omnes reges et principes ac alii layci extitissent

78 23^m] 33^m Mz. In auribus] *om. (gap) Un.* Despicient Ly. 78–79 eloquii tui] eloquentium Mw. 80 Apparet] Autem *prec. Mw.* Nonnullis apparet, *on margin:* Contra primam Ly. nonnullis quod] quod nullis Mz. responsionum] rationum Ly a. 81 Prima] *on margin:* Primo Ly. tum] *supp. Na;* tamen Mz. 83 glossatores hoc Vd. glossatores] canonum et *add. Ly;* et *add., but canc. Mw.* 84 non debet] *supp. Vd.* debeat Un. asserere manifeste videantur Ly. Tum] omnia Ve; secundo *add., on margin:* Secundo Ly. licet] *supp. Mw.* 85–86 non² ... civilis] *om. Mz.* 85 tamen debet LyCa. 86 omnino ignorare NaCa. illa] *om. Ly a.* 87 tenentur Mz Ca Un; *em. to tenentur Ve;* *em. to tenentur Mw;* debent Vd. 88 que] quia Ve. in periculum] *supp. Mw.* ecclesie] *om. Un.* 88–89 ecclesie ... illis] † Ca. 89 nescit] non scit Ca. peccata ... an] † Ca. corrigere Ly. Cum ergo an] Ergo cum Ly a. 90 sint] *em. to esse Vd.* sint subiecti] esse subiectos Ly. subiecti ... imperio] † Ca. 91 recusat] † Ca. ei] eis Ca. peccat] *om. Un.* mortaliter peccat Vd. 92 a] pluribus vel *add. a* (pluribus vel a *add. Ca;* pluribus et *add. Vd.*) plurimis] pluribus Ly. et] *om. Vd.* 93 debent MzUn. scire] *om. Ca.* 94 Secunda] *on margin:* Contra secundam, Primo Ly. eciam] autem Mz; *om. Ly.* eciam ... videtur] *om. a.* Nam] *supp. Mw.* 95 Romano] *om. Ly.* 95–96 imperio Romano Ca. 96 erant ita MzLy a. 97 experiri] experiunt Un. volebant recipere] audire volebant Mz. 98 Item] *on margin:* Secundo Ly. et] *om. a_p.* principes ac] *om. Ly a_m.* 99 dilexerunt MzLy a. commune] ecclesie ω. et] *om. Mz.* habebant] eciam *add. Mz.* 100 principes ac] *om. Ly.*

484) Prov. 23:9.

dilectores iniquitatis et per consequens in statu dampnacionis fuissent. Ergo parati fuerunt de omni iusticia spectante ad ipsos informari. Et per consequens parati fuerunt erudiri an de iure essent subiecti Romano imperio vel penitus a subieccione huiusmodi liberati.

105 Amplius qui in veritate sunt de iure subiecti Romano imperio et tamen nolunt de facto esse subiecti nichil iuste possident, quia tales nichil possident iure imperatoris. Qui autem nichil possidet iure imperatoris et tamen est subiectus imperatori nichil iuste possidet, teste Augustino qui super Iohannem et ponitur in decretis, dist. 8^a, *Quo iure*, ait: “*Iure humano dicitur: ‘Hec villa mea est, hic servus meus est, hec domus mea est.’ Iura autem humana iura imperatoris sunt.*”⁴⁸⁵ Et infra: “*Tolle iura imperatoris et quis audeat dicere: ‘Hec villa mea est, meus est iste servus, mea est hec domus?’*”⁴⁸⁶ Et infra: “*Noli dicere: ‘Quid michi et regi? Quid tibi ergo et possessioni?’ Per iura regum possidentur possessiones. Dixisti: ‘Quid michi et regi?’ Noli dicere possessiones tuas, quia ipsa iura renunciasti humana, quibus possessiones possidentur.*”⁴⁸⁷ Et idem Augustinus ad Vincencium, prout legitur 23^a, q. 7^a, c. 1°, ait: “*Res quecumque terrena non recte a quoquam possideri potest nisi vel iure divino, quo cuncta iustorum sunt, vel iure humano, quod in potestate regum terre est.*”⁴⁸⁸ Ex quibus colligitur quod nullus subiectus imperatori vel regi aliquid iuste possidet nisi iure imperatoris vel regis. Et per consequens si omnes nationes de iure sunt subiecte Romano imperio nullus rex vel princeps aut alius laycus aliquid iuste possidet qui renunciat iura imperatoris et non vult esse subiectus imperatori. Hinc glossa dist. 1^a, *Ius Quiritum*, ut allegatum est supra, ait: “*Qui non vult esse sub Romano imperio nec hereditatem habere potest nec alia que hic de iure*

Ly.f. 250^b

101 dilectores] delectatores Ly. 102 fuerunt parati Mz. Et] em. to set Mw. 103 erudiri] sive supp. Mw; optima ratio supp. Vd. an de] quod Ly; unde a (an CaVd). 104 huius VeUn. 105 Amplius] on margin: Tertio Ly. aliqui Ly. in] eciam Mw. sunt in veritate Ly. subiecti Romano imperio de iure Ly a. 105–106 de facto nolunt Vd. 106 subiecti] et tales add. Ly. nichil] vel MzUn; vel add. Mw. quia] quod Mz. nichil] om. Mz; vel Un. 107 Qui ... imperatoris] supp. Mw. 107–108 Qui ... possidet] om. Ly. 107 nichil] om. Mw; vel Un. iuris Na; est Mw. 108 nichil] vel MzUn. teste] beato add. Ly a. 109 Quo] c. prec. Vd. iure] igitur add. Ly. 110 hec ... est] om. Ve. est] cum Mw. 110–112 iura ... domus] om. Ly. 110 autem] enim a_p. 111 quis] quilibet a. audiat Ve. 112 est] vel Mw. est] em. from vel Mw. hec] ista Un. Et infra] om. Ve. Noli] igitur add. Ly. 112–113 Quid michi et regi noli dicere a. 113 possessori ω. 115 ipsa] om. Ve. 116 prout] ut Ly. 23^a] XXIII MzLy a (em. to 23^a Un). 1°] om. Ly. quecumque] om. a (exc. Mw; quasque Ca; gap add. Vd). 117 non] nullo Ly. recte] racione ω; tempore Ly a. a quoquam possideri] possideri a quocumque Ly a. quocumque] quocumque Mz. vel] om. Ly. 118 potestatem Ca. regis Ly. quibus] verbis add. Ly a. 119 nisi] nec Un. 120 regum Ly a. si] supp. Ve. 121 imperio] om. Ca. 122 iure Ly a_m. imperatori] om. Ca. 123 quesitum Mz. superius MzLy a.

485) D.8 c.1, col. 13. 486) Ibid., § 1, col. 13. 487) Ibid., § 3, col. 13. 488) C.23 q.7 c.1, col. 950.

humano scilicet *Romanorum enumerantur*:⁴⁸⁹ Omnes ergo reges et principes ac alii layci qui recusant esse subiecti Romano imperio nichil iuste possident. Si autem nichil iuste possident de omnibus que possident non possunt facere elemosinas nec aliquid alicui donare nec oblationes publicas ad altare nec sacrificia, quia, licet de quibusdam illicite acquisitis possit elemosina fieri, de quibus tamen non potest fieri oblatio vel sacrificium, tamen de iniuste possessis ita ut non sint possidentis nullum predictorum fieri potest. Peccat ergo ecclesia, et omnes clerici et religiosi, qui extra tempus necessitatis aperte recipiunt elemosinas, dona, oblationes vel sacrificia de illis que possident de facto non de iure reges et principes ac alii layci qui Romano imperio subdi recusant. 125 130

Capitulum VII

Discipulus: Adhuc allega pro opinione premissa.

Magister: Quod imperator Romanorum non sit dominus omnium, eciam secularium, sacri canones testari videntur secundum quos sunt plures qui non habent superiorem, quod tamen non esset verum si omnes seculares essent imperatori subiecti. Innocencius namque tercius, ut habetur Extra, *De hereticis, Excommunicamus*, ait: “*Si vero dominus temporalis, requisitus et monitus ab ecclesia, suam terram purgare neglexerit ab heretica feditate*”, et infra: “*Eadem nihilominus lege servata circa eos qui non habent dominos principales*.”⁴⁹⁰ 5

125 ergo] enim Mz; autem Un. reges et] † Ca. 126 alii] om. LyMw. recusant Ly. subiecti] sub Ly α_m (sub† Ca). Romano] † Ca. nichil] vel Un. 126–127 possident ... possident¹] possiderent sed Ly. 126–127 Si autem nichil] Nam vel Mz. 127 nichil] vel Un. iuste] om. Na. que] iniuste add. Ly. 128 elemosinam MzLy a. aliquid] aliud Na. ad altare] om. Mz; nec holocausta Ly a. nec³] sive Ly a. 129 licet] in casu add. Ly. 129–130 de² ... fieri] vel MzLy a. 130 iniuste] em. from iuste Mw. possesso Ly. 131 ita ... possidentis] om. Ly. Peccant LyMwVd; Peccatum Un. ergo] autem Mz; om. Ly. ecclesia] eciam LyMw. 132–133 et omnes clerici et †giosi qui extra temp† ... †cessitatis aperte †piunt helem†nas] supp. on margin Na. 132 et³] om. LyUn; supp. Mw. religiosi] quicumque add. Un. necessitatis] et add. Ly. 133 dona elemosynas Ly α_m. 134 subdi] subditi Un; subici Vd.

1 Capitulum VII] iterum probat quod imperator non sit dominus omnium temporalium et hoc unica ratione ad quam etiam respondetur add. Ly; om. a (7 c. supp. Mw; c. 7 supp. Vd). 2 Adhuc] on margin: Cap. VII Ly. 3 Magister] Pro ista opinione allegatur sic add. Ly a; on margin: Quarta ratio Ly. eciam omnium Un. 3–4 eciam secularium] temporalium Ly. 4 testari] asserere Ly. secundum] om. Ly; sed Mw. quos] quod Ly a. 5 quod] et α_p. non] om. α_m. est verum (esset supp.) Mw. 6 imperatori subiecti] subiecti Romano imperio Ly a. habetur] legitur Ly a. hereticis] c. add. Vd. 7 monitus] nominatus Un. 8 heretica] pravitate seu add. Vd. heretica feditate] hereditate Mz; etc. add. Ly. 9 nihilominus] om. (gap) Mz. circa] excommunicamus a. dominos] om. Un.

489) *Gloss on D.1 c.12, s.v. quod nulli, col. 7.* 490) *X 5.7.13, § 3, col. 788.*

10 Item idem Extra, *Qui filii sunt legitimi, Per venerabilem*, ait: “*Insuper cum rex superiorem in temporalibus minime recognoscat sine iuris alterius lesione in eo se iurisdictioni nostre subicere potuit.*”⁴⁹¹

Gs p. 908 |Item glossa Extra, *De foro competentis, c. Ex transmissa*, loquens de papa ait: “*Licet concedat clerico contra laycum, non tamen concedit layco contra laycum, dum tamen habeat alium superiorem.*”⁴⁹² Ex quibus colligitur quod sunt plures layci qui superiorem non habent et per consequens non omnes sunt imperatori subiecti.

Discipulus: Ista allegacio licet appareat fortis, tamen secunda auctoritas de rege Francie non videtur ad propositum pertinere, tum quia glossa ibidem, ut
20 allegatum est 1° huius c. 18°,⁴⁹³ asserit quod rex Francie de iure subest Romano imperio; tum quia Innocencius non dicit quod rex Francie non habet superiorem in temporalibus sed quod rex Francie non recognoscit superiorem. Potest autem aliquis habere superiorem licet hoc non recognoscat.

Magister: Nonnullis apparet quod neutrum istorum concludit illam auctoritatem
Lyf. 250va Innocencii non monstrare intentum: Secundum non quia ex verbis Innocencii | allegatis elicitur quod idem Innocencius reputat regem Francie vere et iuste minime recognoscere superiorem in temporalibus cum asserat quod quia rex superiorem in temporalibus minime recognoscit ideo sine lesione iuris alterius potuit se iurisdictioni pape subicere. Sed si ex falso et iniuste minime
30 recognosceret superiorem in temporalibus non posset propter hoc sine lesione iuris alterius se subicere iurisdictioni pape quia falsa et iniusta abnegacio domini alterius non tribuit abneganti potestatem subiciendi se iurisdictioni

11 rex] Francie *add. Ly a.* minime] non *Ly.* 12 subiacere *Na*; subdere *Ly.* 13 Item] *on margin:* Tertio *Ly.* papa] ipsa *Ly.* 14–15 non ... superiorem] dum tamen alium superiorem habet non concedit layco contra clericum *Ly*; dum tamen habeat alium superiorem non concedit layco contra clericum (laycum *Mw*) *a (exc. Ca).* 14 concedit] *om. Ca.* 15 laycum] clericum *Mz.* alium] *om. Ca.* quibus] hiis *MzLy a.* 16 non] *om. Un.* sunt omnes *Vd.* 17 subiecti imperatoris *Mw.* 18 Licet ista allegacio *Ly a;* *on margin:* Obicitur *Ly.* tamen] cum *Un.* secunda] illa *Mw.* 19 Francorum *Ly a.* tum] *on margin:* Primo *Ly.* 20 1°] *em. from III Mw.* 18°] 1° ergo *Un.* Francorum *Ly a_p.* 21 tum] *on margin:* Secundo *Ly.* 22 rex Francie non] *om., non supp. Vd.* Francie] *om. MzLy a.* recognoscat *Mz a_p.* autem] enim *Ly a.* 23 hoc] *om. MzLy a.* 24 Nonnullis] *on margin:* Respondetur *Ly.* istam *LyMw.* 25 Secundum] Sed *MzLyMw;* *on margin:* Ad primam *Ly.* non quia] quod *Ly a.* 26 allegat *Mz.* quod] quia *Ca.* reputat] *om. Ly.* 27 cognoscere *Ly.* asserit *MzLy a.* quod] *om. Ly.* quia] *om. Mz.* 28 superiorem] *om. Mz.* in temporalibus superiorem *Ly a.* 29 ex falso] rex Francie *Mz;* rex false *Ly a (rex Francie false Vd).* et] *om. Mz.* 29–30 recognosceret minime in temporalibus superiorem *Ly a.* 30 posset] oportet *Ly.* hoc] hec *Na.* 31 iuris] *om. Un.* alterius iuris *MzLy a.* se subicere] *om. Un.* abnegacio] *alme^o (=alimento?, misreading of abne^o) Mz.* 32 abneganti] abicienti *Mz;* abnegato *Ly a_m;* abne^o *Un.* se] *om. Na.*

491) *X 4.17.13, col. 715.* 492) *Gloss on X 2.2.6, s.v. R., col. 544.* 493) *Gloss on X 4.17.13, s.v. minime recognoscat, col. 1543; cf. above, 3.2 Dial. 1.18 [note 172].*

alterius absque lesione iuris veri domini sui. Innocencius ergo reputat quod rex vere et iuste non recognoscit superiorem in temporalibus. Ex hoc concluditur quod primum non valet quia illa glossa videtur contraria textui cum glossa dicat 35 quod rex Francie de iure subest imperio, et textus dicat quod quia rex Francie non recognoscit superiorem potest se subicere iurisdictioni pape; quod tamen non posset si de iure esset subiectus imperio quia hoc esset in preiudicium imperatoris si esset sibi subiectus.

Discipulus: Obiectio mea est apparenter exclusa ac per hoc prescripta allegacio 40 videtur amplius confirmari, et tamen narra qualiter respondetur ad ipsam.

Magister: Respondetur ad primam decretalem⁴⁹⁴ quod loquitur de hiis qui de facto non habent dominos principales quia illi propter hoc non minus tenentur obedire pape circa hereticos expugnandos.

Ad secundam⁴⁹⁵ dicitur quod loquitur de rege Francie pro tempore quo 45 imperator reputare videtur saltem facto quod rex Francie non est sibi subiectus eo quod nec verbo nec facto ostendit se de iure dominari regi Francie. In quo casu propter errorem vel negligenciam imperatoris potest papa non auctoritate sibi data a Christo sed quam ex consuetudine obtinet talem iurisdictionem circa regem Francie si se subiecerit exercere quam iurisdictionem habet papa non 50 quia rex Francie falso et iniuste non recognoscit dominium imperatoris sed quia imperator negligit propria iura vel ignorat que iura habeat super regem Francie et alios laycos universos. Sicut enim iudex ecclesiasticus potest se immiscere seculari iurisdictioni cum iudex secularis negligit facere iusticiam Extra, *De*

33 iuris] *om. Ly.* veri domini] † *Ca.* rex] Francie *add. Vd.* 34 et] vel *Mz.* et iuste] † *Ca.* recognovit *Mz.* Ex hoc] † *Ca.* 35 quia illa] *eciam secunda Ly;* quia *secunda Mw;* *on margin:* Ad secundam *Ly.* videtur glossa *Un.* videtur contraria] † *Ca.* contraria] contrariari *Ly.* dicat] dicit *Ly a.* 36 de ... Francie] *om. Vd.* subest] † *Ca.* 36–37 imperio ... non] *om. Ca.* 36 quia] si *Mz.* 37 pape] † *Ca.* 38 posset] *esset Ly a_m.* *esset]* *supp. Mw.* subiectus *esset Ly.* quia] quod *LyMw.* hoc] *om. Ly a_m.* *esset hoc Vd.* 39 sibi] *om. LyMw.* 40 Discipulus] *supp. Mw.* Obiectio mea] Occasio *Ly.* hoc] *hec MwVd.* scripta *Vd.* 41 et] *om. Ly.* quomodo *LyVd.* ad ipsam respondetur *Ca.* 42 Ad primam decretalem respondetur *MzLy a;* *on margin:* Ad primam probationem maioris *Ly.* quod] qui *add. Na.* qui] que *ω.* 43 illi] non *add. a_p.* propter hoc] *om. LyCa.* 44 expurgandos *Ly.* 45 Ad] *on margin:* Ad secundam *Ly.* tempore] *om. Ly;* pro *add. a.* 46 reputari *Ly.* saltem] de *supp. Ve;* *add. Ly a.* facto] Magister *add. Un.* quod] quia *Ly;* quia *canc. Mw;* scilicet (quod *supp. Mw*) *add. Ly a.* rex] scilicet *add. Mz.* est] sit *Mz.* sibi] *om. Ly a_m.* 47 facto] sibi *add. Ly a* (sibi *hec add. Mw;* se *add. Un.*) dominari] debere *add. MzLy a.* 48 propter] per *Un.* imperatorum *Ca.* potest] *om. Ly.* papa potest non *a* (papa non potest *Mw*). auctoritate] potestate *Ly;* *om. Mw.* 49 sibi] auctoritate *supp. Mw.* data sibi *Ly.* quam] quia *Ly;* quasi *Ca.* ex] de *Ca;* a *Un.* circa] *om. (gap) a_p* (habet super *Vd.*) 50 subiceret *LyMw.* exercere quam] nihilominus super ipsum *Ly.* quam] non *prec. Mz;* numquam *a.* haberet *Ly;* licet *a_p;* a *add. Ca.* 51 falso] false *MzLy a.* imperatori *Mz;* imperatorem *Ca.* 52 propter *Mz.* supra *MzLy a* (*exc. Vd.*) 54 iurisdictioni seculari *Na.*

494) See above, [note 490]. 495) See above, [note 491].

55 *foro competenti, Ex tenore*,⁴⁹⁶ et c. *Licet* in glossa,⁴⁹⁷ ita potest papa in multis casibus supplere negligenciam vel ignoranciam imperatoris circa subditos eiusdem.

Discipulus: Si papa potest supplere negligenciam vel ignoranciam imperatoris exercendo iurisdictionem temporalem circa regem Francie, ergo eadem ratione
60 poterit privare imperatorem iure et dominio quod habet imperator super regem Francie.

Magister: Respondetur quod papa nulla potestate quam habet vel a Christo vel ex consuetudine licita potest privare imperium tali iure et dominio, quemadmodum non potest destruere im|perium.
Ly.f. 250^ob

65 **Discipulus:** Numquid potest imperator eximere regem Francie vel alium ne ullo modo subsit imperio?

Magister: Respondetur quod licet imperator possit multas libertates concedere regi Francie et aliis, nullo tamen modo potest regnum Francie vel aliud totaliter ab imperio separare ut nullo modo subsit imperio, quia hoc esset destruere
70 imperium, quod non potest imperator.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad glossam superius allegatam.⁴⁹⁸

Magister: Respondetur quod glossa illa loquitur de layco qui de facto non habet superiorem, licet de iure omnis laycus infidelis et fidelis subsit imperatori.

---

55 papa potest *Ly a.* in²] *om. Mz.* 56 ignoranciam vel negligenciam *MzLy a.* subiectos *MzLy a_m*; sub^{os} *Un.* 57 eidem *LyMw*; eisdem *Un.* 58 Si] *on margin:* Questio prima *Ly.* implere *Ly.* ignoranciam vel negligenciam *Ca.* 59 temporalem iurisdictionem *Mz.* 60 supra *a.* 62 Respondetur] *om. Un;* *on margin:* Responsio *Ly.* vel¹] *om. Na.* 63 ex] a *MzLy a.* imperium] a *add. Ly.* 65 Numquid] *on margin:* Questio secunda *Ly.* imperator potest *Na.* ullo] illo *a (exc. Vd).* 67 Respondetur] *om. Mz;* *on margin:* Responsio *Ly.* posset *Mz.* 68 nullo tamen] non tantum *Mz;* tamen nullo *Ly a.* 69 ut] et *Un.* 70 potest] possit *Mz.* 72 Respondetur] *on margin:* Ad tertiam *Ly.* qui de] quidem *Ve.* habet] non habet *add. Un.* 73 superiorem] quia *add. Vd.* licet] habet tamen *Ly.* omnis] omnino *Ly.* fidelis et infidelis *Ly a_m*; quod *add. Ly.*

496) *X 2.2.11, col. 251.* 497) *Gloss on X 2.2.10, s.v. vacante imperio, col. 547.* 498) *See above, [note 492].*

Capitulum VIII

Discipulus: Videtur quod apparenter ad rationem adductam c. 7° respondetur. Ad illa autem que allegata sunt c. 6° ego responsiones aliquas recitavi preter quas cupio audire alias si ad ipsas aliter respondetur.

Magister: Ad primam illarum,⁴⁹⁹ que in hoc consistit quod illud quod approbat 5
papa nos approbare debemus, respondetur quod hoc verum est quando papa
auctoritate papali aliquid diffiniendo et determinando approbat iuste et
catholice. Si autem papa non diffiniendo nec determinando vel non iuste aut non
catholice eciam diffiniendo et determinando aliquid approbat illud propter hoc
nequaquam approbare tenemur. Unde et Innocencius quartus quamvis esset papa 10
noluit opiniones suas tamquam autenticas reputari⁵⁰⁰. Similiter eciam opiniones
Innocencii quinti⁵⁰¹ quas eciam approbavit postquam fuit papa non tenemur
aliqua aliter approbare. Nunc autem non invenitur quod aliquis papa diffiniendo et
determinando approbaverit non omnes mundi provincias vel regnum Francie
non debere subici Romano imperio. Ideo hec non constringimur approbare: Esto 15
eciame quod aliquis papa diffiniendo et determinando hoc approbasset, quia
tamen hoc iuste non approbasset, non tenemur idem approbare.

Discipulus: Contra istam responsionem duo occurrunt.

1 Capitulum VIII] respondet ad primam rationem supra c. VI adductam *add. Ly; om. a* (8 Ca; ca^m 8^m *supp. Mw; c. 8 supp. Vd*). 2 Discipulus] *om. Ca; on margin: D. c. 8 supp. Na, Cap. VIII Ly. respondisti Ly; respondisti a; Magister add. Vd.* 3 illa] rationes *Ly a.* que] *om. a_p, allegata Ly a_m, sunt] supra add. Vd.* 3–4 sunt ... alias] † *Ca.* 4 cupis *Vd.* audire cupio *Ly a_m, audire] Magister a_p (Discipulus Adduca Vd).* aliquas *Ly a.* 5 Magister] Discipulus *Un; on margin: Ad primam Ly. istarum Mw († Ca).* 5–6 quod ... hoc] *om. ω.* 6 papa] ipsam *Un.* approbare ... respondetur] *supp. Ca.* debemus] tenemur *Ly.* hoc] *om. Un.* est verum *Ly.* 7 diffiniendo] affirmando *Mz.* et] † *Ca.* iuste] *om. Mz.* 8 nec] vel *a.* vel] approbat aut *Mz.* 8–9 vel ... approbat] aliquid approbat et non iuste *Ly a.* 8 aut] et *Mz.* 9 et] vel *Mz.* hec *Vē.* 10 nequaquam approbare] approbare non *Ly;* approbare nequaquam *Vd.* Unde] *on margin: Probatur responsio Ly.* 11 tamquam] *om. Ly.* eciame] nec *Ly;* tunc *Mw.* opiniones] oppinio *LyMw;* opi. *a_p.* 12 quinti] qui *canc. Vē.* quas] quam *Ly.* 13 aliqua aliter] aliter *Ly.* papa] *om. Ca.* 14 approbaverunt *Vē;* approbavit *LyUn.* 15 non] *canc. Vē.* debere] *om. Ly.* Ideo] vel *prec. Mz;* et *prec. a;* et omnino *Ly.* hec] nec *add. ω;* hoc *MzLy a.* non] *om. a_p (supp. Vd).* constringamur *Na;* stringimus *Mz;* astringimur *Ly a_m, approbare astringimur Ly.* 16 eciame] autem *LyMw.* et] vel *Mz a.* hec *Na.* 17 tamen] cum *Na.* hoc] hic *Un.* iuste hoc *Vd.* non iuste *Ly a (exc. Vd).* tenetur *Na;* teneremur *CaUn.* idem] illud *Mz a_m (om. Ca).* 18 Discipulus] Magister *Un; on margin: Obicitur primo Ly. istam responsionem] rationem Ca. duo] 2° Mw.*

499) Cf. above, 3.2 Dial. 2.6 [note 475]. 500) Cf. Willibald PLÖCHL: *Geschichte des Kirchenrechts. Vol 2: Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit, 1055–1517. Vienna 1955, p. 448.* 501) Pope Innocent V (1276) was a Dominican master of theology at the University of Paris.

Primum est quod secundum istam responsionem non plus tenemur approbare
 20 quod approbat papa quam quod alius episcopus vel alius peritus in scripturis
 sacris noscitur approbare, quia quicquid episcopus vel peritus in litteris sacris
 iuste et catholice approbat et nos approbare tenemur eo quod omnem iusticiam
 Gs p. 909 et omne quod est catholicum approbare | debemus.

Secundum quod occurrit est quod si non tenemur approbare quod approbat
 25 papa eciam diffiniendo et determinando sequeretur quod possemus illud
 reprobare, quod videtur contra quandam constitutionem papalem,⁵⁰² quam
 Ly.f. 251ra dicitur papa fecisse in ordine fratrum minorum, quo cavetur, ut fertur, quod
 postquam quecumque | questio fidei deducta fuerit ad apostolicam sedem ex
 tunc antequam fuerit per ecclesiam determinata nullus frater audeat unam
 30 partem vel aliam approbare, eligere vel affirmare. Si enim postquam questio
 aliqua fidei in curia ceperit agitari nullus debet nec unam partem nec aliam
 approbare et per consequens neutram partem debet reprobare multo forcius illud
 quod papa approbat nullus debet aequaliter reprobare.⁵⁰³

Magister: Ad primum istorum respondetur quod plus debemus approbare quod
 35 papa approbat quam quod approbat alius quicumque inferior; quia quando papa
 approbat aliquid – nisi simus certi quod errat – nullo modo publice et coram
 aliis neque assertive neque opinative neque dubitative negare debemus, quamvis
 – si simus certi quod errat contra fidem vel iusticiam – possumus et debeamus in
 40 papa, episcopus vel alius, approbat licet non simus certi quod errat possumus

19 responsionem] rationem Mz. plus] *supp. Na.* tenemur plus MzLy a. 20 quod²] approbat *add. a.*
 quod alius] non approbat aliquis Mz. peritus] *em. from* perite Ve. 21 sacris] *om. Mw.* litteris]
 scripturis Ly a. litteris sacris] sacris scripturis Mz. 22 et¹] canonicè seu *add. Vd.* 24 Secundum] *on*
margin: Secundo Ly. si] *om. Mz.* approbare] illud *add. Ly a.* approbat] *om. Ly a_m.* 24–25 papa
 approbat *a_p.* 25 determinando et diffiniendo MzLy a; approbat *add. Ly.* sequitur MzLy a.
 26 videtur] esse *add. Ly.* 27 papa] *em. to* papam Ve; ipse Mz a; *om. Ly.* quo] qua VeLy; quae Mw.
 28 questio] *om. Na;* conclusio MzLy a. fuerit] fuit Ca. apostolicam sedem] fidem apostolicam Ly.
 29 audiat Un. 30 vel aliam partem Ly. postquam] *em. from* plusquam Mw. 30–31 questio aliqua]
 conclusio alia Ly. 31 in curia fidei Ly. cepere Na. 32 debet] *om. Ca.* 33 aequaliter debet Ly.
 34 Magister] Discipulus Un; *on margin:* Ad primam Ly. 34–35 Magister ... approbat¹] multo
 forcius illud quod papa approbat *canc. Ve.* 34 approbare] illud *add. Ly.* 35 quam] illud *add. Ly.*
 quod approbat] *om. Mz.* alius] *om. Ly a.* inferior] ipso papa *add. Ly.* 36 nisi] ubi Ca. sumus Un.
 36–38 nullo ... errat] *om. Ly a_m.* 38 simus] sumus Mz *a_p.* 38–40 contra ... errat] *om. a_p.*
 38 debemus Ly *a_m.* 39 illud] isto Mz; illo Ly. omnibus modis Ly *a_m.* probare Ly. 40 papa] *om.*
 Ca. episcopus] *om. Ly.* sumus Mz. possum Mz.

502) I.e. Benedict's XII bull "Redemptor noster", ed. M. BIHL, *Ordinationes*, in: *Archivum Franciscanum Historicum* 30 (1937), pp. 332–386. Ockham referts to this bull frequently: cf. CE 7.272–82, p. 75; CB 4.1, pp. 243–4; Brev. 2.13.24–8, p. 136; 5.4.75–8, pp. 228–9; IPP 27.758–65, p. 353. 503) Cf. Benedict XII, *Redemptor noster*, X § 7, ed. M. BIHL, *Ordinationes*, in: *Archivum Franciscanum Historicum* 30 (1937), p. 354.

eciam coram aliis publice dubitative vel opinative negare et contradicere
asserzioni eiusdem,⁵⁰⁴ licet si non errat non debeamus asserere pertinaciter
contrarium, quia nullum falsum pertinaciter debemus asserere.

Ad secundum dicitur quod si papa eciam diffiniendo et determinando errat
contra fidem vel bonos mores aut iusticiam, et hoc constat nobis, possumus et
debemus ipsum apertissime reprobare, sic eciam si quecumque questio fidei
incipit in curia ventilari quicumque per scripturas sacras vel determinaciones
catholicas ecclesie est certus de veritate potest et debet partem veram eligere,
approbare et asserere et partem falsam respuere et reprobare.⁵⁰⁵ Unde et nonnulli
putant quod constitucio illa facta in ordinem fratrum minorum a papa ut fertur
est hereticalis, sapiens manifeste peiorem heresim que umquam fuit inventa a
quocumque heretico ita quod peior heresis inveniri non posset.⁵⁰⁶

Discipulus: In auribus meis recitas quoddam mirabile. Ideo de hoc volo tecum
breviter hic conferre, licet in aliis operibus quorundam potuerimus plurima
invenire. Quia forte hoc opusculum ad manus aliquorum perveniet qui opera alia
non videbunt, dic ergo breviter secundum predictos opinantes que est illa heresis
pessima quam sapit illa constitucio antedicta et quare est pessima et que
absurditates secundum prefatos opinantes sequuntur ex ipsa.

Magister: Heresis pessima, ut dicunt isti, quam secundum eos sapit constitucio
antedicta, est quod papa sic dominatur fidei Christiane ut tota fides Christiana
quam Christiani credere astringuntur sic pendet ex approbacione, diffinicionem et
determinacione cuiuslibet pape, quod nullus Christianus debet firmiter credere
aliquid spectans ad fidem antequam constet sibi quod papa qui pro tempore

41 eciam] tamen *Ca.* publice] *supp. Na.* dubitative] dubitare *Ly a.* vel] *om. Ca.* opinative]
opinionem *Ly a_m.* 42 debemus *Na a (exc. Mw).* 43 quia] cum *Ly.* debemus pertinaciter *Mz.*
asserere debemus *a_m.* 44 Ad] *on margin:* Ad secundam *Ly.* et] *om. Ly;* vel *a.* 45 aut] vel contra
Ly a. 45–48 possumus ... veritate] † *Ca.* 46 questio] conclusio *MzLy a.* 47 inceperit *Ly a_m.*
quicumque] vel *add. Mz.* 48 eligere] † *Ca.* 49 approbare] et *prec. Ca.* disserere *Ly.* respuere] †
Ca. Unde] Cum *Mz.* et] quod *Ly a (quod, above: et supp. Vd).* 50 illa] *om. Mz.* in] inter *MzLy*
a. Minorum Fratrum *Ca.* ut] *om. Un.* 51 heretica *Ly;* et *supp. Vd.* que] quam *a (qua Un).*
numquam *Mw.* fuit] *em. from fuerit Ca.* 52 inveniri non posset] non potest inveniri nec posset *Ly;*
inveniri non potest nec posset *a.* possit *Mz a_p.* 53 Discipulus] Magister *Un.* volo de hoc *Ly a.*
54 hic] *om. Ly a.* quorundam] *om. a_p* (eciam hanc materiam *Vd).* poterimus *Ly a (exc. Un).* plura
MzLy a. 55 pervenit *ω (em. to perveniet Ve).* 56 breviter] *om. Vd.* opinantes predictos *Ca;* illas
opiniones *Un.* 56–58 que ... opinantes] *om. Na.* 57 illa] *om. Ve.* 58 absurditas *Mz.* sequitur *Mz;*
sequuntur *Vd.* 59 Magister] Discipulus *Un.* 61–62 et determinacione seu diffinicionem *Mz.*
62 credere firmiter *Na.* 63 spectandum *a_p.* constat *MzCa.* sibi constat *Ly.*

504) *Cf. 1 Dial. 2.13 (Gs 421 25–8; Ly 11ra).* 505) *Cf. 1 Dial. 5.5 (Gs 475 18–31; Ly 36^{va-b}); 7.1*
(Gs 635 10–36; Ly 113^{rb-va}); CI 25, p. 108.13–37; CB 4.3, pp. 246.36–247.13; AP 6.196–200, p.
251. 506) Cf. CB 4.2, p. 245.13–9.

65 fuerit hoc tenet et approbat. Dicunt autem quod hec heresis pessima est quia
 65 secundum eam papa posset mutare totam fidem et omnes articulos fidei et facere
 articulos contrarios articulis contentis eciam in symbolo apostolorum. Et ita in
 Ly.f. 251rb tota fide Christiana nichil esset certum et immutabile sed tota penderet ex
 voluntate pape. Et ewangelium et totam scripturam divinam posset destruere et
 70 facere contrariam scripturam novam cui omnes Christiani, quamdiu papa vellet,
 adherere deberent, quam postea totam posset mutare successor ipsius. Et ita
 quilibet papa posset dare Christianis novam fidem quam pro tempore suo et
 quousque revocaretur per successorem ipsius tenerentur accipere et approbare.
 Quo nichil peius posset dici contra fidem Christianam.

Absurditates autem preter illas quas concludunt per scripturas sequi ex
 75 constitucione predicta, dicunt plures inferri ex gestis temporis nostri, quarum
 una est quod nullus frater minor, quantumcumque litteratus et doctus, debet
 amodo asserere nec approbare quod *mundus non fuit ab eterno* nec eciam quod
fuerit ab eterno. Alia est quod nullus frater minor debet approbare amodo quod
 in divinis sit aliqua *distincio in personis*. Alia est quod nullus eorum debet
 80 approbare quod homo quantumcumque iustus non *convertitur* in divinam
 essenciam, quemadmodum *in sacramento altaris panis convertitur in corpus*
Christi. Alia est quod nullus eorum debet asserere amodo quod nec beatus
 Petrus nec aliquis alius homo qui non est Christus verus deus et verus homo non
creavit stellas *nec* quod *sine tali homine deus sciret quicquam facere*. Alia est
 85 quod nullus eorum amodo debet asserere quod *creature dei non sunt purum*
nihil.⁵⁰⁷

64 autem] enim MzLy a. hec] om. NaMw. 65 posset papa Ly. 65–66 fidei ... articulos] om. Ca. 66 eciam] om. MzLy a. 67 nichil] vel Un. tota³] totum Mz. dependeret LyMw; pendet Un. 68 Et] sic add. Ca. divinam] om. Ly. 69 scripturam contrariam a. novam scripturam contrariam Ly. 70 postea totam] tamen Ly; post tamen Mw. posset totam Na. ipsius] suus Ly a. 71 fidem] legem Ly a. 72 ipsius] ipsam Ly. 74 Absurditas Na; Discipulus prec. Mw. autem] quamplures add. LyMw. quas] om. MzLy. scripturas] posse add. Ly a_m. 75 nostri] em. from in Mw. 77 fuit] fuerit Un. 77–78 nec ... eterno] om. a_m. 78 fuerit] fuit Un. deberet Ly a (exc. Ca); asserere vel add. Ca. 79 sit] fiat Un. 82 nec] om. Ly a_m; beatus Iohannis add. Ca. 83 nec] aut Ca. aliquis alius] alius aliquis ω. homo¹] amodo a (om. Vd). homo¹ ... non¹] † Ca. non²] † Ca. 84 deus] dominus a (exc. Mw). sciret] † Ca. 85 amodo] om. a. asserere] † Ca. pure MzUn. 86 nihil] vel MzUn; em. from vel Mw.

507) Cf. Actum Echardianum no. 65: John's XXII bull "In agro dominico", ed. L. Sturlese (Meister Eckhart. Lateinische Werke 5, 2006), art. 2, p. 597.26, art. 24, p. 599.80–3, art. 10, p. 598.43–6, art. 13, p. 598.52–5, art. 26, p. 599.87–8 and Actum Echardianum no. 59: Votum theologorum Avenionensium, ed. idem, art. 2, p. 571 § 13, art. 25, p. 587 § 99, art. 20, p. 582 § 74, art. 23, p. 584 § 87, art. 6, p. 574 § 30. Cf. CB 4.4, p. 251.6–15; IPP 27.103–8, p. 329 and 783–89, p. 354.

Quod omnes iste absurditates et alie quamplures consimiles sequantur ex
 constitutione predicta probant ex hoc quod omnia predicta et plurima consimilia
 absurdissima opinabatur quidam magister in theologia de ordine fratrum
 predicatorum, Aycardus nomine nacione Theutonicus, de quibus accusatus fuit 90
 primo vel denunciatus archiepiscopo Coloniensi⁵⁰⁸ in cuius curia datis
 auditoribus Aycardo predicto prescripta et alia consimilia ventilata fuerunt. Qui
 postea veniens in Avinionem assignatis sibi auditoribus se predicta docuisse et
 predicasse non negavit. Pro quibus non fuit dampnatus nec asserciones sue
 prescripte et alie statim dampnate fuerunt sed cardinalibus fuerunt tradite ut 95
 deliberarent an essent inter hereses computande. Preceptum eciam fuit
 quibusdam magistris theologie ut super hoc communem deliberacionem
 haberent. Et ita notorium est quod omnes asserciones prefate et plures alie
 consimiles predicti Aycardi in curia agitate fuerunt nec postea papa aliquis
 determinavit questiones easdem. Ergo de omnibus nec unam partem nec aliam 100
 debet aliquis frater minor eligere vel approbare seu affirmare. Et con|similiter si 100
 Ly.f. 251va
 in curia ventilaretur an Christus fuerit natus de virgine vel an beata Maria fuerit
 virgo post partum aut an resurreccio corporum sit futura vel aliquid consimile
 non licebit fratri minori asserere unam partem nec aliam.

---

87 Quod] Quia *Mz a*; on margin: Probatur exemplo *Ly.* omnes] † *Ca.* iste] ille *LyMw.* alie
 quamplures] quamplurime alie *Ly.* quamplurime *a*; et alie *add. a_m.* sequantur] se consecuntur *Mz*;
 sequuntur *Ly a.* 88 constitutione] racione *Mz.* plurima consimilia] alia similia *Ly.*
 89 absurdissima] opinatur seu *add. Vd.* opinabatur quidam] quod *Mz.* magistri *Vd.* fratrum]
 minorum vel *add. a.* 90 nomine Aycardus *Ly.* nacione] *om. Ly.* 90–91 vel denunciatus primo fuit
Ca. 91 denunciatus] epo. *add., but canc. Na;* et primo *add. LyMw.* curia cuius *Ca.*
 92 auctoritatibus *Un.* dicto Aycardo *Vd.* 94 sue] predicte *add. Mz.* 95 predicte *a_p.* tradite fuerunt
Ly a. 96 inter hereses essent *Ly.* fuit eciam *Mw.* 97 in theologia *MzLy a.* ut] *em. from* et *Mw.*
 super] similiter *Vd.* hoc] hec *LyMw;* *om. a_p.* communem] omnem *Na.* 99 Aycardi predicti *MzLy*
a. aliquid *Na.* 100 easdem] seu conclusiones predictas *Ly a* (predictas *Ca*). 101 vel] nec *Ly.*
 102 in] *supp. Na.* fuerit¹] fuit *MzLyVd.* fuerit natus] natus fuit *a* (*exc. Vd.* virgine] an a (*om. Un*)
 beata Maria *add. Mz a_p.* fuerit²] fuit *Mz.* 102–103 virgo fuerit *Mw.* 103 post partum aut] vel *Ly.*
 aut] *supp. Na.* corporum] mortuorum *Ly a_m.* aliquid *Ly.* simile *Ly Ca* (?) *Mw.* 104 licebit fratri
 minori] liceret *MzLy a_m.* deberet *a_p.* asserere] nec *add. MzLy a.*

---

508) Heinrich II of Virneburg († 6 Jan. 1334) initiated the trial against Meister Eckhart O.P. († before 30 Apr. 1328).

|Capitulum IX

Discipulus: De ista constitutione papali⁵⁰⁹ – ut fertur quomodo potest variis modis excusari et quomodo omnes excusaciones viis quamplurimis impugnantur et demonstrative, ut videtur, pluribus reprobantur – in quodam opere cuiusdam
5 potero invenire.⁵¹⁰ Ideo nolo hic de ipsa plura audire. Dic itaque quomodo ad secundam rationem positam superius, c. 6°,⁵¹¹ respondetur.

Magister: Respondetur quod quia imperator non requisivit reges et alios ut recognoscerent eum superiorem suum, ideo illi qui parati fuissent recognoscere imperatorem superiorem suum, si hoc eis patenter fuisset ostensum, per
10 ignoranciam sufficienter de omni peccato excusandi fuerunt. Cum autem dicitur quod reges et principes de bono communi summe debent esse solliciti et per consequens summe debuerunt esse solliciti an essent imperio Romano ex quo bonum commune dependet subiecti, dicitur quod licet debeant esse summe solliciti de bono communi non tamen tenentur esse summe solliciti de omni eo
15 quod spectat ad bonum commune et quod leviter ab eis sciri non potest, presertim quando non inveniunt sapientes qui eos de hoc admoneant. Et ideo licet ex universali imperio dependeat bonum commune quia tamen reges plures et principes ac multi alii layci non poterant leviter scire se esse subiectos imperio nec imperator de hoc requisivit eosdem nec sapientes eos monebant ut
20 de hoc essent solliciti. Sed contrarium asserebant multi qui pro sapientibus habebantur. Ideo non tenebantur de hoc esse solliciti.

1 Capitulum IX] in quo respondetur ad secundam et tertiam rationes supra ca. VI adductas *add. Ly; om. a* (c. 9 *supp. Vd*). 2 Discipulus] *om. Ca; on margin: Cap. IX Ly. illa Un. papali] pape MzLy a. fertur] formatur Ly; fruetur Un. quomodo] questio Ly. 2–3 modis variis Ve. 4 demonstrative] deterius MzLy. plurimum Mz. reprobantur] ut add. Ly. 5 poteris Mw. nolo] supp. Mw; volo Un; on margin: Ad 2^m rationem eiusdem 6 c. *supp. Vd.* nolo ... audire] hic plura de ipso audire non cupio *Ly. hic] om. Na. plura de ipsa (ipso Ca) a. plus Na; plurima Mz. itaque] ergo a_m; ita Un. 6 rationem secundam Na. rationem ... 6°] responsionem positam 6° c. superius *Mz. 6° c. positam superius Ly a. 7 non] supp. Mw. 8 cognoscerent Na. suum superiorem Ly. ideo illi qui] et ideo si illi em. from si ideo illi Mz; et ideo si illi Ly. 8–9 ideo ... suum] om. a. 9 suum superiorem MzLy. 10 sufficienter] om. Mz. peccato] non *supp. Vd. fuerunt] fuerint Mz; fuissent Ly. 11 summe] om. Ly a_m. 12 debuerunt summe Ly. debuerunt esse summe Ca. solliciti] querere *add. Ly. Romano imperio Ly a. ex] a MzLy a. 13 dependet bonum commune Ly a_m. subiecti] esse *add. Mw; esse prec. Un. summe debeant esse LyUn. 13–14 solliciti summe Vd. 14 tamen] om. Ca. omni] communi Mz. 15 commune] om. Ca. sciri] sci. (=sancti?) *add. Na. 16 quando] cum Ly. inveniuntur MzLy a_m; invenirentur a_p. de] ad MzLy a. 17 dependebat Mz. 17–18 et principes plures Ly a_m. 18 poterunt a_p. 19 imperio] imperatori Ly. ad Ly. eosdem] eos LyMw. nec sapientes] † *Ca. eos] om. a_p. 20 solliciti] per ignoranciam excusantur add. Ly. Sed contrarium] † *Ca. 21 habebantur] † *Ca. non] supp. Mw. tenebantur de hoc non Ly.**********

509) See above, 3.2 Dial. 2.8 [note 502]. 510) Probably a reference to CB 4.4, pp. 251–3. 511) Cf. above, 3.2 Dial. 2.6.26–31].

Discipulus: Dic quomodo ad rationem terciam⁵¹² respondetur.

Magister: Respondetur quod licet summi pontifices debeant instruere et docere reges et principes de hiis que spectant ad fidem et iusticiam et bonos mores non tamen tenentur de omnibus talibus eos instruere quia non possunt et nullus ad impossibile obligatur⁵¹³. Et ideo sufficit summis pontificibus iustis et sanctis instruere eos de illis que magis utilia et necessaria erant pro temporibus suis, quia doctrina peritorum et prelatorum debet qualitati temporis convenire. Propter quod quia temporibus plurium summorum pontificum erat magis utile et necessarium reges et principes ac laycos alios instrui de aliis quam quod essent imperio Romano subiecti, ideo non tenebantur illis temporibus ipsos de hoc instruere, presertim cum imperatores non requisiverunt alios quod eos superiores suos recognoscerent. Et forte tunc expediebat illam veritatem tacere quamvis numquam expediverit asserere contrariam falsitatem. Ex hiis patet quod secundum istos multi recusabant subdi Romano imperio qui tamen in hoc mortaliter non peccabant quia ignorancia probabilis excusavit eosdem. Ly.f. 251vb

Et per hoc respondetur ad ultimum quod tangitur in eodem capitulo,⁵¹⁴ quia multi qui de iure sunt subiecti Romano imperio et tamen nolunt subdi eidem iuste possident illa que possident, quia sunt bone fidei possessores, credentes iuste et licite possidere et dominium verum habere. Et ideo iuste et licite possunt eadem dare et de eis elemosinas et oblaciones et sacrificia facere. Clerici eciam qui putant eos iustos possessores, si non laborant ignorancia crassa et supina, possunt ab eis elemosinas, sacrificia et oblaciones recipere. Et cum dicitur tales nichil possident iure imperatoris, respondetur quod eciam iure imperatoris

22 Discipulus Dic] † Ca. ad ... respondetur] respondetur ad rationem Mw. 23 quod licet] † Ca. debebant MzLy a. 24 ad fidem] om. Mz. 25 tamen] om. Mw. tenentur tamen Ly. eos de omnibus talibus a. possent Ly a. 26 sufficit a (exc. Ca; sufficiebat Vd). iustis] in licitis Ly; em. from iniustus Mw. 27 eos] illos Ly. eos de] eosdem a_p. 28 temporum Ly a_m. 29 Propter quod] Propterea enim LyMw. plurimum ω; plurimorum Ly a. 30 alios laycos Mz a (exc. Mw). instrui de aliis] aliis instrui MzLy a (em. from in hiis instrui Mw). 31 Romano imperio Ly a. ideo] om. MzLy a. ipsos de] illos in Ly. 32 non requisiverunt] om. Un. requisiverint VeCaVd. alios] superiores add. Mz a (on margin: al. principes Vd); inferiores add. Ly. quod] quos Na. eos] supp. Vd. 33 suos superiores MzVd. expediebat Mz. 34 expediverunt Mz; expedivit Ly. contrariam] contra illam Mz. patet] ad rationem add. Ly. 35 istos] illos Ca; ipsos Mw. tamen in] cum Na. 36 non peccabant mortaliter Ca. excusat Mz. eos Ly. 37 eodem] eo Vd. 38 subiecti] subditi LyMw. imperio] supp. Mw. eisdem Un. 39 illa] ea Ly a_m. credentes] se add. MzLy a. 40 iuste et licite] licite et iuste Ca. et] supp. Mw. 40–41 Et ... facere] facere canc. Ve. 40 ideo] non Un. iuste et licite] licite et iuste Ca. 41 eadem] ea Ly a. eadem dare] dare ea Ca. elemosynam Ly. et oblaciones] om. LyMw. 41–42 eciam qui] quoque a (quoque qui Ca). 42 eos] eo Mz. 43 accipere Ly a (exc. Ca). cum dicitur] conceditur Vd. 43–44 nichil tales Ly a (vel tales Un; quod tales Vd). 44 imperatoris] imperatorum Ly a_m (Romanorum add. Ca). eciam] vel Mz; ymo Ca.

512) Cf. above, 3.2 Dial. 2.6.71–9. 513) Cf. Dig. 50, 17, 185. 514) Cf. above, 3.2 Dial. 2.6.105–31.

45 quodammodo possident, licet huiusmodi bone fidei possessores hoc ignorent, quia propter hoc quod sunt bone fidei possessores auctoritate eciam iurium imperialium possunt multa prescribere et usurpare et per continuacionem temporis dominium verum acquirere.

Capitulum X

Discipulus: Hactenus quesivimus an cuncte mundi regiones imperatori sint subiecte. Et intelligo de illis que ad iurisdiccione[m] temporalem seu patrimonium ecclesie minime spectant. Nam de illis que spectant ad patrimonium ecclesie in
5 tercio huius erit sermo, de quibus eciam in tractatu de potestate pape et cleri plura poterimus invenire.⁵¹⁵ Nunc autem ad personas que non sunt de iurisdiccione temporali ecclesie descendamus. Et primo videamus de malis quam potestatem videlicet super malos habeat imperator an scilicet imperator pro omni crimine possit punire malos sibi subiectos. Et quia, sicut tactum est
10 supra 3° c. huius secundi, criminum quedam sunt ecclesiastica et quedam secularia, inquiremus hic solummodo de criminibus secularibus, quia de criminibus ecclesiasticis tractabimus in tercio huius.⁵¹⁶ Cupio itaque inquirere an imperator valeat punire omnes sibi subiectos pro quocumque crimine seculari quod non est ecclesiasticum.

15 **Magister:** Circa hoc sunt diverse sentencie. Una est quod non pro omni crimine seculari potest imperator punire omnes sibi subiectos. Quod tali ratione probatur: Idem pro eodem crimine non est puniendus a diversis iudicibus quorum unus non est sub alio et qui non habent ab aliquo uno et eodem principe

45 licet] quia *Ly*; *om. a_p* (hec *Un*). fidei] sunt *add. Ly*. hoc] *om. Na*; quod hec *Vd*. hoc ignorent] *om. Ly*. ignorant *Mz a* (exc. *Ca*). 47 possunt] eciam *add. a*. 48 temporum *LyMw*. verum dominium *Ly*. acquirere] habere *Mz*. 1 Capitulum X] inquit de potestate imperatoris super malos, utrum imperator possit pro quocumque crimine punire, et recitat tres opiniones: secunda ponitur ca. XI et tertia ca. XIII, et ad probationes minoris rationis in V ca. adducte respondetur infra capitulo XVI et XVII et XVIII *add. Ly*; *om. a* (10 *Ca*; ca^m 10^m *supp. Mw*; c. 10 *supp. Vd*). 2 Hactenus] *on margin*: Cap. X *Ly*. inquisivimus *Ly*. regiones] naciones *Mz*. sunt *Un*. 3 illis] istis *Mz*. 4 ecclesie] *supp. Vd*. ecclesie patrimonium *Ly*. 5 huiusmodi *Mz*. quibus] quo *Mz*. eciam] *om. Ly*. tractatu] pape *add. Vd*. 8–10 potestatem ... sunt] † *Ca*. 8 videlicet] *canc. Ve*. habet imperator super malos *Ly*. habet *Ly a*. scilicet] videlicet *MzLy a*. 9 sicut] *om. Na*. 10 3° c.] ca. III *Ly*. secundi] et *Mw*. et] *om. Ly a_m*. 11 inquiremus] † *Ca*. hic] hoc *Mz a* († *Ca*). solum *Ca*. quia] † *Ca*. 12 huiusmodi *Mz*; secundi *add. Ly*. 13 sibi] *om. Ly*. subditos *Ve*. crimine] *om. a* (exc. *Vd*; *supp. Mw*). 15 Circa] *on margin*: *Opinio Ly*, prima opinio *Mw*. est] scilicet *supp. Mw*. 16 omnes] *om. Na*. subiectos sibi *Un*. subditos *Mw*. Quod] Pro *Un*. 17 Idem] *on margin*: Probatur *Ly*. a diversis iudicibus puniendus *Ly a*. 18 et] *om. Mz a*; vel *Ly*. habet *Mz*. aliquo] *om. Ca*.

515) *This part of the Dialogus was never written.* 516) *Cf. below, 3.2 Dial. 3.16–23.*

potestatem. Ex hoc enim posset periculosa conten|cio et sedicio inter | ipsos *Ly.f. 252^a*
iudices exoriri dum uterque vellet ad suum forum trahere criminosum, quod *Gs p. 911*
tamen nequaquam fieri posset. Sed ad iudicem ecclesiasticum spectat punire
criminosos pro diversis criminibus secularibus. Ergo pro illis criminibus non
debet imperator punire eosdem. Maior istius rationis videtur de se patens, minor
per sacros canones videtur aperte posse probari. Ex concilio enim Iohannis pape,
ut habetur Extra, *De officio iudicis ordinarii, Perniciosa*, sic habetur: “Habeant *25*
igitur episcopi singularum urbium in suis diocesibus liberam potestatem
adulteria et scelera inquirere, ulcisci et iudicare.”⁵¹⁷ Ex quibus verbis colligitur
quod omnia crimina secularia sunt per episcopos punienda, tum quia adulterium
est crimenulare cum etiam apud infideles et sola lege nature contentos
crimen putetur, tum quia indistincte dicit: “*et scelera*”. Ergo omnia scelera *30*
intelligit.

Item Innocencius tercius, ut habetur Extra, *De iudiciis, Novit*, ait: “Nullus qui
sit sane mentis ignorat quin ad officium nostrum spectet de quocumque peccato
mortali corripere quemlibet Christianum et si correccionem contempserit per
distraccionem ecclesiasticam cohercere.”⁵¹⁸ Ex quibus verbis colligitur quod *35*
quemlibet Christianus pro quocumque crimine est per iudicem ecclesiasticum
puniendus.

Item Calixtus papa, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Si quis Romipetas*, ait: “*Si quis*
Romipetas et peregrinos et apostolorum limina et aliorum sanctorum oratoria
visitantes capere seu rebus quas ferunt spoliare, mercatores novis theloneorum *40*

19 enim] ut patet *add. Ly.* et sedicio] *om. Mz.* 20 oriri *Ly.* 21 Sed] *on margin: Minor Ly.*
23 eosdem] *et add. Un.* istius] huius *Ly.* se] *om. Un.* patens] *et add. Mw.* minor] *on margin:*
Probatur minor, Primo Ly. 24 aperte] *om. Ly a.* consilio *NaMzLy a (exc. Ca).* enim] *om. Ca.*
25 ordinarii] sic habetur *add., but canc. Vd.* Perniciosam *o a (c. perniciosam qm. in pluribus em.*
from peritos qm. in pluribus Mw; c. perni. em. from perni. Un; c. perniciosam Vd). habetur] legitur
Ly. Habent *Ly.* 26 igitur] sibi *Mz;* enim *Ly.* potestatem liberam *Ly;* superiorem potestatem et
liberam *a (et liberam Un; superiorem potestatem et liberam potestatem Vd).* 27 adulteria] vel
ultima *Mz a (exc. Vd; ad ultima Ca; vel adulteria em. from vel ultimam Mw).* inquirere et scelera
Ly a. 28 tum] *om. Ly.* adulterium] ad ultimum *a (exc. Vd; em. to adulterium Mw* 29 est crimen
seculare] *om. Ly a_m.* cum] tum *Mz;* quod *Ly a.* et] *om. Ca.* nature] crimen *add. Un.* 30 crimen
putetur] putatur crimen *Ly.* et] *om. Ca.* Ergo] *et add. Mw.* scelera] *om. Ca.* 32 ut] *supp. Na.*
Extra] *supp. Na.* iudiciis] *c. supp. Mw add. Vd.* Novit] movit *Mw; om. (gap), in c. Novit supp. Un.*
33 sit] se *Na.* quin] quoniam *MzLy a.* spectat *Mz a (pertinet Un).* 33–34 mortali peccato *Un.*
34 corrigere *MzLy a.* quemlibet] quemcumque *Ly.* 35 distraccionem] *em. from discrecionem Vd.*
cohercere] *colloe. (=collatione/collectione?) Un.* 36 quocumque] quolibet *Ly a.* 38 Item] *on*
margin: Tertio Ly. Romipetas] *om. Ly a.* 38–39 ait ... Romipetas] *om. Mz.* 40 quas] que *Mz a*
(exc. Ca). spoliare] spoliatores *Mz;* et *add. Ly.* mercatores] *om. Vd.* heloneorum *Na;*
theloneorum *MzLy a (exc. Un; theoloniorum Ca).*

517) *X 1.31.1, col. 186.* 518) *X 2.1.13, col. 243.*

*et pedagiorum exactionibus molestare temptaverit, donec satisfecerit, communione careat Christiana.*⁵¹⁹

Item ex concilio Agathensi, ut legitur eisdem causa et questione, c. *Itaque*, sic habetur: “*Itaque censuimus homicidas et falsos testes a communione ecclesiastica submovendos nisi penitencia satisfaccionis crimina diluerint admissa.*”⁵²⁰ Ex quibus patet quod capientes, eciam laycos, spoliatores qui theloneis et pedagiis molestant indebite mercatores, homidice et falsi testes per iudicem ecclesiasticum puniuntur et tamen constat quod ista sunt secularia crimina.

50 Item iudex ecclesiasticus punit incendiarios, 23^a, q. ultima, *Pessimam*.⁵²¹ Item punit illos qui filios suos occidunt, Extra, *De his qui filios occiderunt, De infantibus*,⁵²² et eos qui exercent torneamenta, Extra, *De torneamentis*, c. *Felices*⁵²³ et c. *Ad audienciam*,⁵²⁴ et sagittarios, Extra, *De sagittariis*, c. uno,⁵²⁵ et stuprum, Extra, *De adulteriis et stupris*, c. 1°,⁵²⁶ et adulterium, eodem c., per
55 totum,⁵²⁷ et raptos, Extra, *De raptoribus*, c. 1°,⁵²⁸ et tamen ista sunt crimina secularia. Ergo crimina secularia sunt per iudicem ecclesiasticum punienda.

Quod eciam ex auctoritatibus scripture divine videtur posse probari. Ait enim veritas ipsa Matthei 18°: “*Si peccaverit in te frater tuus vade et corripere eum inter te et ipsum solum. Si te audierit lucratus eris fratrem tuum. Si autem non te audierit adhibe tecum adhuc unum vel duos ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non audierit eos dic ecclesie. Si autem ecclesiam non audierit sit tibi sicut ethnicus et publicanus.*”⁵²⁹ Ex quibus verbis colligitur quod

41 pedagiorum] *em. from* pedagogiorum Un. 42 communione] *ne* Un. 43 Item] *on margin*: Quarto Ly. consilio NaMzLy a (*exc. Ca*). Agatensi NaLy a. 44 censuimus] *censum Ve; censuerimus Mz; sancimus Ca. homicidas] huiusmodi notores Mz.* 45 penitencia] *em. from* ipsius Mw. satisfaccionis] *et satisfacione Ly. diluerunt Mw.* 46 quibus] *his Mz a (hoc Ca); etiam add. Ly. sapientes Mz. spoliatores] et add. Ly. qui] om. a (et qui supp. Vd).* 47 theloneis MzLy a (*exc. Un*). *per] supp. Mw.* 48 ista] ipsa Ly. 50 Item¹ ... q] † Ca. ultima] *superius (?) Ca; c. add. MzLy a. Pessimam] possessores Mw; pessimo a_p.* 50–52 Pessimam ... infantibus] † Ca. 51 suos] *om. Ly a_m.* occidunt suos Vd. his] *illis Ly a_m.* 52 eos] *eis Vd.* Extra ... torneamentis] † Ca. 53 Felices Mz; Feliciter a (*exc. Mw*). Extra] † Ca. 54 supra Ly a. et²] *c. add. LyVd supp. Mw. eodem c.] et c. Mz a (above: quam supp. Mw); om. LyVd.* 56 secularia] *em. from* ecclesiastica Mw. 57 Quod] *on margin*: Minor probatur auctoritatibus sacre scripture Ly. eciam] *om. a_p (supp. Vd); sunt add. Un; sic add. Vd. divine (supp. Ca) scripture Ly a_m.* 58 ipsa] *om. Ly. 18° c. add. a_p.* 58–62 vade ... publicanus] *etc. Ly a.* 59 te non Mz. 60 unum] *testem add. Mz. testium] om. Mz. 61 eos] om. Mz. 62 verbis] om. Ly.*

519) C.24 q.3 c.23, cols. 996–7. 520) C.24 q.3 c.20, col. 996. 521) C.23 q.8 c.32, col. 964. 522) X 5.10.3, col. 793. 523) X 5.13.1, col. 804. 524) X 5.13.2, col. 804. 525) X 5.15.1, col. 805. 526) X 5.16.1, cols. 805–6. 527) X 5.16, cols. 805–7. 528) X 5.17.1, col. 808. 529) Mat. 18:15–7.

ad ecclesiam spectat etiam de peccatis que committuntur in proximum que constat esse secularia quemlibet corrigere Christianum.

Item apostolus, 1^a Corinthiorum 6°, reprehendit Corinthios | qui litigabant apud iudices infideles qui erant seculares et quia deserebant iudicium ecclesie que debuit iudicare inter fratrem et fratrem, etiam de secularibus dicens: “*Nescitis quoniam angelos iudicabimus? Quanto magis secularia?*”⁵³⁰ Ergo de secularibus spectat ad iudicem ecclesiasticum iudicare et per consequens per iudicem ecclesiasticum sunt criminosi etiam pro criminibus secularibus puniendi. Ly.f. 252^b
70

Capitulum XI

Discipulus: Recita sententiam contrariam.

Magister: Alia sententia est quod ad imperatorem et iudicem secularem solummodo spectat pro criminibus secularibus plectere criminosos illos, videlicet qui iudicibus secularibus sunt subiecti. 5

Discipulus: Ista sententia duo asserit. Primum est quod ad iudicem secularem spectat punire huiusmodi criminosos. Secundum est quod hoc non spectat ad iudicem ecclesiasticum. Primo ergo allega pro primo.

Magister: Quod ad iudicem secularem spectet punire huiusmodi criminosos tam auctoritatibus sacre scripture quam canonibus videtur posse probari. Apostolus enim loquens de potestatibus secularibus ait ad Romanos 13°: “*Principes non sunt timori boni operis sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac et habebis laudem ex illa. Minister enim dei est tibi in bonum. Si autem male* 10

63 peccatis] *em. from* potestate *Mw.* que¹] qui *Mw.* 64 constant *MzMwUn.* 65 1^a] 2^a *LyCa;* *em. from* et *Mw.* ad *Cor. MzLy a (exc. Ca).* qui] quia *Na;* quod *Mz.* 66 et] *em. to* ut *Mw.* deserebant] non deferebant *Ly.* 67 fratrem²] et *add. Un.* etiam] *on margin:* Ultimo *Ly.* 68 angelos iudicabimus] *om. Un.* 69 secularibus] seculari *Ly a_m* (eodem *supp. Mw.*) spectat] pertinet *LyMw.* 70 etiam] *om. Ly.* 1 Capitulum XI] in quo ponitur secunda opinio contraria prime secundum quod ad secularem iudicem et non ad ecclesiasticum spectat iudicare de criminibus secularibus *add. Ly; om. a* (11 *Ca;* c. 11 *supp. Vd.*) 2 Recita] *on margin:* Cap. XI *Ly.* 3 Magister] *om. VeUn;* *on margin:* Opinio *Ly.* ad] *om. Mz.* 4 complectere *Mz a (exc. Ca).* illos criminosos *Ca.* 5 videlicet] scilicet *Un.* iudicibus] criminibus *Ly a_m.* sunt] *om. Un.* 7 huius *Ve.* criminosos huiusmodi *a;* tantum *add. Ly a.* non] *om. Mz.* 8 ecclesiasticum iudicem *Ly.* Primus *Mw.* 9 Quod] *on margin:* Probatur prima pars, Primo *Ly.* spectat *MzLy a.* huius *Ve.* 10 quam] sacris *add. MzLy a.* posse] *om. Un.* probari] quod crimina precipue secularia per seculares iudices sunt plectenda *add. Vd.* 12 sunt] *om. Mz.* 12–15 timori ... agit] etc. *Ly a* (timore boni operis sed mali *Vd.*) 13 dei] *canc. Na.* 13–14 tibi ... est] *om. Na.*

530) *1 Cor. 6:3.*

15 *feceris time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est iudex in iram ei qui malum agit.*⁵³¹

Item beatus Petrus canonica sua 1^a, c. 2° ait: “*Subiecti estote omni creature propter deum sive regi quasi precellenti sive ducibus tamquam ab eo missis ad vindictam malefactorum.*”⁵³² Ex quibus auctoritatibus videtur aperte probari quod crimina precipue secularia per seculares iudices sunt plectenda quod etiam
20 sacris canonibus videtur ostendi.

Nam ex concilio Turonensi 3°, ut legitur 23^a, q. 5^a, c. *Incestuosi*, sic habetur: “*Incestuosi, patricide, homicide multi apud nos reperiuntur; sed aliqui ex illis nolunt sacerdotum admonicionibus aurem accommodare, volentes in pristinis perdurare criminibus. Quos oportet per secularis potencie disciplinam a tam*
25 *prava consuetudine coherceri.*”⁵³³

Item Ciprianus in nono genere abusionum, ut habetur eisdem causa et questio, c. *Rex* ait: “*Rex debet furta cohibere, adulteria punire, impios de terra perdere, patricidas et periuros non sinere vivere, filios suos non sinere impie agere.*”⁵³⁴ Ex quibus aliisque quampluribus colligitur quod huiusmodi crimina sunt a
30 iudicibus secularibus punienda.

Gs p. 912

|Capitulum XII

Discipulus: Iam manifestum puto ad seculares iudices pertinere punire pro criminibus secularibus criminosos sibi subiectos, ut pro hoc non curem plures

14 iudex] vindex Mz. 16–18 Item ... probari] om. α_p (qui Un). 16 Petrus] in add. Ly α_m . ait] om. Ca. 16–18 omni ... malefactorum] etc. α_m . 16 creature] humane add. Ly. 18 aperte] posse Ly. 19 quod ... plectenda] om. Vd. quod] et Ly; em. from et Mw; on margin: Secundo Ly. etiam] in ω . 21 Nam] ut habetur Ly. ex concilio] (gap) ab Mz. consilio NaLy α_p . 3°] om. Ly; supp. Mw. ut] om. NaUn; et prec. Mw. 23^a] em. from 13^a Un. 24 secularem Ly; seculares α_m (em. to secularis Mw). 26 Cyprianus Ly a (exc. Ca). nono] supp. Mw. ut] om. LyMw. eisdem Ca. et] 1 ω ; om. Mz; supp. Ca. questio] 1 add. Mw. 27 c Rex] om. Vd. 28 sinere] om. a. 29 huius Vē. a] om. a (exc. Vd). 30 secularibus iudicibus Ca.

1 Capitulum XII] probat quod non spectat ad iudicem ecclesiasticum criminosos punire et hoc tribus rationibus ad quas respondetur infra ca. XIX unica responsione add. Ly; om. a (12 Ca; c. 12 supp. Vd). 2 Iam] Nam Un; on margin: Cap. XII Ly. 3 secularibus criminibus Un. ut] ideo Ly; nec Mw. pro] per Mz. curo LyMw.

531) Rom. 13:3–4. 532) 1 Pet. 2:13. 533) C.23 q.5 c.22, col. 937. 534) C.23 q.5 c.40, col. 941.

allegaciones audire. Ideo nitere allelgare pro secundo, scilicet quod ad iudices ecclesiasticos non spectat punire huiusmodi criminosos. Ly.f. 252va
5

Magister: Hoc auctoritatibus sanctorum patrum videtur posse ostendi. Hoc enim Augustinus super Amos prophetam, et ponitur 23^a, q. 5^a, c. *Sunt quedam*, videtur asserere, qui sic ait: “*Sunt quedam enormia flagicia que potius per mundi iudices quam per antistites et rectores ecclesiarum vindicantur, sicut est cum quis interficit pontificem apostolicum, episcopum, presbyterum sive diaconum. Huiusmodi reos reges et principes mundi dampnant. Ergo non sine causa gladium portant qui talia scelera diiudicant. Sunt enim maxime constituti propter homicidas, raptos, ut et illos dampnent et alios suo timore compescant.*”⁵³⁵ Ex quibus verbis patet quod raptos et homicidas non sunt per iudicem ecclesiasticum puniendi. Et consimili ratione nec alia crimina secularia debent puniri per ipsum. 10
15

Amplius omnia secularia crimina videntur per eundem iudicem punienda. Et qui ab aliquibus eorum plectendis excluditur, de nullis eorum iudicare licite potest. Sed aliqua secularia crimina que morte aut truncacione membri vel effusione sanguinis sunt plectenda per ecclesiasticum iudicem minime iudicantur, Extra, *Ne clerici vel monachi secularibus negociis se immisceant*, c. *Clericis*⁵³⁶ et c. *Sentenciam*,⁵³⁷ et Extra, *De raptoribus*, *In archiepiscopatu*,⁵³⁸ et 23^a, q. ultima, *Hiis a quibus*,⁵³⁹ et dist. 51^a, *Aliquantos*.⁵⁴⁰ Ergo nec alia secularia crimina sunt per ecclesiasticum iudicem punienda nisi super criminosos iurisdictionem habeat seculari. 20
25

4 secundo] *on margin*: Secunda pars Ly. scilicet] videlicet Mz; *om. LyMw.* 5 huius Ve. 6 Magister] *om. Ve*; *on margin*: Probarur primo Ly. patrum sanctorum Un. ostendi] probari Ly. 7 5^a] XXV Ly; *em. from* 21° Mw. c] *om. Ly a_m.* quidam Mz a. 8 qui sic] *om. Mz ω.* ait] enim *add. Ve.* que] qui Mz. 9 sicut] sic Mz. est] *om. Ly*; enim a. 10 presbyterum episcopum LyMw. 11 Huius Ve. reos] *om. Mz*; res a. mundi] *om. Un.* 12 portat Mz. diiudicat Mz; vindicant Ly; *em. from* vindicant Mw. enim] autem ω. 13 propter homicidas raptos] *om. Na*; constituti *add. Ve.* homicidas] et *add. Vd.* ut] unde *supp. Mz*; unde a. istos Mz. dampnant Mz a. et] ut Ca. alios] scilicet *add. Mz a (exc. Ca).* timore] *em. from* nomine Mw. 14 et] *om. Un.* 15 simili Ly; *em. from* simili Mw. nec] omnia Ly; *om., omnes supp. Mw.* secularia] non *add. Ly.* 16 per ipsum puniri Ly. 17 Amplius] *on margin*: Secundo Ly. crimina secularia Ly a (exc. Vd). videntur] unde et Un. 17–18 Et qui hic *em. from* Et hic Mw. 18 eorum] aliis Mw. licite iudicare Ly a_m. 19 crimina] scilicet *add. MzLy a.* 21 iudicantur] vindicentur Mz; vindicantur Ly a. secularibus negociis] *om. Mz.* se immisceant negociis Ly a (exc. Vd). c] *supp. Mw.* 22 Clericos Mz; Clerici Ly. et] *om. MzLy a.* et] *om. Mz a.* 23 ultima] c. *add. Mw.* et] *om. MzLy a.* 51^a] 1^a Mz a. Nec ergo Ca. 24 iudicem ecclesiasticum Mz. 25 habeant a_m.

535) C.23 q.5 c.39, col. 941. 536) X 3.50.5, cols. 658–9. 537) X 3.50.9, cols. 659–60. 538) X 5.17.4, col. 809. 539) C.23 q.8 c.30, col. 964. 540) D.51 c.1, cols. 203–4.

Rursus puniciones criminum secularium inter curas seculares et negocia secularia computantur. Sed iudicibus ecclesiasticis cure seculares et negocia secularia sunt interdicta, teste Apostolo qui 2° Timothei 2^a ait: “*Nemo militans deo implicat se negociis secularibus*”.⁵⁴¹ Cui concordat canon apostolorum ex quo, ut legitur dist. 88°, c. *Episcopus*, sic habetur: “*Episcopus aut sacerdos aut diaconus nequaquam seculares curas assumat; sin aliter deiciatur*”.⁵⁴² Et ex concilio Carthaginensi 4°, ut in eadem dist., c. *Episcopus* legitur, sic habetur: “*Episcopus nullam rei familiaris curam ad se revocet, sed leccioni et oracioni et verbo predicacionis tantummodo vacet*”.⁵⁴³ Et beatus Ciprianus, ut habetur 21^a, q. 5^a, *Hi qui*, ait: “*Hi qui in ecclesia domini ad ordinacionem clericorum promoventur, in nullo ab administracione divina avocentur, ne molestiis vel secularibus negociis alligentur nec ab altaribus et sacrificiis recedant sed die ac nocte celestibus rebus ac spiritualibus serviant*”.⁵⁴⁴ Ex quibus aliisque sacris canonibus qui ponuntur dist. 88^a, c. *Decrevit*⁵⁴⁵ et c. *Consequens*⁵⁴⁶ et c. *Perlatum*,⁵⁴⁷ et Extra, *Ne clerici vel monachi secularibus negociis se immisceant*, c. 1° ⁵⁴⁸ et c. *Sed nec procuraciones*⁵⁴⁹ et c. *Clericis*,⁵⁵⁰ et Extra, *De vita et honestate clericorum*, c. *Clerici*,⁵⁵¹ et 21^a, q. 3^a, c. 1° ⁵⁵² et c. *Placuit*⁵⁵³ et c. *Ciprianus*⁵⁵⁴ et c. *Sacerdotum*⁵⁵⁵ colligitur quod iudices ecclesiastici curis et negociis secularibus | se immiscere non debent.⁵⁵⁶ Ergo ad ipsos non spectat de criminibus secularibus iudicare.

Lyf. 252^{ab}

45

26 Rursus] on margin: Tertio Ly. criminum] omnium Ly; em. from omnium Mw.
 27–28 computantur ... secularia] om. a. 28 qui] quia Vd. 2°] om. Ly; prima supp. Mw. ad Thim.
 Ly a. 2^a] 1^a Mz. 29 implicat ... secularibus] etc. a_m (supp. Mw). 30 ut] om. Ly. 88°] LXXXIII Ly.
 aut] om. Ly. 31 vires assumant Ly. sin] si Mz a_m; sed a_p. 32 consilio NaMzLy a_p. Cartaginensi
 (em. from Cartaginensi Ca) CaVd. 4°] supp. Mw. 4° ut] om. Ly. legitur] om. MzLy a.
 33 leccioni et] elemosinis Mw. 33–34 et verbo predicacionis] om. Vd. 34 vacet] em. from beati
 Mw. Cyprianus Ly a. habetur] legitur Ly a. 21^a] 23^a a_p. 35 5^a] c add. Ly a (prec. Un). Hi] om.
 LyMw. qui] om. Un. domini] dei a_p. ordinacionem] ordinem Ly (or^{em} Mw). 36 ab] om. MzMw.
 administracionem divinam Mw. revocentur Mz; advocentur LyCa; anoscentur Un. ne] nec Ly; ut
 a_p. 37 nec] em. from ut Mw. et] om. Mz. sed] secundum Ca; em. from in Mw. 38 aliisque] et Ly;
 que aliis a_m (em. from aliis Mw). 39 qui] que Ly. Decernit MzLyMw; dec' u⁹ Ca. Consequens] om.
 a_p (supp. Vd). et c] om. Un. 40 Prelatum a; est add. Ly. secularibus ... immisceant] om. Ly a_m.
 se negociis ω. 41 procuratorum LyMw. 42 c¹] et add. Mw. 21^a] 23^a a_p; c add. Mw. 43 Cyprianus
 a. et] † Ca. Sacerdotum LyVd. 44 debeant Un. 45 criminibus] em. from omnibus Mw.

541) 2 Tim. 2:4. 542) D.88 c.3, col. 307. 543) D.88 c.6, cols. 307–8. 544) C.21 q.3 c.6 (sic!), col. 857. 545) D.88 c.1, cols. 306–7. 546) D.88 c.2, col. 307. 547) D.88 c.4, col. 307. 548) X 3.50.1, col. 657. 549) X 3.50.4, col. 658. 550) X 3.50.5, col. 658–9. 551) X 3.1.15, col. 453. 552) C.21 q.3 c.1, cols. 855–6. 553) C.21 q.3 c.3, col. 856. 554) C.21 q.3 c.4, col. 856. 555) C.21 q.3 c.7 col. 857. 556) Cf. 3.1 Dial. 1.9.35–51, pp. 142–3; Brev. 2.7.16–33, pp. 123–4; AP 2.149–61, p. 234; OQ 1.4.12–32, p. 23; IPP 1.21–5, p. 283.

Adhuc iudiciarius ordo confunditur si unicuique iudici sua potestas non servatur. Et per consequens qui iudicare presumit illos qui ad alium iudicem spectant, tamquam *mittens falcem suam in messem alienam*,⁵⁵⁷ iudicarium ordinem confundit et potestatem alterius turbare et impedire conatur. Quod sacri canones detestantur, dist. 96^a, c. *Cum ad verum*,⁵⁵⁸ et Extra, *De iudiciis*, Novit,⁵⁵⁹ 50 et Extra, *De privilegiis*, *Sicut in iudiciis*.⁵⁶⁰ Cum ergo criminibus secularibus irretiti per secularem iudicem sint plectendi, eos iudex ecclesiasticus punire non debet. Sed eos debet relinquere secularibus iudicibus puniendos, quemadmodum papa causas seculares iudicibus secularibus – ne videatur iuribus ipsorum detrudere – derelinquit, Extra, *Qui filii sunt legitimi*, *Causam*⁵⁶¹ et c. *Lator*,⁵⁶² 55 et Extra, *De foro competenti*, c. *Si quis clericus*⁵⁶³ et c. *Ex transmissa*⁵⁶⁴ et c. *Verum*⁵⁶⁵ et c. *Licet*⁵⁶⁶ et c. *Ex tenore*,⁵⁶⁷ et Extra, *De appellacionibus*, c. *Si duobus*, ubi Alexander 3us sic dicit: “Denique quod queris si a civili iudice ante iudicium vel post ad nostram audienciam fuerit appellatum, an huiusmodi appellacio teneat. Tenet quidem in hiis qui sunt nostre temporali iurisdictioni subiecti, in aliis vero, etsi de consuetudine ecclesie teneat, specialiter secundum iuris rigorem credimus non tenere.”⁵⁶⁸ Ubi glossa super verbo *tenere* ait: “Et ita patet quod iurisdiccio temporalis non pertinet ad ecclesiam, nec de ea debet se intromittere in preiudicium iudicis secularis.”⁵⁶⁹ 60

46 Adhuc iudiciarius] alioquin iudiciorum Ly. si] quod Na; † Ca. 47 qui¹] que Ca. illos (em. to illa Mw) presumit Ly Mw. illa Ca. qui²] que Ca; pertinent add. Ly. 48 spectant] om. Ly; supp. Mw. mittere a_p (em. to mittens Vd). 48–49 iudiciariam ordinacionem Mz. 49 et¹] supp. Mw. perturbare Ly. et²] om. MwUn. 50 testantur a. verum] unum Ly. et] om. MzLy a. 51 et] om. MzLy a. iudiciis] iudicariis Ly. 52 sunt MzLy. 53 iudicibus secularibus Ly a. 54 causas] om. Mw. seculares] em. to secularia Mw. iuribus] om. (gap) Un; iuri Vd. 55 derelinquit] em. from relinquit Na; relinquit Ly. 55–56 Qui ... Extra] supp. Mw. 55 legitimi] c. add. MzLy a. Lator] late Ly. et¹] om. NaLyMw. 56 clericus] om. Ly a_m. 57 et c Ex tenore] tenor Ly. appellacionibus] probacionibus LyCa; exprobacionibus a_p (em. to probacionibus Vd). 58 duobus] om. (gap) a_p (duobus supp. Vd). Alexander MzLy a (exc. Vd). 3us] eum Mz. a] om. LyMw. civili] tali MzLy; tali em. from alieni Mw. 59 iudicium] iudicationem Ca. an] em. from aut a (quod Un). huius Ve. 60 teneat appellacio LyCa. quidem] quidam Ca; om. Un. qui] que MzLy a_m. nostre] mere Ca; iure Mw. 61 subiecta Ly; subiectis Mw. ecclesie de consuetudine Mz a. teneant MzLy. specialiter] speciali Na; papali MzLy a. 62 credimus non tenere] non tenetur Un; legem add. Ly. tenere²] non prec. Mz; tenet Ly; em. from tenet Mw. 63 ea] eadem Vd.

557) See above, 3.2 Dial. 1.18 [note 179]. 558) D.96 c.6, col. 339. 559) X 2.1.13, col. 243. 560) X 5.33.2, col. 849. 561) X 4.17.7, col. 712. 562) X 4.17.5, col. 711. 563) X 2.2.1, col. 248. 564) X 2.2.6, col. 249. 565) X 2.2.7, col. 250. 566) X 2.2.10, cols. 250–1. 567) X 2.2.11, col. 251. 568) X 2.28.7, § 1, col. 412. 569) Gloss on X 2.28.7, s.v. credimus (sic!), col. 911.

Capitulum XIII

Discipulus: Auctoritates allegatae circa premissa ita videntur contrarie ut omnino altere sint negande, nisi per sententiam seu assercionem que mediet inter opiniones prescriptas valeant concordari. Ideo gestio scire an sit aliqua sententia
5 media inter sententias superius recitatas.

Magister: Nonnullis apparet quod auctoritates prescripte possunt per unam
Gs p. 913 sententiam mediam concordari. | Ad cuius evidenciam dicitur esse sciendum quod ad ecclesiam spectat duplex punicio seu correccio: una in foro penitenciali, alia in foro contencioso. Prima spectat ad iudicem ecclesiasticum respectu
10 cuiuslibet Christiani pro quocumque peccato et de illa multe auctoritates loquentes de hac materia debent intelligi et illam nulla auctoritas allegata negat ab ecclesiastico iudice. Secunda punicio seu correccio de criminibus secularibus in triplici casu spectat ad iudicem ecclesiasticum: Primus est quando criminosi iurisdictioni temporali iudicis ecclesiastici sunt subiecti. Secundus est quando
Ly f. 253ra non est iudex se|cularis vel quando iudex secularis est negligens in faciendo iusticiam et crimina puniendo. Tercius est quando iudex secularis nullam potest delinquenti penam inferre cui tamen iudex ecclesiasticus potest penam infligere. Quod contingit quando crimen est manifestum; sed persona delinquens est ignota, quemadmodum fuit de illo, de quo legitur 5^a, q. 1^a, c. *Quidam maligni*,
20 qui scripsit libellum famosum *contra Castorium notarium ac responsalem* beati Gregorii, quem Gregorius pena excommunicationis astrinxit nesciens quis esset, quem iudex secularis, quamdiu ignoravit personam delinquentem, nulla potuit

1 Capitulum XIII] ponit mediam viam inter duas iam dictas opiniones per quam possunt concordari, ubi etiam notatur quod ad ecclesiam spectat duplex punitio *add. Ly; om. a* (ca^m 13^m *supp. Mw; c. 13 supp. Vd*). 2 Discipulus] *om. Ca; on margin.* Cap. XIII *Ly.* Auctoritates] *em. from* auctoritas *Ve.* allegare *ω.* videntur] esse *add. LyMw.* contrarie] convenire *α_p.* 3 negande] *om. MzLy a.* nisi] non *Mz.* seu] per *add. a* (*exc. Un*). asserciones *Mz.* mediet] medie *Mz.* 5 superius] prius *Ly a.* 6 predice *LyMw.* possent *Mz.* unam] *om. Na.* 7 mediam] *om. Mz.* Ad] *on margin.* Opinio 3^a *Na; Nota Ly.* 8 duplex spectat *Mz.* una] est *supp. Mw.* penitenciali] spirituali *Un.* 10 cuius *Un.* 11 hac] illa *LyMw;* ista *Ca.* materia] *supp. Mw.* illam] istam *LyMw.* allegata] ecclesiastica *Mz.* 12 punicio seu] *om. Ly; supp. Mw.* de] in *Ly α_m.* criminibus] *em. from* omnibus *Mw.* 13 in triplici] *em. from* multiplici *Mw.* 13–15 Primus ... est] † *Ca.* 14 temporalis *Ly.* ecclesiastici] *om. Un.* 15–16 vel ... secularis] *supp. Mw.* 15 quando] *om. ω.* in faciendo] facere *Ly a.* 16 et] vel *Ly a* (*em. to* circa *Vd*). crimina] † *Ca.* punire *Ly;* punienda *α_p.* potest] † *Ca.* 17 potest iudex ecclesiasticus *MzLy a.* penam] *om. Mz.* infligere] inferre *Ly a.* 18 contingit] contigit *Ve.* crimen] *em. from* de iure *Mw.* crimen est] de iure est crimen *Ly.* 19 de illo] *om. Vd.* legimus *LyMw.* 5^a] 9^a *α_m* (*em. to* 5^a *Mw*). malignus *MzLy a;* spiritus *add. Ly.* 20 scripserunt *Ve.* Castorium] consistorium *Ca.* notarium] notum *a* (*om. Ca;* nota *Mw*). responsale *Ve.* beati] domini *α_m;* *om. α_p.* 20–21 beati Gregorii] *om. Ly;* domini Gregorii *supp. Mw.* 22 quem] quomodo *Ly.* ignoraverit *Un.* delinquentis *LyMw.* nullam *Ve.* nulla potuit] in illa *Mz.*

pena punire.⁵⁷⁰ Et isto modo sepe iudices ecclesiastici excommunicationis sententiam proferunt in fures et alios delinquentes occultos contra quos iudices seculares nullo modo possunt procedere.

25

Capitulum XIV

Discipulus: De primo casu et tercio predictorum nolo hic disserere quia directe spectare videntur ad tractatum de potestate pape et cleri,⁵⁷¹ sed secundum cupio aequaliter tecum discutere. Primo autem gestio scire an sit aliquis alius casus a predictis in quo iudex ecclesiasticus secundum predictos opinantes invito iudice 5 seculari valeat plectere criminibus secularibus irretitos qui iurisdictioni temporali ecclesie minime sunt subiecti.

Magister: Videtur eis quod in nullo alio casu possit hoc iudex ecclesiasticus nisi forte sit aliquis casus qui valeat reduci ad aliquem predictorum.

Discipulus: Contra hoc est glossa expresse, ut videtur Extra, *De foro 10 competenti*, c. *Licet*, que dicit in hec verba super verbo *quo vacante*: “Iste est ergo unus casus in quo iudex ecclesiasticus potest se immiscere seculari iurisdictioni, scilicet cum superior non invenitur. Alius est cum iudex secularis negligit facere iusticiam, ut hic: *versiculo dum modo etc.*, et infra c. *proximo*⁵⁷² et c. 2° arg. 23^a, q. 5^a, *Administratores*.⁵⁷³ Tercius est cum aliquid ambiguum 15 fuerit et difficile et inter iudices variatur, infra *Qui filii sunt legitimi*, *Per venerabilem*.⁵⁷⁴ Quartus casus est in omni crimine ecclesiastico, puta usura,

23 puniri *Ve*; puniret *Mz*. ecclesiastici] nam *add. Ly*. 24 sententiam] sepe *add. Un*. alias *Un*. quos] *supp. Mw*. 25 nullo modo] nulla *Mw*.

1 Capitulum XIV] in quo obiciendo ponuntur sex casus in quibus causa secularis spectat ad iudicem ecclesiasticum *add. Ly*; *om. a* (14 *Ca*; c. 14 *supp. Vd*). 2 De] *on margin*: Cap. XIII *Ly*. volo *Un*. deserere *Ve*; discutere *Ly a*. quia] et α_p (*em. to quia Vd*). 4 Primo] *on margin*: Questio *Ly*. gestio] merito *Ly*. 5 predictas opiniones *a* (*em. from predictas omnibus secularibus Mw*). invito] *merito Na*. 6 criminibus] *em. from omnibus Mw*. 7 temporal] seculari *MzLy a*. ecclesie] *om. Un*. minime] *supp. Mw*. 8 Videtur] *on margin*: Responsio *Ly*. alio] *om. MzLy*. posset *MzLy a*. 10 Contra] *on margin*: Obicitur *Ly*. Extra] *om. Mz*. 11 que] qui *MzUn*. in] ibi *Mz a*. quo] *om. Ly*. vocante *Mz*. 11–12 ergo est *MzLy*. 12–13 iurisdictioni seculari *LyCa*. 13 inveniatur *LyMw*. Alius] *on margin*: Secundus *Ly*. 14 ut] in *Un*. hic] hec α_p ; habetur (?) *supp. Mw*. hic ... infra] patet in *Ly*. versiculo] in verbo *Mz*; verbo *a*. infra] primo *Mz*. c] *supp. Mw*. 15 et c. 2°] *om. Ly*. 2°] 1° *Mw*. Administratores] *em. from ministratores Mw*. Tercius] *on margin*: Tertius *Ly*. 16 infra] Extra *Ly a* (*exc. Un*). filii] *om. Mw*. sunt] sint *NaLyVd*. 17 Quartus] *on margin*: Quartus *Ly*. puta] in *add. Ly*. usura] et *add. LyMw*.

570) Cf. C.5 q.1 c.2, cols. 544–5. 571) I.e. 3.1 Dial., but this subject is not discussed there. 572) Cf. X 2.2.11, col. 251. 573) C.23 q.5 c.26, col. 938. 574) X 4.17.13, col. 716.

sacrilegio et similibus, ut 16^a, q. 2^a, c. 1°,⁵⁷⁵ et 12^a, q. 2^a, Nulli liceat,⁵⁷⁶ et infra De usuris, Quoniam.⁵⁷⁷ Quintus casus est cum per denunciacionem criminis
 20 *causa deferatur ad iudicem ecclesiasticum, scilicet c. proximo, Novit.⁵⁷⁸ Item*
ratione connexitatis, ut in dote, infra De donacione inter virum et uxorem, De
prudencia.⁵⁷⁹⁵⁸⁰ Ex qua glossa patet aperte quod preter casus predictos sunt tres
 casus – scilicet tercius hic enumeratus et quintus et sextus – in quibus potest
 iudex ecclesiasticus immiscere se iurisdictioni seculari, et per consequens in
 quibus potest punire criminibus secularibus involutos, licet non sint
 iurisdictioni ecclesie temporali subiecti. Et licet ista videantur manifesta ex
 glossa, tamen dic quomodo respondetur ad ipsa.

Ly.f. 253rb

Magister: Respondetur quod in quibusdam casibus potest iudex ecclesiasticus
 instruendo, monendo et eciam precipiendo immiscere se causis secularibus, in
 30 quibus tamen crimina secularia invito iudice seculari, qui paratus est exhibere
 iusticie complementum, punire non potest, nec eciam valet in eis diffinitivam
 proferre sententiam, sed proferenda est sententia a iudice seculari qui iusticiam
 facere est paratus. Et si sic intelligat glossa prescripta, consonat veritati. Si
 autem aliter intelligat, sacris canonibus contradicit.

35 **Discipulus:** Quibus canonibus contradicit?

Magister: Dicitur quod contradicit canoni Alexandri 3ⁱ, qui ut legitur Extra, *De*
foro competenti, c. Ex transmissa ait: “*Ex transmissa nobis insinuacione B. C. et*
V militum ecclesie tue intelleximus quod cum R. de Casasale eos super quadam
possessione coram Trecensi episcopo traxisset in causam, nobilis vir de Campis

18 consimilibus LyMw. 16^a] XXVI Mz; v Ly. c. 1°] om. α_m (et 1° Ca). 2^a] XI c. Ly; 5^a Vd. Nulli] sup. Mw. 19 usura Mz. Quoniam] Qui Ly. Quintus casus est] qui metus causa Mz; qui merus causa prec., on margin: Quintus Ly. casus] om. NaUn. criminis] om. Mz. 20 causa] casus Ly. scilicet] ut supra Ly; supra a (exc. Un; om. Ca). c] ti. Mw. Item] on margin: Sextus Ly. 21 connexionis a. ut ... donacione] quia potest iudex ecclesiasticus iudicare de dote ex quo cognoscit de matrimonio: de dono dato Ly. dote] docte Un. donacionibus Ca; dona (dato add., but canc.) Mw. 22 qua] ista MzLy a. aperte patet Ly. casus] omnes Ly; em. from omnes Mw. tres] 3us Mw. 23 tercius] canc. Mw; qui add. MzLy. hic] huic α_p ; est add. Ly. enumeratur VeMz; numeratus Un. quibus] quo Mz. 24 se immiscere Ca. iurisdictioni] ecclesie temporali subiecti add. Un. 25 involutos] irretitos Ly α_m . sint] possunt Mz; sunt MwUn. 26 ecclesie temporali] (temporali add. Mw) seculari ecclesie LyMw. Et] Discipulus Mw. 26–29 manifesta ... immiscere] † Ca. 27 dic tamen Vd. ipsam α_p . 28 Respondetur] on margin: Respondetur Ly. 30 crimina] † Ca. 31 complementum] iudex ecclesiasticus sup. Mw. 32 sententiam proferre Vd. 33 intelligit MzLy a. predicta Ly a. est consona Ly. 34 aliter] sup. Na. intelligit MzLy a. 37 nobis] sup. Mw. insinuacione] et add. Ve. 38 V] v v Ly. militum] om. (gap) Mz. tue] sue α_p . Casmiale Ly; Casale Mw; Cassale Ca eos] seos Un. quadam] quartam Ve. 39 possessioni Ve. coram] om. MzUn. Trecensi] Cortrocensi Mz. nobilis vir] em. from vn[de ?] Mw. Capis Ly.

575) C.6 (sic!) q.2 c.1, col. 561. 576) C.12 q.2 c.3, col. 687. 577) X 5.19.2, col. 811. 578) X 2.1.13, cols. 242–4. 579) X 4.20.3, cols. 725–6. 580) Gloss on X 2.2.10, s.v. vacante imperio, col. 547.

eorum dominus sub debito fidelitatis eis inhiuit, ne de seculari feudo in iudicio ecclesiastico responderent.” Et infra: “*Per dominum feudi causam iubeas terminari. Et si ipse maliciose distulerit, tu ei debitum finem imponas.*”⁵⁸¹ Ex quibus verbis colligitur quod iudex ecclesiasticus de causa spectante ad iudicem secularem intromittere se non debet imponendo per sententiam finem cause si iudex secularis potest et vult iusticiam exhibere. 40
45

Item dicunt isti quod contradicit canoni Innocencii, qui ut habetur eodem titulo, c. *Ex tenore* ait: “*Nos igitur attendentes quod sic sumus viduis iusticie debitores, quod aliis iniusticiam facere non debemus. Mandamus quatenus, nisi sit talis causa que ad ecclesiasticum iudicem pertinere noscatur, ei supersedere curetis, dummodo per iudicem secularem suam possit iusticiam obtinere; alioquin, non obstante contradiccione ipsius, causam ipsam ratione previa terminetis.*”⁵⁸² Ex quibus verbis colligitur quod iudex ecclesiasticus cause seculari supersedere debet quodcumque iusticia potest per secularem iudicem obtineri. 50

|Capitulum XV

Gs p. 914

Discipulus: Cum isti dicant quod numquam ecclesiasticus iudex debet punire criminibus secularibus involutos vel iudicialiter se intromittere de causa spectante ad iudicem secularem diffinitivam proferendo sententiam quando iudex secularis potest et vult iusticie plenitudinem exhibere. Dic quomodo ad illa que glossa prescripta⁵⁸³ allegat in contrarium respondetur. 5

---

40 fidelitatis] *em. from* fidelibus *Mw.* inhiuit eis (ei *Ly*) *LyMw.* exhibuit *o.* pseudo *Un.*
 41 responderet *Ly.* infra] ita *Ly.* pseudi *Un.* causa *Na;* *om. Mz.* iubeas] volumus *Vd.*
 42 distulerunt *Un.* tu] in *supp. Mw.* ei debitum] eius defectu *a* (eius defectui *Vd*). in fine *Na.*
 impones *a* (*exc. Vd*). 43 exspectante *Un.* 44 se intromittere *Ly a.* se non debet intromittere *Ca.*
 45 velit *Mz.* exhibere] facere *Ly a.* 46 Iterum *Na.* isti quod] quod illud *MzLy a.* habetur] qui ut
 habetur *add. Un.* 46–47 eodem titulo] eodem III *MzUn;* ibidem *Ly;* 4^a q. 3^a *Ca;* eadem q. 3^a *Vd.*
 47 attendentes] attente tendentes *Mz.* sumus] *cum add. Ly.* vidue *Mz.* viduis iusticie] cum viduis
 in iusticiam *Ly.* 48 quod] ut *Ca.* iusticiam *Na.* 49 talis] *supp. Mw.* iudicem] *om. Un.* noscatur
 pertinere *MzLy a.* supersedem *Ca.* 51 previa] prius *Vd.* 53 supersedem *Ca.* iudicem secularem
Ly a.

1 Capitulum XV] in quo respondetur ad tertium casum capitulo precedenti in obiectione adductum
add. Ly; *om. a* (15 *Ca;* c. 15 *supp. Vd*). 2 Discipulus] *om. Ca;* *on margin:* Cap. XV *Ly.* ista *a_p*
 dicunt *Ly.* iudex ecclesiasticus *Un;* potest vel *add. Ly a.* 5 adhibere *LyMw.* 6 illa] ista *Ly a_m.*
 respondetur in contrarium *a_p.*

581) *X 2.2.6, col. 249.* 582) *X 2.2.11, col. 251.* 583) *See above, 3.2 Dial. 2.14 [note 580].*

Ly.f. 253va **Magister:** Ad illud quod adducit de difficili et ambiguo in tercio casu quem ponit, respondetur quod sepe inter seculares iudices iudicium difficile et ambiguum prospicitur cuius veritas absque auctoritate scripturarum sanctarum iudicari non potest, et in isto casu recurrendum est precipue ad summum pontificem ad quem spectat potissime in hoc casu iudicare iudicii veritatem, non quidem in causa aliqua speciali proferendo diffinitivam sententiam quando iudex secularis cognita veritate paratus est iustam ferre sententiam, sed per auctoritatem scripture divine debet iudicare iudicii veritatem docendo, monendo et eciam precipiendo si oportet ut iudex secularis cuius interest iusticie faciat complementum. Quod si iudex secularis noluerit vel non potuerit, summus pontifex in pluribus casibus potest iustam proferre sententiam et in quibusdam casibus, scilicet in causis sanguinis, debet hoc alii committere.

Discipulus: Potestne ista responsio aliqua ratione fulciri?

Magister: Videtur quod hec responsio tali ratione potest muniri: In auctoritate Deuteronomii ab Innocencio allegata indistincte dicitur quod, *si difficile et ambiguum iudicium inter sanguinem et sanguinem, causam et causam, lepram et lepram perspicitur et iudicium variatur, veniendum est ad sacerdotes Levitici generis et ad iudicem qui illo tempore fuerit* – per quos Innocencius intelligit summum pontificem et coadiutores suos – *qui indicabunt iudicii veritatem*.⁵⁸⁴ Sed constat quod circa causas sanguinis difficile et ambiguum potest apparere iudicium potestque circa eas iudicium secularium iudicium variari. Ergo eciam in hoc casu pro causis sanguinis est ad summum pontificem recurrendum, non quidem ut exercent iudicium in causis sanguinis sed ut iudicet in genere quale iudicium a iudicibus secularibus in talibus causis debeat exerceri. Ergo

7 Ad] *on margin:* Ad tertium casum respondetur *Ly.* istud *LyMw.* adducitur *LyMw.* 7–8 quem ponit] *om. a.* 9 sacrarum *LyMwUn.* 10 indicari *Na.* isto] illo *LyMw.* 11 in hoc casu] *om. Vd.* indicare *Ly.* 11–12 non quidem] *em. from* numquam *Mw.* 12 quidem] quod *a_p.* 12–13 quando ... sententiam] *om. Vd.* 13 iustam ferre] facere iustam *Ly.* ferre] facere *Mz a.* 14 auctoritatem] † *Ca.* indicare *LyVd.* veritatem] † *Ca.* 15 ut] quod *add. Ly.* iudex] scilicet *add. MzLy a (exc. Mw).* interest] *em. from* iterum *Mw;* ut *add. Mz.* iusticie] † *Ca.* 16 noluerit] non voluerit *LyMw († Ca).* vel] *om. Ca.* non] cum *a (exc. Mw; em. to non Vd).* 17 iustam proferre] ferre iustam *MzLyMw;* facere iustam *a (exc. Mw).* et] *om. Ve.* 18 sanguinis] singulis *Ve.* aliis *MzLy a.* 19 illa *Mw.* 20 Magister] *om. Ve; on margin:* Probatur ratione *Ly.* responsio] conclusio *Mw.* 21 Deuteronomii ab Innocencio] ab Innocencio (*gap add.*) *Mz;* domini Innocencii *Ly a.* indistincte] immediate *Ly.* dicitur] videtur *Mz.* 22 iudicium] apud te iudicium esse prospexeris *Ly.* 23 et] non *add. Ly.* prospicitur *VeMzMw; om. Ly.* variatur] et *add. Mz.* variatur veniendum est] inter portas videris variari venies *Ly.* veniendum] quia *add., but canc. Mw.* sacerdotem *LyMw.* 24 fuerit] fuit *Mw.* quos] quod *Ca.* 25 suos] *om. Ly.* iudicabunt *Mz a.* 27 eos *Ly a_m.* iudicium] *canc. Ve; om. MzLy a.* vocitari *a (em. to variari Vd).* eciam] *om. LyCa;* non *a (exc. Ca; supp. Mw; canc. Vd).* 28 hoc] *om. Ly.* est] *supp., et add. Mw.* 29 quidem ut] quod *LyVd;* quod (*em. to quidem*) ut *Mw; om. Un.* 30 secularibus iudicibus *Ly.* causis] *em. from* tamquam *Mw.*

584) Cf. *Deut.* 17:8–9; *X 4.17.13, col. 716.*

consimiliter in quibuscumque causis secularibus, civilibus vel criminalibus, quandocumque inter iudices seculares difficile et ambiguum apparet iudicium et inter eos iudicium variatur, recurrendum est potissime ad summum pontificem ut iudicet iudicii veritatem, non diffiniendo sed docendo, monendo et – si necesse fuerit – precipiendo; iuxta illud Malachie 2°: “*Labia sacerdotis* 35 *custodiunt scienciam et legem exquirunt ex ore eius, quia angelus domini exercituum est.*”⁵⁸⁵

Discipulus: Per istam rationem sufficeret quod in tali casu iudices seculares recurrerent ad aliquem in sacris litteris eruditum qui eis per scripturas sacras sciret iudicare iudicii veritatem. 40

Magister: Respondetur quod si iudices seculares parati essent cognita veritate iudicii iusticiam exhibere sufficeret quod ad eruditum in sacris scripturis recurrerent. Sed quia posset contingere quod iudices seculares vel nolent audire seu acceptare iudicii veritatem vel nolent facere iusticiam eciam cognita veritate ideo possent esse casus quamplures in quibus | necesse esset recurrere ad illum qui haberet auctoritatem precipiendi iudicibus secularibus et supplendi eorum negligenciam vel maliciam si nolent facere iusticiam. Huiusmodi autem est summus pontifex qui habet auctoritatem precipiendi iudicibus secularibus ut faciant iusticiam qui – eciam si nolint – potest per se vel per alios supplere negligenciam vel maliciam eorundem. 50

Discipulus: Unde habet summus pontifex hanc potestatem?

Magister: Sicut invenire poteris in tractatu de potestate pape et cleri,⁵⁸⁶ circa hoc sunt opiniones contrarie. Una est quod hoc habet ex ordinatione expressa Christi. Alia est quod hoc habet ex consuetudine rationabili et prescripta.

31 similiter *VeLy.* quibusdam α_p civilibus] *em. from* criminibus *Mw.* 33 variatur] *em. from* vera *Mw.* summum] *om. Ly.* 34 indicet *Ly.* docendo] et *add. LyMwVd.* 35 Malachie 2°] *em. from* ma^{us} et *Mw.* 2°] *om. Mz.* sacerdotum *Mw.* 36 conscienciam α_p (*em. to* scienciam *Vd.*) exquirent *LyMw.* 36–37 quia ... est] *om. Ly;* etc. α_m . 38 Per] *on margin:* Questio *Ly.* 39 in] *om. Mz.* sacras] *om. Mz.* 40 indicare *Ly.* 41 Respondetur] *on margin:* Responsio *Ly.* si] *supp. Mw.* cognita] *comperta LyMw;* corrupta *Ca.* 42 perhibere *LyMw.* sacris] litteris et *add. Mz.* 43 quia] *om. Ve.* nolunt *LyMw;* non volent *Ca.* 44 nolent] eciam *add. Ly a (prec. Ca).* eciam] *om. a.* 45 quamplures casus *Ly.* esset] esse *Na.* requirere ω (*em. to* recurrere *Ve.*) 46 habet *MzLy;* *em. from* habet *Mw.* precipiendi auctoritatem *Ly.* precipiendi] *em. from* precipiendum *Mw.* iudicibus] principibus *Ly.* 46–48 et ... secularibus] *om. MzLy a.* 47 Huiusmodi] auctoritatem *supp. Ve.* est] *om.,* haberet *supp. Ve.* 49 facerent α (*factaret Vd.*) faciant iusticiam] iusticiam facerent *Ly.* nolent *Ly a.* potest] papa *add. Mw.* per²] *om. α_p .* 51 Unde] *on margin:* Questio *Ly.* summus] solus *LyMw.* 52 Sicut] *on margin:* Responsio *Ly.* 52–55 Sicut ... Discipulus] *om. Vd.* 52 poteris] *Mz.* circa] contra *Ve.* 53 sunt] *om. Un;* diverse ac *add. Ly.* contrarie opiniones *Ly a.* 53–54 Christi ordinatione expressa *Ly.* 54 est] *om. Mw.*

585) *Mal. 2:7.* 586) *Cf. 3.1 Dial. 1.1–4 passim, 1.11.61–5, 1.17.22–6, pp. 119–30, 149, 157.*

55 **Discipulus:** Videtur quod ista textui Innocencii aperte repugnant. Nam Innocencius in decretali illa *Per venerabilem* non dicit quod cum difficile et ambiguum perspicitur iudicium ad summum pontificem spectat indicare iudicii veritatem solummodo docendo, monendo et precipiendo, sed etiam dicit quod ad ipsum pertinet in hoc casu iurisdictionem temporalem exercere. Dicit enim
60 in hec verba: “*Verum etiam in aliis regionibus, certis causis inspectis, temporalem iurisdictionem casualiter exercemus, non quod alieno iuri preiudicare velimus, sed quia, sicut in Deuteronomio continetur: ‘Si difficile et ambiguum’*”^{587,588} etc., et infra: “*In quibus cum aliquid fuerit difficile vel ambiguum, ad iudicium est sedis apostolice recurrendum, cuius sententiam si
65 superbiens contempserit observare mori precipitur, id est per excommunicationis sententiam velut mortuus a communione fidelium separari.*”⁵⁸⁹ Ex quibus verbis colligitur quod papa in casu predicto temporalem exercendo iusticiam fert sententiam.

Magister: Respondetur quod sicut quedam alia verba Innocencii in eadem
70 decretali videntur quasi violenter exponenda ut ab heretica pravitate salventur,⁵⁹⁰ sic etiam verba ista sane debent exponi ne perperam et iniuste iuribus imperatoris et aliorum laycorum preiudicare monstrentur.

Discipulus: Que sunt illa verba Innocencii que sunt violenter exponenda ut ab heretica pravitate salventur?

75 **Magister:** Nonnullis apparet quod ista verba Innocencii: “*Sane cum Deuteronomium lex secunda interpretetur, ex vi vocabuli comprobatur ut quod ibi decernitur in novo testamento debeat observari*”⁵⁹¹ nisi violenter exponantur sapiunt heresim manifestam, scilicet quod cerimonialia veteris legis in novo

55 Videtur] *on margin:* Obicitur *Ly*. Innocencii textui *Ly* α_m . aperte repugnant] repugnat manifeste *Ca*. repugnat *LyUn*. 56 illa decretali *Ca*. illa] *om. Ly*; ista *Mw*. 57 prospicitur *MzLyMwUn*. iudicare *Mz* α . 58 monendo docendo α_p . monendo] *om. Ly* α_m . monendo ... precipiendo] † *Ca*. etiam] *om. MzLy* α (*exc. Mw*). dicit] sic *LyMw*. quod] aliquid *add. Mz*. 59 iurisdictionem] † *Ca*. enim] *supp. Mw*. 60 in] ibi *Mz* α (*exc. Ca*); *om. Ly*. Verum] † *Ca*. aliis] his *Un*. causis] *supp. Mw*. inspectis] † *Ca*. 61 exercere α (*exc. Ca*; *em. to exercemus Mw*). non] † *Ca*. quod] quia *Ly*. 62 sicut] *om. \alpha_p*. in Deuteronomio] in decretali *em. from* videntur *Mw*. Deuteronomio] decretis *Mz*; decretali *Ca*. 63 quibus] casibus *supp. Mw*. aliquid fuerit] affuerit *Ca*; adfuerit *Un*. vel] et *Ly* α . 64 est ad iudicium *Mz*. 65 observari α_p . moritur *Un*. 66 mortuus] morus *Mw*. fidelium] *om. Ly*; *supp. Mw*. 68 profert *Ca*. 69 Respondetur] *on margin:* Respondetur *Ly*. sicut] sunt *Un*. alia] *om. Ly*. 70 quasi] *em. from* quod *Mw*. solventur *Mw*. 71–74 sic ... salventur] *om. Un*. 71 etiam] *om. Ly*. perperam] palam α . 75 Sane] sunt *Ly*; *em. from* sunt *Mw*. 76 Deuteronomii *Ly*. interpretentur *Ve*; interpretatur *Ly*. 77 ibi] illi *Ca*; *supp.*, si *add. Mw*. decrevimus *MzLy*; decernuntur α (*determinatur Mw*). novo] scilicet *add. \alpha*. 77–79 nisi ... observari] *om. Ca*. 78 quod] multa *supp. Mw*. cerimonialia veteris] criminalia decretis *Mz*.

587) *Deut. 17:8*. 588) *X 4.17.13, col. 716*. 589) *Ibid.* 590) *Cf. Brev. 2.15.11–57, pp. 140–1; OQ 1.9.1–24, pp. 39–40*. 591) *X 4.17.13, col. 716*.

testamento debeant observari eo quod multa cerimonialia in Deuteronomio decernantur, sicut patet fere per totum.

80

Discipulus: Innocencius intelligit quod illa que decernuntur in Deuteronomio sunt in novo testamento spiritualiter observanda non ad litteram nec secundum sensum litteralem.

[Magister: Videtur quod hoc non sufficit. Nam isto modo omnia cerimonialia et quecumque continentur in aliis libris Penthatheuci et aliis libris veteris testamenti sunt servanda in novo testamento, teste Graciano qui dist. 6^a di|cit: “Sunt in lege quedam moralia, ut: ‘Non occides’⁵⁹² etc., quedam mistica, utpote sacrificiorum precepta, ut: ‘De agno’ et his similia. Moralia mandata ad ius naturale spectant atque ideo nullam mutabilitatem recepisse monstrantur. Mistica vero, quantum ad superficiem, a naturali iure probantur aliena, quantum ad moralem intelligenciam, inveniuntur sibi annexa; ac per hoc, etiam si secundum superficiem videantur esse mutata, tamen secundum moralem intelligenciam mutabilitatem nescire probantur.”⁵⁹³ Innocencius autem singulariter dicit illa que in Deuteronomio decernuntur servanda esse in novo testamento, innuens quod illa que decernuntur in aliis libris Penthatheuci non sunt servanda in novo testamento. Aut ergo intelligit quod illa que decernuntur in Deuteronomio sunt servanda in novo testamento secundum sensum litteralem, et

Gs p. 915

85

Lyf. 254^a

90

95

79 observari] eo quod multa cerimonialia veteris legis in novo testamento debeat observari *add.*, *but* *canc. Vē.* quod ... Deuteronomio] quod ceremonialia que videntur *Ly*; que in Deuteronomio *em. from* quod quod ceremonialia que videntur *Mw*; quod iusta ceremonialia *ve.* (=vetera) que in Deuteronomio *Ca.* ceremonialia] criminalia *Mz*; que *add. MzLy a.* 80 decernuntur *Ly a.* 81 intelligit Innocencius *Mw.* illa] ista *Ca.* in Deuteronomio] *em. from* videntur *Mw.* 81–82 in Deuteronomii spiritualiter observanda sunt in novo testamento *Ly.* 82 secundum] ad *Ly.* 84 sufficiat *a.* (*exc. Mw.*) Nam] (quia *supp. Vd*) in *a_p.* isto] illo *LyMw.* ceremonialia] criminalia *Ly.* 85 aliis] omnibus *Vd.* Penthathe. *Vē.*; Pentha^{ti} *MzMw*; Pentatheucon *Ly*; Penthathe^{ci} *a.* (*exc. Mw*; Penthatheuci *Ca.*) Penthatheuci et aliis libris] *om. Na.* et] in *add. Ly.* 86 sunt] *om. Vd.* servanda] essent *supp. Vd.* teste] *supp. Mw.* qui] *om. Un.* dist] *om.*, dicit *supp. Mw.* di|cit] *em. to c. Mw*; *on margin:* scilicet [...] *supp. Un.* 87 quedam] quidem *Un.* 88–89 naturale ius *MzLy a.* (*exc. Ca.*) 89 ideo] *om. Ly a.* nonnullam *Ly a_m* (*em. to nullam Mw*) mutabilitatem] imitacionem *LyMw.* 90 superficiem] et *add. Ly.* aliena] sed *add. Ly.* 91 intellectionem *Ly.* invenitur *Vē.* 91–93 inveniuntur ... intelligenciam] *om. Un.* 91 hoc] *om. Mz.* etiam] *om. LyVd.* 92 si secundum] sunt et ad *Ly*; *em. from* sunt ad *Mw* videntur *Ly.* mutata] imitata *Ly.* 93 imitabilitatem *Ly.* 94 singulariter] simpliciter *Ly a.* in] *om. Na*; *supp. Mw.* Deuteronomio] *em. from* decretis *Mw.* 94–95 servanda ... in] *em. from* non *Mw.* 94 esse] est *Un.* 95 discernuntur *Mz.* Penthaⁱ *Na*; Pentha. *Vē.*; Penta^{ti} *Mz*; Pentatheucon *Ly*; Penthatenti *Ca*; Pentha^{ci} *Mw*; Pentathe^{ci} *Un*; Penthathe^{ci} *Vd.* 96–97 Aut ... testamento¹] *om. a_p.* 96–99 Aut ... testamento²] *om. a_m.* 96 intellexit *Ly.* discernuntur *Mz.* 97 sensum] *supp. Vē.*

592) *Exod. 20:13; Deut. 5:17.* 593) *D.6 d.p.c.3, col. 11.*

hoc est hereticum, aut secundum sensum moralem, et sic illa que decernuntur in aliis libris servanda sunt in novo testamento.⁵⁹⁴

100 **Discipulus:** Quomodo possunt exponi verba Innocencii suprascripta ut nec unum sapiant errorem nec alium, quod videlicet cerimonialia que in Deuteronomio decernuntur sunt secundum superficiem servanda in novo testamento, vel quod cerimonialia seu mistica que in libris aliis decernuntur non sunt servanda secundum moralem intelligenciam in novo testamento?

105 **Magister:** Potest dici quod Innocencius intelligit non solum ex natura rei haberi quod illa que decernuntur in Deuteronomio secundum moralem intelligenciam servanda sunt in novo testamento sed eciam quod hoc habetur ex vi vocabuli, eo quod Deuteronomium lex secunda interpretatur.

Discipulus: Nunc dic quomodo exponuntur alia verba eiusdem Innocencii ne iuribus imperatoris et aliorum laycorum preiudicare monstrentur.

Magister: Dicitur quod verba prescripta Innocencii intelligenda sunt quando imperator et alii layci nolunt cognita veritate iudicii facere iusticie complementum. Tunc enim papa potest casualiter iurisdictionem temporalem exercendo in causis spectantibus ad imperatorem et alios laycos diffinitivam ferre sentenciam.

Capitulum XVI

Discipulus: Quia ista sententia tertia⁵⁹⁵ auctoritates que videntur contrarie nititur concordare et nullam vult negare, discurremus per eas et videamus

98 sensum] *om. Ve.* que] sic *add. a_p.* discernuntur *Mz.* 99 sunt servanda *Ly.* 100 superius scripta *MzLy a.* ut] quod *Ly;* *om. Mw.* 101 sapiunt *Mz.* erroris *Mw.* nec alium quod] *em. to* legalium *Mw.* quod] sed *Un.* scilicet *Ly;* quod *supp. Mw.* 101–103 que ... cerimonialia] *om. Na.* 101–102 in Deuteronomio] Deuteronomii *Ly;* *em. from* videntur *Mw.* 102 discernuntur *Mz.* superficiem] littere *add. MzLy a (supp. Mw).* 102–103 in novo testamento servanda *Ly a.* 103 quod] *om. Ve.* aliis libris *Ly a.* discernuntur *Mz;* determinantur *Mw.* 105–107 Magister ... quod] † *Ca.* 105 intelligit] quod *add. Ly.* ex natura] *above:* vitare (?) *supp. Mw.* rei] videtur *add. Ly.* 106 quod] *supp. Mw.* in Deuteronomio] *em. from* videntur *Mw.* 107 sunt servanda *Mz.* 108 Deuteronomium] † *Ca.* 110 laycorum] *om. Mz.* monstrantur *Ca.* 111 Innocencii prescripta *Mz.* 112 layci] clerici *Ly.* non volunt *Ly a.* cognita] *om. Mz a (in supp. Vd);* secundum *Ly.* veritatem *LyMw;* veritati *Ca.* 113 Nunc *a (em. to Tunc Vd).* potest papa *MzLy a.* 115 ferre] facere *a.*

1 Capitulum XVI] in quo respondetur ad probationes minoris argumenti supra capitulo X adducti *add. Ly;* *om. a (16 Ca; ca^m 16^m supp. Mw; c. 16 supp. Vd).* 2 Quia] *on margin:* Cap. XVI *Ly.* sententia] videtur *add. Un.* tertia sententia *Ly.* 3 videmus *Mw.*

594) *Cf. Brev. 2.15.21–25, p. 140; OQ 1.9.8–19, p. 39.* 595) *Cf. above, 3.2 Dial. 2.13.6–25.*

quomodo secundum istam sententiam debent intelligi. Per hoc enim forsitam
 melius ad veritatem tocius istius materie potero pervenire. Dic itaque primo 5
 quomodo secundum opinionem istam decretalis illa, Extra, *De officio iudicis* | *Ly. f. 254rb*
ordinarii, Perniciosam, supra 10° c. allegata⁵⁹⁶ debet intelligi.

Magister: Uno modo respondetur quod decretalis illa loquitur de potestate
 inquirendi, ulciscendi et iudicandi adulteria et alia scelera clericorum et illorum
 qui temporali iurisdictioni episcoporum sunt subiecti. 10

Aliter dicitur quod loquitur indistincte de omnibus quando iudices seculares
 negligunt adulteria et alia scelera secularia debita animadversione punire. Sic
 enim in multis regionibus iudices ecclesiastici puniunt fornicaciones et plura
 alia scelera quia iudices seculares talia crimina non puniunt vel favent
 huiusmodi criminosis. Et ideo si iudices seculares de fornicacionibus, adulteriis 15
 et huiusmodi criminibus secularibus debitam et sufficientem sumerent ulcionem,
 iudices ecclesiastici de ipsis puniendis invitis iudicibus secularibus et
 prohibentibus se intromittere non deberent.

Discipulus: Hec responsio quantum ad crimen adulterii videtur contraria veritati
 cum adulterium crimen ecclesiasticum sit censendum et ad iudicem 20
 ecclesiasticum spectet. Nam ad eundem iudicem spectat crimen adulterii ad
 quem cause matrimoniales pertinere noscuntur; sed cause matrimoniales ad
 iudicem ecclesiasticum spectant, ut notat glossa, Extra, *De foro competenti, Ex*
tenore,⁵⁹⁷ allegans c. Extra, *De officio delegati, Causam que*,⁵⁹⁸ et c. Extra, *De*
consanguinitate et affinitate, Ex litteris.⁵⁹⁹ Ergo et crimen adulterii spectat ad 25
 ecclesiasticum iudicem.

Magister: Respondetur quod tam crimen adulterii quam causa matrimonialis
 aliquo modo spectat ad iudicem ecclesiasticum et aliquo modo ad iudicem
 secularem, cuius ratio assignatur quia matrimonium non solum reperitur apud

4 secundum istam sententiam quomodo *Ly.* forsitam] *om. MzLy a.* 5 melius] forsitan *Ca.* tocius] *om. MzLy a.* istius] forsitan *add. MzLy a (exc. Ca).* materie] tocius *add. Mz a_p;* melius *add. Ca.*
 6 istam opinionem *Ca.* illa] debet (debeat *Ly*) intelligi scilicet *add. Ly a.* 7 10°] 16° *Mw.*
 allegatam *Vd.* debet intelligi] *om. Ly a.* 8 Uno modo] *om. Ca.* illa] ista *Ly;* istius *Mw.*
 10 iurisdictione *Mw.* 13 in] *om. Mw.* 13–14 alia plura *Ly a.* 14–15 talia ... seculares] *om. Na.*
 14 non] *em. to non odiunt (em. from acidiunt ?) nec Mw.* 15 criminosos *CaVd.* 16 secularibus]
supp. Mw. sumerent] *om. ω.* 18 debent *MzMw.* 19 Hec] *on margin:* Obicitur *Ly.* crimina *Ca.*
 veritati videtur contraria *Ly.* 20–21 crimen ... spectet] spectat ad crimen ecclesiasticum *Ca.*
 20 ecclesiasticum] esset *Mz.* 21 spectat *Ly a.* 22 quam *Ca.* noscuntur pertinere *Mz.*
 22–23 pertinere ... spectant] sed huiusmodi spectant ad iudicem ecclesiasticum *Ca.* 23 spectant]
 pertinent *Mz.* Extra] *om. Ly.* 24 allegatus *Mw.* que] autem *a.* 25 affinitibus *Un.* 26 iudicem
 ecclesiasticum *a (exc. Mw).* 29 matrimonia ... reperiuntur *Ly.*

596) See above, 3.2 Dial. 2.10 [note 517]. 597) Gloss on X 2.2.11, s.v. ecclesiasticum iudicem, col. 548. 598) X 1.29.16, cols. 162–3. 599) X 4.14.1, cols. 700–1.

30 fideles lege ecclesiastica et divina utentes, sed apud infideles⁶⁰⁰ et sola lege
nature contentos. Et ideo causa matrimonialis, in quantum matrimonium est a
lege divina, spectat ad ecclesiasticum iudicem et, in quantum est a lege nature,
spectat ad iudicem secularem. Similiter crimen adulterii, in quantum est contra
matrimonium prout est a lege divina, spectat ad iudicem ecclesiasticum; in
35 quantum autem est contra matrimonium prout est a lege nature, spectat ad
iudicem secularem. Unde crimen adulterii, in quantum est contra prohibitionem
divinam vel ecclesiasticam, est puniendum per iudicem ecclesiasticum, sed
crimen adulterii, quando esset contra matrimonium ut est a lege nature, esset per
secularem iudicem puniendum. Et ideo si non sit contra legem nature quod unus
40 vir habeat plures uxores sed sit solummodo contra legem divinam et
ecclesiasticam, qui primo contraheret cum una et postea cum alia quam
cognosceret pro adulterio cum secunda non esset puniendus per iudicem
secularem, quia iudex secularis per solam legem nature non iudicet ipsum
adulterium, sed puniendus esset per ecclesiasticum iudicem, qui per legem
45 divinam vel ecclesiasticam ipsum adulterium reputaret.

Gs p. 916

Ly f. 254va

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad decretalem Innocentii 3ⁱ Extra, *De iudiciis, Novit*.⁶⁰¹

Magister: Respondetur quod Innocentius signanter dicit *ad suum officium* pertinere *de quocumque peccato mortali corripere quemlibet Christianum*.⁶⁰²

50 Non tamen semper spectat ad ipsum punire quemlibet Christianum de quocumque peccato mortali in foro contencioso. Hoc enim esset totaliter absorbere potestatem puniendi crimina quam habet imperator et alii iudices seculares. Quando tamen correptus de peccato mortali *contempnit*

30 ecclesiastica lege Ca. utentes] *supp. Mw.* sed] verum eciam Ly a. et] *om. Mz.* 32 divina] *om. Mz.* est] *om. Vd.* 33–36 iudicem ... crimen] † Ca. 34–35 divina ... lege] *om. Mw.* 34–36 ecclesiasticum ... iudicem] *om. Un.* 35 autem] *om. Vd.* 36 in quantum] *om. Ca.* 37 divinam vel] † Ca; *supp. Mw.* 37–39 sed ... puniendum] *om. Ca.* 38 crimen adulterii] adulterium Ly; *em. from* adulterium Mw. quando] *em. to* in quantum Ve; ut Ly; *om.*, in quantum *supp. Mw.*; in quantum Un. esset] est MzLy a. est] *om. Ly; supp. Mw.* esset] est MzLy a. 39 iudicem] est *add. Ly.* puniendum] *supp. Ve.* Et ideo] non Un. 39–40 Et ... uxores] *om. Ve.* 39 sit] est Ly; *supp. Mw.* nature] est *add., but canc. Mw.* 40 uxores] mulieres MzLy a (*exc. Ca; em. to* uxores Mw). solum MzLy a (*om. Un.*) 41 primo] prius Ly. 42 cum secunda] *om. Ly.* 43 per] post Ly. iudicarent Ly. 44 adulterium LyCa. esset puniendus Ca. iudicem ecclesiasticum Ly a. 45 adulterium LyCa. reputaret] puniret Ly. 46 Dic] *on margin:* Ad secundam Ly. ad] *supp. Mw.* 3ⁱ] *om. ω.* 47 iudiciis] c. *supp. Mw.* 48 Respondetur] Dicitur Ly. dicit] *em. from* dic Mw. 49 corripere] *om. Ly.* Christianum] corrigere *add. Ly.* 50 spectat semper a. 51 peccato quocumque Mz. peccato mortali quocumque Ly a (*exc. Ca.*) in] de MzLy a (*em. to* in Mw). 53 correctus MzLy a.

600) Cf. Brev. 3.12.72–4, p. 187; Consult. 32–44, p. 279. 601) X 2.1.13, cols. 242–4. 602) Ibid., col. 243.

*correccionem*⁶⁰³ et non est aliquis iudex secularis qui contempnentem pro peccato commisso plectat condigne, potest papa ipsum *per districcione[m] ecclesiasticam cohercere*,⁶⁰⁴ et in eo casu loquitur Innocencius. Quem – licet sit iudex secularis qui sufficienter puniat ipsum – pro primo crimine seculari potest punire pro contemptu quo contempnit correptionem ecclesie, quia ille contemptus quando est criminalis debet inter crimina ecclesiastica computari.

Discipulus: Videtur quod licet papa coherceret quemlibet Christianum pro quocumque peccato mortali non totaliter absorberetur potestas imperatoris et aliorum laycorum crimina secularia puniendi quia alia est pena canonica et alia legalis; et ideo quamvis criminosus puniatur a iudice seculari pena legali poterit nihilominus pro eodem crimine puniri a iudice ecclesiastico pena canonica.

Magister: Hoc pluribus irrationabile omnino videtur quia sicut, habetur Extra, *De iudiciis, At si clerici*,⁶⁰⁵ nullus debet duplici pena conteri quando una sufficit. Et ideo qui per iudicem secularem pro aliquo scelere sufficienter punitur, per iudicem ecclesiasticum alia pena puniri non debet. Hoc consuetudo ecclesie servat quia raptores, homicide et alii scelerati quando coram seculari iudice convincuntur et pena condigna plectuntur, ecclesia nullam penam publicam eis imponit nec extra forum penitentiale de eis se aliquialiter intromittit.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad alios canones qui in eodem c. 10° adducuntur.⁶⁰⁶

Magister: Respondetur quod omnes debent intelligi quando iudices seculares in puniendo huiusmodi scelera sunt negligentes vel quando huiusmodi scelerati sunt occulti ita quod in iudicio convinci non possunt.

54 correpcionem NaCa. est] om. Mz. 55 digne Ly. 56 et] om. Ly. eo] illo Un; hoc Vd. Quem] eciam add. MzLy a. licet] si em. from non Vd. 57 puniat] potuit a_p (em. to ponit Vd). puniat ipsum] ipsum punit Ly a_m. 58 quo] quod a_m (em. to quo Mw). correccionem MzLy a. ille] iste MzLy; (ille supp.) 2us Mw. 59 criminalis] criminabilis Ca. 60 licet] quando Ly; om. Mw. cohercet Ly a (em. to coherceret Vd). 61 non] tamen add. Ca. absorbetur MzLyCa; absorbere a (exc. Ca; em. to absorbetur MwVd). 62 laycorum] qui add. MzLy a. puniendi] habeant potestatem add. Mz; habent (habeant Vd) puniendi potestatem Ly a. 63 a iudice puniatur LyMw. 65 Hoc] videtur add. Ly. irrationabile] em. from rationabile Mw. omnino videtur] om. Ly; videtur omnino a. 66 conteri] puniri Ly. 67 pro] om. Ly. scelere] crimine Ly a. 69 conservat Ly a. raptores] et add. Ly a. 69–70 iudice seculari conveniuntur Ly a_m. 69 iudice] om. Un. 70 ecclesia] eis add., but canc. Mw. eis nullam penam publicam (om. Vd) LyVd. 71 penitentialem VeMw; penitentie penitentibus Ly; penitentibus a (exc. Mw). aliquialiter se Ca. 72 eodem] eo libro Vd. c. 10°] 10° c. MzLy a. 73 adducitur Mz. 73–74 adducuntur ... Magister] † Ca. 74 quando iudices] † Ca. 75 huiusmodi] huius Ve. sunt] † Ca. negligentes sunt LyMw. huiusmodi] huius Ve. 76 occulti] † Ca.

603) Ibid. 604) Ibid. 605) X 2.1.4, § 2, col. 240. 606) Cf. above, 3.2 Dial. 2.10 [note 519].

Capitulum XVII

Ly.f. 25^f^b **Discipulus:** Specialiter desidero scire quomodo secundum eandem assercionem respondetur ad auctoritates que de sacris litteris adducuntur.

Magister: Ad auctoritatem salvatoris: “*Si peccaverit in te frater tuus*”⁶⁰⁷ etc.,
5 multipliciter respondetur. Uno modo quod intelligitur quando iudex secularis est negligens in faciendo iusticiam.

Aliter dicitur quod per illa verba salvatoris non tribuitur aliqua potestas iudicibus ecclesiasticis plus quam iudicibus secularibus. Nam ibi non accipitur ecclesia pro viris ecclesiasticis qui clerici appellantur sed pro congregacione
10 fidelium universali vel particulari que clericos et laycos comprehendit.⁶⁰⁸ Dicitur enim quod in tota scriptura divina non accipitur nomen ecclesie specialiter pro clericis, licet sic accipiatur sepe in canonibus sacris. Voluit ergo salvator quod peccatum delinquentis post secretam correccionem et adhibicionem testium ultimo diceretur alicui congregacioni fidelium – laycorum vel clericorum, vel
15 simul utrorumque – quam si non audiret, haberetur sicut ethnicus et publicanus.

Aliter dicitur quod per eadem verba nulla ecclesie tribuitur potestas puniendi peccantes sed solummodo tribuitur sibi potestas corripiendi absque punicione aliqua. Nam per eadem verba nichil plus tribuitur ecclesie quam fratri in quem peccatur et testibus adhibitis. Sicut enim dicitur: “*Si te non audierit, adhibe*
20 *tecum adhuc unum vel duos*”⁶⁰⁹ et sicut dicitur: “*Quod si illos non audierit, dic ecclesie*”, ita dicitur: “*Si autem ecclesiam non audierit sit tibi sicut ethnicus et publicanus.*”⁶¹⁰ Per que verba innuitur quod ultimo debet facere ecclesia quod prius fecit frater in quem peccabatur et quod fecerunt testes adhibiti. Quo facto

1 Capitulum XVII] in quo respondetur ad auctoritates sacre scripture capitulo X adductas *add. Ly; om. α* (17 *Ca; ca^m 17^m supp. Mw; c. 17 supp. Vd*). 2 Specialiter] *on margin: Cap. XVII Ly.*

desiderio *Ly. 4 etc] om. Ca. 5 quod] om. Mw. intelligitur] em. from inter Mw. 5–6 negligens est Ly. 7 Aliter] on margin: Secunda Ly. 8 secularibus] em. from ecclesiasticis Ca. accipitur] capitur *Ly; em. from caret Mw. 10 universali fidelium Ca. que] qui MzCa. apprehendit Mw. dicunt Ly; dicuntur Mw. 11 accipitur] capitur hoc Ly; accipitur (em. from cavetur) hoc Mw. 12 accipiatur sepe] sepe capiatur Ly; sepe accipitur Mw. ergo] enim Un. 13 correptionem Na. 14 diceretur] duci detur Mz. 15 quam] quod LyMw; quem Ca. 16 Aliter] on margin: Tertia Ly. quod] om. Ve. eadem] illa LyMw. ecclesie nulla MzLy α. tribuitur] datur LyMw. 17 attribuitur LyMw. sibi] ei Ly. corrigendi MzLy α_p. 18 aliqua] alia ω. eadem] illa Ly. attribuitur LyMw. in quem] inquit Mz. 19 adhibetur Un. enim dicitur] *supp. Mw. 19–20 adhibe ... audierit] om. α_m. 20 tecum] om. Vd. adhuc tecum Un. duos] duce Mz; testes add. MzLy α_p. sicut] sic α_p. Quod] om. Ly. dic] de Ly. 21 Si autem] Et si MzLy α_m; Quod si α_p. tibi] sibi *add. Na. 22 ecclesia] illud add. MzLy α. 23 fratri Mz. peccabatur] spectabatur Ly; em. from spectabatur Mw. fecerit Mz. (Quo facto supp.) ergo facto Mw.****

607) *Mat. 18:15. 608) Cf. 1 Dial. 1.4 (Gs 402 33–9; Ly 2vb); Consult. 160–1, p. 282. 609) Mat. 18:16. 610) Ibid., 18:17.*

ille in quem peccatur debet habere peccantem sicut ethnicum et publicanum, quia illi dicitur: “*Sit tibi sicut ethnicus et publicanus*”, hoc est: vel vita eum sicut ethnicum et publicanum vel – amore iusticie et propter bonum commune et ut boni inter malos quiete vivant – trade eum iudici qui de eo faciat iusticie complementum. Sed per predicta verba salvatoris non tribuitur fratri in quem peccatur nec testibus adhibitis potestas puniendi fratrem delinquentem sed solummodo corripendi. Ergo per eadem verba solummodo tribuitur ecclesie potestas corripendi delinquentem; quod tali ratione probatur: Non magis licet fidelibus preiudicare imperatori et aliis laycis fidelibus quam infidelibus, nec magis debent istis vel illis preiudicare usurpando potestatem puniendi reos quando puniendi sunt per illos quam in negando ei censum vel dignitatem temporalem in eorum preiudicium usurpando. Sed Christus noluit quod fideles preiudicarent imperatori infideli negando ei censum cum dixerit Matthei 22°: “*Reddite que sunt cesaris cesari*”;⁶¹¹ nec voluit quod aliquis fidelis usurparet sibi dignitatem temporalem in preiudicium | imperatoris infidelis, in cuius signum noluit fieri rex temporalis super Iudeos, Iohannis 6°.⁶¹² Ergo etiam per verba prescripta noluit tribuere fidelibus potestatem puniendi reos quando essent plectendi per alios.

24 habere] ipsum *Ly*. peccantem] potestatem *Na Mz*. Sicut] contra *add. Mz*; reputare *LyMw*; *om. a*. 25 illi] ibi *MzLy a*. vel] *om. Ly*; ultimo *CaVd*. vita] evites *Mz*. 26 vel] *om. MzLy a*. et] vel *Un*. et] vel *Ly*. 27 tradere *Ve*. faciat] faciet *Ly a* (*em. from* *fac Mw*). 27–28 complementum iusticie *Ly*. 28 fratri] potestas *add. Mz*. 29 adhibetur *Ve*. potestas] *om. Mz*. 30 corrigendi *MzLy a_p*. attribuitur *Ly*. ecclesie tribuitur *Mw*. 31 corrigendi *Mz*. delinquentem corripendi (*corrigendi Ly*) *LyMw*. Non] Nam *a_p*. 32 preiudicare] punire scilicet *Mz*. 33 debent magis *Mz a*. istis] *om. Mw*. 34 quando] qui *MzLyVd*; quam *a* (*exc. Vd*; quem *Ca*; *em. to* qui *Mw*). quam] aut *LyCa*. ei] eis *MzLy a*. vel] in *a_p*. 35 in] *em. from* et *Mw*. Sed] Quod *Vd*. noluit] *om. Mz*. quod] ut *Ly*. 36 ei] eis *Vd*. dicit *Ca*. 22°] XII *LyMw*. 37 cesari que sunt cesaris *Ly*. cesari] et que sunt dei deo *add. Mz*; etc. *add. a_p*. infidelis *Mz a* (*exc. Mw*); fidelium *Ly*. sibi] aliquam *add. MzLy a*. 38 temporalem] *om. a_p*. in preiudicium] † *Ca*. fidelis *Vd*. 39 noluit fieri] † *Ca*. per verba] † *Ca*. 39–40 verba prescripta] predicta verba *LyMw*. 40 puniendi] † *Ca*. reos] *om. a_p*. quando] qui *MzLy a_m* (*em. from* quando *Mw*).

611) *Mat. 22:21*. 612) *Jn. 6:15*.

|Capitulum XVIII

Discipulus: Recita quomodo respondetur ad auctoritatem apostoli 1^e Corinthiorum 6° cum dicit: “*Nescitis quoniam angelos iudicabimus? Quanto magis secularia?*”⁶¹³

5 **Magister:** Respondetur quod apostolus in illo capitulo non intendit prohibere Corinthios in omni casu apud infideles iudicari, nec intendit asserere quod soli fideles debent secularia iudicare, et ideo non reprehendit omnes illos qui in quocumque casu requirebant iudicium infidelium – sic enim tam verbis quam factis sibimetipsi fuisset contrarius – sed reprehendit solummodo illos fideles
10 qui indiscrete vel maliciose aut scandalose apud infideles et iniquos iudicari volebant. Ad cuius intelligenciam dicitur esse sciendum quod, sicut iudex cum prospexerit aliquos velle litigare coram se prius potest et debet inducere partes ut inter se componant antequam incipiant litigare, Extra, *De transaccionibus*, c. ultimo⁶¹⁴ et Extra, *De symonia, Querelam*⁶¹⁵ et 5^a, q. 2^a, *Si primates*⁶¹⁶ et 90^a dist.,
15 c. *Studendum*, ubi sic legitur: “*Studendum est episcopis ut dissidentes fratres, sive clericos sive laycos, ad pacem magis quam ad iudicium cohortentur.*”⁶¹⁷ Sic prelatus alicuius collegii specialis potest inducere subditos suos ut si unus adversus alium negocium habuerit magis componant quam ad iudicium veniant et, si inter se non potuerint amicabiliter componere, potest eos inducere ut
20 quando valuerint absque preiudicio iudicis superioris primo litigent coram iudice vel iudicibus constituto vel constitutis, electo vel electis per ipsos vel per

1 Capitulum XVIII] in quo respondetur ad auctoritatem apostoli supra c. X ultimate inductam *add. Ly; om. a* († *Ca; ca^m 18^m supp. Mw; c. 18 supp. Vd*). 2 Recita] *on margin: Cap. XVIII Ly. auctoritates Ly. 1^e] em. from pape Mw. 3 ad Corinthios a. dicit] scitis quoniam add., but canc. Mw. Nescitis] em. from scitis Mw. iudicabitis Ly; iudicamus em. from iudicatis Mw († Ca). 3–4 Quanto magis secularia] om. *a_m*. 4 seculares *Mz. 5 Respondent Ly. illo] isto Mz. prohibere] probare pro Ca. 6 Corinthiis Ly. iudicare LyUn; em. from iudicare Mw. 7 debent] habeant Ly; debeant Mw. 7–8 omnes ... requirebant] om. Mw. 10 indistincte *Ve. iudicare Mw. 11 Ad] on margin: Nota Ly. 12 perspexerit *Ve. aliquos] alios ω. se] ipso Mw. prius] primum LyMw. potest et] om. Ly a. 13 c] om. Ly a_m. 14 ultimo] videre Mz a (gap add. Ca; videlicet em. to c. ultimo Mw; on margin: ultimo Un); ut Ly. et] om. MzLy a. symonia] c. *supp. Mw. et] om. MzLy a. 5^a] om. (gap) Vd. 5^a q. 2^a] q. 5^a c. *Mz. 2^a] et Mw. et] om. MzLy a. 15 c] om. Na. loquitur Ly a (exc. Ca). episcopos a (frequencius Mw). dissidentes ω a (dissidentes Na; descidentes Ca). 16 sive] om. Ca. cohortentur] cohercere Mz; coherceant Ly; coherceantur a (cohercentur Ca); et add. Mw. 17 specialiter ω Ca. si] sic Un. 18 alium] alterum LyMw. habuerit] prius add. MzLy a. componant] em. from disponent Mw; em. from ponant Vd. convenient Ly a. 19 inter] em. from in Na. poterunt Mz a. inducere Ly; em. from inducere Mw. 20 voluerint Ly a (voluerunt Un). 21 constituto vel] om. a. constitutis] aut add. MzLy a. electo vel electis] em. from clericos clericis Mw.******

613) 1 Cor. 6:3; cf. above, 3.2 Dial. 2.10 [note 530]. 614) X 1.36.11, col. 210. 615) X 5.3.15, col. 753. 616) C.5 q.2 c.4, cols. 546–7. 617) D.90 c.7, col. 314; for a similar catena, cf. Brev. 5.9.19–22, p. 240; OQ 1.11.45–7, p. 46; Consult. 288–9, p. 286.

collegium antequam recurrant absque necessitate ad iudicem extra idem collegium. Sic possent monachi propter scandala et multa inconuenientia evitanda ordinare inter se ut, si monachus haberet causam aduersus monachum vel monasterium aduersus monasterium, ante componerent, si possent, quam 25 venirent ad iudicium episcopi et, si non possent absque iudicio concordare, quod antequam ad iudicium episcopi recurrerent ipsi causam coram aliquibus monachis constitutis iudicibus vel electis a partibus vel collegio agitent. Quo ordinato monachi qui indiscrete vel maliciose aut scandalose, relicto iudicio monachorum, recurrerent ad iudicium episcoporum essent merito arguendi, 30 quamvis illi qui necessitate compulsi vel ex causa rationabili ad iudicium episcopi recurrerent non essent reprehendendi sed in casu laudandi. Ad propositum dicitur quod apostolus considerabat quod aliqui Corinthii indiscrete, maliciose et scandalose, relictis iudicibus fidelibus qui erant constituti vel constituendi pro causis fidelium terminandis, apud infideles iudicari volebant 35 absque omni necessitate et utilitate, et hos reprehendit apostolus, non illos, si qui fuerunt, qui compulsi vel per aduersarios vel ne auctoritati infidelium preiudicarent illicite iudicari volebant apud ipsos. Unde ipsemet Paulus non refugit iudicium cesaris dicens, sicut legitur Actuum 25°: “*Ad tribunal cesaris sto, ubi me oportet iudicari. Iudeis non nocui, sicut tu melius nosti. Si enim 40 nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori. Si vero nichil est eorum que hii accusant, nemo potest me illis donare. Cesarem appello.*”⁶¹⁸

22 incurrant *Mz*; recurrent *Un.* idem] *om. Un.* 23 multa scandala et *Ly a_m* et multa] multaque *Vd.* 24 habere *Un.* versus *Mz.* 25 vel] etiam *add. Mz.* ante] *om. Ly; supp. Mw.* componerent] concordarent *Ly; em. from* contempnerent *Mw.* si] sed *Un.* quam] antequam *Ly.* 26 iudicium] recurrerent ipsi causam coram aliquibus *add., but canc. Mz.* possent] *end of manuscript Un.* absque iudicio] *catchwords in Un.* concordare] componere seu *prec. Ca.* 27 ad] *om. Mw.* recurrerent] venirent *Ly; om. a (veniant Ca).* ipsi] ipsam *Ly; supp. Mw.* 28 electis] clericis *Mw.* vel] a *add. LyMw.* agitent] *em. from* cogitent *Mw.* 29 vel] *supp. Mw.* 32 episcoporum *Vd.* 33 indiscrete] vel *add. Ly a.* 34 et] aut etiam *LyMw.* 35 nolebant *Na.* 36 et] vel *Mz.* si] *supp. Na.* 37 fuerunt] fuerint *Ly a.* 37–38 fuerunt ... iudicari] † *Ca.* 37 vel] *om. Vd.* per] alios *supp. Mw.* fidelium *a (em. to infidelium Vd).* 38 licite *Ly a.* 38–39 apud ... iudicium] † *Ca.* 38 ipsos] eos *Ly a.* Unde] et *add. MzLy a.* 39 25°] et 5° *VeMw.* 25° Ad] † *Ca.* cesaris] *supp. Mw.* 40 oportet] *supp. Mw.* Iudeis] *supp. Mw.* tu] *om. Vd.* 41 aliquid morte *MzLy a.* mori] *em. from non Mw.* 42 hoc *Mz; om. Ly; h^c a (hic Ca; em. to hii Vd).* accusant] me *add. Ly.* donare] dampnare *Ca.*

618) *Acts 25:10–1.*

Capitulum XIX

Discipulus: Auctoritates inducte supra c. 11° non videntur isti sentencie tercie obviare. Ideo noli indicare an aliqui respondere conentur ad ipsas sed dic quomodo respondetur ad auctoritates et rationes c. 12° allegatas, quia ille
5 videntur tercie sentencie repugnare.

Magister: Uno modo respondetur ad omnes quod videlicet concludunt quando seculares iudices non inveniuntur circa punicionem criminum secularium negligentes. Unde secundum istam opinionem si layci circa temporalia dispensanda et circa negocia secularia et curas seculares ac circa crimina
10 secularia punienda in nullo inveniuntur defectuosi seu negligentes vel desides, clerici et maxime episcopi de huiusmodi in nullo intrmittere se deberent, sed deceret eos omnia huiusmodi committere laycis eciam res ecclesiasticas dispensandas. Unde ad litteram sicut verba sonant ea que sacri canones – sicut allegatum est supra c. 12° – circa hoc precipiunt adimplere deberent et
15 tantummodo verbo predicacionis, leccioni et oracioni vacare.

Capitulum XX

Discipulus: Quesivimus quam potestatem habeat imperator super malos. Nunc investigemus quam potestatem obtineat super bonos sibi subiectos. Specialiter

Capitula XIX–XXVIII: ω (NaVē) Mz Ly α (α_m=CaMw; Vd)

1 Capitulum XIX] respondetur rationibus supra capitulo XII adductis *add. Ly; om. α* (ca^m 19^m *supp. Mw; c. 19 supp. Vd*). 2 Auctoritates] *on margin: Cap. XIX Ly. adducte Ly. 11° et Mw; 2° Vd. tercie sentencie MzLy α. 3 respondes Ca. tenentur Vd. 4 respondetur] iuris Mw. ad] ipsas *add. Vd. et] ad add. Mw. c. 12°]* duodecimo capitulo *Ly; om. (gap) Vd. 12°]* 10 *Mz; om. Mw. ille] iste Ca. 5 repugnare] obviare Ly α_m. 6 omnes] ipsos Mz; ipsas Ly α. videlicet quod Ly α_m; ille add. Ly; ipse add. Mw. 6–7 quando ... inveniuntur] *supp. Mw. 7 iudices] om. Mz. puniciones MzLy α. 8 Unde] Tamen Vd. circa] illa add. LyMw; ista add. α (exc. Mw). 9 curas] causas Ca. 10 in nullo] si primo Mz. 11 de hiis huiusmodi criminibus Mz. se intrmittere deberent Ly α_m (se deberent intrmittere Ca). 12 eciam] et Mz. 14 debent Mz. 15 tantummodo] in *add. Mw. predicacionis] ac add. MzLy.****

1 Capitulum XX] ubi inquiritur quam potestatem habeat imperator super bonos et primo utrum in omnibus licitis sibi sit magis obediendum *add. Ly; om. α* (2 *Ca; ca^m 20^m supp. Mw; c. 20 supp. Vd*). 2 Quesivimus] *on margin: Cap. XX, Questio prima Ly. habet MzLy α. supra MzMw. 3 quam] qualem Ly α. obtineat] habet α_m. supra MzMw. sibi subiectos] igitur Ca; sibi subiectos et em. from ubi Mw. 3–5 Specialiter ... subiectos] *om. MzLy.**

autem interrogo an imperator talem habeat potestatem super bonos sibi subiectos ut omnes teneantur sibi in omnibus obedire. 5

Magister: Respondetur quod in illicitis et iniustis nullus sibi debet obedire.

Discipulus: Numquid in omnibus licitis omnes sibi debeant obedire ita ut peccet qui sibi recusaverit in quocumque licito obedire?

Magister: Respondetur quod non ex hoc ipso quod aliquis sibi in aliquo licito non obedierit est iudicandus peccare. Si enim preciperet alicui ieiunare vel non bibere vinum vel aliquid tale quod ad officium imperatoris non spectat, sibi obedire minime teneretur, sed in hiis que spectant ad regimen populi in temporalibus quilibet sibi obedire tenetur. *Lyf. 255va; Gs p. 918*

Discipulus: Numquid in huiusmodi quilibet tenetur magis obedire imperatori quam cuicumque alteri inferiori, puta regi suo aut duci aut marchioni vel alteri domino suo immediato? Videtur enim quod quemadmodum episcopus est superior abbate et tamen hoc non obstante in multis monachi magis tenentur obedire abbati quam episcopo, ita non obstante quod imperator sit superior regibus et ducibus et aliis dominis temporalibus, tamen subditi aliorum dominorum magis tenentur obedire dominis suis immediatis quam imperatori. 15 20

Magister: Respondetur quod sicut secundum multos papa est immediatus prelatus omnium Christianorum in spiritualibus ita ut omnes in omnibus huiusmodi magis sibi debeant obedire quam cuicumque prelato inferiori, ita imperator in temporalibus est dominus omnium immediatus ita ut in hiis que spectant ad regimen mortalium magis sit obediendum imperatori quam cuicumque domino inferiori. Quod beatus Augustinus super epistolam ad Romanos sentire videtur, qui super illud: “*Qui resistunt ipsi sibi dampnationem* 25

4 autem] *om. a.* interrogo] *em. from* intelligo *Mw.* an] habere *add. Ca.* habeat potestatem] potestatem habet *Mw.* 5 ut] cum *add. Ly.* sibi omnes teneantur *LyMw.* sibi teneantur *Vd.* 6 Respondetur] *on margin:* Nota *Mz;* Respondetur *Ly.* debet sibi *MzLy a.* 7 Numquid] *on margin:* Questio secunda *Ly.* omnes] *om. Mw.* debeant sibi *a (exc. Mw).* debent *Ly.* peccent *LyMw.* 8 recusaverint *LyMw.* licito quocumque *LyMw;* sibi *add. a (exc. Mw).* 9 Respondetur] *on margin:* Respondetur *Ly.* in aliquo licito sibi *LyMw.* licite *Mz.* 10 enim] *om. Mw.* precipiat *Mw.* preciperet alicui] alicui precipiat *Ly.* 11 spectat] pertinet *Ly.* 12 tenetur *Ly;* tenentur *Mw.* populi] temporalis et hoc *add. MzLy a.* 13 quilibet] in quibus *Vd.* obedire sibi *LyMw.* 14 Numquid] *on margin:* Questio tertia *Ly.* 15 cuicumque] cuilibet *LyMw.* inferiori alteri *Mz.* inferiori] *om. Ly.* duci] suo *add. Mw.* 17 ab abbate] *Ve.* et] *om. Vd.* tamen] cum *Mw.* 18 abbati ... sit] † *Ca.* 19 regi *Mw.* regibus ... dominis] † *Ca.* et] *om. MzLy a_m.* 19–20 aliorum dominorum] † *Ca.* 20 suis] *om. Mw.* immediatis] † *Ca.* 21 Respondetur] *on margin:* Respondetur *Ly.* multos] † *Ca.* 22 prelatus] dominus *a.* 23 huiusmodi] *om. Mw.* debeant sibi *Ly a.* obedire] *om. MwVd.* quem *Ca.* cuicumque] alteri *add. LyMw.* inferiori] obedire *supp. Mw;* obedire *Vd.* 24 est dominus in temporalibus *Ly.* immediate *Mz.* 25 regimen] regnum *LyMw.* 27 illud] verbum *add. Ly a.* ipsi] *om. Ca.* sibi ipsi (ipsis *Ly*) *MzLy a (exc. Ca).*

acquirunt”,⁶¹⁹ ait: “*Si quid ipse proconsul iubeat et aliud imperator, numquid dubitatur illo contempto illi esse serviendum?*”⁶²⁰ Idem eciam libro

30 Confessionum 2° et ponitur dist. 8^a, c. *Que contra* ait: “*In potestatibus societatis humane maior potestas minori ad obediendum preponitur.*”⁶²¹ Ergo semper magis obediendum est imperatori quam cuicumque domino inferiori.

Discipulus: Ex isto videntur duo inconuenienciam sequi: Primum est quod omnes sunt servi imperatoris et quod unus non est magis servus imperatoris quam alius
35 nec unus respectu imperatoris est magis liber quam alius, quia qui equaliter alicui obedire tenentur sunt equaliter servi illius vel equaliter liberi. Si ergo omnes subditi imperatoris tenentur sibi tamquam domino immediato in omnibus que spectant ad regimen populi obedire, omnes sunt equaliter servi ipsius vel eque liberi.

40 Secundum inconueniens quod sequi videtur est quod quicumque veniret ad bellum cum domino suo contra imperatorem committeret crimen lese maiestatis, quia quicumque est subditus immediate imperatoris committit crimen lese maiestatis si cogitat de morte imperatoris, quod facit ille qui venit ad bellum mortale contra ipsum. Quid autem dicitur de istis enarra.

45 **Magister:** Ad primum dicitur quod non sequitur ex predictis quia, sicut dictum est prius, subditi imperatoris non in omnibus tenentur sibi obedire sed in hiis tantum que spectant ad regimen populi, hoc est in hiis que necessaria sunt ad regendum iuste et utiliter populum sibi subiectum. Et ideo, si preciperet | aliquid
Ly.f. 255^{ob} quod esset contra utilitatem populi sibi subiecti, non esset obediendum sibi; et
50 inde est quod servi imperatoris et liberi non tenentur sibi equaliter obedire, sed

28 proconsul] quod consul *Vd.* aliud] illud *Ly.* 29 dubitat *MzLy a.* illo ... esse] ille illo contempto maiori *Vd.* eciam] in *LyMw.* 30 2°] 22^a *a_m.* c] *om. Mz.* Que contra] Quicumque *Ly a.* 31 Ergo] Est igitur *Ly.* 31–32 semper magis] *em. from* si quem *Vd.* 32 est obediendum *MzVd.* est] *om. Ly.* cuicumque] alteri *add. LyMw.* 33 Ex] *on margin:* Obicitur, Primo *Ly.* istis *LyMw.* sequi inconuenienciam *Ly.* 34 imperatoris] *om. Ly a.* alius] alter *LyMw.* 35 equaliter] eque *Ly a_m.* 36 libri *Ly.* Igiur si *Ly a.* 37 sibi] *em. from* si *Ve.* 38 equaliter sunt *MzLy a.* ipsius] eius *Mz a_m.* illius *LyVd.* 40 Secundum] Sed *Mz;* *on margin:* Secundo *Ly.* sequi videtur] sequeretur *LyMw;* sequitur *a (exc. Mw);* non *add., but canc. Mw.* 41 cum] pro *LyMw.* 42–43 quia ... maiestatis] *om. Vd.* 42 immediate subditus *MzLy.* immediatus *Na.* imperatori *Ly a_m.* 43 imperatoris] quia quicumque est subditus immediate imperatoris committit crimen lese maiestatis sic cogitando *add. Vd.* 44 ipsum] imperatorem *Ly a_m;* eum *Vd.* dicitur] dicere vel quid *Mz.* de istis dicitur *Vd.* 45 Ad] *on margin:* Respondetur ad primum *Ly.* primum dicitur] istum videtur *Mz.* quia] *supp. Mw.* 46 prius] quod *add. MzMw.* hiis] aliis *Ve.* 47 tantum ... hiis] *om. Mw.* sunt necessaria *MzLy a.* 49 quod] non *supp. Ve.* esset] est *LyMw.* contra] in *Ve.* esset] essent ad *Mz.* esset obediendum sibi] tenerentur sibi obedire sed in hiis que sunt necessaria ad regendum iuste et utiliter populum sibi subiectum *Ly;* tenerentur obedire ei *a (teneretur obedire ei Ca).* 50 equaliter sibi *Mw.*

619) *Rom. 13:2.* 620) *Augustine of Hippo, Sermones in Matthaem, s.62, c.8, ed. P.-P. VERBRAKEN (CCSL 41 Aa, 2008), p. 308; cf. C.II q.3 c.97, col. 670.* 621) *D.8 c.2, § 2, col. 14.*

in multis tenentur sibi servi sui obedire in quibus liberi sibi non tenentur. Nam servi ad solum preceptum imperatoris omnia bona que tenent tenentur sibi dimittere absque hoc quod aliquam utilitatem communem pretendat, sed ad hoc non tenentur liberi, nec imperator potest hoc eis precipere absque utilitate boni communis, imo etiam nec absque manifesta necessitate. In multis etiam aliis 55 tenentur servi imperatoris obedire sibi in quibus liberi minime sunt astricti. Dignitati enim humani generis derogaret si omnes essent servi imperatoris et ideo derogaret eidem si imperator posset in omnibus tractare liberos sicut servos. Quare cum imperator teneatur procurare ea que spectant ad utilitatem et dignitatem totius generis humani, nullo modo debet velle tractare omnes sicut 60 servos. Quare etiam liberi non tenentur sibi obedire in omnibus in quibus servi.

Ad secundum conceditur quod quicumque venit cum quocumque domino suo ad bellum iniustum contra imperatorem incidit in crimen lese maiestatis et pena criminis lese maiestatis est plectendus, quod imperatores Honorius et Archadius in nono libro codicis, titulo *Ad legem Iuliam maiestatis* testari videntur et 65 habetur 6^a, q. 1^a, § *Verum*, aiunt enim: “*Si quis cum militibus vel privatis, barbaris etiam, scelestam inierit factionem aut factionis ipsius susceperit sacramentum vel dederit, de nece etiam virorum illustrium, qui consiliis et consistorio nostro intersunt, senatorum etiam – nam et ipsi pars nostri corporis sunt – et cuiuslibet postremo qui nobis militat cogitaverit, eadem severitate 70 voluntatem sceleris, qua effectum, puniri iura voluerunt, ipse quidem utpote maiestatis reus gladio feriat, bonis eius omnibus fisco nostro addictis. Filii*

51 servi sibi *Vd.* servi sui obedire] obedire servi *LyMw.* sui] *om. MzLy a.* liberi ... tenentur²] non tenentur liberi *LyMw.* sibi] *om. MzLy a.* 52 ad] *supp. Na.* 53 admittere *Ve.* communem utilitatem *Vd.* pretendant *Ve Ly a.* 54 liberi non tenentur *LyMw.* eis hoc *Ly a.* voluntate *Mz.* 55 nec] *om. Mw.* manifesta] utilitate et *add. MzLy a_m.* necessitate] et utilitate boni communis *add. Vd.* 56 sibi obedire *Ly a.* liberi] sibi *add. Mw.* sunt minime *Mw.* astricti] † *Ca.* 57 si omnes] † *Ca.* 58 derogaretur *Ly a_m;* derogatur *Vd.* eidem ... imperator] † *Ca.* imperator] *om. a.* in omnibus posset *MzLy a.* 59 servos] † *Ca.* cum] tamen *Mz; supp. Vd.* imperator] *om. Vd.* tenetur *Mz.* ea] † *Ca.* 59–60 dignitatem et utilitatem *Ly a_m.* 60 humani generis *Ly a.* humani] et *add. MzLy.* nullo] nec ullo *Mw;* vero *add. a (exc. Mw; vere add. Ca).* tractare velle *Vd.* tractare omnes] liberos tractare *LyMw.* omnes] liberos *a.* 62 Ad] *on margin:* Ad secundum *Ly.* conceditur] dicitur *Ly.* 64 criminis] etiam *add. LyMw.* est] puniendus et *add. MzLy a.* plectendus *Mw.* imperator *Vd.* Archid^{us} *Ve;* Archid^{us} *Mz.* 65 in nono] III et 4° *em. from* in I *Vd.* nono] XIII *Ly a_m.* libro] *supp. Mw.* codicis] eodem *Ly;* *om. (gap), c. supp. Vd.* titulo] *om. MzLy a.* Iuliam] et pena criminis et lese *add. Ly a_m.* testari] *om. Ca.* 66 1^a] 19 *em. to* 1 19 *Mw;* 2 *Vd.* §] *om. Ly;* c. *a (supp. Mw).* Verum aiunt enim] Si quis ubi ait *Ly.* aiunt] ait si *a (ait Ca).* Si] *on margin:* Nota *Na.* quis cum] enim tamen *Ca.* cum] *om. Mz.* vel] cum *add. Ca.* 67 etiam] in *Ca.* scelestam] celestem *ω Ca a_p;* scelestem *MzMw.* factorem aut factores *Ca.* factionis] factis *Mz.* 68 vel] *om. MzVd;* et *LyMw;* etiam *Ca.* etiam] *om. a_m.* virorum etiam *Mz.* illustrium virorum *Ly.* consilio *Vd.* 69 nostro] non *add. Mw.* corporis nostri *LyVd.* 70 et] vel *Ly.* agitaverunt *a_m.* eadem] enim *add. Ly.* 71 qua] contra *Mw.* voluerint *Vd.* ipsi *Ca.* utpote] *om. ω Vd.* 72 ferietur *Ly.* fisco nostro] *em. from* isto modo *Mw.* adductis *a.*

vero eius, quibus vitam imperatoria specialiter lenitate concedimus – paterno enim debent perire supplicio, in quibus paterni, hoc est hereditarii, criminis
75 exempla metuuntur – a successione omnium proximorum habeantur alieni?⁶²²

Discipulus: Hoc beato Augustino obviare videtur qui asserit quod si quis vadit ad bellum eciam iniustum, dummodo non constet sibi esse iniustum, non peccat. Ait enim, ut legitur 23^a, q. 1^a, c. *Quid culpatur*: “Vir iustus, si forte eciam sub rege, homine sacrilego, militet, recte potest illo iubente bellare, si vice pacis
80 ordinem servans, quod sibi iubetur vel non esse contra preceptum dei certum est, vel utrum sit, certum non est, ita ut | fortasse reum faciat regem iniquitas imperandi, innocentem autem militem ostendat ordo serviendi.”⁶²³ Ex quibus
Ly.f. 256° verbis colligi potest quod si rex vel alius duxerit milites suos ad bellum eciam iniustum contra imperatorem, si non est certum militibus quod bellum domini
85 sui est iniustum, licite contra imperatorem bellare possunt.

Magister: Respondetur ad hoc quod si bellatores cum domino suo pugnant contra alium qui non est dominus eorundem excusantur a peccato, licet bellum sit iniustum, dummodo ignorent et non laborent ignorancia crassa et supina. Sed
Gs.p. 919 si vadunt ad bellum cum domino | inferiori contra dominum suum superiorem,
90 et precipue contra imperatorem qui est dominus eorum immediatus, non excusantur a crimine lese maiestatis si est bellum iniustum, licet hoc ignorent, quia magis debent presumere pro imperatore quod habeat bellum iustum quam pro domino eorum inferiori, et ideo, nisi sint certi quod dominus eorum inferior habet bellum iustum contra imperatorem, non excusantur a crimine lese
95 maiestatis.

73 vitam] om. Vd. imperatoris Mz a (imperator Vd). speciali LyMw. lenitate] benignitate Ly; om. a (levitate Mw). concedimus] concedere a (gap add. Vd). paterno Mz. 74 enim] eciam Mw. deberent Ly; debet Vd. patroni Mz. 75 exempla] existere a. metuuntur] a materna et add. Ly. proximorum] Christianorum Mz a. 76 Hoc] on margin: Obicitur Ly. vadat LyMw. 77 eciam iniustum] supp. Mw. 78 Vir iustus] Videt intus Mw. 79 homine] hodie Ly (ho^c Mw). milite Mw. recte] item Vd. vice] vite MzVd. 80 sibi] si (quod supp.) Vd. dei] om. ω. 81 vel] ut ω. faciat] fatuum a. 82 imperandi innocentem] imperanda in notum Mw. autem] om. Vd. ostendit Ly a. 85 sui est] sit Ca. iniustum] em. from iustum Ve. licite] om. ω; ire add. Vd. 86 Magister] om. Ve; on margin: Respondetur Ly. 87–90 excusantur ... eorum] om. Mz. 88 iniustum] supp. Vd. dummodo] em. from domino Mw; hoc add. Ly a. ignorarent LyMw. laborarent LyMw. supina et crassa Ly. 89 vadant Vd. domino] suo add. Ly a. 90 et precipue] † Ca. immediatus] † Ca. 91 si est] † Ca. bellum est Ly a (exc. Ca). 92 magis] † Ca. iustum bellum Ly a. iustum] † Ca. 93 et] om. LyMw. ideo] om. Vd. nisi] cum (supp.) non Ve. nisi sint] cum non sunt Ly. 94 habeat Ly.

622) C.6 q.1 c.22, col. 560. 623) C.23 q.1 c.4, § 1, col. 893.

Capitulum XXI

Discipulus: Disputavimus quamvis breviter de potestate imperatoris super personas. Nunc videamus de potestate ipsius super res temporales, an videlicet ipse sit dominus omnium temporalium rerum que ad ecclesiam minime spectant.

Magister: Circa hoc sunt diverse sentencie. Una est quod imperator non est dominus omnium huiusmodi rerum. 5

Discipulus: Pro ista opinione aliquas allegaciones adducas.

Magister: Hec assertio videtur multipliciter posse probari. Primo sic: Imperator non est dominus illarum rerum que in nullius bonis sunt et que occupanti conceduntur. Sed multe sunt res que in nullius bonis sunt et que occupanti conceduntur, dist. 1^a, *Ius naturale*, in textu et glossa.⁶²⁴ Ergo imperator non est dominus huiusmodi rerum. 10

Amplius qui est dominus quarumcumque temporalium rerum eas si vult vendere potest, 1^a, q. 1^a, c. *Eos qui*, ubi sic legitur: “*Omnis dominus quod habet si vult vendit, sive servum sive quid aliud eorum que possidet.*”⁶²⁵ Sed imperator non potest vendere, sicut nec alienare, multas res temporales, quia tunc posset vendere et alienare imperium, quod non est verum. Ergo imperator non est dominus omnium temporalium rerum. 15

Rursus qui rem temporalem alteri donat alienat a se dominium eiusdem rei. Sed imperatores multas res donaverunt non solum clericis | sed eciam laycis. Ergo ille res a dominio imperatoris sunt alienate. *Lyf. 256^b*

1 Capitulum XXI] ubi queritur utrum potestatem habeat imperator super res temporales, et ponitur prima opinio responsalis scilicet quod non, que probatur septem rationibus ad quas respondetur infra c. xxiiii *add. Ly*; *om. a* (21 *Ca*; 21^m *ca^m supp. Mw*; c. 21 *supp. Vd*). 2 Disputavimus] *on margin*: Cap. XXI *Ly*. 3 ipsius] eius *Mw*. 3–4 videlicet ipse] imperator *Mz*. 5 Circa] *on margin*: Opinio prima *Ly*, Prima opinio *Mw*. diverse] opiniones sive *add. Ly a*. 5–6 omnium rerum huiusmodi (huius mundi *Ly*) non est dominus *LyMw*. 6 rerum huiusmodi *a*. 7 allegaciones] raciones *Ca*. 8 Imperator] *on margin*: Probatum primo *Ly*. 9 in] *om. Ly a_m* (in *supp. Mw*). bonis] hominis *Ly a_m*. 10 concedunt *Na*. 10–11 Sed ... conceduntur] *om. a_m*. 10 in nullius bonis] nullius hominis *Ly*. 11 naturale] dicitur *add. Ly*. et] in *add. MzLy a* (*exc. Ca*). 13 Amplius] *on margin*: Secundo *Ly*. rerum temporalium *Ly*. 14 Omnis] enim *add. Ly*. dominus] *om. Vd*. quod] qui *a_m*; quid *Vd*. 15 vendit si vult *Mz*. sive] suum *VeMw*. quid] aliquod *Ly*. quid aliud] aliquid *a*. possident *Mz*. 16 non] possidet *add. Ca*. potest] imperium *add. Vd*. 16–17 sicut ... vendere] *om. Mw*. 18 rerum temporalium *Vd*. 19 Rursus] *on margin*: Tertio *Ly*. donat] debeat *Ca*. eiusdem] illius *MzLyCa*; huius *a* (*exc. Ca*). 20 et eciam *a_m* (eciam et *Mw*). 21 alienate] etc. *add. Mw*.

624) *D.1 c.7, col. 2; gloss on D.1 c.7, s.v. capiuntur, col. 6; cf. Inst. 2.1.12, p. 12; Dig. 41.1.3.[Prologus], p. 644; OND 4.208–12, p. 333–4; 14.191–2, p. 435; Brev. 3.2.27–8, p. 164; 3.6.19–20, pp. 177–8; 4.11.11–2, pp. 215–6.* 625) *C.1 q.1 c.21, § 1, col. 365.*

Ad hoc qui in distributione temporalium habet porcionem specialem non est dominus aliarum porcionum que aliis conceduntur. Sed imperator capiens predam in bello iusto habet porcionem specialem, dist. 1^a, *Ius militare*, ubi sic
 25 legitur: “*Ius militare est belli inferendi sollempnitas*”, et infra: “*Item prede decisio et pro personarum qualitatibus et laboribus iusta divisio ac principis porcio.*”⁶²⁶ Ergo imperator non est dominus aliarum porcionum.

Item: “*Res fisci proprie sunt imperatoris*”,⁶²⁷ ut notat glossa Extra, *De iudiciis, Cum venissent*. Sed res fisci a rebus aliis distinguuntur quia quorundam et non
 30 omnium res specialiter confiscantur, 6^a, q. 1^a, § *Verum*.⁶²⁸ Ergo imperator non est dominus omnium temporalium rerum.

Preterea si imperator est dominus omnium temporalium rerum que ad ecclesiam minime spectant, aut omnes res sunt communes imperatori et aliis aut sunt proprie imperatoris. Sed non sunt communes imperatori et aliis quia tunc
 35 nulle res essent proprie, nec sunt proprie imperatoris quia tunc nullus alius haberet dominium alicuius rei nec aliquis alius posset dicere: “*Mea est hec res*”, cum imperator posset dicere: “*Hec res est mea*”, si est sua propria, eo quod – sicut dicit glossa dist. 1^a, § 1 – “*ubi iudicatur aliquid meum esse, per consequens iudicatur tuum non esse, ff., De procuratoribus, Pomponius, in*
 40 *fine.*”⁶²⁹⁶³⁰ Restat ergo quod imperator non est dominus omnium temporalium rerum.

Rursus si imperator est dominus omnium temporalium rerum aut est dominus omnium huiusmodi rerum iure divino aut iure nature aut iure humano: Non iure

22 Ad hec *Na*; Item *MzLy a* (*supp. Mw*). qui] que *Mw*. rerum temporalium *Ly*. habeat *MzVd*; habent *Mw*. porcionem] partem *Mz a* (*exc. Mw*). 22–24 non ... specialem] *om.*, non est dominus temporalis aliarum parcium que aliis conceduntur sed imperator capiens predia in bello iusto habet porcionem specialem *supp. Mw*. 23 dominus] deus *Mz*. porcionum] parcium *MzLy a*. 24 predam] predicta *Mz*; predia *Ly a*. 26 decisio] desuse (?) *Ca*; de se *Mw*; deciso, *on margin*: decisio vel divisio *Vd*. pro] *om. Ly*. qualitatibus et] quarumlibet pro *Ly*. iusta] est *add. a_m*. divisio] decisio *Mz*. 27 porcio] fieri convenit *add. Mz*. est] verus *add. Ly*. porcionum] parcium *Ly*. 28 iudiciis] l. (=lex?) *add. Ly*. 29 res] *supp. Mw*. quorundam] quorum dicto *Mw*. 29–30 omnium non *Mw*. 30 specialiter] *om. MzLy a*. 1^a] *em. to c. Mw*. §] secundum *a_m*. Verum] verbum *Mw*. 31 rerum temporalium *Ly*. 32 Preterea] Item *MzLy a*. 33–34 aut ... communes] † *Ca*. 34 quia] qui *Na*; *em. from* que *Mw*. 34–35 quia ... nulle] † *Ca*. 35 essent] sunt *a* (*supp. Mw*). nec ... quia] † *Ca*. imperatori *Ly a*. 36 alicuius] † *Ca*. 36–37 hec ... mea] *supp. Mw*. 37 cum] tamen *a*. imperator] solus *add. Ly*. potest *a* (potuit *Ca*). 38 §] c. *a_m*. § 1 ubi iudicatur] c. ibidem dicitur *Ly*. iudicatur] iudicantur *o*; dicitur *Mz*; dicitur *a* (*em. to dicitur Mw*). esse] et *add. LyCa*. 39 procuratore *Mz*; procrea. *Ly*; l. (=lex?) *supp. Mw*; l. *add. Vd*. 40 Restat] *om. Ly a*. quod] *om. MzLy a*. 41 rerum] *om. Mz*. 42 rerum temporalium *LyCa*. 42–43 aut ... rerum] *om. Mw*. 43 rerum huiusmodi *Vd*. aut iure nature aut iure] naturali vel *Ly*.

626) *D.1 c.10, col. 3*. 627) *Gloss on X 2.1.12, s.v. iudicari, col. 531*. 628) *Cf. C.6 q.1 d.p.c.21, cols. 559–60 (?)*. 629) *Dig. 3.3.40.2, p. 41*. 630) *Gloss on D.1 d.a.c.1, s.v. prohibetur, col. 2*.

divino quia, ut dicit Augustinus super Iohannem et ponitur dist. 8^a, *Quo iure*:
 “Iure divino ‘domini est terra et plenitudo eius’.⁶³¹ *Pauperes et divites dominus* 45
de uno limo fecit; pauperes et divites una terra portat.”⁶³² Ergo imperator non
 est dominus omnium huiusmodi rerum iure divino, presertim teste Augustino
 ibidem: “*Ius divinum in scripturis divinis habemus.*”⁶³³ Nusquam autem legitur
 in scripturis sacris quod deus dederit imperatori dominium omnium
 temporalium. Nec imperator est dominus omnium huiusmodi rerum iure nature 50
 quia iure nature omnia sunt communia nec iure humano quia iura humana sunt
 iura imperatoris, dist. 8^a, *Quo iure.*⁶³⁴ Imperator autem non potuit sibi
 appropriare dominium alienarum rerum. Ergo iure imperatoris, quod est ius
 humanum, imperator non est dominus omnium temporalium rerum.

Capitulum XXII

Discipulus: Pro opinione contraria libenter audiam aliquas rationes.

Magister: Opinio contraria, que ponit quod imperator est dominus omnium
 temporalium rerum, videtur posse fulciri pluribus rationibus. Nam ille qui est
 dominus totius mundi est dominus omnium illorum que sunt in | mundo et per 10
 consequens est dominus omnium temporalium rerum. Sed imperator est
 dominus totius mundi, sicut probatum est supra, c. 5° huius secundi. Ergo
 imperator est dominus omnium temporalium rerum. Ly.f. 256va

Item qui est dominus aliquarum personarum est dominus rerum spectantium
 ad easdem personas. Sed imperator est dominus omnium hominum, saltem qui 10

44 Quo] quod Ly. 45 Iure] om. LyMw. divino] *canc. Mw.* plenitudo] pleni Ca. dominus] deus Ly. 45–46 dominus ... divites] om. *a_m*. 46 terra] fecit et *add. Vd.* 47 huiusmodi] huius *Ve*; temporalium Ly. divino] *em. from dominio Ve.* presertim] cum *add. ω.* 48 ibidem] per *add. Ly.* divinum] quod *add. Ly.* divinis] om. Ca. Numquam Ly. legimus *Vd.* 49 sacris] divinis Ly *a (exc. Ca).* dedit *MzLy a.* 50 temporalium] rerum *prec. MzLy a (add. Ca).* omnium] om. Ly *a_m*. huiusmodi] huius *ω*; temporalium *Vd.* rerum] huiusmodi *add. Vd.* 51 sunt²] secundum *add. Ly a.* 54 temporalium] om. *a (exc. Ca).* rerum temporalium *LyCa.* 1 Capitulum XXII] ponit secundam opinionem precedenti omnino contrariam que probatur *v* rationibus *add. Ly; om. a (22 Ca; ca^m 22^m supp. Mw; c. 22 supp. Vd).* 2 Pro] *on margin:* Cap. XXII Ly. audiam libenter *Mw.* 3 Opinio] *on margin:* Opinio secunda Ly. 2^a opinio *Mw.* dominus] deus *Mz.* 4 rerum temporalium Ly *a (exc. Ca).* posse] probari vel *add. Vd.* Nam] *on margin:* Probatur primo Ly. 5 illorum omnium *Mw.* que] qui *Mz.* 6 omnium] om. *Mw;* illarum *add. a (exc. Ca).* rerum temporalium *LyCa.* 7 mundi] *supp. MwVd.* secundi] mundi Ly. 9 Item] *on margin:* Secundo Ly. qui] si Ly. rerum] om. *Na.* 10 hominum] om. *MzLy a.*

631) Ps. 23:1; 1 Cor. 10:26. 632) D.8 c.1, col. 13. 633) Ibid. 634) Cf. *ibid.*

Gs.p. 920 non sunt clerici vel | spectantes ad ipsos. Ergo saltem est dominus omnium rerum pertinencium ad illos qui sunt sibi subiecti.

Item ille in cuius potestate sunt omnia est dominus omnium temporalium rerum quia res temporales potissime videntur esse in potestate domini. Sed in potestate imperatoris sunt omnia, sicut testatur glossa Extra, *De electione, Venerabilem* que allegata est supra 5° c. huius secundi.⁶³⁵ Ergo imperator est dominus omnium temporalium rerum.

Rursus non minus est imperator dominus omnium rerum que sunt illorum qui sunt de imperio quam rex est dominus omnium rerum que sunt illorum qui sunt de regno suo. Sed rex est dominus omnium rerum que sunt illorum qui sunt de regno suo. Ergo et imperator est dominus omnium rerum que spectant ad illos qui sunt de imperio. Maior videtur manifesta. Minor probatur per illud quod legitur 1° Regum 8° ubi sic habetur: “*Dixit itaque Samuel omnia verba domini ad populum et ait: ‘Hoc erit ius regis qui imperaturus est vobis. Filios vestros tollet et ponet in curribus suis facietque sibi equites et precursores quadrigarum suarum et constituet sibi tribunos et centuriones et aratores agrorum suorum et messorum segetum et fabros armorum et curruum suorum. Filias quoque vestras faciet sibi unguentarias et focarias et panificas. Agros quoque vestros et vineas et oliveta optima tollet et dabit servis suis. Sed et segetes vestras et vinearum redditus addecimabit ut det eunuchis et famulis suis. Servos eciam vestros et ancillas et iuvenes optimos et asinos auferet et ponet in opere suo. Greges quoque vestros addecimabit, vosque ei eritis servi.’*”⁶³⁶ Ex quibus verbis colligitur quod omnia que habebant pertinebant ad ius regis et per consequens ad dominium eius, presertim cum sint servi ipsius cum dicatur expresse:

12 pertinencium] spectancium *Mz.* ipsos *Mz.* subiecti sibi *a* (*exc. Mw.*) 13 Item] *on margin:* Tertio *Ly.* omnium] scilicet *add. Mw.* 15 electione] clericis *Mz;* clement. *Ly;* elcis. c. *Ca.* 16 Venerabile *Mz.* est allegata *Ca.* 17 rerum temporalium *NaLyVd.* 18 imperator est *Vd.* omnium] *om. α_m.* illorum] *supp. Vd.* 18–19 qui sunt] existencium *Mz.* 19 de imperio] in imperio suo sive de regno suo *Ly.* est ... rerum] *supp. Vd.* que sunt] *om. Ly.* qui] que *Ca.* 20 qui] *em. from* que *Ve;* que *α_m.* qui sunt] existencium *Mz.* de] in *Ly.* 21 et] *om. VeLyMw.* 22 qui] que *Mw.* manifesta] nota *Ly.* Minor] *on margin:* Probatur minor *Ly.* probatur minor *Ca.* 23 1°] II *Ly.* Dixit itaque Samuel] *catchwords in Ca.* 23–24 Dixit ... ait] † *Ca.* 24 erit ... vobis] † *Ca.* est] in *add. Mz.* 25 ponet] monet *Mz;* m† *Ca;* mutet *Mw;* mittet *Vd.* ponet ... facietque] † *Ca.* faciet sibi] *que Mw.* sibi] *om. Ly.* et] in *Na.* 25–26 quadrigarum suarum] † *Ca.* 26 et] † *Ca.* 27 fabros] † *Ca.* cursuum *Mz a.* vestras] † *Ca.* 28 focarias] sutarias *Ly;* sucarias *Ca.* et] *om. Na;* ut *Ly.* 29 oliveta] et *add. a.* tollent *Ca.* et] *om. Ca.* vestras] vineas *Mw.* et] *supp. Ve.* 30 ut det] de *Mw.* Servos] *supp. Mw.* eciam] *om. Ca.* 31 iuvenes] *om. (gap) Mz.* optimos] vestros *Ly.* 32 eritis ei *Ly.* verbis] *om. Ly.* 33 pertinebant] *om. Mz.* 34 ipsius] eius *Ly a.* dicitur *MzLy.*

635) *Gloss on X 1.6.34, s.v. in Germanos, col. 167; cf. above, 3.2 Dial. 2.5 [note 463].* 636) *I Kgs. 8:10–7.*

“vosque ei eritis servi.” Quicquid enim servus habet domini est et quicquid 35
servus acquirit domino acquirit.

Amplius non minus sunt omnia de imperio imperatoris quam antiquitas illa
que pertinebant ad regna regum infidelium erant eorum. Sed illa que pertinebant
ad regna infidelium regum erant ipsorum. Ergo omnes res temporales que
spectant ad imperium et ad illos qui sunt de imperio sunt imperatoris. Maior est 40
evidens ut videtur. Minor probatur per illud quod legitur Genesi 14°:
“Reduxitque”, scilicet Abrahā, “omnem substantiam et Loth fratrem suum 45
cum substantia ipsius mulieres quoque et populum.”⁶³⁷ Et post: “Dixit autem rex
Sodomorum ad Abraham: ‘Da michi animas, cetera tolle tibi.’ Qui respondit ei:
‘Levo manus meas ad dominum deum excelsum possessorem celi et terre quod a 45
filio subteginis usque ad corrigiam calige, non accipiam ex omnibus que tua
sunt.’”⁶³⁸ Ex quibus verbis colligitur quod Abraham reputavit illa que reduxerat
fuisse regis Sodomorum. Reduxerat autem multa que erant illorum qui erant de
regno eiusdem regis; ergo Abraham reputavit quod etiam illa que spectabant ad
illos qui erant de regno regis erant ipsius regis. Hoc confirmatur per Ambrosium 50
in libro *De patriarchis*, et habetur 23^a, q. 5^a, c. *Dicat*, qui ait: “*Dicat aliquis cum
ipse vicerit quomodo dixit Abraham ad regem Sodomorum: ‘Nihil sumam a te’,
cum preda utique in potestate victoris fuerit? Docet militarem disciplinam ut
regi servantur omnia.*”⁶³⁹ Ex quibus verbis colligitur quod preda quam capiunt 55
militantes sub rege est regis et tamen preda est victoris et ita preda militis
victoris est principaliter regis licet etiam sit aliquo modo ipsius militis, ergo

35 eritis ei MzLy. ei eritis servi] eritis servi eius Ca. servi] *supp.* Mw. domini] sui *add.* Ly.
37 quam] cum *em. from* qui/quoniam (?) Mw. 38 eorum] ipsorum Ca. 39 infidelium] *om.* Vd.
regum infidelium Ly *α_m*. 40–41 evidens est (*supp.* Mw) LyMw. 41 ut] et *Ve.* Minor] *on margin*:
Probatur minor Ly. legitur] in *add.* Mz. 42 Abrahā Na. substantiam] scilicet *add.* Mw. 43 illius
Ly. mulieres quoque] mulierisque *α_m*; mulieresque Vd. Dicit Ly *α_m*. autem] nunc Mw.
44 Abrahā Na; et *add.* Mw.. tibi] ubi Mz. ei] *om.* Ly *α*. 45 manum meum Ly. deum] *om.* *α_m*.
excelsum] *supp.* Mw. possessorem excelsum Vd. 46 filo] filio Ly *α* (*exc.* Ca). subteginis]
subdegeneris Vd. 47 Abrahā Na. illa] ista LyMw. 48 fuisse] *om.* *Ve.* 49 eiusdem] illius Ly *α*.
Abrahā Na. spectant Vd. 50 illos] ipsos Ly *α*. regis] eius Ly *α*. Hoc] Et *prec.* Ly. Ambrosium]
aliqua MzLy; *om.* (*gap*) *α_m* (in quod habetur *supp.* Mw). 51 23^a] *om.* *α_m*. qui] *om.* *α_m*. 51–52 cum
ipse] *om.* Ca. 52 vicerit quomodo] dicitur (*above supp.*: vixerit quomodo) quam ipse Mw. dixit]
dixerit LyMw. Abrahā Na; *om.* Ly. Nihil] *em. from* vel Mw. a te] *om.* Ly. 53 cum] *supp.* Mw.
preda] *em. from* predam Mw; predictam Vd. victorum Ly. fuerit] *supp.* Mw. Docet] *deceret* Ly;
doceret Mw. 54 servantur] servant Mz *α* (servant Mw). verbis] *om.* Ly. 55 militantes] milites *α*
(*exc.* Mw). tamen] cum Mw. victorum Ly. ita] ista Ly. militum Ly *α*. 56 victoris] victorum Ly.
principaliter est Ly *α*. licet] sed Vd. 56–57 licet ... regis] *om.* *ω* Ly. 56–57 ergo ... militis] *om.*
Mw.

637) *Gen.* 14:16. 638) *Ibid.*, 21–3. 639) *C.23 q.5 c.25, col.* 938.

eadem ratione alia bona que sunt militis, sunt principaliter regis et omnia que sunt in regno sunt principaliter ipsius regis.

Capitulum XXIII

Discipulus: Si est aliqua opinio que mediet inter opiniones predictas non differas recitare.

Magister: Est una opinio quod imperator non est sic dominus omnium temporalium rerum que ad ecclesiam minime spectant ut ad libitum suum liceat sibi vel valeat de omnibus huiusmodi rebus quod voluerit ordinare, est tamen quodammodo dominus omnium pro eo quod omnibus huiusmodi rebus quocumque contradicente potest uti et eas applicare ad utilitatem communem quandocumque viderit utilitatem communem esse preferendam utilitati private.

5 Ad cuius intelligenciam dicitur esse sciendum quod rerum quedam sunt mobiles, quedam immobiles et utrarumque quedam spectant solummodo ad imperatorem quarum nullus alius habet dominium vel dispensacionem nisi ex speciali commissione imperatoris. Que possunt vocari res imperiales et res fiscali. Quedam autem spectant ad alios qui earum aliquo modo sunt domini. Rerum

10 mobilium que specialiter spectant ad imperatorem imperator sic est dominus quod potest de eis quicquid voluerit ordinare absque hoc quod ad restitutionem aliquam teneatur. Aurum enim et argentum, lapides preciosos, vestes, arma, animalia et res alias mobiles potest vendere, donare, legare et alienare prout voluerit absque hoc quod ad restitutionem teneatur. Licet enim peccaret illicite et ex mala causa res huiusmodi | alienando non tamen teneretur eas imperio vel

Ly.f. 257ra

57 que¹ *supp. Ca.* sunt²] tamen *add. Ca, supp. Mw.* et omnia] licet etiam aliquo modo sit ipsius militis Igitur eadem ratione alia bona *Ly.* 58 regis ipsius *Vd.*

1 Capitulum XXIII] ponit tertiam opinionem mediam inter predictas capitulis precedentibus *add. Ly; om. a* (23 *Ca;* ca^m 23^m *supp. Mw;* c. 23 *supp. Vd.*) 2 Discipulus] *supp. Ve.* Si est] Sicut *Na;* on margin: Cap. XXIII *Ly.* 3 differas] *deseras Mw.* 4 est sic] sit *VeMw.* 5 rerum temporalium *LyCa.* que] etiam *add. Ly a_m,* ad ecclesiam] *supp. Mw.* minime spectant ad ecclesiam *Ly.* 6 valeat de] † *Ca.* huius *Ve.* ordinare] † *Ca.* 7 dominus quodammodo *Ly.* quod] in *add. Mz.* huius *Ve;* † *Ca.* 8 uti et] *supp. Mw.* ad] † *Ca.* 9 communem utilitatem *Ly.* communem] † *Ca.* 10 Ad] on margin: Nota *Ly.* Ad cuius] † *Ca.* intelligenciam] evidenciam *MzLy a* (†denciam *Ca.*) dicitur esse] est *Ly a.* sciendum] intelligendum *Mz.* mobiles] et *add. LyMw.* 11 quedam] vero *add. Mz.* 12 quorum *Mz.* 13 imperiales res *Ly.* 14 autem] sunt que *LyMw;* que *a* (*exc. Mw.*) qui] que *Ly a* (*exc. Ca.*) earum] *om. Ly.* dominorum *Ly a* (*exc. Ca.*); earum *add. Ly.* 15 spectant] pertinent *Mz.* imperator] autem *add. Vd.* 17 aliquam teneatur] *thus catchwords, but in text:* aliquam tenebatur *Ve;* teneatur licet enim peccaret illicite *Vd.* enim] vero *Mz.* argentum] et *add. Ly.* vestes] et *add. Mz.* 18 res alias] omnes alias res *Ly a.* legare donare *Ca.* 20 et ex] rex *Ly.* mala] illicite *Ca.* huius *Ve.* tamen] *om. Mw.*

alii restituere. Quarundam eciam rerum immobilium isto modo est dominus, unde et taliter dare et alienare potest aliqua castra et aliquos agros, vineas et civitates. Unde in talibus habet dominium et ius pinguisimum. Quarundam autem rerum immobilium non habet dominium et ius ita pingue quia non potest eas vendere, donare, legare vel alienare, sicut imperium et regna quorum alienacio redundaret in notabile detrimentum imperii alienare non potest. Et si alienaret de facto, talis alienacio non teneret de iure, sed omnia essent ad ius imperii revocanda et ipse, si posset, restituere teneretur. Est tamen quodammodo dominus talium, in quantum potest ea vindicare et defendere et eis uti pro utilitate communi, nec aliquis alius in eis ius habere dinoscitur. Rerum eciam spectantium ad alios habet dominium in quantum ex causa pro utilitate communi et propter delictum possidencium potest eas ab eis auferre et sibi appropriare vel aliis donare. Quia tamen hoc non potest pro sue arbitrio voluntatis sed pro culpa possidencium vel ex causa, scilicet pro utilitate communi, ideo non habet in eis dominium et ius ita pingue sicut in rebus primis quas potest sicut sibi placuerit alienare ad libitum, ita ut qualitercumque alienaverit – saltem conferendo obedientibus – alienacio teneat nec sit per aliquem revocanda.

Capitulum XXIV

Discipulus: Secundum istam opinionem discurramus per allegaciones pro opinionibus primis omnino contrariis supra, c. 21° et 22°, recitatis et videamus quid ista opinio sentit de ipsis. Dic itaque primo quid dicitur de illis rebus que in nullius bonis sunt.

Magister: Ad hoc dicitur quod illarum rerum que in nullius bonis sunt dominium principale post divinum dominium est penes totum genus humanum,

21 aliis *LyMw.* eciam] *om. Ve.* isto modo] ita *LyVd.* 22 unde] ut *Ly.* et] *om. Ly a.* et] vel *LyMw.* et] vel *Ly.* aliquos agros] agros agnos *Mz.* 23 dominium habet *Ca.* 24 ius et dominium *Ly a.* 25 donare] vel *add. Ly.* 26 alienaciones redundarent *MzLy a.* detrimentum] nutrimentum *Na.* imperii] et ideo *add. Ly a.* 27 alienarentur *em. from* alienaretur *Ve.* 28 restituere] reddere *Ly.* teneretur] conaretur *Mz.* Est] et *α_m.* 29 ea] eas *LyMw.* 30 ius in eis *MzLy a.* dignaretur *Mw.* 31 quantum] et *add. a.* causa] et *add. Ly a.* 31–32 communi utilitate *Ly;* populi *add. LyMw.* 32 eas potest *Ca.* 33 sue] suo *MzLy a.* 34 pro] *om. Ve.* 35 et ius] *om. Ly.* 36 potuit *Ly.* sibi] *om. Mz.* placuerit sibi *Ly a.* 37 alienacio] tunc *add. LyMw.* nec] se *add. Na.* 38 revocanda] sequitur *ca^m 24 add. Ca.* 1 Capitulum XXIV] respondet ad rationes XXI capituli *add. Ly; om. a (24 Ca; ca^m 24^m supp. Mw; c. 24 supp. Vd).* 2 Secundum] *on margin:* Cap. XXIII *Ly.* 3 c] *om. a.* XXI c. et XXII c. *Ly.* recitatis] *peractis em. from* peratis *Ve.* et] *om. Mw.* 4 quid] quod *Ve.* dicendum est *Ly;* dicendum *a.* in] *om. Ly α_m.* 5 bonis] hominis *LyCa.* 6 rerum] *om. Ly.* in] *om. LyCa; supp. Mw.* bonis] hominis *LyCa.* 7 dominium divinum *Ly α_m.*

quia dominium omnium temporalium rerum dedit deus primis parentibus pro se et posteris suis, sicut ex *Genesi* c. 1° colligitur.⁶⁴⁰ Imperator tamen nihilominus
 10 est dominus quodammodo omnium huiusmodi rerum in quantum pro utilitate communi potest eas sibi taliter appropriare ut occupanti non concedantur nisi de beneplacito imperatoris et ut imperatori assignentur si hoc utilitati communi prospexerit expedire.

Discipulus: Numquid potest imperator iubere ad libitum suum ut nullus inferior
 15 eo tales res sibi appropriet?

Magister: Respondetur quod non potest. Ideo enim imperatori certa stipendia sive redditus sive res temporales determinate sunt pro suis usibus assignate ut res aliorum non rapiat et res que in nullius bonis sunt occupanti dimittat nisi pro culpa vel ex causa vel pro utilitate communi viderit quod eas debeat appropriare
 20 sibi.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad secundam rationem que in hoc consistit quod dominus temporalium rerum potest eas vendere, si vult, quod non
 Lyf. 257° potest imperator.

Magister: Respondetur quod dominus temporalium rerum qui habet in eis
 25 dominium et ius pinguisimum potest eas vendere, si vult, et de tali dominio loquitur decretum 1^a, q. 1^a, *Eos*,⁶⁴¹ sed tale dominium non habet imperator respectu omnium temporalium rerum sed solum respectu quarundam.

Discipulus: Quid dicitur de tercia ratione que fundatur in hoc quod imperatores multas res donaverunt?

Magister: Dicitur quod sepe multi donant res plures et tamen retinent sibi
 30 dominium principale earundem rerum, et ideo imperator potest alienare a se multas res non tamen sic quin in casibus multis ipsas valeat revocare et pro

8 omnium] *om. LyMw.* rerum temporalium *Mz.* 9 et] *pro add. Ly.* tamen nihilominus] † *Ca.*
 10 huius *Ve.* rerum huiusmodi *LyMw.*; rerum *add. Mw.* in ... pro] † *Ca.* 11 taliter] totum *Vd.* ut] † *Ca.* 12 et] *supp. Ca.* assignantur *Ly.* hoc] † *Ca.*; hec *Vd.* 13 perspexerit *NaVd.* impedire *Mz.*
 14 Discipulus] *supp. Ve.*; *on margin:* Questio *Ly.* 15 eo] *supp. Na.* appropriat *Mz.*; appropriaret *LyMw.* 16 Magister] *supp. Ve.*; *on margin:* Responsio *Ly.* potest] *appropriantur Mz.*; *om. LyMw.*
 enim] *om. Mz.* 17 sunt determinate *Ly.* sunt] *sed Mz.*; et *add. Ly.* sibi assignate sunt *Mz.*
 18 rapiat] *recipiat MzLy a_m (em. from reperiat Mw).* in] *om. LyCa.* bonis] *hominis LyCa.* 19 vel] *om. ω.* debet *MzLy a.* 21 rationem secundam *LyMw.* rationem] *om. Mz.* hoc] *om. Ca.*
 22 temporalium rerum] *temporalis MzLy a.* 24 Respondetur] *on margin:* Ad secundam *Ly.*
 dominus] *om. Vd.* qui] *om. Vd.* 26 Eas *Mz a (om., c. Eas supp. Mw); om. Ly.* 27 rerum
 temporalium *Vd.* 29 donaverent *Mw.* 30 Dicitur] *on margin:* Ad tertiam *Ly.* multi sepe *Vd.*
 31 principale dominium *Ca.* et ideo] *nam Mw.* 32 multas] *alias (multas supp.) Na.* res] *om. Mw.*
 multis casibus *Ca.*; et *add. Vd.*

640) *Cf. Gen. 1:26–30.* 641) *C.1 q.1 c.21, § 1, col. 365.*

utilitate communi eas sibi appropriare. Et ideo semper remanet aliquo modo dominus earundem.

Discipulus: Quomodo respondetur ad quartam que accipit quod imperator de preda capta in bello iusto habet porcionem specialem. 35

Magister: Respondetur quod licet pinguius ius habeat in porcione speciali sibi assignata, est tamen quodammodo dominus aliarum porcionum in quantum pro utilitate communi potest eas sibi accipere.

Discipulus: Qualiter respondetur ad quintam de rebus fiscali? 40

Magister: Respondetur quod quamvis imperator in rebus fiscali habeat pinguius ius quam in aliis, propter tamen rationes dictas in omnibus etiam aliis habet aliquo modo dominium.

Discipulus: Quid dicitur de sexta que accipit quod si imperator est dominus omnium aut omnes res sunt communes aut omnes sunt proprie imperatoris? 45

Magister: Dicitur quod quia imperator non est eodem modo dominus omnium temporalium rerum, sed uno modo est dominus quarundam et alio modo aliarum. Ideo nec omnes res sunt communes, sed quedam sunt proprie imperatoris ita quod nullius alterius; nec omnes sunt proprie imperatoris, ut nullus alius habeat proprietatem in ipsis. Sed quedam appropriantur aliis quarum tamen quodammodo est imperator dominus in quantum potest eas tollere aliis pro utilitate communi. 50

Discipulus: Narra qualiter dicitur ad rationem septimam que in hoc consistit quod imperator non est dominus omnium nec iure divino nec iure nature nec iure humano. 55

Magister: Respondetur quod imperator est modis predictis dominus omnium iure humano quia, sicut imperium est ab hominibus et a deo mediantibus

33 sibi eas *Ca.* remaneat *Ly.* aliquo modo remanet *Ca.* 34 eorundem *Mw.* 35 Quomodo] Dic *prec. MzLy a;* on margin: Ad quartam *Ly.* accipit] *em. to incipit Ve.* 37 Respondetur] Dicitur *Ly.* ius pinguius *LyMw.* habet *Mz a (exc. Ca.)* in] *om. Ly.* 38 tamen quodammodo est *Vd.* dominus quodammodo *LyMw;* omnium *add. MzLy a.* pro] *om. Ve.* 39 accipere] appropriare *Ly a.* 40 Qualiter] Dic *prec. Ly; supp. Mw.* quintam] rationem *add. Ly a.* fiscali] *supp. Mw.* 41 Magister] *om. Ve;* on margin: Ad quintam *Ly.* 42 rationes tamen *Mz.* 44 Quid] on margin: Ad sextam *Ly.* accipit] *em. to incipit Ve.* 45 sunt] *om. Mz.* aut² ... imperatoris] etc. *Ly a.* 46 quia] *om. Vd.* 47 rerum temporalium *LyMw.* quarundam] suarum *Ly.* 48 communes] nec proprie *add. MzLy a.* 49 nec ... ut] sunt et *MzLy;* et *a.* 50 habet *MzLy a.* proprietatem] *em. from potestatem Ve.* Sed quedam] quedam vero *MzLy a.* 51 quodammodo] *em. Ve;* *em. from quedam Mw.* imperator est *Ca.* quantum] etiam *add. Mz.* potest] *canc. Ca.* eas] *om. Ly a_m (supp. Mw).* tollere aliis] ab illis tollere *MzLy a.* 53 septimam] istam *Mz;* aliam *a_m (em. from aliquem Mw).* 54 est] *om. ω (supp. Na).* 54–55 nec² ... humano] nec humano etc. *Ly;* etc. *a.* 56 Respondetur] on margin: Ad septimam *Ly.* dominus omnium modis predictis *Ly a.*

hominibus, ita dominium quod habet imperator est ab hominibus et per consequens iure humano habet dominium omnium huiusmodi rerum. Et cum
 60 dicitur quod “*iura humana sunt iura imperatoris*”,⁶⁴² dist. 8^a, *Quo iure*,
 respondetur quod pro tempore Augustini quo dixit illa verba – que habentur dist.
 predicta 8^a, c. *Quo iure*, – iura humana fuerunt iura imperatoris quia tunc
 65 populus transtulerat potestatem suam condendi iura in imperatorem.⁶⁴³ Sed
 aliquando iura humana non fuerunt iura imperatoris quia prius fuerunt iura
 humana quam fuerunt iura imperatoris. Et ideo imperator non est dominus
 omnium iure imperatoris sed est quodammodo dominus omnium iure populi quo
 populus transtulit in imperatorem tale dominium omnium rerum quod dedit deus
 primis parentibus et posteris suis, ut pro utilitate communi possit uti eisdem et
 de eis disponere et ordinare prout utilitati communi viderit expedire.

Ly f. 257va

Capitulum XXV

Discipulus: Nunc breviter narra qualiter respondetur secundum opinionem
 terciam⁶⁴⁴ ad rationes adductas supra, 22° c., pro opinione secunda.

Magister: Ad primam dicitur quod imperator non est sic dominus totius mundi
 922 ut ad libitum suum de omnibus hominibus mundi possit facere quod sibi
 placuerit. Sed quia in hiis que spectant ad bonum commune omnes sibi obedire
 tenentur et ideo non est dominus omnium temporalium, nisi modis predictis
 supra c. 23°.

Ad secundam respondetur per idem, quod qui est dominus personarum est
 10 quodammodo dominus rerum spectantium ad personas easdem. Et ideo

58–60 imperator ... iura] † Ca. 59 omnium] om. Na. huius Ve. rerum huiusmodi Mz. 60 sunt
 iura] † Ca. 61 quod ... tempore] † Ca. pro] om. Ly. Augustinus MzVd. quo] qui Ly α_m; quando
 Vd. dicit LyCa. illa] ista Mz a. 61–62 habentur ... c] † Ca. 62 predicta] om. Ly a. humana
 fuerunt iura Ve. fuerunt] em. from sunt Mw. iura] † Ca. 63 transtulit Ly. suam] om. Ly a.
 condendi] querendi Vd. iura] leges MzLy a. 64–65 iura humana] humana iura MzLy α_m.
 65 fuerunt] om. Ly a. 65–66 Et ... imperatoris] om. Ly. 66 iure] iuris Na; iurium, on margin: al.
 iure Ve. iure] iuris Na. quo] qui Ly a. 67 in] om. Na. quod] quas ω. deus dedit Na. deus]
 dominus MzLy α_m. 68 prius parentibus primis Mz. ut] et Ly. possent em. from possi^u Mw; posset
 Vd. uti] om. Ly α_m (supp. Mw). 1 Capitulum XXV] respondet rationibus XXII capitulo adductis pro
 secunda opinione add. Ly; om. a (25 Ca; ca^m 25^m supp. Mw; c. 25 supp. Vd). 2 Nunc] on margin:
 Cap. XXV Ly. 3 adductas] adiectas Ve. c. XXII Ly; c. 22° a. 4 primam] istam Mz. 5 ad] supp. Mw.
 posset facere de omnibus hominibus mundi LyMw. 6 placeat LyMw. 7 temporalium] rerum add.
 MzLy a. 8 c] om. α_m. 9 Ad] Et prec. MzLy a. quod] supp. Mw. 10 spectantium] ad sibi subiectos
 vel add. MzLy. 10–11 ad ... spectantium] om. a.

642) D.8 c.1, col. 13. 643) Cf. above, 3.2 Dial. 1.27 [note 364]; further: OND 88.292–301, p. 661; Brev. 3.14.4–6, 23–27, p. 189. 644) Cf. above, 3.2 Dial. 2.23.

imperator est quodammodo dominus omnium rerum spectancium ad sibi subiectos, quia potest eis uti pro utilitate communi, non tamen ad libitum suum absque rationabili causa.

Ad terciam respondetur quod omnia sunt in potestate imperatoris quia omnia potest accipere sibi pro utilitate communi et non aliter. Et ideo est dominus illo modo quo dictum est prius et non aliter. 15

Ad quartam respondetur quod rex est quodammodo dominus omnium illorum que sunt in regno suo; non tamen sic ut ad libitum suum possit de eis quid voluerit ordinare, sed quia potest omnia tollere pro bono communi. Et isto modo predixit deus quod omnia que erant filiorum Israhel debebant spectare ad ius regis. 20

Discipulus: Videtur quod non solum spectabant ad ius regis posse accipere que erant subditorum suorum pro utilitate communi sed etiam pro utilitate propria regis, cum in auctoritate allegata ibidem dicatur expresse: “*Filios vestros tollet et ponet in curribus suis et constituet aratores agrorum suorum et messorum segetum*”,⁶⁴⁵ et post: “*Agros quoque vestros et vineas et oliveta optima tollet et dabit servis suis.*”⁶⁴⁶ Ex quibus verbis aliisque fere omnibus que ponuntur in auctoritate allegata colligitur quod ad ius regis spectabat posse omnia accipere pro utilitate privata regis. 25

Magister: Respondetur quod utilitas regis est communis utilitas. Unde sicut qui peccat in regem peccat quodammodo in omnes sibi subiectos, sic qui aliquid facit regi hoc videtur facere quodammodo omnibus sibi subiectis. Et ideo quando rex propria negocia non posset expedire per proprios servos et per proprias res, posset tollere pro negociis propriis expediendis et res et servos et 30

11 quodammodo] *om. Ly.* 14 respondetur] *om. Mz a;* dicitur *Ly.* 15 potest] *imperator add. Na. et] om. Ly. aliter] tamen ad libitum suum Ly. Et] om. Mz. illo] isto LyMw. 17 omnium] enim canc. Ve. 17–18 illorum que] que Ly a. 18 que] qui Na Mz. ut] quod LyMw. ad] a Na. suum] om. Ly. eis] em. from se Mw. quid] quod MzLy a. 20 filii] a. Isrl. NaMzCaVd; Israel LyMw. 22 Videtur] on margin: Obicitur primo Ly. spectat Ly; em. from spectabat Mw; spectant Vd. ad] illud add. Ly. posse] om. MzLy a. 23 etiam] om. MzLy a. pro] supp. Mw. propria] scilicet add. MzLy a. 24 in] supp. Mw. dicat Ca; dicitur Mw. expresse] suorum et messorum et add. Mz. 25 suorum] om. MzLy. messorum] om. Mz; messorum Mw. 26 Agros quoque] Agrosque Ca. quoque] om. Mw. 27 verbis] om. Ly; supp. Mw. fere] pro add., but canc. Mw. 28 regium Mw. spectat Vd. omnia posse MzLy a; tollere seu add. Ly a. 30 Respondetur] on margin: Respondetur Ly. sicut] om. Mw. 31 peccat] em. from spectat Ve. peccat] em. to spectat Ve. omnes sibi subiectos] omnibus subiectis sibi a (em. to omnes subiectos sibi Mw). subiectos sibi Ly. qui] quod Vd. 32 videtur] vocatur Vd. quodammodo facere Ly a. in omnes sibi subiectos MzLy. 33 potest Mw. per proprios] om. Vd. 33–34 proprios ... res] proprias res et proprios servos LyMw. 33 per] om. Mz a. 34 potest Mw. pro ... servos] † Ca. propriis] supp. Na; suis Mz. 34–35 aliorum et filios Ly a.*

645) 1 Kgs. 8:11–2. 646) Ibid., 8:14.

35 filios aliorum sibi subiectorum et in hoc subveniret utilitati communi. Et isto
modo dixit deus quod omnia illa pertinebant ad ius regis.⁶⁴⁷ Quando autem non
erat in tali necessitate non poterat facere supradicta, et ideo, ut legitur 3ⁱ Regum
21°, Naboth Iesraelites noluit dare nec commutare nec vendere vineam suam
Ly.f. 257° regi Achab quia videbat quod rex ex nulla necessitate querebat eandem nec
40 propter bonum commune sed solummodo ex avaricia et cupiditate.⁶⁴⁸ Hinc etiam
omnis multitudo Israel, ut habetur 3ⁱ Regum 12°, dixit ad Roboam filium
Salomonis: “*Pater tuus durissimum iugum imposuit nobis*”,⁶⁴⁹ insinuando quod
contra iusticiam et legitimam potestatem regis oppresserat eos. Quamvis ergo
rex possit tollere res et servos et filios subditorum et applicare utilitati sue,
45 quando propria non sufficiunt et utilitas communis impediretur nisi negocia
regis propria expedirentur. Hoc tamen non potest quando hoc in utilitatem
communem minime redundaret.

Discipulus: Hoc videtur valde urgere quod deus dixit: “*Vosque ei eritis servi*.”⁶⁵⁰ Servi enim nichil proprium habent.

50 **Magister:** Respondetur quod non. Ideo dixit deus: “*Vosque ei eritis servi*”, quia
futuri erant servilis condicionis et non liberi, cum legatur 3ⁱ Regum 9° quod “*de*
filiis Israel non constituit Salomon servire quemquam, sed erant viri bellatores
et ministri eius et principes et duces et prefecti curruum et equorum.”⁶⁵¹ Sed
erant futuri servi large accepto vocabulo servorum pro subditis qui in certis
55 casibus tamquam liberi subiecti cum domino suo servire tenentur.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad rationem quintam.

35 aliorum ... subveniret] † Ca. sibi subiectorum] subiectos sibi Ly. et] ut add. Ly; ut Mw.
36 modo ... omnia] † Ca. deus dixit (dicit Ly) LyMw. quod omnia] per omnia quod Mz. illa] ista
Mw. 36–37 Quando ... erat] † Ca. 36 non autem Mw. 37 facere supradicta] hoc facere MzLy a
(hoc † Ca). et] om. Vd. ut] om. Mw. legimus Ly a. 3ⁱ] I Ly. 38 21°] om. (gap) Ca; quod Mw; 32
Vd. Iesraelites] Isrlites. Mz; Israelita Ly a_m (Israe† Ca); Israhelites Vd. commutare] communicare
Ly a_m; communi Vd. 39 ex] supp. Mw. nulla] (nulla supp.) magna Mz. eandem] eam Ly a. nec]
aut a (non Ca). 40 commune] ecclesie Ca. solum Mw. Hinc] Sic Ly. 41 Isrl. Ve. ut habetur]
om. Vd. 12°] 11 ω (em. to II Ve); 21 MzLy. dicit LyCa. Roboam] Ieroboam Mz. 42 Salomonis
Mz. imposuit nobis] nobis imposuit MzLyVd; aposuit Ca. quod] quia Ly. 44 posset LyMw. et]
per Ly. 46 propria regis a (exc. Mw). propria] propterea MzLy; om. Mw. 47 redundarent Mz;
redundare videtur LyMw. 48 deus] dominus Ca. dicit Ly. ei] om. Mz; canc. Mw. 49 habent] est
Ca. 50 Respondetur] on margin: Obicitur secundo Ly. dicit LyCa. deus] eis Ly. ei] om. Mz.
51 legitur MzLyCa. 52 Isrl. Ve. bellatorum Ly. 53 eius] omnium Ly a (em. to eius Mw). duces]
eius add. Ly a. et prefecti] presertim a. 54 capiendo (accipiendo a) vocabulum Ly a. servos Ca.
55 liberi] sunt add. Ly. cum] canc. Ve; tamen Vd. suo] om. Ly. servi Ca. censentur Ly a.
56 rationem] om. Ca. quintam rationem LyMw.

647) Cf. *ibid.*, 8:9. 648) Cf. 3 Kgs. 21:1–4. 649) *Ibid.*, 12:4. 650) 1 Kgs. 8:17. 651) 3 Kgs.
9:22.

Magister: Respondetur sicut ad precedentem quod omnia que sunt in regno sunt regis quoad potestatem utendi eis pro bono communi, non quoad potestatem disponendi de eis ad libitum absque utilitate communi. Et sic preda capta in bello iusto est regis et eciam alio modo, scilicet quoad potestatem dividendi eam et distribuendi militibus qui ceperunt eam, iuste tamen et absque personarum acceptione. Hinc dicit glossa dist. 1^a, *Ius militare*: “Dic quod principis sunt omnia quoad tuicionem, sed ipse tenetur omnia dividere secundum merita personarum.”⁶⁵² Hinc eciam dicit glossa 23^a, q. 5^a, c. *Dicat*, super verbo omnia: “Si sub aliquo militetur, preda tota est domini. Sed ipse tenetur equaliter dividere secundum qualitatem personarum – ut supra, dist. 1^a, *Ius militare*,⁶⁵³ – sicut decime dantur episcopo ut eas dividat, 12^a, q. 2^a, *Concesso*.⁶⁵⁴ Quod ergo dicitur quod iure gentium nostra fiunt que capimus in bello, ff., *De acquirendo rerum dominio, Naturale*, § ultimo.⁶⁵⁵ Verum est, quod capientis est, sed tamen tenetur illud dare domino ut dividat secundum merita hominum.”⁶⁵⁶

Capitulum XXVI

Discipulus: Quesivimus de aliquibus in speciali quam super ipsa imperator habeat potestatem. Nunc quero in generali an imperator in temporalibus | habeat plenitudinem potestatis, quemadmodum secundum multos papa in spiritualibus plenitudinem potestatis habere dinoscitur.

57 ad] racionem *add. Ly a.* 58 eis] *om. Mw.* non] *autem add. Ca;* tamen *add. Mw.* quoad²] *supp. Mw.* 59 ad libitum suum de eis *Ca.* libitum] *suum add. MzLy a.* communi] *om. Vd.* Et sic] *em. from de Mw.* 60–61 et ... iuste] *om. α_m.* 60 eciam] *est MzLy.* alio] *aliquo Ly.* modo] *militum add. Ly.* 61 tamen] *cum Mw.* tamen et absque] *absque tamen Mz.* et²] *om. MzLy a.* 62 Hinc] *Hoc LyMw.* 1^a] *II LyMw.* Dic] *Dicit MzLy α_m.* 63 omnia²] *ea α (om. Mw).* 64 personarum] *ut supra dist. II ius militare sic dantur episcopo decime ut dividat eas XII q. II c. concesso super verbo omnia add. Ly.* glossa] *om. Ca.* 65 preda tota] *tota preda Ly a.* 66 1^a] *II LyMw.* 67 sicut] *sic Ly a.* dentur α_m. ut] *vel Na.* dividat eas *LyMw.* 2^a] *I Ly; om. α (I Ca; 1 supp. Mw; gap Vd); c. add. a.* Quid ω. 68 fiunt] *fuert VeCa.* ff] *§ Ly.* acquirendo] *adiu. MzLy.* 69 dominio] *vel supp. Mw.* *add. Vd.* §] *¶ α_m.* § ultimo] *supp. (em. from ¶ Ultimo) Mw.* capientis] *em. from capientes Ve;* capitur *α (em. to capientis Vd).* est²] *nunc supp. Mw.* tamen] *non Ve.* 70 illud tenetur *α.*

1 Capitulum XXVI] *querit utrum imperator tantam in temporalibus habeat plenitudinem potestatis quantam habet papa in spiritualibus et adducit unam opinionem que probatur v rationibus ad quas respondetur infra capitulo XXVIII add. Ly; om. α (ca^m 26^m supp. Mw; c. 26 supp. Vd).* 2 Discipulus] *om. Ca; on margin: Cap. XVI (sic!) Ly.* quam] *em. from que Mw.* 2–3 potestatem super ipsa habeat imperator *Ca.* 2 ipsa] *em. to ipsas res Ve;* ipsis *Mz.* 3 quero] *vero Mw.* in temporalibus imperator *LyMw.* 5 potestatis plenitudinem *Ly.*

652) *Gloss on D.1 c.10, s.v. ac principis portio, col. 7.* 653) *D.1 c.10, col. 3.* 654) *C.12 q.2 c.26, § 1, col. 696.* 655) *Dig. 41.1.5.7, p. 644.* 656) *Gloss on C.23 q.5 c.25, s.v. omnia, col. 1781.*

Magister: Circa hoc sunt asserciones diverse. Una est quod imperator sic in temporalibus habet plenitudinem potestatis quod omnia potest que non sunt contra ius divinum nec contra ius naturale ita quod in omnibus huiusmodi tenentur sibi obedire omnes sibi subiecti.

10 **Discipulus:** Pro ista assercione nitere allegare.

Gsp. 923 **Magister:** Pro ista assercione potest multipliciter allegari. Qui enim nulla lege humana astringitur sed solummodo ad leges divinas et leges naturales obligatur omnia potest que non sunt contra aliquam | legum predictarum. Sed imperator nulla lege humana astringitur sed legibus divinis et naturalibus quia – sicut
15 habetur ff., *De legibus*,⁶⁵⁷ et glossa recitat Extra, *De constitutionibus, Canonum*,⁶⁵⁸ – imperator *legibus solutus est*.⁶⁵⁹ Ergo in temporalibus sic habet plenitudinem potestatis ut omnia possit que non sunt contra leges divinas et naturales.

Amplius ille habet in temporalibus plenitudinem potestatis cuius voluntas in
20 huiusmodi legis habet vigorem. Sed *quod principi* precipue imperatori *placuerit legis habet vigorem*.⁶⁶⁰ Ergo imperator habet in huiusmodi plenitudinem potestatis.

Rursus ille habet plenitudinem potestatis in temporalibus cuius eciam *error ius facit*.⁶⁶¹ Sed error principis, scilicet imperatoris, ius facit in temporalibus.
25 Ergo in temporalibus habet plenitudinem potestatis.

Item si aliquis subiectus imperatori potest iuste resistere precepto imperatoris in temporalibus, quod non est contra ius divinum nec contra ius nature, oportet quod aliquo iure possit sibi resistere, quia hoc recte possumus quod iure possumus. Aut ergo potest sibi resistere iure divino aut iure nature aut iure
30 humano. Non iure divino vel naturali quia, ut dictum est, preceptum eius non est

6 hoc] hec *Vd.* sunt] † *Ca.* 6–7 in temporalibus sic *MzLy a* (in temporalibus † *Ca.*) 7 habet] † *Ca.* 8 nec] vel *Ly a_m*. in] *supp. Mw.* 9 obedire sibi *Ca.* sibi] sui *Ly.* 10 assercione] allegacione *Mz;* opinione *Ly a.* assercione nitere allegare] opinione allegare nitere *Ly a_m* (allegare nitere opinione *Mw.*) 11 assercione] opinione *MzLy a.* 12 humana] *supp. Mw.* ad ... naturales] lege divina et lege naturali *LyMw.* 13 sunt] *em. from* sequitur *Mw.* aliquam legum] legem aliquam *Mz a.* legum] legem *Ly.* 14 sed] nisi *Vd.* 15 ff] *om.*, c. ff. *supp. Mw.* 16 habet] *om. ω (supp. Ve).* 17 potestatis plenitudinem *a.* et] vel *Mz a.* 19 in temporalibus habet *Na.* 20 huiusmodi] lege *add. Ly.* legibus *Vd.* placuit *MzLy a.* 21 in huiusmodi (temporibus *supp. Mw.*) habet *MzLy a.* 24 Sed ... facit] *om. VeLy.* temporalibus] scilicet hoc est imperator *supp. Ve.* 26 possit *Ly a.* imperatoris precepto *LyVd.* 27 quod] preceptum (?) *supp. Ve.* naturale *MzLy a.* 28 recte] racione *Vd.* quod] de *add. Mz.* 28–29 quod iure possumus] *om. Ca.* 29 iure nature] naturali *Ly;* iure naturale *Mw.* iure] *om. Ly.* 30 ut] sicut *Ly.* preceptum] est *add. Mw.*

657) *Dig. 1.3.31, p. 6.* 658) *Gloss on X 1.2.1, s.v. ab omnibus, col. 15.* 659) *Dig. 1.3.31, p. 6; cf. above, 3.2 Dial. 1.15 [note 129].* 660) *Dig. 1.4.1.[Prologus], p. 7.* 661) *Dig. 33.10.3.5, p. 476.*

contra aliquod illorum iurium. Nec iure humano quia, sicut habetur dist. 8^a, *Quo iure*, et allegatum est supra:⁶⁶² “*Iura humana iura imperatoris sunt. Quare? Quia ipsa iura humana per imperatores et per reges seculi deus distribuit generi humano.*”⁶⁶³ Iure autem imperatoris nullus potest precepto imperatoris resistere in huiusmodi. Ergo imperator in omnibus huiusmodi omnia potest. 35

Preterea illud ad quod societas humana se obligat eadem societas servare tenetur. Sed societas humana obligat se ad obediendum generaliter regibus, et per consequens multo magis imperatori. Ait enim Augustinus libro 2° Confessionum, et habetur dist. 8^a, c. *Que contra*: “*Generale quippe pactum est societatis humane obtemperare regibus suis.*”⁶⁶⁴ Ergo in temporalibus generaliter obediendum est imperatori ut omnia possit que non sunt contra ius divinum vel naturale. 40

Capitulum XXVII

Discipulus: |Recita assercionem contrariam. Lyf. 258^b

Magister: Assercio contraria est quod imperator non habet in temporalibus plenitudinem potestatis, ut omnia possit que non sunt contra ius divinum nec contra ius naturale, sed limitata est potestas, ut quoad liberos sibi subiectos et res eorum solummodo illa possit que prosunt ad utilitatem communem. 5

Discipulus: Pro ista assercione aliquas allegaciones adducas.

Magister: Pro ipsa taliter allegatur: Ille non habet plenitudinem potestatis ut omnia possit cuius leges non pro privato commo sed *pro communi utilitate*⁶⁶⁵ fieri debent. Si enim haberet plenitudinem potestatis posset condere leges non 10

31 8^a] c. *add. Ly.* 32 iura] iure *MzLyVd.* 32–33 iura ... humana] *om. a_m.* 32 imperatoris] non *add. Ly;* non *supp. Vd.* Quare] contraria *MzLyVd.* Quia] *om. Vē.* 33 imperatorem *a_m.* 34 Iure] iura *ω;* igitur *praec. Ly;* ergo *praec. a_m.* potest] eius *add. Ly.* imperatoris] *om. Ly a_m.* 35 in huiusmodi] *om. MzLy a.* Ergo] quia *MzLy.* huiusmodi] huius *ω.* 36 illud] ille *Mz.* eadem societas] ad societatem *Mw.* 38 imperatoribus *a (exc. Mw).* enim] *eciam Vd.* 40 temporalibus] generalibus *Mw.*

1 Capitulum XXVII] ponit opinionem secundam precedenti contrariam *add. Ly;* *om. a (27 Ca; ca^m 27^m supp. Mw; c. 27 supp. Vd).* 2 Recita] *on margin:* Cap. XXVII *Ly.* contrariam] oppositam *Ly a_m;* oppositam vel *prec. Vd.* 3 Magister] *om. Vē.* 5 contra ius] *om. LyMw.* subditos *Vē.* 6 potest *Ly a.* communem utilitatem *Ly.* 7 assercione] opinione *a.* aliquas] *om. Vē.* 8 ipsa] ista *Ly a_m.* taliter] *em. from totaliter Mw.* potestatis] † *Ca.* 9 pro] *om. Ca.* communi] omni *Mw.* 10 non] † *Ca.*

662) Cf. above, 3.2 Dial. 2.21, 24 [notes 632, 642]. 663) D.8 c.1, col. 13. 664) D.8 c.2, § 2, col. 14. 665) Cf. D.4 c.2, col. 5.

solum pro communi utilitate sed etiam pro privata utilitate – propria vel aliena – et quacumque ex causa, dummodo non esset contra ius divinum nec contra ius naturale. Sed leges imperiales, sicut et cetera, fieri debent non pro privato commo-
 15 *Erit autem*, ait: “*Erit autem lex honesta, iusta, possibilis secundum naturam et secundum consuetudinem patrie, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in capcione contineat, nullo privato commo-*
 20 *modo, sed pro communi civium utilitate conscripta.*”⁶⁶⁶ Ergo imperator non habet talem plenitudinem potestatis ut omnia possit que non sunt pro communi utilitate.

Amplius si imperator in huiusmodi haberet talem plenitudinem potestatis omnes alii reges et principes ac alii layci sibi subiecti essent puri servi ipsius. Nam dominus servorum non habet maiorem potestatem super eos quam ut omnia possit eis precipere que non sunt contra ius divinum nec contra ius
 25 naturale; ymmo forte nec tantam habet potestatem super eos. Si ergo imperator non solum posset illa que sunt pro communi utilitate sed etiam alia quecumque in temporalibus que non sunt contra ius divinum nec contra ius naturale omnes alii sibi subiecti essent veri servi ipsius.

Rursus papa non habet talem plenitudinem potestatis in spiritualibus quia ea
 30 que supererogacionis sunt non potest alicui precipere, sicut virginitatem, ieiunium in pane et aqua, intrare religionem, et huiusmodi.⁶⁶⁷ Ergo multo magis imperator non habet in temporalibus talem plenitudinem potestatis.

Item imperator non habet maiorem potestatem in temporalibus quam habuerit populus, cum imperator habeat potestatem suam a populo, ut allegatum est

11 etiam] *om. Mz.* privata] et *add. MzLy a.* 11–12 aliena et] *om. Mz;* etiam *add. MzLy a.* 12 ex] de *MzLy a.* 13 sicut] *om. MzLy a.* et] *om.*, ut *supp. Mz.* 14 Ysodoro *Na;* Ysydoro *Mw.* sicut habetur] ut legitur *Ly a.* 15 autem] hec *add. MzLy a.* honesta] et *add. Ly;* si *add. Mw.* iusta] et *add. Ca.* possibilitatem *Ve.* 16 secundum] *om. Ca.* temporeque *LyMw.* conveniens] *om. Ly.* 17 ne] *supp. Mw.* aliquid] aliquem *Ly.* 18 pro] *om. ω.* civium] *om. MzLy a.* 19 talis *Ly.* potestatis plenitudinem *LyMw;* plenitudinis potestatem *Ca;* potestatem *Vd.* que non sunt] nisi que sint (sunt *Ly*) *MzLy a.* 21 habet *LyMw.* potestatis plenitudinem *Ca.* 22 omnes] *om. Vd.* 23 servorum] *om. Ly a.* maiorem potestatem habet *Vd.* supra *Mw.* eos] servos *Ly a* (suos *add. Vd.*) 23–25 quam ... eos] *om. Na.* 23 ut] quod *Ly a.* 24 precipere eis *Ly.* 25–27 ymmo ... naturale] *om. Vd.* 25 potestatem habet *Ly α_m.* Ergo si *Ca.* 26 possit *LyMw;* ponit *Ca.* illa] ista *LyMw.* 28 ipsius] sui *LyMw.* 29 plenitudinem potestatis] potestatem plenariam *Ly;* potestatis plenitudinem *α.* potestatis] *om. Mz.* 30 sunt supererogacionis *Ly a.* 31 huius *ω.* multo] multo *add. Na.* 32 imperator] *om. α_m (supp. Mw).* in temporalibus non habet *Ly a.* 33 habuerit] habuit *VeLy a.* 34 suam potestatem *Ca.* 34–35 supra allegatum est *Na.*

666) *D.4 c.2, col. 5.* 667) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.23 [note 263].*

supra,⁶⁶⁸ et populus plus potestatis aut iuris non potuit transferre in imperatorem 35
quam habuit. Sed populus non habuit umquam talem plenitudinem potestatis ut
posset precipere cuilibet de populo omne illud quod non est contra ius divinum
nec contra ius naturale, quia non poterat precipere illa que non erant de
necessitate facienda, teste glossa Extra, *De constitutionibus*, *Cum omnes*,
secundum quam in talibus, scilicet *que non sunt de necessitate facienda, nihil* 40
potest fieri nisi omnes consentiant.⁶⁶⁹ Ergo si populus precipit aliquid | alicui de
populo quod non est de necessitate faciendum non tenetur illud facere nisi velit.
Restat ergo quod imperator non habet talem plenitudinem potestatis.

Preterea cassare, alienare, dare, vendere vel legare imperium non est contra
ius divinum nec contra ius naturale. Tamen imperator hoc non potest. Ergo non 45
habet talem plenitudinem potestatis.

Rursus imperator non habet potestatem periculosam communi bono, sed talis
plenitudo potestatis esset periculosa communi bono. Posset enim omnes
subditos ad paupertatem redigere quod esset contrarium communi bono.

Item potestas que est solummodo constituta propter communem utilitatem non 50
se extendit nisi ad illa que ad communem utilitatem ordinantur, et per
consequens non se extendit ad omnia que non sunt contra ius divinum nec
contra ius naturale. Sed potestas imperialis | est solummodo constituta ad 55
utilitatem communem. Ergo non se extendit ad illa que ad utilitatem communem
non pertinent. Confirmatur hec ratio quia illud quod non ordinatur ad finem
debitum inordinatum videtur. Quod autem est inordinatum non est licitum

35 et] quia *MzLy a.* potestatis aut iuris] iurisdictionis aut potestatis *Ly.* non] *supp. Vd.* in] *om. NaMz; supp. Mw.* imperatorem] quia populus plus potestatis aut iuris non potuit transferre imperatorem *add. Mz.* 36 habuit] habuerit *Mz.* non habuit umquam] numquam habuit *MzLy a.* potestatis plenitudinem *Ly a.* 37 possit *Ly.* de] *supp. Ca.* 38 nec] aut *MzLy a.* illa] ista *LyMw.* erant] sunt vel non essent *a* (sunt vel essent *a_m*). 39 constitutionibus] *c. supp. Mw.* omnis *Ly a_m.* 40 scilicet] *om. MzLy a.* non] *supp. Mw.* non sunt] *om. Ly.* 40–42 nihil ... faciendum] *om. Ve.* 42 facienda *Mz.* 43 potestatis (potestatem *Mw*) plenitudinem *LyMw.* 44 Propterea *Vd.* cassare] falsare *Ly;* cessare *Ca;* *em. from* falsare *Mw.* dare alienare et *Vd.* dare] et *add. Mz.* vendere dare *Ly.* imperium] *om. Ly a_m.* est] *om. Ca.* 45 naturale] et *add. MzLy a.* 46 talem] *om. Ly.* 47 periculosam potestatem *Ly.* 47–48 sed ... bono] *om. ω.* 48 esset] est *Mz.* 49 esset] posset *Mz.* bono communi *Ly a.* 49–51 communi ... extendit] † *Ca.* 50 solummodo est *Ly a.* propter] solam *add. Ly a.* 51–52 nisi ... extendit] *om. Mz.* 51 illam *Na.* illa ... utilitatem] † *Ca.* 52 consequens ... extendit] † *Ca.* non] *om. Ly.* sunt] nec *add. Mz.* ius divinum] † *Ca.* nec] aut *Ly.* 53 est] † *Ca.* 54 ista *Mz.* utilitatem communem] communem utilitatem *Ly.* 55 pertinerent *Mw.* Confirmatur] *on margin:* Confirmatur *Ly.* hec ratio] hoc ratione *Ly.* quia] *om. MzLy a.* 56 inordinatum videtur] et ordinatum videtur (inordinatum *supp.*) *Ve.* inordinatum] ... est] *om. NaMw,* inordinatum videtur sed quod est *supp. Mw.* Quod autem est] Sed quod est *a.*

668) Cf. above, 3.2 Dial. 1.27. 669) Cf. gloss on X 1.2.6, s.v. constitutum, col. 19.

iudicandum. Sed finis institutionis imperatoris est communis utilitas. Ergo quod imperator auctoritate imperiali facit et non ordinat ad utilitatem communem inordinate facit et per consequens illicite. Ex quo infertur quod imperator
 60 auctoritate imperiali non potest omnia que non sunt contra ius divinum nec contra ius naturale, sed solummodo illa que ad utilitatem communem proficiunt.

Capitulum XXVIII

Discipulus: Quia ista 2^a opinio communitati mortalium et bono communi – pro quo quilibet zelare tenetur – favere videtur, scire desidero quomodo ad rationes pro opinione contraria respondetur. Dic itaque qualiter respondetur ad primam
 5 c. 26° adductam.

Magister: Respondetur ad ipsam distinguendo de lege humana quia legum humanarum quedam sunt leges imperatoris et aliarum personarum et communitatum particularium imperatori subiectarum, que civiles possunt appellari, – quedam sunt quodammodo tocuis communitatis mortalium que ad
 10 ius gencium spectare videntur, que quodammodo sunt naturales et quodammodo humane sive positive, sicut ex hiis que dicta sunt primo huius, c. 10° et 11°, colligi potest. Primis legibus, scilicet pure civilibus, sive sint sue sive aliarum personarum vel communitatum particularium, imperator nequaquam astringitur de necessitate, licet deceat eum vivere secundum leges suas. Secundis legibus
 15 que spectant ad ius gencium, pro eo quod omnes gentes potissime racionabiles et secundum racionem viventes tali iure utuntur, imperator astringitur, nec licet sibi eas regulariter transgredi, sed in casu in quo viderit eas derogare utilitati communi. Unde non liceret sibi generaliter prohibere occupationes sedium, bella, captivitates, servitutes, postliminia, legatorum non violandorum

57 finis] si ius *Vd.* utilitas] voluntas *Mz*; utilitatis *a* (*exc. Ca*). 58 facit] potest *Vd.* ordinat] aliquid *add. Mz*. 59 inordinate facit] est inordinatum *LyMw*. facit] *om. Vd.* illicitum *Ly*; ordinatur *add. Vd.* 60 non²] *om. Mz*; *supp. Ca*. 60–61 nec contra] vel *Mz*. 61 contra] *om. Vd.* solummodo] solum *LyVd*; *om. α_m*. 1 Capitulum XXVIII] respondet rototinis (rationibus *Gs*) supra capitulo XXVI adductis *add. Ly*; *om. α* (28 *Ca*; *ca^m 28^m supp. Mw*; *c. 28 supp. Vd*). 2 Quia] *on margin*: Cap. XXVIII *Ly*. opinio secunda *Ly*. et] in *Ve*. 3 qua *Ly*. favere] sonare *Ly*. quomodo] quo *Mw*. 4 qualiter] quomodo *Vd.* primam] racionem *add. α_m (supp. Mw)*. 5 26° c. *Ca*. 6–7 quia legum humanarum] quarum *Ly*. 7 leges] imperiales sive *add. Vd.* 8 particularium] pertinencium *a*. subiectorum *Mw*. 11 primo] *om. Ly*; cum *a* (*em. from et Mw*). huiusmodi *Mw*; partis *add. MzLy*. c¹] et *α_m*. 12–13 Primis ... particularium] *om. MzLy a*. 14 doceat *Ca*. Secundis] *Servatis MzLy a*. 15 gentes] et *add. LyMw*. potissime] *om. Mz*. racionabiles] racionales *Ly a*. 16 secundum racionem] racione *Ly*. iure] *em. from mere Mw*. imperator] prout imperator ad idem *MzLy*. 16–17 licet ... regulariter] sibi eas irrationabiliter licet *Ca*. 17 eas sibi *Mw*. regulariter] irregulariter *MzLy*; irrationabiliter *a*. transgredi] *em. from astringendi Mw*. sed] nisi *Ly*; *on margin*: vel nisi *Ve*. 18 communi] *em. from quoniam Mw*. licet *α_m*. sedium] servi *Vd.*

religionem et alia que ad ius gencium spectare noscuntur.⁶⁷⁰ Imperatorem autem Ly.f. 258^b
 non habere plenitudinem potestatis ut in temporalibus omnia possit que non sunt
 contra ius divinum nec contra ius naturale absolutum, de quo dictum est supra,
 primo huius, c. 10° et 11°, spectat ad ius gencium sicut et aliquos esse liberos et
 non pure servos ad ius gencium pertinere dinoscitur eo quod unum sequitur ex
 alio. Et ideo hac lege imperator astringitur, que tamen humana est quia de 25
 consensu omnium mortalium, nullo penitus contradicente, contrarium posset
 servari pro lege.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad secundam rationem.

Magister: Ad illam dicitur quod illud *quod placet principi*, scilicet imperatori,
 rationabiliter et iuste propter bonum commune *legis habet vigorem* quando hoc 30
 explicat manifeste.⁶⁷¹ Si autem aliquid sibi placet non propter bonum commune
 sed privatum non propter hoc legis habet vigorem scilicet iuste sed inique et
 iniuste.

Discipulus: Ista responsio, sicut et opinio precedenti capitulo recitata, veritati et
 auctoritati imperatoris derogare videtur. Nam secundum prescripta imperator 35
 nullam posset condere legem nisi generalem que respiceret scilicet bonum
 commune. Ex quo sequitur quod nullum posset privilegium concedere
 cuicumque quia privilegia sunt private leges – non communes seu generales,
 dist. 3^a, § *Hoc quidem*,⁶⁷² et c. *Privilegia*.⁶⁷³ Sed imperatorem non posse dare
 aliquod privilegium speciale cuicumque tam veritati quam auctoritati 40
 imperatoris derogare videtur.

20 noscuntur] videtur Ly; videntur Mw. 21 omnia possit in temporalibus MzLy a. 22 nec contra
 ius] et MzLy a. contra] om. Na. 22–23 supra primo] om. Ly. 23 huius] huiusmodi Na. XI et XI
 Ly. 11°] em. from 9 Mw; et add. Mw. 24 pure] ponitur Mz. 25 astringitur imperator LyMw.
 26 nullo] vero MzVd; nemine Ca; nemo Mw. nullo penitus] om. Ly. contradicente] contradicendo
 Mz a (exc. Ca); contradicentes Ly. 28 Dic] on margin: Ad secundam Ly. rationem secundam
 MzLy a. 29 illam] illud Mz a. 30–32 quando ... vigorem] om. Mz. 30 hoc] om. Na; scilicet legem
 esse supp. Ve. 31 explicat ... placet] † Ca. sibi aliquid a. sibi] om. Ly. 31–32 bonum ... non] †
 Ca. 32 sed] propter add. Ly a; bonum supp. Mw. habet] em. from habent Mw. scilicet ... inique]
 † Ca. 34 responsio] ratio, on margin: Obicitur Ly. sicut et] est sicut Mz. sicut ... capitulo] † Ca.
 precedenti capitulo] precedens c. precedenti MzLy a. 35 auctoritate Mw (auctori] † Ca).
 imperatoris] † Ca. 36 nullam] † Ca. condere] concedere NaLy; em. from concedere Mw. respicit
 Ly. scilicet] om. MzLy a. 36–37 scilicet ... commune] † Ca. 38 leges ... generales] scilicet legis
 non communia seu generalia Ly. 39 VIII MzLy a. §] secundum Ly a. Hoc] (Hoc supp. Mw) quod
 LyMw. quidem] quedam Ly a. dare] om. Ly a_m. 40 aliquod] om. Ly. speciale] concedere add. Ly
 a_m.

670) Cf. D.1 c.9, col. 3. 671) Cf. Dig. 1.4.1.[Prologus], p. 7. 672) D.3 d.p.c.2, § 1, col. 5.
 673) D.3 c.3, col. 5.

Magister: Ad hoc respondetur quod, quia quelibet privata persona et quodlibet particulare collegium est pars totius communitatis ideo bonum cuiuslibet persone private et cuiuslibet collegii particularis est bonum totius communitatis, poterit redundare et ad bonum commune ordinari. Quare, si imperator concedendo specialia privilegia aliquibus personis vel collegiis particularibus intendit racione non errante bonum commune, illa privilegia iusta sunt et ad bonum commune spectancia. Si autem non intendit modo predicto bonum commune sed concedit huiusmodi privilegia ex amore privato vel ex aliqua alia causa minus iusta, privilegia illa non sunt iusta sed iniqua et iniusta, et concedens a vicio acceptionis personarum minime excusatur.

Discipulus: Dic qualiter dicitur ad tertiam racionem.

Magister: Dicitur quod *error principis probabilis ius facit*⁶⁷⁴ ita ut alii teneantur obedire nisi constet eis quod error principis est contra ius divinum vel naturale vel contra bonum commune. Alius error principis non facit ius.

Discipulus: Indica qualiter respondetur ad racionem quartam.

Magister: Respondetur per illa que dicta sunt superius in responsione ad primam racionem quia sepe precepto imperatoris quod non est contra ius divinum nec contra ius naturale potest quis resistere iure humano non quidem civili sed iure gencium, sicut dictum est. Ad Augustinum dicitur quod loquitur de iuribus humanis civilibus non de iure gencium quia iura civilia sunt iura imperatoris et regum, sed ius gencium non est imperatoris et regum per institutionem ipsorum, licet possit dici ipsorum per ap|probacionem et observacionem.

Ly.f. 259va

Discipulus: Dic quid sentit ista opinio de ultima racione.

42 hoc] hec *Vd*; *on margin*: Respondetur *Ly*. quia] *om. LyMw*. 43 est] sunt *Vd*. 43–44 ideo ... communitatis] *om. Na*. 44 private persone *Ly a_m*, particularis collegii *Ly a*. est] in *Ve*. communitatis] et ideo (*gap add. Mz*; illud *add. Ly a*) *add. MzLy a*. 45 ad bonum commune poterit redundare et *Ly a*. commune] *om. Mz*. ordinari] valebit *add. MzLy a*. 47 intendit] *om. Ly*; *supp. Mw*. errante] contra *add. Ly*. illa] *om. Ly*; *supp. Mw*; ista *Vd*. 49 concedit] concedendi *Mz*. ex] *om. Ly*. aliqua] *om. Ly a*. 50 illa] ista *Mw*. 51 a vicio] vicium *Ly a*; committit *add. Vd*. personarum] incurrit de quo *add. Ly a_m*; quo *add. Vd*. 52 dicitur] respondetur *Ly*. racionem tertiam *Ly*. 53 probabiliter *Ly*. ita] facit itaque *Ly*. 54 constet] appareat *LyMw*. eis constet *a (exc. Mw)*. 55 contra] *om. Ly a*. Alius] Aliquis *Mz*; Quia si sic *LyMw*; Quia si sit *a (exc. Mw)*; Quia si sic sit *Ca*). 56 Indica] *om. Ly a*; *on margin*: Ad quartam *Ly*. quartam racionem *LyMw*. 57 per] quod *Na*; quod per *Mw*. illa] ista *LyMw*. que dicta] predicta *Na*. in responsione] *om. Mz*. 58 quia] quod *Ca*. quod] *em. from que Mw*. non] nec *MzLy a (em. from non Mw)*. 59 contra ius] *om. LyMw*. iuri *Ly*. 60 civile *Na*. iuri *Ly*. Augustinum] argumentum *MzLy*. 61 quia] sed *Ly*. 62 et] nec *Ly a*. 63 possit dici ipsorum per] posset per ipsorum *MzLy*. 64 observantiam *Ly*.

674) *Cf. Dig. 33.10.3.5, p. 476.*

Magister: Hoc sentit quod generale pactum est societatis humane obtemperare regibus suis in hiis que spectant ad bonum commune. Et ideo obligata est societas humana ad obediendum generaliter imperatori in hiis que ad utilitatem communem proficiunt, non in aliis in quibus non dubitat quod nequaquam bono communi proficiunt.

70

|Capitulum XXIX

Gs p. 925

Discipulus: Postremo discuciamus succincte an electus in regem seu imperatorem, eo ipso quod est electus antequam electio presentetur vel etiam notificetur pape, de iure valeat et debeat intromittere se de regno in temporalibus disponendo.

5

Magister: Ad hoc secundum diversas opiniones que recitate sunt superius⁶⁷⁵ diversimode respondetur. Nam secundum illos qui dicunt quod imperium est a papa electus nullam administracionem habet de iure antequam confirmetur a papa.

Secundum illos qui dicunt quod imperium non est a papa plus quam regnum Francie vel regnum aliud quodcumque fidelium vel infidelium; et quod imperator in temporalibus non est plus subiectus pape quam rex Francie vel alius quicumque electus in regem seu imperatorem Romanorum; eo ipso, quod est electus, absque hoc, quod electio presentetur vel notificetur pape, habet plenam administracionem in temporalibus et potest et debet se intromittere de

10

15

Capitulum XXIX: ω (NaVe) Mz π (LmLyPz) α (α_m=ArAuBaCaDiEsFrMwPbPcPeTo; Vd)

66 Hoc] *on margin:* Ad quintam *Ly.* humane] *est supp. Mw.* 69–70 non¹ ... proficiunt] *om. Vd.* 69 non²] *supp. Na.* nequaquam] *boni add. Mw.* 70 proficiant *Ly.* 1 Capitulum XXIX] *querit si electus in imperatore statim valeat se intromittere de regno in temporalibus disponendo et ponit tres opiniones add. Ly; om. α (exc. BaDiFr; ca^m 29^m supp. Mw; 29 ca^m Es; 28^m ca^m Pe; c. 29 supp. Vd).* 2 Discipulus] *om. AuCaPb; supp. Pc; on margin:* Caplm. XXIX *Ly.* succincte] *sustinere α (om. BaDiEsTo).* seu] *em. from se Ve; in add. FrTo.* 3 antequam] *quod add. Pb.* presentetur vel] † *Ca.* etiam] *aliquis Mz; om. BaDi.* 3–4 notificetur etiam *Fr.* 4 notificere *Pc.* et] † *Ca.* se intromittere *π α.* 6 Magister] *supp. MwPc; om. Pb; on margin:* Opinio prima *Ly supp. Es.* que] *qui Mz; † Ca.* 7 quod] *quod add. Ar.* 8 electus] *electio PzLm Ar.* de] *om. Di.* 10 Secundum] *on margin:* Opinio secunda *Ly.* papa] *non add. Pc.* 11 regnum] *om. Ba.* aliud regnum *CaDi.* fidelium vel infidelium] *om. Ba.* vel infidelium] *om. π ArEsTo; supp. Mw.* quod] *om. Ar.* 12 non est plus subiectus pape *(om. Ar)* in temporalibus *π α.* vel] *om. Pz.* 12–13 vel alius] *ita quod Ly.* 13 alius] *aliquis Mz; om. Vd.* 13–14 in ... electus] *om. Ca.* 14 pape] *om. BaDi.* 15 plenam] *potestatem per add. Mz.* debet et potest *Pb.* se] *om. Ar; supp. Mw.*

675) Cf. above, 3.2 Dial. 1.18–28.

imperio seu regno Romano nisi per Romanos vel illos in quos Romani auctoritatem suam, ius et potestatem transtulerint, ex causa pro bono communi ordinaverint quod antequam electus intromittat se de regno vel imperio electio sua pape debeat presentari. Quemadmodum aliquando electio pape ante
 20 ordinacionem suam presentabatur imperatoribus: dist. 63^a, § *Elecciones*⁶⁷⁶ et c. *Agatho*.⁶⁷⁷

Discipulus: Omnino michi videtur quod si imperium est a papa et imperator debet prestare iuramentum fidelitatis pape sicut vasallus domino suo electus intromittere se non debet de regno nisi electio presentetur pape et papa
 25 declaraverit voluntatem suam an velit quod electus se intromittat de regno. Ideo aliam opinionem prosequere et pro ipsa nitere allegare.

Magister: Quod electus statim debeat administrare videtur multipliciter posse probari.⁶⁷⁸ Nam consuetudo in talibus rationabilis maxime est spectanda et servanda sed consuetudo rationabilis fuit ab inicio quod electus statim
 30 intromisit se antequam electio presentaretur pape. Imperatores enim infideles, qui fuerunt imperatores veri quamvis infideles, nullam electionem

16 regno] scilicet *add. a.* nisi] sed quia *Ly*; ubi *Di*; *em. Pe*; *on margin*: ubi *Fr.* Romanos vel] *om. EsTo.* illos] alios *Ca.* 17 ius] -que *add. Mz π.* potestatem] seu imperium *add. Mz π*; suam super imperium *add. a* (super imperium *add. EsTo*; suam super ipsum *add. Mw*; suam {pro bono communi ordinaverunt et suam potestatem *add.*, but *canc.*} super imperium *add. Pe*). transtulerunt *Mz π a.* causa] vel per rationes *add.*, but *canc. Es add. BaTo*; rationabili *add. FrPe supp. Mw.* 17–18 pro ... ordinaverint] pro bono communi ordinaverunt *supp. Pe.* 18 ordinaverunt *Mz π a.* quod] sed *Pc.* intromittat se] se intromitteret *π Ar.* 18–19 electio ... aliquando] *om. ArEsMwTo.* 19 pape debeat presentari] presentatur *π* (presentetur *Ly*). debeat] *om. Mz*; debet *a.* aliquando] *om. π Pe*; *supp. Fr.* pape³] *em. to* sua pape debet presentari quemadmodum (aliquando *add. Es*) electio pape (*om. Es*) *EsMw.* 20 presentabatur] *em. from* ordinabatur *Pb.* 63^a] *c. supp. Mw*; *c. add. FrPe.* §] secundum *a* (*om. Ca*; *on erasure Es*). § *Elecciones et*] *om. π.* Electos *Ar*; *Eleccionis Ca.* et] *om. Di*; *on erasure Es.* 21 *Agatho π*; *Agathos AuDiPb*; *Aghato BaPc*; *Agatheo Ca.* 22 *Discipulus*] *om. Pb*; *supp. Pc.* videtur michi *MzEsTo.* imperium] non *add.*, but *canc. Pe.* est] sit *Mw.* et] quod *Vd.* 23 iuramentum] pape *add.*, but *canc. Na.* fidelitatis] *supp. Fr*; *om. Pe.* suo] quod *add. Mz π a.* 24 se intromittere *Na π a.* non debet se intromittere *Ca.* de regno] *om. Di.* pape presentetur *π a* (*exc. BaDi*). papa] suam *supp. Es.* 25 declaraverit] declinaverit *Na*; declaravit *Pb.* suam] *om. π a_m.* velint *Fr.* electus] intellectus *Ar.* intromittat se *π ArEsTo*; intromittat (*se supp.*) *Mw.* Ideo] Nunc *π ArEsTo*; Et *prec. a* (*exc. ArEsTo*; Et ideo nunc *em. from* nunc *Mw*). 27 *Magister*] *M overwritten with ¶ Au*; *om. Pb*; *supp. Pc.* statim] statui *PzLm.* statim debeat] debet statim *Di.* debet *Mz π a* (*exc. EsTo*). multipliciter] modo *a* (hoc modo *Ar*). 28 *Nam*] *on margin*: Prima ratio *Es.* maxime in talibus rationabilis spectanda est *To.* maxime rationabilis spectanda est *Es.* 29 conservanda *π ArEsMwTo.* 30 intromittit *Mz*; intromittat *π a.* intromisit se] se intromittat *LyFr.* se] *om. PzLmPc.* electio presentaretur pape] presentetur electio pape *π a* (presentetur pape electio *EsTo*). enim] *om. Vd.* infideles] tam fideles *π ArBaEsMwTo* (tam infideles *em. from* cain {?} fideles *Mw*). 30–31 infideles ... quamvis] *om. a_m* (*exc. ArBaEsMwTo*). 31 quamvis] quam *Mz π a_m.* infideles] infidelis *Mz*; fideles *Fr*; *em. to* fideles *Mw.*

676) *D.63 c.25, col. 242.* 677) *D.63 c.21, col. 240.* 678) *Cf. CB 6.6, pp. 280–5; OQ 4.10, pp. 152–4; IPP 20, pp. 313–7.*

presentaverunt pape nec ipsum in aliquo requirebant. Quidam imperatores –
eciam qui coronati fuerunt a papa in imperatores licet presentaverint vel
notificaverint electionem pape ante coronacionem Rome corona aurea – prius
tamen administraverunt et coronabantur alia vel aliis corona | vel coronis.⁶⁷⁹ *Ly. f. 259rb*
Ergo ista consuetudo servanda est ut statim electus administrare incipiat.⁶⁸⁰

Amplius electus ad aliquam dignitatem secularem pro qua non est alteri
subiectus non tenetur alii electionem suam presentare antequam administret.
Sed electus in imperatorem seu regem Romanorum non est pro regno Romano
subiectus pape cum pro regno Romano non sit vasallus pape. Ergo administrare 40
debet licet non presentaverit electionem suam pape.

Rursus non magis est rex Romanorum subiectus pape quam alii reges
quicumque quia neque iure divino neque iure humano sed multi reges eciam
fideles administrant absque hoc quod aliquid notificent pape vel de se ipsis vel
de morte predecessorum sive patrum suorum. Ergo et rex Romanorum statim 45
administrare debet.

Discipulus: Videtur quod iure humano rex Romanorum est magis subiectus
pape quam multi alii reges quia eligitur auctoritate pape qui instituit electores
qui eum debent eligere.

---

32 presentaverint *Mz*; presentaverit *Pb*; domino *add. Ca.* Quidam] *Quid Ly.* 32–33 eciam
imperatores *MzLy a (exc. ArEsMwTo)*. 33 eciam] *om. PzLmArEsMwTo.* in] *om. ArMwTo; supp.*
Es. presentaverunt π *ArBaEsFrMwTo*; se *add. Pc.* vel] et *Mz \pi a.* 34 notificaverunt π
ArBaEsFrMwTo. electionem pape] pape electionem suam $\pi a.$ ante] quando $\pi.$ coronacionem]
concoronacionem factam *Ar*; suam *add. Vd.* aurea] susceperit *add. \pi (susceperunt add. Ly).*
35 tamen] *om. Pc*; non *add., but canc. Es.* aliis vel alia *EsTo.* vel aliis] *om. Vd.* corona uel] *om.*
BaDi. 36 conservanda *Pc.* est] *om. BaDi.* electo *To.* 37 aliquam] istam $\pi Ar.$ 38 alii] alteri *Mz \pi*
a. suam electionem *Vd.* suam] *om. Mz.* ministret *EsTo.* 39 electus] *om. \omega (supp. Ve).* in] *om.*
Mw. Romano regno πa_m (Romano imperio {*canc. Es*} regno *EsPc*). 40 Romano regno *BaFrPe.*
pape] papa *Fr.* ministrare *Mz a_m (exc. ArPc).* 41 debet] *on margin:* potest *Vd.* suam] *om. a.*
pape] *om. Di.* 42–46 Rursus ... debet] *om. Ba.* 42 rex Romanorum subiectus est *EsTo.* pape] *om.*
Di. 43 iure divino neque] *om. \pi ArEsTo; supp. Mw.* divino neque iure] *supp. Es.* humano] etc.
add. \pi Ar. sed] sunt *supp. Mw.* multi] sunt *add. \pi a_m (exc. Mw).* reges] sunt *add. Vd.*
43–44 eciam fideles] fideles qui eciam $\pi a.$ 44 ministrant $\pi Ar.$ aliquid] $\dagger Ca.$ notificent aliquid π
a (exc. EsTo; no† Ca). ipsis] ipso *Mw.* 45 predecessorum] suorum *add. \pi a.* sive patrum suorum]
om. Pe; supp. Fr. suorum patrum π ; quorum patrum *Ar.* et] *om. Ar.* et rex Romanorum] rex et
rex *Di.* 46 debet administrare $\pi ArEsMwTo.$ 47 Discipulus] *supp. Pc; on margin:* Obicitur *Ly,*
obiectio *Es.* Romanorum rex $\pi.$ magis] *om. Pb.* 48 quam ... pape] *supp. Fr.* quia] qui *Vd.* qui]
em. from que Ve. 49 debent eum *Di.*

679) *Cf. CB 6.13, p. 296.28–35.* 680) *Cf. CB 6.6, p. 282.30–35.*

50 **Magister:** Aliis videtur quod istud non obstat quia ius humanum aut est ius imperatoris vel regum aut est ius canonicum quod est summorum pontificum. Sed iure imperatoris non est rex Romanorum subiectus pape plus quam alii reges nec iure canonico.⁶⁸¹ Tum quia summus pontifex non plus potuit sibi subicere regem Romanorum quam alios reges, et ita si potuit sibi subicere regem

55 Romanorum posset modo per eundem modum subicere sibi regem Francie et quoscumque alios reges. Tum quia qui non potest tollere leges aliquas non potest sibi subicere conditorem earundem legum. Sed papa non potest tollere leges imperiales, teste glossa que dist. 10^a, c. *Constitutiones*, ait: “*Numquid ergo legibus semper derogatur per canones? Absit, nisi quoad causas*

60 *spirituales*”, et infra: “*Nec posset papa leges tollere nisi quoad suum forum.*”⁶⁸² Ergo papa per nullum canonem sive ius canonicum potuit sibi subicere regem Romanorum qui legum est conditor.

Discipulus: Adhuc conare munire opinionem premissam.

Magister: Quod rex Romanorum eo ipso, quod est electus, administrare debeat

65 antequam electio presentetur pape probatur quia electus qui non indiget ab alio confirmari potest administrare antequam electio sua alii presentetur quia omne ius et potestatem administrandi quod vel quam habet electus aut habet per

50 Magister] *om. Pb; supp. Pc; on margin: Respondetur Ly, Responsio Es.* Aliis videtur] *om. Di; Videtur aliis Fr. istud] illud π a. non] obstante add. Di. 51 vel] aut Mz π a; ius add. EsMwTo. est] om. π a. ius] om. Fr. est] ius add. Ba. summorum] sanctorum Ar. 52 imperatoris] Romanorum Ba. rex Romanorum] *om. Ba. pape] om. Fr. 53 nec] aut Ar; em. from ideo Pc. canonico] em. Mw. Tum] Cum Es. Tum quia] Quia cum Pc. potuit] potest Ca; ponit Pb. sibi] om. Ar. 54 Romanorum ... regem] supp. Au. 54–55 Romanorum ... regem] *om. To. 54–55 quam ... Romanorum] quam ArEs supp. Mw; quam alios reges et ita sed potuit si subicere regem Romanorum supp. Pc. 55 modo] om. π; non Ar. modum] om. Di. sibi subicere Mz π a. 56 quoscumque] quoslibet α_m. Tum] Tamen Di. quia] si supp. Vē; qui Ly. qui] *om. ω Ly α_p ArTo; supp. EsMw. potest] potuit Mz. aliquas] ergo supp. Vd. non] nec Ar. 57 earundem] aliarum Mz π. 58 que] qui Ar; dicit add. BaDi. 10^a] 4^a a (*om., gap Ar*). ait] *om. Ba. Numquid] Num Es. 59 ergo] om. Ar. legibus] leges Mz. derogatur semper BaDi. derogantur Mz; derogetur FrPe. quoad] per Ar. 60 et] *om. Mz. Nec] Non Mz; em. from ut Ca; em. from vel Es. nisi] in AuPbPc; om. Di. suum forum] causas spirituales Mz a. 61 papa] om. Pb. sive] per add., but *canc. Pb. canonicum] cum add. Ar. 62 legem Ar. 63 Discipulus] D overwritten with ¶ Au; om. Pb; supp. Pc. Adhuc] Ad AuPb; Aliud Di; Ad hec Mw. conare] cavere Fr. munire] roborare π ArEsMwTo; om. α (*exc. ArEsMwTo; reprobare Ca; on margin: roborare opinionem premissam Pc*). opinionem] *om. Di. premissam] ad premissa Di; predictam confirmare Vd. 64 Magister] M overwritten with ¶ Au; om. Pb; supp. Pc; Respondetur add. π (Rursus add. Ly) Ar. ipso] om. π Ar. est] *om. Fr. administrare debeat] debet administrare FrPe. 65 quia] quod To. alio] aliquo π. 66 sua electio π a. alii] alteri α (*supp. Pe*). alii presentetur] presentetur alteri π ArEsMwTo. 67 et] aut Mz. ministrandi EsTo. quod vel] *om. π ArEsMwTo. habet] om. Vd.**********

681) Cf. *OQ* 4.9.89–93, p. 149; *IPP* 20.15–7, p. 314. 682) *Gloss on D.10 c.4, s.v. constitutiones, col. 42.*

eleccionem aut per confirmacionem. Unde et episcopi et alii qui consecrantur per ipsam consecracionem nullam administracionem acquirunt sed que administracionis sunt habent per confirmacionem.⁶⁸³ Papa eciam per eleccionem omnem administracionem habet, dist. 23^a, *In nomine*.⁶⁸⁴ Qui ergo non indiget confirmari eo ipso, quod est electus, omne ius administrandi habet. Sed electus in regem Romanorum non indiget confirmari a papa.⁶⁸⁵ Unde et Innocencius 3us, qui Extra, *De eleccione, Venerabilem*,⁶⁸⁶ magis explicare videtur que papa facit electo in regem Romanorum, de confirmacione nullam facit penitus mencionem; nec legitur quod antiquitus aliquis electus – eciam fidelis – a papa fuerit confirmatus. Ergo electus in regem Romanorum statim per ipsam eleccio[n]em habet ius administrandi. 70
75
Ly.f. 259va

Explicit liber secundus.

68 eleccionem aut per confirmacionem] confirmacionem aut eleccionem π Ar. per] om. FrPe. episcopi] ipsi EsTo. qui] om. Di; confirmantur et add. π ArVd; confirmantur vel add. α_m (exc. Ar). consecrantur Di. 69 per] on margin: vel ante Ve. que] qui Ar. 70 administracionis] administracioni EsTo. confirmacionem] pape add. FrPe; on margin: vel consecracionem Ve. eciam] autem π . eleccionem] em. from confirmacionem Fr; confirmacionem Pe. 71 omnem] om. Mz; meram Di; moram Fr; em. from enim Pb. 23^a 24^a a (em. Di; em. to 23^a Es; 24 em. from 4 To). In nomine] on erasure Es; In homine ArMwTo; domini add. BaDiCaFrPe; nomine domini supp. Mw. 72 confirmari] confirmacione π a. est] om. Pb. imministrandi To. 74 qui] in add. Di. eleccione] c. add. FrPe. Venerabilis Mz. explicare] applicare Ar. videtur explicare Ba. videtur] om. Di. que] quid π a. 75 electo] quia electio Mz. electo in regem] in eleccione regis π . fecit EsTo. penitus] om. π a. mencionem] mansionem Mz. 76 nec] in Ar. loquitur Di. electus] in regem Romanorum add. MzLy a; ad regem Romanorum add. PzLm. eciam fidelis] om. Ca. fidelis] si a (sic ArBaEsMwTo; om. Ca); sic prec. Pz; si prec. Lm; sic add. Ly. a] supp. FrPe. fuerit a papa π ArEsMwTo. fuit Mz. 78 habet] amministracionem vel add. Ca. administrandi] administrare Pc; etc. add. BaDiPc; absque confirmacione add. FrPe supp. Mw; hec de isto add. To. 79 Explicit liber secundus] illegible Na; om. Mz a (Explicit 3us liber 3^e partis Dyalogi Ar; Explicit 2us {liber add. Di} 3^e partis BaDi; Explicit liber 2us {tractatus 2ⁱ supp. Fr} 3^e partis Dyalogi Okam {Ockam FrPe} CaFrPe; Explicit 2us liber {om. To} 3^e partis Dyalogi deo gracias EsTo; Explicit liber 2us Dyalogi Mw).

683) Cf. OQ 4.10.3–4, p. 152. 684) D.23 c.1, § 6, col. 78. 685) Cf. CB 6.6, pp. 282.36–283.11; IPP 20.71–80, pp. 316–7. 686) X 1.6.34, cols. 79–82.

Incipit liber tercius

perscrutans an imperator Romanorum super spiritualia aliquam habeat potestatem vel sit capax super spiritualia potestatis.

Gs p. 926

|Capitulum I

Discipulus: In scripturis divinis non memini explicite me legisse omnem potestatem in spiritualibus imperatori – si esset catholicus – denegari, ideoque an imperator super spiritualia aliquam habeat potestatem vel sit capax
5 huiusmodi potestatis in hoc tercio libro investigare propono. Porro – quia non solum gracia, virtutes, dona dei, sacramenta, iura ecclesiastica et cause ecclesiastice ac res ad ecclesiam pertinentes et huiusmodi que specialiter ad clericos spectare dicuntur sed eciam persone seu homines inter spiritualia computantur – ideo de potestate imperatoris super spiritualia quesiturus a
10 personis spiritualibus inchoabo. In primis autem duxi querendum an imperator super aliquas spirituales personas habeat potestatem.

Magister: Nonnullis apparet quod persone sive homines possunt dici spirituales dupliciter. Quidam enim dicuntur spirituales quia secundum spiritum et legem Christianam, que lex spiritualis est, virtuose vivunt et de talibus spiritualibus
15 loquitur apostolus 1° Corinthiorum 2° cum dicit: “*Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, ut sciamus que a deo donata sunt nobis. Que et loquimur non in doctis humane sapiencie verbis sed in doctrina*

Capitula I–XIII: ω (NaVe) Mz Ly α (α_m =CaMw; Vd)

1 Incipit liber tercius] tractatus secundi tertie partis Dialogi *add. Ly; om. α* (Incipit 3^e partis Dyalogi Okam Ca; Hic incipit liber 3us Dyalogi Mw; 3us liber Dialogi *supp. Vd*). 2–3 perscrutans ... potestatis] *illegible Na; om. Mz α* ; in quo investigatur quam potestatem habeat imperator super res ac personas ecclesiasticas Ly.

1 Capitulum I] querit questionem principalem scilicet quam potestatem habeat imperator super personas spirituales *add. Ly; om. α* (ca^m p^m *supp. Mw; c. p^m *supp. Vd**). 1–2 Capitulum ... explicite] † Ca. 2 Discipulus] *supp. Mw; on margin: Cap. 1 Ly. explicite] om. LyMw. me] om. Vd; explicite *supp. Mw*. 3 derogari Vd. ideo Ly. 4 potestatem habeat Ly. 5 potestatis] *om. Vd. in] om. Ly*. Porro] Pono α (*om.*, Porro *supp. Mw*). quia] *om. MzLy; quod Vd*. 6 dona dei] *om. Vd*. 6–7 et cause ecclesiastice] *om. Vd*. 7 ac] aut α . ecclesias Ly α . pertinent Mw. spiritualiter α (*exc. Mw*). 10 dixi Ve. 11 personas spirituales Ly α (*exc. Mw*). 13 dupliciter ... spirituales] *om. Vd*. Quidam] *on margin: Nota Ly*. 14 Christianam] *om. Mz. est] quod add. Mz. vivunt virtuose α_m . talibus spiritualibus] spiritualibus sic Ly α_m ; spiritualibus talibus Vd. 15 ad Corinthios Ly α . 2°] *em. from et Mw. non] cum Mz. 16 accipimus em. from sus Vd. qui] *supp. Mw. deo²] data sunt sive (et add. Ca) add. α . donata] docata Ve; em. from data Mw. 17 non] *supp. Vd*.****

*spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes.*⁶⁸⁷ Alii possunt vocari spirituales, licet non vivant secundum spiritum virtuose, quia sunt spiritualibus officiis specialiter deputati, sicut sunt clerici et religiosi, quorum multi non spirituales vitam et virtuosam sed carnalem et viciosam ducere dignoscuntur, ita ut layci vite comparacione ipsos eciam episcopos qui inter clericos sunt maiores habeant iudicare, teste Ieronimo qui, ut habetur 8^a, q. 1^a, c. *Vereor*, ait: “Plurimi in populis episcopos iudicent subtrahentes se ab ecclesiastico gradu et ea que ipsi episcopo conveniunt non exercentes.”⁶⁸⁸ Super homines spirituales primo modo dictos quamplures imperator obtinet potestatem eo quod plurimi layci sibi subiecti spirituales illo modo accepto vocabulo sunt censendi, quia non secundum carnem sed secundum spiritum sunt viventes. De hominibus spiritualibus secundo modo dictis sunt opiniones contrarie, quibusdam dicentibus imperatorem super eos nullam potestatem habere, aliis asserentibus contrarium.

Capitulum II

Discipulus: De hominibus spiritualibus secundo modo dictis solummodo querere intendebar. Ideo prosequamur de ipsis a supremo ipsorum, scilicet a summo pontifice, inchoantes, investigantes primo an imperator in eleccione summi pontificis potestatem aliquam seu ius habeat vel habere possit. Secundo an super ipsum in summo pontificio constitutum aliquam habeat vel habere

Ly.f. 259^b

5

18 spiritualia spiritualibus LyCa. comparantes] cooperantes Ly; operantes Ca; alii comparentes add., but *canc. Mw.* 19 virtuose] sed add. *Ve.* 20 specialiter] spiritualiter MzLyMw. 21 spiritualem vitam et] spiritualiter vivunt nec vitam MzLy a (spiritualibus sed carnaliter {em. from spiritualiter} vivunt nec vitam *Vd.*) 22 vita Ly; et add. *Mw.* clericos] alios *Vd.* 23 maiores] em. from aliorum *Mw.* habent *Ca.* Hiero. *Ly.* habetur] legitur *Vd.* 24 populos *Ca.* subtrahentes se] subtrahent *Mw.* 25 ipsi] om. MzLy. Super] Sunt *Mz.* 26–27 imperator ... layci] laici et *Ly.* 26 obtinet] habet *a_m.* plurimi] quam *prec. Ve;* quamplures *Mz a.* 27 illo] primo *Ly a_m.* accepto vocabulo] accipiendo vocabulum *Ly a.* 28 sunt] sanctum *Ve;* om. *Ca.* De] sed *prec. Ve.* 30 assercionibus *Mz.*

1 Capitulum II] querit an electio pape spectet ad imperatorem et recitat opiniones duas, secunda ponitur capitulo sequenti, prima opinio probatur sex rationibus ad quas respondetur capitulo quarto huius add. *Ly;* om. *a* (2 *Ca;* ca^m 2^m *supp. Mw;* c. 2^m *supp. Vd.*) 2 De] on margin: Cap. II *Ly.* 3 supremo] summo MzLy a. 3–4 scilicet a summo] om. *Mw.* 3 a²] om. *Ca.* 4 investigando *Ca.* 5 aliquam seu ius habeat] habeat seu (om. *Mw.*) ius aliquod MzLy a. possit] potest *Mw.* 6 supra *LyMw.* summum pontificem MzLy. summo ... habeat] † *Ca.* pontificio] pontificatu *a.* aliquam] om. *a.*

687) 1 Cor. 2:12–3. | 688) C.8 q.1 c.22, col. 597.

valeat potestatem. Primo autem cupio indagare an ius eligendi summum pontificem possit competere persone imperatoris.

Magister: Circa hoc sunt asserciones contrarie. Una est quod persone imperatoris non potest competere tale ius quamdiu manet imperator.

Discipulus: Pro ista assercione aliquas allegaciones adducas.

Magister: Pro ipsa potest multipliciter allegari. Qui enim non est capax iurium spiritualium non potest habere ius eligendi summum pontificem, quia ius eligendi summum pontificem videtur primum locum inter iura spiritualia obtinere. Sed imperator et alii layci non sunt capaces iurium spiritualium, teste glossa Extra, *De iudiciis, Quanto*, que ait: “*Laycus tale ius*”, scilicet ius patronatus, “*potest possidere cum non sit mere spirituale sed ei annexum, sed alia iura mere spiritualia iure possidere non potest.*”⁶⁸⁹ Ergo ius eligendi summum pontificem non potest imperatori competere.

Amplius, sicut papa preest in spiritualibus, ita imperator in temporalibus. Sed iura temporalia sive secularia, maxime que potissimum locum inter iura secularia habere noscuntur, nullo modo possunt competere summo pontifici et aliis clericis, scilicet iura causas sanguinis exercendi, que precipue iura secularia censenda videntur. Ergo iura precipue spiritualia, inter que ius eligendi summum pontificem videtur primum, nullo modo possunt competere imperatori et aliis laycis.

Rursus ille qui solummodo actibus secularibus debet esse contentus non est capax potestatis aut iuris eligendi summum pontificem, quia eligere summum pontificem inter actus spirituales est numerandus. Sed imperator tantummodo secularibus debet esse contentus, teste Nicholao papa qui, ut legitur dist. 10^a, *Imperium*, ait: “*Imperium vestrum suis publice rei cotidianis administracionibus*

7 valeat] aliquam *add. Vd.* valeat ... cupio] † *Ca.* 7–8 ius ... pontificem] eleccio summi pontificis *Ly a.* 7–8 eligendi ... possit] † *Ca.* 8 persone imperatoris competere *MzLy a.* 9 Magister ... hoc] † *Ca.* Una] Prima *MzLy a.* est ... persone] † *Ca.* 10 manet] † neat *Ca.* 12 ipsa] ista α_m . 14 iura] *om. a (exc. Ca).* 16 Quanto que] Quanto ait que *Ca;* Quantoque *Vd.* ius tale *MzLy a.* 17 patronatus] non *add. a (canc. Mw).* possidere] presidere *Mz;* *em. from* presidere *Vd.* cum] si *Mz.* non] *om. a (supp. Mw).* mere] *em. from* vere *Mw.* ei annexum sed] *om. Ca.* 18 mere spiritualia] spiritualia iure *Ly;* spiritualia mere *a (spiritualia Ca);* et *add., but* *canc. Mw.* 20 in¹] *om. Ly.* 21 iura²] pura *Vd.* 22 dinoscuntur *Vd.* 23 scilicet] ut *Ly.* causas] *em. Mw.* 24 Ergo] *supp. Vd.* 25 possunt] potest *MzLy a (em. to* possunt *Vd).* 26 laycis] *om. Ly a_m.* 28 aut] *canc. Ve;* ac *Mz.* 28–29 summum pontificem²] *em. from* papa *Mw.* 29 enumerandus *MzLyMw.* solummodo *Na.* 30 secularibus] temporalibus α_m ; accibus *supp. Vd.* Nicholao *LyMwVd.* ut legitur] ait *Ly a.* 10^a] 4^a *a (em. from* 10^a *Mw); c. add. MzLy a.* 31 ait] *om. Ly a.* suis] sub *Ca.*

689) *Gloss on X 2.1.3, s.v. connexa, col. 523.*

debet esse contentum, non usurpare que sacerdotibus domini solummodo conveniant”,⁶⁹⁰ ubi dicit glossa: “*Distincta est enim potestas sua a potestate pontificali, ut infra c. Quoniam*⁶⁹¹ *et 96^a, Cum ad verum.*⁶⁹² *Alioquin si usurpat eorum officia, lepra percucitur ut Ozias,*⁶⁹³ *2^a, q. 7^a, § sicut Ozias.*”⁶⁹⁴⁶⁹⁵ Ergo 35
imperator non est capax huius iuris eligendi summum pontificem.

Preterea potestates distincte habent distinctos actus, teste Nicholao papa qui, ut legitur dist. 96^a, c. *Cum ad verum*, ait: “*Idem mediator dei et hominum, homo Christus Iesus, actibus propriis et dignitatibus distinctis officia potestatis utriusque discrevit.*”⁶⁹⁶ Sed potestas secularis et ecclesiastica sunt potestates 40
distincte; ergo habent distinctos actus. Constat autem quod actus eligendi summum pontificem competit potestati ecclesiasice. Ergo non competit potestati seculari et per consequens imperator talem actum exercere non potest.

Item sicut in corpore humano diversa membra habent diversos actus, Romanorum 12°,⁶⁹⁷ ita in corpore ecclesie diver|sa membra diversos actus habere debent. Unde Gregorius, ut habetur dist. 89^a, c. *Singula*, ait: “*In ecclesie corpore secundum veridicam sententiam Pauli in uno eodemque spirituali corpore uni conferendum est hoc officium, alii committendum est illud,*” et infra: “*sicut indecorum est, ut in corpore humano alterum membrum alterius fungatur officio, ita nimirum novum simulque turpissimum est si singula rerum ministeria 50
personis totidem non fuerint distributa.*”⁶⁹⁸ Sed clerici et layci sunt diversa membra corporis ecclesie; ergo actus habent distinctos. Eligere autem summum pontificem spectat ad clericos, dist. 23^a, *In nomine*.⁶⁹⁹ Ergo nullo modo ad laycos poterit pertinere.

32 usurpando *Ca.* solummodo] *om. o;* solum *LyMw.* 33 conveniunt *LyMw.* 34 96^a] XVI *Mz;* c. *Ca;* ideo *canc. Mw;* 76^a *Vd;* dist. *add. LyVd.* verum] item *add. Mw.* usurpet *Ly;* usurpantur *a.* 35 percucitur *Ly.* ut] *supp. Mw.* Ozias¹] Osias *Mz.* 2^a q. 7^a § sicut Osias *supp. Mz.* 7^a] 8^a *α_m;* 9^a *Vd;* vel ult. *supp. Mw.* § sicut] c. secundum *Mw.* § sicut Ozias] c. § item cum Balaam *Ly.* 37–42 Preterea ... pontificem] *om. Ca.* 37 actus distinctos *Ly.* 37–41 teste ... actus¹] *om. a.* 37 *Nico. Ly.* 42 competit¹] convenit *Ly.* ecclesiasice] ecclesie *MzLy a.* 43 non] debet seu *add. α_m* (*supp. Mw.*) 45 Romanorum 12°] Ioh. XXII *Ly;* *om. α_m* (*supp. Mw.*); in X^{am} rationem 12°, *on margin:* hec ratio apostoli Romanis *supp. Vd.* Romanorum ... actus] *supp. Mw.* actus diversos *Ca.* 46 Unde Gregorius] *supp. Mw.* 89^a c.] 93^a c. *em. from* 73^a q. *Mw. c.] om. Ly.* ait] *supp. Mw.* ait *In] om. Ly.* corpore] multa membra sunt *add. Ly.* 47 Pauli] *om. Vd.* eodemque] *em. from* eodem quia *Mw;* in *supp. Mw.* 47–48 conferendum est officium hoc uni *Ly.* 48 et] *om. Ly.* 49 indecorum est] † *Ca.* corpore humano] carne humana *a;* ut *add. Ly.* alterius] † *Ca.* 50 nimirum] in mirum *Ve.* novumque simul *Mz a* (novum quia † *Ca;* nominique simul *Mw.*); nocivum simulque *Ly.* si] *om. Na;* secundum *Mw.* eorum *Ca.* ministeria] mysteria *LyMw.* 51 clerici] *supp. Mw.* et] † *Ca.* 52 corporis ecclesie] *om. Ly.* ergo] † *Ca.* 53 23^a] 22^a *MzLy a.* 53–54 poterit ad laycos *Ly.*

690) *D.10 c.5, col. 20.* | 691) *D.10 c.8, col. 21.* | 692) *D.96 c.6, col. 339.* | 693) *Cf. 2 Paral. 26:16–9.* | 694) *C.2 q.7 d.p.c.41, § 4, col. 497.* | 695) *Gloss on D.10 c.5, s.v. administrationibus, col. 42.* | 696) *D.96 c.6, col. 339.* | 697) *Cf. Rom. 12:4.* | 698) *D.89 c.1, col. 311.* | 699) *D.23 c.1, § 2, col. 77.*

Gs p. 927 Item imperator | et alii layci non possunt eligere patriarchas, archiepiscopos, episcopos et aliarum ecclesiarum collegiatarum prelatos. Ergo multo forcius non possunt eligere summum pontificem. Consequencia manifesta videtur. Antecedens per sacros canones videtur aperte posse probari. Ait enim Adrianus papa, ut habetur dist. 63^a, c. 1°: “Nullus laycorum principum vel potentum semet
60 inserat vel promocioni patriarche vel metropolitae vel cuiuslibet episcopi, ne videlicet inordinata et incongrua fiat confusio vel contencio, presertim cum nullam in talibus potestatem quemquam potestativorum vel ceterorum laycorum habere conveniat.”⁷⁰⁰ Et Gregorius 9us, ut habetur Extra, *De electione*, c. *Sacrosancta*, ait: “Ius eligendi in collegiata ecclesia non cadit in laycum”;⁷⁰¹ et
65 idem, eodem titulo, c. *Massana* ait: “Edicto perpetuo prohibemus ne per laycos cum canonicis pontificis electio presumatur. Que si forte presumpta fuerit, nullam obtineat firmitatem, non obstante contraria consuetudine, que dici debet potius corruptela.”⁷⁰² Ubi dicit glossa super vocabulo *consuetudine* quod “*talis consuetudo quia non est rationabilis non potest prescribi*”.⁷⁰³ Ex quibus
70 colligitur quod ex nulla consuetudine possunt layci habere ius eligendi prelatos, et per consequens nec possunt hoc habere ex iure humano, quia quicquid potest tribuere ius humanum, potest consuetudo tribuere. Constat autem quod layci non habent ius eligendi ex iure divino, quia tunc eo privari non possent. Ergo per consequens nullo modo possunt habere ius eligendi episcopos et prelatos
75 ecclesiarum collegiatarum. Quod quamplurimi alii sacri canones qui habentur dist. 63^a, c. *Adrianus I*⁷⁰⁴ et c. *Si per ordinationem*⁷⁰⁵ et c. *Non est*⁷⁰⁶ et c. *Non licet*⁷⁰⁷ et 79^a dist., c. *Si quis*⁷⁰⁸ et c. *Si quis pecunia*⁷⁰⁹ et 16^a, q. 7^a, c. *Si quis*

55 layci] *supp. Mw.* archiepiscopos] et *add. MzLy a.* 56 collegiatarum] *om. Mz.* 57 videtur manifesta *Ca.* 58 Antecedens] *Dicens Mz; Aliorum Mw; Alios Vd.* aperte] *om. Ly;* manifeste *α_m.* posse] *om. Mz.* 59 1°] 2° *Mw.* semet] *ipsum add. Mz.* 60 inserat] *electioni add. LyCa.* vel²] *om. Ly.* vel cuiuslibet episcopi] aut cuiuscumque *Ly.* 60–61 ne videlicet] ne videtur *Mz;* videlicet (ne *supp.*) *Mw.* 61 et] vel *a;* magna et *add. Mz.* congrua *Mw.* fiat] *fit Vd;* electio vel *add. Ly.* 62 quamquam *α* (tamquam *Mw;* *em. to quemquam Vd.*) 63 9us] *dist. add. Vd.* 65 idem] eodem *LyMw.* eodem titulo] *om. MzLy a* (in *Ca.*) *Messana α* (*Messina Mw.*) 66 cum canonicis] *om. Ly α_m* (cum clericis *supp. Mw.*) pontificibus *α* (*exc. Mw.*) electio pontificis *Ly.* Que] *Quod Vd.* 68 quod] *quia Mz.* 69 quia] *om. Mz.* rationalis *α.* non²] *nec Mz.* quibus] *verbis add., but canc. Na, add. MzLy α_m.* 70 nulla] *ulla em. from una Vd.* consuetudine] *non add. Vd.* habere layci *Vd.* prelatos] *latos Ca.* 71 nec] *non NaLy a.* hoc] *om. Ly.* habere hoc *Ca.* 72 potest] *eciam add. Mz.* autem] *supp. Mw.* 73 eo] *eis α_m (em. to eo Mw).* Ergo] *Et Ly;* et *add. Vd.* 74 habere possunt *Ca.* episcopos] *ipsos Ly.* 75 quamplurimis *Mz.* 76 c *Adrianus I et] om. MzLy;* c. *Ad Aug. et (22° Mw) α_m;* c. *Aliud auct. I et Vd.* est] *et c. Omnis add. Ly a.* 77 79^a dist] *em. from alius Mw.* dist] *om. MzLy α_m (exc. Mw).* c *Si quis et] om. Ly a.* c²] *om. α_m.* q] *1 add. Ly.*

700) *D.63 c.1, cols. 234–5.* | 701) *X 1.6.51, col. 92.* | 702) *X 1.6.56, col. 95.* | 703) *Gloss on X 1.6.56, s.v. consuetudine, col. 205.* | 704) *D.63 c.2, col. 235.* | 705) *D.63 c.5, col. 236.* | 706) *D.63 c.6, col. 236.* | 707) *D.63 c.8, col. 237.* | 708) *D.79 c.2, cols. 276–7.* | 709) *D.79 c.9, cols. 278–9.*

*deinceps*⁷¹⁰ et c. *Quoniam*⁷¹¹ et c. *Si quis episcopus*⁷¹² et c. *Sane*⁷¹³ et c. *Si quis clericus*⁷¹⁴ et c. *Constitutiones*⁷¹⁵ et c. *Nullus*⁷¹⁶ et c. *Per laycos*⁷¹⁷ et c. *Non placuit*⁷¹⁸ et c. *Laycis*⁷¹⁹ et aliis locis quampluribus videntur asserere manifeste. 80

Capitulum III

Discipulus: Assercionem predictae contrariam libenter audirem.

Magister: Assercio contraria supradictae est quod – licet imperator specialiter racione imperatorie dignitatis non habeat ius eligendi summum pontificem vel alios prelatos inferiores – in quantum tamen Christianus, catholicus et fidelis ius eligendi summum pontificem potest sibi competere ita quod imperialis sublimitas non reddit eum non capacem huiusmodi potestatis sive iuris; ymo quodammodo reddit eum magis dignum huiusmodi potestatis sive iuris. Ly.f. 260^b
5

Discipulus: Pro ista assercione aliqua motiva profer in medium.

Magister: Pro ipsa multipliciter allegatur. Nam illa potestas vel ius potest imperatori competere quam vel quod de facto aliquando reges aliqui habuerunt. Sed de facto aliqui reges habuerunt potestatem sive ius eligendi summum pontificem. Ergo talis potestas sive ius potest imperatori competere. Maior videtur probatione nullatenus indigere. Minor videtur auctoritatibus manifestis aperte probari. Nam ex hystoria ecclesiastica, ut legitur dist. 63^a, c. *Adrianus*, sic 10
15

78 et¹] XVI q. I add. Ly. et³] q. II add. Ly. c⁴] om. Mw. 79 Constitutiones] Constitutum Ly; Constitutionem em. to Consuetud. Mw. 80 quamplurimis videtur LyMw. assentire Ly. manifeste] om. Vd.

1 Capitulum III] recitat opinionem secundam contrariam prime add. Ly; om. a (3 Ca; ca^m 3^m supp. Mw; c. 3^m supp. Vd). 2 Assercionem] on margin: Caplm. III Ly. 3 Magister] om. Ca; on margin: Opinio secunda Ly. predictae Ly a (exc. Ca). quod] em. from quia Mw. spiritualiter Mz. 6 pontificem] vel alios prelatos inferiores supp. Mw. 7 reddit] est add., but canc. Na. huius VēMw; dignitatis add. LyCa. iuris] quin add. Mw. 7–8 ymo quodammodo] † Ca. 8 huiusmodi] huius Vē. potestate ω. sive iuris] † Ca. 10 Pro] on margin: Probatur primo Ly. ipsa] ista Mw. multipliciter] modo a. illa] ista MzVd; ipsa LyMw († Ca). 11 vel quod] supp. Mw. quod] † Ca. aliquando reges aliqui] alii reges MzLy a. 12 aliqui] alii Ca. 13 Maior] on margin: Probatur minor Ly. 14 nullatenus probatione Ly. indigere] et add. a. videtur auctoritatibus manifestis] autem auctoritatibus videtur manifeste et Ly. 15 ut] ubi Mw. habetur a_m. 63^a] 73^a α (em. to 63^a Mw). c] om. Vd. Adrianus] ubi add. MzLy a.

710) C.16 q.7 c.12, col. 804. | 711) C.16 q.7 c.13, col. 804. | 712) C.16 q.7 c.14, col. 804. | 713) C.16 q.7 c.15, col. 805. | 714) C.16 q.7 c.16, col. 805. | 715) C.16 q.7 c.17, col. 805. | 716) C.16 q.7 c.18, col. 805. | 717) C.16 q.7 c.20, col. 806. | 718) C.16 q.7 c.23, col. 807. | 719) C.16 q.7 c.24, col. 807.

habetur: “Adrianus papa Romam venire Karolum regem ad defendendas res ecclesie postulavit.” Et infra: “Deinde Romam reversus”, scilicet Karolus rex, “constituit ibi sinodum cum Adriano papa in patriarchio Laterani in ecclesia sancti Salvatoris; que sinodus celebrata est a centum quinquaginta tribus
 20 episcopis religiosis et abbatibus. Adrianus autem papa cum universa sinodo tradiderunt Karolo ius et potestatem eligendi pontificem et ordinandi apostolicam sedem. Dignitatem quoque patriciatu ei concesserunt. Insuper episcopos, archiepiscopos per singulas provincias ab eo investituram accipere diffinivit, et ut, nisi a rege laudetur et investiat, episcopus a nemine
 25 consecratur. Et quicumque contra hoc decretum ierit anathematis vinculo eum innodavit, et nisi resipisceret bona eius publicari precepit.”⁷²⁰

Item Leo papa, ut in eadem dist. habetur c. *In sinodo*, sic ait: “*In sinodo congregata Rome in ecclesia sancti Salvatoris ad exemplum beati Adriani apostolice sedis antistitis, qui domino Karolo, victoriosissimo regi Francorum ac Longobardorum, patriciatu dignitatem ac ordinationem apostolice sedis et
 30 investituram episcoporum concessit, ego quoque Leo, servus servorum dei, episcopus, cum cuncto clero ac Romano populo constituimus, confirmamus et corroboramus et per nostram apostolicam auctoritatem concedimus atque largimur domino Othoni primo, regi Theutonicorum, eiusque successoribus
 35 huius regni Ytalie in perpetuum ordinandi sibi facultatem eligendi successorem atque summe sedis apostolice pontificem ordinandi ac per hoc archiepiscopos seu episcopos ut ipsi ab eo investituram accipiant et consecrationem, unde debent, exceptis his quos imperator Romano pontifici et archiepiscopis concessit; ut et nemo deinceps cuiuscumque dignitatis vel religionis eligendi vel patricium vel | pontificem sedis apostolice, aut quemcumque episcopum*

Ly f. 260va

16 legitur Ca. Romam] fecit *supp.* Mw. veniens Vd. regem] Francorum *add.* α_m . 17 scilicet] *em.* from sed Mw. 18 constituit] *om.* Vd. constituit ibi] ibi constituit Ly. ibi] ibidem ω ; sibi Ca. patriarchia LyCa. Lateranensi MzLyCa. 19 253 Vd. 20 et abbatibus et religiosis Ly α_m ; abbatibus et religiosis Vd. 21 tradidit MzLy. et²] *om.* Mw. 22 apostolicam] *em.* from ad publicam Mw. patriarchatus Ca. concessit Ly. 24 diffinivit] habuerunt Vd. investitur Mz. 25 consecratur VeMzCa. ierit] ageret Ly. 26 innodaverit Vd. et] *om.* Ve. respiceret Ca; resiperet Mw; recipisceret Vd. 27 habetur] *om.* MzLy a. ait sic Ca. 28 Salvatoris] et *add.* LyMw. beati] sancti Mw. Adriani] *em.* from ad Ca. 29 sedis] sede Mz. pro antistite Mz a. regi] rege Mz. 30 Lombardorum Ca. patriarchatus Ca. sedis] *em.* from se Ca. 31 investiturarum Ly. dei] *supp.* Mw. 32–33 confirmavimus et corroboravimus Mz. 34 Ottoni NaLyVd; Otoni Ca; Othoni Mw. Teutonicorum Ca. 35 Italie Ly; Ytalici Mw. ordinandi] *om.* Ly. facultate Mw. 36 summum Mz. 36–37 archiepiscopos ... ipsi] episcopos vel etiam archiepiscopos et episcopi Mw. 37 seu] *om.* Mz; et a (*exc.* Mw). ab eo] ad Ca. recipiant Mz a (recipient Mw). unde] habere Mw. 38 archiepiscopos Ly. 39 et ut Ly. et] *om.* Na. dignitatis] *supp.* (?) Mw. eligendi] successorem *add.* Ly. 40 patriarcham Ca. pontificem] summe *add.* Ly.

720) D.63 c.22, col. 241.

ordinandi habeat facultatem absque consensu ipsius imperatoris”, et infra: “*si a clero et populo quis eligatur episcopus, nisi a supradicto investiatur rege et laudetur, non consecretur.*”⁷²¹ Ex quibus colligitur quod aliqui reges in imperatores promovendi potestatem et ius eligendi summum pontificem habuerunt. Ergo talis potestas sive ius potest imperatori competere. 45

Item ex concilio colligitur, ut habetur eadem dist. 63^a, c. *Cum longe*, sic habetur: “*Cum longe lateque diffuso tractu terrarum commeantium impeditur celeritas nunciorum, quo aut non queat regibus decedentis presulis transitus notificari, aut de successore morientis episcopi libera principis electio expectari,*” etc., et infra: “*Unde placuit omnibus pontificibus Hyspanie et Galacie, ut, salvo privilegio uniuscuiusque provincie, licitum maneat deinceps Tholetano pontifici, quoscumque regalis potestas elegerit et iam dicti episcopi Tholetani iudicium dignos esse probaverit, in quibuslibet provinciis in decedentium sedibus preficere presules.*”⁷²² Ex quibus verbis habetur quod aliquando reges habuerunt potestatem eligendi episcopos. 55

| Amplius imperatores et layci possunt interesse electionibus episcoporum. Ergo et imperatori potest competere ius eligendi summum pontificem. Consequencia videtur ex hoc probari quod eadem ratio videtur esse de uno et de alio. Antecedens probatur per illud octave sinodi, quod ponitur dist. 63^a, c. *Adrianus I*, ubi – postquam sinodus diffinivit ut nullus laycorum semet inserat electioni episcoporum – subiungit in hec verba: “*Si vero quisquam laycorum ad contractandum et cooperandum invitatur ab ecclesia, licet huiusmodi layco cum reverencia, si forte voluerit, obtemperare se assistentibus.*”⁷²³ Ubi dicit glossa: “*Hic invitantur layci ad electionem.*”⁷²⁴ Ex quibus verbis colligitur quod layci Gs p. 928

41 habeant Mw. ipsius] em. from ius Mw; illius Vd. 42 et¹] a add. LyMw. populo] papa Mz a. quis] aliquis a. 42–43 rege laudetur et investiatur Ly. 43 consecretur Na. quibus] hiis MzLy a. aliqui alii Mz. in] et Ve; om. a (et Ca; et supp. Mw). 45–46 talis ... habetur] † Ca. 46 Item] on margin: Secundo Ly. consilio Na a. 46–47 dist ... habetur] † Ca. 47 habetur] om. Ly. diffuso ... terrarum] † Ca. tractatu ω (em. to tractu Ve). impeditur Ly; impeditor Mw. 48 celeritas] † Ca. aut] autem α_m. non queat] nequeant Ly. querat MzVd; querant Mw. regibus] audientibus add. Ly. decedentis] decenter a. 49 de successore] successorum Mw. successione Mz. morituri Ly. episcopis Ca; episcopo Vd. principis] potestate Vd. 50 expectare Mw. etc] om. Ly. pontificibus] episcopis α_m. Hispanie Mz. 51 Galecie Ve; Galicie LyMw; Galatie Vd. 52 Toletan. Ve; Tolosano Mz. quousque LyMw. 52–53 Tholosani episcopi Mz; Tholetani episcopi Vd. 53 Toletani Ve. dignus α_m. in¹] et Ve. quibuscumque Mw. 54 precedentium Ly; decentium Vd. preficere] om. ω. habetur] sequitur Ly. 56 imperator MzLy a (exc. Ca). 57 et] om. LyMw. 58 videtur ex hoc probari] tenet Ly; videtur Mw. hoc] posse add. Mz. quod] quia Ly a (om. Mw). 58–59 de uno et de alio videtur esse eadem ratio MzLy a (esse eadem ratio Mw). 59 quod] quid Ve. 60 1] om. Ly. laycorum] om. Ly. 61 in] ibi Ly a. Si ... laycorum] om. α_m. 62 et] vel Ly. huius Na. layci Ca. 63 forte] om. Mz. sese Ly. Ubi] Ut Mz. 64 Ex] on margin: Nota Mz.

721) D.63 c.23, col. 241. | 722) D.63 c.25, col. 242. | 723) D.63 c.2, col. 235. | 724) Gloss on D.63 c.2, s.v. invitatur, col. 418.

65 saltem invitati in electione episcoporum vocem possunt habere et ita potestatis huius sunt capaces.

Item, ut habetur dist. 63^a, c. *Valentinianus*, de eodem Valentiniano legitur quod episcopis convocatis pro electione episcopi Mediolanensis, quando fuit electus beatus Ambrosius, sic dixit: “*Nostis aperte, eruditi divinis eloquiis,*
70 *qualem oportet esse pontificem et quia non decet eum verbo solo sed etiam conversacione gubernare subiectos, et tocius semetipsum imitatore[m] virtutis ostendere testem quoque doctrine conversacionem habere bonam. Talem itaque in pontificali constituite sede, cui et nos, qui gubernamus imperium, sincere nostra capita submittamus et eius monita, dum tamquam homines delinquimus*
75 *necessario veluti curantis medicamina suscipimus.*”⁷²⁵ Post que verba ibidem immediate subiungitur: “*Hec autem, cum dixisset imperator, peccit sinodus ut magis ipse discerneret sapiens et pius existens.*”⁷²⁶ Ex quibus verbis ut videtur infertur aperte quod secundum assercionem sinodi supradicte imperator poterat eligere episcopum Mediolanensem quamvis noluerit. Unde et ait episcopis illis:
Ly.f. 260^b “*Super vos | est talis electio.*”⁷²⁷ Ex quo enim imperator eligere recusavit, ad episcopos illos pertinebat electio.

Rursus non minus potest imperatori competere ius eligendi summum pontificem quam concedere episcopatus pro sue voluntatis arbitrio ad preces summi pontificis, quia minus videtur eligere summum pontificem quam
85 summum pontificem debere rogare imperatorem ut ipse imperator concedat episcopatus personis idoneis. Sed imperator aliquando potuit ad libitum suum

65 invitative *Mz a* (iniciative *Ca*; *em. to* invitati *Mw*). electionem *Mz*. vocem] votum *Ly*. habere possunt *Ly a*. et] *supp. Na*. 66 huiusmodi *MzLy a* (*exc. Ca*). 67 Item] *on margin*: Quarto *Ly*. 67–68 Valentinianus ... electione] *om. Mz a* (Valentinianus *Ca supp. Mw*); Valentinianus *Ly*. 68 episcopi] episcopus *LyCa*. Mediolanensi *Na*. 69 sic dixit] dicit sic *LyCa*; dixit sic *Mw*. dixerit *o*. Nostis] Nescio *Ca*. erudiri *Ca*. divinis] *om. Mw*. 70 oporteat *Ly*; cuius *Ca*. 71 tocius] populi *add. Ly*. 72 testem quoque] testemque *Ly*; testem *em. from* teste in quocumque *Mw*. bonam habere *MzLy a*. itaque] utique *a*. 73 pontificali] *em. from* pontificalibus *Ve*. constituite] constituere *a* (*exc. Mw*). et] *om. Mw*. qui] *om. Mz*. 74 capita] subiciamus vel *add. Ca*. et eius] *em. to* eiusque *Mw*. delinquemus *Ly*; relinquimus *a* (*exc. Mw*). 75 necessaria *o*. veluti] et *add. a* (*exc. Ca*). curantis] corrigentis *Mz*; curanti *em. from* canti *Mw*; cartarium in *Vd*. medicamine *Mw*. ibidem] *om. Ly a*. 76 autem] enim *Ly a*. cum] *om. Ve*. imperator] eligere recusavit *add. Vd*. peccit] petit *Ca*. sinodum *Mz*. 77 decerneret *Ly*. pius] prudens *Ca*. verbis] *om. Mw*. ut videtur verbis *Mz*. videtur] dicitur *Vd*. 78 aperte] *em. from* experte *Mw*. predictae *MzLy a*. potuit *Mz*. 79 Mediolacen. *Ca*. 80 vos] inquit *add. Ly*. 82 potest ... ius] pertinebat imperatori ius vel potestas *Ly*; pertinebat imperatori ius vel potest competere *a* (pertinebat vel potest competere imperatori ius *Ca*). 83–84 episcopatus ... summi] † *Ca*. 84 quia] quoniam *LyMw*. quia ... summum] † *Ca*. videtur] esse *add. Mz, prec. Ly a*. 85 debere] *om. a*. rogare debere *Ly*. debere ... concedat] † *Ca*. ipse] *em. from* tempore *Ve*. 86–87 episcopatus ... personis] † *Ca*. 86–87 Sed ... idoneis] *om. MzLy a*.

725) *D.63 c.3, cols. 235–6.* | 726) *Ibid., col. 236.* | 727) *Ibid.*

concedere episcopatus personis ydoneis ad preces summi pontificis. Unde Leo papa, ut habetur dist. 63^a, c. *Reatina*, scribens Lotario et Ludovico augustis ait: “*Vestram mansuetudinem deprecamur quatenus Collono humili dyacono eandem ecclesiam*”, scilicet Reatinam, “*ad regendum concedere dignemini, ut, vestra licencia accepta, ibidem eum deo adiuvante consecrare valeamus episcopum. Sin autem in predicta ecclesia nolueritis ut preficiatur episcopus, Ausculanam ecclesiam – que viduata existit – illi vestra serenitas dignetur concedere ut, consecratus a nostro presulatu, deo omnipotenti vestroque imperio grates peragere valeat.*”⁷²⁸ Ex quibus verbis habetur quod imperator potuit concedere episcopatus personis ydoneis. Ergo et sibi potest competere ius eligendi summum pontificem.

Item illi potest competere ius eligendi summum pontificem cuius iussione potest fieri ordinatio summi pontificis quia ex gestis Romanorum pontificum, ut legitur dist. 63^a, c. *Agatho*, sic habetur: “*Hic*”, scilicet Agatho papa, “*suscepit divalem ab eo*”, scilicet ab imperatore, “*epistolam per quam revelata est quantitas pecunie que solita erat dari pro ordinatione summi pontificis facienda; sic tamen ut, si contigerit post eius transitum electionem fieri, non debeat ordinari qui electus fuerit nisi prius decretum generale introducatur in regiam urbem secundum antiquam consuetudinem, ut cum eorum consciencia et iussione debeat ordinatio prosperari.*”⁷²⁹ Ergo imperatori potest competere ius eligendi summum pontificem.

Discipulus: In verbis prescriptis quoddam insinuat mirabile, quod scilicet electio summi pontificis debuit presentari imperatori antequam ordinaretur in summum pontificem. Ex quo sequi videtur quod electus in summum pontificem per imperatorem debuit confirmari quia electio aliqua nulli debet presentari nisi

87–88 Leo ... ut] † Ca. 88 scribit Ly. Lothario Mz a. et] † Ca. augusto MzLy; aug. a (Augustinus Ca). 89 Colono NaLy; Collatio Mz; Collonio a_m; Collo^o Vd. 90 eandem] om. Na. scilicet Reatinam] om. Ly. ut] et Ca. 91 eum] om. Ly; cum Vd; cum add. Mw. domino Mz. 92 Sin] Si MzCa; Secundum Vd. volueritis Mw. 93 Tusculanam MzLy a. severitas Ly. 94 ut] supp. Mw. 96 poterat MzLy a (exc. Mw). potest concedere episcopatus personis ydoneis supp. Mw. potest] debuit em. from competit Vē. 98 Item ... pontificem] om. Ca. potest illi Mz. iussione] vissionem, on margin: al. iussione Vē. 99 pontificis] sed iussione imperatoris potest fieri ordinatio summi pontificis add. MzLy. 100 legitur] habetur Mz. Agatho^l] Agathos Vd. sic ... scilicet] om. Ly. papa] fuerat dari pro ordinatione summi pontificis facienda sic ut tamen ut si contingat (em. from -geret) add. Mw. 100–101 suscepit ... epistolam] accepit ab illo scilicet imperatore divalem id est regiam epistolam secundum suam postulationem Ly. 101 ab²] om. Mz a. relevata ω; levata Ly. 102 pecunie] om. Ly; pecuniarum Ca. 103 facienda] om. Ly. ut] om. Mw. contigerit] em. from contingeret Na; contingeret MzLy. 104 nisi] quin Ca. 105 regiam] regimina Vē. 106 ordinatio] om. ω. 106–107 Ergo ... pontificem] om. ω. 108 Discipulus] supp. Vd; on margin: Obicitur Ly. 110 quo] hoc Mz a. sequitur videri Vē.

728) D.63 c.16, col. 239. | 729) D.63 c.21, col. 240.

ad quem pertinet confirmare eandem. Si igitur electio summi pontificis imperatori debuit presentari eadem electio debuit confirmari ab eodem.

Magister: Respondetur quod non semper ad illum pertinet confirmare aliquam
 115 electionem cui debet presentari. Unde et nonnullis apparet quod electio
 imperatoris debet nunc presentari summo pontifici per quem tamen est minime
 confirmandus. Presentabatur ergo electio summi pontificis imperatori, non ut
 Lyf. 261ra imperator confirmaret eandem electionem | sed ut imperator examinaret
 electionem, qua examinata imperator consentiret eidem electioni et mandaret ut
 120 omnes sibi subiecti haberent electum pro vero papa et pro vero summo pontifice
 postquam esset ordinatus. Hoc Gracianus in sepedicta dist. 63^a, § *Principibus*
 testari videtur cum ait: “*Principibus vero atque imperatoribus electiones*
Romanorum pontificum atque aliorum episcoporum referendas usus et
constitutio tradidit pro scismaticorum atque hereticorum dissensionibus, quibus
 125 *nonnumquam ecclesia dei concussa periclitabatur; contra quos legibus*
fidelissimorum imperatorum frequenter ecclesia munita legitur.
Representabatur ergo electio catholicorum principibus, ut eorum auctoritate
roborata nullus hereticorum vel scismaticorum audeat contraire, et ut ipsi
principes tamquam devotissimi filii in eum consentirent, quem sibi in patrem
 130 *eligi viderent, et ei in omnibus suffragatores existerent*”.⁷³⁰ Sic secundum
 quosdam modo representatur electio imperatoris summo pontifici non ut papa
 electionem confirmet vel ut imperialem conferat sibi dignitatem, cum eo ipso,
 quod est electus, sit verus imperator, sed ut, auctoritate pape electione
 imperatoris roborata, nullus clericorum vel aliorum adherentium pape qui
 135 imperii dissipationem affectant, quorum – ut creditur – est hiis temporibus
 maxima multitudo, audeat contraire et ut ipse papa, tamquam zelator imperii et

112 quem] etiam *add. Ly.* eandem confirmare *Ly a.* Si] confirmare *add. Mw.* 114 Respondetur] Videtur, *on margin.* Respondetur *Ly.* illum] eundem *Ly.* 116 imperatoris] non *add., but canc. Vd.* nunc] *om. Vd.* minime est *Ly a. (exc. Ca).* minime] *om. Na.* 117 Presentabat *Ve.* ergo] etiam *Ly;* *om. Mw.* 118 examinaret] *em. from* intraret *Mw.* 119 electionem] eandem *Ly;* eam *Vd.* 120 subiecti sibi *Ly.* pro vero papa et] *om. Ly.* 121 Hoc] *om., Hic supp. Mw.* Gracianus] *om. Vd.* supradicta *Ly a_m.* §] *c. a_m (em. from que Mw).* Principibus *Vd.* 122 cum] qui *Mz.* electioni *Vd.* 123 reverendus *Mz;* referendi *Ca;* referendis *Vd.* 124 constituciones *a* (consuetudines *Ca*). tradidit pro] † *Ca.* pro] per *Na.* atque] *supp. Na.* discussionibus *Ly* (dissentio† *Ca*). quibus] † *Ca.* 125 contra] quam *prec. Mw;* que *Vd.* quos] quas *Mz a* († *Ca*). 126 ecclesia] dei *add. Ly;* † *Ca.* 127 Presentabatur *o;* Representabantur *Ly;* Representabitur *Mw.* electiones *Ly.* principibus] pertinet *add. Mz.* 128 vel] † *Ca.* auderet *Ly.* 129 assencirent *Mw.* 130 eligi] *om. Mz.* et] ut *Ly.* ei] eis *Ca.* Sicut *MzLy a.* 131 presentatur *Vd.* 132 confirmat *Mz.* sibi conferat (confirmat *Mz*) *MzLy a.* 133 est] sit *MzLy a. (em. to est Mw).* sit] est *Mz.* imperator verus *Ly.* electio *MzLy a.* 134 imperatoris] sic *add. MzLy a.* aliorum] *om. MzLy a.* 135 affectant] *em. Mw.* 136 contraire audeat *Mz.* contraire] *em. from* in contrarie *Mw.*

730) *D.63 d.p.c.27, col. 243.*

boni communis, in eum consentiat et eidem in omnibus – maxime in cohercione malorum – coadiutor existat.

Discipulus: Adhuc pro predicta assercione nitere allegare.

Magister: Videtur quod predicta assercio possit tali racione probari. Si imperatori non potest competere ius eligendi summum pontificem, hoc erit quia hoc aliquo iure irrevocabili sive indispensabili existit prohibitum. Si enim nullo iure prohiberetur imperator eligere summum pontificem ita posset ipse eligere sicut quicumque alius. Sed nullo iure irrevocabili sive indispensabili prohibetur imperator eligere summum pontificem. Ergo ius eligendi summum pontificem potest sibi competere. Maior clara videtur. Minor probatur quia, si imperator prohibetur eligere summum pontificem, aut prohibetur iure divino aut iure naturali aut iure humano. Sed non prohibetur iure divino, quia ius divinum in scripturis divinis habemus, dist. 8^a, *Quo iure*,⁷³¹ sed nusquam legitur in scripturis divinis quod imperator electioni summi pontificis non debeat interesse. Ergo hoc iure divino minime prohibetur.

Discipulus: Videtur quod hoc sit prohibitum in iure divino saltem implicite. Nam solis ecclesiasticis viris qui sunt successores apostolorum conceditur a iure divino potestas eligendi prelatos inferiores summo pontifice. Ergo multo forcius a iure divino huiusmodi potestas eligendi summum pontificem solis viris ecclesiasticis est concessa, et per consequens non potest imperatori competere. Antecedens probatur per hoc quod solis apostolis – qui erant ecclesiastici viri – concessa fuit potestas eligendi 72 discipulos, quorum tipum gerunt inferiores prelati, teste Anacleto papa qui, ut legitur dist. 21^a, c. *In novo*, ait: “*Videntes autem ipsi apostoli messem esse multam et operarios paucos, rogaverunt*

137 consentiat in eum *LyMw.* maxime in omnibus *Mz.* 139 Adhuc ... nitere] Pro opinione predicta vel assercione nitere adhuc *Mz.*; Pro assercione vel opinione predicta nitere adhuc *Ly a.* 141 possit *Ly a.* 142 irrevocabili] irrationabili *Mz.*; notabili *Ca.* existet *Mz.*; extitit *Ly.* prohibitum Si enim] *om. Vd.* Si enim] Sed cum in *LyMw.*; *on margin.* Minor *Ly.* enim] *om. Ca.* nullo] communi *add. Ca.* 143 prohibeatur *Ly.*; prohibetur *a (exc. Mw).* imperatori *MzLy.*; imperatorem *a.* 143–145 ita ... pontificem²] *om. Mz.* 143 posset] *em. from* potest *Mw.* ipse] *om. Ly a.* 144 irrevocabili] irrationabili *Ca.* 145 imperatori *Ly.*; imperatorem *a.* 146 Maior] *on margin.* Probatur prima Pars minoris *Ly.* clara videtur] videtur clara et *Ly a.* quia] quod *Ve.* imperatori *MzLy.* 147 prohibetur¹] prohiberetur *Ly a.* prohibetur²] prohiberetur *Ly a.* iure¹] *supp. Mw.* iure²] *om. Ly.* 149 habetur *Vd.* sed] scilicet *Ve.* numquam *MzLy a.* loquitur *Mw.* 150 electionem *a_m* (electione *Mw.*) non] *supp. Mw.* 152 Videtur] *on margin.* Obicitur *Ly.* sit] *supp. Mw.* in] *om. Ly.* 153 solis] *em. Ve.* qui sunt] propter *a_m* apostolorum successores *Mw.* conceditur] *om. Ly.* *supp. Mw.* a] *om. Vd.* 154–155 potestas ... divino] *om. Na.* 154 pontifice] pontifici conceditur *Ly.* 155 huius *o.* 158 fuerit *Mw.* eligendi potestas *a.* tipum] officium *MzLy a.* 159 teste ... legitur] *om. Ly.*; *supp. Mw.* 159–160 Ipsi videntes autem *Mw.* 160 et] *om. a.* operarios] aut *add. Vd.*

731) *D.8 c.1, col. 13.*

*dominum messis ut mitteret operarios in messem suam. Unde ab eis electi sunt 72 discipuli, quorum tipum gerunt presbyteri atque in eorum loco sunt constituti in ecclesia.*⁷⁷⁷³² Si igitur soli apostoli habuerunt potestatem eligendi 72 discipulos, soli successores apostolorum habent potestatem eligendi successores

165 72 discipulorum, quales sunt inferiores prelati. Ergo ex iure divino, scilicet ewangelico, habetur quod soli viri ecclesiastici habent ius eligendi prelatos, et per consequens ex iure divino concluditur quod nec imperator nec aliquis laycus potest habere ius eligendi summum pontificem.

Magister: Ad hoc respondetur quod, quamvis Christus voluerit quod apostoli

170 rogarent ipsum ut mitteret operarios, scilicet 72 discipulos, in messem suam, non tamen voluit ut soli successores apostolorum in apostolica dignitate haberent potestatem eligendi successores 72 discipulorum. Ex hoc enim sequerentur due absurditates: Una quod canonici cathedralium ecclesiarum non possent habere ius eligendi episcopos, quia illi non sunt successores

175 apostolorum; alia quod cardinales, diaconi et presbyteri non possent habere ius eligendi summum pontificem cum non sint successores apostolorum, quia qui non potest habere ius eligendi episcopos inferiores non potest habere ius eligendi summum pontificem.

Discipulus: Argumentando dixisti quod iure divino non prohibetur imperator

180 eligere summum pontificem. Nunc eandem argumentacionem proseguere.

Magister: Iure eciam naturali videtur quod imperator minime prohibeatur eligere summum pontificem, quia hoc dictamini rationis naturalis videtur minime obviare. Nec prohibetur iure humano irrevocabili sive indispensabili, quia omne ius humanum quo prohibetur est canonicum vel civile, sed utrumque

161 Unde] *supp.* Mw. 162 constituti sunt Ca. 163 Si igitur] † Ca. habebant Ly; *em. from* habeant Mw. 72] *em. from* quia Mw. 163–164 72 discipulos] successorem 72 discipulorum Ly. 163–166 72 ... eligendi] *om. Vd.* 164 discipulos] † Ca. successores²] successorem Ly; successorum Mw. 165 72] *em. from* ar. (=argumentum) Mw. inferiores] † Ca. 165–166 scilicet ewangelico] *om. a.* 165–166 habetur scilicet ewangelico Ly. 166 ecclesiastici] † Ca. 167 divino] † Ca. aliquis] alius Ly *a* (*om. Ca.*). 168 eligendi] † Ca. 169 *on margin:* Respondetur Ly. 170 72] *em. from* quia Mw. suam] *om. α_m.* 171–172 apostolorum ... successores] *om. Vd.* 172 haberent] *em. from* habent Mw. successorum Mw. discipulorum] *om. a. enim] om. Mz.* 173 sequentur *α_m.* Una] est *add. Ly a.* ecclesiarum cathedralium Ly *a.* non] *supp.* Mw. 174 possunt LyMw. possent habere] haberent *Vd.* 175 alia] est *add. Ly a* (*exc. Ca.*). diaconi cardinales Ly *a.* possunt LyMw. 176 sint] fuerint LyMw. 177 inferiores episcopos Mz. 179 Arguendo MzLy; Arguitive Ca; Arguere Mw; Arguens *Vd.* dixisti Mw. imperatori MzLyMw. 180 prosequaris MzLy *α_m* (prosequeris Mw). 181 Magister] *supp.* Mw; *on margin:* Probatur secunda pars minoris Ly. eciam] *om. Mz.* prohibetur *a.* 182–183 minime videtur Ly. 183 Nec] *on margin:* Probatur tertia pars minoris Ly. indispensabili] ut dispensabili Ca. 184–185 quia ... dispensabile] *supp.* Mw. 184 prohibetur] aliquid *add. Ca.*

732) D.21 c.2, § 2, col. 70; cf. Lk. 10:1–2; Mat. 9:37–10:1.

est revocabile seu dispensabile. Ergo nullo iure humano irrevocabili seu 185
indispensabili prohibetur. Quare ius eligendi summum pontificem potest
imperatori competere.

Capitulum IV

Discipulus: Allegaciones pro opinione secunda tam evidentes michi videntur ut
non curem ad ipsas responsiones audire. Et ideo dic quomodo ad allegaciones in
contrarium respondetur.

Magister: Ad primam ipsarum dicitur quod imperator et alii layci multorum 5
iurium spiritualium sunt capaces, quia sunt capaces omnium illorum iurium
spiri|tualium que possunt alicui competere non propter ordinem quem habeat 5
nec propter aliquod divinum officium cui mancipatus existat sed propter
communem utilitatem ecclesie, hoc est congregacionis fidelium. Et ideo, cum
ius eligendi summum pontificem non competat alicui racione ordinis nec 10
propter aliquod officium divinum cui habens ius eligendi sit mancipatus sed
propter communem utilitatem ecclesie, ut scilicet ecclesia habeat caput quod
ipsam regat, ideo hoc ius potest cadere in imperatorem et alios laycos. Quod
enim plurium iurium spiritualium layci sunt capaces, ita ut eciam causas
spirituales valeant terminare, testatur glossa Extra, *De iudiciis, c. Decernimus* 15
dicens: “*Papa vero civiles, criminales et spirituales scilicet causas potest layco
delegare, ar. 32^a dist., § Verum,*⁷³³ *et 2^a, q. 5^a, Mennam,*⁷³⁴ *et 63^a dist., In
sinodo,*⁷³⁵ *et c. Adrianus*⁷³⁶ *et 10^a, q. 3^a, Illud.*⁷³⁷⁷³⁸ Cum ergo dicit glossa allegata

186 Quare] igitur *add. Ly.*

1 Capitulum IV] respondet rationibus capitulo secundo pro prima opinione adductis *add. Ly; om. a*
(4 *Ca; ca^m 4^m supp. Mw; c. 4^m supp. Vd*). 2 Allegaciones] *on margin: Cap. IIII Ly. pro] ista add.*
MzLy a. 5 Magister] om. Ve. earum Ly; ipsorum Mw. dicitur] videtur Mz. 6 quia sunt capaces]
supp. Mw. 7 spiri|tualium] sunt capaces Quia sunt capaces omnium illorum iurium spiritualium
add. Ly. ordinem quem] ordinacionem quam Ly a^m. habeant MzMw. 8 nec] supp. Mw. existant
MzMw. 9–12 hoc ... ecclesie] om. Ca. 10 alicui] supp. Mw. 11 propter aliquod officium
divinum] racione officii MzLy a. sit] est em. from sed Mw. sed] scilicet Na. 12 ecclesie utilitatem
Ly. 12–13 quod ipsam] apud quod imperium Mz. 13 in] ad Ly. 14 enim] eciam Vd. sunt] em.
from sicut Ve; sint a. ita] et Ly; em. from et Mw. 15 valeat Ve. terminare] hoc add. Ly; ut add.
Mw. glossa] om. Ve. c] em. from cum Mw. 16 vero] nec add. Vd. scilicet] om. Ly. 17 ar. 32^a
72^a Ca. ar. ... Mennam] LXXXIII dist. Honoratus X q. III Illud XIII dist. Verum Ly. et 2^a] IX Mz;
14^a a. Mennam] nemini Ca. 18 10^a] III Ly a. 3^a] VI Ly. Cum ergo] Igitur quod Ly.
18–19 allegata ibidem glossa *Vd.*

733) *D.32 c.6, col. 118. | 734)* *C.2 q.5 c.7, cols. 456–7. | 735)* *D.63 c.23, col. 241. | 736)* *D.63 c.22,*
col. 241. | 737) *C.10 q.3 c.10, col. 626. | 738)* *Gloss on X 2.1.2, s.v. non praesumant, col. 522.*

ibidem quod layci iura mere spiritualia possidere non possunt, si intelligat de
 20 iuribus mere spiritualibus que nulli competere possunt nisi ratione ordinis vel
 divini officii cui est aliquis deputatus – sicut est ius consecrandi ecclesias et
 ordinandi clericos et celebrandi missas et huiusmodi – sic iura mere spiritualia
 nec secundum iura humana nec secundum iura divina possunt laici possidere. Si
 autem intelligat de iuribus mere spiritualibus – que ideo dicuntur iura mere
 25 spiritualia quia ad solum effectum spiritualem non secularem tantummodo
 principaliter ordinantur – sic secundum constitutiones et consuetudines
 humanas, que iam ordinate sunt et de facto servantur, layci iura mere spiritualia
 possidere non possunt. Que tamen possidere possent si huiusmodi
 constitutiones et consuetudines humane essent revocate, que ex causa
 30 rationabili revocari possent, quemadmodum aliquando contrarie constitutiones
 et consuetudines humane rationabiliter servabantur. Et ideo | huiusmodi iurium
 layci sunt capaces absolute, quamvis non servatis constitutionibus et
 consuetudinibus humanis que nunc servantur.

Ad secundam dicitur quod sicut aliqua secularia possunt competere pape, licet
 35 presit in spiritualibus, sic aliqua iura spiritualia possunt competere imperatori,
 licet presit in temporalibus sive secularibus. Et ideo sicut iura potissime
 secularia non potest habere papa, ita iura potissime spiritualia non potest habere
 imperator. Huiusmodi autem ius potissime spirituale non est ius eligendi
 summum pontificem. Sed huiusmodi ius potissime spirituale est illud ius quod
 40 ratione ordinis competit ecclesiasticis viris, quale ius cadere non potest in
 laycum.

19 quod] *supp. Mw.* iura] *om. Ly; supp. Mw.* 20 vel] *ratione supp. Mw.* 21 cui] *om. Ly.*
 deputatus] *em. from computatus Mw.* 21–22 deputatus ... missas] † *Ca.* 21 et] *om. LyMw.*
 22 clericos] *em. from electos Mw.* et²] *que add. Ly.* huius *Ve.* sic] *sunt Ly.* 22–23 sic ...
 secundum¹] † *Ca.* 23 humana] *divina Ly a_m.* iura² ... possunt] † *Ca.* divina] *humana Ly a_m.* laico
LyCa. possidere] *presidere Mz a (exc. Ca; em. to possidere Mw); competere LyCa.* 24 intelligat
 de] † *Ca.* de] *quod LyMw.* mere iura *Mz.* 25 ad solum effectum] *solum ad officium Ly.*
 effectum] *mere add. Ve.* spirituale non seculare *MzLy.* tantummodo] *et add. Ly a.*
 26 principaliter] *em. from principiter Ve.* principaliter ordinantur] *ordinantur et principaliter Mz.*
ordinatur Ve a (exc. Mw). instituciones *Mz.* 27 observantur *LyMw.* layci] *seculares Ly; om. a_m.*
 28 possidere possent] *possiderent Ly.* si] *em. from et Mw.* huius *Ve.* 29 et consuetudines] *om. Ve.*
 revocate] *em. from roborate Mw.* 30 revocari] *em. from roborari Mw.* aliquando] *alie Mw.*
 constitutiones contrarie *Ly a.* 31 conservabantur *Ly.* ideo] *om. Mw.* 32 non] *sint capaces supp.*
Ve. servatis] *salvis Ly.* 34 secundam] *scdm. Ly; 2^m a_m.* possunt competere pape] *pape convenire*
possunt Ly. 36 sive] *in add. LyMw.* 37 secularia ... potissime] *om. Ly.* 38 spirituale potissimi *Ly.*
 eligendi] *potissime spirituale non est ius eligendi add. Mw.* 39 huiusmodi] *em. Ve.* ius¹] *supp. Ve.*
 40 viris ecclesiasticis *Vd.*

Ad terciam dicitur quod imperator in quantum imperator secularibus debet esse contentus et hoc intelligit Nicholaus papa, dist. 10^a, *Imperium*⁷³⁹, sed tamen imperator in quantum Christianus, catholicus et Romanus potest intrmittere se de spiritualibus.⁷⁴⁰ Et licet non | ratione imperatorie maiestatis tamen in quantum Christianus et Romanus potest imperator habere ius eligendi summum pontificem. Ly.f. 261vb

Ad quartam respondetur quod – quia potestas secularis et ecclesiastica sunt potestates distincte ideo actus, qui competunt aliquibus, ratione huiusmodi potestatum sunt distincti – persona tamen habens unam potestatem potest habere aliquem actum talem qualem habet persona habens aliam potestatem. Alioquin nec papa nec aliquis prelatu ecclesiasticus posset habere quemcumque actum iurisdictionis sive potestatis secularis. Eligere autem summum pontificem non competit layco ratione potestatis secularis, et tamen ille qui habet potestatem secularem potest etiam habere actum eligendi summum pontificem. 50
55

Ad quintam respondetur dupliciter: Uno modo quod sicut membra diversa in corpore humano habent quedam officia propria et quedam communia. Movere enim et sentire possunt omnia membra humana; percutere et portare et plura alia potest homo mediantibus diversis membris. Alia autem officia sunt propria sicut videre, audire et huiusmodi. Sic in corpore ecclesie quedam sunt officia communia clericis et laycis et quedam propria clericis et quedam propria laycis. Eligere autem prelatum, nisi per consuetudinem vel constitutionem humanam aliter ordinetur, est officium commune clericis et laycis. Et ideo licet 60

42 3^m Mz α_m ; tertium Ly. 43 hoc] sic Vd. intelligit] intendit Ly a. Nicolaus LyVd. papa Nicholaus Ca. 10^a] 8^a a; c. supp. Mw. 44 Christianus] et add. a (exc. Mw). se intrmittere Vd. 45 de] in Ly a. Et] ita add. MzLy a (ideo non add. Ca; illa add. Mw). ratione imperatorie] imperatorem ratione Ca. maiestatis] dignitatis Ly. tamen] sed Mz. in quantum] em. from quantum Ve. 46 et Romanus] om. ω . ius eligendi] in eligendo Ly. 47 pontificem] potestatem add. Ly. 48 Ad] on margin: Ad quartum Ly. quartum Ly; 4^m Mw. respondetur] dicitur Ly a. 50 unam] supp. NaMw; om. Ly. 51 personam ω (em. to persona Ve); scilicet alia add. Mz; alia add. Ly a. 52 nec¹] om. MzLy a. aliquis] quicumque alius Ly. ecclesiasticus prelatu Ly. ecclesiasticus] non supp. Vd. 53 sive] sine Ly. non] em. from nec Mw. 54 tamen] ideo MzLy a. ille] om. Ly; iste α_m . 55 actum] et ius add. Ly; et habere ius add. a. 56 respondetur] dicitur a. 57 communia] contraria Mz. Movere] om. (gap) Mz; Motum Ly; Moveri α_m . 58 et¹] om. MzLy a (exc. Mw). percutere] etiam add. Na. et²] om. Ca. importare α_m (em. from imperatorem Mw). 59 diversis membris mediantibus Ly a. officia sunt] sunt membrorum officia Ly. sunt] om. Mz; membrorum add. a. 60 audire videre a (et audire Mw). 60–61 ecclesie ... et²] † Ca. 60 sunt quedam LyMw. 61 et²] om. a. 61–62 propria¹ ... Eligere] † Ca. 61–62 clericis² ... laycis] om. ω . 61 et³] om. Ly. 62 consuetudinem ... constitutionem] † Ca. vel] et MzLy a; per add. LyMw. 63 aliter ordinetur] alicui ordinis Mz. est officium] officium eius est Mz; (ad utrosque quia add. Ly) eius officium est Ly a. est ... clericis] † Ca. laycis et clericis Mw. 63–65 et ... laycis] om. Mz. 63 laycis] spectat add. Ly.

739) D.10 c.5, col. 20. | 740) Cf. IPP 12.20–5, p. 304.

eligere summum pontificem competat clericis nihilominus potest competere
65 laycis.

Aliter dicitur quod non est omnino simile de membris in corpore humano et
de membris in corpore ecclesie, licet sit simile quantum ad multa. Officia enim
membrorum propria in corpore humano ex natura competunt ita ut unum
70 membrum defectum alterius ex quacumque necessitate supplere non possit. Sed
propria possunt mutuo defectus suos supplere. Potest enim clericus supplere
vicem et defectum secularium, eciam quoad illa que sunt quodammodo propria
secularibus, sicut posset per multa que prius sunt tacta probari. Sic eciam layci
75 possunt in multis supplere defectum et negligenciam ac eciam maliciam
clericorum. Licet ergo quando corpus ecclesie esset optime dispositum –
quantum permittit status vite presentis – diversa officia diversis committi
deberent, quando tamen corpus ecclesie diversos defectus in diversis membris
patitur non est inconveniens ymmo necessarium quod uni diversa committantur
80 officia et quod unum membrum alterius fungatur officio. Et ideo esto quod
eligere summum pontificem esset quodammodo proprium clericis, non erit
inconveniens quod in casu summum pontificem eligat imperator vel solus vel
cum aliis.

Ly.f. 262ra Ad sextam respondetur quod modo imperator et layci non | possunt eligere
prelatos ecclesiarum collegiatarum quia hoc est per constitutiones humanas
85 prohibitum. Et ideo quando non fuit prohibitum per constitutiones humanas
tunc poterant eligere archiepiscopos et episcopos et aliarum ecclesiarum
collegiatarum prelatos. Omnes ergo canones, dicentes laycos non debere
interesse electionibus prelatorum et quod ius eligendi non cadit in laycum,
loquuntur pro tempore quo laycos eligere prelatos huiusmodi est prohibitum per
90 constitutiones humanas. Et cum dicitur quod layci ex nulla consuetudine

64 pontificem] † *Ca.* 66 Aliter] *on margin:* Responsio secunda *Ly*; † *Ca.* humano] animalium *Vd.*
67 sit] enim *prec. MzLy a_m* (*add. Mw*). simile sit *Ly.* enim] *om. Mz.* 68 propria membrorum *Ly*
a_m. natura] sibi *add. Ly.* unum] *em. from vincet Ve.* 69 necessitate quacumque *Ly.* complere *Ly.*
72–73 secularibus propria *Ly.* 73 posset] potest *Ly.* tacta sunt *MzLy a.* 75 quando]
quantumcumque *Ly.* 77 deberent] debent *MzLy a* (*exc. Ca;* debet *em. to deberent Mw; em. to*
deberent Vd). defectus] effectus vel *prec. Mz;* effectus *a* (*em. from deffectus Mw; em. to deffectus*
Vd). 78 est] quod *add. Mw.* committant *Ve.* 79 quod¹] per *Mw.* esto] *em. from est Mw.* 80 esset
quodammodo] quodammodo sit *Ca.* erit] esset *Na;* est *MzLy;* erat *Mw;* tamen *add. Ca.*
81 pontificem] vel *add. Ly.* vel eligat solus imperator *Ly.* 83 sextam] quartam *Mz.* respondetur]
dicitur *Ly a.* et] alii *add. LyMw.* possunt] *om. ω* (*supp. Ve*). 85 fuit] fuerit *LyMw.* 86 poterunt
LyMw. eligere] *om. Ly.* et¹] *om. Ly.* et²] *om. Ca.* 87 prelatos] eligere *add. Ly.* 88 quod] *om. Ly.*
in] aliquem *add. MzLy a.* 89 tempore] pro *add. Ly a_m.* laicis *Ly.* eligere ... prohibitum]
prohibitum est eligere prelatos *LyMw.* prelatos] *om. Ca.* huiusmodi] hic *Mz;* *om. Ly a.*

possunt habere ius eligendi prelatos quia, sicut allegatum est, talis consuetudo non est rationabilis nec potest prescribi, respondetur quod talem consuetudinem non esse rationabilem nec posse prescribi non est ex natura rei sed est ex constitutione humana. Multa enim fiunt imprescriptibilia per solam consuetudinem humanam. Talis igitur consuetudo modo non est rationabilis quia est contra iura et non potest prescribi quia hoc, ne scilicet prescribatur, est ordinatum per iura humana que ex causa rationabili abrogari valerent. Sic ergo, licet de facto constitutum sit ne imperator et alii layci habeant ius eligendi summum pontificem et alios praelatos, hoc tamen posset eis competere si per constitutiones humanas revocabiles non esset prohibitum.

Capitulum V

Discipulus: Si imperatori potest competere ius eligendi summum pontificem, dic secundum istam opinionem unde hoc habet.

Magister: Questio tua potest dupliciter intelligi: Uno modo, ut sit sensus, unde habet imperator ut sit capax huius potestatis sive iuris? Alio modo, ut sit sensus, unde habet hoc ius, scilicet ius eligendi summum pontificem? Si intelligatur primo modo – scilicet unde habet imperator quod sit capax huius potestatis sive iuris? – respondetur quod talem capacitatem habet ex hoc ipso quod est Christianus, catholicus et discretus et Romanus. Si enim esset imperator et non esset Christianus, non esset capax huius iuris, quia nullus preter Christianos

91 habere] *om. ω (supp. Ve).* sicut] *ut Ca.* 92 respondetur] *Ostendetur a. quod] om. Ly.* 93 est²] *om. Ly a (exc. Ca).* 94 constitutione] *consuetudine Ca.* fiunt] *sunt Ly; om. a_m.* prescriptibilia *a_m.* 95 consuetudinem] *constitutionem Mz a; on margin: al. constitutionem Ve.* igitur] *enim LyMw; om. Ca; autem Vd.* modo] *om. Vd.* non est modo *LyCa.* 96 iura] *om. Mz.* et] *modo add. LyMw.* hoc] *ius add. Ly; res add. Mw.* scilicet *ne Ca.* 97 ordinata *Mw.* Sic] *Si Ve.* 98 constitutum] *om. Mz.* layci] *non add. Ly.* habent *Ca.* 99 summum] *† Ca.* tamen] *non Ve.* eis] *† Ca.* 100 irrevocabiles *Ly.* non esset] *† Ca.*

1 Capitulum V] *movet incidentaliter questionem circa dicta capitulo precedenti scilicet unde huiusmodi habeat imperator potestatem scilicet eligendi summum pontificem ad quam respondetur dupliciter secundum duplicem intellectum quesiti et pro ratione ad secundum intellectum quesiti adducuntur tres rationes ad quas respondetur infra capitulo septimo add. Ly; om. a (5 Ca; ca^m 5^m supp. Mw; c. 5^m supp. Vd).* 2 Si] *on margin: Cap. v Ly.* pontificem] *primo add. Ly.* 3 dic] *dicis Vd; quod sit add. Ly a (quod sic add. Vd).* istam opinionem] *opinionem illam LyMw.* 4 Questio ... dupliciter] *Dupliciter potest tota dubitatio Ly a; on margin: Questio Ly.* tua] *modo tota Mz.* 4–5 sensus ... huius] *capax Ly.* 5 ut¹] *quod Vd.* huius] *huiusmodi Mz a.* 6 ius²] *om. Ly a.* pontificem] *om. Mz.* intelligatur] *arcetur Mz; intelligitur Ly; intelligitur em. from inter Mw.* 7 scilicet] *om. Ly.* huiusmodi *Na a.* 8 respondetur] *ostendetur a; on margin: Responso secundum primum intellectum quesiti Ly.* 9 et¹] *om. Ca.* 10 Christianus non esset] *supp. Mw.* huiusmodi *Na a (exc. Mw).* preter Christianos] *preterquam Christianus MzLy a.*

potest habere ius eligendi summum pontificem. Per illos enim qui foris sunt illa que sunt religionis Christiane tractari non debent (hoc excepto, quod in casu necessitatis posset etiam alius quam Christianus baptizare). Si etiam esset imperator et Christianus, sed non catholicus sed hereticus, quamdiu talis
 15 existeret potestatem seu ius eligendi summum pontificem non habet, quia nullus hereticus manens hereticus est capax huius iuris. Si etiam esset imperator
 Lyf. 262° Christianus et catholicus, sed non discretus (hoc est, non habens usum rationis sed in furorem versus), quamdiu talis existeret non esset capax huiusmodi potestatis sive iuris, saltem ut posset in actum exire. Quamvis enim si primo
 20 haberet huiusmodi potestatem sive ius et in furorem postea verteretur non eo ipso huiusmodi potestatem sive ius amitteret, tamen si primo esset alienatus a sensu sibi non deberet huiusmodi potestas sive ius conferri, nec etiam posset sibi conferri sic ut posset stante alienacione actum potestatis huiusmodi exercere.

25 Si autem interrogacio tua intelligatur secundo modo – a quo scilicet imperator habet vel habere potest huiusmodi potestatem sive ius – respondetur dupliciter: Uno modo quod imperator huiusmodi potestatem sive ius potest habere a summo pontifice, quia summus pontifex ius eligendi papam potest concedere clerico vel clericis, layco vel laycis, prout sibi placuerit. Quod probatur
 30 tripliciter. Primo sic: Qui est caput in spiritualibus omnium Christianorum habet disponere et statuere a quo sit caput omnium eligendum, presertim cum Christus specialiter non ordinaverit et explicite a quo debeat eligi idem caput. Sed papa est caput omnium Christianorum in spiritualibus. Ergo ad ipsum pertinet ordinare quis debet eligere summum pontificem, et per consequens a solo papa
 35 potest imperator habere ius eligendi summum pontificem.

11 Per] *om. Ly.* 11–12 illa que] *om. a_m.* 12 sunt] *om. Ly a_m.* religionis] *em. to religionem Mw.* Christiani *Mz a_m* (*em. to Christianam Mw*); sunt *add. Ly.* tractare *MzLy a_m.* hoc] *om. Ca.* quod] quia *Vd.* 13 possit *Ly.* etiam¹] *om. LyMw.* Si] *Sed Mw.* etiam²] *si supp. Mw.* 14 et] *om. a.* sed¹] *om. a.* 15 existeret] *talem add. a.* haberet *MzLy a.* 16 manens hereticus] *om. Ca.* huiusmodi *Na a.* etiam] *enim MzLy.* 17 hoc est] *scilicet Ca.* 18 huius *VeVd.* 19 iuris vel potestatis *LyMw.* in actum] *om. (gap) Mz.* primo] *prius LyMw.* 20 habet *Mz;* *em. from* habet *Mw.* furorem] *et add. Mw.* vertetur *Mz.* 21 amitteret] *em. from* reveret *Mw.* tamen] *sed a_m (supp. Mw).* 22 huius *Ve;* *om. Mw.* 22–23 nec ... conferri] *om. Vd.* 23 ut] *nec Ca.* possit *Ly.* huiusmodi potestatis *Ca.* huius *Ve.* 25 tua] *om. Mw.* intelligitur *LyMw.* scilicet] *supp. Mw.* 26 huiusmodi potestatem vel habere potest *Vd.* respondetur] *on margin:* Responsio ad secundum intellectum *Ly.* 27 huius *Ve.* 28 posset *Ly.* 29 clericis] *layco vel clericis add., but canc. Ve.* prout] *ut Ca.* 30 tripliciter] *om. Mz.* sic] *quia add. Ly.* omnium Christianorum in spiritualibus *Ca.* 31 statuere] *constituere Ly.* omnium] *om. MzLy a.* 32 non (*supp. Vd.*) specialiter *CaVd.* specialiter non ordinaverit] *ordinavit specialiter Ly.* non] *om. a (exc. CaVd; supp. Mw).* ordinavit *MzCa.* explicite] *et add. Mw.* idem] *tale Vd.* 33 in spiritualibus] *om. MzLy a.* 34 quis] *quia Mz.* debeat *LyMw.* 35 habere imperator *LyMw.* eligendi] *papam vel add. LyMw.* summum pontificem] *om. Ca.*

Secundo sic: Qui potest summum pontificem ordinare potest committere cui vult potestatem eligendi summum pontificem, et eius successor potest concedere cui voluerit ius eligendi successorem. Sed beatus Petrus ordinavit summum pontificem sibi successurum, scilicet beatum Clementem. Ergo et successor eius potuit concedere cui voluerit potestatem eligendi summum pontificem. 40

Tercio sic: Per sacros canones, quorum plures allegati sunt superius, 3° c. huius tercii,⁷⁴¹ papa aliquando concessit regibus, aliquando aliis ius eligendi, et non illicite. Ergo nullus potest habere ius eligendi summum pontificem nisi a papa.

Aliter dicitur quod imperator eo ipso, quod est Christianus, catholicus, 45
discretus et Romanus, habet ius et potestatem eligendi summum pontificem, nisi ipse eidem iuri – tacite vel expresse – renunciaret vel electio summi pontificis vel potestas concedendi ius eligendi de consensu Romanorum persone determinate vel personis determinatis concessa extiterit ita quod Romani non habent a papa potestatem sive ius eligendi summum pontificem; quod tali ratione probatur: 50
Christus taliter ordinavit ecclesiam ut ei in necessariis nequaquam deficeret et ut nullus homo per negligenciam suam vel maliciam quocumque necessario privare posset eandem. Sed inter alia necessaria ecclesie hoc non est minimum, Ly.f. 262va
ut sint aliqui qui, decedente summo pontifice, ius habeant eligendi | summum 55
pontificem successurum. Ergo in hoc Christus non defecit ecclesie nec posuit in potestate cuiuscumque ut posset per negligenciam suam vel maliciam hoc necessario totam ecclesiam dei privare. Sed si nullus haberet ius eligendi summum pontificem nisi a papa, posset papa per negligenciam suam vel maliciam privare totam ecclesiam dei potestate sive iure eligendi summum

36–38 ordinare ... voluerit] sibi successorem ordinare potest cui vult summum pontificem et eius successorem eligendi committere et eius successor cui vult potest concedere *Ly.* **36–37** potestatem eligendi summum pontificem cui vult *Ca.* **38** vult *Mz*; *em. from* vult *Mw.* **39** successorem *LyMw.* Clementem] † *Ca.* **40** potest *MzLy a.* cui voluerit] † *Ca.* vult *LyMw.* **41** Tercio ... Per] † *Ca.* sunt superius] † *Ca.* 3° c.] c. III *Ly a.* **42** huiusmodi *Na.* concessit aliquando *Ly.* aliquando²] aut *MzLy*; † *Ca.* eligendi] summum pontificem *supp. Mw.* **43** ius eligendi] *om. a_m.* a] *supp. Vd.* **45** Aliter] *on margin:* Alia responsio *Ly*; † *Ca.* imperator] *om. ω.* **46** et potestatem] *om. MzLy a.* **47** ipse] *om. Ly.* eidem iuri ipse *Mz a (exc. Ca).* **47–48** concedendi vel potestas (possibilitas *a*) *Mz a.* **48** concedendi] *om. Ly*; et *add. MzLy a.* Romanorum] alicui *add. MzLy a (exc. Mw).* **48–49** vel personis determinate *MzLy a*; vel *add. MzLy a_m.* **49** determinatis] *om. Vd.* quod] *ex Mz*; ut *Ly.* haberent *Na.* **50** sive] *om. Ly.* **51** totaliter *a_m (om. Mw).* ei] *em. from* eis *Ca.* nequaquam] *non a*; non *add. Ly.* defecerit *em. from* deficit *Mw*; vel defecerit *add. Ly.* et] vel *Ly a.* **52** suam negligentiam *Ly.* maliciam] necessario *add., but canc. Ca.* **53** possit *LyMw.* **54** ut] nec *Mw.* alicui] alicui *Mw.* decedente] deficiente *a.* summum] *om. Vd.* **55** pontificem] *om., on margin:* al. sibi *Ve.* In hoc igitur *LyMw.* **56** cuiuslibet *Ly a.* ut] *em. from* nec *Mw.* possit *Ly.* suam] *em. to* sive *Ve.* vel] *om. Ve.* **57** totam] *om. Ly*; *em. from* tamtam *Mw.* si] quia *ω*; *on margin:* al. si *Ve.* habet *a_m (habeat Ca).* **58** nisi] *om. ω.* **58–60** a ... pontificem] *om. Vd.* **59** dei] *om. Ly.*

741) Cf. above, 3.2 Dial. 3.3 [notes 720 et seqq.].

60 pontificem. Posset enim primo vel ex causa rationabili vel irrationabili privare
illos qui modo habent ius eligendi summum pontificem eodem iure. Antequam
aliis idem ius concederet posset preveniri morte vel per negligenciam aut
maliciam collacionem eiusdem iuris usque ad finem vite sue differre. Et ita
65 penes nullos remaneret ius eligendi summum pontificem. Quare hoc necessario
ecclesie ipsa ecclesia per prevencionem mortis pape vel per negligenciam aut
maliciam eius privata maneret, ita ut – absque miraculo speciali – nequaquam
posset ecclesia neque universalis neque particularis papam habere. Ex quo
infertur quod ius eligendi summum pontificem non est a papa. Et ideo ius
70 eligendi habent Romani non a papa sed eo ipso, quod sunt Christiani et
catholici.

Discipulus: Per rationem istam probatur quod Romani non habent ius eligendi
summum pontificem, quia si sic Romani per negligenciam vel maliciam possent
privare totam ecclesiam iure eligendi summum pontificem, possent enim
renunciare eidem iuri absque hoc quod ius eligendi summum pontificem aliis
75 quibuscumque concederent. Ergo tunc remaneret ecclesia absque iure eligendi
summum pontificem.

Item omnes Romani habentes ius eligendi summum pontificem possent fieri
heretici vel se convertere ad aliam sectam. Quo facto ius eligendi papam
amitterent. Ergo tota ecclesia dei remaneret sine iure et potestate eligendi
80 summum pontificem.

Amplius si Romani non habent ius eligendi a papa, quero quo iure habent ius
eligendi summum pontificem? Aut divino aut humano? Non divino, quia non
legitur in scripturis divinis quod deus eis dederit tale ius, nec humano, quia ius
humanum aut est civile aut canonicum. Iura civilia sunt iura imperatoris et
85 regum.⁷⁴² Iura canonica sunt iura summorum pontificum. Ergo Romani haberent

60 primo] hoc *Vd.* 61 modo] non *Ly.* iure] et *supp. Ve;* et *add. MzLy a.* 62 idem ius aliis *Ly.*
prevenire *Mz.* aut] vel per *Ly a_m.* 63 maliciam] vel per *add. Mw.* 63–66 collacionem ... eius] *om.*
Vd. 63 deferre *a_m* (*em. to differre Mw*). 64 summum] Romanum *Ca.* necessario] necesse est
MzLy; *em. from necessaria Mw.* 65 ipsa] ne *prec. Ly;* *om. Mw.* ecclesia] vel *add. Ca.* 66 eius] *om.*
MzLy a. ut] quod *Ly.* numquam *Mz a;* *om. Ly.* 67 possit *Mw;* esset *Vd.* 69 habent eligendi *Ly.*
71 Per] *on margin:* Obicitur primo *Ly.* istam rationem *NaCa.* illam *LyMw.* 72 Romani] *om. Ly.*
maliciam vel negligenciam *Mz a* (*exc. Mw*). possent] Romani *add. Ly.* 73 ecclesie *Ca.* iuris *Na.*
enim] *supp. Mw.* 75–76 concederent ... pontificem] competat aut conferatur *Ca.* 77 Iterum *Na;* *on*
margin: Secundo *Ly.* ius eligendi] *om. Ve.* 77–78 pontificem ... eligendi] † *Ca.* 79 amitterent ...
ecclesia] † *Ca.* tota] *om. Vd.* iure ... potestate] † *Ca.* 81 Amplius] *on margin:* Tertio obicitur et
respondetur capitulo sequenti *Ly.* si Romani] † *Ca.* eligendi] *om. Vd;* summum pontificem *add.*
LyMw. quero] *om. Ly.* 83 dederit eis (ei *Mz*) *MzLyMw;* dedit eis *a* (*exc. Mw*). nec] iure *add. Ly a.*
84 imperatorum *Ly.* 84–85 et regum] *om. a;* et *add. LyMw.* 85 Iura] vero *add. Ca.*

742) *Cf. D.8 c.1, col. 13.*

ius eligendi ab imperatoribus vel regibus vel a summis pontificibus. Sed non habent ius eligendi ab imperatoribus. Ergo a solis summis pontificibus habent huiusmodi ius eligendi. Et ita ius eligendi est a solo papa.

Ista sunt propter que apparet quod opinio ista et ratio allegata pro ipsa probabilitatem non videntur habere. Et tamen narra quomodo responderetur ad ipsa. 90

[Magister: Ad primum istorum responderetur quod ista opinio non dicit quod soli Romani in omni casu habent ius eligendi summum pontificem. Ad cuius evidenciam | dicitur esse sciendum quod summus pontifex non solum est prelatus et episcopus Romanorum, sed eciam est prelatus et episcopus omnium Christianorum. Et ideo in casu electio summi pontificis posset spectare ad quoscumque catholicos, quorum est prelatus et episcopus. Cum ergo dicitur quod si Romani haberent ius eligendi summum pontificem possent per negligenciam vel maliciam privare totam ecclesiam dei iure eligendi summum pontificem, responderetur quod hec ratio concluderet si nulli alii a Romanis in nullo casu haberent ius eligendi summum pontificem. Nunc autem licet Romani, quando sunt Christiani et catholici, habeant ius eligendi summum pontificem, tamen si renunciarent iuri illi vel efficerentur heretici, eo ipso alii catholici, quorum eciam papa est episcopus et prelatus, possent eligere summum pontificem. 105

Discipulus: Si alii catholici habent ius eligendi summum pontificem propter hoc quod summus pontifex est episcopus et prelatus omnium catholicorum, quare non eligunt semper summum pontificem cum Romanis, cum omnes illi debeant eligere prelatum qui habent ius eligendi? Et quare plus eligunt Romani quam alii, si ita alii habent ius eligendi sicut Romani? 110

86 vel¹] a *add. Mw.* 86–87 vel¹ ... imperatoribus] *om. Na.* 86 a] *om. a (exc. Mw).* 86–87 Sed ... pontificibus] *supp. Mw.* 87 habent¹] huiusmodi *add. Ly.* summis solis *Mz.* 88 huius *Ve.* ius eligendi²] eligendi ius *Ly.* 89 allegata ratio *Ly.* 90 habere non videntur *Ly a.* Et] Sed *MzLy.* 91 ipsam *Mw.* 92 Magister] *om. Ve;* on margin: Responderetur ad primum *Ly.* primam *a_m.* illorum *Mw.* illa *Mw.* ista opinio] opinio illa *Ly.* dicit] *em. from* debet *Ve.* 93 habeant *LyMw.* Ad] on margin: Nota *Ly.* 95–96 sed ... Christianorum] sed etiam aliorum *Ly;* *supp. Mw.* 96 potest *Ly.* 97 Cum] *om. a (exc. Ca).* 98 habent a (habeant *Vd).* summum pontificem] *om. Ca.* possunt *Mz.* 99 maliciam] *supp. Vd.* 100 ratio] responsio *Mz.* 101 casu nullo *MzLy a (casu nullum Ca).* 102 quando] eo quod *Ly.* habent *MzLy a.* 103 tamen] *supp. Mw.* renunciaret *Mz;* renunciantur *Mw.* 104 et] etiam *add. Ly a.* 106 Si] on margin: Questio *Ly.* propter] *supp. Mw.* propter hoc] eo *Ly.* 107 prelatus et episcopus *Mz a (exc. Mw).* et] vel *Mw.* 108 eligit *Mz.* cum Romanis summum pontificem *Ly a.* 109 prelatum eligere *LyMw.* plus] *em. from* cum *Vd.* 110 alii²] aliquando *Na;* *om. a_m.* habent alii *MzLyVd.* eligendi] *om. Ly;* *supp. Mw.*

Magister: Responsio ad secundum, quod queris, secundum istam opinionem aperit viam respondendi ad primum, quod queris. Ideo secundum istam opinionem primo recitabo qualiter respondetur ad secundum. Ad quod dicitur quod summus pontifex est quodammodo proprius episcopus Romanorum, in
 115 quantum videlicet Romani non habent alium episcopum et omnes alii preter ipsos habent proprios episcopos. Et ideo racionabiliter ad solos Romanos pertinet electio summi pontificis, quando sunt catholici. Quia tamen eo ipso, quod quis est episcopus Romanorum, est episcopus omnium catholicorum, ideo alii – licet pro casu aliquo habeant ius eligendi – non tamen habent ius eligendi
 120 cum Romanis, quia – licet habeant semper ius eligendi summum pontificem – non tamen habent ius eligendi nisi pro casu quando electio non spectaret ad Romanos.

Discipulus: Adhuc questioni mee non videtur satisfactum. Hoc enim queritur, quare alii a Romanis non habent ius eligendi nisi pro casu quando electio non spectaret ad Romanos, cum summus pontifex ita sit prelatus immediatus aliorum sicut Romanorum.
 125

Magister: Ad hoc respondetur quod secundum rationem rectam electio perficiendi semper concedi debet, si fieri potest, paucis qui possunt faciliter convenire, ne, si concederetur multis qui non possent faciliter convenire, propter
 130 difficultatem conveniendi differretur electio in notabile detrimentum boni communis et eorum quos habet regere perficiendus. Quia igitur Romani respectu aliorum catholicorum sunt pauci et summus pontifex nihilominus, sicut dictum est, quodammodo est proprius episcopus eorum (quia non habent alium episcopum sicut alii catholici), ideo non irrationabiliter alii catholici non habent

111 Responsio ad secundum] Ad *Ly*; Per rationem ad secundam (2^m *Ca*) *a*; *on margin*: Responsio ad quesitum et obiectionem secundam *Ly*. secundum?] *om. Mz*. 111–112 secundum? ... viam] habetur (habet *Ca*) via *a*. 112 respondendi] respondetur ergo *Mw*. primum] secundum, *on margin*: Ad secundum *Ly*. queris] quare *Na*. Ideo] *om. Mw*. 112–113 istam opinionem] opinionem illam *LyMw*. 113 primo] *om. Ly*. 2^{am} *Ca*. Ad quod] Unde *Ca*. 115 scilicet *Vd*. alium] aliorum *Mz*; in *add. Ly a*. alii omnes *LyMw*. 116 ipsos] Romanos *supp. Ve*. 117 pertinet ... catholici] † *Ca*. summi pontificis electio *LyMw*. 117–118 eo ... est?] † *Ca*. 118 est!] *om.*, catholicus *supp. Mw*. 118–119 omnium ... pro] † *Ca*. 118 catholicorum] Christianorum *LyMw*; et *add. MzLy a*. 119 aliquo casu *Ca*. habent *MzLy a*. non ... ius?] † *Ca*. habent ius eligendi] *om. Ly*. 120 quia] *supp. Mw*. habeant] † *Ca*. semper habeant *Ly a*. 121 habent tamen *Ve*. ius eligendi habent *LyMw*. pro] in *Ca*. 123–125 Discipulus ... Romanos] *om. Mz a* (*exc. a_m*); Discipulus Hoc videtur falsum ymo videtur ita facile ad alios pertinere (*om. a_m*) sicut ad Romanos *Ly a_m*; *on margin*: Obicitur *Ly*. 125 ita] eque *LyMw*; bene *add. Ly a*. 127 Ad] *on margin*: Respondetur *Ly*. rectam rationem *Ly a*. 128 perficiendi *Na*; *on margin*: al. promovendi *Ve*. debet concedi *Ly a*. debet] *supp. Na*. faciliter possunt *Ly a*. 129 si concederetur] consideretur *Ly*. possunt *a_m*. 130 differrentur *Mz*. 131 quos habet regere] quibus est rex *Ly*. regere] *om. ω*. perficiendus *Na*. 133 est quodammodo *Ly*. est?] *om. Mw*. proprius] *om. a_m*. eorum] ipsorum *a*. 134 non!] *om. LyMw*; *canc. Ca*. irrationabiliter] racionabiliter *Ly a_m*.

ius eligendi summum | pontificem nisi quando electio non spectaret ad Romanos (quia scilicet Romani vel ex renunciacione iuris sui vel ex apostasia aut heretica pravitate carerent iure eligendi). *Ly.f. 263^a*

Per hoc patet responsio ad primum quod quesivisti. Nam ideo alii catholici non eligunt semper cum Romanis quia, licet habeant ius eligendi, non tamen habent ius eligendi pro omni casu, sed solummodo pro casu quando ius eligendi ad Romanos minime pertineret. Ex hiis concluditur quod Romani sive possent cedere iuri eligendi summum pontificem sive omnes efficerentur heretici vel a fide apostate non possent privare ecclesiam dei iure eligendi summum pontificem, quia pro tali casu haberent alii catholici ius eligendi. 140

Capitulum VI

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad hoc quod accepi quod Romani nec iure divino nec iure humano habent ius eligendi summum pontificem.

Magister: Ad hoc respondetur quod, extendendo ius divinum ad omne ius naturale, Romani ex iure divino habent ius eligendi summum pontificem. 5

Discipulus: Ista responsio obscura michi videtur. Ideo ipsam secundum istam opinionem cupio declarari. Primo autem declara secundum eam quare dicitur: “extendendo ius divinum ad omne ius naturale”. Secundo quare omne ius naturale potest vocari ius divinum.

---

136 quia] quando *Ly*; cum *a*. scilicet] *om. Ly*; *supp. Mw*. sui] *om. Ly a*. ex²] *om. MzLy a*. apostasia *Na*. 138 primum] id *Ly*. quesivisti] *em. from quesivistis Na*. alii] *om. MzLy a*. 139 cum] *em. from ex Vd*. habent *MzCa*. 141 sive] si *Ly*; *supp. Mw*. possint *Ly*. 142 pontificem] *om. Ca*. 143 apostate] *em. to apostateret Mw*. possunt *Ly*. privare] *em. from servare Mw*. dei] de *MzVd*; *om. Ly a_m*. 144 quia pro] quin in *Ly*. alii catholici haberent *Mz*. catholici] *om. a*. eligendi] summum pontificem *add. MzLy a*.

1 Capitulum VI] respondet tertie obiectioni capituli precedentis ubi etiam notatur quod triplex est ius naturale et quomodo omne ius naturale potest vocari divinum *add. Ly*; *om. a* (6 *Ca*; *ca^m 6^m supp. Mw*; c. 6^m *supp. Vd*). 2 Dic] *on margin*: Cap. VI *Ly*. hoc] illud *Ly a_m*; *om. Vd*. accepi] excepi *Ve*. 4 Ad] *on margin*: Responsio *Ly*. ius²] *om. ω* (*on margin*: al. ius naturale *Ve*). 6 Ista] *on margin*: Questio *Ly*. michi videtur obscura *Ca*. Ideo] secundum *add.*, but *canc. Ca*. ipsam] istam *Mz a*; *om. Ly*. secundam *Mw*. istam] *om. a*. 7 eam] ea *Ve*. dicitur] in ista responsione ad arg^m *supp. Ve*. 8 extendendo] extendi *a*. omne¹] *om. a_m*. naturale] *on margin*: vel ratio non naturalem ut est dictum *supp. Ve*. Secundo] queritur *add.*, but *canc. Na*. 8–9 Secundo ... naturale] et *Mw*.

10 **Magister:** Primum dicitur propter tres modos iuris naturalis.⁷⁴³ Uno enim modo dicitur ius naturale illud quod est conforme rationi naturali que in nullo casu fallit,⁷⁴⁴ sicut est: “Non mechaberis”, “Non mentieris”, et huiusmodi.⁷⁴⁵

Aliter dicitur ius naturale quod servandum est ab illis qui sola equitate naturali absque omni consuetudine et constitutione humana utuntur, quod ideo dicitur
 15 naturale quia contrarium est contra statutum nature institute et, si omnes homines viverent secundum rationem naturalem aut legem divinam, non esset servandum nec faciendum. Isto modo, et non primo modo, ex iure naturali omnia sunt communia, quia in statu nature institute omnia fuissent communia,⁷⁴⁶ et si post lapsum omnes homines secundum rationem viverent, omnia deberent
 20 esse communia et nichil proprium. Proprietas enim propter iniquitatem est inducta 12^a, q. 1^a, *Dilectissimis*.⁷⁴⁷ Isto modo loquitur Ysidorus libro 5° *Ethimologiarum*, et ponitur in decretis, dist. 1^a, c. *Ius naturale*, cum dicit quod secundum ius naturale est “*communis omnium possessio et omnium libertas una*”.⁷⁴⁸ Non enim communis omnium possessio et omnium una libertas est de
 25 iure naturali primo modo. Tunc enim nullus posset sibi licite aliquid appropriare, nec aliquo iure gencium vel civili posset aliquis fieri servus, quia ius naturale primo | modo est immutabile | et invariabile ac indispensabile, dist.
 Ly f. 263rb 5^a, § *Nunc autem*,⁷⁴⁹ et dist. 6^a, § *Hiis itaque respondetur*.⁷⁵⁰ Constat autem quod
 Gs p. 933 aliqui iure gencium licite fiunt servi, teste beato Gregorio, qui, ut legitur 12^a, q.
 30 2^a, c. *Cum redemptor*, ait: “*Salubriter agitur, si homines, quos ab inicio natura*

10 dicitur] distinguitur Ly. modo enim Vd. 11 nullo] illo Ve. 12 huiusmodi] huius Ve. 13 dicitur] om. Ly; supp. Mw. naturale] est add. Ly. 14 omni] supp. Mw. constitutione humana aut consuetudine Mz. et] aut Mz; vel Ly. dicitur] est MzLy a. 15 contrarium] om. Ly a (non supp. MwVd); on margin: consuetudo vel constitutio in contrarium interdicta vel facta supp. Ve. statutum] statum MzLy; on margin: al. institutum (?) supp. Ve. omnes] om. ω. 16 homines] em. from omnes Na. secundum rationem] † Ca. 17 servandum] illa consuetudo vel constitutio supp. Ve; † Ca. faciendum nec servandum Ly. Isto] Secundo MzLy a. modo²] om. Ly. iure] † Ca. 18 statu] on margin: al. instinctu (?) supp. Ve. 20 esse] † Ca. proprium] on margin: quod post est inventum supp. Ve. enim] autem Ca. 20–21 inducta est Ly. 21 1^a] c. add. Ly. Dilectissimus ω (em. to Dilectissimis Ve) Ca; em. from Prelectissimis Mw. Ysiodorus Na; Ysodorus Mw. 5° libro MzLy a. 5°] v1^o (c. III° supp.) Ve. 22 c] om. Ly. 23–24 una libertas MzLy a. 24 Non ... libertas] supp. Mw. 25 modo] dicto add. Ly. licite sibi LyVd. aliquid] om. Mz. 26 vel] et MzLy a. civili] em. from cuilibet Mw. 27 ius] om. Ly. primo | modo] supp. Mw. est immutabile primo | modo Ly. invariabile] em. from inveritabile Mw. 28 §¹] c. Mw. Nunc] Non a. et] 10^a dist. in fine et add. a. §²] om. Mz a. itaque] ita Mz a. autem²] itaque MzLy a. 29 fiunt] fuerunt Mz; sunt Ly a. legitur] inquit Ly. 30 2^a] et Ly. redemptio a_m (em. to redemptor Mw); redempti Vd.

743) Cf. above, 3.2 Dial. 1.10 [note 99]. | 744) Cf. Brev. 2.24.5–9, p. 160. | 745) Cf. Exod. 20:3–17; Deut. 5:7–21. | 746) Cf. OND 27.71–96, 143–58, pp. 487–9; 88.94–6, 118–34, pp. 656–7; Brev. 3.7.7–13, 19–39, pp. 178–9. | 747) Cf. C.12 q.1 c.2, § 1, col. 676. | 748) D.1 c.7, col. 2. 749) D.5 d.a.c.1, § 2, col. 7. | 750) D.6 d.p.c.3, col. 11.

liberos protulit, et ius gencium iugo substituit servitutis, in ea natura, qua nati fuerant, manumittentis beneficio liberati reddantur".⁷⁵¹ Ex quibus verbis colligitur quod iure naturali omnes homines sunt liberi, et tamen aliqui iure gencium fiunt servi. Ex quo concluditur quod ius naturale uno modo accepto vocabulo non est immutabile, ymo licet contrarium statuere, ut iure fiat 35 contrarium.

Tercio modo dicitur ius naturale illud quod ex iure gencium vel alio, aut ex aliquo facto (divino vel humano), evidenti ratione colligitur, nisi de consensu illorum quorum interest contrarium statuatur. Quod potest vocari "ius naturale ex suppositione", sicut secundum Ysidorum, ubi prius, ius naturale est 40 "*deposicione rei vel commodate pecunie restitucio, violencie per vim repulsio*".⁷⁵² Ista enim non sunt iura naturalia primo modo, nec eciam secundo modo, quia nec fuissent in statu nature institute, nec essent inter illos qui secundum rationem viventes sola equitate naturali absque omni consuetudine et constitucione humana essent contenti, quia inter illos nulla res esset deposita vel 45 commodata nec aliquis alteri vim inferret. Sunt ergo iura naturalia ex suppositione, quia, supposito quod res et pecunie sint appropriate iure gencium vel aliquo iure humano, evidenti ratione colligitur quod res deposita et pecunia commodata debent restitui, nisi ex causa per illum vel illos cuius vel quorum interest contrarium ordinetur. Similiter, supposito quod aliquis violenciam de 50 facto iniuriose inferat alteri, quod non est de iure naturali sed contra ius naturale, evidenti ratione colligitur quod licet per vim violenciam talem repellere.⁷⁵³

Propter istos itaque tres modos iuris naturalis dicunt quod Romani ex iure divino habent ius eligendi summum pontificem, extendendo ius divinum ad omne ius naturale. Quia si extenderetur solummodo ad ius naturale primo modo 55 dictum (qualiter accipitur ius naturale dist. 5^a, § 1^a,⁷⁵⁴ et dist. 6^a, § *Hiis itaque*

31 iugo] in ea a. substitit *Ve.* servitutum a (servitutes *Mw*); ut *add. Ly.* natura] *om. a_m*; in *add. Ly.* qua] qui a. nati] sunt vel *add. Vd.* 32 manumittentes ω (*em. to manumittentis Vē*). liberati] libertati *NaLy.* redduntur a. 33 sunt omnes homines *Ca.* et] *om. Vd.* 34 fiunt] sunt *MzLy a.* fiunt servi] servi sunt *Ca.* uno] illo *Ly*; *on margin:* al. secundo *supp. Vē.* 35 ymo] bene *add. Ly*; non *add.*, but *canc. Mw.* 37 Tercio] *on margin:* 3° modo *Mz.* alio aut ex] *om. MzLy a.* 38 divino vel] *om. MzLy a.* 39 statuatur contrarium *Ly a.* poterit *Ve.* 40 suppositione] *em. from sup^{ne} Mw.* sicut] *om. a_m.* Ysidorum *Mw.* prius] supra *Ly a.* ius] *supp. Mw.* 41 deposicione] *em. to deposite Vē*; de potestate *MzLy a* (deposite *Mw*; *em. to deposite Vd*). vel] et *Mz a*; ut *Ly.* 42 non] *om. Mw.* naturalia] non *supp. Mw.* eciam] *om. MzLy a.* 44 omni] *supp. Na*; *om. Ly a.* 46 Igitur sunt *Ly.* 47 quod] quia *Mw.* sunt *LyMw.* 49 deberet *Mz a*; debet *Ly.* causa] vel *add. Vd.* per illum] periculum *Mz.* vel¹] per *add. LyMw.* 50 ordinare *Mz*; ordinaretur *Ly a.* 51 alteri] alii *Ly a.* 53 itaque] uitque *Vd.* dicunt] isti *add. MzLy a.* 55 solummodo extenderetur *Ly.* 56 qualiter accipitur] † *Ca.* § 1^a] *om. a_m*; secundum *Vd.* §²] *c. Ca*; ¶ *Mw.* 56–58 itaque ... ex] † *Ca.*

751) *C.12 q.2 c.68, col. 709.* | 752) *D.1 c.7, col. 2.* | 753) *Cf. 1 Dial. 6.44 (Gs 544 49–51; Ly 68va); 6.99 (Gs 626 42; Ly 109va).* | 754) *D.5 d.a.c.1, § 1, col. 7.*

respondetur,⁷⁵⁵ et dist. 8^a, § *Dignitate vero*,⁷⁵⁶ et dist. 9^a, § 1^a,⁷⁵⁷ et in multis aliis locis), Romani non haberent ex solo iure divino ius eligendi summum pontificem.

- 60 **Discipulus:** Quia istam distincionem iuris naturalis alias non audivi, volo obicere contra eam, ut ex solucione obieccionum secundum opinionem istam magis intelligam an contineat aliquid veritatis. Videtur itaque ista distincio verbis Ysidori in preallegato c. *Ius naturale* apertissime obviare: Tum quia dicit Ysidorus: “*Ius naturale est commune omnium nacionum, eo quod ubique*
instinctu nature, non consti|tucione aliqua habetur”.⁷⁵⁸ Ista non possunt competere secundo membro predictae distincionis, quia illa quorum contraria possunt esse licita secundum ius gencium non sunt communia omnium nacionum nec ubique habentur instinctu nature, quia non habentur ibi ubi contraria secundum ius gencium observantur. Tum quia ibidem dicit Ysidorus:
 70 “*Hoc autem si quid huic simile est, numquam iniustum, sed naturale equumque habetur*”.⁷⁵⁹ Hoc neque de secundo membro neque de tercio potest veritatem habere. Nam illud, quod dicitur ius naturale secundo modo, potest esse iniustum, ex quo contrarium potest esse de iure gencium. Quod enim contrariatur iuri gencium est censendum iniustum. Illud eciam quod dicitur ius naturale tercio
 75 modo potest esse iniustum, ex quo contrarium est de iure nature secundo modo. Quod enim non fiat restitucio commodate pecunie nec deposite rei est de iure nature secundo modo, cum de iure nature illo modo sit, quod nulla pecunia commodetur et nulla res deponatur, quia secundum ius nature sic accepto vocabulo omnia sunt communia. Et ita secundum illud ius nulla pecunia potest

Ly.f. 263vo

57–58 et¹ ... haberent] *om. Mz a*; quod *Ly.* 57 8^a] 7^a *o.* Dignitate] Significate *o.* 58 divino] non habent *add. Ca.* eligendi ius *Ly.* summum] † *Ca.* 59 pontificem] non habent *add. Ly.* 60 distincionem] scilicet *add. Mz.* alias] † *Ca.* 61 solucione] † *Ca.* obieccionis *Mw.* secundum] *om. a.* 62 distincio] † *Ca.* 63 Ysodori *Mw.* 64 Ysodorus *Mw.* omnium] *om. Mw.* uibcumque *Ly.* 65 instinctu] in statu *MzLy a.* nature] institute *add. Vd.* non¹] cum *o* (*em. to non Vē*). consti|tute *Ly.* habentur *Ly.* 66 membro] huius *add. Ly.* dicte *a.* distincionis] *em. from* constitucionis *Mw.* 67–69 non ... gencium] *om. Vē.* 67 communia] contraria *Mz.* 68 ubicumque *Ly.* instinctu] in statu *MzLy a* (*em. from in Mw.*) nature ... habentur²] *supp. Mw.* 69 contrarium *Mw.* observentur *Ca.* Tum] *on margin:* Secundo *Ly.* Ysodorus *Mw.* 70 quid] quod *Ca*; quis *Mw.* huic simile est] simile est hic *a* (simile huic est *Ca*); autem *add. Vd.* simile] libere *Mz.* iniustum numquam *Ly.* equumque] quandoque *Mz a.* 71 tercio] membro *supp. Mw.* 72 Nam] Omne enim *LyCa*; Omnino *a* (*exc. Ca.*) 73–75 gencium ... iure] *om. a_m.* 73–77 gencium ... iure] *om. Mw.* 73–74 contrariatur ... censendum] iuri gentium est contrarium censendum est *Ly.* 74 ius] *om. MzLy.* 75 est] potest esse *MzLyVd* (*om. a_m.*) iure] lege *Ly.* modo²] dicto *add. Ly a* (*om. Mw.*) 76–77 Quod ... modo¹] *om. VēMzLy a.* 77 nature²] naturali *Ly*; *om. Vd.* illo] primo *a*; secundo *supp. Vē.* modo²] dicto *add. Ly a_m.* 78 et] *om. Ly.* quia] quod *Mz a* (*exc. Ca.*) secundum] si *Mz a.* naturale *Ly.* 79 vocabulo] illo *add. MzLy a.*

755) *D.6 d.p.c.3, col. 11.* | 756) *D.8 d.p.c.1, col. 13.* | 757) *D.9 d.a.c.1, col. 16.* | 758) *D.1 c.7, col. 2.* | 759) *Ibid.*

commodari nec aliqua res deponi. Ista sunt, que movent me contra 80
distinccionem premissam. Tu vero dic qualiter respondetur ad ipsa.

Magister: Ad ista dupliciter respondetur: Uno modo quod quedam verba in
predicto capitulo *Ius naturale* debent intelligi solummodo de iure naturali primo
modo dicto et quedam de aliis. Et ideo verba illa que accipis obiciendo de iure 85
naturali primo modo dicto debent intelligi, et sic contra predicta non videntur
concludere. Aliter dicitur quod illa verba que obiciendo accipis de omni iure
naturali dicuntur, sed sane debent intelligi. Cum ergo dicit Ysidorus: “*Ius
naturale est commune omnium nacionum*” etc.,⁷⁶⁰ intelligit quod ius naturale
primo modo dictum sic est commune omnium nacionum quod omnes naciones 90
indispensabiliter obligantur ad ipsum. Et ideo instinctu nature, hoc est naturalis
racionis, que numquam fallit, habetur. Ius autem naturale secundo modo dictum
sic est commune omnium nacionum quod omnes naciones, nisi ex causa
racionabili ordinent contrarium, tenentur ad ipsum. Et ideo est ex instinctu
nature, hoc est racionis naturalis, antequam contrarium statuatur per 95
ordinacionem humanam. Racio enim dictat quod omnia sunt communia,
antequam de consensu hominum approprientur. Ius vero naturale tercio modo
est commune omnium nacionum ex suppositione, si scilicet omnes naciones
statuerint vel fecerint illud ex quo ius illo modo dictum evidenti racione
colligitur. Et ideo instinctu nature, hoc est racionis, habetur, illo supposito ex 100
quo tali modo colligitur.

Consimiliter dicitur de illis verbis que secundo allegas: “*Hoc autem si quid
huic simile*” etc.,⁷⁶¹ quod possunt de secundo membro intelligi, quia tale ius

81 predictam Ly; om. Vd. Tu vero] Ideo Ly. vero] *supp.* Mw. ipsa] illa Mz. 82 Ad] *on margin:* Respondetur Ly. dupliciter] duo Ly a (2° Mw). 83 capitulo] modo capiendi Ly. intelligi debent Ly. 84–85 et ... dicto] *om. Ve.* 84 Et] *om. Ly.* illa] *om. MzLy a.* accipis obiciendo] obicis Ly a. 85 dicto] tantummodo *add. Mz.* debent intelligi] *canc. Ve.* 86 Aliter] *on margin:* Alia responsio Ly. obiciendo accipis] accipiendo obicis Ca. 87 dicuntur] intelliguntur Ly; *em. from* respondetur (?) Mw. Cum] *on margin:* Ad primum Ly. Isidorus Ly; Ysodorus Mw. 88 omnium] gentium *add. Vd.* 88–89 etc ... quod] cum Ly a_m. 89 sic] nec ω (*on margin:* al. deest hoc verbum nec Ve). nacionum] et *supp. Ve.* 90 obligentur Ca. instinctu] in statu MzLy a. hoc] homo Ve. est] ius *add. Ly, but* *canc. Mw.* naturalis] *om. Ly.* 90–91 racionis naturalis a. 91 autem ius Ly. naturale] *om. Ly a.* dictum] ius naturale quod *add. Ly;* naturale *add. a* (ius naturale *add. Mw.*) 92 quod] quia Mz. nisi] non Ca. 93 ordinetur Ly a. tenentur] *em. from* ordinetur (?) Vd. est] *om. a.* instinctu] statu MzLy a. 95 Racio] Ideo Ly a_m. enim] *om. Ca.* dicebatur Ly; dicebat Ca. 96 appropriarentur Ly. modo] dictum *add. Ly.* 97 scilicet] *supp. Mw.* 98 statuerunt vel fecerunt LyMw. ex] *om. Ly a.* quo] quod Vd. 99 instinctu] in statu MzLy a. naturalis racionis LyMw. racionis] naturalis *add. Mz a* (*exc. Mw.*), *prec. LyMw.* 100 intelligitur Ly. 101 Consimiliter] *on margin:* Ad secundum Ly. Hic a. autem] aut *add. Na;* et *add. MzLy a.* 102 huic] hoc Mz; *om. Ly;* hic a (*exc. Ca.*) simile huic Ca. de] esse Mw. membro] modo a. 102–103 quia ... sed] *om. Ly;* *supp. Mw.*

760) See above [note 758]. | 761) See above [note 759].

Ly.f. 263vb naturale numquam iniustum, sed naturale equumque habetur, nisi contrarium aliquo iure humano ex causa rationabili statuatur. Ius eciam naturale tercio modo dictum aliquo modo numquam iniustum sed semper naturale equumque habetur, quia, illo supposito ex quo evidenti ratione colligitur, numquam iniustum sed semper naturale equumque habetur, nisi per illum vel illos cuius vel quorum interest contrarium ordinetur.

Discipulus: Videtur quod ista sint inconvenienter dicta, quia secundum ista idem verbum semel positum in verbis premissis Ysidori acciperetur equivoce.

Magister: Hoc non reputatur inconveniens, quia hoc notat glossa, dist. 63^a, c. *Nosse*, dicens: “*Nota verbum semel hic positum, equivoce poni, sic 28^a dist., Presbyterum*”⁷⁶²,⁷⁶³

Gs.p. 934 **Discipulus:** Declarasti secundum opinionem prescriptam | quare dicit Romanos habere ius eligendi summum pontificem ex iure divino, extendendo ius divinum ad omne ius naturale. Nunc dic secundum eandem, quare dicit omne ius naturale posse vocari ius divinum.

Magister: Hoc ideo dicunt tum quia omne ius quod est a deo, qui est conditor nature, potest vocari ius divinum. Omne autem ius naturale est a deo, qui est conditor nature, ideo etc. Tum quia omne ius quod explicite vel implicite continetur in scripturis divinis potest vocari ius divinum, quia “*ius divinum in scripturis divinis habetur*”⁷⁶⁴ dist. 8^a, *Quo iure*. Omne autem ius naturale in scripturis divinis explicite vel implicite continetur,⁷⁶⁵ quia in scripturis divinis sunt quedam regule generales ex quibus vel solis vel cum aliis colligi potest

103 iniustum] est *add. Mz a (supp. Mw)*. 103–104 naturale² ... Ius] † *Ca*. 103 equumque] equum quia *MzLyVd*. loquitur *Mz*. 104 constituatur *Ly*. 104–105 naturale ... numquam] † *Ca*. 105 numquam] est *add. MzLy a*. sed ... equumque] † *Ca*. naturale equumque] ut naturale et equum ut *Ly*. equumque] equum quod *Mz*; equum quia *a (em. to equumque Mw; equum est quia Vd)*. 106 quia] *om. MzLy a*. 106–107 quia ... habetur] *om. Vd*. 106 illo] *em. from primo Mw. evidenti] † Ca*. 107 iniustum] iustum, *on margin*: al. iniustum *supp. Ve*. equumque] equum est quia *MzLy*; equum quia eciam *Ca*; equum (-que *supp.*) est quod *Mw*. nisi] ibi *MzLy*. vel] per *add. Mz*. 108 ordinetur (ordinare *MzLy*) contrarium *MzLy a*. 109 Videtur] *on margin*: Obicitur *Ly*. sunt *Mz a*. quia] quod *Ve*. 110 idem] illud *Ly a*. semel] *em. to solum Vd*. Ysodori *Mz*. accipitur *Ly*. 111 Hoc] *on margin*: Respondetur *Ly*. hoc] (hoc *supp.*) sic *Mw*. 63^a] scilicet *add. Mz*. 112 Nosse] *Iuste a*. positum hic *Ly a*. poni] ponitur *Ly a_m*. 114 Declarasti] *on margin*: Secundum quesitum *Ly*. dicit] dicitur *Ve*. 116 Nunc ... naturale²] *om. a*. eandem] opinionem *supp. Ve*. 117 ius] *om. MzLy a*. 118 Hoc] *on margin*: Responsio *Ly*. tum] *om. Ly*. est¹] *om. Vd*. 119 nature] *em. to omnium Vd*. est¹] deo vel *add. Mz*. 120 ideo] Igitur *Ly a_m*; *om. Vd*. etc] sicut *ω (em. to etc. Ve)*. 121 ius divinum¹] divinum ius *LyMw*. ius divinum²] divinum ius *Ly*. 122 habetur] continetur (ut habetur *add. Ly*) *Ly a*. 8^a] c. *add. Ly*. 122–123 explicite vel implicite in scripturis divinis *Mw*. 124 vel¹] *om. MzLy a*. potest] quod *add. Ly a*.

762) *D.28 c.16, cols. 105–6*. | 763) *Gloss on D.63 c.12, s.v. clero et populo, col. 424*. | 764) *D.8 c.1, col. 13*. | 765) *Cf. D.1 d.a.c.1, col. 1*.

omne ius naturale et primo et secundo et tercio modo dictum, licet in eis non
inveniatur explicite. 125

Discipulus: Declarasti secundum opinionem prescriptam duo que michi
videbantur obscura. Nunc dic qualiter secundum eandem Romani ex iure divino
habent ius eligendi summum pontificem.

Magister: Ad hoc dicitur quod Romani ex iure naturali tercio modo dicto 130
habent ius eligendi summum pontificem. Supposito enim quod aliquibus sit
aliquis prelatus vel princeps aut rector preficiendus, evidenti ratione colligitur
quod, nisi per illum vel illos cuius vel quorum interest ordinetur contrarium, illi
quibus est preficiendus habent ius eligendi preficiendum eis, ut nullus debeat
dari ipsis invitis. Hoc innumeris racionibus et exemplis videtur posse probari, 135
sed adducam pauca:

Exemplum est ad hoc quia universitati mortalium nullus prefici debet nisi per
electionem et consensum ipsorum.⁷⁶⁶

Amplius, quod omnes tangit, ab omnibus tractari debet.⁷⁶⁷ Aliquem prefici
omnibus omnes tangit. Ergo per omnes tractari debet. 140

Rursus, quorum est sibi facere iura, illorum est sibi, si voluerint, caput eligere.
Sed populus quisque et civitas potest sibi proprium ius facere, quod civile
vocatur, dist. 1^a, *Ius civile*.⁷⁶⁸ Ergo et populus et civitas potest sibi caput eligere. 145
Et ita semper spectat ad illos quibus est aliquis preficiendus preficiendum
eligere, nisi per illum vel illos cuius vel quorum interest contrarium ordinetur. 145

125 et¹] *om. Ly a.* primo et secundo] primo modo secundo modo *Ly.* 126 explicite] sit ius divinum
add. Ly a. 127 Declarasti] *on margin:* Tertium quesitum *Ly.* michi] *om. Ly.* 128 videntur *Mz.* Si
nunc dicit *Mw.* eandem] opinionem *supp. Ve.* Romani] rationem *Ly a.* divino iure *Mw.* divino]
Romani *add. Vd.* 130 Ad] *om. ω Mz;* *on margin:* Responsio *Ly.* dicit *ω Ca.* quod] quia *Ve.*
131 aliquibus] aliquis *Mz.* 131–132 aliquibus sit aliquis] aliquis alius *Vd.* 133 nisi] *em. from* si
Mw. vel¹] per *add. Ly.* interest] et *add. Mw.* ordinetur] *om. (gap) Mz.* ordinetur contrarium] non
ordinetur *Ly.* 134 quibus] *em. from* qui *Vd.* preficiendum] et preficiendi *Ly.* eis] ipsis *Vd.* ut]
unde *MzLy a.* debet *Mz a.* 134–135 debeat dari] dari debet *Ly.* 135 Hoc] Hic *Mz.* innumeris]
multis *Ly.* exemplis et racionibus *MzLy a.* videtur posse] posset *Ly.* probari posse *α_m.* 136 sed]
sicut *Vd.* pauca *Ly;* *om. Vd.* 137 Exemplum] Et prima, *on margin:* Probatur rationibus, Prima *Ly.*
quia] quod *VeLy α_m.* 138 ipsorum] eorum *Ly.* 139 Amplius] est *add., but canc. Mw;* *on margin:*
Secunda *Ly.* ab omnibus] per omnes *MzVd.* ab omnibus tractari debet] debet tractari per omnes
(quod autem debeat *add. LyMw;* sed *add. Ca) Ly α_m.* Aliquem] aliquis *MzLyVd;* quis *Mw.*
140 omnibus] aliis *MzLy a.* 141 Rursus] *on margin:* Tertia *Ly.* est¹] interest *Ve;* *supp. Mw.* sibi²]
om. VeLy. eligere caput *Ly.* 142 quisque] quicumque *Ly a.* 143 1^a] et *Mw;* 4^a *Vd.* sibi] proprium
ius facere et *add. MzLy.* 143–144 sibi ... illos] † *Ca.* 144 spectant *LyMw.* 144–145 aliquis ...
eligere] † *Ca.* 145 vel¹] per *add. Mz.* illos ... contrarium] † *Ca.* cuius vel] *om. Mw.*

766) *Cf. gloss on D.54 c.1, s.v. qui aliquid, col. 366. | 767) Cf. gloss on D.96 c.4, s.v. pertinet, col. 618; X.1.23.7, § 6, col. 152; Sext. 5.13.29, col. 1122; Cod. 5.59.5.2, p. 231. | 768) D.1 c.8, col. 2.*

Quod ideo dicitur, quia illi possunt – saltem in multis casibus – cedere iuri suo et transferre ius suum in alium vel alios. Per quem modum licet populus ex iure naturali tercio modo dicto vel secundo modo habuerit ius condendi leges, illam tamen *potestatem transtulit in imperatorem*,⁷⁶⁹ et ita fuit in potestate eius
 150 transferre in aliquem vel aliquos ius eligendi imperatorem. Similiter si illi quibus est aliquis preficiendus sint in huiusmodi subiecti alicui superiori, ille superior potest ordinare quod illi non habeant ius eligendi, licet haberent ius eligendi ex iure nature illo modo dicto, si scilicet nec per ipsos nec per superiorem esset contrarium ordinatum.

155 Et ita videtur istis quod propositio preaccepta est evidens reputanda. Sed summus pontifex est specialiter quodammodo preficiendus Romanis, quia non habent episcopum alium. Ergo ipsi ex iure naturali illo modo dicto, scilicet ex iure naturali ex suppositione (ex hoc scilicet supposito quod debent habere episcopum), habent ius eligendi ipsum, nisi per ipsos Romanos vel alium
 160 superiorem Romanis, qui habeat in huiusmodi potestatem, contrarium statuatur vel ordinetur. Ipsi enim Romani poterunt cedere iuri suo et transferre ius eligendi summum pontificem in alium. Poterant etiam transferre in alium ius instituendi electores summi pontificis. Superior etiam Romanis qui in huiusmodi habuerit potestatem poterat concedere ius eligendi aliis quam
 165 Romanis. Sed ille superior fuit Christus et non papa. Et ideo Christus et non papa poterat privare Romanos iure eligendi summum pontificem. Sed Christus non privavit Romanos iure eligendi episcopum suum. Quando enim Christus prefecit beatum Petrum omnibus Christianis, dans sibi potestatem ut ubi vellet sedere eligeret ita ut ibi esset quodammodo proprius illorum episcopus, non
 170 privavit illos iure illo, quod omnibus competit quibus est aliqua preficienda

146 saltem in] † *Ca.* cedere] eodem *ω* (*em. to eidem Ve*). suo] renuntiare *supp. Ve*. 147 ius] † *Ca.* vel] in *add. Mz α_m*. populus] *om. Mz*. 148 habet *LyMw*; habent *Ca.* 149 tamen] *om. Mz*. fuit] *om. Ly.* eius] imperatoris fuit *Ly.* 150 imperatorem] *om. Ly.* si] *om. Ly.* 151 sint] sunt *VeLy.* in huiusmodi sint *Mz.* in] *supp. Na.* 152 habeant] habent *Ly.* 152–153 licet ... eligendi] *om. Na.* 152 haberent] habeant *Ly.*; habent *Mw.* 153 naturali *Ly.* illo] 2° *MzLy a.* ipsos] ipsum *a.* 157 alium episcopum *Mz.* illo] primo *Mz.*; tertio *Ly a.* scilicet] id est *Ly a.* 158 scilicet ex hoc *Ca.* 159 ipsum] episcopum *Mz a. (exc. Mw).* 160 habeant *Ve α_m*. statuatur contrarium *Ly.* 161 potuerunt *Ly.* et] vel *Ly.* 162 alium¹] vel alios *add. MzLy a.* Poterant] Potuerunt *Ca.*; Poterunt *Vd.* Poterant ... alium²] *om.*, Potuerunt etiam transferre in alios *supp. Mw.* in alium²] *om. Ly.* 163 constituendi *LyMw.* elecciones *Ve.* summi pontificis] sive pontifices *Ca.* Superiores *a.* in] *canc. Ve.* 164 habuerit] habent *a.* potestatem poterat] *om. α_m*. poterat] potest *Ly.*; *om.*, possunt *supp. Vd.* 165–166 et non papa²] *om. Vd.* 166 pontificem] in alium *add. Na.* 167 iure eligendi episcopum suum] eligere summum pontificem sive iure eligendi *a.* (iure eligendi summum pontificem sive iure eligendi *Ca.*) episcopum suum] summum pontificem *Ly.* 168 sibi] *om. Mz.* 169 sedere] sedem *NaLy.* ibi] ubi *Vd.* illorum proprius *Vd.* episcopus] esset *supp. Vd.* 170 illos] eos *Ly a.* aliqua preficienda] aliquis preficiendus *Vd.* preficiendi *Ly.*; preficiend. *α_m*.

769) *Cf. gloss on D.2 c.1, s.v. populi, col. 8.*

potestas sive secularis sive ecclesiastica, vel per superiorem contrarium ordinetur. Ergo cum beatus Petrus elegerit sedem Rome, sequitur quod Romani habent ius eligendi successorem beati Petri, qui eis scilicet preficiendus est in spiritualibus. Et ita Romani ex iure divino, extendendo ius divinum ad quodcumque ius naturale, habent ius eligendi summum pontificem. 175

Discipulus: Videtur quod secundum istam opinionem melius diceretur quod ex iure gencium Romani habent ius eligendi episcopum suum, quia hoc | est de iure gencium quod omnes quibus est aliquis preficiendus habent ius eligendi preficiendum, nisi cedant iuri suo vel superior eis ordinet contrarium. 175 *Ly.f. 264^b*

Magister: Quamvis multa que spectant ad ius gencium sint iura naturalia tercio modo sumpto iure naturali, tamen secundum istam opinionem magis proprie dicitur quod Romani habent ius eligendi episcopum suum ex iure divino sive ex iure naturali tercio modo dicto, quam ex iure gencium – pro eo quod ad ius gencium non spectat habere episcopum catholicum, sed hoc spectat ad ius divinum. Preficiendum eciam eligi ab illis quibus est preficiendus licet spectet ad ius gencium, spectat nihilominus ad ius divinum – pro eo quod concludi potest ex illis que in scripturis sacris habentur una cum aliis. Et ita illa duo supposita ex quibus colligitur quod Romani habent ius eligendi episcopum suum spectant ad ius divinum, quamvis diversimode. Unum autem solum spectat ad ius gencium. Et propter hoc magis proprie dicitur quod Romani habent ius eligendi episcopum suum ex iure divino sive ex iure naturali tercio modo dicto, quam ex iure gencium. 180 185 190

Isti tamen, quia de verbis non curant contendere, dicunt quod sufficit eis quod Romani habent ius eligendi episcopum suum ex hoc ipso, quod debent habere episcopum, et quod illi quibus est aliquis preficiendus ab illis eligi debet, nisi 195

171 ecclesiastica] nisi per illos quibus est preficienda potestas secularis sive (vel *Ly a*) ecclesiastica *add. MzLy a; on margin:* al. donec hic (?) *Ve.* per] *supp. Mz.* 172 cum] quod *a.* 173 Petri] *supp. Mw.* qui] est *add. Ca.* scilicet] *om. MzLy a.* 175 ius²] *gap add. (erasure) Ca.* summum pontificem] scilicet papam *Vd.* 176 Videtur] *on margin:* Obiectio *Ly.* secundum istam opinionem quod *Ly.* 177 suum (*em. from summum? Mw*) episcopum *LyMw.* 178 quod] *em. from per Vd.* habeant *Ly.* 179 eis] eius *Ca; om. Vd.* 180 Magister] *supp. Ve; on margin:* Responsio *Ly.* ad ... gencium] † *Ca.* sunt *MzLyMw.* 181 sumpto] dicto *LyVd;* dicta *a_m.* naturali] † *Ca.* opinionem] tamen *add., but canc. Mw.* 182 dicitur quod] † *Ca.* habent] habeant *Ly a.* ius] divinum *supp. Vd.* eligendi] summum pontificem quia *add. a.* episcopum] † *Ca.* suum episcopum *Mz.* suum] magis *add. Vd.* 183 tercio modo] † *Ca.* gencium] eligere habent *add. Vd.* 184 non] † *Ca.* ad] † *Ca.* 185 divinum] habent *add. Mw.* Preficiendum] Preficiendi et *Ly.* eciam] *em. to sed est (?) Mw;* debet *add. Vd.* eligi] eligendi *LyMw.* spectat *Mz.* 185–186 spectet ... gencium] ad ius gentium spectat *Ly.* 186 gencium] *om. a_m* (naturale *Ca;* gencium *supp. Mw*). nihilominus spectat *Ca.* 189 spectant] spectat *o Mz Ly a_p.* 193 quia] qui *Ly.* non curant de verbis *Ca.* 194 habent] habeant *Ly.* 195 episcopum] ipsum *Ca;* suum *add. Mw.* quibus] *em. from quibuscumque Mw.* aliquis] *supp. Mw.* preficiendus aliquis *Ly.* debet eligi *Ly.*

Gs.p. 935 cedant iuri suo vel per superiorem contrarium ordi|netur. Utrum autem debeat proprie loquendo dici quod Romani habent ius eligendi ex iure divino vel ex iure naturali tercio modo dicto vel ex iure gencium vel simul ex iure divino et iure gencium, magnam vim non faciunt. Apparet tamen nonnullis quod proprie
200 dicitur quod habent ius eligendi simul ex iure divino et iure gencium. Et ideo, cum queris an habeant ius eligendi ex iure divino vel ex iure humano, dicunt quod nec ex solo iure divino nec ex solo iure humano, sed ex utroque simul, et hoc extendendo ius humanum ad ius gencium et non solum ad ius civile et canonicum.

Capitulum VII

Discipulus: Ista opinione diffuse aliquantulum declarata, videamus qualiter secundum eam ad allegaciones in contrarium adductas superius, 5° c., respondetur.

5 **Magister:** Ad primum respondetur quod, quoad ea in quibus sufficienter et utiliter iure divino et iure naturali catholicis est provisum, non habet papa potestatem aliquod immutandi in preiudicium quorumcumque catholicorum et in detrimentum seu periculum boni communis. Et ideo caput in spiritualibus omnium Christianorum non habet plenam potestatem ordinandi et statuendi a
Ly.f. 264va quibus debeat eligi caput, cum | ius eligendi ex iure divino et naturali competat Romanis: presertim cum si haberet plenam potestatem hoc posset redundare in detrimentum et periculum boni communis, sicut ostensum est prius.⁷⁷⁰

196 cedent *Mz.* per] *supp. Ve.* autem] tamen *Ly;* *om. a_m.* 197 dici proprie loquendo *Ly.* habeant *Na.* eligendi] *om. Mw.* 198 iure¹] *om. Ly.* naturali iure *Mz.* ex iure gencium vel] potius *Ly.* 199 quod] magis *add. Ly.* 200 habeant *Ly.* gencium et iure divino *Ca.* et] *ex add. Ly.* 201 queritur *Ly. a.* ex¹] solo *supp. Na.* 201–202 vel ... divino] *om. Na.* 201 ex iure²] *om. Ly.* 202 nec¹] *om. Mz.* ex solo iure²] *om. Ly.* ex³] *om. MzLy.* 202–203 et hoc] *om. LyMw.* 203 ad ius²] *om. Ly.* et²] sive *LyMw;* *om. a (exc. Mw).* 204 canonicum] *om. Vd.*

1 Capitulum VII] respondet tribus rationibus adductis pro responsione ad secundum intellectum quesiti data supra capitulo quinto *add. Ly;* *om. a (7 Ca; ca^m 7^m supp. Mw; c. 7^m supp. Vd).* 2 Ista] *on margin:* Cap. VII *Ly.* aliquantulum diffuse *Mz.* 3 inductas *Ly a_m.* superius] scilicet *add. a. c.* 5° *Ca.* 5 quod] pro, *on margin:* al. quod *Ve.* quoad] duo ad *Na.* 6 catholicis] *om. a.* 7 aliquod] *om. MzCa;* aliquam *Ly a (exc. Ca).* 8 boni] hoi. (=homini) *Na.* 9 a] in *Ly.* 10 debet *Ly a.* 11 cum] quod *Mw.* haberent *Ly a_m.* potestatem] nisi *add. a (exc. Ca).* 12 et] in *add. Mw.*

770) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.23.*

Discipulus: Quare dicunt isti quod papa in hoc non habet plenam potestatem, cum secundum eos nullam habeat potestatem in hoc, ex quo Romani habent ius eligendi ex iure divino. 15

Magister: Non dicunt quod papa in nullo casu habeat potestatem quoad hoc. Ymo volunt quod papa, etiam ex ordinatione Christi et ex potestate collata sibi a Christo, in aliquo casu habeat potestatem ordinandi qui debeant eligere successorem suum. Ad cuius evidenciam dicunt esse sciendum quod Christus sufficienter providit ecclesie in omnibus necessariis. Et ideo, committendo 20 ecclesiam beato Petro, dedit beato Petro et successoribus eius plenitudinem potestatis in spiritualibus quoad omnia necessaria ecclesie sue⁷⁷¹ salvo iure aliorum, quando debito modo volunt et possunt uti iure suo ita, ut papa in omnibus necessariis possit supplere in spiritualibus defectum aliorum qui nolunt vel non possunt uti iure suo. Et ideo, quia ex iure divino Romani habent ius 25 eligendi episcopum suum, papa non habet potestatem ordinandi de electione eadem in preiudicium Romanorum quando Romani vellent et possent ad bonum commune uti iure eodem. Similiter, quia pro casu alii catholici habent ius eligendi summum pontificem, ideo etiam papa non haberet potestatem ordinandi de eadem electione quando in tali casu alii catholici vellent opportune 30 uti eodem iure. Sed si Romani et alii catholici nollent aut non possent uti eodem iure, tunc haberet papa potestatem ordinandi de electione successoris sui.

Discipulus: Quare dicunt quod papa habet huiusmodi plenitudinem potestatis quoad necessaria, et non dicunt absolute quod habet plenitudinem potestatis in omnibus? 35

---

13 Quare] *on margin:* Questio *Ly*. non habet in hoc *Ly a.* potestatem plenam *Mw.* 14 habet *MzLy a.* 16 Non] *on margin:* Responsio *Ly*. habeat] *em. from* habeant *Mw.* 17 volunt] etiam *add. Ly*. etiam] *om. LyCa.* sibi collata *Ca.* 18 ordinandi] illos *add. MzLy.* ordinandi qui] † *Ca.* debeat *Na;* debent *Ca.* 19 successurum *Ve.* successorem suum] suum successorem *Ly;* suum pontificem *Vd.* suum] sibi *o.* Ad ... evidenciam] † *Ca.* dicunt esse] est *a.* 20 sufficiencia *Ca.* ecclesie] sue *add. MzLy a (exc. Mw; † Ca).* omnibus] membris suis *add. Vd.* Et] *om. MzLy a.* 21 ecclesiam] suam *add. MzLy a († Ca).* dedit beato Petro] *om. Mw.* eius] † *Ca.* 23 debito modo] debite *MzLy a († Ca).* 24 in (*om. Ly*) spiritualibus possit supplere *LyMw.* aliorum] illorum *Ly a.* 26 potestatem] suam *add., but canc. Mw.* 26–27 eadem electione *Mz.* 27 possent et vellent *Vd.* 28 Simpliciter *a (em. to Similiter Vd).* pro] in *Ly.* catholici alii *Ly a.* 29 etiam] *om. LyMw.* habet *LyMw.* 30 opportune] optime et *prec. MzLy;* obtinere et *a.* 31 iure] scilicet *prec. Mz;* opportune *add. a.* 31–32 eodem iure²] iure eodem *Ly a.* 32 habet *Mw.* haberet papa] papa non habet *Ly.* successurum *Na;* successive, *on margin:* al. successoris *Ve.* successoris sui] suo successoris *Mz.* sui] sibi *o.* 33 Quare] Quando *a (exc. Ca).* dicunt] isti *add. Mz a (exc. Mw);* isti *prec. LyMw.* habet] in *add. Ly a.* 34 quoad ... potestatis] *om., non supp., on margin:* quo ... potestatis *supp. Mw.* absolute dicunt *Vd.*

771) Cf. 3.1 Dial. 1.17.9–14, p. 157.

Magister: Hoc dicunt quia ipsi putant quod Christus dedit legem tam perfecte libertatis⁷⁷² quod, revocatis ceremonialibus et legalibus veteris legis, papa super Christianos nullam habet potestatem nisi quoad illa que precepta vel prohibita sunt a deo et quoad illa que sunt de necessitate facienda. Unde quod aliquis
 40 faciat aliquid quod est supererogacionis, nulli potest precipere, nisi in casu quando esset de necessitate faciendum, et tunc non deberet reputari supererogacionis, sed necessarium, sicut propter culpam posset alicui imponere ieiunare in pane et in aqua vel intrare monasterium aut aliquid huiusmodi. Sed in tali casu non esset illi supererogacionis, sed necessarium, quia implecio
 45 debite punicionis est inter necessaria computanda.⁷⁷³

Discipulus: Quid dicunt ad hoc, quod accepi, quod Christus non ordinavit explicite a quo debeat eligi caput Christianorum? Ergo hoc reliquit pape?
 Ly.f. 264th

Magister: Dicitur quod quia Christus de hoc nichil ordinavit specialiter vel explicite, ideo voluit quod quoad hoc quibuslibet servarentur iura sua que ex
 50 iure gencium, quo scilicet gentes racionabiliter utuntur, habent. Et ideo quoad hoc nullam potestatem commisit pape in preiudicium Romanorum.

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad secundam allegacionem inductam superius, eodem 5° c.

Magister: Respondetur quod gesta sanctorum non semper ad consequenciam
 55 sunt trahenda, et ideo sepe ex exemplis quid debeat fieri de communi lege probari non potest, licet frequenter ex eis quid in casu valeat fieri posset ostendi. Ex hoc ergo quod beatus Petrus sibi successorem instituit, quid papa valeat

36 dicunt] *om. Mw.* quia] quod *Mz.* dederit *Mw.* tam perfecte] tante *Vd.* 37 revocatis ceremonialibus] *em. from* revocat ceremonialia *Mw.* et legalibus] *om. Ly a.* veteris] vel *Mz.* 38 habet] *om. ω.* potestatem] habet *supp. Ve.* 38–39 sunt vel prohibita *Ly a.* 39 et] *on margin:* al. non *Ve.* que] non add. *ω.* de necessitate sunt *MzLy a.* facienda] non quo ad illa que non sunt de necessitate facienda *add. α_m.* 40 facit *Vd.* 40–42 nulli ... supererogacionis] *om. Vd.* 41 facienda *Mz.* debent *Mz;* debet *Ly.* 42 propter ... imponere] papa posset alicui precipere propter culpam *Vd.* alicui] alteri *Mz.* imponere] precipere *Ly a.* 43 et] vel *Ca.* in²] *om. MzLy a.* intrare] in *add. Ca.* monasterium] religionem *Vd.* aliquid] quid *Mz.* 44 esset] posset esse *Mw.* illi] *om. a.* complecio *Mw.* 45 punicionis] pormissionis *LyMw.* 46 hoc] *om. Ly.* 47 debet *Vd.* eligi] *supp. Mw.* relinquit *Mz;* relinquitur *Ly a.* pape] *on margin:* al. populo *supp. Mw.* 48 Dicitur] Respondetur *Vd.* quia] *om. MzLy a.* nichil de hoc *Vd.* vel] *om. Ly.* 49 cuilibet *MzLyVd;* civilibus *α_m* (*em. to* cuilibet *Mw.*) conservarentur *Ly a.* 50 haberent *α (exc. Mw.)* 51 hoc] *supp. Mw.* 52 Dic] *on margin:* Ad secundum *Ly.* adductam *LyMw.* 53 capitulo quinto *Ly a.* 54 Respondetur] *om. Vd.* non] sunt *add. Ca.* 54–56 semper ... casu] † *Ca.* 54 consequenciam] communia *MzLy.* 55 exemplis] illis *MzLy a.* quid] quod *Vd.* fieri] *supp. Mw.* communi] huiusmodi *MzLy a.* 56 licet] sed *Mw.* quid] quod *Vd.* possit *Mz a.* 56–57 ostendi ... ergo] † *Ca.* 57 hoc] *em. from* quo *Mw.* ergo] *om. Vd.* quid] quod *a.*

772) Regarding the lex perfecte libertatis, cf. 3.1 Dial. 1.5–7, pp. 130–9. | 773) Cf. above, 3.2 Dial. 1.23 [note 263].

facere ex speciali ordinacione Christi probari nequit. Ex hoc tamen elici potest quid posset papa qui esset talis in omnibus qualis fuit beatus Petrus. Hinc dicit Gracianus, ut habetur 8^a, q. 1^a, § *Hiis omnibus*: “*Illud autem beati Petri*”, quod scilicet dignitatem pontificalem tradidit beato Clementi, “*ab illis valet in argumentum assumi qui tales sibi substituunt qualem sibi successorem beatus Petrus quesivit*”.⁷⁷⁴ 60

Discipulus: Si papa habet eandem potestatem quam habuit beatus Petrus, quare non potest sibi substituere successorem sicut beatus Petrus substituit? 65

Magister: Ad hoc dupliciter respondetur. Uno modo respondet glossa, ubi prius, super verbo *beatus*, ubi querit: “*Numquid papa posset adhuc sibi facere successorem?*”, et respondet dicens: “*Non, quia hoc esset immutare statutum ecclesie, ut 25^a, q. 1^a, Que ad perpetuam,*⁷⁷⁵ *et quia statutum facit in id tempus quo non est futurus iudex*”.⁷⁷⁶ 70

Discipulus: Numquid ista responsio placet aliis?

Magister: Non, | quia neutra ratio responsionis valet, ut videtur eis. Prima non, quia papa potest immutare statum ecclesie quoad ea super que habet potestatem a Christo. Sicut enim rex potest iubere aliquid quod neque ante ipsum quisquam nec ipse umquam iusserat, dist. 8^a, *Que contra*,⁷⁷⁷ ita etiam papa potest aliquid novi iubere et multa que consueverant fieri ex causa rationabili revocare. Secunda etiam ratio non placet eis, quia per illam rationem probaretur quod 75 *Gs p. 936*

58 ordinacione speciali *MzLy a.* probare *Ly.* eligi *a (em. to elici MwVd).* potest] posset *MzLy;* potuit *Ca.* 59 quid] quod *Vd.* papa posset *Ly.* qui] si *a_m.* qualis] sicut *Mw.* Hinc] Hoc autem *Ly a.* dixit *Mw.* 60 habetur 8^a] dist. *add. MzVd;* habetur dist. VIII *Ly;* 8^a dist. habetur *a_m.* q] c. *a.* §] *om. MzLy a.* omnibus] *supp. Mw.* 61 valet] *em. from* videlicet *Mw.* 62 qui] quid *Ly.* sustinuerunt *Ly;* substituerunt *a (exc. Ca).* sibi] *om. Ve.* 62–63 beatus Petrus successorem *LyVd.* 64 Discipulus] *om. Ve;* on margin: *Questio Ly.* haberet *Mz a (exc. Mw).* potestatem eandem *LyMw.* 65 potuit *Ca.* 66 Ad] on margin: *Responsio Ly.* dupliciter respondetur] respondet glossa dupliciter *Ly;* respondetur dupliciter *a_m.* respondetur] respondit glossa *Mz.* respondet glossa] *om. MzLy.* ubi] ut *Mz.* 67 adhuc posset facere sibi *Ly.* adhuc] ad hoc *o.* 68 respondit *MzVd.* esset] est *Mz.* statutum] statum *Na a (exc. Mw).* 69 ut] patet *add. LyMw.* in id] ad *Ca.* id] illud *LyMw.* 70 quo] quod *Mw.* 71 Numquid] on margin: *Instantia Ly.* responsio] *supp.,* in nullo *add. Mw.* responsio placet] in nullo placent *Ly.* aliis] dicitur quod devolveretur (*devolventur Ca*) *add. a_m.* 72 Non] scilicet *add. Mz;* Dicitur quod non scilicet *Ly.* quia] non *add., but canc. Mw.* ratio] responsio *em. to pars Ve.* valet ut videtur eis] placet ut videtur *a (placet aliis ut videtur Ca;* placet ut aliis vel videtur *Mw).* 73 papa] non *add. a_m.* potest] *supp. Mz.* mutare *Vd.* statum] *em. to statutum Ve;* statutum *Ly.* 74 quidquam *Mw;* nec ipse umquam *add. o (canc. Ve);* iusserat *add. Mz.* 75 8^a dist. *MzLy a;* c. *supp. Mw.* papa potest etiam *Vd.* 75–76 aliquid novi potest *Ly.* 76 consueverunt *LyMw.* 77 non] *om. Mw.* probarem *Mz;* probatur *Ly a.*

774) *C.8 q.1 d.p.c.7, col. 591.* | 775) *C.25 q.1 c.3, col. 1007.* | 776) *Gloss on C.8 q.1 d.p.c.7, s.v. beatus, col. 1123.* | 777) *D.8 c.2, § 2, cols. 13–4.*

nullus episcopus, eciam de licencia pape, posset sibi eligere successorem, cuius contrarium habetur 7^a, q. 1^a, *Petisti*.⁷⁷⁸

80 **Discipulus:** Dic aliam responsionem.

Magister: Aliter dicitur quod beatus Petrus fecit sibi successorem ex speciali revelacione vel inspiracione Christi, vel hoc fecit de consensu et voluntate Romanorum catholicorum, qui habebant ius eligendi.

85 **Discipulus:** Utrumque istorum, ex quo per scripturas non ostenditur, eadem facilitate contempnitur qua probatur.

Ly.f. 265va **Magister:** Ad hoc respondetur quod illud quod in scripturis nec explicite nec implicite reperitur, nec eciam patenti racione convincitur, eadem facilitate contempnitur qua probatur. Sed | quod alterum predictorum fuerit patenti racione convincitur. Ideo non utrumque debet contempni.

90 **Discipulus:** Dic qualiter respondetur ad terciam allegacionem c. 5° adductam.

Magister: Ad hoc respondetur quod, quamvis ius eligendi Romanum episcopum habuerint Romani ex iure naturali tercio modo dicto, istud tamen ius et eciam potestatem instituendi electores poterant in alium vel alios multipliciter transferre, quemadmodum canonici omnes ecclesiarum cathedralium habent ius eligendi episcopum et tamen possunt alteri illud concedere. Quia variis modis possunt concedere potestatem illam uni vel duobus aut pluribus de seipsis, possunt eciam concedere potestatem eligendi alicui extra idem collegium, Extra, *De eleccione, Causam que*.⁷⁷⁹ Romani igitur potestatem instituendi electores poterant concedere summo pontifici. Poterant eciam ius eligendi concedere aliquibus paucis de seipsis. Summus eciam pontifex, sicut dictum est prius, in casu habet potestatem ordinandi de eleccione successoris. Ipse eciam papa, quamvis vocem in eleccione pape habere non possit – in quantum tamen Romanus est –, potest simul cum aliis Romanis tractare et ordinare quibus

81 Aliter] *on margin*: Responsio secunda *Ly.* dicitur] respondetur *MzLy a.* quod] si *add. Ly.* sibi] *om. Vd.* 82 vel²] *om. Ly;* *supp. Mw.* voluntate et consensu *Ly a_m* (voluntate consensu *Ca*). 84 Discipulus] *om. ω (supp. Ve).* istarum *Mw.* per ... ostenditur] non habetur per scripturas *Ly a.* ostenditur] habetur *Mz.* eadem] ea *Ly.* 85 probari nititur *Ly.* 86–88 Magister ... probatur] *om. MzLy a.* 88 Sed] Magister: Dicitur *Ly a_m* (*em. to* Magister: Sed *Mw*). predictorum] istorum *Ly a.* fuerit] fuisse *Ly;* *om. Ca;* sit *Vd.* 89 racione] probatur seu *supp. Mw.* convincitur] et *add. Ly.* 90 Discipulus] *om. Vd.* Dic] *gap add. (erasure) Ca.* quomodo *Ly;* malr. (?) *Mw.* allegacionem 3^{am} *Ca.* 91 Adhuc *Mw.* 92 habuerunt *Ly a_m.* 93 eciam] *om. MzLy a.* vel] in *add. Ly.* 93–94 transferre multipliciter *Vd.* 95 possunt] *em. from* potest *Mw.* illud alteri *Vd.* illud] id *Ly.* 95–96 illud ... concedere] † *Ca.* 96 illam ... de] † *Ca.* 97 concedere ... alicui] † *Ca.* alicui] *om. Mz a.* alicui ... collegium] *om. Ly.* 98 De ... que] † *Ca.* 99 poterant] † *Ca.* concedere ius eligendi *Mz.* 101 Ipse] Episcopus *Vd.* 102 in¹] eciam *Na.* pape] *om. Mz.*

778) *C.7 q.1 c.17, § 1, col. 575.* | 779) *X 1.6.8, col. 52.*

committi debeat ius eligendi. Qui eciam, in quantum catholicus, in concilio generali, quod gerit vicem omnium Christianorum catholicorum, potest cum Romanis et aliis catholicis tractare et ordinare quibus vel cui sit potestas eligendi summum pontificem concedenda. Et ita multis modis potest papa habere potestatem concedendi alii vel aliis ius eligendi summum pontificem, non obstante quod ius eligendi pertinuerit ad Romanos. 105

Concedendum est ergo quod papa concessit aliquando quibusdam regibus ius eligendi summum pontificem et aliquando aliis. Sed hoc non fecit quia ipse solus semper habuit potestatem concedendi huiusmodi ius, sed quia Romani vel in eum solum vel in eum et alios simul – aliquos Romanos scilicet qui gesserunt vicem Romanorum et alios – transtulerunt ius eligendi. Unde et Adrianus papa, sicut habetur dist. 63^a, c. *Adrianus*,⁷⁸⁰ non solus sed ipse et sinodus celebrata Rome, in qua plures fuerunt Romani, tradiderunt Karolo regi ius et potestatem eligendi pontificem et ordinandi apostolicam sedem. Leo eciam papa, ut legitur dist. eadem, c. *In Sinodo*,⁷⁸¹ non solus sed cum cuncto clero ac Romano populo concessit Otthoni primo regi Theutonicorum potestatem summe sedis apostolice pontificem ordinandi. Et ita Romani tali concessioni consenserunt, quod facere potuerunt, sicut dictum est prius. 110 115 120

Et ideo, licet imperator ex hoc quod est catholicus et Romanus habuerit ius eligendi cum aliis Romanis, tamen quod solus habuerit ius eligendi absque aliis Romanis, hoc aliquando habuit a papa et aliis Romanis. Quod eciam posset habere a solo papa, si Romani transtulerunt ius suum in papam, vel eciam si Romani in ordinando de electoribus summi pontificis invenirentur | in detrimentum ecclesie negligentes. Et satis probabile est quod Romani tale ius et potestatem transtulerunt in papam. Et ideo ex tunc potuit papa solus concedere potestatem eligendi summum pontificem vel imperatoribus vel vicinis episcopis 125 *Ly.f. 265^b*

104 consilio *NaMz a (exc. Ca)*. 105 quod] qui *Vd.* vocem α_m . 106 quibus] committi debeat ius eligendi *add., but canc. Ve.* 107–108 concedenda ... pontificem] *om. MzLy a.* 111 et] vel *MzLy a.* quia] quod *Ly.* 112 huiusmodi ius concedendi *Ly a (ius huiusmodi concedendi Ca)*. 113 solum ... et] vel *Ca.* simul ... qui] simulque *a (exc. Ca)*. scilicet aliquos Romanos *Mz; om. LyCa.* 114 et¹] in *Vd.* alios] aliis *Ly;* aliorum *Ca.* ius eligendi] *om. o.;* illud ius eligendi *Ly.* 115 sed] *supp. Vd.* 116 regi] Francorum *add. LyMw.* 117 pontificem] summum *prec. Ly a_m;* scilicet papam *Vd.* legitur] habetur *Ly a.* 118 eadem] 7^a *MzLy a (em. to eadem Mw).* cuncto] toto *Ly.* populo et clero Romano *Ca.* populo Romano *Ly a_m (exc. Ca).* 119 Ottoni *LyVd;* Octoni *Ca;* Othoni *Mw.* potestatem] *om. MzLy a.* 120 concessione concesserunt *MzLy a.* quod] quia *Mw.* 122 hoc] eo *Ly.* habuerit] habuit potestatem et *Ly a.* 123 aliis Romanis¹] Romanis aliis *Ly a.* quod] quia α_m . habuit *Ly a.* 123–124 absque aliis Romanis] non *a.* 124–125 et ... papa] *om. Ca.* 124 Quia *Ly.* 125 si¹] sed *Mz.* transtulerint *Ca.* eciam] *supp. Mw.* 126 electoribus] electionibus *MzMw;* electione *Ly.* 129 potestatem] ius *Ly.* summum pontificem] scilicet papam *Vd.*

780) *D.63 c.22, col. 241.* | 781) *D.63 c.23, col. 241.*

130 vel cardinalibus vel clero Romano vel canonicis alicuius ecclesie Romane vel aliis, sicut vidisset utilitati ecclesie expedire.

Discipulus: Si Romani ex iure divino habent ius eligendi Romanum episcopum, quomodo possunt transferre istud ius in papam, cum nulli liceat venire contra ius divinum?

135 **Magister:** Respondetur quod contra illud quod est sic de iure divino quod explicite precipitur vel prohibetur in iure divino, vel ex solis contentis explicite in iure divino colligitur, nulli venire licet. Sed contra illud quod est de iure divino quod colligitur ex aliquo contento implicite in iure divino et ex iure naturali secundo modo dicto licet venire, ex causa racionabili, sicut ex causa
140 licet venire contra ius naturale secundo modo dictum; quia quamvis, testantibus sanctis patribus, de iure nature omnia sunt communia, tamen licet res temporales appropriare.⁷⁸² Isto modo secundo Romani habent ius eligendi Romanum episcopum, et non primo modo. Ideo licet eis ex causa contra hoc ius venire.

Capitulum VIII

Discipulus: Quia res ad naturam suam de facili revertuntur, interrogare decrevi, si Romani potestatem ordinandi de electoribus Romani episcopi in summum pontificem transtulerunt, an in aliquo casu – et in quo – ius eligendi et potestas
5 ordinandi de electoribus pape secundum istam opinionem revertatur ad Romanos.

130 Romano clero *Ly.* Romane] Rome *ω.* 130–131 vel aliis] *om. Vd.* 131 sicut] prout *Ly a.* ecclesie] Romane vel aliis sicut vidisset utilitati ecclesie *add. Mz.* expedire] convenire *Ly a_m.* 132 Si] *on margin:* Obicitur *Ly.* 133 istud] *om. MzLy a.* papam ... nulli] † *Ca.* 135 Magister] *supp. Ve;* *on margin:* Respondetur *Ly;* † *Ca.* sic] *om. Vd.* divino] † *Ca.* 136 prohibetur vel precipitur *Ly.* iure] † *Ca.* 137 in iure] † *Ca.* nulli venire] *em. from* venire non *Mw.* contravenire *Vd.* licet venire *Ly.* de] *ex Mz.* 138 quod] quia *VeVd.* in iure divino implicite *Ly a.* 139 contravenire *Vd.* sicut] *eciam add. MzLy.* causa²] racionabili *add. MzLy.* 140 dictum] est *add., but canc. Ve.* 141 sint *Ve.* 142 secundo modo *Mw.* secundo] *om. MzLy.* habent] 2° modo *add. MzLy.* 143 Ideo] *supp. Mw.* venire] *etc. add. Ca.*

1 Capitulum VIII] querit in quibus casibus potestas eligendi summum pontificem revertatur ad Romanos et respondetur tantummodo in unico casu quae responsio probatur infra c. IX et hoc secundum unam opinionem alie opiniones ponentur infra c. XIII *add. Ly;* *om. a* (ca^m 8^m *supp. Mw;* c. 8^m *supp. Vd.*) 2 Discipulus] *om. Ca;* *on margin:* Cap. VIII, Questio *Ly.* de facili ad naturam suam *MzLy a.* interrogare decrevi] interrogo *a.* 3 potestatem] pontificem *ω.* episcopi] pontificis *a.* 4 pontificem] pontifex *Mz.* an] *aut MzLy a* (*em. to an Vd.*) 5 ordinandi] *om. Vd.* 5–6 de ... Romanos] *om. ω* (*on margin:* tunc e papa recadat in ipsos Romanos *supp. Ve.*)

782) Cf. *OND 65.200–4, p. 578.*

Magister: Ad hoc diversimode respondetur. Uno modo dicitur quod solummodo in uno casu ius eligendi et potestas ordinandi de electoribus revertitur ad Romanos, puta si papa et electores omnes infecti | fuerint heretica pravitate. Unde si papa et omnes cardinales efficerentur heretici et Romani remanerent catholici, de fide et bono communi in quantum spectaret ad ipsos sollicitudinem competentem habentes, eo ipso Romani haberent ius eligendi et potestatem de electoribus ordinandi. Si etiam, quando imperator solus habuit ius eligendi, papa et imperator fuissent facti heretici, Romani eo ipso recuperassent ius eligendi et potestatem de electoribus ordinandi.

Gs p. 937

10

15

Discipulus: Istam opinionem volo quod aliquantulum tractemus diffuse. Ideo antequam alleges pro ipsa, ut magis advertam an aliquid veritatis contineat, opto ut aliqua circa ipsam declares. Primo igitur dic quare innuit opinio ista quod ius eligendi non revertitur ad Romanos nisi papa efficiatur hereticus. Videtur enim quod si soli cardinales vel | omnes alii electores – si alii essent – efficerentur heretici reverteretur ius eligendi ad Romanos quia eo ipso quod cardinales vel alii electores efficerentur heretici essent privati iure eligendi. Sed eo ipso, quod aliqui privantur electione sive potestate eligendi, ius eligendi devolvitur ad alios ad quos spectat de iure. Ergo non oportet quod papa efficiatur hereticus ad hoc quod ius eligendi revertatur ad Romanos.

Lyf. 265va

25

Magister: Ista opinio intelligit quod papa superstite ius eligendi non revertitur ad Romanos quamvis cardinales vel alii electores – si essent alii, sicut aliquando fuerunt alii – efficerentur heretici nisi etiam papa efficeretur hereticus, quia – licet cardinales eo ipso, quod efficerentur heretici, essent privati iure eligendi – tamen papa catholicus superstes non esset propter hoc privatus potestate ordinandi de electoribus. Sed si papa esset mortuus, eo ipso quod cardinales efficerentur heretici, ius eligendi illa vice reverteretur ad Romanos.

30

Discipulus: Quare dicitur quod ius eligendi illa vice reverteretur ad Romanos?

7 Ad] *on margin*: Responsio secundum opinionem Ly. dicitur] *supp.*, dupliciter *add.* Mw. 8 uno ... eligendi] † Ca. 9 revertatur *a_m*. omnes] sunt *add. a* (sint *supp.* Mw). fuerint] vel essent *a*. 10 pravitate] suspecti *add. Ca*; maculanti (?) *supp.* Mw. 11 spectat *Ve*. ipsum *MzLy*. 12 sollicitudinem] *om. Mz a*; curam *Ly*. competentem] *competenter a*; componere *supp.* Mw. haberent] *em. from* habent *Mw*. et] *etiam add. MzLy*. 13 Si] Sed *a* (*exc. Ca*). *etiam om. Ly*. habuerit *MzLy*. 14 eligendi] si *supp. Vd*. papam (papa *supp.*) *Mw*. et] *etiam add. MzLy*. recuperassent] *em. from* recusassent *Mw*. 16 Volo quod istam (illam *Mw*) opinionem *a*. 17 advertam] *addiscam MzLy*. 18 quare] quando *a*. 19 efficeretur *MzLy a*. enim] *om. MzLy*. 20 si¹] *supp. Mw*. omnes] *om. LyMw*. alii¹] *om. a*. electores] omnes *add. Mw*. 21 revertetur *Mz*. cardinales] Romani *a*. 22 electores] sive cardinales *add. a*. 24 oportet quod] *om. a_m*. efficitur *a_m*. 26 Ista] *on margin*: Declaratio responsionis *Ly*. 28 nisi ... hereticus] *supp. Mw*. 29 heretici] *om. Ca*. 30 papa catholicus] † *Ca*. catholicus] *em. from* caliptus *Mw*. propter hoc] papa *Mz*; *om. a*. privandus *MzLy*. 31 ordinandi] † *Ca*. eo ... quod] † *Ca*. 32 illa vice] † *Ca*. 33 dicitur] † *Ca*. illa] *ista Mw*. vice] *supp. Ve*. revertetur *Mz*; revertitur *Ly*.

Magister: Hoc dicitur quia, postquam post mortem pape vel eciam post
 35 infeccionem pape heretica pravitate electus esset papa catholicus, ille papa
 catholicus haberet potestatem de electoribus ordinandi sicut et alii predecessores
 sui, si Romani transtulerunt ius et potestatem suam in papam ratione officii et
 non ratione persone.

Discipulus: Quare dicit ista opinio quod in illo casu reverteretur ad Romanos
 40 non solum ius eligendi sed eciam potestas ordinandi de electoribus?

Magister: Hoc dicitur quia sepe aliqua multitudo habet ius eligendi et tamen
 non expedit quod omnes eligant quia multi moverentur malo zelo et sepe non
 possent in personam ydoneam convenire. Aliquociens eciam non possent in
 unum locum congrue convenire. Et ideo expedit quod ordinent qui debeant
 45 eligere committendo uni persone vel personis paucis respectu totius multitudinis
 discretis et zelum fidei ac boni communis habentibus ius eligendi. Propter hoc
 enim ab antiquo electiones prelatorum concessae fuerunt clericis, quia, licet
 omnes clerici et layci habuerint ius eligendi, de consensu tamen laycorum,
 propter hoc quod clerici erant sapientiores et sancciores laycis, ordinatum fuit
 50 quod ipsi soli haberent ius eligendi. Et ideo quando layci essent discretiores et
 meliores clericis ius eligendi deberet auferri a clericis et dari laycis quia illa que
 spectant ad bonum commune et non competunt aliquibus ratione ordinis aut
 officii divini cui mancipati existunt per sapientiores et meliores et per quos
 potest bonum commune melius prosperari sunt tractanda. Et ista fuit causa quare
 55 plures Romani pontifices in quantum Romani una cum aliis Romanis quibusdam
 imperatoribus, licet essent layci, | dederunt ius eligendi summum pontificem.

Ly.f. 265vb

Discipulus: Quare dicit ista opinio quod in casu predicto ius eligendi
 reverteretur ad Romanos si Romani remanerent catholici etc.?

Magister: Hoc dicunt quia, si Romani cum papa et electoribus efficerentur
 60 heretici vel de electione summi pontificis ex qua pendet bonum commune

34 Hoc] Ideo *MzLy a.* quia] quod *VeCa.* post¹] per *a_m.* 35 eligendus *Ly.* 35–36 ille papa
 catholicus] *om. Mz;* qui eciam *Ly.* 35–36 haberet potestatem ille papa catholicus *Vd.* 36 habet *Mw.*
 ordinandi de electoribus *MzLy a.* precessor *Mz.* 37 si] posito quod *Ly.* transtulerint *Ly.* officii]
 sui *add. Mw.* 38 persone] Christi *add. a_m.* 39 ista] illa *MzVd.* illo] nullo *MzVd;* isto *LyMw.*
 revertitur *Na;* revertetur *Mz;* revertatur *Ca.* ad Romanos] *om. MzLy a.* 41 quia] quod *Mz.*
 42 eligunt *Mw.* 44 congruum *MzLy.* convenire ... ideo] † *Ca.* qui] quid *Mz.* 44–45 qui ... uni] †
Ca. 45 paucis ... multitudinis] † *Ca.* 46 discretis] distinctis *MzLy;* discrete *a.* habentibus] eorum
add. a. 48 habuerunt *NaMzLyMw.* 49 sancciores] scienciores *NaVd.* 50 habent *Mw.* 52 et] *om. a*
(exc. Ca). 53 cui] cuius *a* (quibus *Ca*); ratione *add. Vd.* existunt] essent *Na.* 54 melius] *supp.*
Mw. 55 plures] *supp. Na.* pontifices ... Romani?] *supp. Mw.* 56 imperatoribus] *om. Ca; em. from*
imperator Mw. 57 dicitur *Ve.* 58 revertetur *Mz.* remanerent] remanent *Ca.* etc] *om. Ly.*
 59 dicitur quod *Na.* 60 de] esse *Mw.* summi] Romani *Ca.* qua] quo *a.*

christianitatis essent in detrimentum Christiane religionis negligentes vel desides, ius eligendi non reverteretur ad Romanos.

Discipulus: Ad quos reverteretur vel devolveretur?

Magister: Dicitur quod devolveretur ad alios Christianos catholicos debite de eleccione facienda sollicitos. 65

Discipulus: Hoc non videtur racionabiliter dictum, quia alii catholici sunt in tanta multitudine quod non possent in aliquem locum unum convenire ad tractandum de eleccione futuri pontificis.

Magister: Respondetur quod in tali casu provincie vel dioceses aut parrochie vel alique alie multitudines que convenire valerent deberent eligere aliquas 70
personas et eis committere vices suas que nomine absencium cum aliis de eleccione tractare deberent. Quecumque autem provincie vel dioceses aut multitudines et quecumque persone diligenciam, quam deberent, minime adhiberent ad eligendum summum pontificem, eo ipso essent iure eligendi et potestate ordinandi de eleccione facienda privati et ius eligendi devolveretur ad 75
alios; ita quod si unus solus clericus vel laycus remaneret qui, ut deberet, esset sollicitus de eleccione facienda, ius eligendi devolveretur ad ipsum.

Discipulus: Quid, si nullus esset sollicitus, ut deberet?

Magister: Respondetur quod, sicut numquam usque ad finem mundi fides deficiet, ita semper aliquis erit in gracia et debito modo sollicitus de hiis que 80
sunt necessaria ecclesie dei. Si autem nullus esset sollicitus sed omnes negligentes circa eleccionem summi pontificis necessario faciendam omnes essent extra graciam et in peccato mortali quod numquam eveniet.

---

62 desidentes *Mz a.* revertetur *Mz.* 63 quos] ergo *add. Ca.* revertetur *MzLy.* devolveretur *MzLy;* volveretur *Vd.* 64 Dicitur quod devolveretur] *om. Ca.* devolveretur *MzLy;* volveretur *Vd.* 66 non] *om. Ly.* irrationabiliter *Ly.* 67 in] *supp. Mw.* unum locum *MzLy a_m.* 68–70 de ... alie] † *Ca.* 68 futuri pontificis] summi pontificis futuri *Mw.* 69 aut] *om. Vd.* 69–72 parrochie ... aut] *om. MzLy.* 70 convenire] non *add. Vd.* valerent] † *Ca.* 71 et eis] † *Ca.* 73 minime] *em. from* invenire *Mw.* 74 adhibentes *Ly.* 75 de eleccione facienda ordinandi *MzLy a.* privati] private *Ly;* *supp. Mw.* eligendi] ordinandi *a_m.* 76 alios] ita quod si unus solus clericus vel laycus remaneret qui ut deberet esset sollicitus de eleccione facienda ius eligendi devolveretur ad alios *add., but canc. Ve.* ita quod] itaque *Ve.* si] *supp. Vd.* esse *ω Mw.* 78 Discipulus] *supp. a_m.* nullus] *em. from* unus *Mw.* 79–80 deficiet fides *Ca.* 81 ecclesie dei] in ecclesia dei *Na;* dei ecclesie *MzLy a (exc. Ca.)* omnes] essent *add. MzLy.* 83 numquam] deo concedente *add. a.* eveniet] etc. *add. Ca;* in hoc mundo *add. Mw.*

Capitulum IX

Discipulus: Quantum volo explicare curasti opinionem predictam. Ideo nunc incipe allegare pro ipsa. Primo autem conare ostendere quod electores quicumque summi pontificis – sive cardinales sive imperator sive alii
5 quicumque clerici vel layci –, si efficerentur heretici, eo ipso essent privati iure eligendi summum pontificem.

Gsp. 938 **Magister:** Hoc videtur multi|pliciter posse probari. Primo sic: Illi, qui non sunt de corpore ecclesie, non possunt eligere caput ecclesie, quia caput ecclesie a membro vel membris ecclesie solummodo eligi debet. Sed heretici quicumque –
10 sive fuerint cardinales sive alii – non sunt de corpore ecclesie, quia omnes heretici per heresim exeunt ecclesiam, teste beato Cipriano qui, ut legitur 1^a, q. 1^a, c. *Si quis*, ait: “*Si quis de ecclesia heretica presumptione exierit a semetipso dampnatus est.*”⁷⁸³ Ergo heretici non habent ius eligendi summum pontificem.

Lyf. 266ra Amplius ille, cui catholici per preceptum iuris divini communi|care non
15 debent, non habet ius eligendi summum pontificem, quia electoribus summi pontificis communicare tenentur catholici quomodo elegerint audiendo. Sed hereticis per preceptum iuris divini catholici communicare non debent, teste beato Paulo qui ad Titum 3° ait: “*Hereticum hominem post primam et secundam correccionem devita.*”⁷⁸⁴ Et beatus Iohannes canonica sua eciam ait: “*Si quis venit ad vos et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum nec ‘ave’ ei dixeritis. Qui enim dicit illi ‘ave’, communicat operibus eius malignis.*”⁷⁸⁵ Super quibus verbis dicit Beda, ut legitur 24^a, q. 1^a, c. *Omnis*: “*Hec Iohannes de hereticis sive scismaticis devitandis que verbis docuit eciam factis exhibuit. Narrat enim de illo auditor eius sanctissimus Policarpus Smyrorum*

1 Capitulum IX] rationibus probat responsionem datam ad quesitum c. precedente *add. Ly; om. a* (ca^m 9^m *supp. Mw; c. 9^m supp. Vd.*) 2 Discipulus] *om. Ca; on margin:* Cap. IX *Ly.* volo] explicasti vel *add. MzLy a.* 3 Primo autem] aut primo *MzLy.* ostendere] respondere *MzLy.* 4 imperatores *Mw.* alii] aliqui *Ly.* 7 multi|pliciter] modo *a.* 10 fuerint] *om. MzLy a.* 11 exeunt] *em. Mw.* Cypriano *Ly a_m.* 1^a] *em. from et Mw.* 14 ille] illi *MzLy a.* cui] quibus *a.* divini] dei *MzLy.* communicari *MzLy.* 15 habent *NaMzLy a.* 16 quomodo] quem *a.* eligerunt *MzLy a_m.* 17 hereticos *Ca;* heretici *Mw.* preceptum] divinum seu *add. Vd.* divini] dei *MzLy.* 18 primam] unam *Mw.* 19 correccionem *Na.* Iohannes] in *add. a_m;* prima *add. Vd.* eciam] *om. Ly;* 2° c. *a* (c. 2 *Ca;* et c^o *Mw.*) 20 doctrinam hanc *a* (doctrinam habeat *a_m.*) aufferit *Na;* asservat *a* (asservit *Vd.*) noli *a_m.* nec] ne *Ca.* 21 illi] ei *MzLy a.* eius operibus (opinionibus *MzLy*) *MzLy a.* 22 malignis ... ut] † *Ca.* 22–23 *Omnis* ... sive] † *Ca.* 23 scismaticis *Mw.* evitandis *MzLy a.* que] qui *Ve.* verbis ... factis] † *Ca.* 24 de illo auditor] ille auditor de illo *a* (ille audi† *Ca.*) eius] † *Ca.* sanctissimus eius *MzLyMw* (*supp. in gap Vd.*) Sinyrorum *Ve;* Sumisernorum *Mz;* Smyrneorum *Ly;* summorum *a_m;* *om.*, Sirenorum *supp. in gap Vd.*

783) *C.1 q.1 c.70, col. 382.* | 784) *Tit. 3:10.* | 785) *2 Jn. 10–1; cited C.24 q.1 c.24, col. 975.*

antistes, quia tempore quodam cum apud Ephesum balneas lavandi gracia 25
fuisse ingressus et vidisset ibi Cherinthum continuo discessit non lotus dicens:
‘Fugiamus hinc, ne et balnee ipse corruant in quibus Cherinthus lavatur
*inimicus veritatis.’”*⁷⁸⁶ Ex quibus aliisque quampluribus colligitur quod hereticis
 catholici communicare non debent. Ergo heretici cardinales vel alii ius eligendi
 summum pontificem habere non possunt. 30

Rursus qui habendus est sicut ethnicus et publicanus ius eligendi summum
 pontificem habere non potest quia infideles, scilicet ethnici, non sunt capaces
 talis iuris. Sed hereticus habendus est sicut ethnicus et publicanus, quia qui
 ecclesiam dei contempnit, quod facit hereticus, habendus est sicut ethnicus et
 publicanus, teste Ieronimo qui, ut legitur 24^a, q. 1^a, c. *Omnibus*, ait: “*Hanc* 35
domum”, scilicet ecclesiam dei, “*si quis corrigentem corripientemque*
*contempserit, ‘sit tibi’, inquit, ‘tamquam ethnicus et publicanus.’”*⁷⁸⁷ Ergo
 hereticus iure eligendi summum pontificem si habuit est privatus.

Preterea qui nichil potestatis ac iuris habet non habet ius eligendi summum
 pontificem, quod non minimum inter iura ecclesiastica est censendum. Sed 40
 heretici nichil potestatis ac iuris habent, teste beato Cipriano qui, ut legitur 24^a,
 q. 1^a, c. *Didicimus*, ait: “*Didicimus omnino hereticos et scismaticos nichil*
habere potestatis ac iuris.”⁷⁸⁸ Quod de iure ecclesiastico intelligit Ciprianus quia
 iura secularia poterant aliquando habere heretici. Ergo heretici ius eligendi
 summum pontificem habere non possunt. 45

Item inimici fidei Christiane et omnium catholicorum non possunt habere ius
 eligendi caput omnium catholicorum quod pro fide Christiana etiam morti si
 oportet se debet exponere. Sed cardinales si sunt heretici sunt inimici fidei

25 apud] capud *Na*. Ephesim *Ca*. balnea *Vd* (balnea† *Ca*). 26 et] cum *Ca*. ibi] in *Ca*. Thorinthō
Mz; Cherinchon *α_m*; Therinthum *Vd*; exire *add. Ly*. 27 ipse et balnea (balnee *Ca*) *a*. corruant] nos
 corrumpant *Ly*. Cherintus *Ve*; Therincus *Mz*; Chemerchus *Ca*; Cherunchus *Mw*; Therintus *Vd*.
 28 colligitur] *om. a* (patet *Ca*). quod] cum *supp. Ca*; quam *add. Mw*. 29 debent] colligitur *add. a*.
 Ergo] quod *add. Ca*. aliis *Mw*. 30 summum] *em. from s.* (=scilicet) *Mw*. 33 talis] huiusmodi *a*
 (huius *Mw*). sicut] ut *Ca*. 33–35 quia ... publicanus] *om. MzLy α_m*. 33 qui] *om. Vd*. 34 hereticus]
 ergo *add. Vd*. 35 Hieronimo *Ly*. c] *om. a* (*supp. Mw*). 37 tamquam] sicut *a*. 38 habuerit *MzLy a*
 (*exc. Ca*). 39 nichil ... iuris] nullam potestatem aut ius *a*. habet¹] *om. Ly*. non] nullum *Ca*.
 41 nichil ... iuris] nullam potestatem aut ius *a*. Cypriano *α_m*. 42 Didicimus ait] *om. a* (*exc. Ca*).
 omnino] omnes *prec. Ve*; omnes *Ca*. 42–43 nichil habere potestatis] nullam potestatem habere *a*.
 43 potestatis habere *MzLy*. Cyprianus *a*. quia] qui *Na*. 44 hereticis²] *om. Na*. 45 possunt] etc.
add. Mw. 46 catholicorum] Christianorum *a*. 47 catholicorum] Christianorum *a*; per *add. MzLy*
α_m. 48 oporteret *a*. debent *Ly α_m*. Sed ... sunt¹] *supp. Mw*. 48–49 sunt² ... hereticis] *om. Na*.
 48–49 Christiane fidei *Mw*.

786) C.24 q.1 c.24 (incl. § 1), col. 975. | 787) C.24 q.1 c.20, col. 973. | 788) C.24 q.1 c.31, col. 977.

Christiane et omnium catholicorum. Ergo cardinales si sunt heretici non habent
50 ius eligendi summum pontificem.

Ly.f. 266^b Preterea qui habent ius eligendi summum pontificem in terra | ubi est electio
celebranda sunt tenendi per catholicos et fovendi. Sed cardinales vel alii qui
habuissent ius eligendi summum pontificem si efficiantur heretici in nulla terra
catholicorum sunt tenendi vel fovendi, perhibente concilio Lateranensi, ex quo,
55 ut legitur Extra, *De hereticis, c. Sicut*, sic habetur: “*Sub anathemate prohibemus
ne quis eos*”, scilicet hereticos, “*in domo vel in terra sua tenere vel fovere aut
negociacionem cum eis exercere presumat.*”⁷⁸⁹ Ergo cardinales si efficiantur
heretici non habent ius eligendi summum pontificem.

Capitulum X

Discipulus: Ex quo secundum istam opinionem cardinales si efficiantur heretici
amittunt ius eligendi summum pontificem. Numquid, ipsis revertentibus ad
catholicam veritatem, recuperant idem ius?

5 **Magister:** Respondetur quod si cardinales efficiantur heretici quantumcumque
occulti non recuperant ius eligendi summum pontificem quamvis revertantur ad
orthodoxam fidem et culpam heretice pravitate per penitentiam diluant nisi
idem ius de novo conferatur eisdem. Et idem dicitur de quolibet cardinali si
aliquis eorum efficiatur hereticus aliis remanentibus in catholica veritate, quia
10 ex tunc non poterit eligere nisi de novo ius eligendi conferatur eidem.

Discipulus: Pro ista assercione aliquas allegaciones adducas.

50 ius] potestatem *Mw.* 53 ius] potestatem *Mw.* ius eligendi] eligere *Ca.* 54 consilio *NaMzVd.*
Lateranensi] testimonio *add. MzLy.* 55 sic] *om. Mw.* 56 aut] *om. Ly.* 57 si cardinales *Ca.*
58 summum pontificem] *om. Vd.* pontificem *Ca.*

1 Capitulum X] *om. Mz a* (ca^m x^m *supp. Mw;* c. 10^m *supp. Vd*); investigat si habentes ius eligendi
summum pontificem facti sint heretici et ab heresi recipiscant utrum ius eligendi recuperare possint
add. Ly. 1–2 Capitulum ... quo] † *Ca.* 2 Ex] *on margin:* Cap. X, Questio *Ly.* opinionem istam
Mw. si] † *Ca.* 3 amittunt ... pontificem] non habent ius eligendi summum pontificem sed amittunt
huiusmodi ius eligendi *MzLy.* 4 catholicam veritatem] fidem catholicam *Ca.* veritatem] fidem
MzLy a. recuperant] recuperare *ω* (*em. to recuperarent Vē*); reciperent *Mw.* idem] † *Ca.*
5 Respondetur] *on margin:* Responsio *Ly.* efficerentur *Mw.* 6 ius] † *Ca.* 7 fidem orthodoxam *Ca.*
diluant per penitentiam *Ca.* 8 eidem *Mz.* Et] *om. a.* quolibet] quocumque *MzLy a.* 10 de novo
nisi *Vd.* ius eligendi] *om. a_m.*

789) *X 5.7.8, col. 780.*

Magister: Hec assertio taliter posse probari videtur. Nulla dignitas ecclesiastica per hereticam pravitatem amissa retineri potest sine dispensatione. Ergo similiter nullum ius ecclesiasticum sive spirituale per hereticam pravitatem amissum poterit recuperari absque nova collatione eiusdem iuris nisi ex sola ordinacione Christi competat eis. Et per consequens si cardinales per pravitatem hereticam amittant ius eligendi summum pontificem, idem ius recuperare non poterunt absque collatione nova eiusdem iuris, cum cardinales immediate ex sola ordinacione Christi non habeant ius eligendi summum pontificem sed mediante ordinacione humana.

Discipulus: Hec ratio non videtur concludere. Nam quod dignitates ecclesiastice per pravitatem hereticam amittantur non est ex natura rei sed ex constitucione ecclesie. Ecclesia enim volens punire hereticos statuit ut ecclesiasticas dignitates amittant quas possent, si non obviaret constitucio ecclesie, retinere. Quia potestates spirituales, que sunt maiores dignitatibus ecclesiasticis, remanent in hereticis – sicut potestas conficiendi corpus Christi si hereticus est sacerdos et potestas conferendi ordines si est episcopus –, ergo etiam nisi obviaret constitucio ecclesie dignitates ecclesiasticas retinerent. Ex quo infertur quod heretici retinent iura spiritualia que prius habuerunt nisi per constitucionem ecclesie priventur eisdem. Sed nulla invenitur constitucio ecclesie per quam cardinales si efficiantur heretici privantur iure eligendi summum pontificem. Ergo absque collatione nova recuperant idem ius si ad veritatem redierint orthodoxam.

Magister: Nonnullis apparet quod responsio ista non sufficit. Nam, ut dicunt, heretici non per solam constitucionem ecclesie sed eo ipso, quod sunt heretici, – etiam si nulla constitucio ecclesie esset – amittunt ecclesiasticas dignitates quantum ad omnia que a viatoribus amitti possunt; quod sic probatur: Non est maior ratio de uno spirituali amissibili quod amittatur absque constitucione ecclesiastica per hereticam pravitatem quam de alio quia qua ratione diceretur quod cum heretica pravitate posset stare unum spirituale amissibile eadem

12 Hec] *on margin*: Probatur responsio ratione *Ly*. probari posse α_m . 13 retineri] *on margin*: recuperari *Vd*. 14 similiter] *supp*. *Mw*. 16 eis] *om*. ω . 16–17 hereticam pravitatem *MzLy a*. 17 amittant ius] † *Ca*. 18 nova collatione α_m . 19 habent α_m . 21 Hec] *on margin*: Evasio *Ly*. 22 ecclesiastice] ecclesie *MzLy a*. hereticam pravitatem α_m . 23 ecclesie] *supp*. *Mw*. 24 amitterent *Ly*. quas] *em*. *from* quia *Mw*. posset *Ca*. 25 que] non *add*. *Ly*. maiores] in *add*. *a*. 25–26 ecclesiasticis dignitatibus *Ca*. 26 remaneant *Ca*. 26–27 conficiendi ... potestas] *supp*. *Mw*. 26–27 corpus ... conferendi] *om*. *Ca*. 28 nisi] non *Mz*; si non *Ly*. 29 iura] *supp*. *Mw*. 31 efficerentur *Ca*. priventur *LyMw*; privarentur *Ca*. 34 apparet] videtur *a*. ista responsio *MzLy a*. sufficiat *Vd*. 35 non ... sed] *om*. *Vd*. constitucionem] *em*. *from* institutionem *Mw*. ipso] *supp*. *Vd*. 36 ecclesie] *om*. α_m . dignitates ecclesiasticas *a*. 37 a] *supp*. *Mw*. probatur sic *Vd*. Non] *on margin*: Confirmatur ratio pro responsione adducta *Ly*. 38 amittatur] avertitur *Ca*. 39 quam] *em*. *from* quem *Mw*. 40 posset] † *Ca*. 40–42 eadem ... amissibile] *om*. *a*.

facilitate diceretur hoc de quocumque alio spirituali amissibili. Sed aliquod est spirituale amissibile quod ex natura rei non stat cum heretica pravitate quamvis nulla esset constitutio ecclesie. Ergo et nullum spirituale amissibile stat cum heretica pravitate. Maior videtur clara.

45 Minor probatur: Nam papalis dignitas quantum ad omnia spiritualia que sunt propria dignitati papali absque omni constitutione ecclesie per hereticam pravitatem amittitur; quod sic ostenditur: Nullus potest ligari sententia canonis nisi, quamvis non esset lata sententia eiusdem canonis, sit minor et inferior conditore eiusdem canonis. Sed papa si efficiatur hereticus ligatur sententia
50 canonis conditi a predecessore suo, teste glossa que 24^a, q. 1^a, c. 1° ait: “*Hic est casus in quo papa papam ligare potest, in quo papa in canonem late sentencie incidit, nec obviat regula illa: quia par parem solvere vel ligare non potest quia si papa est hereticus in eo quod hereticus est minor est quolibet catholico, quia lex factum notat etiam sine sententia.*”⁷⁹⁰ Ergo papa effectus hereticus minor est
55 conditore canonis quo ligatur, etiam si idem conditor nullam tulisset sententiam. Ex quo infertur quod dignitas papalis absque omni constitutione amittitur per hereticam pravitatem.

Discipulus: Non videtur verum quod omne ius spirituale amissibile per pravitatem hereticam amittatur absque constitutione ecclesie et quod non possit
60 recuperari absque nova collatione eiusdem iuris. Nam ius eligendi summum pontificem est ius spirituale, ut isti dicunt, et tamen si Romani efficerentur heretici non amitterent ius illud quia tunc ipsis de heresi redeuntibus non recuperarent ius eligendi per rationem predictam.

Ly.f. 266^b Similiter si Romani et cardi]nales omnes qui habent ius eligendi efficerentur
65 heretici ius eligendi illa vice devolveretur ad alios catholicos. Quo posito,

41 alio] *supp. Na.* 42 quod] quia *Ve.* natura ... stat] † *Ca.* 43 esset constitutio] † *Ca.* ecclesie] *om. MzLy.* et nullum] nullum etiam *Ly.* stat cum] † *Ca.* 45 Minor probatur] *om. a_m;* *on margin:* Minor probatur *Ly.* papalis] † *Ca.* spiritualia] *om. Ly;* *supp. Mw;* amissibilia *add. MzLy a* (amissi] † *Ca.* 47 Nullus] *on margin:* Probatur assumptum *Ly.* sententia] excommunicationis *add. Mw.* 48 nisi] ubi *a* (*exc. Ca.*) quamvis ... canonis] *om. Ca.* eiusdem] *om. Ly.* canonis] conditi a predecessore *add. Vd.* 50 24^a] *em. from* 12^a *Mw.* 51 latam sententiam *a_m* (*em. to* late sentencie *Mw.*) 52 regula] *em. from* ita *Mz.* quia¹] quod *Ca.* imparem *a* (*em. to* parem *Vd.*) vel] et *MzLy a.* 53 hereticus est *MzLy a.* minor est] *em. to* est minor *Ve.* quolibet] quocumque *o.* 54 etiam] *om. MzLy.* 55 idem] *om. Vd.* tulisset] publicet *Ly.* 58 Non] *on margin:* Obicitur contra maiorem rationis pincipalis pro responsione *Ly.* omnes *Na.* ius] *om. Vd.* 59 hereticam pravitatem *MzLy.* et] *om. o.* quod] que, *on margin:* constitutio dicat quod *Ve.* 61 efficerentur] etiam *add. Mw.* 62 ius] *om. Vd.* illud ius *MzLy.* ipsis] temporis *Vd.* redeuntibus de heresi *MzLy a.* 64 Similiter] *on margin:* Secundo *Ly.* 64–65 efficerentur ... eligendi] *om. Ca.*

790) *Gloss on C.24 q.1 c.1, s.v. in haeresim, col. 1828.*

ponatur iterum quod omnes alii Christiani efficiantur heretici preter x. Quo posito, omnes Christiani preter illos x amitterent ius eligendi summum pontificem. Quo posito, de Christianis hereticis redeant ad fidem catholicam viginti et decem qui prius erant soli catholici labantur in heresim. Tunc queritur an isti xx reversi de heresi habent ius eligendi summum pontificem aut non habent. Si habent ius eligendi, ergo absque nova collacione recuperaverunt ius spirituale quod prius amiserant per hereticam pravitatem. Si non habent ius eligendi, ergo tota ecclesia dei esset privata iure eligendi summum pontificem, et per consequens Christus non in omnibus necessariis sufficienter providisset ecclesie.

Item ius patronatus est ius spirituale et tamen quamvis amittatur per hereticam pravitatem absque nova collacione poterit recuperari. Nam si aliquis patronus fiat hereticus amittit ius patronatus. Sed si retineat rem ratione cuius est patronus et redierit ad fidei veritatem recuperat ius patronatus quod amiserat, quia, si ius patronatus transit cum universitate, multo magis revertitur ad illum penes quem remansit dominium rei ratione cuius erat patronus.

Item dignitates per hereticam pravitatem amisse recuperantur absque nova collacione. Ergo et iura spiritualia propter hereticam pravitatem amissa recuperari poterunt absque nova collacione eorundem iurium. Consequencia videtur aperta quia eadem ratio est de uno et de alio.

Antecedens auctoritatibus manifestis videtur posse probari. Ait enim Augustinus, ut habetur 23^a, q. 4^a, c. *Ipsa pietas: "Habeant de preterito detestabili errore, sicut Petrus habuit de mendacii timore, amarum dolorem, et veniant ad ecclesiam Christi veram, id est catholicam matrem: sint in illa*

66 ponitur a. alii] om. Na. efficerentur a (exc. Ca). efficiantur ... x] preter decem efficerentur heretici Vd. 67 illos] om. a. ius] om. Mz. 68 hereticis] om. a_m. 69 et] illi add. Ly. erant] supp. Mw. soli] om. Ly. catholici soli Mz. labuntur Mw. 70 xx] 20 em. from duo Mw. habent] habeant Ca. 70-71 summum ... eligendi] summum pontificem aut non si habent ius eligendi supp. Mw; Si sic Vd. 71 habent¹] habeant Ly; om. a_m. recuperaverunt] om. a_m. 72 amiserant] em. from admiserant Ve. pravitatem] enim add. Na; recuperant add. a_m (supp. Mw). 73 summum] em. from s. (=scilicet) Mw. 74 sufficienter] em. from sufficit Ve; non supp. Mw. providit MzLy. 76 Item] on margin: Tertio Ly. est] ius ecclesie et add. MzVd; ecclesie et add. Ly a_m. 78 cuius ratione Vd. 78-79 est ... amiserat] † Ca. 79 patronus] em. from patronatus Mw. 80 si] om. Ly. si ... cum] † Ca. magis] † Ca. 81 remanserat MzLy. dominium rei] † Ca. patronus] ius patronatus Vd. 82 Item] on margin: Quarto Ly. dignitas Vd; ecclesie add. MzLy a. amissa recuperatur Vd. 83 collacione] eleccione MzLy. 83-84 Ergo ... collacione] om. Na. 84 eorundem] om. Vd. 85 aperte Ve. est] videtur MzLy a. et de alio] supp. Mw. 86 Antecedens] on margin: Probatur antecedens Ly. manifeste Mw. 87 4^a] 12 a (exc. Mw). pietas] loquens de Donatistis hereticis add. MzLy a. Habeant] ergo supp. Mz; ergo add. Ly a_m. preterito] om. Vd. 88 errore (detestabili supp.) Mw. Petrus] hereticus Vd. amorum Mw. 88-89 et veniant] inveniant Ve. 89 id est] quod Mz. matrem] em. from maxime Mw. sint] sicut ω Vd; sic Ca; sunt Mw.

90 *clerici, sint episcopi utiliter, qui contra eam fuerunt hostiliter. Non invidemus, ymo amplectimur; hortamur; optamus.*⁷⁹¹

Item ex 6^a sinodo, ut legitur 1^a, q. 7^a, c. *Convenientibus*, sic habetur: “*Religiosissimi monachi dixerunt: ‘Sicut receperunt sex universales sinodi ab heresi revertentes, ita et nos recipimus.’ Sancta synodus dixit: ‘Placet omnibus*
95 *nobis; et iussi sunt Basilius episcopus Anchire et Theodorus episcopus Mirree civitatis et Theodosius sedere in gradibus et sedibus suis.*”⁷⁹² Et infra: “*Constantinus episcopus Cipri dixit: ‘Sufficienter ostensum est quod ab hereticis venientes recipiendi sunt.*”⁷⁹³

Item Gregorius, ut habetur dist. 12^a, c. *Nos consuetudinem*, loquens de
Ly.f. 267ra Do|natistis episcopis revertentibus ad fidem ait: “*Sufficiat autem illis*”, scilicet episcopis Donatistis venientibus ad catholicam fidem, “*commisse sibi plebis curam gerere.*”⁷⁹⁴

Propter ista videtur quod predicta non sint consona veritati. Tu vero dic quomodo responderetur ad ipsa.

105 **Magister:** Ad primum istorum dicitur quod si Romani omnes efficerentur heretici ius eligendi summum pontificem amitterent, et secundum quandam
Gs.p. 940 assercionem non recuperarent ius eligendi, licet ab heresi reverterentur ad fidem. Secundum aliam recuperarent idem ius propter hoc quod immediate ex ordinacione Christi et iure gencium habent ius eligendi.

110 **Discipulus:** Ubi ordinavit Christus quod Romani haberent ius eligendi Romanum pontificem?

90 sint] sicut *o*; sunt *Mw*; sic *Vd*; in illa *add. MzLy a.* utiliter] *om. Na.* qui contra eam fuerunt] que qua contra fuerit *Vd.* fuerint *Ca.* Non] *supp. Mw.* videmus *Ve.* 91 optamus] religiosissime *add. MzLy*; religiosissimum *add. a* (religiisse *add. Ca*). 93 Religiosissimi] *em. from* Religiosissimum *Mw.* dixerunt Sicut receperunt] *om. Vd.* Sicut receperunt] *om. Mw.* universales sex *Ly.* 94 recepimus *VeLy.* Sancta] *em. from VI Mz*; 6^a *a.* 95 nobis] vobis *Mw.* Anchire *Mz*; Anichirii *Ly*; Anchirre *Ca*; Anchine *Mw*; Anchyre *Vd.* Mirre *NaCa*; Miree *Ly*; Mine *Mw.* 96 et Theodosius] *om. Mw.* sedere] sedentes *a.* suis et sedibus *a_m.* 97 Cipri dixit] et predixit *Vd.* dicit *Ca.* Sufficit *Ve.* est] *om. Vd.* 100–101 illis scilicet episcopis] episcopis (*em. from* episcopus) illis *Vd.* 100 scilicet] *om. MzLy a.* 101 fidem catholicam *Ca.* commisse *Na.* 103 videntur *o.* non] *om. Ly.* sunt *MzLyCa.* 104 responderetur] *om. o.* ipsa] illa *MzLy a* (ista *Mw*). 105 Magister] *om. Ca*; *on margin*: Responsio ad primum *Ly.* dicitur] responderetur *a_m.* Romani si *Vd.* omnes Romani *Ca.* 106 quandam] † *Mz*; quorundam *Ly.* 108 Secundum] *Sed Mz*; *Sed prec. Ly.* 110 Ubi] *on margin*: Questio *Ly.* 111 Romanum] summum *MzLy a.*

791) C.23 q.4 c.24, § 7, col. 910. | 792) C.1 q.7 c.4, §§ 3–4, col. 428. | 793) *Ibid.*, § 16, col. 429. 794) D.12 c.8, col. 29.

Magister: Respondetur quod tunc hoc ordinavit quando fecit beatum Petrum caput et pontificem omnium Christianorum, dans ei potestatem eligendi sibi locum ubi poneret sedem suam, et non privavit illos, quorum beatus Petrus eligeret esse episcopus quodammodo proprius iure eligendi sibi preficiendum, 115 quod eis competit ex iure gentium, quamvis non sic quin possit licite ordinari et fieri contrarium.

Discipulus: Dic quomodo respondetur ad secundam obieccionem quam feci.

Magister: Quibusdam apparet quod illa obieccio est tam fantastica ut omni responsione censeatur indigna. Ponit enim casum qui numquam evenit nec est 120 probabile quod umquam debeat evenire.

Discipulus: Videtur aliis quod ista obieccio non est ita fantastica quia quamvis casus ille numquam evenerit, posset tamen accidere, et temerarium est dicere quod numquam eveniet. Ideo non videtur inutile ipsum discutere, quia ex 125 discussione illorum que numquam vel raro accidunt profundius et subtilius intelliguntur illa que sepe eveniunt. Sive ergo obieccio illa fuerit fantastica sive non, dic qualiter respondetur ad ipsam quia, sicut scire mala sepe est utile et discutere falsa ad cognitionem confert plurimum veritatis, ita discutere fantastica multociens valet ad cognoscendum illa que vera et solida dinoscuntur.

Magister: Respondetur ad ipsam quod si omnes Christiani efficerentur heretici 130 preter X qui non essent Romani, illi immediate ex speciali ordinatione Christi haberent ius eligendi summum pontificem. Et si postea XX non Romani redirent ad catholicam veritatem et illi X efficerentur heretici, illi XX redeuntes ad fidem immediate ex speciali ordinatione Christi recuperarent ius eligendi summum pontificem quod prius amiserant propter hereticam pravitatem. 135

Discipulus: Ubi ordinavit Christus ista?

---

112 Respondetur] *om. Mz; on margin: Responsio Ly. ordinavit hoc a. 114 quorum] em. from quos Vd. beatus Petrus] om. MzLy. 115 elegerit Mz. episcopus] em. from quos Vd. sibi] et ibi MzLy. preficiendi MzLy; preficiendos Vd. 116 sic] sit a. quin] *supp. Mw. possit licite] licite posset (possit Mw) MzLy a. ordinare MzLy. 116–118 ordinari ... respondetur] † Ca. 116 et] *eciam MzLy. 118 obieccionem] racionem a. 118–119 obieccionem ... apparet] † Ca. 119 Quibusdam] *on margin: Ad secundam Ly. illa] ista MzLy. est tam] om. (gap) Mz; sit Ly. tam] tantum a. 119–120 fantastica ... responsione] † Ca. 119 omni] cum Mz a; om. Ly. 120 Posuit a. casum ... numquam] † Ca. convenit Na. 121 umquam] numquam Mw. evenire debeat a (evenire † Ca). 122 ista] illa MzLy a. quia] quod MzLy a (exc. Ca; om. Mw). 123 accidere] evenire a. 124 non] *om. Ly. utile MzLy. 125 raro vel numquam a. 126 illa¹] ea Ly. illa obieccio MzLy a. 127 sicut] sic a (em. to sicut Vd). scire] *supp. Vd. sepe] frequenter a. 128 falsa] frequenter add. MzLy a. 130 quod] quia Ca. 131 x ... illi] xx^{ti} redeuntes ad fidem Vd. 132 non] *om. MzLy a. 133 catholicam] fidem seu add. Ca. illi¹] ex illis Vd. illi²] om. MzLy a.*******

Magister: Dicitur quod Christus specialiter ordinavit et promisit ista ecclesie quando specialiter dixit Mattheus, ultimo: “*Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummacionem seculi.*”⁷⁹⁵ Tunc enim promisit quod numquam usque
 140 ad consummacionem seculi in necessariis deficeret ecclesie sue. Et ideo, quia
 Ly.f. 267^b habere potestatem eligendi summum pontificem est necessarium ecclesie | dei,
 tunc (quod semper catholici – vel omnes vel aliqui, qualescumque fuissent
 antequam – haberent potestatem et ius eligendi summum pontificem) ordinavit
 pariter; et promisit quare, si essent solummodo XX catholici – eciam layci et non
 145 Romani – qui ante fuissent heretici, illi XX catholici immediate ex speciali
 ordinacione et promissione Christi haberent ius eligendi summum pontificem,
 quia non esset maior ratio quod unus illorum XX haberet ius eligendi quam
 alius. Et ita omnes haberent idem ius.

Discipulus: Ista prioribus repugnare videntur quia secundum ista cardinales
 150 effecti heretici possent recuperare ius eligendi summum pontificem absque nova
 collacione eiusdem iuris. Ponatur enim quod cardinales primo efficiantur
 heretici et postea omnes vel aliqui eorum redeant ad catholicam fidem et omnes
 alii efficiantur heretici. Tunc queritur an isti cardinales redeuntes de heresi
 habent ius eligendi aut non habent. Si habent ergo recuperaverunt ius eligendi
 155 absque nova collacione eiusdem iuris eo ipso quod redierunt ad orthodoxam
 fidem. Si non habent ius eligendi et non sunt alii catholici per casum illum ergo
 tota ecclesia dei careret iure eligendi summum pontificem.

Magister: Respondetur ad hoc quod cardinales ius eligendi quod habent ex
 ordinacione humana, puta ex concessione pape vel Romanorum, in nullo casu
 160 recuperant eo ipso quod revertuntur ad fidem absque nova collacione eiusdem
 iuris et sic intelliguntur illa que prius dicta sunt de hoc. Sed ius eligendi quod
 competit eis ex ordinacione Christi possunt – saltem in casu quando non essent
 alii catholici – recuperare eo ipso quod redirent ad veram fidem.

137 ista (ita Ca) ordinavit et promisit († Mz; providit Ly) MzLy a (om. Mw). 137–138 ordinavit ... specialiter] om. Mw. 138 dicit Ca. ultimo] Ego add. a. 139 consummacionem] consecucionem Mw. seculi] supp. Mw. 139–140 Tunc ... seculi] supp. Na. 139 enim] om. MzLy. nusquam Ly. 140 seculi] om. α_m (supp. Mw). 142 quod semper] insuper MzLy; (quod supp.) semper quod Mw. 143 et ius] om. MzLy a. 144 et promisit] om. MzLy. xx] et em. from 20 Mw. 145 illi] et add. Mw. catholici] eciam laici et non Romani qui ante fuissent heretici illi xx^{ti} catholici add. Na. 146 haberent] habent α_m (em. to haberent Mw). 147 quia] qui Na. 148 ita] om. α_m. idem] om. MzLy. 149 Discipulus] om. Ca. 151 efficerentur Mw. 152 omnes¹] om. MzLy. 154 habent²] em. to habeant Mw. ergo recuperaverunt] em. from recuperentur Mw. 156 et ... sunt] † Ca. sunt] supp. Mw. 157 ecclesia dei] † Ca. caret MzLy. 158 Magister] † Ca. Respondetur] on margin: Responsio Ly. Ad hoc respondetur Mw. quod²] † Ca. 160 recuperant] † Ca. fidem] catholicam add. a. 161 illa] ista Ca. 163 veram] novam Mw.

795) Mat. 28:20.

Discipulus: Quare plus recuperant ius eligendi quod habent ex ordinacione Christi eo ipso quod redeunt ab heresi ad catholicam fidem quam ius quod habent ex ordinacione humana? 165

Magister: Huiusmodi ratio assignatur: Quia ab eodem debet ius primo esse collatum et post amissionem restitutum. Et ideo, quia Christus ordinavit et promisit quod nullum necessarium umquam deficeret ecclesie sue, ideo ordinavit quod heretici in tali casu quando non sunt alii catholici eo ipso quod redeunt ad fidem restituatur eis ius eligendi. Sed per nullam ordinacionem humanam habetur quod si cardinales efficiantur heretici eo ipso quod revertuntur ad fidem recuperent ius eligendi. Et ideo non habent tale ius absque nova collacione. Posset tamen ordinari quod eo ipso recuperarent ius eligendi quod efficerentur catholici. 170 175

Discipulus: Dic quid dicitur de iure patronatus amisso propter hereticam pravitatem.

Magister: Dupliciter dicitur: Uno modo quod recuperatur idem ius quia hoc est per ordinacionem humanam concessum quia, sicut ius patronatus transit cum universitate, ita recuperatur recuperata re racione cuius habet aliquis ius patronatus. Aliter dicitur quod ius patronatus non recuperatur nisi specialiter detur illi qui rem recuperat. 180

Discipulus: Dic quid dicitur | de dignitatibus ecclesiasticis propter hereticam pravitatem amissis que dicuntur recuperari absque nova eleccione. *Ly. f. 267va*

Magister: Dicitur quod episcopatus et alie ecclesiastice dignitates si propter pravitatem hereticam amittantur non recuperantur absque nova eleccione vel aliquo equivalenti nove eleccioni. Cuiusmodi est dispensacio qua aliquando dispensabatur cum hereticis ut reciperent dignitates quas propter hereticam 185

165–166 Christi ... ordinacione] *om. Ca.* 165 ab] de *Mw.* quam ius] quamvis *em. to* quam illud ius *Mw.* quod²] non *Mz*; non *add. Ly.* 166 habent] nisi *add. Ly.* 167 Huius *o* *Vd.* debet] est idem *MzLy a.* esse] *om. a.* 168 collectum *Mw.* 169 umquam (*em. from* numquam *Mw*) necessarium *MzLy a.* 171 ad] catholicam *add. a.* ius eis *a_m.* 171–172 per ... humanam] nulla ordinacio humana *Ca.* 172 efficitur *Mw.* quod²] *om. Na.* 173 revertantur *MzLy.* recuperant *a_m.* 174 ordinari] inveniri *MzLy.* 175 quod] quando *Vd.* quod efficerentur] *om. (gap add. Mz) MzLy.* 176 Dic] *on margin:* Ad tertium *Ly.* 178 Magister] *supp. Mw.* Dicitur dupliciter *a_m.* recuperatur] *em. from* referatur *Mw.* est] *om. MzLy.* 179 ordinacionem] constitutionem *a.* concessum] est *add. MzLy.* 180 recuperatur] *supp. Mw.* racione ... aliquis] cuius racione quis habet *Ca.* aliquis] quis *a.* 181 Aliter dicitur] Aliqui dicunt *MzLy.* nisi] sed *Ly.* 182 datur *MzLy.* 183 Dic] *on margin:* Ad quartum *Ly.* 184 eleccione] collacione vel *prec. MzLy;* collacione *a.* 185 ecclesiastice dignitates] dignitates ecclesie *a.* 186 hereticam pravitatem *MzLy a.* eleccione] collacione *a.* 187 equivalenti] est valenti *Ca.* eleccioni] collacioni *a.* Cuius *a_m* (*em. to* Cuiusmodi *Mw*). qua] quia *Ca;* quare *Mw.* 188 dispensatur *a.* cum] *supp. Mz; om. a_m.* recipiant *a* (recuperant *Mw*). quas] nec *MzLyMw.*

190 pravitatem amiserant. Talis enim dispensacio equivalet eleccioni. Omnes autem
 Gs p. 953 auctoritates inducte intelligi debent quod heretici ad dignitates amissas
 dispensative recipiuntur et non aliter, teste Leone qui ut habetur 1^a, q. 1^a, c. Si
 quis heretice, ait: “Si quis heretice communionis contagione se maculaverit, hoc
 in magno beneficio habeat si adempta omni spe promocionis in quo invenitur
 ordine permaneat.”⁷⁹⁶

Capitulum XI

Discipulus: Assercio supra 8° c. recitata tenet quod cardinales pro crimine
 heresis potestate eligendi papam privantur et non pro alio crimine, de quo nunc
 esset videndum. Sed quia hoc ex sequentibus apparebit, ideo nunc incipe
 5 ostendere secundum assercionem illam quod, si cardinales omnes qui soli nunc
 habent eleccionem efficiantur heretici, ius eligendi revertitur ad Romanos.

Magister: Hoc videtur diversis rationibus posse probari, quia si papa et omnes
 cardinales efficiantur heretici aut ius eligendi est penes aliquos catholicos aut in
 tota ecclesia dei nulli catholici habent ius eligendi summum pontificem. Si
 10 penes alios catholicos est ius eligendi et nulli alii quam Romani habent ius
 eligendi quia minus videtur de aliis quod ius eligendi devolvatur ad ipsos quam
 de Romanis, ergo Romani habent in hoc casu ius eligendi summum pontificem.
 Si autem nulli catholici habent ius eligendi, ergo tota ecclesia dei esset privata
 potestate eligendi summum pontificem et ita non esset in necessariis sufficienter
 15 provisum ecclesie dei.

189 amiserunt a. Talis] In illis MzLy a (vel em. to In illis Mw). dispensacio] que add. Vd. autem]
 em. from alie Mw; om. Vd. 190 intelligi debent quod] debent intelligi sic a_m; debent sic intelligi
 quod Vd. quod] ita † Mz; ita ut Ly. dignitates] ecclesiasticas add. a. 191 dispensative] om. MzLy;
 dispensacione a_m. recipiuntur Mw. Leone] papa add. MzLy a (exc. Ca).

1 Capitulum XI] recitat opinionem tenentem quod si cardinales omnes hereticarentur electio summi
 pontificis ad Romanos devolveretur add. Ly; om. a (11 Ca; ca^m XI^m Mw; c. 11 Vd). 2 Assercio] on
 margin: Cap. XI Ly. supra] om. Ve. 8° c.] c. scilicet Mz; c. 8° Ly a. per crimen a (exc. Mw).
 3 privatur Ve. alio] aliquo Mw. alio ... quo] † Ca. 4 esset] est Ca. sequentibus apparebit] † Ca.
 nunc] non Mw. excipe Ly; incipere Ca; incipio Mw. 5 illam quod] † Ca. omnes cardinales Ca.
 6 eleccionem] † Ca. efficiantur] fiant a. heretici] an add. Ly. ad] † Ca. 7 Hoc] on margin: Ratio
 prima Ly. posse probari] † Ca. omnes] om. a_m. 8 heretici] † Ca. aut!] om. Vd. aliquos] alios
 LyCa. in] supp. Ve. 9–10 summum ... alii] et nulli alii habent ius eligendi em. to summum
 pontificem si penes aliquos aut nulli alii quam Romani habent ius eligendi Mw. 9–10 Si ... et] aut
 Ca. 10 alios ... et] aliquos tunc Vd. catholicos] om. MzLy. et] on margin: alias deest hoc verbum
 et Ve. 14 potestate] iure a. in necessariis non esset Vd.

796) C.1 q.1 c.42, cols. 374–5.

Amplius non videtur aliquo modo credendum quod minus per iura divina vel humana sit provisum ecclesie Romane si electores prelati ipsius priverentur potestate eligendi quam aliis ecclesiis inferioribus si electores prelatorum ipsarum ex aliquo casu priverentur potestate eligendi. Sed aliis ecclesiis inferioribus provisum est quomodo prelati ipsarum prefici debeant si electores priverentur potestate eligendi, Extra, *De electione, Ne pro defectu*.⁷⁹⁷ Ergo credendum est quod per iura divina vel humana sit provisum Romane ecclesie quomodo prelatus ipsius eligi debeat si, sede vacante, electores ipsius potestate eligendi priverentur; quod accideret si omnes cardinales una cum papa – vel papa mortuo – in hereticam caderent pravitatem. Non autem aliter est | provisum – neque per iura humana neque per iura divina – nisi quod electio revertatur ad Romanos, qui simul ex iure divino et iure gentium habuerunt ius eligendi, quia electio ad superiorem devolvi non potest, sicut contingit per iura humana de aliis ecclesiis. Ergo in hoc casu electio Romani pontificis ad Romanos revertitur.

Discipulus: Ista ratio non videtur concludere. Nam iura ad ea que frequencius eveniunt aptantur, quia ex hiis que forte uno casu accidere possunt iura non constituuntur.⁷⁹⁸ Quod enim semel aut bis fit contempnunt legislatores, ut leges sacre testantur.⁷⁹⁹ Sed quod electores prelatorum aliarum ecclesiarum priverentur potestate eligendi sepe contingit. Quod autem electores summi pontificis potestate eligendi priverentur numquam evenit vel raro. Ergo quamvis per iura debeat provideri per quem vel per quos sint preficiendi prelati aliis ecclesiis si illis quibus est concessa electio potestate eligendi priverentur, non tamen oportet quod iura provideant qualiter eligi debeat Romanus pontifex licet illi quibus data est electio potestate eligendi priverentur.

16 Amplius] *on margin*: Secunda *Ly*. minus] unus *Mz*. 17 Romane] humane *Mw*. electores] et *add. Ly a*. ipsius] ecclesie *supp. Ve*; (ipsius *supp.*) a primis *Mw*. priverentur] *em. from* priverentur *Mw*. 18 quam] et *Mz*. 18–19 prelatorum ipsarum] ipsorum prelatorum *Ly*. 19 ipsorum *Mz a*. priverentur *MzLyVd*; priverentur *a_m*. eligendi] *om. Na*; quam aliis ecclesiis inferioribus si electores *add., but canc. Ca*. 19–21 Sed ... eligendi] *om. a*. 19–20 aliis ... est] huiusmodi inferioribus ecclesiis est provisum *Ly*. 20–21 quomodo ... eligendi] *om. Ly*. 21 Ne] Nec *Ly*. Ergo] *om. MzLy a* (Sed *Ca*). 22 est] igitur *add. Vd*. provisum] promissum *Mz*. 23 ipsius¹] *om. Ly*; ecclesie *add. Ca*. eligi ... ipsius²] *supp. Mw*. 24 priverentur *Ca*; priverentur *Mw*. si] super *Mz*. vel papa] *om. Ly*. 25 pravitatem caderent *Ly a*; Non autem *add. Mw*. Non] est *supp. Mw*. aliter] alicui *a* (*em. to* alicubi *Vd*). provisum] promissum *Mz*. 26 revertitur *Ly*. 27 gentium et iure divino *Ca*. 28 contigit *Ly*; *em. from* communiter *Mw*. humana] et *add. Ca*. 29 electio] elegio *Mz*. Romani] summi *Ly a*. 31 Ista] *on margin*: Obicitur *Ly*. frequencius] apta *add., but canc. Vd*. 32 ex hiis] *em. to* ad ea *Vd*. non] *supp. Mw*. 33 fit] sit *a*. ut] et *Mw*. 34 priverentur *Ca*. 36 evenit] accidit *Ly a*. 37 quem] quam *Ca*. vel per quos] per quosve *Mz*. sunt *Ly*. preficiendi] alii *add. Na*. 38 illis] illi *o*; ibi *Mz*. concessa est *Ly a*. oportet] apparet *Vd*. 39 licet] si *a*. data] concessa *Ly a*.

797) *X 1.6.41, col. 88*. | 798) *Cf. 1 Dial. 6.26 (Gs 531 25; Ly 62vb); 6.45 (Gs 549 31–3; Ly 70va); 6.100 (Gs 629 62–3; Ly 110vb)*. | 799) *Dig. 1.3.6*.

Magister: Ista obieccio multos non movet propter duo: Nam licet sepius iura aptentur ad ea que frequencius accidunt, tamen quandoque iura adaptantur ad ea que raro contingunt et maxime ubi periculum spirituale tocius communitatis fidelium vertitur nisi ius subveniat. Sed si privatis potestate eligendi illis quibus
 45 data est eleccio summi pontificis nullo iure neque divino neque humano subvenitur ecclesie ut possit habere summum pontificem, spirituale periculum imminet toti ecclesie. Ergo si iste casus contigerit aliquo iure subvenitur ecclesie. Cum ergo super hoc non inveniatur ius humanum, recurrendum est ad
 50 ius divinum, ut scilicet revertatur eleccio ad Romanos qui simul ex iure divino et iure gencium habent ius eligendi summum pontificem.

Secundo quia – sicut notat glossa, dist. 28^a, c. *De Siracusane*, – cautela debet adhiberi “*ex eo quod solet aliquid fieri, ut 98^a dist., Affros⁸⁰⁰,⁸⁰¹ et ex dist. 23^a, c. In nomine,⁸⁰² potest colligi manifeste. Sed sepe accidit quod electores summi pontificis propter hereticam pravitatem fuerunt potestate eligendi privati. Ergo saltem tunc iure humano debuit provideri qualiter esset eligendus summus pontifex, si hoc non fuit provisum iure divino. Sed tunc super hoc non fuit editum aliquod ius humanum. Ergo ex iure divino et ratione evidenti colligi debet qualiter sit eligendus Romanus pontifex si electores priventur potestate eligendi et non sit papa qui valeat aliis electionem concedere. Hic non videtur
 55 aliquid probandum nisi quod sepe accidit quod electores summi pontificis propter heresim fuerunt potestate eligendi privati. Quod probatur per hoc quod sepe imperatores habuerunt potestatem eligendi summum pontificem qui postea propter hereticam pravitatem fuerunt eadem potestate privati, teste Graciano qui dist. 63^a, § *Verum* ait: “*Frequenter eciam in hereticorum perfidiam prolapsi*”,
 60 scilicet imperatores, “*catholice matris ecclesie unitatem impugnare conati sunt,**

41 Ista] *on margin*: Responsio improbans obiectionem primo *Ly*. 41–42 multos ... iura] † *Ca*. 41 duo] Primo *add. MzLy a*. iura sepius *LyMw*. 42 quandoque] quotienscumque *Vd*; semper *add. Mw*. aptantur *LyMw* (†tur *Ca*). 42–43 ad² ... raro] † *Ca*. 43 ubi] *supp. Mw*. communitatis] vel *add. Vd*. 44 subveniat ius *Ca*. privati *Ca*. 45 summo *Ca*. 46 subveniatur *Ly a*. 47 immineret *Ly*. iste] *om. Ly a*. contingat *Ly*; contingeret *a*. 48 super hoc] *om. Mz*. 51 Secundo] *on margin*: Secundo *Ly*. c] *om. a*. De *Siracusane cautela*] *om. (gap) Vd*. *Siracusane*] *om. (gap)*, *supp. on margin Ve*; *Siracusdore Na*; *Syracusane Ly*; *sacrusane Mw*. cautela] c. *add. MzMw*. 52 ex¹] *om. Na*. aliquis *LyMw*. 98^a] *XCIII Ly*. dist¹] c. *Ly*; § *Vd*. *Affros*] c. ius *Ca*; hec res *Mw*; vos *Vd*. 54 privati potestate eligendi *Mz*. 55 tunc] de *add. Ly*. 56 si] sed *a*. hoc¹] modo *supp. Mw*. provisum] promissum *Mz*; nisi *add. Ly*; pro *add. Ca*. divino] humano *Ca*. Sed] quia *LyCa*; nec *Vd*. tunc] *om. Na*. non²] *om. Vd*. 57 colligi] collacioni *ω* (*em. to colligi Ve*). 57–58 colligi debet] colligitur *Ly*. 58 debet] potest *a_m*. Romanus] summus *MzLy a*. privantur *Ca*. potestate] iure *Mz*. 59 et] potestate et *add. Mz*. 60 aliquid] aliud *LyVd*. probandum] probare *Vd*. 62 potestates *Mz*. 63 pravitatem hereticam *Ly a*. 64 dist] dicit *Ca*. §] c. *LyCa*; quia que *add. Ly*. 65 catholici *Ly*. matris] matrix *Ve*. sunt] ideo *add. Ly*.

800) *D.98 c.3, col. 349*. | 801) *Gloss on D.28 c.13, s.v. solet, col. 183*. | 802) *D.23 c.1, cols. 77–9*.

*sanctorum statuta patrum adversus eos prodierunt, ut semet electioni non insererent.*⁸⁰³ Ly.f. 268^a

Discipulus: Videtur quod imperatores non fuerunt privati potestate et iure eligendi papam, sed quod renunciaverunt huiusmodi iuri quia dicit Gracianus eadem dist., § *Ex hiis, quod ex constitutionibus imperatoris deprehenditur imperatores illis renunciassent privilegiis que de electione summi pontificis Adrianus papa Karolo imperatori et ad imitationem eius Leo papa Ottoni primo regi Theutonicorum fecerat.*⁸⁰⁴ 70

Magister: Respondetur quod plures imperatores – eiam de quibus non legitur in decretis – habuerunt ius eligendi summum pontificem, quorum aliqui perdidit idem ius propter hereticam pravitatem, aliqui renunciaverunt eidem iuri. Et ita utrumque dictum Graciani continet veritatem pro diversis imperatoribus. 75

|Capitulum XII

Gs p. 954

Discipulus: Si ius eligendi Romanum episcopum revertitur ad Romanos, electoribus privatis iure eligendi et non existente papa qui de electione valeat ordinare, ad quos Romanos revertitur, utrum scilicet ad omnes vel ad aliquem vel aliquos tantum? 5

Magister: Circa hoc sunt asserciones diverse: Una est quod revertitur ad imperatorem Romanorum. Cuius ratio assignatur: Quia, quando electores aliqui

66 patrum statuta Ca. ut] et Mz a (exc. Ca; em. to ut Vd). electioni] electores Mz a (exc. Mw). 67 insererentur Mw. 68 Videtur] on margin: Obicitur Ly. imperatores] prelati add. Mz. privati non fuerunt MzLy a (exc. Ca). 69 papam] summum pontificem Ly. huius ω Mw. quia] quod Ly a (exc. Ca). dicit] idem add. Ly. 70 §] c. LyCa; sanctorum quia add. Ly. quod ex] om. Ly; et Vd. imperatoris] om. Ly α_m. 71 imperatores] imperator a. illis] om. Ly; vel Ca. privilegium quod Ly. 72 imperatori Karolo MzLy a. papa²] om. Mz. Othoni Ve; Othoni MzLyMw; Octoni Ca. 73 Teuthonicorum Ca. fecerunt Mz. 74 Respondetur] on margin: Respondetur Ly. 76 renunciarent Vd. 76–XII.2 renunciaverunt ... Discipulus] † Ca. 78 imperatoribus] temporibus Vd.

1 Capitulum XII] querit ad quos Romanos devolvatur electio papa mortuo et cardinalibus pravitate heretica infectis et respondetur sub opinionibus quattuor ad primas tres et earum rationes respondetur capitulo sequenti add. Ly; om. a († Ca; Mw); c. 12 supp. Vd). 2 Discipulus] supp. Mw († Ca); on margin: Cap. XII Ly. ius eligendi] † Ca. ad Romanos] † Ca. 3 eligendi et] † Ca. 5 vel] et Ly. 6 asserciones diverse] diverse opiniones MzLy a. 7 ratio] em. from ideo Mw. Quia] Quoniam MzLy a. aliqui electores Ly a.

803) D.63 d.p.c.28, col. 244. | 804) D.63 d.p.c.34, col. 246.

privantur iure eligendi, electio revertitur ad illos qui ante immediate habuerunt
 ius eligendi. Sed ante cardinales, qui post imperatores habuerunt ius eligendi,
 10 imperator immediate habuit ius eligendi summum pontificem. Ergo si cardinales
 propter hereticam pravitatem privantur iure eligendi Romanum episcopum, ius
 eligendi revertitur ad imperatorem.

Alia assertio est quod, si cardinales efficiantur heretici et non sit papa qui de
 electoribus valeat ordinare, ius eligendi revertitur ad canonicos ecclesie ubi est
 15 sedes pape: Quia, cessante privilegio, recurrendum est ad ius commune. Sed
 cardinales non habent ius eligendi nisi ex privilegio speciali. Ergo si privilegium
 illud propter hereticam pravitatem perdidit, recurrendum est ad ius
 commune. Est autem ius commune quod canonici cathedralium ecclesiarum
 habent ius eligendi episcopos. Ergo in hoc casu ad canonicos ecclesie ubi est
 20 sedes pape revertitur ius eligendi summum pontificem.

Alia est assertio quod in hoc casu electio summi pontificis revertitur vel
 devolvitur ad totum clerum Romanum: Quia, quod soli clerici cathedralis
 25 ecclesie habeant ius eligendi episcopum, est ex privilegio speciali. Ius | autem
 commune est quod totus clerus habeat ius eligendi. Ergo ex quo ius eligendi
 summum pontificem vel non fuit ex privilegio speciali concessum clericis
 ecclesie ubi est sedes pape vel – si fuit eis concessum – postea fuit ablatum
 quando fuit datum cardinalibus et, cessante privilegio, recurrendum est ad ius
 commune, relinquitur quod si cardinales efficiantur heretici electio ad totum
 30 clerum Romanum revertitur. Quod autem sit ius commune quod totus clerus
 habeat ius eligendi, Gracianus testari videtur qui, ut legitur dist. 63^a, § *Ex hiis*,
 ait: “*Sicut electio summi pontificis non a cardinalibus tantum, ymo etiam ab*
aliis religiosis clericis, auctoritate Nicholai pape, est facienda, ita et
episcoporum electio non a canonicis tantum sed etiam ab aliis religiosis

8 ad] illum vel *add. MzLy a.* immediate] in necessitate *Mz.* 9 eligendi¹] summum pontificem *add. Ly.* 9–10 Sed ... eligendi] *om. Mw.* 9 ante] antequam *MzLy a. (em. to ante Vd.)* post] *em. from*
 prius *Ve.* imperatorem *Ly.* 10 immediate habuit imperator *Ly.* immediate habuit] habuerit
 immediate *Mz.* 11 eligendi] summum pontificem seu *add. Ca.* 13 si] *supp. Ca.* efficientur *Mw.*
 non] *om. Mz.* 14 eligendi] ecclesie *Mz.* 16 si] postquam *Vd.*; aliquid *add., but canc. Mw.*
 17 hereticam] *supp. Mw.* pravitatem hereticam *Ly.* perdidit *o.* 18 ius] *om. a_m (supp. Mw.)*
 ecclesiarum cathedralium *Ly a_m.* 21 assertio est *Vd.* revertitur] revolvitur *a_m.* revertitur vel] *om.*
Ly. 22 totum] *em. from collegium Mw.* Quia] *on margin:* Probatur *Ly.* 23 habent *Ly.* eligendi ius
Mw. episcopum] summum pontificem *MzLy a.* est] *om. Ve.* 23–24 est ... eligendi¹] *om. Ca.*
 23 privilegio] habent *supp. Ve.* speciali] papali *MzLy a.* 23–25 Ius ... speciali] *om. Vd.* 25 vel]
om. Ly a_m. fuit] fit *Mz.*; sit *Ly a_m.* speciali] papali *Ly a_m.* concessio *MzLy a.* 26 fuit²] eis *add.*
MzLy a. 27 cardinalibus datum *LyMw.* 28 efficerentur *LyMw.* electus *Ly.* 29 Quod] *on margin:*
 Probatur minor *Ly.* 30 videtur testari Gratianus *Ly.* §] *c. Ca.* 31 electioni *o.* a¹] *om. Ca.* ymo]
 sed *Vd.* 32 religiosis] et *add. Ly.* Nicolay *Mw.*; Nicolai *Vd.* et] *em. from sa. Na.*; si tibi *Ve.*; est et
Ly.; est *Ca.* 33 a] *om. Ve.* etiam] *om. Ly.*

clericis, sicut in generali synodo Innocencii pape Rome habita constitutum est.”⁸⁰⁵ Unde et c. Innocencii Obeuntibus, ibidem allegat quod tale est: “Obeuntibus sane episcopis, quoniam ultra tres menses vacare ecclesiam sanctorum patrum prohibent sancciones, sub anathematis vinculo interdicimus ne canonici de sede episcopali ab electione episcoporum excludant religiosos viros, sed eorum consilio honestam et ydoneam personam in episcopum eligant. Quod si, exclusis religiosis, electio facta fuerit, quod absque eorum consilio et connivencia factum fuerat, irritum habeatur et vacuum.”⁸⁰⁶ Ex quibus verbis colligitur quod secundum ius commune ad totum clerum spectat electio.

Alia est assertio quod si cardinales efficiantur heretici electio revertitur ad populum et clerum Romanum, ita quod ad omnes Romanos revertitur. Non quod omnes eligant quia – nisi essent valde pauci – hoc absque confusione, que vitanda est, in huiusmodi nequaquam fieri posset, sed ut de communi consensu omnium – expresso vel tacito – ordinetur, quis vel qui vice omnium debeat vel debeant episcopum suum eligere. Possent enim omnes Romani in hoc casu committere vices suas imperatori catholico qui vice omnium eligeret Romanum episcopum.

Pro hac assertione sic arguitur: Si aliquis Romanus vel aliqui Romani specialiter posset vel possent sibi in hoc casu vindicare ius eligendi summum pontificem aut hoc posset vel possent solo iure divino vel solo iure humano vel simul iure divino et humano. Non solo iure divino, quia hoc ex scripturis sacris

34 sicut] similiter *a* (*exc. Ca.*). pape] *om. Ly.* habita Rome *MzLy a.* 35 est¹] ab obeuntibus *add. Mw.* et] idem *LyCa*; in *Mw.* c] *om. Ca.* c ... est²] Innocentius *c. Ly.* Innocencius *a.* Obeuntibus] Inobedientibus *Vd.* allegatur *a* (*exc. Ca.*). allegat quod tale est] allegato inquit *Ca.* 36 Obeuntibus sane] Obedientibus sive *Vd.* quoniam] quod non *Mz*; quando *Vd.* tres] *om. a_m.* mensem *Ca*; mensis *Mw.* 37 sacrorum *Ly.* sanctorum patrum] † *Ca.* prohibeant *a* (*exc. Mw.*) sancciones] sancti omnes *a* (omnes sancti *Ca.*) vinculo] † *Ca.* 38 de] *om. Na.* sede ... ab] † *Ca.* ab] de *Mw.* episcopali *Mz.* excludent *Mw.* 39 viros] † *Ca.* personam] † *Ca.* 40 exclusis] ex clericis *Mw.* religiosis] viris *add. Ly a* († *Ca.*) electio] † *Ca.* consilio] consensu *MzLy a* (consensus *Vd.*) 40–41 et connivencia] *om. LyMw* († *Ca.*) 41 convinencia *Ve*; conveniencia *Vd.* factum fuerat] † *Ca.* fuerit *Ly a.* verbis] *om. Ly a_m.* 42 colligitur] apparet *LyMw.* quod secundum] † *Ca.* 43 Alia est] † *Ca.* est] *om. Mw.* efficientur *Ca.* electio] † *Ca.* 44 ita] *on margin*: Nota *Mz.* ad] † *Ca.* 46 est vitanda *LyMw.* nequaquam] *supp. Mw.* nequaquam fieri] fieri non *Ly.* posset] † *Ca.* ut] nec *Mw.* communi] *om. Ly.* 47 expresse *Ca.* expresso ... omnium²] *om. Vd.* ordinatur *Ly a_m*; quod *add. Ly.* vicem *LyMw.* debeat] impleat *Ly a* 47–48 vel³ ... eligere] † *Ca.* 48 debeant] impleant *Ly*; debeat *Vd.* eligendo *Ly.* enim] eligere *add., but canc. Na.* enim omnes] *om. Ly.* in hoc casu omnes Romani *Mz.* 51 Pro] *on margin*: Arg^{um} pro assertione *Mz.* Probatur primo *Ly.* arguitur sic *Vd.* aliquis] quis *Mw.* Romanus] *om. Ly.* Romani] a Romanis *Ly.* 52 specialiter] *om. LyMw.* vel ... hoc] † *Ca.* sibi] *om. Mw.* sibi ... casu] iure divino solo vel iure humano solo in casu sibi *Ly.* hoc] aliquo *a.* 53 possent] sibi in hoc casu *add. Mz.* iure divino solo *Ly a.* iure humano solo *Ly a_m.* 54 et] iure *add. a_m.*

805) *D.63 d.p.c.34, cols. 246–7.* | 806) *D.63 c.35, col. 247.*

55 probari non potest. Nec solo iure humano, quia omnia iura humana canonica de
hoc preter illud quod concessum fuit cardinalibus quando solis cardinalibus
concessum fuit ius eligendi abrogata fuerunt. Nec iure gencium potest ab aliquo
vel aliquibus Romanis specialiter vendicari tale ius, quia secundum ius gencium
ad omnes spectat eligere preficiendum eis vel ordinare quomodo eligi debeat;
60 quia secundum ius gencium quod omnes tangit per omnes tractari debet.⁸⁰⁷
Relinquitur ergo quod ad omnes Romanos tam clericos quam laycos ius eligendi
revertitur ut de consensu omnium expresso vel tacito ordinetur qualiter summus
pontifex eligi debeat.

Amplius quando potestas aliqua non habetur ex solo iure divino, deficiente
Ly.f. 268va iure ci|vili tam ecclesiastico quam seculari, recurrendum est ad ius gencium
quod est antiquius et communius quam ius civile sive ecclesiasticum sive
seculare. Sed Romani omnes – non aliqui specialiter – simul ex iure divino et
iure gencium habuerunt ius eligendi Romanum episcopum. Ad quod probandum
allegaciones adducte sunt prius.⁸⁰⁸ Ergo si circa electionem summi pontificis
70 omnia iura civilia, canonica et secularia defecerint, quod accidit si omnes
cardinales efficiantur heretici, virtute iuris divini et iuris gencium simul potestas
eligendi Romanum episcopum revertitur ad Romanos.

Discipulus: Videtur quod ista ratio non procedit, quia virtute iuris abrogati
nulla potestas reverti potest, quia si ius aliquod abrogatur perinde est ac si
75 numquam fuisset, sed ius gencium quo Romani aliquando potuerunt eligere

55 potest] posset *Vd.* omnia] *om. Vd.* 55–56 canonica ... preter] de hoc preter (propter *Ly*)
canonica vel *MzLy a.* 56 fuit concessum *Vd.* fuit] *em. from est Na.* quando] fuit *add. LyMw.*
solis] solum *MzLy a.* 56–57 fuit cardinalibus concessum *a (exc. Mw; fuit concessum cardinalibus*
Vd). 57 fuit concessum *Mz.* fuit] *om. LyMw.* ab] vel *Ca.* aliquo] aliis *MzLy a.* 58 vel] *ab add.*
MzLy. vendicari] iudicari *Mw.* quia] quod *a (exc. Ca; em. to quia Vd).* secundum] *supp. Mw.*
59 spectat ad omnes *Ca.* preficiendum] presidem *MzLy.* quomodo eligi] quem eligere *MzLy a (em.*
from quam eligere Mw). debeant *Ly a.* 60 quod] *em. from quos Na.* 61 ergo] *om. Ve.* omnes]
om. a. 62 revertatur *Ly;* convertitur *Vd.* ut] *em. from nec Mw; si add. Ly.* tacito vel expresso *Ly.*
ordinet *Mw.* 63 eligere *Mw.* debeat] *em. from debet Mw.* 64 quando] quoniam *Mw.* aliqua] *om.*
Ly a. 65 tam] et *a.* ecclesiastico] canonico *Vd.* quam seculari] *om. a.* 66 antiquum *a.* sive!] et
Ly a. 67 omnes Romani *Ly.* non] *supp. Mw.* specialiter] *om. Ly.* simul] *om. Ly a.*
67–68 habuerunt ex iure divino et iure gencium *Ly.* 68 Romanum episcopum] summum pontificem
Ca. 69 allegaciones] probaciones *LyMw.* sunt adducte *Ly a.* circa electionem] totus clerus *a.*
70 defecerint et secularia *Mz.* defecerunt *Mw.* accideret *Ly.* 71 efficerentur *LyCa;* efficientur *Mw.*
72 revertetur *Mz;* reverteretur *Ly.* 73 Discipulus Videtur] † *Ca.* Videtur] *on margin.* Obicitur *Ly.*
ratio] assertio *Ca.* quia] nisi *Ly.* virtute iuris] † *Ca.* abrogati] quod *add. Ly.* 74 nulla potestas]
nullo modo *Ly a_m.* potest reverti (pot† *add.*) *Ca.* quia] quod *Ly.* quia ... aliquod] † *Ca.* ius
aliquod] ad aliquod ius *Ly.* proinde *Mw.* ac] ut *Vd.* 75 fuisset ... ius] † *Ca.* aliquando Romani *a.*
poterunt *Ve.* eligere] † *Ca.*

807) *Cf. above, 3.2 Dial. 3.6 [note 767].* | 808) *Cf. above, 3.2 Dial. 3.6.193–204.*

Romanum episcopum quoad eos abrogatum est. Ergo virtute illius iuris potestas eligendi Romanum episcopum non revertitur ad Romanos.

Magister: Respondetur quod virtute iuris penitus abrogati nulla potestas revertitur. Sed ius gencium, quo et iure divi|no simul Romani poterant eligere Romanum pontificem, non potest penitus abrogari quia non potest abrogari nisi pro tempore quo secundum ius canonicum alii habent ius eligendi. Et ideo cessante iure illo civili et ecclesiastico statim ius gencium tale revertitur, sicut, quia de iure nature est quod omnia sint communia ideo, cessante iure gencium et civili quibus aliquid sit proprium, statim revertitur ius nature ut omnia sint communia, sicut fuerunt ante omnem ordinacionem humanam.

Gs p. 955

80

85

Capitulum XIII

Discipulus: Quia ista assercio aliquam apparenciam habere videtur, dic qualiter secundum eam ad allegaciones pro assercionibus contrariis respondetur.

Magister: Ad allegacionem pro prima assercione dicitur quod non semper – quando electores privantur iure eligendi – ius eligendi revertitur ad illos qui immediate ante eos habuerunt ius eligendi, quia sepe in tali casu ius eligendi ad superiorem devolvitur. Nonnumquam eciam revertitur ad eos qui ex antiquiori et communiore iure habuerunt ius eligendi. Et ideo, licet imperator immediate ante cardinales habuisset ius eligendi, si cardinales efficiantur heretici, ius eligendi non revertitur nec devolvitur ad solum imperatorem sed revertitur ad ipsum et alios Romanos simul, ut ipse cum aliis Romanis habeat ordinare quomodo debeat eligi Romanus episcopus. In hoc tamen quandam prerogativam habet imperator super alios Romanos quoad eleccionem summi pontificis ut sine eo –

5

10

76 est Ergo] † Ca. illius] om. Mz; em. from ius Mw. 77 Romanum] † Ca. 78 Magister] † Ca. Respondetur] on margin: Respondetur Ly. nulla] † Ca. 79 quo et] cum MzLy a. iure ... simul] † Ca. simul] quo add. MzLy a. 80 Romanum] † Ca. pontificem] episcopum Ly a. quia ... abrogari²] om. LyCa. abrogari²] quia non potest abrogari add, but canc. Ve. 81 pro] † Ca. eligendi] † Ca. 82 illo iure LyMw. et] om. ω. sicut] erat supp. Ve. 82–83 quia sicut Vd. 83 de iure] † Ca. nature] om. Mz a (exc. Ca); naturali LyCa. sint] sunt MzLy. iure gencium] † Ca. 84 aliquis Mw. sit] fit Ly. statim revertitur] † Ca. naturale LyCa. 85 communia] om. Ca.

1 Capitulum XIII] respondet ad rationes pro tribus primis opinionibus capitulo precedenti adductas add. Ly; om. a (13 Ca; ca^m 13^m supp. Mw). 1–63 Capitulum XIII ... redit] om. Vd. 2 Quia] on margin: Cap. XIII Ly. 2–3 dic ... eam] † Ca. 4 Ad] on margin: Ad rationem pro prima opinione Ly. pro prima] propria Ca. 5 illos] eos Ly α_m. 6 eos] om. Ly α_m. 7 superiores LyMw. 9 efficientur Mw. 10 devolvitur nec revertitur Ca. devolvitur] revolvitur Ly. imperatorem solum Ly α_m. 11 habeat] debeat Ly. 12 debeat] debet Ca. episcopus] pontifex Ly α_m. habet quandam prerogativam Ly. 13 ut] em. from nec Mw.

saltem si eius presencia convenienter possit haberi, – Romani non debeant ad
Ly.f. 268^b electionem procedere nec de electoribus ordinare.

Discipulus: Quid si imperator vellet impedire electionem summi pontificis
 quando cardinales effecti essent heretici vel nollet se intromittere eciam
 requisitus per Romanos?

Magister: Respondetur quod in hoc casu Romani possent et deberent absque
 20 imperatore ad electionem procedere, quia, sicut dictum est prius,⁸⁰⁹ potestas
 eligendi summum pontificem non competit imperatori in quantum imperator
 iure divino et iure gencium simul sed competit sibi in quantum catholicus et
 Romanus in quibus secum conveniunt alii Romani. Ideo sicut alius Romanus
 non potest impedire Romanos quin in hoc casu debeant ad electionem
 25 procedere, ita nec imperator eos poterit impedire.

Discipulus: Si imperator non habet ius eligendi virtute iuris divini et iuris
 gencium nisi in quantum catholicus et Romanus, ergo in hoc alii Romani pares
 sunt ei. Ex quo infertur quod quoad hoc non plus est vocandus vel requirendus
 aut expectandus imperator quam alii Romani.

Magister: Ad hoc respondetur quod quamvis imperator et alii Romani sint
 30 quodammodo pares – quantum ad hoc quod qualem potestatem et quale ius
 habet imperator in electione Romani pontificis talem potestatem et tale ius
 habent alii Romani – tamen, quando debent eligere vel de electione vel
 electoribus tractare, alii Romani debent in multis imperatori deferre,
 35 quemadmodum in aliis electionibus sapiencioribus, potencioribus et melioribus
 ac dignioribus est in multis ab aliis deferendum. Et ideo sine imperatore, quando
 zelat debito modo pro religione Christiana, alii Romani, si convenienter potest
 haberi eius presencia, non debent ad electionem procedere, ymo in casu
 deberent omnes alii sibi soli ius eligendi committere, quemadmodum, sicut

14 si] *supp. Na.* haberi possit (potest *Ly*) *Ly* α_m . ad] eius (summi *add. LyMw*) pontificis *add. MzLy*
 α_m . 15 electionibus *Mz*. 16 Quid] *on margin:* Questio *Ly*. 17 essent] sunt *Mz*. vel] si *add. Ly*.
 nollet *Ca*; eciam *add. LyMw*. 18 requisitus] et *add. Mw*. 19 Respondetur] *on margin:* Responsio
Ly. debent *Mz*. 22 et] vel *Ly*. sibi] *om. Mw*. 23 convenienter *LyMw*. Romani alii *MzLy*; Romani
 et alii *Mw*. Et ideo *Ly* α_m . alius Romanus] *em. from* alii Romani *Na*. 24 quin] quid *Mw*. in] *om.*
Ca. 24–25 procedere ad electionem *Na*; quia sicut dictum est prius potestas eligendi summum
 pontificem etc. et (*om. Ly*) *add. MzLy* α_m . 25–27 ita ... gencium] † *Ca*. 25 poterit eos *Na*; poterat
 eos *LyMw*. 26 Si] *on margin:* Obicitur *Ly*. 27 et] † *Ca*. ergo ... alii] † *Ca*. 28 quod] *em. from* pro
Ve. est plus *Mz*. 30 Ad] *on margin:* Respondetur *Ly*. sunt *Ly*. 31 quantum] quo *MzLy* α_m . quod]
em. from per *Ve*. 32 Romani] summi *Ly* α_m . 33 deberent *Ly* α_m . vel] de *add. MzLy* α_m .
 34 debent] dicunt *Mz*; deberent *Ly* α_m . deferre] *om. Mz*. 35 sapiencioribus] et *add. LyMw*. et] *om.*
LyCa. 38 ad] eius *add. Ly* α_m . casu] non *add. Ca*. 39 debent *LyMw*. quemadmodum] *on margin:*
 Nota *Mz*.

809) Cf. above, 3.2 Dial. 3.4 and 7.

allegatum est prius,⁸¹⁰ aliqui summi pontifices et alii Romani quibusdam 40
imperatoribus totum ius eligendi dederunt. Et tunc imperator vice omnium
deberet eligere Romanum pontificem.

Discipulus: Dic qualiter respondetur ad allegacionem pro secunda assercione
inductam.

Magister: Respondetur quod licet modo sit ius commune canonicum quod 45
clerici cathedralis ecclesie habeant ius eligendi episcopum, tamen aliquando non
fuit ius commune. Sed ius commune fuit quod clerus et populus haberent ius
eligendi, et illud ius est communius et antiquius. Et ideo, cessante omni
privilegio et iure speciali, ad ius communissimum et antiquissimum oportet 50
recurrere. Quamobrem si omnes cardinales efficiantur heretici ad ius
communius et antiquius est recurrendum et non ad aliquod ius specialius
aliarum ecclesiarum. Hoc autem ius est ius divinum et ius gencium, virtute
quorum iulrium Romanis, scilicet clericis et laycis, competit ius eligendi 55
summum pontificem. *Ly.f. 269^a*

Et per hoc respondetur ad allegacionem pro tercia assercione, quia, licet 55
aliquando fuerit ius commune quod eleccio episcopi spectaret ad totum clerum
et non ad solos clericos cathedralis ecclesie, sicut probant auctoritates inducte,
non tamen semper fuit ius commune sed per solam constitutionem humanam
ecclesiasticam fuit factum ius commune, nec fuit ius communissimum. Et ideo
cum, si cardinales efficiantur heretici et papa sit hereticus vel mortuus, deficient 60
omnia iura humana instituta de eleccione Romani pontificis, recurrendum est ad
ius divinum et ius gencium, virtute quorum eleccio ad clerum et populum
Romanum redit.

40 aliqui] quidam *Ly.* 41 totum] *om. a_m.* 42 debent *Mz.* 43 Dic] *on margin:* Ad rationem pro
secunda opinione *Ly.* assercione] opinione *a_m.* 44 adductam *Ly a_m.* 45 ius] *em. Ve.* commune ius
Ly. 46 clerici] canonici *Ca.* habent *MzLy a_m.* 48 ius] *supp. Mw.* antiquius et communius *Mz;*
communissimum et antiquissimum *Ly a_m.* 49–50 oportet recurrere] est recurrendum *Ly a_m.*
50 Quam orbem ω (*em. to* Quamobrem *Ve.*) efficerent *Ly;* efficientur *Mw.* 51 ius] *supp. Mw.* ius
specialius] speciale ius *Ly.* 51–52 specialius aliarum] speciale illarum *Mz.* 52 ius¹] *om. Ly.*
virtute] cuius vel *add. Ly a_m.* 55 allegaciones *Ly.* 56 fuerit] fuit *Ve.* episcopi eleccio *Ly a_m.*
58 fuit] *supp. Mw.* ius] *om. a_m.* commune] nec fuit ius communissimum *add. MzLy.*
institucionem *MzLy a_m* (iusticiam *Mw.*) 59 ecclesiasticam] (*per supp.*) ecclesiam *Ve.* factum]
tantum *MzLy a_m* (*om. Ca.*) nec ... communissimum] *om. MzLy.* 60 cum] *om. Ly a_m.* efficientur
Mw. et] et quod *Ly a_m* (quod *Mw.*) mortuus] et *add. Mz.* deficient *a_m.* 61 pontificis] sed *add. Ca.*
62 et¹] *ad add. Mz.* ad] plebem humanam scilicet *add. Ly a_m.* 62–63 Romanum et populum *Mz.*
63 redit] reducitur *Ly a_m;* Sequitur c. 14 quod incipit *Supra c. secundo* quesivi *add. Ca.*

810) *Cf. above, 3.2 Dial. 3.3 and 7.*

|Capitulum XIV

Discipulus: Supra c. 8° quesivi an in aliquo casu et in quo ius eligendi Romanum episcopum revertatur ad Romanos, et tu dixisti quod diversimode responderetur. Recitasti autem unum modum respondendi. Nunc recita alium.

5 **Magister:** Aliter responderetur quod non solum pro heretica pravitate sed etiam pro fautoria heretice pravitate – si videlicet omnes cardinales sint fautores heretice pravitate et papa sit hereticus vel mortuus – ius eligendi summum pontificem revertitur ad Romanos. Pro hac opinione taliter allegatur:

10 Qui favet heretice pravitati videtur hereticam pravitatem defendere. Non enim videtur quod alius favor quam defensio ei possit impendi. Sed defendens hereticam pravitatem dampnabilior est hereticis, teste Urbano papa qui, ut habetur 24^a, q. 3^a, c. *Qui aliorum*, ait: “*Qui aliorum errorem defendit multo amplius est dampnabilior illis qui errant, quia non solum ille errat, sed etiam aliis offendicula erroris preparat et confirmat. Unde quia magister erroris est,*
15 *non tantum hereticus sed etiam heresiarcha dicendus est.*”⁸¹¹ Ergo defendens hereticam pravitatem dignus est omni pena qua digni sunt heretici cum sit hereticus. Sed cardinales si efficiantur heretici iure eligendi privantur. Ergo etiam si sint fautores heretice pravitate eodem iure privantur.

Item qui favet erroribus hereticorum inter credentes eorum erroribus est
20 merito numerandus et per consequens hereticus est censendus, teste Gregorio 9° qui, ut habetur Extra, *De hereticis*, c. *Excommunicamus*, ait: “*Credentes autem eorum erroribus similiter hereticos iudicamus.*”⁸¹² Ergo si omnes cardinales faveant heretice pravitate, tamquam heretici iure eligendi Romanum pontificem sunt privati.

1 Capitulum XIV] ponit IIII opiniones responsivas questionis supra capitulo octavo huius que probantur rationibus ad quas responderetur capitulo sequenti immediate *add. Ly; om. α_m* (ca^m 14^m *supp. Mw*). 1–3 Capitulum ... episcopum] † *Ca.* 1–85 Capitulum XIV ... ad Romanos] *om. Vd.* 2 Supra] *on margin:* Cap. IIII *Ly.* 8°] *om. Ve.* in¹] *om. Na.* et] *om. Ve.* in quo] *canc. Ve.* 3 et ... quod] † *Ca.* quod] quo *Ly;* ad hoc *add. MzLy α_m.* 4 Recitasti autem] † *Ca.* respondendi] ostendi *Mw.* Nunc] autem *add. Ly α_m.* 5 Magister] † *Ca.* 6–7 si ... pravitate] si videlicet omnes cardinales sunt fautores heretice pravitate *supp. Mw.* 6 fautores] factores, *on margin:* al. fautores *Ve.* 7 mortuus vel hereticus *LyMw.* 8 revertitur] sic *add. Ly.* 9 videretur *Mw;* sic *add. Ly.* 10 possit ei *Ly α_m.* defendere *Mz.* 11 dampnabilior *Mz;* dampnabiliter *α_m* (*em. from* dampnabilior *Mw*). heretico *Ly;* hereticus *α_m.* 12 Qui aliorum ait] *om. Ca.* errorum *Ca.* multo] et *add. Ly.* 13 dampnabilior est *Ly.* illis] aliis *ω;* hiis *Mz.* 14 erroris²] errorum *Mz.* 16 qua] *em. from* quia *Ve.* 16–17 cum ... heretici] cum sit hereticus sed car[dinales] si efficerentur heretici priv[antur] iure eligendi *supp. Mw.* 16–18 cum ... privantur] *om. Ly.* 17 iure] et *prec., but em. to* si illo *Mw.* 19 Item] *on margin:* Secundo *Ly.* 19–66 Item ... Romanos] *om. α_m.* 20 9°] XI *MzLy.* 21 autem] *om. Ly.* 22 hereticos similiter *Ly.*

811) C.24 q.3 c.32, col. 999. | 812) X 5.7.15, § 1, col. 789.

Aliter respondetur quod cardinales non solum si faveant heretice pravitati sed 25
 etiam si sint fautores pape heretici, vivi vel mortui, vel aliorum hereticorum iure
 eligendi privantur et electio ad Romanos revertitur, si papa est hereticus vel 269^b
 mortuus aut de iure depositus. Pro hac opinione taliter allegatur:

Pro quocumque crimine papa ipso facto seu iure a papali dignitate deponitur,
 pro eodem crimine cardinales cardinalatu privantur, et per consequens ius 30
 eligendi quod eis competit ratione cardinalatus amittunt. Sed papa si est fautor
 hereticorum ipso facto seu iure a papatu deponitur. Ergo et cardinales propter
 favorem hereticorum iure eligendi privantur.

Maiores videtur probatione minime indigere. Minor exemplo probatur: Nam
 Anastasius secundus propter favorem hereticorum fuit depositus. Non enim 35
 legitur de ipso nisi quod faverit Fotino et Achacio hereticis. Nam in decretis,
 dist. 19^a, sic habetur: “*Anastasius, natione Romanus, fuit temporibus Theodorici
 regis. Eodem tempore multi clerici se a communione ipsius abegerunt eo quod
 communicasset sine consilio episcoporum vel presbyterorum et clericorum
 cuncte ecclesie catholice diacono Thessalonicensi, Fotino, qui communicaverat 40
 Achacio, quia voluit occulte revocare Achacium et non potuit divino nutu
 percussus est.*”⁸¹³ In quibus verbis non habetur nisi quod Anastasius favit Fotino
 et Achacio, et tamen fuit depositus. Ergo propter favorem hereticorum papa
 deponitur.

Aliter respondetur quod cardinales non solum propter heresim et favorem 45
 heretice pravitatis et hereticorum sed etiam propter scisma privantur iure
 eligendi summum pontificem. Hoc taliter videtur posse probari:

Qui nichil potestatis aut iuris habet non habet ius eligendi summum
 pontificem. Sed cardinales si efficiantur scismatici nichil iuris aut potestatis
 habent, teste beato Cipriano qui, ut habetur 24^a, q. 1^a, c. *Didicimus*, sicut 50
 allegatum est prius, ait: “*Didicimus omnes omnino hereticos et scismaticos
 nichil potestatis habere ac iuris.*”⁸¹⁴ Ergo cardinales scismatici non habent ius
 eligendi summum pontificem.

26 sint] sunt Na. 27 revertitur] revertetur etiam Ly. 29 Pro] on margin: Probatur Ly. 30 privatur
 Ve. 32 facto] fauto Ve. et] om. Na. 34 Minor] om. (gap) Mz; on margin: Minor Ly. 37 19^a dist.
 MzLy; c. Anastasius add. Ly. 19^a] ius Ve. Anastasius] secundus add. Ly. Theoderici Ve;
 Theodrici Ly. 39 episcoporum] vel prelatorum add. Mz. 40 cuncte] occasione Mz. Thesalonicen.
 em. from Tholonien. Na; nomine add. MzLy. Focino Ve. 41 Achacum Na; Achatio Ly; et add.
 MzLy. Achacium Mz; Achatium Ly. nutu divino Ly. 42 Focino Ve. 43 Achatio Ly. 46 et] vel
 MzLy. 48 Qui] Quia Mz; Quia qui Ly. ius] potestatem MzLy. 49 pontificem] neque ius add. MzLy.
 Sed] om. Mz. 51 omnes] om. MzLy.

813) D.19 c.9, col. 64. | 814) C.24 q.1 c.31, col. 977.

Item qui est extra ecclesiam non habet ius eligendi summum pontificem. Sed
 55 cardinales effecti scismatici sunt extra ecclesiam, teste beato Cipriano qui, ut
 prius, ait: “*Si autem foris cuncti heretici et scismatici non habent spiritum
 sanctum, et ideo apud nos eis manus imponitur, ut hic accipiatur quod illic non
 est, nec dari potest.*”⁸¹⁵ Ex quibus verbis evidenter haberi videtur quod omnes
 60 scismatici sunt extra ecclesiam. Unde et beatus Ciprianus Novacianum extra
 ecclesiam et inter adversarios et antichristos reputavit computandum quia fuit
 scismaticus dicens, ubi prius: “*Novacianus nec debet nec potest excipi quominus
 quoque ipse extra ecclesiam consistens et contra pacem ac dilectionem Christi
 faciens inter adversarios et antichristos computetur.*”⁸¹⁶ Ergo omnes scismatici
 65 sunt extra ecclesiam. Ergo si cardinales efficiantur scismatici tamquam extra
 ecclesiam existentes ius eligendi amittunt. Et per consequens in hoc casu ius
 Ly.f. 269va eligendi revertitur ad Romanos.

Aliter respondetur quod non solum propter predicta crimina sed etiam si, papa
 existente heretico vel mortuo, cardinales noluerint eligere, dicentes se nolle
 eligere vel etiam per maliciam aut dampnabilem negligenciam in notabile
 70 detrimentum et periculum Christiane religionis distulerint eligere summum
 pontificem sunt privati iure eligendi et electio revertitur ad Romanos. Pro hac
 opinione taliter allegatur:

Non minus provisum est Romane ecclesie contra pericula que possunt ei
 accidere quam aliis ecclesiis inferioribus. Si enim minus esset ei provisum,
 75 quantum ad ea que ordinanda sunt per rectores ipsius, ipsi rectores essent de
 negligencia dampnabili reprehensibiles iudicandi, quia ubi maius periculum
 vertitur caucius et sollicitius est agendum.⁸¹⁷ Sed ecclesiis aliis quam Romane
 sufficienter est provisum si electores qui debent eligere per maliciam vel
 80 negligenciam distulerint eligere, quia si infra tres | menses non elegerint
 Gs p. 945

54 est] sunt MzLy. habent MzLy. 55 effecti] om. MzLy. scismatici] em. from heretici Na. ut] ubi
 MzLy. 56 scismatici et heretici Ly. 57 manus eis Ly. 58 potest] manifestum est nec remissionem
 peccatorum per eos dari posse quos constat spiritum sanctum non habere add. Ly. verbis] om. Mz.
 videtur haberi Ly. 60 computandum] solummodo add. MzLy. 62 ipse quoque Ly. 64 si] omnes
 add. MzLy. efficerentur MzLy. 65 anmittunt (!) Mz. 66 Romanos] Sed cardinales (si efficiantur
 heretici) iure eligendi privantur. Igitur etiam si sint fautores heretice pravitate eodem iure privantur
 add. Ly. 67 propter predicta] papa propter Mz. 68 mortuo] videlicet add. LyCa; valet add. Mw.
 voluerint Mz. nolle] non velle LyCa; velle add. Mw. 69 aut] per add. Ly α_m. 70 distulerunt Mw.
 71 sunt] supp. Mw. privati sunt Ly. 72 taliter] supp. Mw. 73 Non] on margin: Probatur Ly.
 possunt] em. from pericula Mw. 73–74 possunt ei accidere] pericula ei accidere possunt Ly.
 74 ecclesiis] om. Ly; supp. Mw. inferioribus] fidelibus Ly. ei] eis Mz α_m. 75 rectores¹] em. from
 rationes Mw. rectores²] rationes Mw. 76 dampnabile Mw. reprehensibiles] reprobandi et Ca;
 reprehendendi Mw. 77 solicius MzMw. quam Romane] om. Ly. 79 tres | menses] mensem Ca.

815) *Ibid.*, § 4, col. 978. | 816) *C.24 q.1 c.31*, col. 977. | 817) *Cf. Sext. 1.6.3*, col. 946; *1 Dial. 6.99*
 (*Gs 626 1*; *Ly 108vb*); *CB 7.9*, p. 315.21–2.

privantur potestate eligendi ea vice et potestas providendi ad superiorem 80
 devolvitur. Ergo et Romane ecclesie est provisum qualiter papa eligi debeat si
 cardinales per maliciam vel dampnabilem negligenciam in notabile detrimentum
 et periculum religionis Christiane distulerint eligere. Sed non est provisum aliter
 quam quod electio revertatur ad Romanos. Ergo saltem pro illa vice cardinales
 essent privati potestate eligendi et ius eligendi reverteretur ad Romanos. 85

Capitulum XV

Discipulus: Quomodo ad rationem istam ultimam poterit responderi et qualiter
 responsio valeat improbari patere potest ex hiis que tractata sunt superius 10° c.
 Ideo ad presens nolo quod de ista ratione et opinione pro qua adducitur hic te
 amplius intromittas, sed indica quomodo respondetur secundum opinionem que 5
 recitata est supra c. 8° ad rationes pro opinionibus aliis recitatis c. precedenti
 adductas.

Magister: Ad allegaciones duas pro prima opinione inductas respondetur quod
 pro omni favore heretice pravitatis, que non est in favente absque pravitare
 heretica, essent cardinales privati iure eligendi summum pontificem et 10

Capitula XV–XVI: ω (NaVe) Mz π (Di; LmLyPz) α ($\alpha_m = ArAuBaCaDiEsFrMwPbPcPeTo$; Vd)

80 potestas] eligendi et *supp.* Mw. 80–81 devolvitur ad superiorem Ca. 82 cardinales] vel *add.* Mz.
 per maliciam] vel malicia Ca. vel] per *add.* α_m . 83 Christiane religionis Mz. 83–84 aliter quam]
 alteri aliter quamquam Mz. 84 revertatur ad Romanos] ad Romanos convertatur Ly. pro ... vice] †
 Ca. vice] qua *supp.* Mw. 85 privati] et *add.* Ve. eligendi et] † Ca. revertetur Ly α_m .

1 Capitulum XV] in quo respondetur rationibus pro opinionibus capituli precedentis adductis *add.*
 Ly; *om.* α (*exc.* Fr; cap^m XVI^m BaDi; ca^m 15^m *supp.* Mw; c. 13 *supp.* Vd). 1–2 Capitulum ...
 Quomodo] † Ca. 2 Discipulus] *om.* AuDiPb; *supp.* Pc; *on margin:* Cap. xv Ly. Quomodo]
 Quoniam α (Quin To); *autem add.* π α . istam ultimam] ultimam istam Ca. poterit] potest Mz π α (†
 Ca). 3 patere] pacem Pc. patere potest] potest apparere π ArEsMwTo. potest] † Ca. que] *supp.*
 Pe. 3–4 10o ... ad] † Ca. 3 c] et *add.* Ar. 4 Ideo] *em.* Es. ista] illa Mw. ratione] responsione
 Mz π ; † Ar. et] vel Fr. qua] quo BaDi; † Ca. hic] *om.* BaDiFr. 4–5 amplius te π Ar. 5 indica] †
 Ca; iudica Mw. respondetur] ad *add.*, *but canc.* Pe. secundum] ad secundam ArEsMwTo; ad Ca;
 secundam Di. 6 recitata] tractata FrPe. est supra] † Ca. ad rationes] ac responsiones (*on erasure*)
 Es. pro] *om.* AuDiPbPc. opinionibus aliis] alia opinione Ar. aliis] *om.* EsMwTo. recitatis] recitat
 Ar; recitastis To; *some illegible words add.* Ca. c²] in Ve. c] precedenti] allegaciones Ar; et
 allegaciones *add.* π (allegaciones *add.* LmPz). 7 adductas] adducas ω π EsMwPc; *om.* Ca.
 8 Magister] *om.* AuDi; *supp.* Pc. Ad ... inductas] *om.* Ba. duas] *om.* Ly ArEs; et CaDiFrPcPeTo.
 prima] qua Ve; secunda Ly. opinione (allegacione Di) prima AuCaDiPbPcPe. inductas] inducas
 Ve; adductas π α (adducas MwPc). 8–9 quod pro] † Ca. 9 pro omni] cum Ar. que] qui α (*exc.*
 ArCa). non ... in] † Ca. in] *supp.* Na. 9–10 heretica pravitare π α . 10 essent] † Ca. iure]
 potestate EsTo. pontificem et] † Ca.

reverteretur ius eligendi ad Romanos. Pro alio favore non essent privati sed
 Ly.f. 269^{ob} privandi iure eligendi summum pontificem. An autem possit esse aliquis favor
 heretice pravitatis absque heretica pravitate in favente ex hiis que dicta sunt
 libro 7° prime partis huius dialogi⁸¹⁸ advertere poterit studiosus.

15 Ad allegacionem pro secunda opinione respondetur quod licet papa si
 efficiatur hereticus sit ipso facto et ipso iure depositus, sicut in prima parte huius
 dialogi libro 6° per quamplurimas rationes probatum existit,⁸¹⁹ et ideo pro favore
 heretice pravitatis qui non est absque heresi in favente sit papa depositus ipso
 facto, tamen pro solo favore hereticorum absque favore erroris ipsorum non est
 20 papa ipso facto depositus, ymo secundum aliquos nec eciam deponendus nisi
 incorrigibilis appareat et de eo scandalizetur ecclesia.

Cum autem dicitur quod Anastasius 2us non fuit depositus nisi pro favore
 hereticorum, respondetur quod non est verum; ymo fuit depositus pro heresi et
 fautoria heretice pravitatis, quod ex textu dist. 19^a et glossa, ut videtur, colligitur
 25 evidenter. Ait enim Gracianus eadem dist., § *Hoc autem*: “Anastasius enim
 secundus episcopus favore Anastasii imperatoris quos Achacius post sentenciam
 in se prolatam sacerdotes et levitas ordinaverat acceptis officiis rite fungi
 debere decrevit”⁸²⁰ erronea supple. Unde § sequenti dicit Gracianus: “Quia ergo
 30 illicite et non canonice, sed contra decreta predecessorum et successorum
 suorum hec rescripta dedit, ut probat Felix et Gelasius qui Achacium ante
 Anastasium excommunicaverunt et Hormisda qui ab ipso Anastasio tercius
 eundem Achacium postea dampnavit, ideo a Romana ecclesia repudiatur et a
 deo percussus fuisse legitur.”⁸²¹

11 revertitur *EsTo*; revertetur *MwPc*. ad] *om. Es*. Pro ... favore] † *Ca*. favore] *om. ArEsTo*; *supp. Mw*; *on margin*: aut favore *Es*. 11–12 sed privandi] *supp. Pe*. 12 posset *a* (*exc. EsMwTo*). 13 pravitate heretica *Ve*. que] absque heretica pravitate in favente ex hiis que *add. AuPb*. 14 prime] *supp. Na*. huius] *om. Pc*. huius dialogi] † *Ca*. poterit advertere *AuBaDiPb*. studiosus] *on margin*: Residuum quere in finem ad clavem signum *Es*. 15–41 Ad ... innodatus] *om. α_m* (*in the end of ms. supp. from α_p, prec.*: Istud ponitur supra pagina precedente ad clavem signum *Es*). 15 allegaciones *Es*. secunda] *tercia Ly*. 15–16 papa ... sit] si papa sit hereticus *Es*. 16 et ipso] sit de *Es*. 16–17 dialogi huius π; poterit advertere studiosus (ad allegacionem in *add.*, *but canc.*) illud *add. Es*; extitit probatum *add. Vd*. 17 libro] capitulo *Vd*. quamplurimas] *quamplures EsVd*. existit probatum *Es*; *om. Vd*. ideo] licet *add. π*. 18 qui] que *Ve π*. sit] sic *Na*; licet *prec. Es*. 19 errorum π. ipsorum] eorum *EsVd*. 20 eciam] est *add. Vd*. 22 2us] 5us *Es*. 22–26 non ... secundus] *om. EsVd*. 26 episcopus] *om. π*. Acharius *Na*; Achasius *Mz*; Anasta^{us} *Es*. 28 erronea] et erronee *Mz π Vd*; pro errore *Es*. supple] *om. (gap) Es*. Unde] in *add. π*. 29 canonice] *catholice Es*. sed ... predecessorum] *om. (gap) Es*. predecessorum] *predicta Vd*. 30 Achasium *Mz*; Achatium *Vd*. 30–31 ante (*supp.*) Anastasium Achacium *Es*. 31 Anastasium] *om. π*. excommunicaverat *EsVd*. Ormisdam *Es*; Horromista *Vd*. tercius] 3° *Es*; 2° *Vd*. 32 Achasium *Mz*; Achatium *Vd*. 33 legitur fuisse *EsVd*.

818) *Cf. 1 Dial. 7.27–9 (Gs 673–5; Ly 132ra–133ra)*. | 819) *Cf. 1 Dial. 6.66–8 (Gs 572–82; Ly 81va–87ra)*. | 820) *D.19 d.p.c.7, col. 62*. | 821) *D.19 d.p.c.8, col. 64*.

Item glossa super c. *Anastasius*, super verbo *abegerunt* ait: “*Hic non recesserunt*”, scilicet clerici ab Anastasio, “*ante sententiam, quia inciderat in heresim iam dampnatam.*”⁸²² Item super verbo *communicaverat* dicit glossa: “*Hic communicavit*”, scilicet Anastasius, “*ei*”, scilicet Achacio heretico, “*in maleficio. Unde potuit transire*”, scilicet excommunicatio, “*ad tertiam personam.*”⁸²³ Ex quibus verbis colligitur quod Anastasius fuit hereticus et fautor heretice pravitatis. Et ideo fuit depositus ipso iure et fuit excommunicacionis sententia innodatus.

Ad allegaciones pro tertia opinione respondetur quod non omnes scismatici sunt omni iure privati. Sed omnes scismatici qui sunt heretici – quales ut sepe sunt scismatici – sunt omni iure privati, et de illis loquitur beatus Ciprianus.⁸²⁴ Omnes eciam scismatici quamdiu sunt scismatici non sunt capaces ecclesiarum dignitatum. Et ideo Novacianus secundum Ciprianum non potuit esse papa. Scismatici eciam non possunt habere execucionem alicuius iuris ecclesiastici licet aliqua iura ecclesiastica possint habere dummodo non sint heretici. Et ideo cardinales propter solum scisma absque heresi non perdunt ius eligendi summum pontificem quamvis non debeant eligere quamdiu in scismate perseverant.

34 Hic] Hi π . 35 ceciderat *EsVd*. 36 Item] Tunc *Mz* π ; Et *EsVd*. communicaverunt *EsVd*. 37 ei scilicet] cum π . Achasio *Mz*; Achatio *Vd*. heretico] *om. (gap) Es*; hr. (=habetur ?) *Vd*. 38 maleficio] malefaccione *Mz*; malefacto *EsVd*. scilicet] *om. Es*. 39 quibus] hiis *Vd*. fautor] hereticorum seu *add. Vd*. 40 ipso iure] eo ipso *Vd*. 42 Ad] *on margin*: Ad illam pro opinione quarta *Ly*. allegacionem π α . tertia] quarta *Ly*. 43 omni] ipso *BaDi*; *om. Vd*. 43–44 Sed ... privati] *om. Mz* π α . 44 Cyprianus *LyArBaCaDiEsMwPe*. 45 eciam] enim *Ly*. quamdiu sunt scismatici] *om. Pc*. ecclesiarum] ecclesiasticarum π α_m (*exc. MwTo*; *em. from ecclesiarum Es*); aut *add. Mz*. 46 Novacianus] Donacianus π (Donatianus *Lm*) *ArCaEs*; Novitianus *Ba*; Nonacianus *FrPc*; *em. from* Donacianus *Mw*; onacia^{us} *em. from* monacia^{us} *To*; Novati^{us} *Vd*. Cyprianum π (*exc. Pz*) *ArBaCaDiEsMwPeTo*. non] *om. Mz* π (*exc. Ly*) α_m . papa esse *Vd*. 47 eciam] autem *Mz* π α . ecclesiastici] canonici *Na*. 48 licet] sed *ArEsMwTo*. licet ... ecclesiastica] *supp. Pe*. possunt *Mz* π α (*exc. Di*). non] *om. Di*. sint] sunt *Mz* π (*exc. Lm*) *ArCaFrMwPcPeTo*. 49 non] possunt *add. Ar. ArEsMwTo*. scisma *Ar*. 51 perseverarent α_m (*exc. ArMw*; perseverant *em. from* persueverant (!) *Es*; persueverant *To*); Et per idem breviter respondetur ad allegacionem pro quarta opinione adductam Quamdiu enim in tali malicia et negligencia perstiterint constat quod de facto sunt tali iure privati Si autem respiscant idem ius eis debetur *add. Ly*.

822) Gloss on *D.19 c.9*, s.v. *abegerunt*, col. III. | 823) Gloss on *D.19 c.9*, s.v. *qui communicaverat*, cols. III–2. | 824) Cf. above, 3.2 Dial. 3.14 [notes 814, 815, 816].

Ly f. 270ra

|Capitulum XVI

Discipulus: Quamvis in prima parte nostri dialogi, libro 6°,⁸²⁵ tractaverimus an imperator sit iudex ordinarius summi pontificis, et tu ibidem circa hoc opiniones contrarias allegacionibus pluribus conatus fueris confirmare, hic tamen de hac
5 materia conferamus ut excitemus alios tractaculum hunc visuros qui primam partem forsitan huius operis non habebunt ad solícite perscrutandum an imperator super papam iam in summo pontificio constitutum aliquam habeat vel habere valeat potestatem. Investigemus autem primo an imperator ratione imperatorie maiestatis sit in aliquo casu iudex ordinarius pape.

10 **Magister:** Circa hoc sunt asserciones diverse et adverse. Una est quod imperator ratione imperatorie dignitatis non est iudex ordinarius in quocumque casu summi pontificis.

Discipulus: Pro ista assercione allega.

Gs p. 946 **Magister:** Pro ista assercione potest taliter allegari: Si imperator | inquantum
15 imperator esset iudex ordinarius pape aut esset iudex suus in causa ecclesiastica aut in causa seculari. Non in causa ecclesiastica, quia causa ecclesiastica ad iudicem ecclesiasticum solummodo spectat. Ideo enim dicitur causa

1 Capitulum XVI] querit utrum imperator sit iudex ordinarius pape et ponuntur diversi modi dicendi et primus ponitur hic qui tenet quod non *add. Ly; om. a* (16^m ca. *supp. AuPb; Cap^m XVI Ba; c. XVII Di; ca^m 16^m *supp. FrMw; c. 14 *supp. Vd.* 2 Discipulus] *om. AuCaDiPb; *supp. Pc; on margin:* Si scismaticus amittat ius eligendi cum prius habuerit *supp. Pe.* Quamvis] *Suam vis Ar.* parte prima *Es.* libro 6°] *om. BaDi; 6° libro Pb.* tractavimus *MzDi.* 3–4 summi ... hic] *from a_p, *supp. Es; om. To.* 3 tu] cum π *ArCa;* (tu *supp.*) tamen *Mw.* ibidem] idem *BaDi.* hoc] posuisti *add. a_m (exc. ArEs; *supp. Mw).* 4 contrarias] quas *supp. Fr.* fueris] rationibus *add. Vd.* 5 ut] et *Pe.* excitemus] exitemus ω (*em. to excitemus Ve*). tractatulum π *BaDi;* tractatum *FrPeVd;* tractulu *Pb;* tractaverim *To.* hunc tractaculum *Ca.* tractaculum hunc visuros] 4 tractatus in hunc visurus *Ar.* visuros] *em. from vicinos Es; vicinos To.* 6 partem] tractatus *add. Ca.* huius operis forsitan *Mz* π *a* (*exc. Ca.*) an] aut *Mz.* 7 supra π *EsTo.* summo] suo *Ar;* summum *EsTo.* pontificem *To.* 8 Investigabimus *Ba;* Investigamus *AuDiPcPe;* on margin: Nota *Mz.* ratione] Romane *LmPz;* *supp. Pe;* Romani imperii aut *add. FrPe;* imperator ratione *add. Pb.* 9 maiestatis] dignitatis *Mz* π *a.* sit] sic *Fr.* in] *om. Es.* 10 Magister] *om. Au; *supp. Pc.* diverse asserciones π *Ar.* Una] Opinio *prec. Mz.* 11 ratione] Romane *LmPz;* *em. from romane Pe.* iudex] capax *Ar.* 13 Discipulus] *supp. Pb; on margin:* Probatum primo ratione *Ly.* 13–14 Pro ... Magister] *om. Ar.* 13 ista] illa *EsTo.* allegetur *Vd.* 14 Magister] *om. AuDiPb; *supp. Pc; on margin:* Ratio prima *Ly.* ista] autem *add. BaDi.* taliter] tripliciter *BaDi.* 14–15 inquantum imperator] *om. ArEsFrMwPeTo.* 15 suus iudex π *ArMw;* summus iudex *EsTo.* 15–16 ecclesiastica ... in¹] $\dagger$ *Ca.* 16 causa²] *om. π *Ar;* sec $\dagger$ causa *add. Ca.* quia] *supp. EsMw; om. To.* 16–18 quia ... ecclesiastica] *om. DiPb;* quia causa eccl^{ca} solum ad iudicem eccl^{c^{um}} spectat Ideo enim dicitur causa eccl^{ca} *supp. Pe.* 16 causa ecclesiastica²] *om. π *ArMwTo;* *supp. Es;* solum *add. π *a_m ($\dagger$ *Ca;* solummodo *add. Pc).* 17 solummodo] *om. π *a_m,* dicitur causa] $\dagger$ *Ca.*************

825) Cf. 1 Dial. 6.2–5 (Gs 508–12; Ly 52rb–54ra).

ecclesiastica quia debet coram ecclesiastico iudice agitari. Nec in causa seculari quia nec in causa criminali nec in causa civili. Quod non in criminali causa probatur, quia, sicut legitur dist. 40^a, c. *Si papa*, ex gestis Bonifacii martiris habetur pape: “*Culpam istic*”, id est in hac vita, “*redarguere presumat mortalium nullus, quia cunctos est ipse iudicaturus a nemine est iudicandus, nisi deprehendatur a fide devius*.”⁸²⁶ Ex quibus verbis colligitur quod papa pro sola deviacione a fide est ab aliquo iudicandus. Deviacio autem a fide non est culpa secularis. Ergo pro nulla culpa seculari est papa ab imperatore vel alio iudicandus. Nec imperator est iudex ordinarius pape in causa seculari civili cum etiam in tali causa – sicut neque in causa criminali – sit iudex ordinarius cuiuscumque episcopi, teste Bonifacio qui, ut habetur 11^a, q. 1^a, c. *Nullus*, ait: “*Nullus episcopus neque pro civili neque pro criminali causa apud quemvis iudicem sive civilem sive militarem producat*.”⁸²⁷ Relinquitur igitur ex predictis quod imperator inquantum imperator in nulla causa est iudex ordinarius pape.

18 iudice] † Ca. 18–19 Nec ... causa³] om. EsTo; et quod in (non?) † causa secul† supp. Es. 19 quia ... causa¹] † Ca. nec¹] om. Ar. causa¹] om. ω. in causa²] om. π Ar. non] om. Mz. non in] † Ca. criminali causa] causa Na; criminali VeCa; seculari add. Mz π a (exc. CaFrPe; nec seculari add. Vd); causa criminali FrPe. 20 quia sicut legitur] ut habetur Vd. legitur ... c] † Ca. 40^a] 80 Ar; xv Di; em. Es; em. from 80 Mw; 8 em. from 80 (?) Pc; 8 To. papa] quia nec in causa criminali nec civili quod non in criminali causa seculari probatur add. EsTo. Bonifacii Mz. 20–21 Bonifacii ... habetur] † Ca. 20–21 martiris habetur pape] pape martiris habetur huiusmodi π; pape martiris propter ArMwTo; † propter Ca; pape martiris huius Es. 21 pape] papa AuDiPbVd; propter BaPc. Culpas Es. istic] istius Mz; istud ArMwToPc († Ca); est Ba; isti est Di; on erasure Es; istinc FrPe; istam Vd. id est] et Ve; idem Mz π a (id est on erasure Es; om. FrPe). id ... vita] † Ca. in hac vita] om. π. hac] causa add., but canc. Es. redarguere] dedarguere To. presumat] em. from nullus Pe; om. Vd. 21–22 presumat mortalium nullus] nullus mortalium presumit π. 22 mortalium] quia add. AuDiPb. quia] -que Pc; qui Vd. est¹] om. π a († Ca). ipse] in ipsa a (exc. BaDi; em. to ipse Es). iudicaturus] vidimus α_m (exc. FrPe; iudicatos BaDi; em. to iudicaturus EsMw). est²] ipse add. Mz a (exc. Ar; canc. Es; supp. Pe). est² ... nisi] † Ca. 23 devians π ArPcToVd; devians AuPb; on erasure Es. devius ... verbis] † Ca. colligitur verbis Fr. 23–24 sola ... est¹] † Ca. 24 Deviacio ... fide²] † Ca. autem] enim Lm. a fide²] om. π. 25 Ergo] † Ca. culpa] † Ca. imperatori Ar. vel] ab add. Mz π BaDi. 26 ordinarius] om. Ar. seculari] om. ArCa. 26–27 cum etiam] quia ArCaEsTo; em. from quia Mw. 27 causa¹] om. Pb. sit] on erasure, on margin: † imperator Es; est To. 28 episcopi] supp., quoniam add. Pc. Bonifacio Mz. ut ... Nullus] † Ca. habetur] dist. add. Mz a (canc. Es). 11^a q. 1^a] on erasure Es. q.] om. a (exc. Es). 1^a] om. MzBaDiPcVd; et To. c. 1^a FrPe. 29 neque¹ ... pro²] † Ca. apud] caput To. 29–30 quemvis iudicem sive] iudicem quemlibet π; ab add. Di. 30 iudicem] † Ca. sive²] om. To. perducatur Mz; producat LmPz; producitur ArCaTo; em. from producitur Mw. 31 quod] supp. Mw. in] † Ca.

826) D.40 c.6, col. 146. | 827) C.11 q.1 c.8, col. 628.

Discipulus: Ut michi detur occasio intelligendi profundius istam materiam pro ista assertione auctoritates multas adducas, eciam illas quas in prima parte istius dialogi tetigisti,⁸²⁸ quia volo quod postea michi referas exquisite qualiter assertio contraria ad ipsas nititur respondere. Per hunc enim modum incitabimus alios ad veritatem acucius indagandam et nobis ipsis intellectus auctoritatum adducen|darum clarius apparebit.

Ly.f. 270^b

Magister: Pro ista opinione auctoritates quamplurime inducuntur. Gelasius enim papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, c. *Cuncta*, ait: “*Cuncta per mundum novit ecclesia quoniam quorumlibet sententiis ligata pontificum sedes beati Petri apostoli ius habeat solvendi utpote que de omni ecclesia fas habeat iudicandi.*”⁸²⁹

Item Melchiades papa, ut habetur 12^a, q. 1^a, c. *Futuram*, ait: “*Idem prefatus princeps*”, scilicet Constantinus, “*donaria immensa contulit et fabricam templi prime sedis beati Petri instituit, adeo ut sedem imperialem relinqueret et beato Petro suisque successoribus profuturam concederet. Idem vero presidens sancte sinodo, que apud Nicenam congregata est, cum querelam quorundam conspiceret coram se deferendam, ait: ‘Vos a nemine diiudicari potestis, quia*

33 Discipulus] † Ca; sup. Pc. michi] in To. detur] sit Mz. detur occasio intelligendi] occasio sit intelligendi π ArFr; occasio intelligendi sit (em. Es) a (exc. ArFr; occasio intelligendi sibi MwTo). 34 assertione] in add. Di. multas auctoritates π a (†s auctoritates Ca); et add., but can. Di. parte] sup. Pc. istius] om. π a. 35 volo] om. Mz; nolo π a (exc. BaCaDi). quod] ut π ArFrPe. michi postea Pc. michi] multipliciter Mz. inferas Pc. exquisite] em. Es; acquisite To. 36–37 ad veritatem] em. Pc. 37 acucius indagandam] om. Di. intellectus] om. Ar. 37–38 intellectus ... clarius] om. AuDiFrPbPe; sup. Pc. 39 Magister] om. Di; sup. Pc; on margin: Secundo probatur auctoritatibus Ly. auctoritates] opiniones Ar. inducuntur] adducuntur Mz Ly AuBaDiFrPbPe. Gelasius] on margin: Prima Ly. 40 Cuncta¹] om. BaDi; per mundum add. FrPe. ait] om. Di. Cuncta²] om. Ar. mundum] per mundum add. Di. novit] novum AuDiMwPbPcTo; nova Ba; em. Es; in omni FrPe. 41 quoniam] quam Mz. quarumlibet EsTo. sententiis] em. Es; summis To. sedes] fide AuBaDiFrPbPe; fides Mw. 41–42 sedes ... apostoli] † Ca. 42 ius] em. Es; illius To. habeat¹] om. EsTo; habet sup. Es; habeant Fr. resolvendi Mz π a (absolvendi BaDiFrPe; em. to absolvendi Mw). que] qui Mz. que de] † Ca. de omni] omnium AuDiFrPbPe; em. from omnium Pc. fas] on margin: phas. (=prophetas?) Ve. 44 Item] on margin: Secunda Ly. papa] om. π a. 1^a] om. AuDiPb (gap) Pe. Futura Mz π a (em. to Futuram Es; futura em. from furatur Fr). Idem] om. BaDi; em. Es; enim Pb; Item To. 45 scilicet] om. ArCaEsMwTo. Constantius Mw. 46 relinquerit Ar. 47 profuturis π ArCaEsMwTo. conceditur Ar. Item EsPbTo. vero] em. from vere Es; vere To. sancto Mz. 48 apud Nicenam] on erasure Es. Nicenam] Niceriam ω; vicanam MzArTo; Niceam AuCaMwPbPcPe; Nicena Fr. cum] on erasure Es. cum querelam] conquerelam Mz; et querelam a (exc. ArCa; em. to cum querelam Es; et querelam et Mw; et qua regulam To). 49 coram se conspiceret π a_m. deferendam] on margin: aut differendam Vd. ait] ut Di. Vos] em. from 3° Fr; om. Pc. diiudicari] iudicari π a. possetis To.

828) Cf. 1 Dial. 6.1 (Gs 507–8; Ly 51vb–52rb). | 829) C.9 q.3 c.18, col. 611.

dei solius iudicio reservamini. Dii etenim vocati estis et idcirco non potestis ab hominibus iudicari.”⁸³⁰ 50

Item Gelasius papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, c. *Cuncta*, ait: “*Cuncta per mundum novit ecclesia quod sacrosancta Romana ecclesia fas de omnibus habeat iudicandi nec cuiquam liceat de eius iudicare iudicio, siquidem ad illam de qualibet mundi parte appellandum est, ab illa autem nemo est appellare permissus. Sed nec illa preterimus, quod apostolica sedes sine ulla sinodo precedente et solvendi quos sinodus dampnaverit inique et dampnandi, nulla existente sinodo, quos oportuit habuerit facultatem.*”⁸³¹ 55

Item Gelasius papa, ut habetur dist. 96^a, c. *Duo*, scribens Anastasio imperatori ait: “*Nosti itaque inter hec ex illorum te pendere iudicio, non illos ad tuam posse redigi voluntatem.*”⁸³² 60

Item Innocencius papa, ut legitur 9^a, q. 3^a, c. *Nemo*, ait: “*Nemo iudicabit primam sedem iusticiam temperare desiderantem. Neque enim ab augusto, neque ab omni clero, neque a regibus, neque a populo iudex iudicabitur.*”⁸³³

Item Iohannes papa, ut habetur dist. 96^a, c. *Si imperator*, ait: “*Si imperator catholicus est, quod salva pace ipsius dicimus, filius est non presul ecclesie.*”⁸³⁴ 65
Lex autem erubescit filios castigatores esse parentum.⁸³⁵ Ergo imperator nullo modo potest esse iudex pape qui pater est omnium.

Item Symachus papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, c. *Aliorum*, ait: “*Aliorum hominum causas deus voluit per homines terminare, sed sedis istius presulem suo sine*” 70

50 preservamini *EsTo*; *em. from* preservamini *Mw.* idcirco] *ideo Ca.* 50–79 ab ... 3^a] *om. To.* 52–78 Item ... quoquam] *om. a_m* (at the end from *a_p supp.*, Istud ponitur supra *ca^o* finali ad clave signum [ ] *prec. Es*; at the end from *Mz supp. Fr.*) 52–XXIII.37 Item ... mortalis] at the end of *ms. from Ly supp. Di* (readings indicated by *Di₂*). 52 habetur] legitur *Es*; loquitur *Vd.* 9^a] XI *Vd.* ait] *om. Es.* *Cuncta²*] *supp. Es.* 53 quod] quia *MzFr.* ecclesia Romana *Na.* habeat de omnibus *π.* 54 iudicandi] ordinandi *Vd.* cuiquam] quicquam *MzFr.* de eius liceat *π Es*; de eis liceat *Fr.* eius] *em. from* eis *Vd.* 55 qualibet] omni *Es.* parte] participio *Fr.* appellandum] approbandum *Vd.* appellare] appellans *Fr.* 56 Sed] Videlicet *Es.* pretermittimus *ω*; poterimus *MzFr.* 57 quos] quod *π Vd.* inique dampnaverit *π Es.* dampnandi nulla] dampnabili nature *Vd.* 58 sinodo] actus *add. π.* oportet *Es.* habuit *π Vd.* 59 papa] *om. EsVd.* c Duo] *om. π.* Duo] Domino *Fr.* imperatori] sic *add. Vd.* 60 hec] hoc *MzFr.* te pendere] dependere *MzFr.*; deprehendere *Vd.* 61 posse] *om. Fr.* redigi] regi *Di, Ly.* 62 Item] *om. PzLm.* c] *om. MzFr.* ait] *om. Vd.* 63 primam] apostolicam *Mz π Fr.* primam sedem iusticiam] solem *Vd.* enim] *em. from* a populo iudex iudicabitur neque *Di₂.* 64 neque a regibus] *om. ω.* 65 Iohannes] Inno. *Lm.* habetur] videtur *Vd.* c¹] *om. Es.* Si¹] Sed *ω.* 66 diximus *Es.* 67 castigacionius *Fr.* esse castigatores *Vd.* parentum] cum *Es*; pentum *Fr.* 67–68 nullo modo imperator *Mz π Fr.* 68 potest esse] est *em. to sit Es*; est *Vd.* pape qui pater est] sequitur quod non est pater *Es.* 68–69 qui ... papa] *supp. Fr.* 69 Simachus *MzPz.* 70 hominem *MzEsFr.* terminari *EsVd*; terminetur *Fr.* sedes *MzFr.*

830) *C.12 q.1 c.15 (incl. § 1), col. 682.* | 831) *C.9 q.3 c.17 (incl. § 1), col. 611.* | 832) *D.96 c.10, § 1, col. 340.* | 833) *C.9 q.3 c.13, col. 610.* | 834) *D.96 c.11, col. 341.* | 835) *Cf. Nov. 22.24, p. 166.*

questione reservavit arbitrio. Voluit beati Petri apostoli successores celo tantum debere innocenciam, et subtilissimi discussoris indagini inviolatam habere conscienciam. Noli estimare eas animas inquisitorum non habere formidinem, quas deus pre ceteris suo reservavit examini.” Et infra: “Sanctorum voce patet,
75 pontificum dignitatem sedis eius factam toto orbe venerabilem, dum ibi quicquid
fidelium est ubique submittitur, dum tocius corporis caput esse designatur.”⁸³⁶

Item Nicholaus papa, ut legitur dist. 21^a, c. *Nunc autem*, ait: “Prima sedes non iudicabitur a quoquam.”⁸³⁷

Ly.f. 270va Item Anterius | papa, ut habetur 9^a, q. 3^a, c. *Facta*, ait: “Facta subditorum
80 iudicantur a nobis, nostra vero a domino iudicantur.”⁸³⁸

Item Syxtus papa, ut habetur 2^a, q. 5^a, c. *Mandastis*, cum fuisset criminatus a quodam scribens episcopis ait: “Facto consilio, cum magna examinatione satisfaciens omnibus, licet evadere aliter satis potuissem, suspicionem tamen fugiens, coram omnibus me purgavi, scilicet a suspicione et emulacione me
85 liberans, sed non aliis qui noluerint aut sponte hec non elegerint faciendi formam dans.”⁸³⁹ Ex quibus verbis colligitur quod papa in nullo casu tenetur se purgare si fuerit diffamatus. Ex quo infertur quod nullius tenetur subire

71 questione] homine *Vd.* reservavit *MzFr*; reservavit *add.*, but *canc. Es.* Voluit] *eciam l add. MzFr.* 72 debetur *Fr.* subtilissimi] *om. (gap) Mz; om. Fr.* indagini] in ea *greci Fr.* inviolatam] *ymo latam Vd.* habetur *Fr.* 73 Nolite π *Es.* extimari *Ve.* inquisitoris π *Es.* habetur *Fr.* 74 patet voce (vocem *Fr*) *MzFr.* patet] *om. \pi.* 75 eius] cuius *MzFr.* factam] sanctam *Fr.* venerabilem] esse *add. \pi.* ibi] illi π *Es.* 76 est] *om. Es.* 77 Nicolaus π (*exc. Lm*); Nycolaus *LmFr.* ut legitur] *om. \pi.* 21^a ... autem] (*gap*) non autem ait facta subditorum iudicantur a nobis nostra vero a domino iudicantur Item Sixtus papa ut habetur (*gap*) *Es.* c] *om. Ve.* Nunc] *om. (gap) Mz; om. Fr.* Nunc autem] (*gap*) Item Sextus papa ut habetur (*gap*) *Vd.* ait] quoniam *add. \pi.* Primas *Na.* 79 Item] Item *add. Vd.* Item Anterius] *on erasure sign: [ ] Es.* Ancerius *Ve*; Ancherius *MzPz ArCaMw*; Antherius π (*exc. Pz*) *Vd*; Ancherinus *AuDiPbPcPe*; Anselmus *Ba*; †cherius *Es*; Antherinus *Fr (om. To).* 9^a] 24 α (*em. to IX Di*). Facta¹] *recta Mz \alpha* (*ita Ar; em. from causa Fr*). 80–81 iudicantur¹ ... a] † *Ca.* 80 a domino iudicantur] *em. from* iudicantur a nobis *Pe*; a nobis nostra vero a domino iudicantur *add. Ve.* 81 Syxtus] *om. Mz*; Sixtus π α_m (*Sextus ArFr*). 2^a] 20 *Ar*; 22 *Pc.* fuisse *AuFrPbPcPe*; fuissent *To.* criminatus] accusatus $\pi.$ 82 scribens] scribem *Mz*; scriba π ; scribere α († *Ca*). episcopo *Mz.* ait ... consilio] † *Ca.* Facto] *Recto Mz \alpha* (*em. to Facto Es*). concilio *Di.* 83 satisfaciens] in *add. Fr.* evadere] *eva, end of ms. Vd.* aliter evadere *EsTo.* potuissem] fuisset *ArCaMwTo*; *em. Es*; *em. to* fuisset *Pc.* suspicione] *EsTo*; suspiciens *Pb.* tamen] *to Ar*; *tu Es*; cum *PcTo.* 84 purgavi] et me *add. \pi.* scilicet] et $\alpha.$ et] *supp. Fr.* me²] *om. \pi.* 85 non¹] *om. LmPz.* qui] que *AuDiFrPbPcPe.* voluerint *Mz \alpha* (*exc. Ar*; voluerunt *BaDi*; *em. to* noluerint *Es*). hec] hoc *Mz \pi \alpha.* non²] *supp. ArPc*; *om. AuDiFrPbPe.* faciendum *ArCaMw.* 86 colligitur verbis *Es.* se tenetur *Fr.* se] *om. Ca*; *supp. EsMw.* 87 nullius] *em. from* nullus *Ve*; nullus *Mz \pi* (*exc. Ly*) α (*exc. BaFr*; *em. to* nullius *EsMw*). tenetur] infertur *Na*; debet *Di.*

836) C.9 q.3 c.14, col. 610. | 837) D.21 c.7, col. 71. | 838) C.9 q.3 c.15, cols. 610–1. | 839) C.2 q.5 c.10, col. 458.

iudicium. Unde glossa ibidem super verbo *potuissem* ait: “*Papa a nullo potest iudicari.*”⁸⁴⁰

Item Gelasius papa, ut legitur 9^a, q. 3^a, c. *Isti*, loquens de sede Romana, ait: “*Ab ipsa vero nusquam prorsus appellare debere sanxerunt*”, scilicet canones, “*ac per hoc illam de tota ecclesia iudicare, ipsam ad nullius remeare iudicium; nec de eius unquam preceperunt iudicio iudicari sententiamque eius constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt.*”⁸⁴¹

Item dist. 17^a, § *Hinc eiam*, sic legitur: “*Nec antedecte sedis*”, scilicet Romane, “*antistitem minorum subiacuisse iudicio.*”⁸⁴² Et infra: “*Episcopi vero in sinodo residentes congregata auctoritate eiusdem Simachi dixerunt: ‘Symachus papa sedis apostolice presul ab huiusmodi opinionibus impetitus quantum ad homines respicit, sit immunis et liber cuius causam totam dei iudicio reservamus.*”⁸⁴³

Item Nicholaus papa, ut legitur 9^a, q. 3^a, c. *Patet*, ait: “*Patet profecto sedis apostolice, cuius auctoritate maius non est, iudicium a nemine fore retractandum neque cuiquam de eius liceat iudicare iudicio, iuxta quod*

88 potuisset π *ArCaTo*; *em. Es.* a nullo] autem nullo modo *Mz* π *a.* **89** iudicari] etc. *add. FrPe.*
90 habetur π *ArCaEsMwTo.* 9^a] 14 *a* (*exc. DiMw*; 24 *Ar*; 20 ? *Ca*; XIII *em. from XXIII Fr*; XXIII *Pe*). 3^a] *om. Ca.* c] *om. BaDi.* Isti] Ipsi *Mz* π *a* (*patet Mw*). loquens ... ait] ait loquens de sede Romana *Mz* π *a* (*autem loquens de sede Romana EsTo*). sede] apostolica *add., but canc. Ar.*
91 vero] non *Ca*; *supp. Di₂.* numquam π *EsTo*; *om. (gap) Fr.* appellare prorsus *Mz.* sanxerint π (*exc. LyDi₂*) *a* (*exc. BaEsPcTo*). scilicet] sancti π *a* (*exc. AuDiFrPbPe*). **92** illam] nulla *Na*; *istam Pc.* iudicare] ipsius *add. Ar.* commearere π ; remanere *Fr.* **93** eius¹] Romane ecclesie canones *supp. Mw.* unquam] *em. from* numquam *Na*; numquam *EsPcTo.* preceperunt *MzTo*; preceperint *AuBaFrPbPe*; preceperint *Di*; *em. from* preceperint *Pc.* iudicari] iudicare *Mz a.* -que] quamcumque *Ar*; quamque *CaTo*; *em. Es*; *em. from* quamque *Mw*; *em. to* quamque *Pc.* eius²] cuius *a* (*exc. ArCaEsMwTo*; *em. to* eius *Pc*). **94** constituerint *Ar*; constituerit *Ca.* oportere] partem *Fr.* sequenda] sapiam *ArBaCaTo*; sequencia *AuDiFrPbPe*; sapiencia *Es*; sequencia *on erasure Pc.* **95** mandaverint *a* (*exc. ArDiEsMwTo*; *mundaverunt Pc*). **96** Item] *om. $\pi.$* dist] *om. To.* 17^a] 27 π *a* (*exc. BaDiMw*; 17 *em. from XXVI Fr*). §] *om. Di, ArCaEsMwTo*; *c. a* (*exc. ArCaEsMwTo*). Hinc] *em. to* Hanc *Fr.* sic] *om. Mz* π *a.* legitur] sequitur *a.* Nec] enim *add. Ar.* **97** antistitem] *end of a* (*exc. ArFr*; Monasterii Sancti Germani Autissiodorensis Congregationis Sancti Mauri *add. Au*; hic est finis istius doctoris quia non reperitur plus Parisi deo laus et virgini intemerate *add. Es*; Deo gracias *add. Pc*); *on margin: sign + Mz.* **97–XVII.97** minorum ... Primo] *from Mz supp. Ar.* **97–XXIII.37** minorum ... mortalis] $\ddagger$ *from Mz supp. Fr.* **97** infra] ita *Ar.* **97–98** residentes in sinodo *Na.* **98** aggregata *Fr.* Symachi *NaLmArFr.* Simachus *Mz* π (*exc. Lm*). **99** impeditus ω *Ar*; *em. from* impetus *Fr.* **100** respicit] *om. (gap) Mz*; *om. ArFr.* immunis] (*liber canc.*) terminus *Ar*; terminis (?) *Fr.* **102** Nicolaus π (*exc. Lm*); Nycolaus *LmFr.* habetur π *Ar.* **104** pretractandum *MzFr*; pertractandum *LmPzAr.* cuiquam] cuiusque causam *LmPz.*

840 Gloss on C.2 q.5 c.10, s.v. *potuissem*, col. 850. | **841** C.9 q.3 c.16, col. 611. | **842** D.17 d.p.c.6, col. 52. | **843** *Ibid.*, § 1, cols. 52–3.

105 *Innocencius papa Rufo ceterisque episcopis per Thesaliam constitutis scribens ait: 'Nemo umquam apostolico culmini, de cuius iudicio non licet retractari manus obvias audacter intulit nemo in hoc rebellis extitit nisi qui de se voluit iudicari.'* Et beatus papa Gelasius: *'Nec de eius, id est Romane ecclesie, canones umquam preceperunt iudicari iudicio sententiamque illius*
 110 *constituerunt non oportere dissolvi, cuius potius sequenda decreta mandaverunt.'*"⁸⁴⁴ Ex quibus omnibus videtur colligi quod nec imperator nec alius est iudex Romani pontificis.

Gs p. 947 | **Discipulus:** Post auctoritates aliquas rationes ad eandem assercionem probandam allega.

115 **Magister:** Hec assercio ratione probatur. Nam minor non est iudex maioris, dist. 21^a, c. *Inferior*⁸⁴⁵ et c. *Denique*.⁸⁴⁶ Imperator autem et quilibet alius est minor Romano pontifice, teste Nicholao papa qui hoc asserit, ut habetur dist. 96^a, c. *Duo*, ubi ad idem beatum Ambrosium allegat dicens: "*Qui eciam*",
 Lyf. 270^b scilicet Ambrosius, "*in suis scriptis ostendit quod aurum non tam preciosius sit |*
 120 *plumbo quam regia potestate sit alcior ordo sacerdotalis, hoc modo circa principium sui pastoralis scribens: 'Honor, fratres, et sublimitas episcopalis nullis poterit comparacionibus adequari. Si regum fulgori compares et principum diademati longe erit inferius quam si plumbi metallum ad auri fulgorem compares. Quippe cum videas regum colla et principum submitti*
 125 *genibus sacerdotum et osculata eorum dextera oracionibus eorum credant se communicari.'*"⁸⁴⁷ Hoc eciam testatur Innocencius tercius qui, ut legitur Extra, *De maiortate et obediencia, Solite*, loquens de pontificali auctoritate et potestate regali ait: "*Illa que preest diebus, id est spiritualibus, maior est. Que vero carnalibus, minor: Ut quanta est inter lunam et solem tanta inter pontifices*

105 Innoc. ω MzFr; Innocentius π (Inno. Lm); Innocen^{us} Ar. Ruffo Na. ceterisque] et ceteris π. Thessaliam MzLyArFr; Tessaliam Di₂; Cesaream LmPz. 106 apostolico] episcopato Fr. retratam Fr. 107 manus] maius ArFr. 108 Et] on margin: Tredecima Ly. Gelasius papa Na π Ar. de eius] decus MzArFr. id est] adest Ar. ecclesie] iudicio add. Di₂Ly. 110 decreta] secreta ω. 111 quibus] predictis Mz π α. 112 alius] iudex add. π. 113–114 Discipulus ... allega] om. Ve. 116 et¹] om. π. autem] om. π. 117 Nicolao π (exc. Lm); Nycolao LmFr. 118 96^a] CXVI Di₂Ly; et add. Ar. eciam] om. Di₂Ly. 119 scilicet] beatus Fr. scriptis suis π. quod] quam Di₂. sit] est π. 119–120 plumbo sit Fr. 121 pastoralis sui Fr. Honore Ar. sublimans MzArFr; honore add. Ar. 122 nullus MzArFr. regnum Ar. fulgor appares Fr. 123 diademate Ve. 124 conferas Di₂Ly; comparas Lm; comperas Pz. et principum] om. Fr. 125 orationis Di₂; racionibus Fr. credant] tradant Ar; reddant Fr. 126 excommunicari MzDi₂Ly α; vel muniri add. Di₂Ly; vel communiri add. LmPz. Hec Ar. Innoc. Na; Inno. Ve; Innocentius π (Innocen. Lm); Innocen^{us} Fr. legitur] legi Di₂Ly. 127 obediencia] c. add. π. pontificali] dignitate seu add. Mz π α. 128 potestate] pastorali Ar. que] quid Fr. id est] in Ve; idem MzArFr. 129 minor] est add. π. solem et lunam Di₂Ly. soles Ar.

844) C.9 q.3 c.10, col. 609. | 845) D.21 c.4, col. 70. | 846) D.21 c.6, col. 71. | 847) D.96 c.10, § 2, cols. 340–1.

*et reges differentia cognoscatur.*⁸⁴⁸ Ex quibus verbis et aliis pluribus colligitur 130
quod imperator est minor papa. Ergo non est iudex eius.

Amplius nemo est iudex iudicis sui. Sed papa est iudex imperatoris cum
ipsum valeat excommunicare, et imperator ei subsit et sibi debeat obedire, teste
beato Clemente qui, ut legitur 11^a, q. 3^a, c. *Si autem vobis*, ait: “*Si autem vobis*
episcopis non obedierint omnes presbyteri et reliqui clerici omnesque principes, 135
tam maioris ordinis quam inferioris, atque reliqui populi non solum infames sed
eciam extorres a regno dei et a consorcio fidelium et a liminibus sancte dei
ecclesie alieni erunt.”⁸⁴⁹ Hoc eciam asserit Gelasius papa qui, ut habetur dist.
96^a, c. *Duo*, ait: “*Talibus ergo institutis et talibus subfulti auctoritatibus*
plurimum pontificum alii reges alii imperatores excommunicaverunt. Nam si 140
speciale aliquid de personis principum requiratur exemplum, beatus
Innocencius papa Archadium imperatorem, quia consensit ut sanctus Iohannes
Crisostomus a sede sua depelletur, excommunicavit.”⁸⁵⁰ Ergo imperator non est
iudex pape cum papa sit iudex ipsius. Quod eciam papa sit iudex imperatoris
ostenditur. Nam sicut se habet corpus ad animam humanam sic princeps 145
corporis ad principem animarum, sed corpus anime subest quantum ad regimen,
ergo et princeps corporum scilicet imperator subest regimini principis animarum
scilicet pape.

Rursus imperator non est iudex illius qui legibus imperialibus est solutus et
qui mundanis legibus nequaquam astringitur. Sed papa mundanis legibus non 150
astringitur, teste Nicholao papa qui, ut habetur 33^a, q. 2^a, c. *Inter hec*, ait:
“*Sancta dei ecclesia mundanis non constringitur legibus.*”⁸⁵¹ Et idem, ut habetur
dist. 10^a, c. *Lege*, ait: “*Lege imperatorum non est in ecclesiasticis omnibus*

130 quibus verbis] his *Mz* π α . verbis] *om. Ve.* et aliis pluribus] aliisque quampluribus π *Ar.*
134 11^a] IX^a *MzArFr*; II *DiLy.* vobis¹] nobis ω π *Ar.* ait Si autem vobis] *om. π .* vobis²] nobis *Ar.*
135 obedierunt *Fr.* -que] quia *Mz.* 136 quam] quod *Ar.* solum] tantum *DiLy*; *om. LmPz.* 137 a²] *om. π Ar.* a liminibus] alii (*gap add. Mz*) *MzArFr.* 138 alieni] quia *add. Ar.* eciam] *om. Mz π α .*
Gelasius papa asserit *Na.* qui] *om. π .* 139 et talibus] talibusque π . fulti π ; suffudo *Ar.*
140 plurimum] plurimi *MzAr*; plures namque *DiLy*; plebsque *LmPz*; plurimis *Fr.* si] *om. MzArFr.*
141 aliquod *Fr.* requiritur *Mz π α .* 142 Innoc. ω *Mz*; Innocentius π (*Inno. Lm*); ut *add. Ar.*
Archidium π . consenserit ω *Ar.* 143 Crisostim^{us} *Fr.* a] et *ArFr.* sua sede *Mz π α .* depelleretur
MzFr; pelleretur π ; appellaretur *Ar.* Ergo] tunc *add. MzLmPzArFr*; nunc *add. DiLy.*
144–148 Quod ... pape] *om. ω .* 144 papa²] *om. Fr.* 145 humanam] *om. Ar.* 147 ergo ... regimini]
om. Ar. et] *om. π .* 148 scilicet] et *add. Fr.* 150 astringitur] non *Fr.* 150–151 papa ... teste] *om. π*
a. 151 Nicholao] beato *add. π Fr.* Nicolao π (*Nicolao Lm*) *Fr.* 33^a] XXIII π . 2^a] *em. from et Fr.*
Inter] et *add. Ar.* 152 Sancta] Beata π *Ar.* non] numquam π . restringitur *Fr.* habe *Pz.* 153 Lege
ait Lege] Legis et ait Legis *Fr.* imperatoris *Mz π Fr.* est] *om. π .* ecclesiis *Mz π α .*

848) *X* 1.33.6, § 4, col. 198. | 849) *C.11* q.3 c.11, col. 646. | 850) *D.96* c.10, § 2, col. 340. | 851)
C.33 q.2 c.6, col. 1152.

controversiis utendum.” Et infra: “*Imperiali iudicio non possunt iura ecclesiastica dissolvi.*”⁸⁵² Ex quibus patet quod papa legibus imperialibus nequaquam astringitur. Quod etiam patet ex hoc quod papa | non astringitur canonibus papalibus nec etiam canonibus generalium conciliorum. Ergo non astringitur legibus imperialibus que sunt sacris canonibus postponende, teste Graciano qui dist. 10^a, § 1, ait: “*Constitutiones vero principum ecclesiasticis constitutionibus non preeminet sed obsequuntur.*”⁸⁵³ Et eadem dist., § *Ecce*, ait: “*Ecce quod constitutiones principum ecclesiasticis legibus postponende sunt.*”⁸⁵⁴ Et idem, ut legitur 2^a, q. 3^a, § *Hinc colligitur*, dicit quod “*seculi leges non dedignantur sacros canones*”⁸⁵⁵ imitari. Ergo papa legibus imperialibus est solutus. Et per consequens imperator non est iudex pape.

165 Item imperator non est iudex episcoporum inferiorum et clericorum, ut ex innumeris sacris canonibus colligitur. Ergo non est iudex pape.

Capitulum XVII

Discipulus: Iste allegaciones pro assercione predicta sufficiant. Ideo ad assercionem contrariam te converte.

Magister: Circa assercionem contrariam sunt varii modi ponendi.

5 **Discipulus:** Recita modos illos varios.

Magister: Unus modus ponendi est quod imperator racione imperatorie dignitatis de omni crimine – tam ecclesiastico quam seculari – habet iudicare

Capitula XVII–XXII: ω (NaVe) Mz Ly

154 utendum] est *add. π.* 156 astringitur¹] constringitur *em. from* constring *Ar.* 157 consiliorum *NaMzLmArFr.* non] nec *Mz π a.* 159 Gratiano *π (exc. Lm).* X dist. *π.* §] secundum *c. Ar.* § 1 ait] secundum *dat Fr.* 160 obsequitur *Fr.* § *Ecce*] sed *ecclesie MzFr;* sed *Ar.* 160–161 ait *Ecce*] *om. Ve.* 161 quod] *om. π Ar.* ecclesiasticis legibus principum *Fr;* constitutionibus *add. Lm.* 162 ut] *om. Ar.* §] sed *MzArFr.* Hinc] autem *add. π.* 164 est] *om. Ar.* 166 canonibus sacris *Mz π a.*

1 Capitulum XVII] inquit idem quod prius, et ponit sententiam omnino contraria sententie priori ca. precedenti posite, ubi etiam ponuntur diversi modi dicendi circa unitatem iudicis inter fideles, et sunt quinque in numero, secundus impugnat in hoc ca., tertius in ca. XIX, quartus ca. XX et quintus ca. XXI *add. Ly.* 2 Iste] *on margin:* Cap. XVII *Ly.* 4 Circa] *on margin:* Assercio contraria *Mz.* varii sunt *Ly.* 5 illos modos *Ly.* 6 Magister] *om. Ve;* *on margin:* Primus modus ponendi *Mz.* 7 dignitatis] *maiestatis MzLy.*

852) *D.10 c.1, col. 19.* | 853) *D.10 d.a.c.1, col. 19.* | 854) *D.10 d.p.c.6, col. 20.* | 855) *C.2 q.3 d.p.c.7, § 1, col. 453.*

papam et ipsum, si est probatum contra ipsum crimen dignum depositione, deponere.

Discipulus: Aliquas allegaciones adducas ad probandum quod imperator debet papam pro omni crimine iudicare. 10

Magister: Ad hoc plures rationes sunt inducte prima parte huius dialogi, libro 6°, c. 2° et 3° et 4° et 5°,⁸⁵⁶ quibus forte non erit facile invenire forciores. Ideo non videtur necesse quod circa alias rationes adducendas me fatiges.

Discipulus: Non erit inutile ut etiam rationes ibi factas aliter quam ibi tractemus. Ideo illas tangas et alias coneris inducere. 15

Magister: Quod imperator possit et debeat papam pro omni crimine iudicare quampluribus viis ostenditur, quarum una, que etiam tacta est in prima parte istius dialogi,⁸⁵⁷ sumitur ex unitate iudicis supremi quem omnis communitas bene ordinata debet habere. Nam omne regnum, omnis civitas, omne collegium et omnis communitas debet habere unum solum iudicem simpliciter supremum vel plures supremos idem habentes officium seu gerentes vicem unius a quo vel quibus omnes alii debeant iudicari. Ergo tota universitas mortalium, si fuerit bene ordinata et gubernata, habebit unum simpliciter supremum iudicem vel plures habentes idem officium seu gerentes vicem unius a quo vel quibus omnes alii debeant iudicari. Religio autem Christiana non destruit nec impedit bonam dispositionem communitatis mortalium. Ergo nichil invenitur in ea repugnans optime dispositioni universitatis mortalium. Sed quicquid invenitur in ipsa est conveniens optime dispositioni mortalium, ex quo concluditur quod in nullo obviat religioni Christiane universitatem mortalium unum habere supremum iudicem vel plures idem habentes officium seu tenentes vicem unius a quo vel quibus omnes alii pro omni crimine debeant iudicari. Sed ille unus supremus iudex non est papa nec etiam papa tale potest habere officium. Ergo ipse papa 20
Gs p. 948
25
Ly f. 271rb
30

8 et papam Ly. et] *supp. Ve.* ipsum¹] primum Mz. 12 Ad] *on margin.* Probatur Ly. prima] *qua em. to in prima Ve.* 13 2° et 3° et 4°] 3° 4° MzLy. forte non erit facile] non facile erit Ly. 14 circa] *em. to ad Ve.* fatigares Mz. 15 erit] *est MzLy.* 16 illas] *alias Ly.* 17 Quod] *on margin.* Prima ratio Ly. 18 tacta] *tanta Mz.* est in prima parte tacta Ly. 19 iudicis supremi] *summi iudicis Ly.* supremi] *summi Mz.* quem] *quam MzLy.* 20 habere debet MzLy. 22 supremos] *summos MzLy.* officium habentes Ly. a] *om. Mz.* 23 vel] *a add. Ly.* debent MzLy. 24 et] *vel Na.* habebit] *habet Ly.* supremum] *summum MzLy.* 25 seu ... unius] *om. MzLy.* 26 debent MzLy. impedit nec (aut Ly.) destruit MzLy. 28–30 Sed ... mortalium] *Ex quo concluditur quod in nullo obviat religioni Christiane quia quicquid invenitur in ea est conveniens optime dispositioni mortalium et per consequens MzLy.* 30 supremum] *summum MzLy.* 31 seu] *om. Ly.* vicem] *locum MzLy.* vel²] *a add. MzLy.* 32 alii omnes Ly. iudicari] *non repugnat religioni Christiane add. MzLy.* ille unus supremus] *iste summus MzLy.* 33 habere potest tale Ly.

856) Cf. 1 Dial. 6.2–5 (Gs 508–12; Ly 52va–54ra). | 857) Cf. above, 3.2 Dial. 1.1 and 1.10.

debet ab illo supremo iudicari. Ille autem supremus est imperator qui de iure est
 35 dominus et princeps totius mundi. Ergo imperator habet iudicare papam pro
 omni crimine.

Discipulus: Ista ratio michi aequaliter est obscura. Ideo antequam ea que
 assumit probes unum declara. Per hoc enim melius intelligam an aliquid
 probabilitatis contineat. Dic igitur quid intelligitur per unum iudicem supremum
 40 vel plures idem habentes officium.

Magister: Hoc dicitur propter diversum modum principandi, scilicet regalem,
 aristocraticum et politicum, de quibus in morali philosophia tractatur. Nam in
 principatu regali unus solus est iudex supremus. In aliis vero sunt plures
 supremi, a quorum nullo seorsum est aliqua ferenda sententia, sed ex
 45 deliberacione communi et consensu ipsorum, vel saltem valencioris partis
 secundum leges ipsorum et consuetudines approbatas, est sententia
 proferenda.⁸⁵⁸ Et ita tunc sunt plures iudices supremi idem tamen habentes
 officium et eandem penitus potestatem ita ut sepe in omnibus sint equales. Et
 ideo gerunt vicem unius et locum unius tenent.

50 **Discipulus:** Nunc rationem tactam perficias.

Magister: Circa eam non videtur aliquid probandum nisi quod in nullo obviat
 religioni Christiane universitatem mortalium unum habere supremum iudicem
 vel plures supremos idem habentes officium. Quod ex illis que dicta sunt primo
 huius, c. 1°,⁸⁵⁹ videtur posse probari, quia universitas mortalium nequaquam
 55 optime gubernatur nisi uni principi qui dominetur omnibus sit subiecta. Ad quod
 probandum XI rationes sunt ibidem adducte.

Discipulus: Dimittamus ad presens loqui de universitate mortalium, quorum
 aliqui sunt fideles et aliqui infideles, et ideo forte nullo modo concordarent in
 unum iudicem qui omnes alios de omni crimine iudicaret. Et loquamur de tota
 60 communitate fidelium quorum aliqui sunt layci et aliqui clerici. Et videamus an
 ista communitas non possit esse optime ordinata, quantum permittit status vite

34 supremo] summo *MzLy*. supremus] summus iudex *MzLy*. 35 princeps et dominus *MzLy*.
 37 Discipulus] *supp. Vē*. Ista] enim *add. Mz*. 37–38 ea que assumit] eam (*gap add.*) *Mz*; eum *Ly*.
 39 intelligit *Na*; intelligis *MzLy*. supremum] summum *MzLy*. 40 officium habentes *MzLy*. 43 est
 solus *Ly*. est] *om. Mz*. supremus] summus *MzLy*. vero] autem *Ly*. 44 supremi] summi *MzLy*.
 referenda *Ly*. 47 iudices plures *Ly*. supremi] summi *MzLy*. 47–48 officium habentes *Ly*. 48 sint]
 sunt *Ly*. 50 Nunc] *om. MzLy*. 52 universitatem] unitati *MzLy*. supremum] summum *MzLy*.
 53 supremos] summos *MzLy*. 54 huius c. 1°] cap. huius *Ly*. 56 xi] enim *Mz*; plures *Ly*. 60 et
 aliqui clerici] *om. MzLy*.

858) Cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.1 c.17, § 2, ed. R. SCHOLZ (*MGH Fontes iuris* 7, 1933), p. 113.15–17. | 859) Cf. above 3.2 Dial. 1.

presentis, nisi tota habeat unum solum iudicem supremum a quo omnes alii pro quocumque | crimine debeant iudicari.

Ly. f. 271va

Magister: Quod tota communitas fidelium non habeat talem iudicem supremum potest poni pluribus modis.

65

Discipulus: Explica modos illos ut de aliquibus eorum vel singulis conferamus.

Magister: Unus modus ponendi potest esse ut diversa regna vel provincie habeant diversos iudices supremos que uni superiori minime sint subiecta vel subiecte. Alius est ut respectu eorundem sint diversi iudices supremi non habentes idem officium secundum modum expositum qui eosdem pro eisdem delictis habeant iudicare. Alius est ut una pars habeat unum supremum iudicem,

70

a quo solo pro quocumque crimine debeat iudicari, et alia pars habeat alium supremum a quo eciam et pro quocumque crimine debeat iudicari, sicut secundum quosdam omnes clerici habent unum supremum iudicem talem, scilicet papam, et omnes layci imperatorem. Alius est ut una pars habeat unum supremum iudicem a quo solo vel auctoritate ipsius pro quocumque delicto debeat iudicari; alia autem pars pro aliquibus delictis debeat iudicari ab uno supremo iudice et pro aliis ab alio, sicut secundum quosdam omnes clerici pro quocumque delicto debent iudicari a papa, sed layci pro aliquibus delictis debent iudicari a papa et pro aliis a iudice seculari. Alius est ut sit unus supremus iudex qui habeat facere iudicium de omnibus, uno vel paucis exceptis, sicut secundum unam assercionem ex lege Christiana solus papa est exemptus a iurisdiccione iudicis secularis. Sed omnes alii clerici sola libertate concessa eis ab imperatoribus et regibus a iudicio secularium iudicum sunt exempti.

75

80

Discipulus: Si sint alii modi ponendi negativam predictae assercionis puto quod valeant reduci ad istos. Ideo sufficiat adducere motiva que allegari possunt ad improbandum istos. Dic ergo quomodo improbatur primus.

85

62 solum iudicem supremum] iudicem solum et summum MzLy. omnes] om. Ly. 64 Quod] Quia, on margin: De unitate iudicum inter fideles Ly. habeat] habet Ly. iudicem supremum] unicum iudicem summum MzLy. 66 vel] de add. MzLy. 67 Unus] on margin: 1us supp. Ve, Opinio prima Ly. 68 supremos que] summos qui MzLy. sint] sit Na; sunt Mz. 68–69 subiecta vel subiecte] subiecti MzLy. 69 Alius] on margin: 2us supp. Ve, Secunda Ly. supremi] summi MzLy. 70 expositum] pre prec. Na; em. from propositum Ve. eisdem] nec (em. from pro) eisdem pro eisdem add. Ve. 71 Alius] on margin: 3us supp. Ve, Tertia Ly. ut] supp. Ve. supremum] summum MzLy. 72 solo] eciam Ly. crimine] excessu MzLy. 72–73 et ... iudicari] om. Ve. 73 supremum] summum iudicem MzLy. et] om. MzLy. debeat] habeat Ly. 74 supremum] summum MzLy. 75 Alius] on margin: 4us supp. Ve, Quarta Ly. ut] om., quod supp. Ve. 76 supremum] summum MzLy. 78 supremo] summo MzLy. 79–80 sed ... papa] om. MzLy. 80 Alius] on margin: 5us Ve, Quinta Ly. supremus iudex] summus MzLy. 82 Christiana] humana MzLy. papa] solus papa add. Mz. exemptus] exceptus MzLy. 83 eis concessa Ly. 85 predictae assercionis] predictarum assercionum ad improbandum istas (istos Ly) MzLy. 86 suffic. Ly. possunt] pro istis vel add. MzLy. 87 prima Mz.

Magister: Quomodo possit allegari et ostendi quod non sit expediens diversa regna vel provincias habere diversos supremos iudices qui nulli superiori sint
90 subiecti ex hiis que allegata sunt primo huius, c. 1°, potest adducere studiosus.

Discipulus: Converte te ad secundum et indica quomodo potest improbari ille
modus dicendi qui tenet quod non est contra bonam dispositionem
communitatis fidelium ut respectu eorundem sint diversi iudices supremi non
habentes idem officium, sicut ponunt aliqui de papa et imperatore quod uterque
95 seorsum sine requisicione et consensu alterius potest eundem pro eodem delicto
percellere.

Magister: Hoc multis rationibus improbatur. Primo sic: Delinquentes non
possunt debito modo puniri nisi citentur vel capti ducantur ad iudicem. Sed si
Ly. f. 271vb
100 poterit contingere quod nec citatus valeat comparere nec captus aut capiendus
valeat iudici presentari. Nam poterit contingere quod uterque iudex suam
iurisdictionem cupiens exercere citet reum pro eodem tempore vel quod uterque
Gs. p. 949
105 comparebit coram | utroque et hoc est sibi impossibile, aut comparebit coram
uno solo et tunc faciet alii iniuriam coram quo non comparet cum non plus
teneatur comparere coram isto quam coram illo. Et rursus ab illo coram quo
non comparet absque culpa ipsius pro contumacia punietur, aut coram neutro
comparebit et tunc delictum erit impunitum. Si eciam uterque iudicum illorum
mittat familiam ad capiendum reum, aut altera illarum familiarum aut utraque
110 erit inobediens domino suo, aut inter se pugnabunt ut reus per potenciam
perducatur ad iudicem. Quibus pugnantibus reus evadet, et sic in populo seu
communitate periculosa orietur sedicio et remanebunt crimina impunita. Quare
communitas in quibus talia ex potestate iudicum oriuntur est pessime
gubernata.⁸⁶⁰

115 Amplius ex hac pluralitate iudicum omnis utilitas publica et reorum punicio
impeditur, quia poterit contingere quod isti iudices voluerint subditos ad diversa
loca pro eodem tempore pro criminosis plectendis vel tractandis negociis

88 ostendi et allegari *MzLy.* 89 supremos] summos *MzLy.* 90 adducere] advertere *MzLy.*
91 Converte] *on margin:* Contra secundum modum dicendi *Ly.* indica] iudica *NaMz.*
92 dispositionem bonam *Ly.* 93 supremi] summi vel *MzLy.* 94 aliqui ponunt *Ly.* quod] quia
MzLy. 96 procellere *Ve Mz.* 97 probatur *o.* 100 quod] ut *MzLy.* 101 poterat *Mz.* 103 citatur]
uterque citetur *Ly.* 105 facit *Mz.* alii] alteri *MzLy.* 105–107 cum ... comparet] *om. Na.*
106 tenetur *MzLy.* 107 compareret *Ly.* ipsius pro] illius quod (de *Ly*) *MzLy.* 108 delictum] eius
add. MzLy. illorum iudicum *MzLy.* 111 reus] *om. Ly.* 113 quibus] qua *Ly.* orientur *Mz;* orirentur
Ly. 115 hac] huiusmodi *MzLy.* 115–116 impeditur punicio *MzLy.* 117 vel] pro *add. MzLy.*

860) *Cf. ibid., § 3, pp. 113–5.*

communibus convocare. Non possunt autem ad diversa loca eodem tempore convenire. Ergo et punicio malefactorum et communis utilitas impediatur et de facili sedicio orietur. Quare talis communitas esset pessime et periculosissime ordinata. 120

Rursus absque necessitate et utilitate est pluralitas fugienda quia frustra fit per plures quod potest fieri per pauciores.⁸⁶¹ Sed pluralitas huiusmodi iudicum omni necessitate et utilitate caret quia omnia melius disponuntur per unum quam per plures. Ergo quia ex tali pluralitate faciliter oritur guerra et sedicio ac discordia tam inter ipsos iudices sua potestate uti volentes quam etiam inter ipsos subditos quorum aliqui ex diversis causis – imo innumerabilibus – possunt inclinari ut uni obediant et non alii; alii autem poterunt ad alium inclinari. Ideo communitas que habet diversos iudices supremos quorum quilibet seorsum absque alio valeat punire eosdem delinquentes pessima et periculosissima est censenda. 125 130

Quod etiam veritas ipsa apertissime testari videtur que Matthei 6° ait: “*Nemo potest duobus dominis servire. Aut enim unum odio habebit et alterum diligit, aut unum sustinebit et alterum contempnet.*”⁸⁶² Ex quibus verbis habetur quod nemo | debet habere duos dominos vel duos iudices quorum unus non est sub alio. 130 Ly.f. 272ra

Discipulus: Ista auctoritas non videtur concludere propositum quia Christus loquitur de dominis contrariis qui contraria iubent.

Magister: Hec responsio aliis minime satisfacit quia dominus loquitur non solum de dominis actu contrariis, hoc est qui actu contraria iubent, sed etiam de illis qui proni sunt ad iubendum contraria et de quibus est probabiliter formidandum quod inter se dissentientes iubebunt contraria. Cum ergo natura humana sit prona ad dissentendum⁸⁶³ non immerito est timendum quod si eadem 140

118 communibus] quibus MzLy. autem] om. MzLy. loca] aut add. MzLy. 119 impeditur Ly. 120 esset] est MzLy. 123 plures] plura MzLy. fieri potest MzLy. pauciora MzLy. 124 et] aut MzLy. disponerentur MzLy. 125 Ergo quia] Dicitur ergo quod MzLy. oriretur Mz; orietur Ly. 128 alii¹] alium alteri Mz; alteri Ly. 129 supremos] summos MzLy. quorum quilibet] quibus vel quorum uno Ly. quilibet] vel quibus Mz. 132 etiam veritas ipsa] veritas etiam MzLy. 135 non] om., on margin: al. non Ve. 137 Ista] on margin: Evasio Ly. propositum] opinioni MzLy. 138 contraria] communia Mz; actu contraria Ly. 139 Hec] on margin: Impugnatio Ly. responsio] ab add. Ly. dominus] deus MzLy. 140 contrariis actu MzLy. contraria] communia Mz. 142 dissentientes] discetti⁴ (=discucientes?) Mz. ergo] nostra add. MzLy. 143 dissentendum] descendum Mz.

861) I.e. the so called “Ockham’s razor”. Cf. 3.1 Dial. 2.19.133–4, p. 202. | 862) Mat. 6:24. | 863) Cf. Dig. 4.8.17.6.

145 communitas habuerit duo capita, capita illa inter se dissentient, quia quot capita
tot sentencie et opiniones, *De con.*, dist. 4^a, *Sicut in sacramentis*.⁸⁶⁴ Quare
timendum est quod capita illa sive domini iubebunt contraria. Ex quo infertur
quod nullus subditus poterit eis servire. Et per consequens illa communitas que
habet plura capita est pessime ordinata. Ex quo concluditur quod si communitas
150 fidelium habet duos supremos iudices, scilicet imperatorem et papam, est
periculosa societas reputanda. Et consimili ratione infertur quod absque
periculis manifestis non possunt in eodem regno vel provincia aut eciam civitate
esse duo iudices supremi super eosdem, ecclesiasticus videlicet et secularis,
presertim in illo regno, provincia vel civitate quod vel que superiorem de facto
in temporalibus non recognoscit.

155 Ad hec eciam roboranda adduci potest assercio veritatis que Matthei 12° ait:
“*Omne regnum divisum contra se desolabitur, et omnis civitas vel domus divisa
contra se non stabit.*”⁸⁶⁵ Ex quibus verbis colligitur quod omnis communitas et
congregacio propinqua divisioni est propinqua desolacioni et ruine. Cum ergo
communitas seu congregacio fidelium sit propinqua divisioni si habet iudices
160 supremos, quia capita diversa sunt prona ad dissentiendum, sequitur quod
communitas seu congregacio fidelium est propinqua desolacioni et ruine, et per
consequens contra bonum commune est ut supra se duos habeat iudices
supremos.

Ad hoc eciam adducitur auctoritas Ieronimi qui, ut legitur 7^a, q. 1^a, c. *In*
165 *apibus*, ait ad Rusticum monachum: “*In apibus princeps unus est; grues unam
sequuntur ordine litterato; imperator unus, iudex unus provincie. Roma autem
condita duos fratres simul reges habere non potuit et fratricidio dedicatur. In
Rebecce utero Esau et Iacob bella gesserunt; singularum ecclesiarum episcopi
singuli, singuli archiepiscopi, singuli archidiaconi; et omnis ordo ecclesiasticus
170 suis rectoribus nititur.*”⁸⁶⁶ In quibus verbis Ieronimus probat aperte per plura
Ly.f. 272^ob exempla quod in eadem ecclesia non debent esse plures prelati quorum unus |

144 capita²] ipsa *Ly.* illa] *om. MzLy.* dissentient] disscuti^t (=discucientia?) *Mz*; erunt dissencientia
Ly. 145 *De con. dist. 4^a*] *dist. 9^a dist. x MzLy.* 146 contraria] communia *Mz.* 147 illa] ista *MzLy.*
149 supremos] summos *MzLy.* 150 ratione] oracione *Mz.* 151 aut] ac *Ve.* eciam] in *MzLy.*
155 eciam] *om. MzLy.* 156 contra se divisum *MzLy.* 156–157 domus vel civitas contra se divisa
MzLy. 157 sta *Mz.* 158 congregacio] que (*em. from* propinqua divisioni) est *add. Ve.* 159 habet]
habeat duos *MzLy.* 160 dissentiendum] discipiciendum (?) *Mz.* 162 commune] *em. from* ecclesie
Ve. iudices habeat *Na.* 164 Ieronimi] *om. (gap) Mz; Hierony. Ly.* 165 ad Rusticum monachum ait
MzLy. unam] unum *Mz.* 167 fratricidio] parricidio *Mz.* 168 Rebecke *Na.* 168–169 singularum ...
singuli¹] singuli ecclesiarum episcopi *MzLy.* 169 singuli²] *supp. Na.* 170 innititur *Ve.*
Hieronymus *Ly.* 171 debent] debeant *Ly.*

864) *Cf. De consecratione D.4 c.151, § 3, col. 1411. | 865) Mat. 12:25. | 866) C.7 q.1 c.41, col. 582.*

non est sub alio. Per que eque vel apercius potest ostendi quod in eadem
 communitate non debent esse plures iudices supremi quia, si per unitatem
 principis in apibus potest ostendi unitas episcopi in una diocesi et unitas
 archiepiscopi in uno archiepiscopatu, eadem ratione per unitatem principis in 175
 apibus potest ostendi unitas iudicis supremi super unam communitatem seu
 congregacionem. Iterum, si ex hoc quod grues unam sequuntur ostenditur unitas
 episcopi et archiepiscopi, consimili ratione ex hoc ostenditur unitas iudicis
 supremi super unam communitatem. Consimiliter si ex hoc quod Roma condita 180
 duos fratres simul reges habere non potuit, sed fratricidio extitit dedicata
 ostenditur unitas episcopi et archiepiscopi et aliorum rectorum ecclesie, multo
 forcus ex eodem potest probari unitas iudicis supremi super eandem
 communitatem, ut scilicet non sint duo, scilicet ecclesiasticus et secularis, quia
 non minus presumendum videtur quod iudex secularis adversabitur ecclesiastico
 eciam usque ad interfeccionem, quemadmodum unus fratrum conditorum Rome 185
 alium interfecit, quam iudex ecclesiasticus alteri iudici ecclesiastico vel unus
 episcopus alteri episcopo. Si ergo per exemplum duorum fratrum quorum unus
 occidit alium probari potest quod non debent esse duo episcopi in eodem
 episcopatu, multo forcus | per idem exemplum potest ostendi quod super 190
 communitatem fidelium non debent esse duo iudices supremi, quorum unus sit
 secularis et alius ecclesiasticus. Et propter idem patet quod si per exemplum de
 Esau et Iacob qui in utero matris bella gesserunt potest ostendi quod non debent
 esse duo episcopi in una diocesi, multo forcus probari potest per idem
 exemplum quod super communitatem fidelium non debent esse duo iudices
 supremi, scilicet ecclesiasticus et secularis. Hoc eciam verba Ieronimi sonare 195
 videntur qui vult quod unius provincie debet esse unus iudex. Non autem dicit
 quod unius provincie debet esse unus iudex ecclesiasticus vel unus iudex
 secularis, quasi vellet solummodo excludere pluralitatem iudicum
 ecclesiasticorum et pluralitatem iudicum secularium. Sed dicit indistincte quod
 unius provincie est unus iudex, volens per hoc omnem pluralitatem iudicum 200
 supremorum quorumcumque excludere. Et ita super communitatem fidelium
 non expedit esse plures iudices qualescumque supremos.

172 que eque] quem eque aperte *MzLy*. 173 unitatem] universitatem *MzLy*. 176 super] per *Na*.
 177 grues] *em. from congrues Ve*. sequuntur] ordinem *add. Mz*; ordine *add. Ly*. ostenditur] quod
add. Mz. 178 archiepiscopi] in diocesi *add. Ly*. 180 fratricidio] parisidio *Mz*. 181 rectorum]
 Romanorum *Ve*. 182 eadem *Na*. 183 et] vel *Mz*. 185 eciam] *om. MzLy*. interfeccionem] *em. from*
infectacionem (?) Ve; intermovem (?) *Mz*; interitionem *Ly*. 188 alium] alterum *MzLy*.
 190 supremi] *om. MzLy*. 191 idem] illud *MzLy*. 195 supremi] summi *MzLy*. Hiero. *Ly*.
 196–197 Non ... iudex¹] *supp. Ve*. 198 quasi] quia *Ve*. 199 et] non *add. Ly*. 200 pluralitatem
 omnem *Ly*. 201 supremorum] summorum *MzLy*. 202 plures esse *Na*. supremos] summos *MzLy*.

Preterea illa ordinatio communitatis non est bona ex qua provenit quod
 205 potencior eiusdem communitatis valens magnam sequelam habere ad
 impacienciam et iracundiam provocetur contra alium potencio-
 rem in eadem communitate qui eciam poterit habere magnam sequelam, quia ex tali
 210 ordinacione sequuntur faciliter dissensiones, sediciones et guerre. Sed si in
 communitate fidelium ordinetur quod sint duo iudices supremi, scilicet papa et
 Ly.f. 272va alius, ex tali ordina|cione sequetur faciliter quod unus contra alium ad
 215 impacienciam et iracundiam provocetur quia, sicut dicit poeta: “*Omnis potestas
 impaciens consortis est.*”⁸⁶⁷ Cui satis videtur alludere Augustinus qui, ut legitur
 23^a, q. 7^a, c. *Qui autem nobis*, ait: “*Quis enim avarus querit compossorem?
 Quis dominandi cupiditate inflammatus vel fastu dominacionis elatus desiderat
 habere consortem?*”⁸⁶⁸ quasi diceret: “Nullus.” Talis ergo ordinatio
 225 communitatis non est bona nec laudabilis ubi sunt plures iudices supremi nullum
 superiorem habentes.

Ex omnibus supradictis concluditur quod si in communitate fidelium fuerint
 plures iudices supremi sive plura capita simpliciter prima, qui seu que eosdem
 pro eisdem criminibus habeant coercere et eisdem de eisdem precipere.
 220 Sequitur manifeste quod eadem communitas fidelium semper erit disposita
 discordiis, dissensionibus, sedicionibus, pugnis et guerris tam inter capita ipsa
 conancia invicem se preferre quam inter subiectos, quorum aliqui adherebunt
 uni et alii alteri. Et ideo pauci erunt vel nulli quin unum odio habebunt et
 alterum diligunt, et per consequens unum sustinebunt et alium si poterunt
 225 impugnabunt. Et ita semper erit timendum quod non erit pax in communitate seu
 congregacione fidelium.

203 illa] ista MzLy. 204 valens] valentis MzLy. 206 magnam habere MzLy. 207 sequitur Mz.
 faciliter] facit Mz; om. Ly. sediciones] om. Ve. 208 sint] scilicet add. MzLy. supremi] summi
 MzLy. 209 sequetur] em. from sequitur Na; sequitur MzLy. 210 Omnis] on margin: Lucanus supp.
 Ve. 211 qui] om. MzLy. 212 autem] a MzLy. 215 supremi] summi MzLy. 216 habentes
 superiorem Ly. 217 omnibus] quibus MzLy. 218 supremi] summi MzLy. 219 habeat Mz.
 220 semper] super Mz. disposita] exposita Na. 222 conancia] em. to ? Ve; conatina Mz; contraria
 Ly. se preferre] se potest ferre Mz; om. Ly. subiectos] subditos Ly. 224 alium] alii Mz. 225 Et]
 om. Ly. 226 fidelium] om. MzLy.

867) Lucan, *De bello civili*, l. 1, 92–3, ed. D. R. SHACKLETON BAILEY (*Bibliotheca Teubneriana* 1502, 1988), p. 4. | 868) C.23 q.7 c.3, col. 951.

Capitulum XVIII

Discipulus: Ut possim videre profundius an ista aliquam verisimilitudinem habeant contra ipsa obiciam. Videtur enim per ista quod omnis communitas, cui presiderent plures eciam idem habentes officium ita ut unus sine consilio et consensu aliorum aut valencioris partis non debeat aliquid precipere vel statuere seu ordinare aut aliquem cohercere, non esset convenienter nec utiliter instituta, quia omnia inconuenientia que deducta sunt ex pluralitate iudicum supremorum in communitate fidelium super eosdem ex pluralitate presidencium idem habencium officium seu gerencium vicem unius possunt inferri. Poterunt enim tales plures presidentes reos ad diversa loca citare vel mittere familias diversas ut capiantur et ad diversa loca ducantur, sicut processit ratio prima. Poterunt eciam subditos pro reis plectendis vel communibus negociis pertractandis ad diversa loca vocare, sicut processit secunda. Frustra eciam regeretur quecumque communitas per plures huiusmodi presidentes cum possit regi per unum secundum quod tercia ratio processit. Nemo eciam poterit diversis dominis contraria iubere valentibus deservire iuxta auctoritatem salvatoris: “*Nemo potest duobus dominis servire.*”⁸⁶⁹ Talis eciam communitas propinqua erit desolacioni et ruine propter hoc quod plures huiusmodi presidentes proni sunt ad dissentendum iuxta auctoritatem aliam salvatoris: “*Omne regnum divisum contra se desolabitur*”, etc.⁸⁷⁰ Per exempla eciam Ieronimi, que ponit in illo c. *In apibus*,⁸⁷¹ potest ostendi quod non expedit esse plures huiusmodi presidentes. Per hoc eciam quod omnis potestas impaciens est consortis probari potest quod in nulla communitate debent plures tali modo preesse, sicut nec in aliquo episcopatu debent esse plures episcopi quomodolibet presidentes. Semper enim videtur quod si fuerint plures qualitercumque in eadem communitate presidentes timor erit de dissensionibus, contencionibus, sedicionibus, rixis, pugnis et guerris, si predicta concludant quod non debent esse plures iudices supremi in

1 Capitulum XVIII] in quo obicitur contra ea que dicta sunt capitulo precedenti *add. Ly.* 2 Ut] *on margin:* Cap. XVIII *Ly.* 3 Videtur] *on margin:* Obiectio prima *Ly.* 4 ita] *it Na.* unus] nullus *MzLy.* 4–5 consensu et consilio *Na.* 5 non debeat] debet *MzLy.* percipere *Ve.* 6 esset ... instituta] possent ... statuta *MzLy;* observare *add. Ly.* 7 supremorum] summorum *MzLy.* 9 Potuerunt *Ve.* 10–11 citare ... loca] *om. Na.* 11 Poterit *MzLy.* 12 subiectos *Na.* reis] eis *MzLy.* communibus] quibusdam *MzLy.* 13 regetur *ω (em. to regeretur Ve).* 14 huiusmodi] huius *Ve.* 15 poterit] taliter *add. MzLy.* 16 volentibus servire *MzLy.* 18 ad] *s. (=scilicet) add. Mz;* sibi *add. Ly.* 19–20 divisum contra se] in se divisum *MzLy.* 20 Ieronimi] Hiero. *Ly.* in illo] VII q. I *Ly.* illo] *om. Mz.* 22 potest] *on margin:* scilicet communitat., *beneath:* Lucanus in primo *Ve.* 23 nulla] illa *MzLy.* 24 presidentis *Na.* 27 plures esse *MzLy.* supremi] summi *MzLy.*

869) *Mat.* 6:24. | 870) *Ibid.*, 12:25. | 871) *C.7 q.1 c.41, col. 582.*

communitate fidelium, scilicet ecclesiasticus et secularis, qui habeant eosdem criminosos pro eisdem sceleribus coercere.

30 Amplius multe communitates sunt bene ordinate in quibus tamen idem subest pluribus rectoribus. Ergo communitas fidelium poterit esse bene ordinata licet in ipsa plures supremi iudices presint eisdem. Antecedens patet quia videmus quod idem est vasallus plurium dominorum, eciam regum quorum nullus est sub alio. Idem eciam clericus subest diversis episcopis pro diversis ecclesiis seu

35 beneficiis et in eadem causa eiusdem possunt esse plures iudices tam ordinarii quam delegati et eciam arbitri, Extra, *De sententia et re iudicata*, c. ultimo,⁸⁷² et Extra, *De rescriptis*, *Cum contingat*.⁸⁷³ Ista videntur ostendere quod allegaciones prescripte non concludunt intentum. Tu autem indica quomodo respondetur ad ipsa.

Gs p. 951 **Magister:** Ad primam obieccionem tuam respondetur quod ubicumque | in eadem communitate sunt plures presidentes eciam habentes idem officium seu vicem gerentes unius non est optime disposita sed est ab optima dispositione deficiens, quia optima dispositio communitatis est quod unicus sit presidens supremus in ipsa. Ab ipsa tamen optima dispositione sepe est necesse recedere

45 propter diversos casus,⁸⁷⁴ quia aliquando subditi unicum nullatenus sustinerent, aliquando nullus posset inveniri qui sufficeret solus preesse. Unde ex multis causis potest contingere quod melius sit plures preesse quam unum, licet melius esset disposita communitas si unus presidens posset convenienter haberi, ita ut quecumque communitas – precipue notabiliter magna – gubernatur a pluribus

50 supremis in eadem communitate nequaquam optimo regimine gubernatur. Sicut tamen sepe periclitantes in mari optimum modum navigandi coguntur dimittere propter pericula | evadenda et nonnumquam viatores viam meliorem

Ly f. 273ra compelluntur relinquere et longiorem ac deteriozem eligere, frequenter eciam multa bona ex causis necessariis omittuntur et multociens dispensative qui alias

55 essent indigni multiplici ratione ad diversa officia promoventur. Sic

28 habent *Mz*; habet *Ly*. 29 coercere] Eciam et ista concludere videntur contra modum qui nunc in ecclesia esse videtur *add. Ly*. 30 Amplius] *on margin*: Secundo *Ly*. multe] omnes *Na*. 32 plures] pleno *Na*. supremi] summi *MzLy*. eisdem] eisdem *Na*. 34 Idem] Item *Ve*. 36 re iudicata] remis. in *Ly*. 37 rescriptis] rubricis *Na*. Ista videntur] Ita videtur *MzLy*. ostendi *Ly*. 39 ipsas *MzLy*. 40 Ad] *on margin*: Ad primam *Ly*. tuam] *om. MzLy*. 41 idem habentes *MzLy*. 43 sit unicus *MzLy*. 44 supremus] summus *MzLy*. 45 unicum] unum *MzLy*. 49 magna] que *add. Ly*. 50 supremis] summis *MzLy*. 52 evadenda] evacuanda *Mz*; evitanda *Ly*. vias *Ly*. meliores *MzLy*. 53 compellentur *Mz*. frequenter eciam] et frequenter *Ly*. 55 Sic] *em. from sed Ve*.

872) *X 2.27.26, col. 409*. | 873) *X 1.3.24, cols. 28–9*. | 874) *Cf. OQ 3.3.58–60, pp. 102–3*.

nonnumquam ex causa rationabili necesse est optimum modum presidendi relinquere, scilicet regimen unius solius, et presidenciam plurium acceptare.

Discipulus: Per istam responsionem responderi potest ad omnes allegaciones precedentis capituli inquantum probat quod in communitate fidelium non debent esse plures iudices supremi, scilicet ecclesiasticus et secularis, quia solummodo 60 probant, ut dicit ista responsio, quod si esset communitas fidelium optime disposita unum supremum caput seu iudicem habere deberet. Non est autem necessarium quod communitas fidelium que obnoxia est variis tribulacionibus et pressuris semper sit optime disposita. Poterit ergo plures iudices supremos, scilicet ecclesiasticum et secularem, habere ita ut omnes fideles sint eisdem pro 65 eisdem delictis subiecti.

Magister: Ad hoc respondetur quod propter tribulaciones et adversitates quas sustinere posset communitas fidelium ex singulari malicia Christianorum posset contingere quod pro aliquo tempore expediens esset quod tota esset subiecta duobus supremis iudicibus. Tunc tamen nimis et perculosissime ab optima 70 dispositione recederet, et ideo non debet tale regimen nisi in casu singularissimo sustineri. Quare quantum potest conari tenetur ut habeat solummodo unum iudicem supremum qui omnes malefactores pro quibuscumque criminibus per se vel per iudices inferiores ipso, a quibus ad ipsum liceat rationabiliter appellare, habeat coercere. Iste autem iudex non 75 debet nec potest esse papa, cum papa ex ordinatione Christi, quantum potest, se debeat a negociis secularibus sequestrare. Ergo si optime sit ordinata communitas fidelium unicum iudicem secularem supremum habebit qui non debet esse alius quam imperator Romanus, quando est catholicus.

Sane ut intelligas quantum allegaciones precedentis capituli concludunt, secundum allegantes addunt unum quod nullus Christianus debet negare, ut eis videtur, quod scilicet nec per ordinationem Christi nec per ordinationem apostolorum nec per ordinationem summorum pontificum Christiane fidei zelatorum nec per ordinationem generalium conciliorum rite celebratorum nec per ordinationem quorumcumque iustorum optimus modus regendi fideles, 85

56 nonnumquam] *em. from* numquam *Mz.* presidendi] *preficiendi MzLy.* 58 Per] *on margin.* Obiectio *Ly.* responsionem] *racionem MzLy.* responderi] *non supp. Ve.* poterit *Na.* allegaciones] *raciones MzLy.* 59 probant *MzLy.* 60 supremi] *summi MzLy.* scilicet] *om. Na.* et] *om. Ve.* 61 esset] *esse Mz.* 62 supremum] *summum MzLy.* autem est *MzLy.* 64 supremos] *summos MzLy.* 65 fideles omnes *Ly.* 67 Ad] *on margin:* Responsio *Ly.* 70 tamen] *cum Ve.* et] *om. MzLy.* 72 sustinere *o.* 73 supremum] *summum MzLy.* 75 licet *MzLy.* racionaliter *Mz.* 76 debet ... potest¹] *potest nec debet MzLy.* cum] *quia MzLy.* 77 debet *MzLy.* 78 unum *MzLy.* supremum] *summum MzLy.* 80 intelligas quantum] *intelligeres quod MzLy.* 81 secundum] *sed MzLy.* 82–83 Christi ... ordinationem] *om. Ve.* 84 consiliorum *o Mz.* 85 ordinationem] *ordinem Ve.* modus] *om. Mz.*

quantum permittit status vite presentis, qui eciam servatus est inter multos fideles et multos infideles laudabiliter secundum rationem vivere cupientes
 Ly.f. 273va excluditur a tota et universali communitate fidelium, licet quandoque tota
 90 communitas fidelium talem optimum modum regendi propter malicias hominum
 non valeat adipisci. Ex isto inferunt quod ex ordinacione Christi papa non habet
 iurisdiccione[m] universalem pro omni crimine super totum populum
 Christianum. Et per consequens ordinacioni Christi non repugnat quod aliquis
 alius super totum populum Christianum habeat potestatem. Et hoc concludunt
 95 allegaciones prescripte in capitulo precedenti vel saltem hoc videntur necessario
 concludere allegaciones ille quod tota communitas seu congregacio fidelium
 non optime regitur si habeat plures iudices supremos qui eosdem pro eisdem
 criminibus habeant cohercere, et quod talis modus regendi per diversos
 huiusmodi iudices supremos non fuit ordinatus a Christo.

Discipulus: Indica quomodo ad secundam obieccionem meam respondetur.

100 **Magister:** Conceditur quod multe communitates sunt bene ordinate in quibus
 idem subest pluribus rectoribus. Sed ille non sunt optime ordinate in quibus
 idem subest pluribus rectoribus non habentibus superiorem. Licet igitur aliquis
 possit esse vasallus plurium dominorum et in hoc aliquam habeat utilitatem quia
 105 plura feuda tenet, tamen maiorem utilitatem haberet si pro omnibus feudis illis
 esset vasallus unius solius, licet in casu utilius sit sibi habere plures dominos
 quam unum solum. Sed hoc est propter aliquam maliciam domini unius vel
 aliquorum aliorum in quantum ab optima ordinacione mortalium aliquis vel
 aliqui recedit vel recedunt. Qualia autem dampna paciantur sepe illi qui plures
 dominos habent magis quam illi qui uni soli domino sapienti et iusto sunt
 110 subiecti experientia certa videretur docere.

Cum vero secundo accipis ibi pro exemplo quod idem clericus est subiectus
 diversis episcopis pro pluribus ecclesiis vel beneficiis, respondetur quod illud
 exemplum est ad oppositum quia quod idem clericus sit subiectus pluribus
 episcopis pro diversis beneficiis est contra ius commune et per dispensacionem
 115 solummodo fieri potest. Quare licet in casu ex aliqua speciali causa cum

86 qui] quid *Mz.* 87 multos] inter *Ly.* laudabiliter] laudatur *MzLy.* 88 excluditur] *om. MzLy.* a ...
 communitate] hoc esse utile communitati *Ly.* 89 maliciam *Ly.* 90 Ex] Ergo *prec. MzLy.*
 ordinacione] ordine *Mz.* 93 totum] *om. MzLy.* Christianum] et per consequens ordinacionem
 Christi non repugnat quod aliquis alius super totum populum Christianum *add., but canc. Na.*
 94 hoc] *om. Ly.* 96 supremos] *om. MzLy.* 97 quod] *om. Ly.* 98 iudices supremos] summos iudices
MzLy. 99 Indica] *on margin:* Ad obieccionem secundam *Ly.* meam] *om. MzLy.* 101 ille] iste
MzLy. 102 Licet] *on margin:* Ad primam exemplum *Ly.* 106 aliquam] *om. Ly.* 108 autem] et *Mz;*
 etiam *Ly.* 109 uni] *om. Ly.* 110 certa] *om. Ly.* videretur docere] docere videtur *MzLy.* 111 Cum]
on margin: Ad secundum exemplum de clericis *Ly.* vero] *om. MzLy.* 112 ecclesiis vel]
 ecclesiasticis (vel *add., but canc.*) *Ve.* 113 exemplare *Na.* subiectus] subditus *MzLy.*

ordinacione bona clericorum stet quod aliquis sit subiectus pluribus episcopis, hoc tamen non stat cum optima ordinacione ipsorum, quia melius clerici regerentur si posset semper servari ius commune ut nullus clericus haberet beneficia in pluribus episcopatibus.

Cum autem pro tercio exemplo dicis quod in eadem causa possunt esse plures iudices etc., respondetur quod iudices illi habent superiorem iudicem et non sunt supremi. Ideo aliquando utile est | quod sint plures non supremi, presertim cum illi iudices non sint diversi ut unus pro libito possit absque alio in casu procedere imo vicem unius gerunt, et tamen quod sint plures accidit ex aliqua causa speciali | que non haberet locum quando litigantes essent optime dispositi quantum permittit condicio litigancium. Propter quod melius disponi videntur litigantes quando concorditer eligunt sive committunt in unum quam quando ita discordant quod omnino diversos volunt habere. Et sic est de omnibus litigantibus quod illi minus a bona dispositione recedunt qui nisi aliqua causa specialis impediatur sub unico iudice cupiunt litigare.

120

Gs p. 952

Lyf. 273va

130

Capitulum XIX

Discipulus: Visum est de secundo modo ponendi communitatem fidelium non habere unum supremum iudicem positum supra, c. 17°. Nunc videamus de tercio qui dictus est ibidem.

Magister: Qualiter ille modus discuti valeat ex hiis que tractata sunt primo huius, c. 1° usque ad c. 13°,⁸⁷⁵ patere poterit studioso.

5

Discipulus: Hoc non obstante de illo modo ponendi, aliquid specialius videamus an scilicet optime ordinacioni communitatis fidelium obviet et repugnet quod clerici pro omni crimine iudicentur a papa vel aliis iudicibus

116 aliquis] talis MzLy. subiectus] subditus Ly. 117 stat] constat Na. 118 haberet] plura add. MzLy. 120 Cum] on margin: Ad exemplum tertium Ly. 122 supremi¹] summi MzLy. sint] sicut Ve. supremi²] summi MzLy. 123 sint] sunt MzLy. 124 plures] hoc add. MzLy. 126 disponi] dispositioni Na. videretur Mz. 127 eliguntur Mz. committunt] compromittunt MzLy. ita] in unum MzLy. 128 quod] quia Mz; et quam quando Ly. 129 aliqua] alia MzLy. 130 unico] uno Ly.

1 Capitulum XIX] tractat tertiam opinionem ca. XVII positam et contra eam arguit ex rationibus contra secundam opinionem ca. predicto adductis add. Ly. 2 Visum] on margin: Cap. XIX Ly. 3 supremum] summum MzLy. positum] qui (supp. Mz) ponitur MzLy. 5 Qualiter] poterit add., but canc. Na. discutere Mz. hiis] illis Ly. 6 huiusmodi NaMz. 7 Hoc] enim add. Ve. illo] isto MzLy. 9 quod] ut MzLy.

875) Cf. above, 3.2 Dial. 1.1–13.

10 ecclesiasticis inferioribus eo et omnes layci a iudice seculari. Quia contra istum
 modum ponendi, totam communitatem fidelium non habere unum iudicem
 supremum, rationes c. 17° adducte non videntur concludere, quia secundum
 istum modum nec aliquis debet citari aut vocari a diversis ad diversa loca nec
 15 aliquis cogetur duobus dominis servire nec super eosdem plures potestatem
 habebunt nec aliqua potestas consortis erit impaciens, secundum que rationes
 ille processisse videntur. Vel ergo declara secundum opinionem supra, c. 17°,
 recitatam quomodo allegaciones ille concludunt contra tertium modum, de quo
 nunc quero loqui, vel aliquas alias allegaciones conaris inducere.

Magister: Licet secundum opinionem supra, c. 17°, recitatam modus regendi
 20 communitatem fidelium de quo capitulo precedenti et c. 17° tractavimus sit
 multo perniciosior isto modo de quo nunc vis conferre. Et ideo ille allegaciones
 multo patencius concludant contra illum modum quam contra istum, tamen
 eedem allegaciones vel alique earum convincunt, ut videtur, istum modum
 regendi communitatem fidelium ab optimo modo regendi et puniendi reos
 25 deficere.

Prime autem due allegaciones contra istum modum inefficaces apparent. Sed
 tertia contra ipsum aliquam apparenciam habere videtur eo quod tota
 communitas fidelium posset regi per unum. Frustra autem fit per plures quod
 30 potest fieri per pauciores.⁸⁷⁶ Ergo tales duo rectores, scilicet ecclesiasticus | et
 secularis, illo modo frustra ponuntur.

Quarta allegacio, fundata in auctoritate salvatoris, Matth. 6°,⁸⁷⁷ nequaquam
 videtur concludere contra istum modum. Sed quinta fundata in auctoritate
 salvatoris, Matth. 12°: “*Omne regnum divisum contra se desolabitur*” etc.,⁸⁷⁸
 contra istum modum tali modo adducitur: Non solum illa societas est propinqua
 35 desolacioni et ruine que est contra se divisa sed eciam illa que ex modo regendi
 est ad divisionem disposita et divisioni propinqua iuxta predictam auctoritatem

10 eo et] et etiam *Ly.* et] *em. to* eciam *Mz.* 12 supremum] summum *MzLy.* quia] quod *Na.*
 13 deberet *MzLy.* a¹] *supp. Ve.* 15 que] *em. Ve.* 16 ille] iste *MzLy.* secundam *Ly.* 17 ille] iste
MzLy. 18 adducere *MzLy.* 19 supra] sic *Mz.* 20 tractavimus] *em. from* tractamus *Mz.*
 21 perniciosior] et periculosior *add. Na.* ille] iste *MzLy.* 22 concludunt *MzLy.* tamen] *cam.*
 (=causam?) *em. to* cum, *on margin:* al. tamen *Ve;* cum *MzLy.* 23 eedem] *om. Ve.* allegaciones] ille
supp. Ve. alique] aliqua *Ve.* earum] illarum *MzLy.* convincunt] committunt *Mz.* 24 regendi²] *om.*
MzLy. 29 fieri potest *MzLy.* 31 Matth.] *M¹. ω Mz; Math. Ly.* 32 quinta] *om. (gap add. Mz) MzLy.*
 33 contra se divisum *MzLy.* 36 ad divisionem] *om. MzLy.* et] est *Mz; om. Ly.* predictam]
 propinquam *Mz; om. Ly.*

876) *Cf. above, 3.2 Dial. 3.17 [note 861].* | 877) *Cf. above, 3.2 Dial. 3.17 [note 862].* | 878) *Cf.*
above, 3.2 Dial. 3.17 [note 865].

salvatoris. Sed si communitas fidelium habeat duas partes, quarum una habeat unum iudicem supremum et alia alium, communitas fidelium est disposita ad divisionem et divisioni propinqua, quia propter mutuum communionem subditorum et supremorum iudicum, qui sicut omnes mortales sunt prони ad dissenciendum, contra se faciliter dividuntur. Ergo si tali modo regatur communitas fidelium periculosa est censenda. 40

Sexta autem allegacio, fundata in auctoritate beati Ieronimi,⁸⁷⁹ videtur efficaciter concludere contra istum modum quia per exempla que adducit Ieronimus non solum probatur unitas prelati super unum populum sive supra unam multitudinem hominum sed etiam probatur unitas prelati super unum locum in quo subditi morantur ut in una diocesi que certam regionem comprehendit sit tantum unus episcopus et in una provincia sit tantum unus archiepiscopus. Ergo per eadem exempla non tantum probatur unitas iudicis supremi super aliquam multitudinem hominum sed etiam probatur unitas iudicis supremi super aliquem locum in quo sibi subiecti morantur ut in eodem loco nullus alius sit iudex supremus quorumcumque in illo loco morantium, sicut in diocesi Parisiensi est unus solus episcopus et in provincia Mediolanensi est unus solus archiepiscopus. 45 50

Septima etiam allegacio contra istum modum videtur concludere quia potestas non solum est impaciens consortis super eosdem subiectos sed etiam impaciens est consortis in eodem loco. Sicut enim iudex aliquis nollet quod subditi sui essent subditi alterius, ita nollet quod aliquis alius haberet potestatem in loco ubi subditi sui morantur. Ergo non solum erit periculosa societas fidelium si sint plures iudices super eosdem populos vel subiectos sed etiam periculosa erit societas fidelium si in eodem loco etiam super diversos subditos fideles fuerint plures supremi iudices constituti. Et ita non expedit quod clerici habeant unum supremum iudicem ecclesiasticum, scilicet papam, et layci unum 55 60

---

37 salvatoris] Sed si communitas fidelium habeat duas partes quarum una habeat unum iudicem supremum et alia alium communitas fidelium est disposita ad divisionem et divisioni propinqua iuxta predictam auctoritatem salvatoris *add. ω (but canc. Vē)*. 38 unum] *om. MzLy. supremum] summum MzLy. fidelium] illa MzLy.* 39 propter] *assiduum add. MzLy.* 40 supremorum] *summorum MzLy.* 41 dividuntur] *videntur Vē; divideretur Mz; dividerentur Ly.* 43 Sexta] *Alia MzLy. Hieronymi Ly.* 44 istum] *illum MzLy.* 45 Hieronymus *Ly.* supra] *super Vē.* 47 subditi] *subiecti MzLy.* 48 et] *om. Vē.* 50 supremi] *summi MzLy.* 50–51 aliquam ... super] *om. MzLy.* 51 locum] *em. from cum Vē.* 52 supremus] *summus MzLy.* 53–54 et ... archiepiscopus] *om. Vē.* 55 Septima] *Sequens Ly.* allegacio etiam *MzLy.* quia] *quod MzLy.* 58 alterius subditi *Ly.* 59 erit] *est MzLy.* 60 subiectos] *subditos MzLy.* 61 erit] *est MzLy.* 62 supremi] *summi MzLy.* 63 supremum] *summum MzLy.*

879) *Cf. above, 3.2 Dial. 3.17 [note 871].*

supremum iudicem secularem, scilicet imperatorem, cum clerici et layci in
65 eisdem locis simul commaneant.

Discipulus: Video qualiter prescripte allegaciones adducuntur contra istum modum. Ideo contra eundem modum ponendi coneris alias invenire.

Magister: Videtur quod contra eundem modum ponendi potest aliter allegari.

Gs p. 953bis Nam, ut allegatum est 1° huius, c. 1°, illud regimen est expediens universitati |
70 mortalium, et eadem ratione toti congregacioni fidelium, per quod iurgia et
Ly f. 274ra litigia ad que | prona est natura mortalium equius et conveniencius deciduntur.
Sed iurgia et litigia que oriri possunt ex causis innumeris inter clericos et laycos
equius et conveniencius deciduntur si omnes tam layci quam clerici habeant
unum supremum iudicem sub quo omnes debeant litigare quam si habeant
75 plures iudices tales, scilicet ecclesiasticum et secularem. Nam si orta materia
litis inter clericos et laycos coram ecclesiastico iudice qui non sit supremus
iudex laycorum debeant litigare merito layci habebunt eum suspectum.
Consimiliter si debeant litigare coram iudice seculari qui non est iudex
clericorum non indigne clerici habebunt eum suspectum. Ergo absque
80 suspicione rationabili non dirimetur litigium aliquod inter clericos et laycos si
non est omnium unus iudex supremus.

Amplius ut communiter maiores et plures occasiones discordiarum,
contencionum, sedicionum, preliorum et guerrarum ac rixarum emergunt inter
morantes simul quam inter distantes, si simul morantes non habent unum
85 supremum iudicem cuius metu ab huiusmodi refrenentur. Sed inter distantes,
valentes invicem tamen communionem habere, sepe contingunt occasiones
malorum huiusmodi. Ergo multo magis timendum est ne talia inter morantes
simul emergant nisi habeant unum supremum iudicem qui omnes impediens
tranquillitatem et pacem habeat cohercere.

90 Rursus nulla communitas simul vivencium vita politica est optime ordinata
nisi sit civiliter una. Unde et fideles sicut sunt *unum corpus in Christo* (ad
Romanos 12°),⁸⁸⁰ ita eciam debent esse unum corpus seu collegium in vita civili.

64 supremum] summum *MzLy.* secularem] *om. Ly.* 67 modum!] ponendi *add. MzLy.* 68 Videtur]
on margin: Alia ratio et prima *Ly.* 73–74 layci ... supremum] clerici quam layci habent unum
summum *MzLy.* 74 debent *MzLy.* 76 supremus] summus *MzLy.* 78 si] *om. Na.* 80 rationabili
suspicione *Ly.* 81 supremus] summus *MzLy.* 82 Amplis, *on margin:* Secunda *Ly.* 85 supremum]
summum *Mz.* supremum iudicem] iudicem summum *Ly.* huius *o.* 86 invicem tamen
communionem] ad invicem comunicacionem *MzLy.* 87 huius *o.* 88 supremum] summum *MzLy.*
89 habeant *Ve;* habeas *Mz.* 90 Rursus] *on margin:* Tertia *Ly.* politica est vita *Ve.* 91 et] *om. Ly.*
91–92 ad Romanos] *Io. o.*

880) *Cf. Rom. 12:5.*

Sed communitas illa que habet diversos supremos iudices seu diversa capita sive retores non est civiliter una, sicut illi qui non habent unum regem non sunt unum regnum. Sed communitas seu congregatio fidelium vel est optime ordinata vel laborare debet ut sit optime ordinata et civiliter quia vita civilis pro eo quod includit diversas partes et diversos modos vivendi competit religioni Christiane et vite gracie non repugnat. Ergo communitas fidelium si non est una quia non habet unum supremum iudicem qui malefactores omnes per seipsum vel per iudices constitutos ab ipso seu inferiores eo habeat castigare, ad habendum huius unum supremum iudicem ut sit optime ordinata civiliter et civiliter una, debet efficaciter laborare. Et ita non expedit ut in communitate fidelium sint plures iudices supremi, quorum unus clericos et alius laycos debeat castigare.

Capitulum XX

Discipulus: Nunc videamus qualiter impugnatur quartus modus ponendi comunitatem fidelium non habere | unum iudicem supremum supra, c. 17°, *Ly f. 274^b* recitatus.

Magister: Ille modus tenet, sicut dictum est ibi, quod una pars fidelium, scilicet clericorum, habet unum supremum iudicem a quo solo vel iudicibus inferioribus eo debet iudicari pro quocumque delicto. Alia pars, scilicet laycorum, habet alium iudicem supremum a quo solo pro quibusdam delictis iudicari debet, presertim si circa iusticiam exhibendam non fuerit negligens aut remissus. Pro quibusdam autem delictis iudicari debet, sicut et iudex suus supremus a summo iudice alterius partis, scilicet a papa vel iudicibus ecclesiasticis inferioribus ipso.

Sed quibusdam apparet quod talis communitas non est optime disposita civiliter quia illa communitas non est optime civiliter ordinata in qua, quantum permittit status vite presentis, occasiones discordiarum et litium ac sedicionum, rixarum, preliorum et guerrarum minime amputantur. Sed in communitate

93 supremos] summos *MzLy*. 94–95 non³ ... regnum] *om. Ve*. 97 vivendi] ponendi *MzLy*.
99 supremum] summum *MzLy*. 101 unum huiusmodi summum *MzLy*. 103 supremi] summi *MzLy*.
clericus *Ve*. laycus *Ve*.

1 Capitulum XX] in quo impugnatur quartus modus dicendi supra ca. XVII huius assignatus *add. Ly*.
2 Nunc] *on margin: Cap. XX Ly*. 3 supremum supra] summum sicut *MzLy*. 4 recitatur *MzLy*.
5 Ille] Iste *Ly*. 6 supremum] summum *MzLy*. vel] a *add. Ly*. 7–8 pro ... debet] *om. MzLy*.
10 debet] presertim si circa iusticiam exhibendam non fuit negligens aut remissus *add. MzLy*. suus
supremus] summus *MzLy*. 12 Sed] *on margin: Impugnatio Ly*. 13 illa] ista *MzLy*. civiliter²] *supp. Na*.

fidelium, si predicto modo fuerit ordinata, non amputantur, quantum est
 possibile pro statu vite presentis, occasiones malorum huiusmodi. Nam non
 minima occasio talium est si diversi iudices simul et eodem tempore eundem
 reum, presertim divitem et potentem, ad diversa loca et iudicia trahere
 20 moliantur. Poterit autem contingere quod aliquis laycus potens et dives
 committat diversa scelera, quorum aliqua ad iudicem secularem et alia ad
 iudicem ecclesiasticum pertineant punienda. Quare poterit evenire quod tam
 iudex secularis quam ecclesiasticus voluerit ipsum trahere ad suum forum quod
 erit impossibile. Ergo ex hoc orietur contencio et sedicio, rixa et guerra inter
 25 iudices ipsos et per consequens inter subiectos ipsorum. Quare, tali supposita
 pluralitate iudicum in communitate fidelium, pax et tranquillitas subditorum et
 eciam iudicum erit leviter dissipata.

Contra istum eciam modum ponendi videntur concludere omnes allegaciones
 tam primi huius c. 1° quam in hoc tercio, c. 17°, inducte ad probandum quod est
 30 expediens ut tota communitas mortalium habeat unum principem qui sit
 dominus omnium, et quod est expediens quod tota communitas fidelium habeat
 unum supremum iudicem qui omnes alios fideles habeat, si deliquerint,
 coercere. Quamvis enim plura inconveniencia sequantur ad secundum modum
 ponendi et tertium superius, 18° et 19° c., impugnatos quam ad istum, tamen ad
 35 istum nonnulla sequuntur secundum quod per allegaciones illas vel aliquas
 earum posset ostendi.

Discipulus: Breviter tange aliquas allegaciones supra quas alios modos ponendi
 adducas. Quia forte ex deduccione earum, quam ibi fecisti, advertam an aliquam
 apparenciam habeant contra istum modum.

40 **Magister:** Si layci sint subditi tam iudici ecclesiastico quam iudici seculari,
 quamvis pro diversis casibus, poterit contingere quod uterque istorum iudicum
 pro casu spectante ad ipsum et pro communibus negociis ad ipsum et laycos
 spectantibus pertractandis ipsos laycos eodem tempore ad diversa loca voluere
 45 voluerint. Cui ergo obediunt layci? Aut utrique, quod est impossibile, aut neutri?

Ly f. 274va

Gs p. 954bis

Et tunc talis communitas non erit optime | ordinata quia illa communitas non est

17 presentis vite *MzLy.* huius *Ve.* 23 quod] pro eodem tempore *add. Ly.* 24 erit] est *MzLy.*
 25 subiectos] subditos *MzLy.* 26 et²] *om. Ve.* 27 eciam] *om. MzLy.* erit] erunt *MzLy.* 29 primo
MzLy. huiusmodi *Na.* tercio] *gap add. ω; a add. Mz.* quod] ut *Mz.* 30 ut] eciam *Mz;* quod *Ly.*
 31 quod²] ut *MzLy.* 32 supremum] summum *MzLy.* 33 sequuntur *MzLy.* 34–35 tamen ad istum]
om. Ve. 35 istum] ista *Mz.* nonnulla] *em. to* ubi nulla *Ve;* multa *MzLy.* 37 aliquas] alias *Mz;* *om.*
Ly. supra] per *Ly.* quas] contra *ω.* 38 adducas] improbasti *Ly.* ibi] sibi *Mz.* advertam] adducitur
Mz; advertetur *Ly.* 40 Magister] *om. ω; on margin:* Improbatio prima *Ly.* sint subditi] sunt
 subiecti *Na.* iudici²] *om. Ve.* seculari] et *add. Ve.* 42 communibus] omnibus *Na.* 44 voluerunt
Mz. Cui] Qui *Ve.* ergo] *em. to* aut *Ve.* obediunt] obedient *MzLy.* layci] (ecclesiastico aut *supp.*)
 layco *Ve.* 45 erit] est *MzLy.*

convenienter disposita in qua subditi superiori suo aut non debent aut non possunt obedire. Si obediunt uni et non alteri illi cui non obediunt faciunt iniuriam et ipsum offendunt a quo pro contumacia puniuntur.

Amplius per talem pluralitatem iudicum communis utilitas laycorum impediatur quia non poterunt obedire utrique iudici supremo si pro communibus 50 negociis vocati fuerint eodem tempore ad loca diversa.

Rursus nemo iuxta sententiam salvatoris⁸⁸¹ potest duobus dominis servire. Ergo layci iudici seculari et ecclesiastico, qui proni sunt ad dissentiendum, servire non poterunt.

Iterum iudex ecclesiasticus et secularis ex causis innumeris poterunt dividi 55 contra se. Quare tota communitas fidelium faciliter desolabitur.

Adhuc, sicut testatur Ieronimus⁸⁸², in una diocesi debet esse unus episcopus et in una provincia unus archiepiscopus quia unitatem per exempla multa probat. Ergo super laycos debet esse tantum unus iudex supremus non tantum pro 60 eisdem criminibus sed etiam pro omnibus, ut de omnibus criminibus ab uno solo iudice supremo et aliis iudicibus inferioribus eo debeant iudicari.

Rursus *omnis potestas est consortis impaciens*⁸⁸³ et precipue super eosdem subditos et pro causis diversis. Ergo iudex secularis erit impaciens si iudex ecclesiasticus super laycos habeat potestatem, et eodem modo iudex ecclesiasticus habens super laycos potestatem erit impaciens si iudex secularis 65 super eosdem habeat potestatem. Quare cito ad iracundiam et per consequens ad contentionem, rixam, bellum et guerram provocabuntur.

Concluditur ergo quod communitas fidelium non erit optime disposita civiliter, etiam quantum ad vitam politicam, nisi tota et omnis pars eius habeat 70 unum iudicem et rectorem supremum de cuius iurisdiccione immediata vel

47 Si] *em. from Sed Ve.* alteri] alii *Ly.* obediunt faciunt *MzLy.* 48 offenderent *Mz*; offendunt *Ly.*
 49 Amplius] *on margin:* Secunda *Ly.* iudicum] iudicii *MzLy.* 50 supremo] summo *MzLy.*
 51 fuerunt *Mz.* 52 Rursus] *on margin:* Tertia *Ly.* iuxta] *em. from iusta Ve.* 53 iudici] iudicio *Mz.*
 55 Iterum] Item, *on margin:* Quarta *Ly.* secularis et ecclesiasticus *Ly.* 57 Adhuc] *on margin:*
 Quinta *Ly.* Hiero. *Ly.* 58 quia] cuius *Ly.* unitatem] universitatem *Mz*; utilitatem *Ly.* multa
 exempla *MzLy.* 59 supremus] summus *MzLy.* pro] de *MzLy.* 61 supremo] summo *MzLy.*
 62 Rursus] *on margin:* Sexta *Ly.* 64 et] in *add. Mz*; etiam *Ly.* 65 laycos] aut clericos *add. MzLy.*
 67 rixam] et *add. MzLy.* 68 disposita] gubernata *MzLy.* 69 etiam] et *o.*

881) Cf. above, 3.2 Dial. 3.17 [note 869]. | 882) Cf. above, 3.2 Dial. 3.17 [note 871]. | 883) Cf. above, 3.2 Dial. 3.17 [note 867].

mediata, sicut in omni casu vel a quo vel iudicibus inferioribus eo, omnis alius pro quocumque delicto debeat iudicari.

Capitulum XXI

Discipulus: Audivi qualiter secundus modus et tercius et quartus ponendi communitatem fidelium non habere unum supremum iudicem supra, c. 17°, recitati impugnantur. Nunc audire desidero quomodo impugnatur quintus.

- 5 **Magister:** Quintus est quorundam qui ponunt quod imperator est iudex in omni casu omnium Christianorum preterquam pape, quia papa exemptus est totaliter a iurisdictione imperatoris et cuiuslibet mortalis. Omnes autem clerici alii sunt exempti solummodo per privi|legia imperatorum et regum.

Ly. f. 27⁴^o

- Iste autem modus taliter impugnatur: Sicut non absque periculo dissipacionis, 10 tranquillitatis et pacis due multitudines hominum simul in eodem loco morantur si non habent unum supremum iudicem qui malefactores coherceat, sic non absque periculo dissipacionis, tranquillitatis et pacis moratur aliquis non subiectus cum alio vel cum aliis qui potentem et magnam sequelam potest habere. Talis enim propter sequelam quam potest habere est pro multis non 15 immerito computandus. Sed papa propter altitudinem officii, quo fungitur, potest habere maximam sequelam Christianorum. Ergo si non est subiectus supremo iudici Christianorum non morabitur cum ipso absque periculo dissipacionis, tranquillitatis et pacis.

71 sicut] sint *Mz*; *om. Ly.* vel¹] *om. MzLy.* a quo] aliquo *Na*; ab eo *Ly.* vel²] a *add. MzLy.*

1 Capitulum XXI] in quo impugnatur quintus modus dicendi supra c. XVII assignatus *add. Ly.*
 2 Audivi] *on margin:* Cap. XXI *Ly.* 3 unicum summum *MzLy.* supra] sicut *MzLy.* 4 recitati] recitat[ur] (?) *Mz*; sunt *add. Ly.* impugnatur *Na.* 6 exemptus] exceptus *MzLy.* 7–8 clerici ... solummodo] alii clerici solummodo sunt excepti *MzLy.* 9 Sicut] *on margin:* Impugnatio *Ly.* dissipacionis] dispensacionis *Ve.* 11 supremum] summum *MzLy.* 12 dissipacionis] dispensacionis *Ve.* 13 potentem] potestatem *MzLy.* 14 non] *om. Mz.* 17 supremo] summo *MzLy.* 18 dissipacionis] dispensacionis *Ve.*

Capitulum XXII

Discipulus: Cerno quod ratio quam a 17° c. hucusque tractavimus fundatur in duobus, quorum primum est quod nulla communitas seu congregacio mortalium, nec universalis nec particularis, est optime disposita nisi unum caput seu rectorem supremum habeat, cui omnes nullo exempto quoad omnia que pro 5 communi utilitate sunt necessario facienda sint subiecti, quod multum apparencie videtur habere, quia ubi non est unitas non est facile concordiam conservare. Non est autem una congregacio seu multitudo, neque universalis neque particularis, que non habet unum caput seu rectorem, quia – ut testatur beatus Ciprianus, prout legitur 24^a, q. 1^a, c. *Loquitur*, – ubi est unitas oportet 10 quod eius origo ab uno incipiat quia, ut dicit ibidem: “*ab unitate exordium proficiscitur*.”⁸⁸⁴ Ergo in quacumque communitate seu congregacione est unitas, illa unitas ab uno incipit. Ille autem unus non est nisi caput et rector communitatis. Ergo nulla communitas est vere una nisi cuius rector est unus ita ut omnes alii sint membra ipsius. 15

Iterum unitas communitatis seu congregacionis non est nisi unitas ordinis⁸⁸⁵ secundum superioritatem et inferioritatem, ut quilibet respectu alterius sit inferior vel superior vel plures sint inferiores respectu unius superioris, quia ubi essent plures superiores respectu unius inferioris non esset verissima unitas que est optima dispositio communitatis. Oportet ergo quod supremus superior in 20 communitate potissima una sit unicus, et ita multum videtur apparens quod nulla communitas, nec particularis nec universalis, est optime ordinata nisi habeat unum caput seu rectorem, cui omnes alii sint subiecti. Unde et una domus non est optime disposita nisi habeat unum patremfamilias, nec una villa nec una civitas nec unum regnum optime gubernatur nisi ab uno supremo regatur. Et 25 ideo omnes volentes secundum rationem politice vivere unum caput | supremum constituerunt super omnes. *Ly.f. 275^a*

1 Capitulum XXII] c^m 23^m ω; positis fundamentis rationum omnium pro opinionibus adductarum, secundum fundamentum magis probat scilicet quod laici non sunt in omnibus subiecti summo pontifici *add. Ly.* 2 Cerno] *on margin:* Cap. XXII *Ly.* quam] *allegasti add. Mz.* a] *supp. Mz.* hucusque] *usque hic MzLy.* 3 quod] *on margin:* Primum fundamentum *Ly.* 5 supremum] *summum MzLy.* exempto] *excepto MzLy.* 6 subiecti] *et add. MzLy.* 9 habeat *Ly.* 10 Cypria. *Ly.* 12 Ergo] *om. MzLy.* 13 illa unitas] *om. Ve.* 14 cuius] *illa cuius caput et MzLy.* rector] *em. from racione Ve.* 16 Iterum] *Item MzLy.* congregacio] *MzLy.* 17 alterius] *em. from alius Ve.* 19 essent] *em. from sunt Na.* 20 supremus superior] *summus MzLy.* 21 una] *om. MzLy.* videtur multum *Ly.* 23 cui] *cuius ω.* sint] *sunt Ly.* 25 supremo] *summo Ly.* regatur] *fungatur Mz.* 26 supremum] *summum MzLy.* 27 constituerint] *Na; constituerent MzLy.*

884) C.24 q.1 c.18, col. 972. | 885) Cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.I c.17, § 11, ed. R. SCHOLZ (MGH *Fontes iuris* 7, 1933), p. 119.

Gs p. 955bis Secundum in quo videtur fundari illa ratio est quod imperator et alii layci | non sunt in omnibus que spectant ad gubernacionem ipsorum et correccionem si
30 deliquerint subditi summo pontifici. Quod, ut videtur, non habet tantam
apparenciam sicut primum. Ideo pro isto aliquas allegaciones adducas.

Magister: Pro isto poteris tu colligere allegaciones quamplures ex primo huius, pluribus capitulis, specialiter c. 28°, et secundo huius, c. 1° et 12° et 14° et 15°.

Discipulus: Pro isto secundo fundamento prescripte racionis aliquas speciales
35 allegaciones adducas vel aliquas prius tactas magis exquisite pertracta.

Magister: Primo huius, c. 28°, tacta est una allegacio que nonnullis apparet multum fortis, que talis est: Ille non est inferior alio quoad illa in quibus ab ipso ad illum alium appellare non licet, quia in omnibus in quibus unus iudex est inferior alio licet appellare ad illum superiorem vel saltem ad superiorem ipso.⁸⁸⁶

40 Sed in multis causis non licet appellare ab imperatore ad papam. Ergo quoad multa imperator non est inferior papa. Maior per sacros canones probatur aperte: Nam Fabianus papa, ut habetur 2^a, q. 6^a, c. 1°, ait: "*Liceat appellatori viciatam causam remedio appellacionis sublevare.*"⁸⁸⁷ Et idem eisdem causa et q., c. *Liceat*, ait: "*Liceat eciam in criminalibus causis appellare, nec vox appellandi*
45 *negetur ei quem in supplicio sententia destinaverit.*"⁸⁸⁸ Ex quibus colligitur quod ubicumque iudex habet superiorem ad superiorem potest appellari. Minor, scilicet quod in multis causis non est appellandum ab imperatore ad papam, multis modis probatur: Hoc enim glossa 2^a, q. 6^a, c. *Omnis*, super verbo *sacerdotum* videtur asserere dicens: "*Ergo a seculari iudice ad papam potest*
50 *appellari, quod verum est vacante imperio, ut Extra, De foro competenti, Licet,*⁸⁸⁹ *alias non, Extra, De appellacionibus, Si duobus.*"⁸⁹⁰⁸⁹¹

Item glossa eodem capitulo super verbo *in communi* ait: "*Id est publice*",⁸⁹² ut secularis iudex audiat seculares causas, ecclesiasticus ecclesiasticas audiat. Et

28 illa] ista *MzLy*. 30 Quod] Quia *Mz*. ut] *om. Ve*. 31 aliquas] alias *MzLy*. allegaciones aliquas (*em. from* quamplures) *Na*. 32 Pro] *on margin*: Probatur *Ly*. ista *Ly*. huiusmodi *NaMz*; ac *add. MzLy*. 33 et¹] *ex add. MzLy*. huiusmodi *Na*. 34 secundo] *om. Ve*. alias *MzLy*. 35 alias *MzLy*. 36 Primo] *on margin*: Probatur ratione *Ly*. huiusmodi *Na*. 37 Iste *Mz*. 38 illum] istum *MzLy*. appellare] apparere *Mz*. 39 appellare] apparere *Mz*. ad²] in *Mz*. 40 quoad] ad *Ly*. 41 Maior] quia *Mz*; quod *Ly*. 42 Nam] *om. MzLy*; *on margin*: Probatur maior *Ly*. Fabrianus *Ve*. Licet *MzLy*. 43 Et] *om. MzLy*. eisdem] eadem *Ly*. et] *om. Mz*. 45 negetur ei quem] negatur eo quod *MzLy*. quibus] hiis *MzLy*. 46 habet iudex *MzLy*. appellare *MzLy*. Minor] *on margin*: Probatur minor *Ly*. 48 *Omnis*] *om. MzLy*. 51 non] et *Ly*. Si] Sed *MzLy*. 52 Id est] *Idem Ve*; primo *MzLy*.

886) Cf. above, 3.2 *Dial. 1.28* [note 394]. | 887) *C.2 q.6 c.1, col. 467*. | 888) *C.2 q.6 c.20, col. 472*. | 889) *X 2.2.10, cols. 250–1*. | 890) *X 2.28.7, col. 412*. | 891) *Gloss on C.2 q.6 c.3, s.v. sacerdotum, col. 866*. | 892) *Ibid., s.v. in commune, col. 866*.

sic planum est quod dicitur in textu, scilicet cum dicit Anacletus: “*coram patriacha aut primate ecclesiastica et coram patricio secularia negocia iudicentur.*”⁸⁹³ Ex quibus verbis colligitur quod in negociis secularibus a iudice seculari, et per consequens ab imperatore, non est appellandum ad papam. 55

Discipulus: Si secundum glossam primam vacante imperio licet appellare ad papam, ergo papa habet disponere de imperio, et per consequens imperator ratione imperii est inferior papa. Et ita eciam non vacante imperio licet appellare ab imperatore ad papam, eciam in secularibus causis. 60

Magister: Respondetur tibi quod papa vacante imperio nichil habet disponere de imperio nisi auctoritate imperatoris instituentis eum vicarium suum vel auctoritate | aliorum, scilicet Romanorum vel principum quibus concessa est potestas ordinandi quis debeat gerere vicem imperatoris vacante imperio. Et ideo si vacante imperio contingit appellare ad papam hoc est in quantum papa gerit vicem imperatoris et locum imperatoris tenet. Qui autem gerit vicem alterius et locum eius tenet est inferior eo in hoc, quia semper vicarius est inferior eo cuius est vicarius.⁸⁹⁴ Ergo papa in hoc est inferior et minor imperatore, et per consequens ab imperatore non licet appellare ad papam. 65 70

Discipulus: Licet ista instancia apparenter videatur exclusa, tamen adhuc videtur posse ostendi quod pro negociis seu causis secularibus liceat ab imperatore et aliis secularibus iudicibus appellare ad papam. Nam ad illum licet appellare qui potest causam viciatam sublevare. Sed si causa secularis in foro seculari vel coram iudice seculari fuerit viciata, quia imperator scilicet vel alius iudex secularis non vult facere iusticie complementum, papa potest causam taliter viciatam sublevare, et ad ipsum vel alium iudicem ecclesiasticum est recurrendum pro iusticia obtinenda, Extra, *De foro competenti*, c. *Ex transmissa*⁸⁹⁵ et c. *Verum*⁸⁹⁶ et c. *Licet*⁸⁹⁷ et c. *Ex tenore*.⁸⁹⁸ Ergo licet appellare ab imperatore et aliis iudicibus secularibus ad papam. 75 80

Magister: Respondetur quod eciam in decretalibus que maiorem iurisdictionem et auctoritatem pape et iudicibus ecclesiasticis videntur tribuere nusquam invenitur quod si imperator neglexerit facere iusticiam in causa seculari eo ipso possit papa auctoritate papalis officii et ex ordinatione Christi in eadem causa

54 scilicet] sed Ly. 55 ecclesiastico MzLy. 58 Si] on margin: Obicitur Ly. 60 papa] pape Vē. 61 ad] om. Mz. 67 vicem²] vices MzLy. 69 est in hoc MzLy. 70 ab] ipso add. MzLy. 71 Licet] on margin: Replica Ly. videatur] inclusa vel add. Mz. 73 ad papam] om. MzLy. 75 fuerit] causa add. Mz. scilicet] om. MzLy. 81 Respondetur] on margin: Responsio Ly. 82 videtur Na. videntur tribuere nusquam] tribuere videntur numquam MzLy. 84 papa] om. ω.

893) C.2 q.6 c.3, col. 467. | 894) Cf. above, 3.2 Dial. 1.24 [note 293]. | 895) X 2.2.6, col. 249. 896) X 2.2.7, col. 250. | 897) X 2.2.10, cols. 250–1. | 898) X 2.2.11, col. 251.

85 facere iusticie complementum, licet ex consuetudine quam imperator scit et
 approbat, vel saltem scit et non prohibet sed tolerat, hoc faciat papa et iudices
 ecclesiastici in quibusdam regionibus, sicut in quibusdam regionibus iudicant de
 aliquibus criminibus pure secularibus, irrequisito omni iudice seculari, quod
 tamen eis ex iure divino non competit. Et hinc est quod ex consuetudine
 90 obtinent papa et ecclesiastici iudices quod quando iudex secularis negligit facere
 iusticiam ad ipsos recurritur. Que quidem consuetudo, si iudices seculares in
 illis regionibus fuerint notabiliter negligentes, potest esse racionabilis et
 prescribi, presertim si imperator hoc sciens ipsam duxerit tolerandam.

Cum ergo dicis quod ad illum licet appellare qui potest causam viciatam
 95 sublevare, respondetur quod hoc non est generaliter verum, vocando causam
 viciatam omnem causam que iusta sententia minime terminatur, quia appellacio
 semper debet fieri ad maiorem. Causam autem taliter viciatam, que scilicet iuste
 minime terminatur, potest quandoque minor supplendo negligenciam maioris
 sublevare, sicut eciam in conferendis beneficiis et aliis disponendis potest minor
 100 supplere negligenciam superioris, Extra, *De eleccione, Cum in cunctis*,⁸⁹⁹ Extra,
 Ly.f. 275va *De concessionis prebende, c. Nulla*⁹⁰⁰ | et *c. Quia diversitatem*,⁹⁰¹ Extra, *De*
institucionibus, Grave,⁹⁰² et 9^a, q. 3^a, *Cum simus*⁹⁰³ et 89^a dist., *Volumus*,⁹⁰⁴ ubi
 dicit glossa: “*Arguitur quod si prelati non vult vel negligit facere ea que debet*
ea debent suppleri per subditos.”⁹⁰⁵ Hoc eciam colligitur ex concilio Sardicensi
 105 quod ponitur 65^a dist., c. ultimo, ubi dicit glossa: “*Arguitur quod si subditi*
negligunt facere quod debent, debeatur suppleri a maiori vel per se vel per
alium, et econverso.”⁹⁰⁶

Ex quibus aliisque quampluribus patet quod inferiores possunt supplere
 negligenciam superioris,⁹⁰⁷ cum eciam possint sepe suos superiores corrigere et
 110 eciam cohercere, teste Iginio papa qui, ut legitur 9^a, q. 3^a, c. *Salvo*, ait: “*Salvo in*
omnibus Romane ecclesie privilegio nullus metropolitanus absque ceterorum
comprovincialium episcoporum instancia aliquorum audiat causas, quia irrite

85 quam] in quantum MzLy. 86 tolerat] colorans MzLy. 87 sicut ... regionibus²] om. MzLy.
 89 ex¹] om. Ve. 92 esse racionabilis] ex causa racionabili MzLy. et] om. Ly. 92–93 prescribi et
 Mz. 93 ipsam] om. Na. 95–96 sublevare ... viciatam] supp. Ve. 97 maiorem] et add. Ly. autem]
 om. MzLy. 98 terminatur] quia appellacio semper debet fieri ad maiorem add., but canc. Ve.
 99 conferendo beneficio MzLy. 100 Cum] om. Ly; c. prec. MzLy. 101 prebendarum Ly. 103 ea]
 om. Ly. debet] tunc add. MzLy. 104 suppleri per subditos] supplere subditi MzLy. consilio NaMz.
 105 dist. LXV MzLy. ubi] ut Mz. Arguitur] om. MzLy. 106 debeat Ly. 109 possint sepe] sepe
 possunt MzLy. suos] om. Ly. 110 eciam] om. MzLy. Iginio] Eginio Ly.

899) X 1.6.7, § 3, col. 52. | 900) X 3.8.2, col. 488. | 901) X 3.8.5, col. 490. | 902) Apparently a
 wrong reference, cf. X 3.5.29, col. 478. | 903) C.9 q.3 c.3, col. 607. | 904) D.89 c.2, col. 311. | 905)
 Gloss on D.89 c.2, s.v. clericus, col. 567. | 906) Gloss on D.65 c.9, s.v. neglexerit, col. 451. | 907) Cf.
 CB 7.9, p. 315.26–8.

*erunt aliter acte, quam in conspectu omnium eorum | ventilate, et ipse, si fecerit, coherceatur a fratribus.*⁹⁰⁸ Gs p. 956bis

Cui concordare videtur Anterius papa qui eisdem causa et q., c. *Si autem*, ait: *“Si autem aliquis metropolitanorum inflatus fuerit et sine omnium comprovincialium presencia vel consilio episcoporum vel causas eorum aut alias causas nisi eas causas tantum, que ad propriam suam pertinent parrochiam, agere aut gravare eos voluerit, ab omnibus districte corrigatur ne talia deinceps presumere audeat. Si vero incorrigibilis eisque inobediens apparuerit, ad hanc apostolicam sedem, cui omnium episcoporum iudicia referri precepta sunt, eius contumacia referatur ut de eo vindicta fiat.”*⁹⁰⁹ Ex quibus colligitur quod minor potest supplere negligenciam maioris. 115
120

Et ideo non semper ille qui potest causam viciatam sublevare est maior, et per consequens non potest semper appellari ad ipsum. Quare licet papa suppleat negligenciam iudicum secularium, eciam si suppleret negligenciam imperatoris terminando causam quam imperator terminare negligeret, non posset per hoc ostendi nec quod ab imperatore liceat appellare ad papam nec quod imperator in talibus sit minor papa. 125

Discipulus: Quod minor valeat supplere negligenciam superioris, hoc non est nisi auctoritate canonis conditi a concilio quod est superius illo inferiori qui potest supplere negligenciam superioris, Extra, *De concessione prebende, Quia diversitatem*.⁹¹⁰ Sed papa auctoritate talis canonis vel legis non supplet negligenciam iudicum secularium vel imperatoris sed auctoritate propria. Ergo ex officio maior est imperatore in talibus et omnibus aliis iudicibus secularibus. 130
135

Magister: Respondetur tibi quod sicut inferiores auctoritate legis supplet negligenciam superioris, ita papa virtute consuetudinis que equivalet legi supplet negligenciam iudicum secularium. Et ideo auctoritate officii sui non supplet negligenciam talem. Quare non est maior in huiusmodi causis iudicibus secularibus. 140

Discipulus: Cuius auctoritate vel consensu potest introduci talis consuetudo que tribuat pape huiusmodi potestatem? Ly.f. 275^b

¹¹³ acte quam] antequam MzLy. eorum] erunt add. Ly. ¹¹⁵ Anterius] Alcius Mz; Anitius Ly. eisdem] eadem Ly. causa] capitulis Mz. et q.] IX Ly. ¹¹⁷ provincialium Na. concilio Ve. ^{117–118} aut ... causas²] vel eas Ly. ¹²¹ cui] dum Mz. omnium] om. MzLy. ¹²³ quibus] predictis MzLy. ¹²⁵ semper] super Mz. ¹²⁷ neglexerit Ve. ¹²⁸ nec¹] om. MzLy. in] om. Na. ¹³⁰ Quod] on margin: Instantia Ly. ¹³¹ consilio NaMz. ¹³⁵ et] eciam add. Ly. ¹³⁶ Magister] om. Ve; on margin: Responsio Ly. ¹³⁷ que] qui Mz. equivalet] equipollet MzLy. ¹³⁹ Quare] Et ideo MzLy. huiusmodi] huius Ve. iudicibus] om. Ly. ¹⁴¹ Cuius] on margin: Questio prima Ly. ¹⁴² huius Ve.

⁹⁰⁸) C.9 q.3 c.4, col. 607. | ⁹⁰⁹) C.9 q.3 c.6, cols. 607–8. | ⁹¹⁰) X 3.8.5, col. 490.

Magister: Ad hoc tripliciter respondetur: Uno modo quod potest introduci consuetudo auctoritate vel consensu tacito vel expresso imperatoris et iudicum
 145 secularium quibus potest placere quod papa negligenciam suppleat eorundem
 aut possunt scienter tolerare quod hoc faciat papa. Aliter dicitur quod potest
 introduci auctoritate populi qui velit vel consentiat quod papa huiusmodi habeat
 potestatem. Aliter dicitur quod potest introduci auctoritate rationis naturalis que
 150 dictat quod iusticia est nullatenus negligenda quin semper in communitate
 servetur.

Discipulus: Numquid possent imperator et iudices seculares talem consuetudinem tollere?

Magister: Respondetur quod secundum illam assercionem que ponit quod talis consuetudo potest introduci de consensu tacito vel expresso imperatoris et
 155 iudicum secularium, imperator posset eam tollere sed non alii iudices seculares.
 Quia enim prescriptio est a iure imperiali et non est ab inferioribus iudicibus,
 ideo in hoc non potest papa prescribere contra imperatorem si expresse et ex
 certa sciencia tollat huiusmodi consuetudinem. Sed contra alios iudices
 seculares inferiores prescribere potest papa. Si tamen imperator revocaret
 160 huiusmodi consuetudinem et negligeret facere iusticiam ac eciam permetteret
 alios iudices inferiores negligere iusticiam et nullatenus sustineret quod papa vel
 alius suppleret tam perniciosam negligenciam et omnino incorrigibilis appareret,
 esset tamquam destructor et perversor iusticie de dignitate imperiali
 deponendus.

---

143 Ad] *on margin:* Responsio prima *Ly.* tripliciter] tibi *MzLy.* introduci] huiusmodi *add. MzLy.*
 146 Aliter] *on margin:* Secunda *Ly.* dicitur] *em. Ve.* 147 velint *MzLy.* consenciant *MzLy.*
 148 Aliter] *on margin:* Tertia *Ly.* rationis naturalis] sive racione naturalis racionis *MzLy.*
 149 quin] quando *Mz.* 151 Numquid] *on margin:* Questio *Ly.* 153 Respondetur] *on margin:*
 Responsio *Ly.* illam] istam *MzLy.* 156 est²] *om. MzLy.* 157 in] enim *Ly.* 158 tolerat *MzLy.*
 159 potest prescribere *Na.* revocaret imperator *Na.* 160 et] nullo modo *add. Mz;* aut aliquo modo
Ly. ac] vel *Ly.* 162 omnino] confusio *Mz;* omnibus verisimiliter huiusmodi confusio *Ly.*

Capitulum XXIII

Discipulus: Diffuse tractata est ratio prima quam incepimus c. 17° ad probandum quod imperator est iudex pape et quod papa est inferior eo quoad iurisdictionem coactivam. Ideo nunc aliquas alias rationes adducas.

Magister: Alia ratio, comprehendens duas tactas in prima parte istius dialogi, li. 6°, c. 4° et 5°, est talis: Papa non est magis exemptus a iurisdictione coactiva imperatoris et aliorum secularium iudicum quam fuerunt Christus et apostoli. Sed Christus, in quantum homo mortalis, et apostoli fuerunt sub imperatore quantum ad iurisdictionem coactivam;⁹¹¹ ergo et papa. Maior est manifesta.

Minor probatur quantum ad utramque partem: Quod enim Christus fuerit inferior imperatore et aliis iudicibus secularibus quantum ad iurisdictionem coactivam probatur, quia | qui potest accusari et contra quem possunt alii 5
testificari potest iudicari. Sed Christus poterat accusari, quod ipsemet testatur Ly.f. 276^a
cum Ioh. 8° dicit: “*Quis ex vobis arguet me de peccato?*”⁹¹² Quibus verbis
Christus concessit aliis potestatem accusandi ipsum. Quod etiam testatur 15
Innocencius 3us, Extra, *De hereticis, Cum ex iniuncto*, dicens: “*Nec quisquam
sue presumpcionis audaciam illo defendat exemplo, quod asina legitur
reprehendisse prophetam, vel quod dominus ait: ‘Quis ex vobis arguet me de
peccato?’*”, et infra: “*Rursus aliud est quod prelatus sponte de sua confisus
innocencia subditorum se accusacionibus supponit, in quo casu premissum 20
domini verbum debet intelligi.*”⁹¹³ Ex quibus verbis colligitur quod Christus
poterat accusari. Ergo etiam poterat iudicari ab illo coram quo poterat accusari.

Discipulus: Istud non concludit intentum, imo contrarium ex ipso colligitur quia Christus solummodo sponte, sicut innuunt premissa verba, se supposuit accusacionibus subditorum. Et ita Christus non potuit iudicari nisi quia voluit. 25
Et per consequens iudices non erant superiores Christo. Ex quo infertur quod

Capitulum XXIII: ω (NaVe) Sh Mz Ly

1 Capitulum XXIII] c^m 24^m ω; probat quod papa est inferior imperatore iurisdictione coactiva *add. Ly.* 2 Diffuse] *on margin*: Cap. XXIII *Ly.* incepti *MzLy.* c.] 1 *add. Ly.* 3 quod¹] *on margin*: Conclusio *Ly.* 4 aliquas] *om. MzLy.* alias] *supp. Na.* 5 Alia] *Ista MzLy; on margin*: Ratione probatur *Ly.* comprehendit *MzLy.* 6 talis est *MzLy.* 8 sub] *ab MzLy.* 9 coactivam] iudicati *add. MzLy.* ergo] *consimiliter add. MzLy.* 10 Minor] *on margin*: Probatur minor *Ly.* 11 et] *om. Na.* 13 potest iudicari] *preiudicari (iudicari Ly) potest MzLy.* poterat] *malus intellectus add. Ve; on margin*: *malus intellectus Na.* 15 concessit Christus *MzLy.* 17 audacia *MzLy.* 18 prophetas *MzLy.* 23 Istud] *on margin*: *Obiectio Ly.* includit *Mz.* quia] *quod MzLy.*

911) Cf. 1 Dial. 6.4–5 (*Gs* 511–2; *Ly* 53va–54ra); 3.1 Dial. 1.15.4–8, p. 154; *OQ* 3.3.23–8, p. 102; regarding the concept of iurisdictione coactiva cf. the references to Marsilius of Padua, and above, 3.2 Dial. 1.1 [note 47]. | 912) *Jn.* 8:46. | 913) *X* 5.7.12, col. 786.

exemplo Christi non potest concludi de papa quod teneatur subire iudicium imperatoris, sed quod papa sponte potest submittere se accusationibus aliorum, ut plures canones sacri testantur.

Gs p. 957 **Magister:** Videtur aliis quod verba premissa probant intentum, scilicet quod | Christus poterat accusari, ita quod iudices, qui accusatores audire debebant, non poterant repellere volentes accusare Christum nisi ex causa, puta si non apparerent legitimi accusatores vel alio modo repellerentur ab accusatione secundum iura, ex quo Christus dedit volentibus accusare potestatem accusandi.
35 Et per consequens ex tali potestate data a Christo iudices erant superiores Christo, in quantum erat homo mortalis, et Christus sic fuit eis inferior, licet sponte, sicut et sponte fuit passibilis et mortalis. |

fin. Ly et Gs

Sh p. 392 |**Discipulus:** Quomodo probatur quod alii poterant testificari contra Christum?

Magister: Hoc asserit ipsemet Christus, ut videtur, dicens danti sibi alapam et
40 dicenti sic respondens pontifici: “*Si male locutus sum, testimonium perhibere de malo*”,⁹¹⁴ Ioh. 18°. Hoc eciam Gracianus sentire videtur qui, ut legitur 2^a, q. 7^a, § *Ecce ostensum est*, ait: “*Christus, quamvis esset pastor suarum ovium, quas verbo et exemplo pascebat, tamen quantum ad officiorum distribucionem – ex qua hodie in ecclesiis alii presunt aliis, unde quidam prelati, quidam subditi*
45 *vocantur – in populo illo pastorale officium non gerebat. Mistica enim et visibili unccione nec in regem nec in sacerdotem unctus erat, que sole in illo populo persone prelature nomen sibi vendicabant.*”⁹¹⁵ Ex quibus verbis colligitur quod Christus, in quantum homo mortalis, erat subditus illis qui preerant in populo illo.

50 **Discipulus:** Hoc Graciano repugnare videtur qui, ubi prius, ait: “*Christus Iudeos ad se arguendum admisit perfeccione humilitatis, non severitate iuris. Si enim legis rigore essent admissi, hac auctoritate criminosi et infames in accusatione religiosorum recipiendi essent, cum essent sceleratissimi, qui de nece Christi tractantes innocentem condemnare volebant.*”⁹¹⁶ Ex quibus verbis
55 comprehenditur quod Christus ex rigore iuris accusari non poterat, sed tantummodo ex perfeccione humilitatis.

28 submittere se] se subicere *MzLy*. 29 ut] vel *Ve*. sacri canones *MzLy*. 30 Videtur] *on margin*: Responsio *Ly*. 33 apparent ω . 34 dedit] iura *add. Mz*; iure *add. Ly*. 35 erant iudices *MzLy*. 37 sicut et sponte] *om. MzLy*. mortalis] etc. Explicit *add., end of Mz*; Et hec de tertia parte dialogorum pro nunc tibi sufficiant *add., end of Ly*. 39 dicens] *canc. Ve*; *om. Sh*. et] male *add. Sh*. 40 dicenti] *p. 392 note a*: dicente *Sh*. perhibe *Sh*. 42 suorum *Sh*. 47 prelature] prelati veri *Sh*. 48 preerant] erant *Ve*; *p. 392 note b*: erant *Sh*. 50 prius] primo *Sh*. 53 nece] morte *Sh*. 55 comprehenditur] *om. ω (supp. Ve)*.

914) *Jn. 18:23*. | 915) *C.2 q.7 d.p.c.39, § 2, col. 495*. | 916) *Ibid.*, § 3.

Magister: Ad hoc respondetur quod Christus non poterat accusari ex severitate iuris, que Christo necessitatem imponeret, quia Christus in quantum deus supra omnem talem legem fuit, et tamen in quantum homo ex perfeccione humilitatis sponte se subdidit huiusmodi iuri, ut posset accusari ab illo, qui erat recipiendus in publico, et ita Christus subditus erat iuri in quantum homo. Quia tamen sponte, eciam in quantum homo, erat subditus huiusmodi iuri, ideo quodammodo fuit supra huiusmodi ius, quia in potestate sua fuit posse accusari et non posse accusari; et tamen quamdiu ex perfeccione humilitatis voluit, poterat accusari. Ex quo sequitur quod quamdiu voluit ex perfeccione humilitatis, fuit subditus iudicibus illis qui erant iudices in populo. 60

Discipulus: Istud est multum pro papa; quia sicut Christus fuit subditus, quamdiu voluit, iudicibus illis qui iudicabant in partibus illis, ita eciam | papa potest se submittere, si voluerit, iudicio laycorum. Sed non est necessarie quod se submittat, et ita, cum sit vicarius Christi, non est subditus alicuius, nisi sponte velit. 70 *Sh p. 393*

Magister: Non est omnino simile de Christo et de papa. Quia enim papa est vicarius Christi, ideo non habet omnem potestatem, quam habuit Christus, eciam in quantum homo.⁹¹⁷ Christus enim eciam in quantum homo instituit sacramenta et sponte instituit, ita quod potuit dispensare contra ipsa quod tamen papa non potest. Papa ergo, cum sit solummodo vicarius Christi, servare tenetur ea que Christus verbo et exemplo docuit servanda. Cum ergo Christus subdens se aliis exemplo docuerit subieccionem exhibendam iudicibus, papa huiusmodi subieccionem servare tenetur. 75

Discipulus: Potestne probari aliter, quod Christus fuit subditus imperatori et aliis iudicibus? 80

Magister: Hoc probatur aliter per hoc, quod Christus fuit subditus matri et patri putativo, sicut legitur Luce 2°.⁹¹⁸ Ergo fuit subditus illis qui fuerunt superiores et domini patris putativi et matris, quales fuerunt Romani. Unde et Ioseph, ut legitur Luce 2°, ascendit de Galilea in Bethleem, ut profiteretur et faceret se subiectum imperatori cum Maria desponsata sibi uxore.⁹¹⁹ Ergo Christus fuit subditus in quantum homo mortalis imperatori, licet sponte et voluntarie, sicut et sponte fuit portatus a diabolo in montem et eciam in Iherusalem, ubi statuit eum supra propinaculum templi. 85

61 iuri] *om. Sh.* 62 iuri huiusmodi *Na.* 63 huius *Ve.* in] *supp. Na.* 64 et non posse accusari] *om. Na.* 70 ita cum] *p. 393 note a: im ms. verwischt Sh.* 71 vellet *Sh.* 84 matres *Na.* 85 faceretur *Na.* 88 Iherusalem *Sh.*

917) *Cf. above, 3.2 Dial. 1.24 [note 293].* | 918) *Cf. Lk. 2:51.* | 919) *Cf. Lk. 2:4–5.*

90 **Discipulus:** Adduxisti aliquas allegaciones ad probandum quod Christus, in quantum homo mortalis, fuit sub imperatore quantum ad iurisdictionem coactivam. Nunc nitere probare hoc de apostolis.

Magister: Quod apostoli et omnes alii Christiani et discipuli Christi fuerunt sub imperatore quantum ad iurisdictionem coactivam, multipliciter videtur posse
95 probari. Nam religio Christiana et per consequens Christus neminem, eciam secularem et infidelem, privavit iure suo. Sed apostoli, antequam essent apostoli, fuerunt subiecti imperatori et aliis potestatibus secularibus et infidelibus. Ergo postquam fuerunt apostoli, fuerunt eisdem et in eisdem subiecti.

100 Minor istius rationis videtur manifesta, quia non plus erant apostoli ante conversionem et apostolatam exempti a iurisdictione imperatoris, quam alii Iudei, qui tamen erant subiecti imperatori et aliis potestatibus secularibus.

Maiores autem multis modis ostenditur: Ait enim Ambrosius super epistolam ad Titum: "*Admone illos principibus et potestatibus subditos esse,*⁹²⁰ *quasi etsi tu*
105 *habes imperium spirituale, tamen admone illos subditos esse principibus, scilicet regibus et ducibus et potestatibus minoribus,*"⁹²¹ quia Christiana religio neminem privat iure suo.

Item Augustinus super Iohannem ait: "*Regnum meum non est de hoc mundo,*
Sh p. 394 *decepti estis, non | impedio dominacionem vestram in mundo, ne vane timeatis*
110 *et seviatis.*"⁹²²

Item Leo papa in sermone de epiphania ait: "*Dominus mundi temporale non querit regnum qui prestat eternum.*"⁹²³ Item sic canit ecclesia: "*Non eripit mortalia qui regna dat celestia.*"⁹²⁴

115 Ex quibus omnibus colligitur quod nec Christus nec religio Christiana alicui, eciam infideli, tollit ius suum, ut scilicet per hoc quod aliquis Christianus efficitur vel efficiebatur tempore Christi, sive apostolus sive alius, imperator et alii sub eo nullum ius quod habebant penitus perdidit.

92 Nunc] p. 393 note b: nec Sh. 96–97 antequam essent apostoli] om. Sh. 100 istius] videtur add., but can. Na. 112 qui] om. Sh. canit] ait Na. 117 habebat Na.

920) Tit. 3:1. | 921) Peter Lombard, *In epistolam ad Titum, c.3* (MPL 192), col. 392A–C; cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis, D.2 c.5, § 8*, ed. R. SCHOLZ (MGH Fontes iuris 7, 1933), p. 194.5–9. | 922) Cf. Augustine of Hippo, *In Iohannis Evangelium Tractatus, T.115 c.2*, ed. D. R. WILLEMS (CCSL 36, 1954), p. 644. | 923) Leo I, *Tractatus septem et nonaginta, T.31 c.2*, ed. A. CHAVASSE (CCSL 138, 1973), p. 162. | 924) Sedulius, *Hymnus 2, vv. 31–2*, edd. J. HUEMER / V. PANAGL (CSEL 10, 2007), p. 165.

Quod in verbis apostoli, 1° Thimotheum 6°, innuitur, cum ait: “*Quicumque sunt sub iugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen domini et doctrina blasphemetur.*”⁹²⁵ Ex hiis enim verbis videtur haberi quod subiecti dominis infidelibus, quando efficiebantur Christiani, ut prius in omnibus dominis suis servire et obedire debebant, ne domini dicerent quod religio Christiana esset iniuriosa et iniuriam dominis conversorum facere niteretur. 120

Quod Augustinus aperte videtur asserere exponens verba predicta, ait enim: “*Sciendum est quosdam predicasse communem omnibus in Christo esse libertatem; quod de spirituali utique libertate verum est, non de carnali, ut illi intelligebant: ideo contra eos loquitur hic apostolus iubens servos dominis suis subditos esse. Non ergo exigant servi Christiani, quod de Hebreis dicitur, ut sex annis serviant et gratis dimittantur liberi,*⁹²⁶ *quod mysticum est; et quare hoc precipiat apostolus, supponit, ne blasphemetur nomen domini quasi aliena invadentis et doctrina Christiana quasi iniusta et contra leges predicet, sed potius per obsequia servorum fidelium domini infideles convertantur.*”⁹²⁷ Ex quibus verbis concluditur quod per conversionem apostolorum et assumptionem eorum ad apostolatam domini infideles nullum ius in eis quod prius habuerant amittebant, et ita remanebant subditi eis in omnibus, sicut prius. 135

Amplius quod omnes apostoli, saltem alii a beato Petro, fuerint subiecti imperatori et aliis dominis secularibus, probatur per illud beati Petri canonica sua 1^a, c. 2°: “*Subiecti estote omni creature propter deum sive regi precellenti sive ducibus tamquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum.*”⁹²⁸ Ex quibus verbis colligitur quod beatus Petrus voluit omnes subditos suos in spiritualibus esse subditos, sicut ante conversionem, omni creature que super eos ante habuerat potestatem. Nam, ut testatur Innocencius 3us, Extra, *De maiori et obediencia, Solite*, beatus Petrus ibidem scribebat: “*subditis suis et eos ad humilitatis meritum provocabat.*”⁹²⁹ Sed apostoli erant subditi beati Petri. Ergo beatus Petrus voluit quod apostoli essent subditi regibus et ducibus, quibus fuerant, antequam essent Christiani, subiecti. 145

Discipulus: Adhuc alias rationes ad probandum quod imperator est iudex | *Sh p. 395*
adducas.

125 videtur aperte Na. 132 Christiana] Christi Na. 139 2°] 7° VeSh. 145 meritum] om. Na.

925) 1 Tim. 6:1; cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.2 c.5, § 8, ed. R. SCHOLZ (MGH *Fontes iuris* 7, 1933), p. 194.10–3. | 926) Cf. Exod. 21:2. | 927) Peter Lombard, *In epistolam I ad Timotheum*, c.6 (MPL 192), col. 357C–D; cf. Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, D.2 c.5, § 8, ed. R. SCHOLZ (MGH *Fontes iuris* 7, 1933), p. 194.14–23. | 928) 1 Pet. 2:13–4. | 929) X 1.33.6, § 2, col. 197.

150 **Magister:** Alia ratio que in scripturis fundatur adducitur, que talis est: Si religio Christiana nullum dominum aut principem infidelem, imperatorem vel alium privat iure suo, sicut ostensum est prius,⁹³⁰ multo forcius imperatorem fidelem et alios dominos fideles non privat iure suo, quod apostolus 1^e Thimotheum 6° aperte insinuare videtur, qui postquam dixit: “*Quicumque sunt sub iugo servi,*
155 *dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen domini et doctrina blasphemetur*”, statim subiunxit: “*Qui autem fideles habent dominos, non contempnant, quia fratres sunt, sed magis serviant, quia fideles et dilecti.*”⁹³¹ Imperator ergo fidelis per religionem Christianam nullum ius perdidit. Ergo papa in omnibus est subiectus imperatori, in quibus fuit subiectus ante papatum.⁹³²

Discipulus: Papa eciam ante papatum non fuit subiectus imperatori, quia fuit episcopus vel clericus, et ideo imperator non fuit iudex ipsius.

Magister: Ista responsio excluditur per hoc primo, quod episcopi sunt subiecti imperatori. Sed de isto forte postea queres. Ideo secundo excluditur per hoc
165 quod purus servus imperatoris, eciam si tonsuram clericalem non haberet, posset eligi in papam, et ita cum imperator non debeat privari iure suo per ecclesiam, papa talis remaneret subiectus imperatori, et per consequens papa ratione papatus non est exemptus a iurisdictione imperatoris.

Discipulus: Minor dignitas quam sit papatus liberat a patria potestate et eciam a
170 potestate dominica. Ergo multo forcius electus in papam eo ipso est liberatus ab omni iurisdictione imperatoris.

Magister: Dicunt alii quod ista obieccio nichil valet. Quod enim minor dignitas quam papatus liberet a patria potestate et dominica, est ex ordinatione humana, non ex ordinatione divina. Et ita ex ordinatione imperatoris potest electus in
175 papam eximi a potestate inferiorum iudicum. Sed non eximitur ex ordinatione divina, quod et tali ratione probatur: Non magis debet aliquis invitus privari iure suo quod habet in aliquo, ut ei aliqua dignitas ecclesiastica conferatur, sine qua potest salvari, quam aliquis debeat privari iure suo quod habet in filio, ut eidem filio conferatur baptismus, sine quo non potest salvari. Sed Iudei et alii infideles
180 non debent privari inviti iure quod habent in parvulis, ut baptizentur, nec ipsi parvuli baptizari debent, ne patres priventur iure, quod habent in eis. Ergo multo forcius, quantumcumque aliquis qui erat servus imperatoris vel aliter sibi subiectus fiat papa, imperator non privabitur invitus ...

153 Timoth. Sh. 154 sunt] om. Na. 165 possit Sh. 174 electus] electio Na. 178 privare Ve. 182 quandocumque Sh. 183 subiectus] p. 395 note a: subiectis Sh.

930) Cf. above [note 921]. | 931) 1 Tim. 6:1–2. | 932) Cf. OQ 2.8.25–9, p. 83.

INDEX OF QUOTATIONS

1. Bible – 2. Canon law – 3. Roman law – 4. Papal bulls
5. Classical and medieval authors – 6. Writings of Ockham

Indirect or unmarked citations are indicated in brackets.

Numbers refer to book, chapter and line.

1. Bible

Gen.

1:16	1.20.27
	1.24.38
	(2.2.32)
1:26–30	(2.24.9)
1:28	1.31.68
14:16	2.22.43
14:21–3	2.22.47
23:8–16	(1.25.39)
26:26–9	1.21.96
26:31	1.21.97
31:32	1.25.42
31:37	1.25.43
31:38	1.25.44
39:5	1.25.47
41:35	1.25.49
47:20–1	1.25.51
47:23	1.25.52
Exod.	
1:15–21	(1.27.114)
20:3	(1.10.75)
20:3–17	(3.6.12)
20:13	2.15.88
20:14	1.10.75
20:16	(1.10.76)
21:2	(3.23.130)
23:24	(1.10.75)
Deut.	
2:4–6	1.25.59

2:9	1.25.61
2:17–9	1.25.65
5:7	(1.10.75)
5:7–21	(3.6.12)
5:17	2.15.88
5:18	1.10.75
5:20	(1.10.76)
7:2	(1.2.60)
17:18	2.15.64
17:18–9	1.3.34
	(2.15.26)
17:19	(1.12.13)
23:25	(1.18.75)
Josh.	
1:8	1.3.37
1 Kgs.	
8:1	1.11.35
8:3–5	1.11.39
8:5	1.11.22
8:7	1.2.24
8:8	1.11.30
8:9	(2.25.36)
8:10–7	2.22.32
8:11–2	2.25.26
8:14	2.25.27
8:17	2.25.49
8:19–20	1.11.25
30:11–6	(1.21.85)
3 Kgs.	
3:9	(1.11.126)
9:11	(1.25.68)
9:22	2.25.53
12:1–24	(1.2.14)
	(1.5.33)
12:4	2.25.42
19:15	(1.25.70)
21:1–4	(2.25.40)
4 Kgs.	
17:38	(1.10.75)
2 Paral.	
1:10	1.2.79

	(1.11.126)
1:11–2	1.3.16
26:16–9	(3.2.35)
36:22–3	1.25.77
Ezra	
1:1–2	1.25.77
Tob.	
2:20–1	1.25.83
Job	
34:30	1.1.134
Ps.	
1:2	(1.15.9)
23:1	2.21.45
Prov.	
1:5	1.3.17
	1.12.25
11:14	1.1.101
	(1.4.19)
	(1.13.30)
	(1.15.122)
15:22	1.15.121
16:32	1.17.57
17:2	1.12.26
18:19	1.1.127
19:4	1.17.36
19:6–7	1.17.39
23:9	2.6.79
24:6	(1.4.19)
	1.13.30
	1.15.122
24:30–2	1.15.159
28:2	1.1.201
Eccles.	
7:12–3	1.17.40
9:16	1.17.55
9:18	1.17.56
10:19	1.17.41
Wis.	
6:1	1.17.54
6:4–5	1.1.132
Eclus.	

6:6	1.15.125
13:22	1.2.64
Isa.	
45:1	1.25.79
Jer.	
1:10	1.20.29
	1.24.21
Dan.	
2:37–8	1.25.88
5:18	1.25.90
Mal.	
2:7	2.15.38
1 Macc.	
8	[Prol.].7
8:1–4	1.27.21
8:14	1.27.24
8:15	1.4.22
8:15–6	(1.13.43)
8:16	1.27.27
Mat.	
2:1	1.25.95
5:27	1.10.75
5:30	(1.10.80)
6:24	3.17.134
	3.18.17
	3.19.31
	3.20.52
9:37–10:1	(3.3.163)
10:34–5	1.2.58
12:25	(1.1.142)
	3.17.157
	3.18.20
	3.19.33
16:18–9	(1.19.8)
	1.23.10
16:19	1.20.24
17:24–5	1.25.100
18:15	2.17.4
18:15–7	2.10.62
18:16	2.17.20
18:17	2.17.22

	2.17.25
19:18	1.10.76
22:21	1.25.17
	2.17.37
26:31	1.1.110
26:52	(1.22.25)
	(1.22.43)
28:20	3.10.139
Lk.	
1:5	1.25.96
2:1	1.25.15
	2.5.55
2:4–5	(3.23.86)
2:51	(3.23.83)
3:12–3	1.25.105
3:14	1.25.110
10:1–2	(3.3.163)
18:20	1.10.75
	1.10.76
22:38	1.20.30
Jn.	
6:15	2.17.39
8:46	3.23.14
10:16	1.1.109
18:11	(1.22.25)
	(1.22.43)
18:23	3.23.41
19:11	1.25.116
21:17	1.20.24
Acts	
16:37	(1.25.139)
22:25–7	(1.25.139)
24:10	1.25.143
25:10–1	1.25.147
	2.18.42
Rom.	
12:4	(3.2.45)
12:5	1.1.123
	(3.19.92)
13:1	1.25.121
	1.26.34

13:2	2.20.28
13:3–4	1.1.24
	2.11.15
13:6–7	1.25.124
14:23	1.27.106
	1.27.116
1 Cor.	
2:12–3	3.1.18
2:14	2.3.14
2:15	2.3.14
6:3	2.10.68
	2.18.4
6:4	1.1.62
6:5–6	1.2.69
7:20–1	1.25.128
9:11	1.19.85
10:26	2.21.45
2 Cor.	
6:14	1.2.54
6:14–5	1.2.63
1 Tim.	
5:8	1.15.53
6:1	3.23.121
6:1–2	1.25.134
	3.23.157
2 Tim.	
2:4	(1.1.74)
	(2.2.18)
	2.3.38
	2.12.29
Tit.	
3:1	3.23.104
3:10	3.9.19
1 Pet.	
2:13	2.11.18
2:13–4	1.25.149
	3.23.143
2:14	1.1.20
	1.18.13
2:18	1.25.154
5:3	1.21.111

	1.23.154
2 Jn.	
10–1	3.9.22
2. Canon law	
Decretum Gratiani	
D.1 d.a.c.1	(3.6.123)
D.1 c.7	2.21.11
	3.6.24
	3.6.42
	3.6.65
	3.6.71
	3.6.88
	3.6.102
D.1 c.8	3.6.143
D.1 c.9	(1.2.39)
	(1.11.79)
	(2.28.20)
D.1 c.9, § 1	(1.2.35)
D.1 c.10	2.21.27
	2.25.67
D.1 c.12	2.5.19
D.3 d.a.c.1	2.3.45
D.3 d.p.c.2, § 1	2.28.39
D.3 c.3	2.28.39
D.4 c.1	1.1.33
D.4 c.2	(1.5.11)
	2.27.19
D.5 d.a.c.1, § 1	(1.11.89)
	3.6.56
D.5 d.a.c.1, § 2	3.6.28
D.6 d.p.c.3, § 1	(1.11.89)
D.6 d.p.c.3	2.15.94
	3.6.28
	3.6.57
D.8 c.1	2.5.34
	2.5.44
	2.6.111
	2.21.46
	2.21.48
	2.21.52

	2.24.60
	2.26.34
	3.3.149
	(3.5.84)
	3.6.122
D.8 c.1, § 1	2.6.112
D.8 c.1, § 2	1.25.171
D.8 c.1, § 3	2.6.115
D.8 d.p.c.1	3.6.57
D.8 c.2, § 2	3.7.75
D.8 c.2, § 2	(2.20.31)
	2.26.40
D.9 d.a.c.1	3.6.57
D.10 d.a.c.1	3.16.160
D.10 c.1	3.16.155
D.10 c.3	1.1.81
D.10 c.5	1.1.79
	3.2.33
	3.4.43
D.10 c.6	1.1.81
	2.2.29
D.10 d.p.c.6	3.16.162
D.10 c.8	1.1.77
	1.26.22
	2.1.49
	2.2.19
	3.2.34
D.12 c.8	3.10.102
D.17 d.p.c.6	3.16.97
D.17 d.p.c.6, § 1	3.16.101
D.19 c.1	2.6.7
D.19 d.p.c.7	3.15.28
D.19 d.p.c.8	3.15.33
D.19 c.9	3.14.42
D.20 c.3	(1.4.18)
	(1.13.29)
D.21 c.2, § 2	3.3.163
D.21 c.4	3.16.116
D.21 c.3	1.8.13
D.21 c.6	3.16.116
D.21 c.7	3.16.78

D.22 c.1	1.8.13 1.19.8
D.22 c.2	1.8.13
D.23 c.1	3.11.53
D.23 c.1, § 2	3.2.53
D.23 c.1, § 6	(2.29.71)
D.28 c.16	3.6.113
D.31 c.1	1.23.68 1.23.78
D.32 c.6	3.4.17
D.39, d.a.c.1	(1.12.28)
D.39 c.1	1.12.31
D.40 c.6	3.16.23
D.45 c.5	1.23.33
D.45 c.6	1.6.61
D.45 c.17	1.16.47
D.50 c.14, § 6	1.16.61
D.50 c.53	1.22.44
D.50 c.54	1.22.44
D.51 c.1	2.12.23
D.63 c.1	3.2.63
D.63 c.2	3.2.76 3.3.64
D.63 c.3	3.3.75
D.63 c.3	3.3.77 3.3.80
D.63 c.5	3.2.76
D.63 c.6	3.2.76
D.63 c.8	3.2.77
D.63 c.16	3.3.95
D.63 c.21	2.29.21 3.3.106
D.63 c.22	2.5.34 3.3.26 3.4.18 3.7.115
D.63 c.23	3.3.43 3.4.18 3.7.118
D.63 c.25	2.29.20 3.3.54

D.63 d.p.c.27	3.3.130
D.63 d.p.c.28	3.11.67
D.63 c.33	1.21.8
	1.21.55
	1.21.121
D.63 d.p.c.34	3.11.73
	3.12.35
D.63 c.35	3.12.42
D.74 c.2	1.23.45
D.79 c.2	3.2.77
D.79 c.9	3.2.77
D.88 c.1	2.12.39
D.88 c.2	2.12.39
D.88 c.3	1.1.82
	2.12.31
D.88 c.4	2.12.40
D.88 c.6	2.12.34
D.89 c.1	3.2.51
D.89 c.2	3.22.102
D.89 c.7	1.1.193
D.90 c.7	2.18.16
D.93 c.24	(1.28.229
D.93 c.24, § 1	(1.28.9)
	1.29.40
D.96 c.5	1.1.82
	2.2.22
D.96 c.6	1.1.75
	1.26.22
	2.1.18
	2.12.50
	3.2.34
	3.2.40
D.96 c.10	1.1.82
	2.1.22
D.96 c.10, § 1	3.16.61
D.96 c.10, § 2	3.16.143
	3.16.126
D.96 c.11	1.1.82
	1.26.11
	1.26.17
	3.16.66

D.96 c.14	1.29.9
D.96 c.14	2.5.59
D.96 c.14	1.27.143
D.96 c.14, § 6	1.27.148
D.96 c.14, § 8	2.5.66
D.98 c.3	3.11.52
C.1 q.1 c.21, § 1	2.21.15 (2.24.26)
C.1 q.1 c.42	3.10.194
C.1 q.1 c.70	3.9.13
C.1 q.4 d.p.c.12, § 1	2.6.37
C.1 q.4 d.p.c.12, § 2	1.15.86
C.1 q.7 c.4, §§ 3–4	3.10.96
C.1 q.7 c.4, § 16	3.10.98
C.2 q.3 d.p.c.7, § 1	3.16.163
C.2 q.5 c.7	3.4.17
C.2 q.5 c.10	3.16.86
C.2 q.6 c.1	3.22.43
C.2 q.6 c.3	3.22.56
C.2 q.6 c.20	3.22.45
C.2 q.7 d.p.c.39, § 2	3.23.47
C.2 q.7 d.p.c.39, § 3	3.23.54
C.2 q.7 d.p.c.41, § 4	3.2.35
C.3 q.5 c.15, § 4	1.1.160
C.5 q.1 c.2	(2.13.23)
C.5 q.2 c.4	2.18.14
C.6 q.1 d.p.c.21	2.21.30
C.6 q.1 c.22	2.20.75
C.6 q.2 c. 1	(1.30.55) 2.14.18
C.6 q.3 c.1	(1.18.76) (2.12.48)
C.7 q.1 c.17, § 1	3.7.79
C.7 q.1 c.41	2.5.15 2.5.30 3.17.170 3.18.21 (3.19.43) (3.20.57)
C.8 q.1 d.p.c.7	1.23.30 3.7.63

C.8 q.1 c.8	1.15.55
C.8 q.1 c.9, § 1	1.15.55
C.8 q.1 c.11	1.15.56
C.8 q.1 c.22	3.1.25
C.9 q.3 c.3	3.22.102
C.9 q.3 c.4	3.22.114
C.9 q.3 c.6	3.22.122
C.9 q.3 c.10	3.16.111
C.9 q.3 c.13	3.16.64
C.9 q.3 c.14	3.16.76
C.9 q.3 c.15	3.16.80
C.9 q.3 c.16	3.16.95
C.9 q.3 c.17	3.16.58
C.9 q.3 c.18	3.16.43
C.10 q.3 c.10	3.4.18
C.11 q.1 c.8	3.16.30
C.11 q.1 c.28	1.28.48
C.11 q.1 c.29	1.1.60
	1.12.53
	1.12.62
C.11 q.1 c.30	1.1.55
C.11 q.1 c.37	2.5.31
C.11 q.1 c.39	2.1.4
C.11 q.1 c.41	1.21.123
C.11 q.3 c.11	3.16.138
C.11 q.3 c.94	1.25.160
C.11 q.3 c.97	(2.20.29)
C.11 q.3 c.98, § 1	1.25.166
C.12 q.1 c.2, § 1	(3.6.21)
C.12 q.1 c.7	2.3.20
C.12 q.1 c.7, § 1	2.3.21
C.12 q.1 c.15	3.16.51
C.12 q.1 c.23	2.3.26
C.12 q.2 c.3	2.14.18
C.12 q.2 c.9	(1.1.174)
C.12 q.2 c.20	1.23.62
	(1.23.153)
C.12 q.2 c.26, § 1	2.25.68
C.12 q.2 c.53	1.9.11
C.12 q.2 c.68	3.6.32
C.12 q.2 c.74	1.9.11

C.14 q.5 c.9, §§ 2–3	1.25.28
C.14 q.6 c.4	1.1.92
C.15 q.6 c.3	1.18.30
	1.18.37
	1.18.84
C.15 q.6 c.5	1.18.30
	1.18.85
C.16 q.1 c.48	1.9.26
C.16 q.1 c.62	1.12.33
C.16 q.7 c.12	3.2.78
C.16 q.7 c.13	3.2.78
C.16 q.7 c.14	3.2.78
C.16 q.7 c.15	3.2.78
C.16 q.7 c.16	3.2.79
C.16 q.7 c.17	3.2.79
C.16 q.7 c.18	3.2.79
C.16 q.7 c.20	3.2.79
C.16 q.7 c.23	3.2.80
C.16 q.7 c.24	3.2.80
C.20 q.3 c.4, § 1	1.23.35
C.21 q.3 c.1	2.12.42
C.21 q.3 c.3	2.12.42
C.21 q.3 c.4	2.12.43
C.21 q.3 c.6	2.12.38
C.21 q.3 c.7	2.12.43
C.22 q.5 c.18	1.21.76
C.23 q.1 d.a.c.1	(1.22.26)
C.23 q.1 c.3, § 1	(1.1.173)
	1.21.68
C.23 q.1 c.4, § 1	2.20.82
C.23 q.1 c.5	1.27.73
C.23 q.4 c.24, § 7	3.10.91
C.23 q.4 c.33	1.16.44
	(1.16.78)
C.23 q.4 c.43	1.23.33
C.23 q.4 c.45	(1.26.12)
	1.26.31
C.23 q.5 c.4, § 1	1.16.90
C.23 q.5 c.18	1.1.29
C.23 q.5 c.22	2.11.25
C.23 q.5 c.25	2.22.54

C.23 q.5 c.26	2.14.15
C.23 q.5 c.28	1.16.78
C.23 q.5 c.33	1.23.33
C.23 q.5 c.38	1.16.76
C.23 q.5 c.39	2.12.14
C.23 q.5 c.40	2.11.29
C.23 q.7 c.1	(1.27.85) 2.6.118
C.23 q.7 c.3	3.17.214
C.23 q.7	1.25.172
C.23 q.8 d.a.c.1	(1.22.26)
C.23 q.8 d.p.c.20	2.5.16
C.23 q.8 c.21	2.5.35
C.23 q.8 c.30	2.12.23
C.23 q.8 c.32	2.10.50
C.24 q.1 c.18	3.22.12
C.24 q.1 c.20	3.9.37
C.24 q.1 c.24	3.9.22 3.9.28
C.24 q.1 c.31	3.9.43 3.14.52 3.14.63
C.24 q.1 c.31, § 4	3.14.58
C.24 q.1 c.34, § 2	2.5.29
C.24 q.3 c.20	2.10.46
C.24 q.3 c.23	2.10.42
C.24 q.3 c.32	3.14.15
C.25 q.1 c.3	3.7.69
C.27 q.2 c.20	1.23.68
C.28 q.1 d.p.c.14	(1.27.117)
C.32 q.1 c.13	1.23.39
C.33 q.2 c.6	1.22.20 3.16.152
C.33 q.3 d.p.c.44	(1.27.117)
C.35 q.9 c.8	[Prol.].54
De cons. D.4 c.151	3.17.145
De cons. D.5 c.15	2.5.26
Liber Extra	
X [Prol.]	1.1.34
X 1.3.24	3.18.37

X 1.4.11	(1.2.37) 1.11.83
X 1.6.7, § 3	3.22.100
X 1.6.8	3.7.98
X 1.6.20	(1.29.53)
X 1.6.34	(1.18.76) (1.20.6) 1.20.83 1.21.7 1.21.28 1.29.10 2.12.48 2.29.74
X 1.6.41	3.11.21
X 1.6.51	3.2.64
X 1.6.56	3.2.68
X 1.7.1	1.22.52
X 1.23.7, § 6	(3.6.139) (3.12.61)
X 1.29.16	2.16.24
X 1.29.17	1.1.158
X 1.29.25	1.1.158
X 1.29.28	1.17.30
X 1.29.29	1.17.30
X 1.31.1	2.10.27 2.16.7
X 1.33.6	2.5.28
X 1.33.6, § 2	2.2.12 3.23.145
X 1.33.6, § 4	2.2.37 3.16.130
X 1.33.6, § 6	1.23.19 (1.24.39)
X 1.36.11	1.16.34 1.16.60 2.18.14
X 2.1.4, § 2	2.16.66
X 2.1.13	1.18.83 2.1.35 2.10.35 2.12.50

	2.14.20
	2.16.47
	2.16.49
	2.16.54
	2.16.56
X 2.2.1	2.12.56
X 2.2.6	2.12.56
	2.14.42
	3.22.79
X 2.2.7	2.12.57
	3.22.79
X 2.2.10	2.12.57
	3.22.51
	3.22.79
X 2.2.10	1.22.4
X 2.2.11	2.7.55
	2.12.57
	(2.14.14)
	2.14.52
	3.22.79
X 2.2.12	1.29.61
X 2.27.26	3.18.36
X 2.28.7	3.22.51
X 2.28.7, § 1	2.12.62
X 2.28.11	1.1.92
X 3.1.15	2.12.42
X 3.5.8	1.1.93
X 3.5.29	(3.22.102)
X 3.8.2	3.22.101
X 3.8.5	3.22.101
	3.22.133
X 3.35.6	1.23.53
X 3.50.1	2.12.41
X 3.50.4	2.12.41
X 3.50.5	2.12.22
	2.12.41
X 3.50.9	2.12.22
X 3.50.10	1.12.45
X 4.14.1	2.16.25
X 4.17.5	2.12.55
X 4.17.7	(1.28.35)

	2.12.55
X 4.17.13	1.18.51 (1.19.28) (2.6.29) 2.7.12 2.14.17 (2.15.26) 2.15.64 2.15.68 2.15.78
X 4.20.3	2.14.22
X 5.1.24	1.1.176
X 5.3.15	2.18.14
X 5.7.8	3.9.57
X 5.7.12	3.23.21
X 5.7.13, § 3	1.23.149 1.25.171 2.7.9
X 5.7.15, § 1	3.14.22
X 5.10.3	2.10.52
X 5.13.1	2.10.53
X 5.13.2	2.10.53
X 5.15	2.10.53
X 5.16	2.10.55
X 5.16.1	2.10.54
X 5.17.1	2.10.55
X 5.17.4	2.12.22
X 5.19.2	2.14.19
X 5.20.7	1.21.17
X 5.33.2	2.1.30 2.12.51
X 5.33.28	2.6.12
X 5.41.1	1.8.21 2.5.80
X 5.41.4	(1.10.79)
Liber Sextus	
1.6.3	(3.14.77)
5.12.3	(1.10.79)
5.12 ad fin., reg. 23	(1.23.41) (1.23.101)

5.13.29 (1.29.37)
 (3.6.139)
 (3.12.61)

Glosses on Decretum Gratiani

D.1 d.a.c.1 2.21.40
 D.1 c.7 1.10.71
 D.1 c.7 (1.10.79)
 D.1 c.7 2.21.11
 D.1 c.10 2.25.64
 D.1 c.12 1.18.553 2.5.42
 2.6.125
 D.2 c.1 1.27.8
 (3.6.149)
 D.5 d.a.c.1 (1.11.83)
 D.10 c.4 2.29.60
 D.10 c.5 2.1.27
 3.2.35
 D.10 c.8 1.24.7
 D.10 c.8 1.20.3
 1.28.9
 1.28.35
 1.28.48
 2.1.52
 D.17 d.p.c. 6 (1.27.6)
 D.19 c.9 3.15.36
 3.15.39
 D.22 c.6 (1.23.41)
 (1.23.101)
 (1.29.37)
 D.28 c.13 3.11.52
 D.31 c.1 1.23.73
 1.23.84
 1.23.86
 D.37 c.1 1.12.43
 D.38 d.p.c.15 2.6.44
 D.38 d.a.c.1 (1.15.80)
 (1.15.84)
 D.40 c.6 1.23.65
 1.23.110
 1.23.115

D.45 c.1	(1.23.33)
D.47 c.8	(1.10.79)
D.54 c.1	1.8.26
	(3.6.138)
D.63 c.2	3.3.64
D.63 c.12	3.6.113
D.63 c.22	2.5.20
D.63 c.30	1.29.13
D.65 c.9	3.22.107
D.89 c.2	3.22.104
D.96 c.4	(3.6.139)
	(3.12.61)
D.96 c.6	1.18.29
	2.1.19
D.96 c.6	1.26.26
D.96 c.10	2.1.23
D. 96 c.11	1.26.14
D.97 c.3	1.21.14
C.1 q.1 c.23	1.9.11
C.1 q.4 d.p.c.12	2.6.53
C.2 q.5 c.10	3.16.89
C.2 q.6 c.3	3.22.51
	3.22.52
C.8 q.1 d.p.c.7	3.7.70
C.11 q.1 d.a.c.1	2.3.28
C.11 q.3 c.94	1.18.96
	1.25.175
C.15 q.6 c.3	1.18.72
	1.20.61
C.22 q.5 c.18	2.5.86
C.23 q.4 c.38	1.23.107
C.23 q.5 c.25	2.25.71
C.23 q.8 c.21	2.5.44
C.24 q.1 c.1	3.10.54
C.33 q.2 c.6	1.22.21
Glosses on Liber Extra	
X [Prol.]	1.9.13
X 1.2.1	2.26.16
X 1.2.2	(1.23.41)
	(1.23.101)

	(1.29.37)
X 1.2.3	1.9.17
X 1.2.6	(1.27.53)
	(2.27.41)
X 1.3.42	(1.9.14)
X 1.6.34	2.5.35
	2.22.16
X 1.6.56	3.2.69
X 1.29.21	(1.4.18)
	(1.13.29)
X 1.29.28	(1.17.29)
X 2.1.2	3.4.18
X 2.1.3	3.2.18
X 2.1.12	2.21.28
X 2.1.13	2.1.46
X 2.2.5	1.18.81
X 2.2.6	2.7.15
X 2.2.10	2.7.55
	2.14.22
X 2.2.11	2.16.24
X 2.24.4	1.21.108
X 2.28.7	2.12.64
X 3.34.5	1.23.59
X 4.13.11	(1.23.41)
	(1.23.101)
	(1.29.37)
X 4.17.7	1.28.22
	2.1.25
X 4.17.13	(1.23.129)
X 4.17.13	1.18.52
	2.7.20
X 5.1.25	2.1.4
X 5.3.18	1.9.11
X 5.33.2	2.1.32
X 5.33.28	(1.18.56)
3. Roman law	
Inst.	
2.1.12, p. 12	(2.21.11)
Dig.	
1.3.31, p. 6	(1.15.33)

	2.26.15
	2.26.16
1.4.1, p. 7	2.26.21
	(2.28.31)
1.21.5., p. 17	(1.17.29)
3.3.40.2, p. 41	2.21.40
4.8.4, p. 67	(1.29.52)
14.2.8, p. 188	(1.18.54)
	2.5.20
	2.5.40
14.2.9, p. 188	2.5.32
22.6.6, pp. 293–4	(1.15.113)
33.10.3.5, p. 476	2.26.24
	(2.28.53)
36.1.13.4, p. 522	(1.29.52)
41.1.3, p. 644	(2.21.11)
41.1.5.7, p. 644	2.25.69
50.15.8.7, p. 857	2.5.17
Cod.	
1.9.8, p. 61	2.5.33
1.17.1, p. 69	1.26.13
5.59.5.2, p. 231	(3.6.139)
	(3.12.61)
Nov.	
6, p. 35–6	1.26.26
22.24, p. 166	(3.16.67)
4. Papal bulls	
Benedict XII	
Redemptor noster	
X § 7, p. 354	2.8.26
	(2.8.33)
Innocent IV	
Eger cui lenia	
p. 520	(1.27.105)
	(1.27.111)
pp. 521–2	(1.18.14)
pp. 522–3	(1.22.30)

John XXII
 In agro dominico
 Art. 2, 10, 13, 24, 26 (2.8.86)

5. Classical and medieval authors

Augustinus of Ancona

Summa de ecclesiastica potestate (Rom 1479)
 Q. 41, art. 2–3 (1.21.3)

Augustine of Hippo

De civitate Dei
 [Praefatio], p. 1 (1.27.63)
 1.30 (1.27.63)
 Sermones in Matthaicum
 s.62, c.8 2.20.29
 In Iohannis Evangelium Tractatus
 T.115 c.2 (3.23.110)

Bonagrata of Bergamo

Quoniam omnis humana sententia
 pp. 941–2 (1.28.45)
 p. 958 (2.6.54)

Eucherius of Lyon

Passio Acaunenium martyrum
 c. 9 1.25.198

Henry of Segusio, called Hostiensis

Summa aurea (Lyon 1537)
 3.20.3, 1.21.58
 3.20.3 1.21.61
 4.17.4 (1.24.39)

Leo I

Tractatus septem et nonaginta
 T.31 c.2 3.23.112

Lucan

De bello civili
 1, 92–3 3.17.211
 (3.20.62)

Lupold of Bebenburg

Tractatus de iuribus regni et imperii Romanorum
 c.9 (1.21.66)

Marsilius of Padua

Defensor Pacis	
D.1 c.12, § 5	(1.4.17)
D.1 c.14, § 2	(1.17.4)
D.1 c.17, § 2	(3.17.47)
D.1 c.17, § 3	(3.17.114)
D.1 c.17, § 11	(3.22.16)
D.1 c.19, §§ 8–11	(1.1.183)
	(3.23.9)
D.2 c.1, §§ 4–5	(1.1.183)
	(3.23.9)
D.2 c.5, § 8	(3.23.106)
	(3.23.120)
	(3.23.133)
D.2 c.26, §§ 4–5	(1.21.32)
D.2 c.30, § 8	(1.20.65)
De translatione imperii	
pp. 400, 402	(1.18.73)
pp. 430, 432	(1.21.32)
Martin of Opava	
Chronicon Pont. et Imp.	
a. 354 (Liberius)	(1.8.49)
Passio ss. Iohannis et Pauli martirum	
in: B. Mombritius, Sanctuarium	
vol. 1, p. 572.7–9	1.25.203
Peter Lombard	
In epistolam ad Titum	
c.3, col. 392	3.23.106
In epistolam I ad Timotheum	
c.6, col. 357	3.23.133
Quoniam Scriptura (anonymous)	
p. 416	(1.21.32)
p. 417	(1.18.73)
Raymond of Penyafort	
Summa de paenitentia	
L.3, tit.32, § 1	(2.3.33)
Sedulius	
Hymnus 2, vv. 31–2	3.23.113

6. Writings of Ockham**1 Dial.**

[Prol.] (Gs 398 22–6; Ly 1 ^{ra})	([Prol.].47)
1.4 (Gs 402 33–9; Ly 2 ^{vb})	(2.17.10)
2.11 passim (Gs 418–9; Ly 9 ^{va} –10 ^{ra})	(1.19.45)
	(1.25.11)
2.13 (Gs 421 25–8; Ly 11 ^{ra})	(2.8.42)
4 (Gs 445–467; Ly 22 ^{ra} –32 ^{va})	(1.19.54)
4.26 (Gs 464 51–2; Ly 31 ^{va1})	(1.8.31)
5.5 (Gs 475 18–31; Ly 36 ^{va-b})	(2.8.49)
5.28 (Gs 497 40–1; Ly 47 ^{va})	(1.8.40)
6.1 (Gs 507–8; Ly 51 ^{vb} –52 ^{rb})	(3.16.35)
6.2–5 (Gs 508–12; Ly 52 ^{rb} –54 ^{ra})	(3.16.2)
	(3.17.13)
6.4 (Gs 511 15–7; Ly 53 ^{va})	(1.25.118)
6.4–5 (Gs 511–2; Ly 53 ^{va} –54 ^{ra})	(3.23.9)
6.8 (Gs 514 9–16; Ly 54 ^{vb})	(1.27.9)
6.9 (Gs 515; Ly 55 ^{rb-va})	(1.18.66)
	(1.18.73)
	(1.19.78)
6.26 (Gs 531 25; Ly 62 ^{vb})	(3.11.33)
6.39 (Gs 538 55–6; Ly 66 ^{ra3-4})	(1.8.31)
6.44 (Gs 544 49–51; Ly 68 ^{va})	(3.6.52)
6.45 (Gs 549 31–3; Ly 70 ^{va})	(3.11.31)
6.62 (Gs 567 63–4; Ly 79 ^{va})	(1.1.183)
6.66–8 (Gs 572–82; Ly 81 ^{va} –87 ^{ra})	3.15.17
6.67 (Gs 578 37–8; Ly 84 ^{vb})	(1.25.167)
6.68 (Gs 581 56–60; Ly 86 ^{va})	(1.25.167)
6.99 (Gs 626 1; Ly 108 ^{vb})	(3.14.77)
6.99 (Gs 626 42; Ly 109 ^{ra})	(3.6.52)
6.100 (Gs 629 62–3; Ly 110 ^{vb})	(3.11.33)
7.1 (Gs 635 10–36; Ly 113 ^{rb-va})	(2.8.49)
7.27–9 (Gs 673–5; Ly 132 ^{ra} –133 ^{ra})	(3.15.14)
7.49 (Gs 706 52–4; Ly 148 ^{rb})	([Prol.].34)
7.67 (Gs 730 48–50; Ly 160 ^{ra})	(1.23.43)
3.1 Dial.	
[generally]	[Prol.].8
	2.10.6
	2.14.3
[Prol.].38–9, p. 116	([Prol.].34)
[Prol.].47–9, p. 116	([Prol.].47)
[Prol.].58–9, p. 116	(1.8.31)
1.1–4, pp. 119–30	2.15.53

1.2–4, pp. 120–30	1.3.6
1.5–7, pp. 130–9	(3.7.37)
1.5–8, pp. 130–41	1.23.140
1.7.44–5, p. 135	(1.23.123)
1.8.6–17, pp. 139–40	(1.23.144)
1.9.8–13, p. 141	(1.24.11)
1.9.35–51, pp. 142–3	(2.12.44)
1.10–11, pp. 146–50	1.20.72
1.11.61–5, p. 149	(2.15.53)
1.14.6–12, p. 152	(1.1.183)
1.15.4–8, p. 154	(3.23.9)
1.15, pp. 154–5	(1.1.183)
1.16–17, pp. 155–60	1.20.72
1.16.29–1.17.54, pp. 156–8	(1.23.105)
1.17.9–14, p. 157	(3.7.22)
1.17.22–6, p. 157	(2.15.53)
1.16.30–1, p. 156	(1.23.43)
1.16.30–2, p. 156	(1.23.41)
	(1.23.101)
	(1.29.38)
1.16.31–3, p. 156	(1.23.123)
1.17.43–4, p. 158	(1.23.43)
1.17.46–8, p. 158	(1.23.123)
2.1, pp. 160–7	(1.1.13)
2.1.165–72, p. 166	(1.1.96)
2.9–10, pp. 181–5	(1.1.13)
2.11–13, pp. 185–7, 356–7	(1.13.3)
2.19.133–4, p. 202	(3.17.123)
	(3.19.29)
2.20.70–4, p. 206	(1.5.25)
2.25.29–30, p. 221	(1.1.96)
2.30.73–6, p. 235	(1.9.15)
4.12–9, pp. 328–41	(1.23.13)
OND	
1.54–80, pp. 294–5	(1.28.45)
2.156–7, p. 302	(1.23.41)
	(1.23.101)
	(1.29.38)
3.418–22, p. 322	(1.10.79)
4.208–12, p. 333–4	(2.21.11)
11.637–9, p. 422	(1.10.79)

14.191–2, p. 435	(2.21.11)
27.71–96, 143–58, pp. 487–9	(3.6.19)
61.39–43, p. 559	(1.10.79)
61.58, p. 559	(1.23.41)
	(1.23.101)
	(1.29.38)
65.116–24, pp. 575–6	(1.27.102)
65.185–6, p. 577	(1.10.79)
65.200–4, p. 578	(3.7.142)
82.26–7, p. 643	(1.19.45)
	(1.25.11)
88.94–6, 118–34, pp. 656–7	(3.6.19)
88.292–301, p. 661	(2.24.63)
88.393–404, p. 663	(1.27.102)
91.120–6, p. 668	(1.27.102)
93, pp. 670–705	(1.24.11)
93.696–701, p. 687	(1.19.8)
93.696–760, pp. 687–9	(1.18.5)
93.712–23, p. 688	(1.19.78)
93.735, p. 688	(1.18.73)
93.740–2, p. 688	(1.20.65)
93.743–7, pp. 688–9	(1.21.32)
124.33–5, p. 847	(1.19.45)
	(1.25.11)
124.127–32, p. 849	(1.19.45)
	(1.25.11)
124.460–3, p. 857	([Prol.].47)
CI	
25, p. 108.13–37	(2.8.49)
CB	
1.15, pp. 207.3–208.19	(1.24.11)
2.4, p. 217.30–4	(1.19.45)
	(1.25.11)
4.1, pp. 243–4	(2.8.26)
4.2, p. 245.13–9	(2.8.52)
4.3, pp. 246.36–247.13	(2.8.49)
4.4, pp. 251–3	2.9.5
4.4, p. 251.6–15	(2.8.86)
4.12, p. 262.16–32	(1.23.138)
6.3, p. 274.25–33	(1.23.67)
6.3, p. 275.3–10	(1.23.43)

- 6.4, p. 275.16–27 (1.23.138)
 6.4, pp. 275.34–276.12 (1.23.61)
 6.5, pp. 277–80 (1.25.4)
 6.5, pp. 277.16–279.26 (1.25.13)
 6.5, p. 277.19–28 (1.28.23)
 6.5, p. 277.29–278.5 (1.25.31)
 6.5, p. 278.29–32 (1.25.118)
 6.5, pp. 279.4–280.20 (1.25.157)
 6.5, p. 279.8–21 (1.25.167)
 6.6, pp. 280–5 (2.29.28)
 6.6, pp. 280.31–281.12 (1.18.66)
 6.6, p. 281.1–5 (1.20.26)
 6.6, p. 282.30–35 (2.29.36)
 6.6, pp. 282.36–283.11 (2.29.73)
 6.6, p. 283.35–7 (1.8.40)
 6.6, p. 285.10–13 (1.21.32)
 6.7, p. 289.9–11 (1.19.45)
   (1.25.11)
 6.13, pp. 295.14–296.8 (1.20.65)
 6.13, p. 296.28–35 (2.29.35)
 6.13, p. 297.16–26 (1.21.32)
 7.9, p. 315.21–2 (3.14.77)
 7.9, p. 315.26–8 (3.22.109)
- AP**
- 2.68–83, p. 232 (1.23.138)
 2.149–61, p. 234 (2.12.44)
 2.178–83, p. 235 (1.25.157)
 2.178–97, p. 235 (1.25.13)
 2.183–5, p. 235 (1.25.31)
 2.204–8, p. 236 (1.24.11)
 4.33–9, p. 240 (1.27.9)
 4.61–70, p. 241 (1.24.17)
 6.4–72, pp. 246–8 (1.22.15)
 6.79–103, pp. 248–9 (1.24.24)
 6.143–81, pp. 250–1 (1.24.17)
 6.196–200, p. 251 (2.8.49)
 6.203–31, p. 252 (1.24.43)
- Brev.**
- 1.2.44–5, p. 100 ([Prol.].55)
 2.3.42–59, pp. 114–5 (1.23.138)
 2.7.16–33, pp. 123–4 (2.12.44)

2.9.3–7, p. 127	(1.24.11)
2.10.9–10, p. 128	(1.23.61)
2.10.24–7, p. 128	1.28.23
2.13.24–8, p. 136	(2.8.26)
2.13.45, p. 137	([Prol.].53)
2.15.11–57, pp. 140–1	(2.15.71)
2.15.21–25, p. 140	(2.15.100)
2.17.7–93, pp. 146–8	(1.23.43)
2.22.7–19, p. 158	(1.24.17)
2.24.5–9, p. 160	(3.6.12)
2.24.5–18, p. 160	(1.10.82)
2.24.12–4, p. 160	(1.10.79)
3.1.18–25, p. 162	(1.27.105)
3.2.27–8, p. 164	(2.21.11)
3.2–3, pp. 164–71	(1.25.13)
3.4, pp. 172–5	(1.25.157)
3.4.25–34, pp. 172–3	(1.25.167)
3.4.35–41, p. 173	(1.25.189)
3.6.19–20, pp. 177–8	(2.21.11)
3.7.7–13, 19–39, pp. 178–9	(3.6.19)
3.8.9–10, p. 181	(1.8.31)
3.12.11–31, p. 185	(1.27.102)
3.12.51–9, p. 186	(1.25.31)
3.12.64–71, pp. 186–7	(1.27.117)
3.12.72–4, p. 187	(2.16.30)
3.13.9–12, p. 187	(1.27.155)
3.14.4–11, p. 189	(1.27.9)
3.14.4–6, 23–27, p. 189	(2.24.63)
4.1, pp. 194–8	(1.25.4)
4.1.10–4, p. 194	1.28.23
4.1.12–3, p. 194	(1.25.16)
4.1.27–30, p. 194	(1.18.66)
4.2.1–31, pp. 199–200	(1.26.7)
4.3.1–17, p. 200	(1.27.9)
4.3.11–5, p. 200	(1.27.6)
4.6.5–14, p. 203	(1.27.9)
4.7.32–38, pp. 204–5	(1.25.13)
4.8.115–8, p. 210	(1.24.11)
4.9.4–10, p. 211	(1.27.35)
4.10.1–4, p. 212	(1.25.31)
4.10.7–43, pp. 212–3	(1.25.13)

4.10.20–2, p. 213	(1.25.118)
4.10.53–60, p. 214	(1.27.47)
4.11.11–2, pp. 215–6	(2.21.11)
4.11.50–53, p. 217	(1.27.63)
4.11.54–61, p. 217	(1.27.93)
4.13.13–8, pp. 218–9	(1.8.57)
4.13.15–8, pp. 218–9	(1.1.13)
4.14.1–39, pp. 219–20	(1.18.66)
5.2.23–36, p. 222	(1.23.43)
5.2.23–58, pp. 222–3	(1.24.17)
5.4.75–8, pp. 228–9	(2.8.26)
5.5.37–45, p. 230	(1.22.17)
5.6.1–25, pp. 231–2	(1.24.43)
5.7.82–91, p. 235	(1.21.37)
	(1.22.48)
5.8.98–112, pp. 238–9	(1.24.17)
5.9.19–22, p. 240	(2.18.16)
5.10.1–80, pp. 244–6	(1.24.24)
6.1, pp. 247–50	(1.19.11)
6.1.9–11, p. 247	(1.19.8)
6.1.26–31, p. 247	(1.18.66)
6.1.32–41, pp. 247–8	(1.19.44)
6.1.67–77, 91–5, p. 249	(1.19.78)
6.1.94–5, p. 249	(1.19.80)
6.2.1–10, p. 250	(1.18.40)
6.2.9–10, p. 250	(1.18.88)
6.2.3–18, pp. 250–1	(1.18.66)
6.2.31–3, p. 251	(1.27.9)
6.2.51–9, p. 252	(1.30.50)
OQ	
[Prol.].16–8, p. 15	([Prol.].47)
1.4.12–32, p. 23	(2.12.44)
1.4.35–68, pp. 23–4	(2.1.15)
1.4.110–4, p. 26	(1.24.11)
1.6.24–35, pp. 29–30	(1.23.138)
1.6.36–84, pp. 30–1	(1.24.11)
1.6.95–8, p. 32	(1.23.61)
1.7.40–3, p. 35	(1.23.43)
1.7.56, p. 35	(1.23.41)
	(1.23.101)
	(1.29.40)

1.9.1–24, pp. 39–40	(2.15.71)
1.9.8–19, p. 39	(2.15.100)
1.10.1–28, p. 41	(1.24.24)
1.10.55–129, pp. 42–4	(1.25.13)
1.10.62–72, p. 43	(1.25.31)
1.11.17, p. 45	(1.23.41)
	(1.23.101)
	(1.29.40)
1.11.45–7, p. 46	(2.18.16)
1.12.52–4, p. 50	(1.21.37)
	(1.22.48)
1.12.84, p. 51	(1.18.73)
1.12.134–62, pp. 52–3	(1.27.155)
1.13.5–9, p. 55	(1.24.11)
1.13.10–32, p. 56	(1.24.17)
2.1.15–19, pp. 68–9	(1.19.8)
2.1.15–54, pp. 68–70	(1.18.5)
2.6.1–9, p. 76	(1.27.9)
2.6.56–69, p. 78	(1.27.9)
2.6.83–4, p. 79	1.28.23
2.7, pp. 80–2	(1.19.11)
2.7.62–70, pp. 81–2	(1.19.78)
2.8.25–9, p. 83	(3.23.160)
2.9.14–5, p. 85	(1.18.40)
2.9.20–1, p. 85	(1.18.73)
2.10.14–37, pp. 86–7	(1.20.65)
2.11.1–52, pp. 88–90	(1.21.12)
	(1.21.37)
	(1.22.48)
2.12.14–20, pp. 90–1	(1.21.66)
2.12.21–7, p. 91	(1.21.32)
2.12.27–31, p. 91	(1.21.136)
2.12.29–30, p. 91	(1.18.66)
2.13.1–29, pp. 91–2	(1.22.17)
2.13.16–8, p. 92	(1.25.31)
2.15.1–21, p. 93	(1.22.9)
2.16.11, p. 94	1.28.23
2.16.12–8, p. 94	(1.25.7)
3.3.23–8, p. 102	(1.1.183)
	(3.23.9)
3.3.58–60, pp. 102–3	(3.18.45)

3.5.35–9, p. 107	(1.1.13)
3.11.19–21, p. 113	(1.2.14)
	(1.5.33)
3.11.22–7, p. 113	(1.8.57)
3.12.189–96, pp. 118–9	(1.25.118)
4.3.41–63, pp. 126–7	(1.25.13)
4.6.72–97, p. 138	(1.20.65)
4.6.78–84, p. 138	(1.27.9)
4.9.89–93, p. 149	(2.29.53)
4.9.117–24, p. 150	(1.20.65)
	(1.27.9)
4.10, pp. 152–4	(2.29.28)
4.10.3–4, p. 152	(2.29.70)
6.2.19–29, p. 166	(1.21.37)
	(1.22.48)
8.4.210–7, p. 193	(1.31.75)
8.4.222–5, p. 194	(1.27.9)
8.6.63–146, pp. 201–4	(1.22.17)
Consult.	
32–44, p. 279	(2.16.30)
160–1, p. 282	(2.17.10)
206–7, p. 284	(1.27.9)
262–77, p. 285	(1.24.17)
269–73, p. 285	(1.23.138)
288–9, p. 286	(2.18.16)
IPP	
1.21–5, p. 283	(2.12.44)
1.36–42, pp. 283–4	(1.23.138)
3.24–8, pp. 286–7	(1.23.43)
11.12–6, pp. 302–3	(1.23.138)
12.20–5, p. 304	(3.4.45)
17.3–7, p. 311	(1.18.66)
19, pp. 312–3	(1.25.4)
19.3–7, p. 312	(1.18.66)
19.8–9, p. 312	1.28.23
20, pp. 313–7	(2.29.28)
20.6–17, p. 314	(1.18.66)
20.15–7, p. 314	(2.29.53)
20.27–9, p. 315	(1.8.40)
20.71–80, pp. 316–7	(2.29.73)
27.103–8, p. 329	(2.8.86)

27.758–65, p. 353

(2.8.26)

27.783–89, p. 354

(2.8.86)

Alleg.

3.368–401, pp. 410–1

(1.24.43)

5.221, p. 436

(1.18.73)

7.24–30, pp. 443–4

(1.23.67)

7.36–43, p. 444

(1.23.43)

CE

7.272–82, p. 75 (2.8.26)